

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

**TÜRKİYE’DE POSTMODERNİZMLE DEĞİŞEN
SİYASETİN SİYASAL İKTİDARA YANSIMASI**

Ahmet Bora TARHAN

Danışman
Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN

2010

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum **“Türkiye’de Postmodernizmle Değişen Siyasetin Siyasal İktidara Yansıması”** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30.10.2010

Ahmet Bora TARHAN

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

2004800223

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Ahmet Bora TARHAN
Tez Başlığı : Türkiye'de Postmodernizmle Değişen Siyasetin Siyasal İktidara Yansıması
Savunma Tarihi : 08.11.2010
Danışmanı : Prof.Dr.Tülay ÖZÜERMAN

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Tülay ÖZÜERMAN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Nazım İREM	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr.Ahmet Nazmi ÜSTE	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Konca YUMLU	EGE ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Turgay UZUN	MUĞLA ÜNİVERSİTESİ	

Ahmet Bora TARHAN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Türkiye'de Postmodernizmle Değişen Siyasetin Siyasal İktidara Yansıması" başlıklı Doktora Tezi olarak ( )oybirliği ( )oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

ÖZET
Doktora Tezi
TÜRKİYE'DE POSTMODERNİZMLE DEĞİŞEN SİYASETİN SİYASAL
İKTİDARA YANSIMASI

Ahmet Bora TARHAN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Kamu Yönetimi Programı

II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan Refah Devlet'nin 1973 yılında karşılaştığı ekonomik krizle birlikte çözülmeye başlaması, devlet ve siyasal sistemin sermaye lehine yeniden düzenlenmesini gerekli kılmış, yeniden yapılanma sürecinde devlet, otoriter bir niteliğe bürünerek, neoliberal doğrultuda şekillenmeye başlamıştır. Yeni sağ projenin ekonomik alanda yeniden yapılanma süreci, postmodernizmin kültürel alanda bireyci, kimlik eksenli ve cemaatçi söylemleriyle tamamlanmaya çalışılmış, 1980 sonrasında Doğu Bloğu'nun çözülmesiyle birlikte küresel ölçekte devam eden bu dönüşüm, demokrasi söylemini de değişikliğe uğratarak, demokrasiyi serbest piyasa ekonomisine ve demokratik seçimlere indirgemıştır.

Türk siyasal hayatı da bu süreçten etkilenmiş ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi, günümüz siyaset anlayışının açıklanması bağlamında Türk siyasal ve toplumsal yaşamında bir dönüm noktası olmuştur. Bir hegemonik proje olarak bu dönemde, ekonomik, sosyal ve siyasal yapı postmodernizmin etkisi altında ve neoliberal tercihler doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir. 1980 sonrasında Özal iktidarı bu süreci, 1982 Anayasası'nın kurumsal dayanaklarını arkasına alarak siyasal ve sosyal hak ve özgürlüklere dayalı çoğulcu, katılımcı, demokratik bir siyaset anlayışına karşı güçlü ve etkin bir yürütme anlayışı ile sürdürmüştür. 1990'lı yıllardan sonra bu hegemonik proje, içinde barındırdığı

Çelişkiler ve dengesizlikler sonucunda Türkiye’de siyasal anlamda meşruiyet krizlerine, ekonomik çıkmazlara ve kaotik bir düzene yol açmıştır.

Bu alışmada Türkiye’de ve dünyada rağbet gören postmodernizm yaklaşımının, yeni sağ ile ortaklaşa etkilerine, kuramsal düzeyde geliştirdikleri siyasal düşünce ve siyaset yapma anlayışlarına, siyaseti yeniden tanımlama girişimlerine, ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda yarattığı krizlere değinilecektir. Bu bağlamda, son dönemlerde siyaset bilimi yazınında sıkça dile getirilen, neoliberal söylemler ve kimlik eksenli siyasete yer verilerek, geçmişten günümüze karşılaştırmalı olarak modernizmin ve postmodernizmin etkileri Türkiye özelinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Yeni Sağ, Neoliberalizm, Türk Siyasal Hayatı

ABSTRACT

Doctoral Thesis

THE REFLECTIONS OF THE CHANGING POLITICS WITH POSTMODERNISM TO THE POLITICAL POWER IN TURKEY

Ahmet Bora TARHAN

**Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department Public Administration
Public Administration Program**

The breaking up of the welfare state, which was institutionalized after the World War II, with the economic crisis that it faces in 1973, necessitated the rearrangement of the state and the political system in favor of the capital and in this restructuring process, by wrapping up in an authoritarian characteristic state began to take a shape in a neoliberal direction. The restructuring process of the new right project in the economic domain was tried to be completed with the individualistic and identity based discourse of postmodernism in the cultural field. After 1980 with the collapse of the Eastern Block, this globally proceeding transformation reduced democracy in free market economy and the elections by changing the democracy discourse.

Turkish political life was also affected with this process and in the context of clarifying today's political conception, the 1980,12th September Coup is a landmark in the Turkish political and social life. The economic, social and political frame was shaped under the effect of postmodernism and in the light of neoliberal choices as a hegemonic project. After 1980, as an opposite of a participatory and pluralistic political manner that is based on political and social rights and freedom, the ruling of Özal maintained this process with a strong and efficient execution manner by counting on the institutional basis of 1982 Constitution. As a result of contradictions and instabilities it embodies,

this hegemonic project paved the way for legitimacy crisis, economic impasses and a chaotic order in Turkey.

In this study the theoretical conception of political thought and policy making, the redefining attempt of politics, the common effects of the new right and the postmodern approach that is popular in the world and Turkey, and the crisis that they cause in the economic, social and political life will be mentioned. In this context, by discussing the neoliberal discourse and identity based politics that is frequently mentioned in political sciences, the effects of modernism and postmodernism in Turkey will be discussed comparatively from past to present.

Keywords: Postmodernism, New Right, Neoliberalism, Turkish Political Life

TÜRKİYE'DE POSTMODERNİZMLE DEĞİŞEN SİYASETİN SİYASAL İKTİDARA YANSIMASI

YEMİN METNİ	ii
DOKTORA TEZ ONAY SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
TABLO LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNİZM KAVRAMI ve TÜRKİYE

1.1 MODERNİZM KAVRAMI VE SİYASET ANLAYIŞI	5
1.1.1. Tanımı ve Gelişim Süreci	5
1.1.2 . Temel Özellikleri	19
1.1.2.1. Sanayileşme	22
1.1.2.2. Laiklik-Dünyevileşme	23
1.1.2.3. Kentleşme	24
1.1.2.4. Demokratikleşme	25
1.1.2.5. Modern İnsan	27
1.1.3. Siyaset Anlayışı	28
1.1.4. Liberalizm ve Refah Devleti Çerçevesinde Ekonomi Yönetimi	34
1.1.4.1. Modernizm Liberalizm İlişkisi	34
1.1.4.2. Modernizm ve Refah Devleti Modeli	35
1.1.5. Siyasal Birlik Olarak Ulus, Modern Devlet ve Yönetim Anlayışı	47
1.1.5.1. Ulus Devlet ve Vatandaşlık	47
1.1.5.2. Modern Devlet ve Kapitalizm	48
1.1.5.3. Modern Siyasal İktidar ve Yönetim Anlayışı	53
1.1.6. Modernizme Yöneltilen Eleştiriler	56

2.1. TÜRKİYE’DE MODERNİZMİN TEMEL DİNAMİKLERİ	65
1.2.1. Osmanlı Modernleşmesi	65
1.2.2. Modern Devletin Kuruluşu	71
1.2.3. Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Modernleşme	73
1.2.4. Modernleşme Projesi Olarak Kemalizm	80
1.2.5. Modernleşme Çabası olarak Atatürk Devrimleri	82
1.2.6. 1950-1960 Sürecinde Siyasal İktidar ve Modernleşme	87
1.2.7. 1960 Sonrası Modernleşme Yönünde Yaşanan Siyasal ve Toplumsal Gelişmeler	90

İKİNCİ BÖLÜM

POSTMODERNİZM KAVRAMI VE TÜRKİYE

2.1. POSTMODERNİZM KAVRAMI VE SİYASET ANLAYIŞI	103
2.1.1. Tanımı ve Gelişim Süreci	103
2.1.2. Postmodernizmin Modernizm Eleştirileri	119
2.1.3. Temel Özellikleri	129
2.1.3.1. Görecelik	130
2.1.3.2. Öznellik	130
2.1.3.3. Çok Kültürlülük ve Çoğulculuk	131
2.1.3.4. Eklektisizm	135
2.1.3.5. Sivil Toplumculuk - Neoliberalizm	137
2.1.3.6. Yorumsamacılık (Hermenötik) – Dil Oyunları	138
2.1.3.7. Din ve Geleneklere Vurgu	139
2.1.3.8. Pragmatizm	141
2.1.4. Siyaset Anlayışı	142
2.1.5. Küreselleşme, Postmodernizm, Yeni Sağ İlişkisi	151
2.1.6. Yeni Sağ Söylem ve Yönetişim	158
2.1.6.1. Kriz ve Refah Devleti Modelinde Sapmalar	158
2.1.6.2. Refah Devletine Karşı Yeni Sağ Anlayış	161
2.1.6.3. Devlet Anlayışında Dönüşüm	164
2.1.6.4. Ekonomik Dönüşüm ve Neoliberalizm	169
2.1.6.5. Siyasal Alanın Dönüşümü: Yönetişim	173
2.1.6.5.1. Tanımı ve Uygulama Alanı	173

2.1.6.5.2. İyi Yönetişim	177
2.1.6.5.3. Kamu Yönetişimi	180
2.1.6.5.4. Kamu Yönetiminin Parçacıllaşması	182
2.1.6.5.5. Agency Kuramı	185
2.1.6.5.6. Yerelleşme	188
2.2. TÜRKİYE’DE POSTMODERNİZMİN TEMEL DİNAMİKLERİ	190
2.2.1. Dış Dinamikler	191
2.2.1.1. Sovyet Rusya’nın Yıkılışı	191
2.2.1.2. Yeni Dünya Düzeni ve Küreselleşme	191
2.2.1.3. Dünya Genelinde Dindarlaşma Olgusu	195
2.2.1.4. Siyasal İslam ve İslamcı Aydınlar	197
2.2.2. İç Dinamikler	198
2.2.2.1. Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Değişim	198
2.2.2.2. Liberal Değişim, Özal ve ANAP	199
2.2.2.3. Türkiye’deki Etnik Hareketler	200
2.2.2.4. Tarikat ve Cemaatlerdeki Artış	201
2.2.3. Postmodernizmin Siyasal İslam’a Etkisi	202
2.2.4. Postmodernizmin Toplumsal Yansımaları	205
2.2.5. Postmodernizm, Kitle İletişimi ve Toplum	209

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE POSTMODERNİZM ve YENİ SAĞ

3.1. 1980-1990 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE’DE POSTMODERNİZM: YENİ SAĞ SİYASET	212
3.1.1. 24 Ocak Kararları	212
3.1.2. 12 Eylül Rejimi	217
3.1.3. 1982 Anayasası ve Toplumsal-Siyasal-Kültürel Dönüşüm	220
3.1.4. Özal Dönemi ve Yeni Sağ Siyasal Tercihler	225
3.1.4.1. Demokrasi ve Otoriter Popülizm	225
3.1.4.2. Neoliberalizm: Serbest Piyasa Ekonomisi ve Girişimci Toplum	240

3.1.4.3. Muhafazakârlık ve Milliyetçilik	256
3.1.4.4. Toplumsal Yapı ve Kitle İletişimi	262
3.1.4.5. Siyasal İslam'ın Yükselişi	269
3.1.4.6. Siyasal Topluma Etkileri	276
3.1.4.7. Ulusal Topluma Etkileri	282
3.2. 1990 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE POSTMODERNİZM: NEOLİBERALİZM	286
3.2.1. 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Kriz ve İstikrarsızlık	286
3.2.2. Türkiye'de Devletin Dönüşümü: Yönetişimci-Düzenleyici Devlet Modeline Hazırlık	292
3.2.3. Neoliberalizmin Hegemonya Krizi ve 3 Kasım 2002 Seçimleri	298
3.2.4. İslamcı Hareketin Postmodern Dönüşümü	305
3.2.5. Demokrasi Algısı ve Otoriter Devlet Anlayışı	317
3.2.6. Muhafazakârlık: Din ve Geleneklere Vurgu	332
3.2.7. Postmodernizm ve Kimlik Siyaseti	340
3.2.8. Popülizmin Değişen Görünümü: Neoliberal Popülizm	351
3.2.9. Neoliberalizmin Yükselişi	357
3.2.9.1. Neoliberal Küreselleşme	357
3.2.9.2. Toplumsal Yaşamda Neoliberal Yapılanma	364
3.2.9.2.1. Eğitim	364
3.2.9.2.2. Sağlık	380
3.2.9.2.3. Sosyal Güvenlik	392
SONUÇ	404
KAYNAKLAR	418

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
Bkz.	Bakınız
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ev.	Çeviren
DB	Dünya Bankası
Der.	Derleyen
DP	Demokrat Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
FP	Fazilet Partisi
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İİS	İthal İkameci Sanayi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MHP	Milliyetçi Hareket partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
RP	Refah Partisi
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SP	Saadet Partisi
WTO	World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)
y.a.g.e.	Yukarıda Adı Geçen Eser

TABLULAR

Tablo 1: Konsolide Bütçe Yatırımlarından Eğitime Ayrılan Pay (2002-2007).....	s. 370
Tablo 2: MEB Yatırımlarının GSMH'ye Oranı (2002-2007)	s. 370
Tablo 3: MEB Bütçesinden Yatırıma Ayrılan Pay (2002-2007).....	s. 371
Tablo 4: Gelire Göre Sıralı %20'lik Grup Ayrımında Hanehalkı Tüketim Harcaması.....	s. 371
Tablo 5: AKP Döneminde Dağıtılan Ders Kitaplarının Sayısı ve Maliyet Tutarı.....	s. 375

GİRİŞ

Modernliğin ilk evrelerinden başlayarak günümüzde modernizm/postmodernizm tartışmasına varana kadar geçen zaman dilimi içerisinde felsefe ve kültürden, ekonomi ve siyasete kadar toplumsal yaşamın her alanıyla ilgili analizleri kapsayan tartışmalar büyük değişimleri beraberinde getirmektedir. Türkiye’de siyasal toplumun çözülme içerisine girdiği bu süreçte siyasal iktidar sorunu da modernizm ve postmodernizm kavramları bağlamında ele alınmalıdır. Çünkü bu kavramlar, ekonomi, kültür ve siyasal alan gibi farklı alanların etkileşim tarzına işaret eden bir bütünsel özellik göstermektedirler.

Ulus devlet de aynı süreçte modernizm ve postmodernizm kavramları ile bağlantılı olarak farklılaşmaktadır. Ulus devletin ortaya çıkmasına neden olan etkenler, bir şekilde modernizmin çıkışının da nedeni sayılmaktadır. Yine aynı şekilde ulus devlet olgusunun çözülmeye başlaması modernizmin yıkılışı ve postmodernizmin ortaya çıkışına da sebep olmaktadır. Ancak bu geçiş sürecinin net bir şekilde birbirinden ayrılması mümkün görünmemekte, geçişlerde olguların geçirdiği dönüşüm taşıdığı özelliklerle belirlenebilmektedir.

Modernleşme kuramı soğuk savaşın uluslararası konjonktüründen ve dönemin hakim iktisadi ve siyasal modeli refah devleti politikalarından bağımsız değerlendirilemeyeceği gibi, bugün, rağbet gören her türden post önekli kuramsal yaklaşım da, küreselleşme, bilgi toplumu gibi farklı biçimlerde tanımlanmaya çalışılan geç kapitalizmin siyasal ve iktisadi işleyişinden bağımsız ele alınamaz. 1960’lı-1970’li yılların anlayışı, nasıl ki az gelişmişlik yerine modernleşmemiş geleneksel toplum söylemini hakim kıldıysa, bugün de küreselleşme söylemiyle, bir yandan emperyalizm yeniden tanımlanırken, postmodern anlayış modernleşme kuramının yerine ikame edilmektedir. Bu anlamda modernleşme kuramının soğuk savaş döneminde yerine getirdiği ideolojik görevi bugün postmodern yaklaşım üstlenmektedir.

Yeni sağ da postmodernizmle birlikte, Batı’da II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan “Refah Devleti” pratiklerinin başarısızlıklarına karşı bir tepki olarak gündeme gelen bir dizi sağ siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümler

bütününe işaret eden bir kavramdır. İçinde temel olarak neoliberal ve muhafazakar öğeleri barındıran yeni sağ bu iki öğenin sentezi olması itibarıyla 19. yüzyılda liberalizm ile demokrasi arasında gerçekleşen ve sosyal demokrasi olarak somutlaşan eklemlenmeye karşı, demokrasi ve temel hak ve özgürlükleri geriletken bir akımdır. Yeni sağ sadece refah devletine yönelik bir saldırı olmanın ötesinde birçok modern tarihsel eğilimin geriye dönüşünün ilk adımı sayılabilir.

Yeni sağ ile birlikte büyük bir dönüşüm ve kriz içerisinde olan anlayış, postmodernizmin argümanlarıyla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda yeni sağ ile postmodernizmin argümanları arasında bir ittifaktan söz edilebilmektedir. Postmodernizmin en önemli iddiası olan, rasyonel bireyin, geleceği kurma, devrim yapma gibi aydınlanmanın ideallerini "büyük anlatı" diyerek reddetmesi, Hayek'in görüşleriyle de örtüşmektedir. Öte yandan, postmodernizmin büyük anlatıları reddederek bunun yerine bilginin göreliliğinden, sonsuzluğundan hareketle küçük anlatıları savunması, post-fordist ve adem-i merkezîyetçi özelliklere sahip piyasanın işleyişini meşrulaştırma amacını taşımaktadır. Bu bağlamda kısaca postmodernizmi, yeni sağın felsefi mantığı, yeni sağ ise postmodernizmin ekonomik mantığı olarak ifade edebiliriz.

Postmodernizm küresel kapitalizmin ortaya çıkardığı bu durumu ideolojik olarak meşrulaştırarak kışkırtmaktadır. Aydınlanma düşüncesi ile özdeşleşen modernleşmeyi bir yanlış bilinçlilik durumu olarak ilan eden postmodernizm, modernizmin kültürünü, değerlerini ve açık kurumsallaşma biçimlerini tümüyle dışlayan yeni tip bir toplumsal durum olarak ön plana çıkmaktadır. Kendisini bir "karşı modernlik" olarak sunan bu yeni toplumsal durum ya da kültür, büyük anlatıların çöktüğünü ilan eden etmekte ve çeşitli yerel, etnik, dinsel, ideolojik küçük anlatıları ön plana çıkarmaktadır.

Batı'daki yeni sağ dönüşümler ile çevre ülkelerdeki sağ oluşumlar arasındaki bağlantı, uluslararası kapitalizmin değişen yapısıyla doğrudan ilintilidir. Farklı yerel yapılarla etkileşime girerek çevredeki gelişmeleri belirleyen uluslararası kapitalizm, çevre ülkelerdeki sağ dönüşümleri şekillendiren özgün durumlar yaratmıştır. Ancak

çevre ülkelerdeki bu değişim Batı'dan farklı bir şekilde askeri darbeler yoluyla açık otoriter-faşizan rejimlerle gerçekleştirilmiştir. Soldan gelen toplumsal muhalefeti engelleme ve ekonomiyi neoliberal yapısal uyum modeli çerçevesinde yeniden yapılandırma işlevini üstlenen askeri rejimler, Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkede yeni sağın varoluş koşullarını hazırlamışlardır. 1980'li yıllardaki Latin Amerika, Asya ve Türkiye gibi farklı coğrafyalarda yaşanan yeni sağ dönüşümün ortak noktasını, yeni sağ ile askeri rejimler arasındaki süreklilik ve geçmişten kopuş oluşturmaktadır. Yeni sağ bu kapsamda sadece bir siyasi akım değil, aynı zamanda yeni bir siyasal iktidar tarzına da işaret etmektedir.

Bu çalışmada, maddi güç haline gelmiş biçimiyle, küresel sermayeye gerekçe oluşturmada önemli rol oynayan postmodernizmin ve siyasal iktidar tarzı bağlamında yeni sağ anlayışın siyasal sonuçları üzerinde durulmaya çalışılacak, postmodern kuramlardan etkilendiği savıyla Türkiye siyaseti açıklanmaya ve bu açıklamaların teorik arka planı üzerine bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Buradan hareketle, bu çalışmanın birinci bölümünde modernizm kavramsal olarak açıklanacak ve tarihsel gelişimi içerisinde temel özelliklerine yer verilecektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında modernizmin oynadığı role ve 1980'lere kadar Dünya ile birlikte Türk siyasal hayatının aldığı şekil tek partili ve çok partili siyasal hayat içerisinde kronolojik bir sıralama dâhilinde açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde postmodernizmin tanımı ve temel özelliklerine, modernizme yönelik eleştirileriyle birlikte değinilecektir. Bu bağlamda postmodernizmin, insana, topluma, siyasete ve devlete ilişkin belli başlı görüşleri, tarihsel ve toplumsal anlayış içinde ele alındıktan sonra, bu türden yaklaşımların Türkiye'de tartışılma ve uygulanma dinamikleri ön plana çıkarılmaya çalışılacaktır.

Son bölümde ise, 1980'lerden itibaren uygulamaya konan yeni sağ ideoloji çerçevesinde Türkiye'de yaşanan dönüşüm, postmodernizmin ve neoliberalizmin temel özellikleriyle birlikte değerlendirilmeye çalışılacaktır. Yeni sağın 1990'lı

yıllarda siyasal ve ekonomik krize girmesiyle birlikte hegemonyasını kaybetmesi ve yeni sağın savunuculuğunu yapan merkez sağ partilerin 3 Kasım 2002 seçimleriyle birlikte silinmesi ve yine kendisini merkez sağ bir parti olarak tanıtan AKP'nin ortaya ęıkışı, seçim başarısı ve uygulamaları, postmodernizm ve neoliberalizm kavramları etrafında açıklanmaya ęalışılacaktır Aynı bölümde muhafazakar demokrasi kavramı ve bu kavramın postmodernizm bağlamında yeni sağ projeye eklenmiş biçimi yer alacak, muhafazakar demokrasi kavramının, AKP için hem İslami değerlerin yumuşatılarak merkeze taşınması hem de yeni sağın ekonomik ve siyasal temelleriyle eklenmesinin bir aracı olarak değerlendirilmekte olduğu iddia edilecektir. Bu anlamda ęalışmanın temel savunusu 1980'lerden itibaren Türkiye'nin postmodernizmin kültürel öğeleriyle birlikte yeni sağın etkisi altına girdiği, AKP'nin de bu sürecin devamı olarak, "muhafazakâr" kavramını kullanan post-İslami bir parti olduğu yönündedir. Bu varsayım, ANAP'ın ve AKP'nin iktidara geldikleri günden itibaren siyasal, ekonomik ve toplumsal alandaki söylemleri ve hayata geçirdikleri ve önerdikleri politikalarla, yönetimde yeniden kökten bir yeniden yapılanma iddiası içinde gerçekleştirdikleri reformlarla kanıtlanmaya ęalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNİZM KAVRAMI ve TÜRKİYE

1.1. MODERNİZMİN TANIMI ve YÖNETİM ALGILAYIŞI

1.1.1. Tanımı ve Gelişim Süreci

Modern kelimesi tarihi bir kavram olarak çeşitli anlamları içermiştir. Modern kavramı Latince bir sözcük olan ‘modo’ ve ‘modernus’dan türemiştir. ‘Son zamanlar’, ‘tam şimdi’ anlamına gelen sözcük milattan sonra 5. yüzyılda ilk kez kullanılmıştır. Bilhassa 10. yüzyıldan sonra ‘modernitas’ -‘modern zamanlar’- ve ‘moderni’ - ‘bugünün insanları’- terimleriyle yaygınlık kazanmıştır¹. Günümüzde ulaştığı son anlamı ise Batı’lı olmaktadır.

Daha özel bir anlamı olan modernizm kavramı ise, 19. yüzyıl ortalarında kültür tarihinde, daha ziyade sanat ve bilimle ilgili olan değişimleri ifade etmektedir. Avrupa’da 17. yüzyılda meydana gelen teknolojik birikim ve ekonomik büyüme, toplumları modernleşme denilen kurumsal ve kültürel bir değişim sürecine sokmuştur.

Modernizm Rönesans’la birlikte başlayan ve bir yönüyle ‘dinden bağımsızlaşan bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Michelet’in dediği gibi “*Rönesans evvela insana modernleşmenin kestirme ve düz yollarını*” bağışlamıştır. Paul Kennedy de aynı doğrultuda modernini “*Rönesans sonrası*” olarak tanımlamaktadır². Modernizm düşüncesi, bir aydınlanma projesi olarak sürekli ve doğrusal bir ilerleme anlayışı üzerine oturmaktadır. Bu ilerlemenin, aydınlanma felsefesine göre belli bir amacı vardır; söz konusu amaç, ideal toplum düzeni olarak ifade edilmektedir.

---

¹ Krishan Kumar, **Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Dost Kitabevi, çev. M. Küçük, Ankara, 1999, s. 88.

² J. Michelet, **Rönesans**, çev. Kazım Berker, İstanbul, 1989, 49; P. Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, çev. Birtane Karanatçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1990, VII.

“Aydınlanma ruhu, bireyin eğitimi, onu hem ailesinin hem de bizzat kendi tutkularının dayattığı, dar, akılcı olmayan görüşten kurtarıp, akılcı bilgiye ve aklın eylemini örgütleyen bir topluma katılmaya açılmasını sağlayan bir disiplindir.”³

Modernleşme, Batı Avrupa merkezli olarak Orta Çağ’ın sonlarında başlayıp, bugüne kadar devam eden ve sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda yaşanan büyük dönüşüm sürecini tanımlamak için toplum bilimciler ve tarihçilerin kullandıkları bir kavramdır. Geleneksel olandan köklü bir kopuşu ifade eden modernleşme, çok yönlü bir değişim ve dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Bu anlamda modernleşme, pozitivism, ulusçuluk, kapitalizm, sanayileşme, kentleşme, laiklik, bürokrasi, uzmanlaşma ve benzeri süreçleri içermektedir. Modernleşme aynı zamanda, doğa bilimlerindeki büyük keşifler, üretimin sanayileşmesi, demografik hareketler, kitle iletişim sistemlerinin gelişimi, bürokratik aygıtıyla ulus-devletlerinin oluşması, toplumsal hareketler, yaşadığımız mekanın hızlı dönüşümü ve kapitalist dünya ekonomisi gibi, modern dünyayı hareketlendiren toplumsal dönüşümlerin tümüne işaret eder. Bu nedenle modernleşme çok boyutlu bir kavram olarak, farklı tanımlamalara konu edilebilmektedir. Bu olgu, etkileri dünya çapında görülen yeni bir hayat tarzı ve sosyal örgütlenme biçimini de beraberinde getirmiştir. Bu tarihsel süreçlerin beslediği ve insanları modernliğin hem nesnesi hem de öznesi yapmaya çalışan değer ve vizyonlar ise “modernizm” olarak adlandırılır.

Ortaçağ boyunca kilisenin otoritesinin sarsılması özellikle din alanında ortaya çıkacak yeni görüş ve yorumlara bağlı olmuştur. Ancak Martin Luther ile birlikte mevcut din anlayışına ve kiliseye büyük bir darbe vurulmuş, Luther, Katolik yoruma, Kilise’ye ve din adamları sınıfına karşı çıkarak 1517 yılında Wittenburg Kilisesi’nin kapısına astığı ünlü 95 teziyle yeni bir din anlayışı geliştirmiştir. Bu anlayışa göre, Kilise ve din adamları da dahil olmak üzere hiçbir aracıya gerek yoktur, tüm insanlar İncil’i yorumlama gücüne sahiptir⁴.

---

³ A. Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 25-26.

⁴ Macit Gökberg, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 200; Durmuş Hoccoğlu, **Laisizmden Milli Sekülerizme** (Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi), Selçuk Yayınları, Ankara, 1995, s. 143.

Reform süreciyle birlikte gerçekleşen, Rönesans dönemi evren, insan, din ve bilim anlayışıyla bir bakıma modernizmin felsefi temellerinin ortaya konulduğu bir dönem olmuştur. Batı dünyası bu süreçte çok hızlı bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirmiş, 17. yüzyıla gelindiğinde bilimsel devrimle birlikte iki önemli görüş egemen olmuştur. Doğaya geometrici bir anlayış ile bakan, evrenin matematiksel düzen ilkelerine göre yapılandığını kabul eden Platon ve Pisagorcucu gelenek ile doğayı muazzam bir makine olarak kabul eden ve görünenlerin arkasındaki gizli mekanizmaları açıklamaya çalışan mekanikçi felsefe anlayışı dünyaya hâkim olmuştur⁵. Artık insanlar doğal olayları ruhani biçimde değil, dünyevi unsurlarla açıklamaya başlamış, Bacon da deney ve tümevarım yöntemiyle ilahi takdir yerine insani nedenleri ön plana çıkarmaya çalışmıştır⁶.

Modernizmin kavramsal temellerinin ortaya atılmaya başlandığı 16. yüzyıldan itibaren 18. yüzyıla gelindiğinde Rasyonel aklın gücünün farkına varılması ve doğanın kontrol altına alınması üzerinde gerçekleştirilen başarılar batı düşüncesine aklın önderliğinde sonsuz bir süreç olarak ilerlemeci anlayışı doğurmuştur. İlk örneklerini Kant'ta gördüğümüz ilerleme fikriyle Kant, tarihe seküler ve özgürlük anlayışlarını birleştirerek bakmamız gerektiğini vurgulamıştır.

Aydınlanma dönemi artık modernizmin ilkelerinin netleştiği, felsefi, sosyolojik ve kültürel temellerinin oturduğu bir dönemi yansıtır. 18. yüzyıl felsefesinin diğer bir adı olan Aydınlanma, Kant'ın tanımıyla, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi akılını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanmayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedeni de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır⁷. Kant ile

---

⁵ S. Richard Westfall, **Modern Bilimin Oluşumu**, çev. İsmail Hakkı Duru, Tübitak Yayınları, Ankara, 1995, Giriş Kısmı.

⁶ Norman Hampson, **Aydınlanma Çağı**, çev. Jale Parla, Hürriyet Vakfı yayınları, İstanbul, 1991, s. 75

⁷ E. Kant, **Seçilmiş Yazılar**, çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 213; Hampson, s. 12; Daniel Bell'e göre modern, aydınlanma rasyonalitesinin bir bozulmasıdır. Mehmet Küçük, "Postmodernin Modern Karakteri ya da Dönemleştirmenin İronisi", **Modernite Versus Postmodernite**, der. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, s. 48; Küçük ise modern olmayı,

birlikte insan, içinde yaşadığı sosyallik koşullarını yaratabilecek hem özerk hem bağımsız bir aktör olarak tanımlanmıştır. Kant'ın özerklik düşüncesi Herder gibi kendisinden sonra gelen düşünürleri de etkisi altına almıştır⁸.

Aydınlanmanın etkisiyle birlikte 'akıl, 'rasyonel akıl' haline gelirken, tarih de 'insan aklının ilerlemesinin tarihi' haline gelmiştir⁹. Cassirer'in de belirttiği gibi bu çağda tüm düşünceler hemen eyleme dönüştürülüyor, tüm eylemler genel ilkelere bağlanıyor ve kuramsal ölçütler yapılıyor ve aynı amaç için işbirliği yapılıyor¹⁰.

Akla önem veren ve akıl öncülüğünde ilerlemeyi temel alan Aydınlanma düşünürlerinin önemli özelliklerinden biri de, Ortaçağ'dan ne almışlarsa onu sekülerleştirmeleridir¹¹. Böylece Aydınlanma ile birlikte modernizmin temel ilkeleri olan, evrenin birliği ilkesi, ilerleme, rasyonalizasyon ve sekülerizm belirginleşmiştir.

Modernizm geçmiş zamanlardan bir kopuş, radikal ölçüde bir değişim ve yeni ilkeler temelinde bir başlangıç anlamına gelir. 17. yüzyıldan sonra fiilen tahakkuku gerçekleşen modernlik insanların hayatlarını kapitalist gelişme ve sanayi inkılabı ile birlikte hızlı bir şekilde dönüştürmeyi başarmıştır. Batıda gerçekleşen dönüşümün çeşitli siyasal, sosyal ve ekonomik arka planı mevcuttur. Modernizm taraftarı felsefeciler açısından Fransız devrimi, yeni bilincin hem temel araçlarından hem de onun dışavurumlarından biriydi, Fransız devrimi, modern dönemin amacının aklın önderliğinde özgürlüğe ulaşmak olduğunu ilan etmiştir¹².

Modernizm, kurmuş olduğu ekonomik ve sosyal düzenle kendinden önceki düşünce ve yaklaşımlardan tamamen farklı bir özellik sergilemiş ve bu özellikleri sayesinde sanattan mimariye, ekonomiden sağlık ve eğitim sistemlerine kadar her alanda köklü değişiklikler meydana getirerek 20. yüzyıla ismini vermeyi başarmıştır.

---

tarihsel gelenek karşısında, dışsal otoriteler karşısında bir özerklik talep etmek, kendi inançlarını ve hayatını düzenleme hakkı talep etmek demektir, s. 206.

⁸ Nazım İrem, "Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği", **Doğu-Batı Dergisi**, S. 39, Kasım-Aralık-Ocak 2006-07, ss. 157-180, s. 171.

⁹ Alexandre Koyre, **Yeni Çağ Biliminin Doğuşu**, çev. Kurtuluş Dinçer, Ara Yayınları, İstanbul, 1989, 188.

¹⁰ Ernst Cassirer, **Devlet Efsanesi**, çev. Necla Arat, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984, 179.

¹¹ Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Felsefesi**, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1993, s. 15

¹² Kumar, s. 103.

Modernlik bir anlayış algısı, dünyaya farklı bir bakış açısı ve bu bakışın yöntemleri, yaklaşımı ve bilgi kuramsal araçları bakımından belli bir tarzda belirlenmiştir. Bu tarz, kendini evrenselci ve akılcı olarak tanımlar ki bilimin bu yaklaşımdaki payı büyüktür¹³.

Modernizmin en temel ilkelerinden biri, bu dönemde ortaya çıkmış olan ‘Hümanizm’ akımıdır. Modern insanın yeni hayat anlayışını ve duygusunu dile getiren Hümanist akımla birlikte insan evrensel anlamda kişiliğini arayan birey haline gelmiştir¹⁴. Modernizmi doğuran temel etkenlerden birisi de “evrenin birliği” ilkesidir. Kopernikle birlikte Aristo’nun yer-merkezli evren anlayışı yerini güneş-merkezli bir evren anlayışına terk ediyor, Descartes evreni fizik ve metafizik diye ikiye ayırıyor, metafizik evreni din ve kiliseye bırakırken, fizik evreni insana onun kullanımına ve tasarrufuna sunuyordu. Tanrı bir bakıma bu dünyadan çıkarılarak işlevi değiştiriliyor, organik evren anlayışı yerini tamamen mekanik bir evren anlayışına bırakıyor ve F. Bacon’un değerlendirmesiyle “*boyun eğdirilen tabiata hâkim olunuyordu*”. Bacon’a göre bilgi, insanların doğaya egemen olmasını ve onu hizmetinde kullanmasını sağlayan bir güç haline geliyordu¹⁵. Descartes da doğanın çözülemez ve anlaşılabilir gizler taşımadığını ve akıl ile çözülebileceğini her zaman iddia etmiştir. O’nun evreninde insan hem ruh hem de bedene sahip bir canlı olarak tek örnektir¹⁶.

Bu açıklamalardan yola çıkarak, modernizmi en basit anlatımla, farklılaşma ve uzmanlaşma olarak tanımlayabiliriz. Bu farklılaşma ve uzmanlaşma toplumun tamamını ve yaşanan çağı da içine alacak şekilde, durağan, kırsal yerleşime dayalı geleneksel tarımsal üretim ve küçük çaplı el sanatlarına dayanan ekonomik yapılanmadan, sanayileşmiş, şehirleşmiş, okuryazarlık oranının arttığı bir yapıyı içine almıştır. Ayrıca modernizm kitle iletişim ve ulaşım araçlarının geliştiği,

---

¹³ Tülün Bumin, **Tartışılan Modernlik**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 7.

¹⁴ Gökberg, s. 81-89; Boğos Zekiyen, Hümanizm (İnsancılık), İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1982, s.22.

¹⁵ Westfall, s. 140.

¹⁶ Hampson, s. 75

dinamik bir yapıya geçişi de ifade eder. Kısaca modernizm tarıma dayalı toplumsal bir yapıdan sanayiye dayalı toplumsal bir yapıya geçişi ifade etmektedir¹⁷.

Feodal üretim ilişkilerinden kapitalizme yani sanayileşmeye geçişi ve ortaçağın dogmatik düşüncesinin özgürleşmesini simgeleyen modernite aynı zamanda köklü bir değişimi ve devrimi simgelemektedir¹⁸. Wallerstein'a göre modernlik iki karşıt kavram olan 'teknoloji' ve 'özgürleşme'nin karmaşık bir birlikteliğidir¹⁹.

Dolayısıyla modernlik bir boyutuyla teknolojik ilerlemeyi ve teknolojik gelişmelere uyum sağlamayı simgelerken, diğer boyutuyla özgürlüğü simgelemektedir. Ancak Wagner'e göre "özgürleşme modernliği" demokrasinin ılımlı modernliği idi. Yani "özgürleşme modernliği" tarihsel süreçte özgürlüğün gerçekleşmesi ile özgürlüğün kısıtlanması biçiminde iki karşıt görüş ortaya koymuştur²⁰.

"Özgürleşme ve teknolojik ilerleme", "özgürleşme ve disiplin altına alma" karşıtlığı yanı sıra modernitenin diğer bir özelliği de değişimdir. Marx, Kapitalist bir sınıf olan burjuva ve işçi (Proletarya) sınıfından oluşan modern toplumun ayırt edici özelliğini şöyle vurgulamaktadır.

*"Üretimin bu sürekli altüst oluşu toplumsal yapının sürekli kesintisiz olarak sarsılışı, sonu gelmeyen bir hareketlilik ve güvensizlik burjuva çağını daha önceki çağlardan ayırt eder."*²¹

---

¹⁷ Aytekin Yılmaz, **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, s.19.

¹⁸ 'Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma, Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları' adlı eserinde Krishan Kumar, modernlik ve modernizm kavramlarının ayırır. Kumar'a göre, 'modernlik' terimini modern dünyayı doğuran değişimlerin hepsini-düşünsel, toplumsal, politik değişimler- kapsamlı bir şekilde tarif etmek üzere kullanır. 'Modernizm' ise. 19. yüzyılın sonunda batıda ortaya çıkan bir kültürel harekettir, modernizm bir açıdan modernliğe karşı gelişen bir tepki hareketinin ismi olarak belirir. Bkz.; Krishan Kumar, **Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Dost Kitabevi, çev. M. Küçük, Ankara, 1999, s. 88.

¹⁹ Immanuel Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, çev. Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 125.

²⁰ Peter Wagner, **Modernliğin Sosyolojisi**, çev. Mehmet Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s.22.

²¹ Karl Marx / Friedrich Engels, **Komünist Manifestosu**, 1848, çev. Süleyman Aslan, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s.29

Marshall Berman, Marx'ın yapmış olduğu bu tanıma dayanarak modernliği şöyle tanımlamaktadır:

“Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi... Modern olmak Marx'ın deyişiyle katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği bir evrenin parçası olmaktır.”²²

Modernizmin ortaya çıkışında belirleyici olan düşünürlerin ve düşünme biçimlerinin temelini oluşturan sosyal doku da konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Berman, modern hayatın beslendiği sosyal kaynakları şöyle sıralar:

“...sanayileşme, milyonlarca insanı atalarından kalma doğal çevrelerinden koparıp dünyanın bir başka ucunda yeni hayatlara sürükleyen muazzam demografik alt-üst oluşlar, hızlı ve çoğu kez sarsıntılı kentleşme; dinamik bir gelişme içinde birbirinden çok farklı insanları ve toplumları birbirine bağlayan, kapsayan kitle iletişim sistemleri; yapı ve işleyiş açısından bürokratik diye tanımlanan, her an güçlerini daha da arttırmak için çabalayan ve gitgide güçlenen ulus-devletler; siyasal ve ekonomik alandaki egemenlere karşı direnen, kendi hayatları üzerinde biraz olsun denetim sağlayabilmek için didinen insanların kitlesel toplumsal hareketleri; son olarak, tüm bu insanları ve kurumları bir araya getiren ve yönlendiren, keskin dalgalanmalar içindeki kapitalist dünya pazarı”²³

Berman'a göre modernlik üç döneme ayrılmaktadır. 16. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın başına dek uzanan ilk evrede insanlar, modern hayatı algılamaya yeni başlamışlardır. 1790 yılında büyük devrim dalgasıyla başlayan ikinci devre ve 20. yüzyılda başlayan üçüncü evrede ise modernleşme süreci tüm dünyaya yayılmıştır²⁴.

Abel Jeanniere'ye göre de modernizme geçişi belirleyen bilimsel, siyasal, kültürel ve teknik olgular olmak üzere dört temel olgu vardır. Dolayısıyla modernizmin dayanakları, aydınlanma geleneğine, rasyonalizme, ilerlemeye dayalı

---

²² Marshall Berman, **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, çev. Ümit Altuğ / Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 27.

²³ Berman, s. 12.

²⁴ Berman, s. 19.

bilimsellik anlayışına, ulus-devlete ve sekülerizme tabidir²⁵. Paul Hazard'a göre ise, modern düşüncenin gidişi, Rönesans'tan başlayarak bir icat merak, bir keşif tutkusu, bir tenkit arzusu olarak nitelenebilir²⁶. Modern dönemle birlikte ortaya çıkan değişimleri dört kategoride değerlendirebiliriz;

- Kapitalist ekonominin evrensel boyutlarda gelişmesi ve sanayi devrimi sonrası döneme özgü sınıflı toplumsal yapılanma ve bu sürecin giderek pekişmesi ve yerleşmesi;
- Rasyonel çalışan merkezi bürokrasinin giderek daha fazla etkin olduğu gelişmiş devlet aygıtlarının yapılanması ve yaygınlaşması;
- Bilimsel ve teknik gelişmelerin sonuçlarının etkilerinin dünya ölçeğinde artması ve genişlemesi;
- İnsanların günlük hayatlarında daha rasyonel olması²⁷.

Modernleşmenin ortaya çıkışı sadece felsefi ve fikir akımlarıyla değerlendirilemez. Coğrafi keşiflerin, kilisenin otoritesine karşı verilen siyasal ve sosyal mücadelenin, sosyal hareketlerin ve değişimlerin etkisi de bu sürecin oluşumunda etkili olmuştur. Modernizmi oluşturan toplumsal süreçler özellikle endüstriyel ve demokratik değişimler şeklinde karşımıza çıkmaktadır²⁸. Hâkim özellik ise tarıma dayalı toplumsal bir yapıdan sanayiye dayalı toplumsal bir yapıya geçiş olarak belirmektedir²⁹. Bu geçiş süreci kolay olmadığı gibi toplumsal açıdan uyumdan ziyade sıkıntılı, bunalımlı ve çekişmeli bir dönem olmuştur³⁰.

Taşıdığı dinamikler ve özellikleri itibarı ile hiçbir toplumun etki alanından kurtulamadığı modernlik, kaynağı itibarı ile Avrupa toplumlarına aittir. Çünkü modernlik batı toplumlarının yaşadığı dönüşüm ile alakalıdır. Söz konusu olan

---

²⁵ İhsan Dağı, "Ortadoğu'da İslam'ın Siyasallaşması", **Yeni Forum Dergisi**, C. 13, Sayı, 279, Ağustos 1992.

²⁶ Paul Hazard, **Batı Düşüncesinde Büyük Değişme**, çev. Erol Güngör, Tur Yayınları, İstanbul, 1981, s. 467.

²⁷ Serol Teber, **Politik Psikoloji Notları**, Ara Yayınları, İstanbul, 1990, s. 9.

²⁸ Wagner, s. 22.

²⁹ Aytakin Yılmaz, **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Vadi yayınları, Ankara, 1996, s.19.

³⁰ Peter Burke, **Yeni Çağ Başında Avrupa Halk Kültürü**, çev. Göktuğ Aksan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 198.

dönüşümler, bütüncül ideoloji olan Katolikliğin akla uygun bir biçimde uygulanması (Reformasyon), dinsel kozmoloji yerine bilimin geçmesi, yaşama ekonominin egemen olması, kentlerin ön plana çıkması, monarşi ve oligarşilerin yıkılıp siyasi sistemlerin demokratikleşmesi ve yeni toplumsal kimliklerin toplumsal bütünleşmede belirleyici duruma gelmesidir ki bu gelişmeler öncelikle batıda ortaya çıkmış daha sonra diğer bölgelere yayılma eğilimi göstermiştir.

Modernlik temel çıkışı itibarı ile insan ve toplumları özgürlük, akıl, eşitlik kavramları doğrultusunda dönüştürmeyi, insanlara ve toplumlara farklı bilinçleri sunup kabul ettirme anlayışına dayanıyordu. Bu anlamda devrim de bu amacı gerçekleştirecek bir tür yöntem olarak gelişmiştir. 18. yüzyılda basitçe 'daha iyiye doğru bir gidiş' olarak algılanan 'devrim' kavramı, 19. yüzyılda artık çok büyük, köklü, radikal değişimleri, geçmişten kopuşları, yani anlayışlar üzerinde yeniden yapılandırılmaları ifade eden bir kavram halini almıştır.

Hem tarihçilerin hem de sosyal bilimlerin kabul ettiği üzere, fiilen ortaya çıkmış olan modernlik oluşumunun arka planında Kapitalist gelişme ve sanayi inkılabı bulunmaktadır. Nitekim ilerleyen dönemde Modern dünyanın temel unsurlarından biri teknolojik üretim olacaktır³¹.

Rönesans ile birlikte ivme kazanan şehirleşme ve okuma-yazma oranı, kültürel alanda pek çok değişimi beraberinde getirmiştir³². Gerçekten de Avrupa, çeşitli ve farklı kültürlerin karşılaşma ve kaynaşma noktası olmuştur³³. Kültürel değişimle birlikte gerçekleşen ekonomik hayatın değişimi ve Fransa ile Hollanda gibi ülkelerin sömürgeler oluşturarak, lüks bir ticari hayatı ön plana çıkarmaları da dikkat çekicidir. Batı'da pazara dayalı bir ekonomik yapının oluşması, buna paralel olarak burjuva, girişimci, müteşebbis, işçi gibi çeşitli sınıfların ortaya çıkması, uluslararası ticaretin önem kazanmaya başlayarak ekonominin özerkleşmesi, dinsel değerlerin

---

³¹ Peter L. Berger, H. Kellner, **Modernleşme ve Bilinç**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1985.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz.; John U. Nef, **Sanayileşmenin Kültür Temelleri**, çev., Erol Güngör, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 98.

³³ Christopher Dawson, **Batının Oluşumu**, çev., Dinç Tayanç, Dergah Yayınları, İstanbul, 1976, s. 23.

önemini kaybetmesi, devletle ilgili siyasal faaliyetlerin artması da modernleşme sürecine dahil değişimler arasındadır³⁴.

Göçlerin fazlalığı ve şehirleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte ticari kapitalizm en üst seviyeye ulaşmış, göçlerin, şehirleşmenin, ticaretin böylesine yaygınlaşması, doğal olarak bir iletişim ve ulaşım devrimini de beraberinde getirmiştir³⁵.

Black'e göre gelenekselden moderne geçiş sürecinde beş temel alanda değişim gerçekleşmiştir;

1. Düşünsel alanda; insanın çevresini anlayarak, denetleme gücünün ve düşünsel yeteneklerinin artması, bilimsel bilgi birikiminin oluşması ve her kuşağın bu sürece yeni bilgilerle katılması;
2. Siyasal alanda; kurumsal alanda devlet yönetim organlarının merkezileştirilmesi ve etkinliğinin genişletilmesi, hukuk sisteminin yerleşmesi, halkın siyasete katılması ve iktidarın meşruiyetinin önem kazanması;
3. Ekonomik alanda; tasarruf ve yatırımla birlikte ekonomik büyümenin hızlanması ve bu sürecin devlet tarafından denetlenmesi, ekonomik genişlemenin siyasal önderlerin ekonomik kaynakları yönetmesine bağlı olması, tasarruf ve yatırımların bankalar, işletmeler ve bireylerce gerçekleştirilmesi.
4. Toplumsal alanda; kırsal kesimde çalışanların azaldığı, sanayi ve ticaret alanında çalışanların arttığı, eğitim imkânlarının genişlediği, iletişimin arttığı, gelir, eğitim ve fırsat eşitliğine doğru bir eğilimin olduğu bir yapılanmanın ortaya çıkmasıdır. Tarımsal üretimde makineleşmeyle birlikte, üretimin hızla artması, uzmanlık isteyen mesleklerin çoğalmasıyla birlikte sosyal hareketlilik artmış, artan sosyal hareketlilik

---

³⁴ Jean Baechler, **Kapitalizmin Kökenleri**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş yayımları, Ankara, 1986, s. 75-116

³⁵ Burke, s. 275.

ulusal topluluğun yurttaşlar üzerindeki etkisini güçlendirerek ulusal düzeyde bir anlaşma sağlanmasını güçlendirmiştir.

5. Psikolojik alanda; geleneksel toplumun katı ve durağan yapısında girişimcilik ve bireycilik önemsiz olup baskı altında tutulurken, değişikliklerle birlikte bireycilik ve girişimcilik öne çıkmıştır³⁶.

Din eleştirisi yoluyla insanı ve toplumu dünyevileştirmeye çalışan “*hem kendisiyle hem de dünyayla barışık ve kendiliğinden evrensel düzenle uyum gösterecek bir insanlık tarihi*” olan modernlik, tüm ikilikleri reddederek akılcı bir dünya kurma çabası içine girmiştir³⁷. Aydınlanma söylemine göre mutlak uyumlu düzenin garantisi akıl ve doğadır. Aydınlanma söylemi, akıl ve doğa ikilisine dayanarak özgür ve özerk insanın etkin eylemi yoluyla toplumsal düzeni sağlarken aynı anda mutluluk, refah ve özgürleşme sürecinde ilerleyeceği varsayımında bulunur. Bu süreçte ilerlemenin temeli olarak görülen bilimsel ve teknik gelişme; ekonomik siyasal liberalizmin öne çıkardığı bireysel girişimcilik ve sözleşmeye dayalı Pazar ekonomisi; toplum sözleşmesine dayalı sınırlı devlet ve akılcı kültür birbirini tamamlayan öğeler olarak yorumlanır.

Modernliğin kurucu söylemlerinden olan Aydınlanma, modernliği aklın ve özgürlüğün ilerlemesinin tarihi olarak sunar. Bu anlamda modernlik, bilimsel, teknolojik ve idari etkinliğin artmasıdır³⁸. Bu niteliğiyle aydınlanma düşüncesi on sekizinci yüzyıl ve on dokuzuncu yüzyıl başlarına damgasını vurarak, modern tarihi belirleyen Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi'nin arka planını oluşturmuş ve bu devrimlerin yol açtığı aşırı rasyonelleşme ve bürokratikleşme süreçlerine katkıda bulunmuştur³⁹. Ancak Aydınlanma içinde çok farklı akımlardan da bahsedilebilir ki bu akımlar, döneme hâkim emperyal paternizmin her türlüünü, insanı esarete ittiği

---

³⁶ Yılmaz, s. 49-50

³⁷ Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 1994, s. 44.

³⁸ Touraine., s. 23.

³⁹ Peter Wagner, **Modernliğin Sosyolojisi, Özgürlük ve Cezalandırma**, çev. M. Küçük, Sarmal Yayınevi, Ankara, 1996, s. 27.

gerekçesiyle reddetmektedir. Özellikle Kant, Diderot ve Herder gibi Aydınlanma düşünürleri, Aydınlanmanın emperyalizm karşıtlığına vurgu yapmaktadır⁴⁰.

19. ve 20. yüzyıl modernleşme eğilimlerinin Batılı ülkelerce gelişmekte olan ülkelere yayıldığı bir dönemi kapsamaktadır. Batılılara göre modern değerler insanlığın ulaşabileceği en mükemmel değerlerdir. Bu sebeple dünyadaki tüm toplumların modernleşme yoluyla bu toplumsal değişimi yaşamalıdır. Nitekim M. Weber'e göre ilke olarak ilerleme sonsuza kadar sürer; bilimsel ilerleme ise entelektüelleşme sürecinin en önemli parçasıdır. O'na göre dünya büyüünü kaybetmiştir, mutlak ve en yüce değerler kamu yaşamından çekilmiştir, artan bireyselleşme olgusuyla birlikte en büyük sanat yapıtları bile kişisel hale gelmeye başlamıştır⁴¹.

Modernleşme bir süreç olarak, geleneksel toplumdan modern topluma doğru aşamalı bir geçiştir. İktisadi anlamda kapitalizmi, siyasal anlamda ise liberal demokrasiyi yücelten modernleşme süreci, ilerlemeci ve geri çevrilemeyen bir dönemi nitelemektedir⁴².

İnsan ve topluma dair anlam ve kimliklerin kapalı ve statik norm ve geleneklerle sabitlendiği ortaçağ toplumundan farklı olarak modern dünya, insanın bu dünyayı ve dünyayla birlikte kendini dönüştürme idealini başlangıç olarak bir kimlik anlayışını yaygınlaştırmıştır⁴³.

Modernlik yıkıcı bir yaratım ya da yaratıcı bir yıkım süreci olarak tanımlanabilir. Modernliğin bu iki dinamiği arasındaki diyalektik önemlidir. Ne kadar bütünsel, tutarlı ve iddialı olursa olsun, oluşsallığı azaltarak, düzen ve uzlaşım getirmeye çalışan her yaratım girişiminin gerisinde kendi kendisinin eleştirisini ve yıkımını hazırlayan bir yıkıcı kuşku vardır.

---

⁴⁰ Nazım İrem, "Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği", **Doğu-Batı Dergisi**, S. 39, Kasım-Aralık-Ocak 2006-07, ss. 157-180, s. 170..

⁴¹ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 135-150.

⁴² Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 49, 82.

⁴³ Marshall Berman, **All That is Solid Melts Into Air**, Penguin, Newyork, 1988, s. 15-36.

Modernliğin düalist yapısından bahseden Wagner, modernliğin iki karşıt söylemi olan özgürleşme söylemi ile disiplin altına alma söylemini analiz ederek, modern kurumları hem muktedir kılıcı ( zg rleştirici) hem de kısıtlayıcı oldukları sonucuna varır⁴⁴. Touraine ise modernliği, akıl ile öznenin, akılcılaştırma ile  znelleştirmenin, Rönesans ile reformun, bilimle özgürlüğün gerilimlerle dolu bağıntısı olarak tanımlar⁴⁵.

Touraine'e göre kişilik, kültür, siyaset ve iktisat gibi alanların, birbirinden farklılaşma olgusu modernliği çoğul ve çelişkili bir süreç olarak analiz etmek açısından önem taşır. Alanların farklılaşmasını, modernliğin tamamlayıcı özelliği olarak vurgulayan en önemli düşünür J. Habermas'tır. Habermas Weber'in kültürel modernliğini tözsel aklın bilim, ahlak, sanat olarak üç özerk alana ayrılması olduğu şeklindeki görüşünü izleyerek, modernliği bu ayrışmanın yarattığı potansiyelin henüz gerçekleşmediği, tamamlanmış bir proje olarak yorumlar⁴⁶. On sekizinci yüzyılın aydınlanma felsefesine göre modernlik projesi, nesnel bilimi, evrensel ahlakı, doğal hukuk öğretisi doğrultusunda evrensel hukuku ve sanatın özerkliğini geliştirerek, uzmanlaşmış kültür birikimiyle gündelik yaşamı dönüştürmek için bir araç görünümünde ydi. Ancak aydınlanmanın iyimser beklentilerinin aksine, modernleşme projesi çerçevesinde gerçekleşen dönüşümler yaşam alanlarının tahribine de yol açmıştır.

Berger ise modernliğin bir bütün olarak düşünüldüğünde, modernleşmenin alternatifsiz bir süreç olacağına vurgu yapmaktadır. O'na göre modernleşme, ne sadece bir kurumsal süreç ne de bilinç düzeyinde vuku bulan bir harekettir. Eğer tüm sonuçlarıyla değerlendirmek istersek, Berger'e göre modernleşmeyi belirli kurumsal birikimlerin ve bilinç içeriklerinin nakledildiği, taşındığı, iletildiği bir süreç olarak düşünmeliyiz. Çünkü modernleşme süreci sadece bir sosyal değişim değil, aynı zamanda bir kültür empoze etme olayıdır⁴⁷.

---

⁴⁴ Wagner, s. 34

⁴⁵ Touraine, s. 7, 54, 117.

⁴⁶ Jürgen Habermas, "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", **Postmodernizm**, ev. Necmi Zeka, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1990, s. 40-42.

⁴⁷ Berger, Kellner, s. 132-133

Dolayısıyla modern toplum, belirli bir insan tipini, insan-doğa ve insan-insan arasındaki ilişkilerin belirli bir kavranış biçimini veya belirli bir kültürü, belirli ekonomik ilişkiler sistemini ve nihayet bu öğelerin ağırlıklı olarak oluşturduğu toplumsal ve ekonomik temel üzerine bina edildiği düşünülen bir siyasal yapıyı içermektedir⁴⁸. Modern topluma ait ideal insan tipini ise, yeni deneyimlere hazır, yenilik ve değişime açık, geçmişten çok bugüne ve geleceğe, planlamaya ve örgütlenmeye yönelik, çevreye egemen olma, bilim ve teknolojiye daha çok inanç duyma biçiminde tanımlayabiliriz⁴⁹. Dolayısıyla modern insanın özellikleri; geçmişe değil geleceğe dönük olmak, geleneksel inançları önemsememek, kişinin kaderini kendisinin kontrol ettiğine inanç, insanlara güven duygusu, devlet faaliyetlerine karşı olumlu bir tutum, yeni tecrübelerle açıklık, ana-baba otoritesinden bağımsızlık, akrabalarla çok sıkı ilişkilerin olmaması, yurttaşlık faaliyetine ilgi ve katılma, aktivizm, kentsel hayata yönelmek ve yurtseverlik olarak sıralanabilir⁵⁰. Tüm bu tanımlamalardan yola çıkacak olursak modernliği, sürekli değişim, hareketlilik ve sarsılma ortamında, özgürleşme ve teknolojik ilerleme, özgürlük ve disiplin altına alma ikilemleri arasında denge kurmaya çalışan bir düzen arayışı olarak tanımlayabiliriz.

Modernlik aynı zamanda insanlığın devlet ve buna bağlı olarak düzen olgusuyla tanıştığı gündemden başlayarak sürdürdüğü özgürlükçü bir düzen arayışının hak ve özgürlük savaşımı açısından en yoğun geçen ve önemli kazanımlar elde ettiği bir dönemi yansıtmaktadır.

---

⁴⁸ Köker; s. 40; Debord'a göre ise modernleşmiş toplum; kesintisiz teknolojik yenilenme, devletin ve ekonominin iç içe girmesi, gizliliğin yaygınlaşması, tepki görmeyen yalanlar, ebedi bir şimdiki zamandır. Guy Debord, **Gösteri Toplumu ve Yorumlar**, çev. Ayşen Ekmekçi-Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 130

⁴⁹ Köker, s. 41

⁵⁰ Bu konuda ifade edilen benzer yorumlar için bkz.; Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası (MSP Örnek Olayı)**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985; Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Beta Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 1986, s. 189-190.

1.1.2. Temel Özellikleri

Modernizmi, pozitivism, teknosentrizm, evrensellik ve akılcılık gibi özelliklere sahip, modernite çağını belirleyen bir düşünsel projeksiyon olarak tanımlamak mümkün gözükmemektedir. Genel olarak pozitivist, teknoloji merkezli ve rasyonalist eğilimli olarak algılanan modernizm, toplumsal düzenin rasyonel biçimde planlanmasıyla ve bilgi ve üretimin standartlaştırılmasıyla özdeşleştirilmektedir⁵¹.

Geleneksel tarımsal üretim ve küçük çaplı el sanatlarına dayalı durağan bir yapıdan sanayileşmiş, şehirleşmiş, okuryazarlık oranının arttığı, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının geliştiği, dinamik bir yapıya geçiş, modernizm sürecinin ortak özellikleri arasında sayılır. Bu anlamda modernizm, tarıma dayalı toplumsal bir yapıdan sanayiye dayalı toplumsal bir yapıya geçiş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumda belirgin bir farklılaşma ve uzmanlaşmayı beraberinde getiren modernleşme, toplumun eski değerlerinden soyutlanıp yeni bir düzenin kurulması anlamına gelmektedir. Geleneksel toplumda genellikle yaşa ve deneyime bağlı kılınan bilgi edinme süreci, modern toplumda teknolojinin etkililiği, bilginin yaygınlığı ve seri üretimin yapıldığı bir sürece bırakmıştır.

Yaşanan teknik, ekonomik, siyasal ve sosyal gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan modernizmin en önemli sonucu kuşkusuz ki yeni kurumsal yapılanmaların başında yer alan ve 16. yüzyıldan itibaren belirmeye başlayan “ulus-devlet” modelidir. Dolayısıyla ulus devletler, modernleşmenin siyasi-idari-kurumsal düzeydeki yansıması olarak belirginleşmiştir.

1789 Fransız İhtilalı'nın sonucu olarak ortaya çıkan milliyetçilik akımının uzantısıyla olgunlaşan “ulus-devlet” modeli, dünyada gelişen olayları ve düşünceleri, kendi mantığı çerçevesinde belirlemiş ve yorumlamıştır. Batı Avrupa'da ortaya çıkan modern milliyetçilikle birlikte ulus-devlet kurma süreci iki model çerçevesinde gelişmiştir. İlki, sanayileşme ve kapitalistleşmeyle birlikte kendiliğinden meydana

---

⁵¹ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 21.

gelen ulus, ikincisi ise, erken sanayileşmeyle birlikte ortak dil, kültür ve tarih teması etrafında şekillenen ulus⁵². Oldukça kısa bir süre sonra dünyanın başka yerlerine sıçrayan milliyetçilik akımı, 20. yüzyılda bütün dünyayı belirleyen başat siyasal yapı olma özelliğine sahip olmuştur⁵³.

Modernizmin en ayırt edici özelliği, eleştiridir. Modern çağı oluşturan her şey araştırma, yaratı ve eylemin metodu olarak tasarlanan eleştirinin bir sonucudur. Modern çağın temel fikirleri ve kavramları, ilerleme, evrim, devrim, özgürlük, demokrasi ve eleştiriden kaynaklanmıştır. Modern olmak, insanın toplumsal olarak kendi kendisini yönlendirmesi ve temelde özerk olma arzusunu ifade eder.

Tarihsel bir kavram olarak modernleşme, düşüncelerin sekülerleşmesi gibi hususlardaki değişimi de vurgulamaktadır. Ayrıca coğrafi ve toplumsal hareketliliğin artmasını, seküler, bilimsel ve teknik eğitimin yaygınlaşmasını, edinilmiş statüyü değil, kazanılmış statüye dönüşümü ve yaşam standartlarının ilerlemesini de içermektedir.

Modernizmin savunucuları olan Durkheim, Simmel ve Parsons gibi sosyologlara göre modernlik, farklılaşmanın, uzmanlaşmanın, bireyselleşmenin, karmaşıklığın, sözleşmeye dayalı ilişkilerin, bilimsel bilginin ve teknolojinin hâkim olduğu bir yaşam şeklidir. Modernliğin temel parametreleri genel olarak kapitalizm, endüstriyalizm, kentlilik, demokrasi, ussallık, bürokrasi, uzmanlaşma, farklılaşma, bilimsel bilgi, teknoloji ve ulus-devlettir. Modernlik aynı zamanda, geleneğin normalleştirici fonksiyonlarına karşı bir başkaldırıdır.

Modernleşme ile hukuk alanında, statü hukukundan sözleşme hukukuna geçiş gerçekleşmekte, bireyi, korporatif sistemin ve belirli statülerin hiyerarşik bağlarından çözen ve ilişkilerini serbestçe düzenleme olanağı veren bir ortam doğmaktadır. 18. yüzyılda yaşanan gelişmelerle birlikte hukuk, bireyi tanrının istediği varsayılan

---

⁵² Turgay Uzun, "Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme", **Doğu-Batı Dergisi**, S. 23, Mayıs-Haziran Temmuz 2003, ss. 137-160, s. 142.

⁵³ Murat Belge, "Elias'a Göre Ulus-Devlet", **Radikal Gazetesi**, 17 Kasım 2002.

düzen içinde kalmaya zorlamamakta, toplumun özgür ve eşit üyesi olarak kendi ilişkilerini düzenlemesine imkân vermektedir⁵⁴.

Modernleşme projeksiyonu, her şeyden önce laik bir hareket olma özelliği taşımaktadır. Böylece bilim ve bilgilenme Tanrısal bir süreç olmaktan çıkarılmış ve akıl temeli üzerine oturtulmuştur. Modernleşme kavramının teknoloji ve sanayileşme gibi olgular çerçevesinde ele alınması genel kabul görmekte, ayrıca kırdan kente doğru bir geçiş süreci ile artan ticaret olgusu vurgulanmaktadır.

Modernleşme sürecine daha sonradan giren ülkeler için modernleşme, gelişmiş ülkelerin özelliklerinin ithali anlamına gelmiştir. Süreçle birlikte bu ülkelerde değişimin hızı artmış, yönelimi değişmiş, sosyal ve kültürel yapının bütününe etkileyen, teknolojik, ekonomik ve çevresel değişimleri içermiştir.

Modern devlet, derinleşen ve karmaşıklaşan ekonomik ilişkiler ve bağlantıların hem yeni bir toplumsal kategori düşüncesini hem de bu kategoriye özgü siyasal örgütlenme talebinin ortaya çıkmaya başlamasıyla şekillenmiştir. Bu talebe karşılık oluşturulan ulus-devletlerde resmi dil, ulusal eğitim sistemleri, ortak bir kültürel miras ve homojenleştirme çalışmaları gerçekleştirilmiş, bu homojenleştirme çabaları sonucunda, kendi ulusal devleti üzerinde denetim kurmuş olanlar, böyle bir denetimi kurmamış olanlar karşısında çok belirgin, gözle görülür bir üstünlük sağlamışlardır⁵⁵.

Modernizmin temel özelliklerini genel olarak, sanayileşme, dünyevileşme (Sekülerleşme-laiklik), kentleşme, demokratikleşme ve modern insan şeklinde sınıflandırabiliriz

---

⁵⁴ Aytakin Yılmaz, **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, s. 25.

⁵⁵ Charles Tilly, **Avrupa'da Devrimler (1492-1992)**, Çev. Özden Arıkan, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 76.

1.1.2.1. Sanayileşme

Modernleşme olgusu, sanayi devrimi süreciyle yakından ilgilidir. Çünkü tarihsel olarak modernleşme ve sanayileşme birlikte ele alınan olgular olmuştur. 18. yüzyılda hem bilgi birikiminin çoğalması, hem de özellikle kapitalist ülkelerin sermayelerinin artması ve bu sermayenin makineleşmeye dönüşümü, sanayi devrimi olarak anılan dönemi doğurmuştur.

Modernleşmenin ekonomik yönü olan sanayileşme, bazı aşamalardan geçerek günümüzün nükleer güç, elektronik bilgi işlem ve otomasyon dallarında büyük ilerlemelere yol açmıştır. Bugün son aşamasında olan bu gelişmeler, büyük bir hızla devam etmektedir.

Modernleşmenin ekonomik yönü dendiğinde, kapitalist ilişkiler içinde inorganik enerjiye dayanarak üretim yapan sanayileşmiş bir toplum kastedilmektedir. Bu süreçte ürünler metalaşmış, emek ücretli hale gelmiş, liberal mülkiyet anlayışı kurumsallaşmıştır⁵⁶.

Endüstrileşmenin modernleşme açısından önemine de değinilerek, modern topluma ait olduğu ileri sürülen kültürel ve siyasal niteliklerin gerçekleşmesi için ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Yani endüstrileşme ulusal bir pazar oluşturacak, iletişimi geliştirecek, kentleşmeyi, okur-yazarlık oranının artmasını sağlayacak, böylece kültürel düzeyde kendi içine kapalı, tarımsal küçük üretim birimlerine özgü tekelci normların yerini evrensel normlar alacak ve siyasal düzeyde ‘ulusal egemenlik’ kuramıyla temellenen temsili demokratik kurumlar siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olacaktır⁵⁷.

---

⁵⁶ İlhan Tekeli, “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, der. S. Bozdoğan, R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 137.

⁵⁷ Meral Özbek, **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski**, İletişim yayınları, İstanbul, 1994, s. 32-33.

Sanayileşme sürecinde, az gelişmiş toplumlar bağlamında sömürü durumunda olup olmama durumu da önemli bir konudur. Gelişmekte olan ülke, sanayileşmesini gerçekleştirebildiği ölçüde dış baskılara direnebilmekte, uluslararası ilişkilerde kendi çıkarını koruyabilme gücünü elinde tutabilmektedir.

1.1.2.2. Laiklik – Dünyevileşme

Modernleşme fikrinin temelinde yer alan laiklik kavramı, skolastik düşüncenin bir eleştirisi ve dinsel önceliğin, bilimin ve aklın yol göstericiliğine devredilmesidir. Bu süreçte din, toplumun temelinde başat bir öge olmaktan uzaklaşmakta, toplumsal yaşamın temelleri akıl ve bilim üzerine inşa edilmektedir.

Touraine'e göre modernliğin en önemli anlatılarından biri de, "insanı tanrıların büyülü dünyasından, şeylerin büyüsü bozulmuş ama bilinebilen dünyasına götüren dünyevileşme"ye dayanmaktadır⁵⁸. Din, modern tanımında, otoritesinin bireyin özel hayatının bir bölümüne indirgenmesi şeklinde, içeriğini genişletmek ve dogmatik tutarlılığını ihmal etmek suretiyle yeniden tanımlanmaktadır⁵⁹.

Laik modern toplumun başlıca iki temel özelliği çoğulculuk ve bireyciliktir. Çoğulculuk, her toplumun değişik halk kesimlerinden oluştuğunu ve bu unsurların uyum içerisinde aynı haklara sahip vatandaşlar olarak yaşamasına dayanmaktadır. Bireycilik ise, kişinin kendi yaşamından sorumlu ve kendi yaşamının yönlendiricisi olma konumunu ifade etmek için kullanılır. Bireyin özgür ve bilinçli olması kendi yaşam biçimini tayin hakkını sağladığı gibi başkalarının da hakkına saygıyı gerektirmektedir. İnsanı merkeze alan bireycilik, insan hak ve özgürlüklerini temel amaç olarak görmektedir⁶⁰.

---

⁵⁸ A. Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 259.

⁵⁹ Murat Tazegül, **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 43.

⁶⁰ Thomas, Michel, "Lisizme Katolik Bir Bakış", çev. D. Şengeç, **COGİTO Laiklik**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 106.

Roy Wallis ve Steve Bruce'nin geliştirdikleri "sekülerleşme" tezine göre, modernleşmenin c temel sürecine koşut olarak toplumlarda dinin sosyal önemi azalmaktadır. Bu süreçler, toplumsal farklılaşma, toplumsallaşma ve rasyonelleřmedir⁶¹. Toplumsal farklılaşma ile eēitim, saēlık, refah ve sosyal kontrol alanlarında, özelleşmiş rol ve kurumların ortaya çıkması kastedilmekte, bu durumun sonucunda da farklı yaşam deneyimlerinin ortaya ıktıēı vurgulanmaktadır. Toplumsallaşma ise, günlük yaşamın yerel düzeydeki düzenlemelerden yani cemaatlerden ziyade, modern ulus-devletler çerçevesinde belirlenmesi anlamına gelmektedir. Rasyonelleşme ise, insanların düşünme ve hareket etme biçimlerinde temel bir deēiřikliēe işaret ederek, kader ve inanç gibi dinsel ēelerin dışlanarak, dünyasal amaçların önem kazanmasına işaret etmektedir.

1.1.2.3. Kentleşme

Modernleşme sürecinde toplumların uēradıēı deēiřimlerin en önemlilerinden biri de kentleşmedir. Modernleşme kuramcılarında D. Lerner, modernleşmenin temelinde kentleşmenin yattıēını ileri sürerek, toplumdaki kentleşme oranının modernleşme göstergesi olduēunu kabul etmektedir⁶².

Kentleşmenin sadece nüfus birikimi olarak görülmesi sakıncalı bir yaklaşımdır. Sosyo-ekonomik deēiřimler sonucu ortaya çıkan kentleşme aynı zamanda toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal yapısını etkilemekte ve bireylerin de tutum ve davranışlarında deēiřimlere yol açmaktadır. Kıray'a göre kentleşme, büyük yapısal deēiřimlerin en anlamlı yönüdür. Çünkü modernleşen topluluēun her tür hareketi kentlerde yařanmaktadır⁶³. Modernleşme sürecinde modern öncesi yapı yerini, teknolojilerin hâkim olduēu, sanayileşmiş, uzmanlaşmiş, farklılaşmiş ve oēunluēu Şehirlerde yaşayan örgütlü nüfusun demokratikleřtiēi ve seklerleřtiēi bir toplumsal yapıya bırakmıştır. Kentleşme bu anlamda az gelişmiş ülkelerin modernleşme derecesinin bir göstergesi durumundadır.

⁶¹ Ayşe Kadioēlu, **Cumhuriyet İdaresi-Demokrasi Muhakemesi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 75-76.

⁶² Kongar, s. 229.

⁶³ Mübeccel B. Kıray, **Toplumsal Yapı Toplumsal Deēiřme**, Baēlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 342.

Kentlileşme ise kentleşmenin toplumsal bir boyutunu, kentleşme süreci içinde yer alan insanlardaki değişmeyi tanımlamaktadır. Kentleşme süreci içerisinde kentlileşen insan, ekonomik ve sosyal açıdan iki boyutta değişime uğramaktadır. Ekonomik açıdan kentlileşme, kişinin geçmişini tamamen kentle ve kente özgü işlerde sağlayacak duruma gelmesiyle gerçekleşmektedir. Sosyal açıdan kentlileşme ise, kır kökenli insanların kente özgü tavır ve davranış biçimlerini toplumsal ve manevi değer yargılarını benimsemesi ile gerçekleşebilmektedir.

Sonuç olarak kentleşme, bir takım ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik değişimlerin sonucu olarak ortaya çıkan ve bununla birlikte toplumun, ekonomik, sosyal ve siyasal yapısında ve insan tutum ve davranışlarında değişimlere yol açabilen bir olgu olmaktadır.

1.1.2.4. Demokratikleşme

Modernleşme ile birlikte ortaya çıkan toplumsal değişme, siyasal anlamda politik katılımın genişlemesini ortaya çıkarmıştır. Kelime anlamı ile ‘halkın egemenliği’ demek olan demokraside, egemenliğin gerçek sahibi birey ve devlet sınırları içinde yaşayan halktır.

Siyasal açıdan modernleşme, ekonomik ve sosyal alandaki modernleşme çalışmalarının siyasal alanda gerçekleşmesidir. Toplumların siyasal açıdan modernleşebilmeleri için liberal demokrasi modelini kabul etmeleri gerekir. Kültürel, ekonomik ve siyasal düzeylerde bireycilik, kapitalizm, sanayileşme, liberal demokrasinin öğeleri arasındadır. Liberal demokrasi ise modern toplumun temel öğesidir⁶⁴.

Demokrasi, sözcük anlamıyla değerlendirilmekten ziyade, bugünün dünyasında hemen hemen her yerde bir özlemi, vazgeçilmez bir ideali temsil etmektedir⁶⁵. Kısacası demokrasi özlemi veya bunun süreç içerisinde gerçekleşmesi anlamına gelen demokratikleşme talebi, evrensel bir amaç olmaktadır. Ancak,

⁶⁴ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim yayınları, İstanbul, 1990, s. 27.

⁶⁵ Gencay Şaylan, **Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi**, TODAİE, Ankara, 1998, s. 1.

günümüze değin gerçek yaşamda toplumdan topluma, kültürden kültüre farklı bir çerçevede tanımlanabilmiştir. Bu durum bir belirsizlik durumuna neden olmuştur. Ama şu sonuçta her toplumda demokrasi uygulamaları, o topluma özgü toplumsal, kültürel ve siyasal koşullardan etkilenmektedir. Giddens'in ifadesiyle:

“Demokrasi her şey ya da hiçbir şey değildir. Demokratikleşmenin farklı biçimleri ve doğal olarak farklı düzeyleri olabilir.”⁶⁶

R. Dahl'a göre de demokrasinin her yerde ve her zaman geçerli ideal bir tanımının yapılamamasının temel nedeni, ideal bir demokrasi tipinin ortaya çıkmasının mümkün olmamasıdır. İdeal demokrasiye en yakın uygulamaları Dahl poliarşi olarak nitelendirmiştir⁶⁷.

Demokratik rejimlerin sahip olması gereken asgari bir takım özellikleri olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Bu standartlar, siyasal özgürlükler, hukuk devleti, iktidarın sınırlandırılması, kuvvetler ayrılığı, laiklik, demokrasi kültürü, sivil toplumun varlığı şeklinde sıralanabilir. Bu özelliklerle paralellik gösteren demokratik unsurları, bireye ve kişiliğe saygı, bireysel özgürlük, rasyonelliğe inanç, eşitlik, adalet, kanuni yönetim ve hukuk devleti, anayasacılık ve çoğunluk yönetimi şeklinde sıralanmaktadır⁶⁸.

Modernleşmeyle birlikte demokratikleşen toplumlarda siyasal kurumlar olarak devlet, hükümet ve siyasal partiler, vazgeçilmez unsurlar olmaktadır. Devlet çağdaş toplumlarda, insanların bütün ilişkilerini düzenleyen örgütlenmiş bir kurumdur ve faaliyetlerini hükümet ve idare aracılığıyla yerine getirir. En önde gelen özelliği ise kamu düzeninin korunmasıdır. Devlet fonksiyonlarının bu süreçte artması ve bu fonksiyonları yerine getirecek insanların gerekliliği bürokrasiyi doğurmuştur. Modern öncesi dönemde cemaat ilişkileri yerini bu siyasal birimlere bırakmıştır. Millet, modern devlette cemaatin yerini almıştır.

---

⁶⁶ Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 84.

⁶⁷ Şaylan, s. 65-69.

⁶⁸ Bkz. Aytekin Yılmaz, **Modern Demokrasi: Siyasal Arayışlar**, Vadi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 82.

Modernizmin en önemli özelliklerinden biri olan “özgür birey”in oluşumuna zemin hazırlayan demokratikleşmede birey, en başat faktördür. Katılımcı bir toplumsal yapıya dayanan demokratik sistem, yurttaşlık kavramı üzerine kurulmuştur. Bu toplumlarda birey, toplumun bir parçası olmanın yanında topluma karşı görevleri de olan bir yurttaşdır. Demokratik bir devlet örgütlenmesinde bireyler hem siyasal alanla ilgili eylemlere katılır ve siyasal mekanizmaları etkiler, hem de siyasetten etkilenir. Demokrasinin ayırıcı özelliği, çoğunluğun iradesine karşı siyasal azınlık durumunda bulunanların da, bireysel, siyasal ve toplumsal haklarını güvence altına alınmasıdır.

1.1.2.5. Modern İnsan

Modernleşmeyi geniş kapsamlı toplumsal bir değişme süreciyle ifadelendirirsek, modern insan da bu kapsamlı değişimin vardığı son noktada, sürekli olarak şimdiki, içinde bulunulan zamanı yaşayan insan anlamına gelmektedir. Bu anlamda modern insan, geleneksel değerlerin yerine, modern unsurları tercih eden, sürekli bir gelişme düşüncesi taşıyan modern toplumun temel taşıdır. Böylece modern toplumda kişiler bilinçli olarak eylemde bulunarak, bilinçli bir biçimde seçim yapmaktadırlar.

Modernitenin oluşturduğu insan tipi anlayışına göre, insan başkalarının iradesinden bağımsızdır. Touraine’in ifadesiyle modern insan, yalnızca kendisine karşı sorumlu olan insandır⁶⁹.

Siyasal açıdan aktif, bilgili ve akılcı olan modern insanın, ekonomik alandaki en önemli özelliği ise sınırsız bir tüketici konumunda olmasıdır. İktisadi ilişkiler düzeyinde de özgür olan birey, kendi emek gücü üzerinde özgürce tasarrufta bulunabilmektedir.

---

⁶⁹ . Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, s. 392.

Modern öncesi toplumlardaki yüz yüze ilişkiler yerini, sosyal konumlarının rollerini yerine getirmeye çalışan görevliler arasındaki ilişkilere bırakmıştır. Böylece modern insan, bürokratik olarak organize edilmiş sistem içerisinde görevini yerine getirmeye çalışan bir insan modeli olmaktadır.

1.1.3. Siyaset Anlayışı

Modernizm, ekonomi, toplum, siyaset, kültür gibi bir dizi toplumsal alan ve alt alanların birbirinden farklılaşarak, özgül bir tarzda birbirine eklenmesi olarak açıklanabilir. Her bir alanın tanımlanması ise ancak öteki alanlarla kurulan eklenme ilişkilerine bakılarak anlaşılabilir.

Modern siyasal alanın tanımlanmasındaki en önemli ayırım, toplumsal olan ve siyasal olan arasındaki ayırmadır. Modern siyasal alanın en önemli özelliği, toplum ile çok yakın ancak gerilimli bir ilişki içerisinde olmasıdır. Ortaçağın insan ve toplumla ilgili olguları tanrısal dünya görüşüyle açıklayan skolastik düşüncenin dağılması ile ortaya çıkan özgün toplum kavramı ile siyasal alan karşılıklı etkileşim içinde anlam kazanmıştır.

Süreçteki asıl önemli dönemeç noktası, feodal düzenin dağılıp mutlakiyetçiliğin oluşma dönemini kapsayan on üçüncü yüzyıl ile on altıncı yüzyıllar arasında olmuş, aynı zaman diliminde modern devlet ile toplum birbirine bağlı olarak oluşmuştur. Dolayısıyla modern devlet ile toplumun gerçeklik ve düşünce nesnesi olarak ortaya çıkması ile devletin merkezi bir aygıt olarak belirginleşmesi aynı sürecin parçaları olmuştur. Ortaçağ kent yönetimlerinin ve ticaretin gelişmesi, feodal üretim ilişkilerinin çözülmeye başlaması ve feodal beyler ile kentler arasındaki çatışmalı ilişkilerle nitelenen bu tarihsel ve siyasal süreçte de radikal dönüşümler meydana gelmiş ve siyaset ilk kez toplumsal bir olgu olarak düşünölmeye başlanmıştır. Polis teriminden farklı olarak bir toplum kavramına dayanan antik siyaset felsefesi yerini, siyasetin toplumsal niteliğinin vurgulanmak zorunda olduğu modern siyaset felsefesine bırakmaktadır. Devletin kökenleri de toplumsal

deneyimde yer almaya başlamış ve devlet-siyaset ilişkileri ile toplumsal ilişkiler alanı birbirinden ayrılmaya başlamıştır⁷⁰.

Mutlakıyetçiliğin kuruluş döneminde devlet ile toplum arasında gerçekleşen modern ilişki tarzını görebiliriz. Devlet ve sivil toplum kavramlarının tarih sahnesine çıkışı da bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönem aynı zamanda modern devletin kurumsal özelliklerinin belirginleşmesi ve burjuvazinin siyasal arenaya çıkışıyla da nitelenir. Modern ulusun temelleri on altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasında oluşmuştur. Bu anlamda feodalizme özgü egemenlikler sisteminden merkezi ve mutlak devlete geçiş süreci, mutlak devletin burjuva demokratik devrimler yoluyla kapitalist modern devlete dönüşüm sürecini ifade etmektedir.

Modern devletin kuruluşundaki en önemli ayırım olan ekonomi ve siyasal alan arasındaki ayırım, devletin neden merkezi ve toplumun üzerinde bir kurum olarak ortaya çıktığını açıklar. Mutlakıyetçi devletin oluşumu, bir yandan feodal üretim tarzındaki aristokrasinin sınıf iktidarını sarsan dönüşümler, öte yandan hala ekonominin marjında kalan kentlerde kapitalist meta üretiminin gelişmesiyle belirlenmiştir⁷¹. Mutlak devleti, "*aristokrasinin krizi karşısında yeniden düzenlenmiş feodal tahakküm aygıtı*" olarak niteleyen Anderson'a göre, mutlak devletin paradoksu, egemen sınıf olan aristokrasinin çıkarlarıyla doğrudan bağlantılı olmakla birlikte, uzun vadede burjuvazinin ve kapitalizmin gelişmesine hizmet etmiş olmasıdır⁷². Toprakta koşullu (kısmi) mülkiyet ile yerel düzeyde siyasal egemenliği birleştiren feodal üretim tarzının çözülmeye başlaması, bir yandan toprakta özel mülkiyet; öte yandan siyasal egemenliğin merkeze kayması süreçleri birbirine paralel olarak gelişmiştir⁷³.

---

⁷⁰ Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, **Tanrı Devletinden Kral Devletine**, İmge Yayınevi, Ankara, 1990, s. 217.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Anthony Giddens, **A Contemporary Critique of Historical Materialism**, MacMillan Pres, London, 1981.; Perry Anderson, **Lineages of the Absolutist State**, London, Verso Pres, 1987.

⁷² Anderson, 15-18, 40.

⁷³ Anderson, 15-29.

Feodalizmdeki dönüşümler ile mutlakıyetçi devletin gelişimi arasındaki bağlantı konusunda dikkat çeken üç önemli gelişme vardır: Sözleşmeye dayalı hak ve yükümlülükleri koruyan ve genişleten merkezi-yasal bir düzenin oluşması; devlet iktidarınca kontrol edilen bir para sistemi ve merkezi vergilendirme sistemi⁷⁴. Bu gelişmelerle birlikte gelenekler ve dinsel içerikli kanunlarla oluşturulmuş hak ve imtiyazlara dayalı siyasetin çerçevesini belirleyen feodal hukuk anlayışı yerini, devletin bir iktidar aracı olarak kullandığı soyut ve formel kurallara dayalı modern yaşama anlayışına bırakmıştır⁷⁵.

Modern devletin kurulmasından sonra ikinci önemli adım liberal demokratik devrimler olmuştur. Böylece mutlak devlet yerini burjuva demokratik devlete bırakmış, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda modern devlet toplum ilişkilerine önemli ölçüde yansımıştır. Bu süreçte hem devlet hem de toplum güçlü bir etkileşim içine girdi ve bu etkileşim ulus-devlet olarak tanımlanmıştır. Bir yönetim anlayışı olarak liberalizmin egemenliğinin sağlandığı bu dönemde merkezi devlet aynı zamanda kendisini aşan bir toplumsal iktidar alanı tarafından çevrilmeye başlanmıştır.

Liberal gelenek içinde birey ve toplum, devlete karşı daha etkin bir biçimde savunulmuştur. Mutlak devlete karşı, bireyin ve sivil toplumun özerkliğini savunarak bu devrimlerin ideolojisini belirleyen ikinci adımın en önemli temsilcisi Locke'dur⁷⁶. Locke toplumu siyasetten ayrı, özerk ve ona önsel bir varlık olarak, siyaseti de toplumsal olanın hakkı olarak kurgular. Yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal hukukun temel ilkeleriyle etkin bir eşitlik ve özgürlük durumu olan doğa durumundan uygar topluma geçilmesinin nedeni de bu hakların daha iyi korunmasıdır. Böylece toplum, üyelerinin her birinin kendi doğal erklerini topluluğa ve aralarındaki fikirleri karara bağlamaya yetkili olan ortak bir kurula devredecektir. Uygar toplum, kamu yararı adına kanunlar çıkarmak, toplumun gücünden yararlanmak için ilk kez sözleşme yapmıştır.

---

⁷⁴ Giddens, A Contemporary Critique, s. 50-150.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Gianfranco Poggi, **Çağdaş Devletin Gelişimi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

⁷⁶ George Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, C. 2 Yeniçağ, çev. Alp Ökten, Türk Siyasi İlimler Yayını, Ankara, 1969, s. 209-227.

Yasama gücü halka aittir ancak halk bunu hükümete ikinci bir sözleşmeyle devreder. Siyasal yönetim ise doğal hukukla sınırlanmıştır ve yasamanın görevini kötüye kullanması durumunda, toplum bir kurucu devrimle bu hakkı yeniden eline alabilir. Locke'da ve Aydınlanmacı düşünürlerde doğal hukuk ve sivil toplum, mutlak devletin gücünü sınırlamak ve hatta bir kurucu devrimi meşrulaştırmak işlevini görmüştür. İngiliz toplumunda ılımlı ilkeler olarak ortaya çıkan bireycilik, sorumlu hükümet, temsili hükümet, birey hakları, kuvvetler ayrımı ve dinsel hoşgörü gibi Locke'a özgü temalar on sekizinci yüzyıl Fransa'sında radikal bir yorumla devrime öncülük etmiştir.

Devlet merkezli mutlakıyetçi düşünce ile devrimci düşünce arasında sürekliliği savunan Machiavelli'ye göre gelecek kutsal bir kurucu geçmişle değil, şiddetin kuracağı bir devrimle şekillenecektir. Her ne kadar Machiavelli devrim sözünden bahsetmese de bu anlamda devrim fikrinin babası sayılabilir⁷⁷. Arendt'e göre siyasal iktidarı kuşatarak ona anlam ve meşruiyet kazandıran geçmişteki bir kuruluş anının kutsallığı ve otoritesine dayalı Roma geleneğinin modernleşme ile yok olması, kuruluş anının insanın etkin eyleminin belirleyeceği bir gelecekte konumlandırıldığı modern devrim fikrini doğurmuştur⁷⁸. Bu anlamda devrim fikrinin, eski düzenle mücadele ederek kendini yeni bir düzen fikrine adayın modernlik ruhunu siyasal anlamda yansıttığı söylenebilir. Mutlak devlet ile devrim fikri arasındaki bağlantı da her ikisinin geleneğe karşı konumlanarak, kendi meşruiyetini kendisinden almak istemesinden kaynaklanır.

Eski rejimle devrim arasındaki bu bağlantıya dikkat çeken ve modern iktidar yapısını erken bir dönemde eleştiren önemli isimlerden biri de Tocqueville'dir. O'na göre devrimi ve Jakobenizmi kolaylaştıran en önemli etken eski rejimin merkezileşmesidir. Kaldı ki devrimin eski rejimle ilgili olarak değişiklik yapmadığı tek alan eski rejimin merkeziliği olmuştur. Tocqueville'ye göre devrim, eski rejimin başlattığı feodal düzeni yıkmak sürecini tamamlamıştır. Tamamlama sürecini ise kamusal yetkinin gücünü ve haklarını çoğaltarak gerçekleştirmiştir.

---

⁷⁷ Hannah Arendt, **Geçmişle Gelecek Arasında**, çev. B. Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 191, Touraine, s. 82.

⁷⁸ Arendt, s. 165-193.

Tocqueville'ye göre devrim ideolojisi devlet gücünün arttığı bir demokratik eğilimi besler. Bu eleştiriyle Tocqueville, bireyleri doğal gereksinimlere ve bencillığe indirgeyerek eşitleyen sivil toplum düşüncesi ile soyut ve mekanize olmuş bireylerin, siyasal birliğini sağlayan devletin mutlak iktidarı arasındaki zorunlu bağlantıya işaret etmiştir⁷⁹.

Bireyi eleştiren modern dünya aynı zamanda onu yeni yasalara tabi kılar. Genel iradeyi öne çıkaran J. J. Rousseau'nun toplum sözleşmesi fikri ile özne, siyasal topluluğun, egemen halkın, milletin içinde boğulur. Modern dönemde devletin tarihteki en güçlü devlet durumuna gelmesinin temel nedeni, devletin bu dönemden itibaren topluma dayanmaya başlamasıdır. Böylece devlet meşruiyetini toplumdan alan bir kurum haline gelerek toplumsallaşmış, toplumun da katılım ve denetim olanaklarının geliştirmiştir. Bu süreçten sonra modern tarih, devlet ile toplum arasındaki çatışmalara ve eklenmelere sahne olmuştur. Artık devlet merkezi bir güç olmaktan çıkmış, toplum da devletin kurbanı pozisyonundan kurtulmuştur. Liberal yönetim anlayışıyla birlikte devlet topluma derin bir biçimde nüfuz etme yeteneğine sahip olmuş, bireyler ve toplum ise yeni kapasitelere ve devlete karşı direnme gücüne sahip olmuştur.

Toplumsal olanın ya da liberalizmin bir yönetim nesnesi olarak ortaya çıkan sivil toplumun yükselişi ve siyasal alanı fethi doğrudan kapitalist üretim ilişkileriyle ilgilidir. Kavramın göndermede bulunduğu toplumsal gerçeklik ise, ortaçağ sonlarından itibaren önce kent yönetimleri olarak karşımıza çıkmış, 19. yüzyılda ulus ölçeğine taşarak 'toplumsallaşan' burjuva üretim ve mübadele ilişkileri haline gelmiştir⁸⁰. Bu süreçte ekonomi kendini çevreleyen ilişkilerden ve siyasal sistemden özerkleşmiş böylece sosyo-kültürel sistemin eski bağlarından sıyrılarak kendine özgü kar mantığı çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır.

---

⁷⁹ Touraine, s. 58.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm**, çev. A. Buğra, Alan Yayınevi, İstanbul, 1986.

Habermas'a göre, liberal-kapitalist toplumsal yapıda, üretim ilişkileri geleneksel otoriteden bağımsızlaşmış, toplumsal bütünleşmeyle ilgili bir takım görevleri de üstlenmeye başlamıştır. Böylece pazar, burjuva toplumunun meşrulaştırıcı öğelerini sağlayan temel güç haline gelmiştir⁸¹.

Toplumsalın ortaya çıkışı “özel olan” ile “kamusal olan” ayrımını da değiştirmiştir. Böylece özel ile kamusal alan ayrımı zedelenmiş, bu iki alan arasında yeni bir alan tanımlanmıştır. Siyasal olanın temeline toplum yerleşmiş ve devlet toplum üzerinden yönetilmeye başlanmıştır. Bu anlamda modern siyasal alanı niteleyen gayri-şahsilik, hukukilik, merkezilik, demokratiklik, temsili olma gibi özelliklerinin tümü toplumsal-siyasal alan ilişkisinden türemiştir. Modern toplumda kapitalist ekonomi, feodalizmdeki sınırlandırılmış durumundan çıkarak ve toplumsal bağlarından sıyrılarak diğer alanları egemenliği altına alma eğilimine girmiştir. Foucault'nun vurguladığı gibi modern iktidar (yönetim sanatı), devlet yönetimini (siyaset), aile yönetimi (ekonomi) ile bir süreklilik içinde oluşturmaya başlamıştır⁸². Artık yönetim sanatı, ekonomiyi devlet idaresine sokmak, devlet çapında bir ekonomi kurmak ve yönetmek anlamına gelmekteydi.

Aydınlanma düşüncesi evrensel doğrulara, ilerlemeci tarih anlayışına ve akla vurgu yaparak, modernizmin de temelini oluşturmuştur. Siyasal düşünüler tek felsefi temelin kavramları etrafında toplandığı için bu süreçte farklı siyasal alkımlar da birbirinden ayrıştırılabiliyordu. Siyasal düşünce alanında ulus-devlet, egemenlik, laiklik ve yöneten yönetilen farklılaşmasını sabitleyen bu düşünce siyasal iktidarı da olumlu ve olumsuz yönleriyle kabul etmiştir. İktidarın olumlu yönü, itaati ve boyun eğmeyi ikna ve onay ile sağlama çabasıyken, olumsuz yön ise zoru ve baskıyı içermesidir. Dayanağını akılda, rasyonel düşüncede ve bilimde bulan epistemolojik alan içerisinde siyasal iktidar, bu anlamda sağlam bir felsefi temele dayanmıştır.

---

⁸¹ Jürgen Habermas, **Legitimation Crisis**, Beacon Pres, Boston, 1975, s. 20-22.

⁸² Michel Foucault, “Governmentality”, **The Foucault Effect Studies in Governmentality**, der., Graham Burchell, University of Chicago Press, 1991, ss. 87-104, s. 92.

Modernizmin siyaset anlayışında iktidar net bir biçimde görünür mekanizmalarla kurumsallaşmıştır. İktidara direnmenin ve karşı koymanın yolları gerek iktidarı uygulayanlar gerekse ona muhatap olanlar tarafından bilinmekte ve kabul görmekteydi. Dolayısıyla modern iktidar, meşruluğunu kendinden kaynaklandırıan, kurumsallaşma ve süreklilik özellikleriyle somutlaştıran bir gerçeklikti. Bu gerçekliğin doğasını merkezilik, uyumluluk ve teklik oluşturmuştur.

Meşruluğunu kendi içinde bulan, doğa durumu ve toplum sözleşmesi gibi kavramlarla somut gerçekliğini düşünsel düzeye yansıtan egemen devlet ise hem akılda hem de pratikte meşruiyetini kabul ettirmiştir. Bu dönemde ontolojik ve epistemolojik düzlemde devlet ve iktidar aynı gerçeği ifade etmiştir. Modernite içinde insanlar iktidar karşısında bir sınıfın, ayrıcalıklı bir azınlığın veya bir grubun üyesi olmakla belirlenmiştir.

1.1.4. Liberalizm ve Refah Devleti Çerçevesinde Ekonomi Yönetimi

1.1.4.1. Modernizm Liberalizm İlişkisi

Liberalizm, sistematik bir düşünce, bir ideoloji ya da hükümet biçimi olarak değil, “*yönetim pratiklerinin rasyonelleştirilmesinin ilke ve metotları olarak işleyen, rasyonel bir yapı-ediş tarzı*” olarak tanımlanır⁸³. Liberalizm yönetim eyleminin hem düşünülebilir hem de uygulanabilir olmasını sağlayan belirli bir yönetim rasyonalitesidir⁸⁴.

18. yüzyılda demografik yayılma, tarımsal üretimin artması, paranın egemen olmaya başlaması, ekonominin aile dışına çıkması ve nüfus probleminin ortaya çıkışıyla birlikte yönetim sanatı egemen olmaya başlar. Yönetimin nihai amacı, nüfustur. Nüfus hem yönetimin nesnesi hem de varoluş nedenidir. Siyasal yönetimle ilgili bilgi ile ekonominin bilgisi aynı anda doğar ve bağlanır. Nüfusun yönetimi

---

⁸³ Bkz.Gordon.1991: Graham Burchell, “Liberal Government and Techniques of The Self”, **Foucault and Political Reason**, der. Graham Burchell, University of Chicago Press, 1996, ss. 19-37.,)

⁸⁴ Colin Gordon, “Governmental Rationality, An İntroductin”, **The Foucault Effect Studies in Governmentality**, der., Graham Burchell, University of Chicago Pres, 1991, ss. 1-51, s. 15.

detaylarla ilgilidir, bu nedenle disiplinin önemi artar. Foucault bu anlamda egemenlik-disiplin-yönetim üçgeninden söz etmek gerektiğini vurgular.

Erken 19. yüzyılda liberal yönetimin ortaya çıkışı Batı'nın yönetim tarihi için çok önemlidir. Liberalizmin ortaya çıkışından önce geçerli olan Hikmet-i Devlet ve siyaset bilimi, insanları ve davranışlarını en küçük detaylara kadar sabitleyerek düzeni sağlama anlayışına dayanıyordu. Liberalizm ise tümüyle yönetilen toplumu arzulayan yönetim felsefesi eleştirisine dayanır⁸⁵. Devletin topluma dair her şeyi bilebileceği ve yönlendirebileceği yolundaki devlet aklını ve siyasa mantığını reddeden politik iktisat, toplumun ve ekonominin ancak kendi doğal kanunlarına bırakıldığı zaman zenginlik ve düzen üretebileceğini savunuyordu. Bu nedenle liberalizm, temel olarak siyasal yönetimin sınırlanmasıyla ilgili, yani yönetimin etkin olabilmek için neleri yapmaması gerektiğiyle ilgili bir rasyonalite olarak belirmiştir. Böylece devlet ile ekonomi arasında bir sınır koyulduğunda kendine özgü ayrı bir yönetim alanı olarak ekonomi öne çıkmaya başladı.

Liberal yönetim anlayışı iki farklı anlamda ekonomik yönetimi öngörür. İlk anlamda siyasal yönetim politik iktisadın kurallarına uygun olmalıdır. İkinci olarak, daha az maliyetle daha etkin çalışan teknik bir yönetim olmalıdır. Her iki anlamıyla da ekonomik yönetim, var olan ekonomik yapı ve kurumların siyasal yönetimin işlevlerinin bazılarıyla donatılmasına yol açmıştır⁸⁶. Liberal anlayış genel kamu düzeni ve etkinlik adına özel alandaki iktidar uygulamalarını tanır ve hatta bir tür yetki devriyle yasal olarak korunmuş bir özel vesayet alanı yaratır. Fabrika yasalarıyla birlikte hem pazarın doğal işleyişi hem de çalışma ilişkileri ve dolayısıyla genel kamu düzeninin sağlanması, işverenin işçi üzerindeki vesayetine bağlanmıştır. Bu nedenle liberalizmin ilk döneminin şirketleri bir ticari işletmeden çok, bir pasifleştirme ve sömürgeleştirme görevi görmüş, itaatkar bireyler yaratarak kamu düzeninin korunmasına katkıda bulunmuştur. Öte yandan bu özelleştirilmiş mikro iktidar odakları genel kamu düzeninin tamamlayıcısı olarak devlet iktidarına

---

⁸⁵ Nicholas Rose, "Governing Advanced Liberal Democracies", **Foucault and Political Reason**, der. A. Barry, UCL Pres, London, 1996, s. 43.

⁸⁶ Gordon, s. 26.

bağlanırlar. Liberalizm erken modern dönemdeki disiplini devletleştirme eğiliminin tersine devletin disiplinleştirilmesini gündeme getirmiştir.

Liberal yönetim anlayışına göre, yönetsel yapıya ait tüm amaçlar ve araçlar, ekonominin ve sivil toplumun özerk yasalarına göre yeniden düzenlenmelidir. Amaç, kendini yöneten ve kendine bakan özgür bireyi üretmektir. Bu anlamda liberalizm, toplumu en ince ayrıntılarına kadar yönetmek isteyen politik uygulamalara karşı çıkar. Liberal yönetim anlayışı, yönetilenleri, kendi yönetimlerine katılmaya yeterli ve gönüllü olan özgür bireyler olarak kabul eder. Dolayısıyla liberalizmde bireysel özgürlük, rasyonel yönetimin teknik bir koşuludur.

Liberalizmde yönetim ile bilgi arasında önemli bir ilişki söz konusudur⁸⁷. Liberal yönetim stratejileri, sosyal bilimlerin açığa çıkardığı insan davranışları hakkındaki pozitif bilgiye dayanır⁸⁸. Liberalizmin tarihsel anlamda bulduğu ilk teknik, devletin toplum içindeki çeşitli otorite ilişkilerin yasal çerçevesini çizmesi oldu. Daha sonra özel-kamu ayrımı, özel iktidar biçimlerinin kamusal amaçlarla kullanımını (işverenin işyerindeki iktidarının ekonomik etkinlik ve kamu yararı olduğu fikri), özel kişilerin yürüttüğü kamusal nitelikli kampanyalar gibi teknikler ortaya çıkmıştır⁸⁹.

Liberalizmle birlikte siyasetin toplumsallaşması, aynı anda toplumun da siyasallaşmasını, devletin düzenleyici gücünün derinleşmesini beraberinde getirmiştir. Toplumun ve devletin ilgi alanı dönemsel aralıklarla toplumda yer alan çıkar ve ihtiyaçlara bağlı olarak değişir ve bu ayrım noktaları (değişim sancıları) sürecinde sürekli bir hegemonya ortaya çıkar.

Liberalizm, bireyi diğer insanlarla olan toplumsal ve siyasal bağlamda bağımsız bir varlık olarak ele alır. Liberal gelenek temel olarak, her biri kendi öznel duygularıyla yönlendirilen bireyler arasındaki çatışma potansiyelinin giderilmesini amaç edinmiştir.

---

⁸⁷ Rose, s. 44.

⁸⁸ Burchell, s. 25.

⁸⁹ Burchell, s. 25.

Siyasal anlamda birey eşit, özgür ve egemendir. Devletin yönetsel mekanizması, özgür ve eşit olan öznelerle dayanmak zorundadır. Günümüzde devlet, egemen iradesi ancak egemen öznelerin yetkilendirici iradesini yansıtıyorsa meşru kabul edilir⁹⁰. Ancak Wagner'e göre kısıtlı modernliğe özgü iki sınır söz konusudur. Birincisi, aydınlanmanın evrenselliğini sınırlayan "ötekilerin" öne sürülmesidir. Batı modernliği ötekini, akıldışı, geri, cahil, eski olarak belirler ve dışlar. Dışlanan kesimler modernliğin ilk zamanlarında deliler, kadınlar ve tehlikeli aşağılık sınıflardır⁹¹. İkinci sınır ise, devlet tarafından yönetilen ve yeni toplumun kendi kuramlarına karşı sınırlandırılması; akıl düzeninin kendi öncüllerinin dinamikleri tarafından zayıflatılmasından kaçınılması adına verilen mücadeledir. Böylece egemenlik kavramı anayasal ve cumhuriyetçi biçimlerde yorumlanmış, Makyavel'in prensi yerini devlet, halk ve ulusa bırakmıştır.

1.1.4.2. Modernizm ve Refah Devleti Modeli

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşarak, klasik liberal devlete karşı, sosyal devlet anlayışını ve planlamayı öne çıkaran, 1970'li yıllara kadar da hâkimiyetini sürdüren siyasal tercihler genel anlamda "Refah Devleti Anlayışı" olarak tanımlanmaktadır⁹².

Refah Devleti'nin oluşumundan önceki ideolojik-siyasi ekonomik paradigma, A. Smith'te ifadesini bulan saf haliyle liberal teoridir. Bu teorinin görünmez el metaforu ile kendini meşrulaştırdığı piyasa mekanizması ya da sivil toplum anlayışı kapitalizmin kendi kendini düzenleyebilen bir piyasa aracılığıyla kesintiye uğramadan gelişebileceği ve bu sayede hem toplumsal hem de bireysel zenginliğin uyumlu birlikteliğinin sürebileceği iddiasına dayanıyordu.

---

⁹⁰ A. J. Cascardi, **The Subject of Modernity**, Cambridge University Pres, 1992, s. 227.

⁹¹ Wagner, s. 72.

⁹² Benzer tanımlamalar için bkz.; B. Jessop, **State Theory, Putting Capitalist States in Their Places**, Polity, London, 1990.; J. Hirsch, **Fordism and Post-Fordism: The Present Social Crisis and Its Consequences**; Bonefeld and Holloway (Ed.), **Post Fordism and Social Form**, ss. 8-35, Mac Millan, London, 1991.; R. Broomhill, **Neoliberal Globalism and Local State: Regulation Approach**, **Journal of Australian Political Economy**, ss.15-140, 2001.; E. Laclau and Chantal Mouffe, **Hegemonya ve Sosyal Strateji** (Çev. Ahmet Kardam), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.; A. Giddens, **Sağ ve Solun Ötesinde**, çev. M. Sözen, S. Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

Refah Devleti'nin oluşumunda 1929 Büyük Buhran'ı ekonomik siyasal ve ideolojik sonuçları bakımından tarihsel bir dönüm noktası olmuştur⁹³. 1929 ekonomik krizinin yarattığı, üretimin düşmesi, işsizliğin artması, vb. ağır ekonomik ve toplumsal sonuçlar, siyasal gerilimleri ve çatışmaları derinleştirmiştir. 1929 ekonomik krizi bir yandan var olan siyasal yapılanmanın tüm yönleriyle çökmesine neden olabilecek başka krizlerin ortaya çıkması sürecini başlatmış bir yandan da yaşanan ekonomik krize kadar hâkim paradigma durumunda bulunan minimal devlet ile kendi kendini düzenleyen piyasa ideolojisinin radikal bir biçimde sorgulanmasını sağlamıştır⁹⁴.

1930'lu yıllar kapitalizmin yarattığı tahribatlara karşı örgütlü işçi sınıfının siyasal mücadelesinin zirve noktasına ulaştığı bir dönem olmuştur. Aynı dönem, büyük işsiz ve örgütsüz toplumsal katmanların krize duyduğu tepkinin faşizme yöneldiği bir tarihsel süreci de tetiklemiştir. Büyük siyasal ekonomik çalkantılar krizin siyasal alana sıçrayarak faşizmin iktidar olmasını ve ardından da II. Dünya Savaşı'nın çıkmasını beraberinde getirmiştir. II. Dünya Savaşı sonunda ise sermayenin yeni birikim stratejisi devletin, üretim, değişim ve bölüşüm gibi ekonomik kararlarda sorumluluğu üstlendiği⁹⁵ Keynesyen model benimsenmiştir.

Refah Devleti'nin oluşumunda kapitalizmin kendi krizinin Keynesyen politikalarla aşılması ve bu sayede kapitalizmin yeniden yapılandırılması zorunluluğu kadar Marksizm'in de hem siyasal-ideolojik hem de teorik düzeyde kapitalizme yönelttiği köklü eleştirilerin büyük bir etkisi olduğu şüphesizdir. İki kutuplu bir dünyada kapitalizmin, sosyalizme karşı varlığını sürdürebilmesi, siyasal, ekonomik ve ideolojik olarak kendini yeniden yapılandırarak sosyalizmle rekabet edebilmesi, Refah Devleti'nin biçimlenmesinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur⁹⁶. Örneğin, J. Keane. Refah Devleti ve sosyalist sistem arasındaki temel

---

⁹³ P. Kalmbach, "Daha Çok Özel Teşebbüs Daha Az Devlet", çev. A. Işıklı, **Bir Başka İktisat**, ss. 15-74, der. Alparslan Işıklı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983, s.. 32.

⁹⁴ Kalmbach, s. 19.

⁹⁵ B. Uysal-Sezer, "Büyük Devlet Küçük Devlet Tartışması", **Amme İdaresi Dergisi**, C: 25, S: 4, ss. 3-29, s. 13. ;P. Kalmbach, "Daha Çok Özel Teşebbüs Daha Az Devlet", s. 22-32.

⁹⁶ U. M. Plantenberg, "Kapitalizmin Üçüncü Büyük Bunalımının Tarihsel ve Siyasal Bir Yorumu", çev. Y. S. Öner, **Kriz, Neoliberalizm ve Reagan Dosyası**, der. R. Zarakolu, s. 23-41, Alan

paradigma farklılığını dışlayıp, iki sistem arasındaki benzerliği en uç noktaya götürerek Refah Devleti için “*devlet güdümlü sosyalizm*” ifadesini kullanır⁹⁷.

Kapitalizmin, tarihindeki en hızlı ve istikrarlı sermaye birikimini sağlayan Refah Devleti ya da daha doğru bir ifade ile “Keynesyen Refah Devleti” (Keynesian Welfare State) bu açıklamalar ışığında, II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden başlayarak 1980’lerde yeni sağın iktidarı ile sona eren dönem içinde Batılı gelişmiş kapitalist ülkelerde geçerli olan devlet ve devlet pratiğine ilişkin idari-siyasi-ideolojik, ekonomik yapılanmanın genel adıdır⁹⁸. Kimi yazarlar bu yapılanmayı nitelemek amacıyla, “*örgütlü kapitalizm*”⁹⁹ “*Fordizm*”¹⁰⁰ gibi ifadeler kullanmışlardır.

Hegemonik formasyon, klasik liberal devletin birikim rejimini ve toplumsal ilişkilerini dönüşüme uğratmıştır. Refah Devleti’nin ekonomik örgütlenmesi, seri-kitlesele üretime dayalı sanayi modeline dayanmış, toplumsal örgütlenmesi ise kitlesele tüketim politikalarına ve genişlemesine bağlı kılınmıştır¹⁰¹. Refah Devleti’nin kuramsal temelini oluşturan Keynesçi iktisat politikaları yatırım, üretim ve tüketim dengesinin sürekliliğinin sağlanmasına dayanır. Piyasaya müdahale edilerek yatırımların artırılması istihdamı, istihdam üretimi ve üretim de sağlanan refah artışı ile tüketimi körüklemektedir. Fordist örgütlenmeye dayalı kitlesele standart üretim, kitlesele tüketimle, ekonominin krize girmeden hızlı ve istikrarlı bir biçimde büyümesini sağlamaktadır¹⁰². Piyasanın alanını önemli ölçüde daraltan Refah Devleti uygulamaları, üstlendiği temel sorumluluğun gereği olarak kaynakların kullanılmasını ve bölüşümünü, düzenleyici müdahaleleri ile merkezi olarak

---

Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 29.; G. Şaylan, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 103.

⁹⁷ J. Keane, **Medya ve Demokrasi**, çev. H. Şahin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 21.

⁹⁸ C. Offe, **Disorganised Capitalism: Contemporary Transformation of Work and Politics**, Polity Press, Oxford, 1985, s. 193.

⁹⁹ J. Urry, “Örgütlü Kapitalizmin Sonu”, **Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**, der. S. Hall, M. Jaques, çev. A. Yılmaz, ss. 95-105, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 96.

¹⁰⁰ R. Murray, “Fordizm ve Postfordizm”, **Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**, ss. 46-62, s. 48.

¹⁰¹ S. Hall and M. Jacques (Der.), **Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**, çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 33.

¹⁰² R. Murray, “Fordizm ve Postfordizm”, **Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**, s. 46-62.

belirlenmektedir. Bu nedenle Refah Devleti'nin ekonomik faaliyetlerinin geçerli olduğu alana, “*komuta ekonomisi*” de denilmektedir. Burada kaynakların kullanımı ve bölüşümü piyasa kurallarına göre değil, siyasal karar mekanizmalarına bağlı olarak belirlenmektedir.

Refah Devleti'nin ekonomide oynadığı merkezi rolün dışında sermaye kesimi de piyasa kuralları, kar güdüsü, özel mülkiyet, çerçevesinde etkinliğini sürdürmektedir. Ancak sermaye kesiminin siyasal alana da yansıtacak olan ekonomide tek başına tekel oluşturma gücü, Refah Devleti müdahaleleriyle engellenmektedir¹⁰³.

Refah Devleti'nin temel nitelikleri, merkezi devlet örgütlenmesi, karma ekonomik sistem, uluslararası ekonominin ulus devletler temelinde gerçekleşmesi, vatandaşları esas alan refah ve toplumsal yeniden üretim, devlet, sendikalar, işveren örgütleri arasında üçlü bir korporatist yapılanma, ekonomik büyüme, sosyal güvenlik gibi araçlarla toplumun tamamının refahını sağlamak, yüksek ücret politikasının, toplam talebin yaratılmasına katkıda bulunarak, ekonomik büyümenin itici gücü haline getirilmesi şeklinde sıralanabilir¹⁰⁴.

Refah Devleti'nin en temel özelliği, toplum içinde yer alan farklı çıkarları, devlet nezdinde uzlaştırmaya çalışmasıdır¹⁰⁵. Genel anlamda, sermaye çıkarlarıyla, örgütlü işçi sınıfının ve geniş bir orta sınıfın çıkarlarını düzenleyici müdahalelerle birleştiren devletin, bir politik tercih olarak siyasal alandaki ifadesi, sosyal demokrasinin hegemonyası olmuştur.

---

¹⁰³ G. Şaylan, Değişim, **Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, s. 98

¹⁰⁴ B. Jessop, A Neo-Gramscian Approach to the Regulation of Urban Regimes: Accumulation Strategies, Hegemonic Projects and Governance. (Der. M. Laura). **Reconstructing Urban Regime Theory: Regulating Urban Politics in a Global Economy**, ss. 51-73, Sage, California, 1997.

¹⁰⁵ C. Offe, **Contradictions of the Welfare State**, der. J. Keane, London, 1984.; N. Barry, **Welfare**, Open University Pres, 1990.; D. King, “The State and the Social Structures of Welfare in Advanced Industrial Democracies”, **Theory and Society**, ss. 841-868, 1987.

Keynesyen Refah Devleti'nde uzlaşma, talebin devlet girişimiyle desteklenmesini öngörür ve piyasaya özgü eksikliklerin devletin ürettiği mal ve hizmetlerle kapatılmasını öngörür¹⁰⁶. Dolayısıyla Refah Devleti ile yeni bir ekonomik alternatif yaratılırken, bu devlet modeli aynı zamanda emek ve sermaye arasındaki uzlaşmanın temelini oluşturmaktadır. Keynesyen politikanın bir gereği olarak, tüketimi arttırmak ve toplumsal gerilimi azaltmak amaçlı yüksek ücret politikaları uygulamaya konmuş, böylece devlet eliyle uygulanan sosyal politikalar, hem kitlesel üretimi tüketilebilmesine hem de güçlü işçi hareketini uzlaşmacı bir sendikaya yöneltmesine yardımcı olmuştur. Bu nedenle Keynesyen model, emek-sermaye ve devletin korporatist yapısıyla iç içedir.

Ulusal kalkınma anlayışına dayanan Refah Devleti modelinde, emek ile sermaye arasındaki uzlaşmaya bağlı olarak, sosyal, siyasal ve ekonomik haklar da genişletilmiştir. Ayrıca, ulusal sağlık hizmeti ve kamusal eğitim ile bireylerin faydalarını arttırma ve yaşamlarını devam ettirebilme amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik olarak, sosyal güvenlik, işsizlik sigortası, konut yardımı gibi programlar uygulanmıştır. Habermas'a göre böylece *“bir yandan tekellerle güçlü sendikalar arasında oluşan ücretler siyasal bir ücret niteliği kazanıp, uzlaşmaya varılırken, diğer yandan Refah Devleti çerçevesinde yapılan manevralarla oluşan yeni gelir dağılımı, ekonomik olarak sınıf farklılıklarının üstünü örtmüştür”*¹⁰⁷. Böylece sınıf kimliği geri plana itilerek, ulusal kimlik ve vatandaşlık anlayışına önem verilmiştir¹⁰⁸. Modelde yeniden dağıtımcı bir adalet anlayışı, pozitif özgürlük, maddi eşitlik anlayışları yeni çerçeveyi oluşturmuştur.

C. Offe'a göre uzlaşma ile kurulan Refah Devleti, kapitalist demokrasiler için *“büyük bir barış formülü”*dür. Barış formülünün iki işlevi vardır. Birincisi, kapitalist toplumun doğasından kaynaklanan ihtiyaçların giderilmesi ile ilgilidir. Devlet eliyle istihdam yaratma, yaratılan istihdamla daha geniş bir kesimin daha fazla tüketim yapmasını sağlama ve çalışamayacak durumda olanlar ile kapitalizmin risklerinden

---

¹⁰⁶ H. Dubiel, **Yeni Muhafazakarlık Nedir?**, çev. E. Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998. s. 104.

¹⁰⁷ J. Habermas, **Legitimation Crisis**, çev. T. MacCarthy, Beacon Press, Boston, 1975, s. 47.

¹⁰⁸ J. Hirsch, **Fordism and Post-Fordism: The Present Social Crisis and Its Consequences**, s. 17.

dolayı mağdur duruma düşen yurttaşların doğrudan doğruya devlet aygıtları tarafından desteklenmeleri birinci işlevin kapsamına girmektedir¹⁰⁹. Sosyal güvenlik yasaları, eğitim sağlık vb. pek çok yardım ve destekler tüm yurttaşların asgari bir geçim düzeyinde yasamalarını sağlayıcı devlet politikaları kapitalizmin risklerini önlemektedir.

C. Offe'ye göre barış formülünün ikinci işlevi, emek ve sermaye arasındaki toplu pazarlıkların biçimlendirilmesinde ve kamusal politikaların oluşturulmasında işçi sendikalarına yasal ve kurumsal hakların tanınmasıdır¹¹⁰. Kamusal politikaların oluşturulması yalnızca işçi sınıfı ile de sınırlı değildir. Politikaların oluşturulmasında örgütlü sendikalar yanında örgütsüz kesimlerin taleplerinin bilinmesi de kamu yönetimi tarafından yapılan halkla ilişkiler gibi yönetsel düzenlemelerle mümkün olmaktadır. Böylece devlet, yasama işlevini yerine getirirken, bu işlevin politika oluşturma boyutunu toplumla paylaşmaktadır. Refah Devleti ile birlikte politika oluşturma süreci artık yalnızca halkın temsilcileri olan seçilmişler de değildir. Seçilmişlerle birlikte örgütlü kesimler ve daha da önemlisi bürokrasi de bu süreç, yasama organı dışında katılmaktadır. Bu durum 18. yüzyılla kıyaslandığında iki temel noktadaki değişimi göstermektedir. Birinci değişim olan, kamusal politikaların belirlenmesinde birey yerine örgütlü kesimlerin devreye girmesi, bireysel ve toplumsal çıkarı belirlemede aktif katılım sürecini ön plana çıkarmakta, yasaları uygulayan, yürütmeden sorumlu olan devlet bürokrasisinin siyasetin oluşturulma sürecine aktif olarak katılması ise ikinci değişim olarak algılanmaktadır¹¹¹.

Refah Devleti'nin yerine getirdiği büyük barış formülünün amacı, kapitalizme karşıt ya da alternatif bir sistemi değil, kapitalizmin krizini aşmayı ve istikrarlı bir birikim sürecini garantilemektir. Sınıf çatışmalarını sınırlandırmak, emek ve sermaye arasındaki dengesiz iktidar ilişkilerini siyasal gerilime yol açmadan aşmak¹¹² “*sınıflararası uzlaşma*” zorunluluğu ile mümkün olmaktadır¹¹³. Refah

---

¹⁰⁹ C. Offe, **Contradictions of the Welfare State**, s. 147.

¹¹⁰ Offe, s. 147.

¹¹¹ B. Uysal-Sezer, s. 13.

¹¹² C. Offe, s. 173.

¹¹³ E. Altvater, “Yeni Liberal Karşı Devrimin Mübtezelliği”, çev:Y. S. Öner, **Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagan Dosyası**, der. R. Zarakolu, ss. 42-63, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 43.

Devleti'nin uzlaşma formülü, bir yandan işçi sınıfının taleplerini, sınıf mücadelesinin ve endüstriyel çatışma alanının dışına çıkararak, etkili bir biçimde geri plana itme, bir yandan da üretimin daha düzenli ve öngörülebilir bir biçimde sürdürülerek ekonomik istikrar ve sermaye birikiminin artırılmasını amaçlamıştır¹¹⁴.

Farklı paradigmalardan hareket eden kapitalizm ve demokrasinin, birbirlerini dışlamadan bir arada bulunma zorunluluğu, refah ilkesi etrafında kurulan meşruiyet zemini ile sağlanmıştır. Siyasal kararların alınmasında ve belirlenmesinde siyasal katılım ilkesi ile kaynakların eşit ve adil bölüşümü anlamında sosyal eşitlik ilkelerinin temel alındığı demokrasi anlayışı, refah ilkesinin işlerliğinin güvencesi olmuştur¹¹⁵. Demokrasi ve liberalizmin sentezinden oluşan sosyal demokrasi, Refah Devleti'nin tek uluslu hegemonya projesinin dayandığı temel ideolojik-siyasal meşruluk zemini olmuştur.

Mouffe ve Laclau'ya göre, “sosyal demokrat hareketlerin katı sınıfçı tutumunun yumuşaması, her türlü eklemlemeyi olanaklı” kılarken, sosyal demokrasi de “sendikalarla ayrıcalıklı pragmatist ilişkilere” ve her şeyi devlet düzeyinde çözmeyi bekleyen bir siyasete endekslenmiştir¹¹⁶.

Joachim Hirsch de, emeğin siyasal entegrasyonu, sendikaların korporatist bütünleşmesi ve müdahaleci devlet politikalarının uygulanmasında sosyal demokrat partilerin önemini vurgulamıştır. Sosyal demokrasi, devletçiliğe ve korporatizme dayalı bu modeli, liberal devletin bir alternatifi olarak sunmaya başlamış ve yeni sağ da bu çerçevede solu bu model üzerinden eleştirmiştir¹¹⁷. Bu dönem boyunca merkez sağ ve merkez sol partiler, Refah Devletine yönelik politik tercihlerde bulunarak birbirine yakınlaşmış ve geniş bir seçmen tabanına hitap etmiştir. Söz konusu paradigma farklı Refah Devleti türlerine bağlı olarak değişen ölçüde işçi, işveren

---

¹¹⁴ C. Offe, s. 195.

¹¹⁵ C. Mouffe, “Demokrasi ve Yeni Sağ”, **Kriz, Neoliberalizm ve Reagan Dosyası**, der.Ragıp Zarakolu, çev: Y. S. Öner, ss. 65-83, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 67-72.

¹¹⁶ E. Laclau and Chantal Mouffe, **Hegemonya ve Sosyal Strateji**, s. 97.

¹¹⁷ J. Hirsch, **Fordism and Post-Fordism: The Present Social Crisis and Its Consequences**, s. 18.; . Laclau and Chantal Mouffe, **Hegemonya ve Sosyal Strateji**, s. 97-98.

örgütleri ve devlet arasındaki üçlü uzlaşma sistemidir. Bu uzlaşmanın maddi arka planını ise Fordizm¹¹⁸ oluşturmuştur¹¹⁹.

Fordizmin üretim sürecine bağlı olarak tüketim kalıpları da hem Refah Devleti'nin yüksek ücret politikalarına ve sosyal güvenlik harcamalarına hem de "tüketim kültürü"nü öne çıkaran ideolojik-kültürel yapılarla belirlenmiştir. Böylece kapitalist üretimin gereklilikleriyle, farklı sosyal sınıfların çıkarları kısmi ve geçici de olsa birleşmiştir. Bu birleşme ise "tek uluslu" hegemonik projeye zemin hazırlamıştır¹²⁰. Bu anlamda Refah Devleti'nin tarihsel gelişimine yön veren üç temel olgu, devlet, kapitalizm ve toplumsal mücadeleler olmuştur.

Refah Devletinde devlet-toplum ilişkilerinde köklü dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşüm alanlarından biri ekonomik anlamda serbest rekabetçiliğin gerileyerek yerini daha ulusal ve örgütlü bir kapitalizme bırakmasıdır. Örgütlü ve ulusal kapitalizmle birlikte devlet ile ekonomi arasındaki ilişkiler artmış, ayrımlar ise büyük ölçüde karmaşıklaşmıştır. Çünkü devlet ile ekonominin mantıkları iç içe geçmiştir. Devlet sermaye birikiminin gerçekleştirilme koşullarına doğrudan katılarak hem bazı pazar mekanizmalarına sahip olmuş hem de pazarı tamamlayıcı işlevler edinmiştir. Habermas'a göre bu süreçte, artık değere el konulması salt piyasa müdahalesiyle değil, siyasal iktidar ilişkileriyle belirlenmeye başlamıştır¹²¹.

Kapitalizmin ulusal bazda örgütlendiği bu dönem "örgütlü kapitalizm" olarak da nitelendirilir¹²². Refah Devleti özellikle 19. yüzyılda, genel oy hakkının tanınmasıyla siyasetin temsili niteliğinin giderek genişlemesi ve işçi örgütlerinin

---

¹¹⁸ Fordizm, devlet müdahalesi aracılığıyla, teknolojik ve örgütsel açılardan kitlesel standart mallar üretmek üzere tasarlanmış, yarı vasıflı ya da vasıfsız işgücünün Taylorist yöntemlerle kontrol edildiği, montaj hattı esasına göre işleyen büyük ölçekli sanayi işletmelerine dayanmıştır.

¹¹⁹ B. Jessop, "Regulation Theory, Post-Fordism and State", **Capital and Class**, no:33., 1988.

¹²⁰ B. Jessop, State Theory, **Putting Capitalist States in Their Places**, s. 183-185.

¹²¹ Habermas, **Legitimation Crisis**, çev. T. MacCarthy, Beacon Press, Boston, 1975, s. 39.

¹²² Örgütlü kapitalizm şu gelişmelerle nitelenir: Sanayi, banka ve ticari sermayenin merkezileşmesi; iş denetiminin karmaşıklaşıp bürokratikleşmesi sonucu mülkiyet ile işletme denetiminin birbirinden ayrılması; sanayi üretiminin birkaç merkezi ulus devlet içindeki birkaç büyük sanayi sektöründe yoğunlaşması; çok sayıda ve yarı-kalifiye işçi istihdamına dayanan imalat sanayinin egemen sektör olması; ölçek ekonomisi gereğince üretim birimleri ve istihdamın genişlemesi; belirli sanayi bölge ve kentlerinin temayüz etmesi, tekno-bürokratik sınıfların belirginleşmesi ve gelişmesi; bölgesel ve ulusal düzeyde örgütlenmiş işçi örgütlerinin egemenliği; büyük tekeller, kolektif örgütler ve devlet arasındaki eklemlenmelerin artması. Lash ve Urry, s. 3-10

politize olması sonucunda ortaya çıkan karmaşıklaşmış bürokratik aygıtla birlikte biçimlenmeye başlamıştır. Habermas'a göre Refah Devletin şekillenmesi sonucunda “devletin toplumsallaşması” ve “toplumun devletleşmesi” ile birlikte özel ile kamusal alan arasında “toplumsal alan” olarak adlandırdığı yeni bir alan doğmuştur¹²³. Foucault'ya göre toplumsal alan siyasetin temelini toplumsal sorunları eklemlenmiş, böylelikle toplumla ilgili her konu kamusal bir nitelik kazanmış dolayısıyla devletin düzenleyici alanına olarak belirlenmiştir. Bu gelişme hem özel hem de kamusal alanın yapısında önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Üretim ve yeniden üretim faaliyetleri bu süreçte doğrudan doğruya siyasallaşmış ve Habermas'ın “kamusal alanın yapısal dönüşümü” olarak adlandırdığı dönüşümlere zemin hazırlamıştır¹²⁴.

Devletin toplum içine girmesi (bürokrasi) ile toplumun devlet içine girmesi (partiler ve özel çıkar örgütleri) gibi bir yapılanma içinde teknolojinin de imkânları vasıtasıyla kamusalılık, söz konusu örgütlerin, medyatikleştirilmiş kamuoyunun pasif rızasını almaya çalıştıkları bir halkla ilişkiler pratiğine indirgenmiştir. Medyatik kamusalılığın oluşumuna yol açan bu gelişme, eşitler arası eleştirel bir tartışmaya karşıt olarak, özel çıkarlara destek sağlamak amacıyla yapılan bir siyasal pazarlama faaliyeti haline dönüşmüştür.

Bu süreçte, bir yandan işçi ve işveren örgütlenmeleri yarı kamusal nitelikler edinirken, öte yandan devlet, özel alana müdahale ederek toplumsal iktidar ilişkilerini düzenleyen temel aktör haline gelmiştir. Böylece devlet, polis, yargı ve maliye gibi klasik işlevlerinin dışında üretim ve yeniden üretim ile ilgili yeni işlevler de edinmeye başlamıştır. Mülkiyet hakkı ve sözleşme özgürlüğüne dayanan temel liberal ilkeler, çalışma ilişkilerini düzenleyen yasalarca sınırlandırılmaya başlanmış, işçi tazminatları gündeme gelmiş, fabrika yasaları işçiler lehine yeni düzenlemeler getirmiş, artan belediye yatırımları ve sübvansiyonlar gibi uygulamalar ilk kez tarih sahnesine çıkmıştır.

---

¹²³ J. Habermas, **The Structural Transformation of the Public Sphere**, Polity, UK, 1989, s. 142-151.

¹²⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. J. Habermas, **The Structural Transformation of the Public Sphere**, Polity, UK, 1989, s. 140-235

Aynı dönemde hegemonik bir güç olarak etkisini sürdüren sosyalizme ve milliyetçiliğe rağmen Refah Devletin ortaya çıkışını, bu iki ideolojinin uzlaştırılması bağlamında liberal gelenekte yapılan yapısal değişiklik süreci olarak değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda Habermas'ın "Liberal Anayasal Devlet" ile "Sosyal Refah Devleti" arasındaki kopuştan çok, sürekliliği vurgulaması önemlidir¹²⁵. Bu değişiklik süreci toplumsal iktidar ilişkilerinin devlet mantığı çerçevesinde yeniden örgütlenmesini ve devletin kamu çıkarı adına topluma müdahale etmesini gerekli kılmıştır¹²⁶.

Refah Devleti klasik liberalizm ile o dönemde yeni doğmuş olan sosyalizm arasında uzlaşmayı öngören bir formüldür. Bu formüle göre devlet bireyi ve ekonomiyi toplumsallaştırmak adına teknoloji üretip bu teknolojiyi denetleme sürecinde uygulamakla sorumludur. Bu formülde iki önemli kavram, sosyal güvenlik ve sosyal hizmettir. Bu süreçte yurttaş bir siyasal özne olarak sosyal koruma ve eğitim hakkına karşılık, toplumsal birey olma sorumluluğunu yüklenmiştir. Böylece sosyal devlet müdahale amaçlı geniş bir teknoloji yoluyla siyasal alanı genişleterek uzaktan yönetir. Birey ve toplumla ilgili veri toplayan ve analiz edilmesine yardımcı olan bu teknolojiler 19. yüzyıldan itibaren hızla gelişerek Refah Devleti'nde en olgun haline ulaşmıştır. Refah Devleti'nin bürokratik kurumlar aracılığıyla insanların gündelik yaşamlarına hatta özel yaşama müdahale etmesi, insanların gündelik yaşamlarının sorgulanmasına ve yargılanmasına neden olan olumsuz sonuçlara da yol açmıştır¹²⁷.

1970'li yılların başından itibaren ortaya çıkan ekonomik krize bir tepki olarak doğan yeni sağ ve onun yeni iktidar tarzı, modernliğin çözülme sürecinde hızlandırıcı bir etkiye sahip olmuş, böylece hem devlet hem de siyasal iktidar tarzı derin bir

---

¹²⁵ Habermas, s. 224.

¹²⁶ Liberalizm ile Refah Devleti arasındaki süreklilik konusunda bkz; A. Özkazanç, "İki Farklı İktidar Tarzı Olarak Refah Devleti ve Yeni Sağ", **Mürekkep Dergisi**, No.7, 1997.

¹²⁷ Bu durum özellikle Refah Devleti uygulamaları için geçerlidir. Örneğin, Birleşik Devletlerde çalışanların prim ödeme esasına dayanan sosyal sigortalar ile çeşitli nedenlerle ücretli işgücü dışına düşmüş ve yoksullaşmış olan en alt kesimlerin refah yardımı aynı anda uygulanana iki ayrı sistemdir. Sosyal sigorta ilkesi toplumsal kültürel anlamda meşru bulunurken, refah yardımı alanlar tembellik, asalaklık, hilebazlık gibi gerekçelerle aşağılanır.

dönüşüme uğramaya başlamış, bu dönüşümle birlikte Refah Devleti gerileme süreci içerisine girmiştir.

1.1.5. Siyasal Birlik Olarak Ulus, Modern Devlet ve Yönetim Anlayışı

1.1.5.1. Ulus Devlet ve Vatandaşlık

Liberal dönemin başlarında devlet ile toplum arasındaki bağlantı, toplumun ulus şeklinde kurulmasıyla birlikte ulus-devlet biçiminde somutlanır. Kökenleri mutlak devlette bulunan ulus-devlet, burjuva demokratik devrimler çağında güçlenir. Toplum tahayyülünün ulus tahayyülüne dönüşmesiyle birlikte ortaya çıkan modern toplumdaki toplumsal bağ siyasal yani ulusal hale gelmiştir¹²⁸. Ulus bu süreçte devlet ile ilişki içerisinde tanımlanacaktır. Dolayısıyla modern ulusun en temel özelliği, merkezi ve egemen bir devlet şeklindedir. Yine de ulus ile devlet aynı anlamda kullanılmamaktadır. Ulus, devletin eylemini meşru kılan öz olarak, kendi içinde devletten ayrı bir vatandaşlar cemaati olarak kurulmalıdır¹²⁹.

Devletin tekçi idari sisteminin temeli olan tekçi hukuk, bireyleri yasal eşitlik temelinde birleştirerek ulusu oluşturan bir vatandaşlık hukuku oluşturacaktır. Böylece formel düzeyde eşit olan bir kamusal alan yaratılmış olacaktır. Bu ortak kamu kültürü ulusun olmazsa olmaz bir parçası haline gelecektir. Ayrıca ulusun bir siyasal birlik ya da devlet olarak kuruluşunda idari, yasal ve kültürel bütünleşmenin yanı sıra, işbölümüne dayalı ekonomi de sürecin bir parçası haline gelecektir.

Neticede, belirli milli sınırlar içinde tek bir yasal ve idari yapılanma, tek bir ekonomi ve ortak bir milli kültür, modern ulus devletin tanımlayıcı öğeleri haline gelecektir. Mutlak devletle beslenen merkezileşme süreçleri, ulus-devletle birlikte hızla evrimleşmiş ve niteliksel bir dönüşüme uğramıştır.

---

¹²⁸ Dominique Schnapper, **Yurttaşlar Cemaati**, Modern Ulus Fikrine Dair, çev., Özlem Okur, Kesit Yayıncılık, 1994, İstanbul, s. 18.

¹²⁹ Schnapper, s. 20.

Ulus-devlet ile çoğunluğun yönetimi anlamındaki demokrasi arasında içsel bir bağlantı vardır. Giddens'a göre egemenliğin kaynakları yönetici kesimin elinde merkezileşmesi, siyasal iktidarın ise kolektif kapasiteyi yansıtmaması bu bağ ile ilişkilidir¹³⁰. Böylece modern ulus-devlette yöneten ile yönetilen, merkez ile tebaa arasında bir bağımlılık ilişkisi söz konusu olmuştur. İdari gücün artması denetimin yayılmasını sağlamış, denetim ise hem merkezi iktidarın aracı olmuş hem de yönetilenler belirli kurallar çerçevesinde yöneticileri etkilemeleri için olanaklar yaratmıştır. Demokrasinin temelinde yatan bu ilişki, yani hükümetin siyasal eşitler olarak görülen vatandaşların tercihlerine karşı sürekli yanıt verir durumda olması (Poliarki), temel sivil ve siyasal hak ve özgürlüklerle ilgilidir¹³¹.

Ulus-devletin burjuva demokratik devrimler çağında sağlamlaşması, bir üretim tarzı olarak kapitalizmin ve burjuvanın yükselişiyle doğrudan bağlantılıdır. Giddens'a göre, ücretli emek sisteminin yaygınlaşması, zamanın metalaşması, kır/kent ayrımının farlılaşması ve tüm bu gelişmelere ortam sağlayan kentsel mekan ile nitelendirilen kapitalizm, kapitalist bir toplum olarak ancak on dokuzuncu yüzyılda oluşmuştur¹³².

Kapitalist toplumda devlet ile toplum birbirinden ayrıldığı halde, devlet toplum içinde çok daha kapsayıcı ve etkili bir hale gelmiştir. Devletin denetleme faaliyetleri ulaşım, haberleşme ve teknolojinin ilerlemesine koşut olarak gelişmiştir. Bilgi toplamak ve astların davranışlarının üstlerce kontrol edilmesi anlamındaki denetleme ile buna bağlı olarak gelişen içsel pasifleştirme olgusu, iktidar kaynağının merkezileşmesinde en önemli rolü oynamıştır.

1.1.5.2. Modern Devlet ve Kapitalizm

Ulus devlet olarak da adlandırılan modern devlet, kapitalist üretim biçimine uygun düşen emek ve sermayeden oluşan toplumsal yapının egemen olduğu devlet biçimidir. Ulus devlet aydınlanma çağı devletidir. Dolayısıyla bu devlet anlayışında

¹³⁰ Giddens, A Contemporary Critique, s. 198, 200.

¹³¹ Giddens, 1 A Contemporary Critique, s. 199, 200.

¹³² Giddens, A Contemporary Critique, s. 160-188.

egemenlik tanrıdan alınarak ulusa verilmiştir. Bu anlamda modern devletin en önemli iki unsuru laiklik ve demokratik olma özellikleridir.

Egemenliğin ulusta olduğunu kabul eden modern devlet anlayışı tarihsel olarak Fransız İhtilali ile başlayan demokratik hak ve özgürlüklerin savaşımını yansıtmaktadır. Özellikle temsili demokrasinin gelişimi toplumun demokratik savaşımlarıyla kazanılmıştır. Örneğin; işçi sınıfının genel oy hakkını elde ettiği, 1848 devrimleri hem işçi sınıfı, hem burjuvazi hem de demokratikleşme açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Devlet kavramı, siyasal düşünceler tarihinde farklı tanımlamaların yapıldığı bir olgudur. Özellikle modern devlet ve temsili demokrasi üzerinde etkili olmuş olan Aristoteles, Marx / Engels ve Weber'in devlet tanımlamaları, toplumsal uyum çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Aristoteles'e göre, devletin var olma nedeni, insanlar için iyi bir düzenin sağlanmasıdır. İnsan yaradılışı gereği sosyal bir varlıktır ve sosyal düzenin sağlanmasından da devlet sorumludur¹³³. Toplumsal düzenin sağlanması için zenginlik ve yoksulluk önlenmeli, orta hallilere önem verilmeli ve onlar güçlendirilmelidir. Toplumsal uyum ve dengenin sağlanmasının formülü budur¹³⁴.

Siyasal düşünceler tarihinde aşırılıklardan uzak duran, denge ve uyumu simgeleyen bir düşünür olan Aristoteles temsili demokrasi kavramını da orta sınıfa dayandırarak, sosyal devletin önemli bir unsuru olan uyum ve dengenin de sözcüsü olmuştur.

---

¹³³ Aristoteles, **Politika**, çev. Mete Tuncay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 190.

¹³⁴ Aristoteles., s.123.

Aristoteles ile Marx ve Engels'in ortak noktası devletin zorunlu bir kurumsal mekanizma olmasıdır. Ancak Aristoteles, devleti iyi bir düzen sağlamak için zorunlu görürken, Marksizm sömüren ve sömürülen ayrımı yaparak, devleti sömürü düzeninin devam edebilmesi için bir zorunluluk olduğunu öne sürmektedir¹³⁵.

Engels'e göre, belirli bir ekonomik gelişme aşamasında toplumun sınıflara bölünmesi devletin zorunlu olarak var olmasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla devletin doğuş nedeni toplumsal eşitsizliktir. Amacı ise bu eşitsizliğin devam etmesidir. Eşitsizliğin sürdürülebilirliği ise düzen gereksinmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir. Karşıt ve uzlaşmaz ekonomik çıkarlara sahip sınıfların, kendi aralarındaki çatışmayı azaltan ve bu mücadeleyi düzen sınırları içerisinde tutan, toplumdaki doğan ancak zaman içerisinde ona yabancılaşan bir güçtür devlet¹³⁶.

Aristoteles, toplumsal eşitsizlikleri sürekli kılacak şekilde dengeyi ve uyumlaştırmayı amaçlayan bir yönetim biçimi önerirken, Marx ve Engels kuramlarını eşitsizliğin ortadan kalkacağı özgür bir toplum üzerine inşa etmişlerdir. Marx'a göre *“Ezilmekte olan bir sınıfın varlığı, uzlaşmaz sınıf karşıtlığı üzerine kurulmuş her toplumun hayati koşuludur. Ezilen toplumun kurtuluşu demek, yeni bir toplumun yaratılması demektir. Sınıfların ve sınıf karşıtlıklarının artık bulunmadığı bir düzendedir ki, toplumsal evrimler politik devrimler olmaktan çıkacaktır.”*¹³⁷.

Weber ise, modern devletin, sosyolojik olarak ereklere açısından değil, kendisine özgü somut araçları açısından tanımlanması gerektiğini öne sürmüştür. Weber'e göre bu araçlar, fiziksel güç ve şiddet kullanımınıdır. Weber, toplumsal düzenin varlığını, fiziksel şiddetin meşru kullanımına bağlamaktadır. Bu anlamda modern devletin iki temel özelliği bulunmaktadır. Birincisi, iktidarın uygulandığı bir arazi dolayısıyla bir toplumsal yapı, ikincisi ise fiziksel şiddetin, toplum tarafından kabulünü öngören meşru kullanımınıdır. Bu özelliklerden yola çıkarak Weber'in

---

¹³⁵ Friedrich Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, çev. Kanan Somer, Sol Yayınları, 1979, s. 220.

¹³⁶ Engels, s. 221.

¹³⁷ Karl Marx, **Felsefenin Sefaleti**, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 158-159.

modern devleti, belli bir arazi içinde, fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekeline bulduran insan topluluğu olarak tanımlanabilir¹³⁸.

Weber'in modern devleti, fiziksel şiddetin meşru kullanım tekeline sahip bir siyasal kurum olarak tanımlaması, temsili demokrasiye getirilen önemli eleştirilerden biridir. Weber'e göre modern devlette yönetilenlerin rızası olarak tanımlanan meşruiyetin kaynağında halkın iradesi değil, otorite-itaat ilişkisi vardır. *“Devlet insanın insana egemenliği ilişkisidir. Meşru yani meşru sayılan şiddet araçlarıyla desteklenen bir ilişkidir.”*¹³⁹

Weber'e göre devletin varlığı, yönetilenlerin otoriteye itaatine bağlıdır. Bu sebeple egemenliğin toplumsal anlamda meşrulaştırılması şarttır. Weber üç meşrulaştırma yolu önermişti: Geleneksel otorite, Karizmatik otorite ve yasal-ussal otorite.

Yasalara dayanan egemenlik olan yasal otorite, yasaların geçerliliğine ve rasyonel kurallara dayanan işlevsel yetkiyi bünyesinde muhafaza eder. Yasalarca konulmuş ödevlerin yerine getirilmesinde itaat esastır. Modern devlet yasal otoriteye dayanarak, fiziksel gücün meşru kullanımını kendi tekeli altına almayı başarmıştır¹⁴⁰. Bu anlamda Weber, aydınlanma projesi çerçevesinde yasaların, aklın kurallarına uygun olarak çıkarılacağını öngörmüş, yasal olanın rasyonel olacağını varsaymıştır. Meşruiyetin varlığı bu koşulların sağlanmasına bağlıdır. Bununla birlikte siyasetin şiddete dayalı bir güç ilişkisi olduğunu söylemekten de geri kalmamıştır.

Modern devleti reel, somut bir nesne olarak gören Jessop'a göre¹⁴¹, modern kapitalist devletin en belirgin özellikleri, kapitalist üretimden kurumsal olarak ayrılmış olması, meşru zor tekeline sahip olması, hukuk devleti ve rasyonel-yasal bürokrasiyi kullanması ve kendini vergi devleti olarak kurmasıdır¹⁴². Devletin bu

---

¹³⁸ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 80.

¹³⁹ Weber., s. 80.

¹⁴⁰ Weber., s. 80-81

¹⁴¹ Bob Jessop, **The Capitalist State**, Basil Black Well, UK, 1982, s. 212.

¹⁴² Jessop, s. 355.

biçimi kapitalist sistem açısından da gerekli ve yeterli görünmektedir. Devletin bu biçimini özellikle gerekli ve mümkün kılan temel argüman, kapitalist üretim tarzının ekonomi ile siyasal olan arasında koyduğu ayırım olmuştur. Siyasal devlet ile ekonominin iki farklı mantığa dayalı özerk varlık alanları olarak ayrışmalarıyla devlet tüm toplumun ortak çıkarını temsil eden bir aygıt olarak kurumsallaşır. Bu da devletin sermaye birikimi için işlevlerini her zaman bu siyasal süzgeçten geçirerek ve çok ince ayrıntılarla yerine getirmesi gerektiğini gösterir.

Ekonomik egemen ile siyasal egemenin ayrışması biçimsel demokrasiye zemin hazırlar ve hegemonya siyasetine yol açar¹⁴³. Hukuk devletinin, mali devlet ve bürokrasinin sermaye için işlevsel olması kendiliğinden gerçekleşmeyip, başarılı bir siyasete, gerçekçi birikim stratejilerine ve hegemonik projelere bağlıdır. Jessop devlet ile ekonominin eklemlenmesini “yapısal eşleşme” ya da “stratejik koordinasyon” kavramlarıyla ele alır. “Yapısal eşleşme” ile kast edilen, aynı toplumsal alanı paylaşan iki farklı mantığa sahip özerk yapının birbiri tarafından koşullanarak evrilmesi demektir. “Stratejik koordinasyon” yoluyla farklı kurum ve mantıklar arasındaki ilişki birikim stratejileri ve hegemonik projeler yoluyla kurulur¹⁴⁴.

Kapitalist bir toplumsal formasyonda çok farklı devlet biçimleri gelişebilir¹⁴⁵. Ancak ortak olan nokta, kapitalizm ile demokratik devlet arasında gerilimli bir ilişkinin olmasıdır. Bir yandan devletin demokratik biçimselliğinin bazı yönleri kapitalizmin gereklerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır ve biçimsel demokrasi sermayenin çıkarlarına daha açık olan yapısal ve stratejik bir özellik taşır¹⁴⁶. Öte yandan hukuk devleti ve parlamentarizmin sermaye egemenliği için en iyi araçlar değildir. Parlamentarizm seçimler ve siyasal haklar yoluyla birey-vatandaşın siyasal karar alımına dolaylı yoldan katıldığı bir temsil biçimi ile hukuk, yasama ve

---

¹⁴³ Jessop, s., 181.

¹⁴⁴ Jessop, s. 358.

¹⁴⁵ Jessop, s. 176.

¹⁴⁶ Kaynakların eşitsiz dağılımı nedeniyle etkin siyasi katılımın engellenmesi, belirli konuların siyasi gündeme çıkmasını engelleyen faktörler, vergi, devletin sermayenin gücüne ve yeniden üretimine yapısal olarak bağlı olması, birey-vatandaşlığın toplumu bölen, atomlaştıran bireycileştiren etkisi bu özelliğe örnek gösterilebilir. Jessop, s. 178,179.

bürokratik düzenleme yoluyla belirlenen bir müdahale biçimini birbirine eklemeler¹⁴⁷. Ancak günümüzde demokratik mücadelelere ve hegemonik siyasete yol veren bu çoğulcu yapı ancak sermayenin ekonomik ve siyasal egemenliği hegemonik olmayı başarabilirse işe yarar¹⁴⁸. Çünkü vergiye ilişkin düzenlemeler mali krizlere neden olabilir, hukuk devleti ve bürokrasi etkin bir müdahale aracı olmayabilir, temsili ve hegemonik siyaset sermayenin aleyhine güçlerin gelişmesine neden olabilir¹⁴⁹.

Günümüzde, meşruiyetini halk iradesinin bir yansıması olarak kabul ettiği yasal otoriteye dayandıran modern devlet, temsil ve meşruiyet kriziyle karşı karşıyadır. Doktrinde, her yasal olanın rasyonel olmadığı ve halkın iradesini yansıtmadığı tartışmaları yoğun biçimde sürmektedir.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde yaşanan hızlı değişim, gerek siyasal, gerekse toplumsal ve ekonomik anlamda modern devletin temel kurumlarını ve toplumu derinden sarsmıştır. Bu anlamda yaşadığımız süreçte modernitenin aşıldığı, postmodern bir çağa girildiği ileri sürülmektedir. Özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllar, postmodern ortam, postmodern durum, postmodern çağ, postmodern zamanlar gibi kavramlarla nitelendirilmektedir. Eski durumdan kopuşu dile getiren bu kavramlar, evrensel bir krizin yarattığı ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimlerin bir yansıması olarak kabul edilmektedir.

1.1.5.3. Modern Siyasal İktidar ve Yönetim Anlayışı

Siyasal iktidar ve devlet sorununu Foucault’un devlet merkezli iktidar analizini eleştiren yaklaşımını göz önünde bulundurduğumuzda, iktidar analizinde “kim” ve “neden” sorularına değil, “nasıl” sorusuna yanıt aramak gerekir.

Foucault iktidarı, toplumsal olanın özsel bir niteliği olarak görür. İktidar, başkalarının olası eylemlerini, tahrik etme, ikna etme, yoldan çıkarma, kolaylaştırma, zorlaştırma, sınırlama ve yasaklama gibi yollarla etkileyen bir eylem tarzıdır. Ancak

---

¹⁴⁷ Jessop, s. 120-165.

¹⁴⁸ Jessop, s. 165-167

¹⁴⁹ Jessop, s. 157.

Foucault, daha sonraki çalışmalarında mikro iktidar ilişkileri ile modern siyasetin makro iktidar yapıları arasındaki bağlantıları göstermeye çalışır¹⁵⁰.

Foucault yönetsel yapılanma anlayışını, tarihsel süreç içerisinde, Antik Yunan'ın pastoral anlayışından başlayarak, erken modern dönemdeki hikmet-i devlet, siyasa devleti, kameralizm ve Refah Devleti'ni, son aşamada ise modern döneme egemen olan liberalizm ve neoliberalizmi ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Foucault'un yönetim rasyonalitesi kavramı, yönetmenin ne olduğu neleri kapsadığı kimin yönetileceği gibi yönetim pratiğinin doğasına ilişkin soruların yanıtlarını araştırır. Modern devlet ve iktidar yapılarının oluşumunu incelerken, yönetim anlayışı kavramına göndermede bulunarak, 16. yüzyılda egemenlik anlayışından farklı bir yönetim anlayışının ortaya çıkmaya başladığını ve modern iktidarın ancak bu iki farklı yönetim anlayışının eklenmesi olarak görülebileceği söylenebilir.

Foucault, iktidar analizi için iki farklı model olduğuna dikkat çeker. İktidarın meşruiyet sorununu öne çıkaran “sözleşme-baskı” şeması, temelde iktidarın formel sınırlarını koyan hak kurallarıyla ilgilidir. Foucault'ya göre hak, söylem ve tekniklerin işlevi, iktidara içkin olan tahakkümün izlerini silerek onu görünüşte farklı kılmaktadır¹⁵¹.

Tahakküm, tebaanın birbirine uyguladığı yoğun ve çeşitli boyun eğdirme biçimlerini içerir. Bu anlamda hukuk ve hak sistemi meşruiyet aracı olarak değil, tahrik ve teşvik ettiği boyun eğdirme metodları olarak görülmelidir. Tahakküm merkezli bir iktidar analizi, düzenli, meşru, merkezi iktidar biçimleriyle değil, iktidarın hak kurallarını aşarak maddi ve somut olarak uyguladığı yerlerde, iktidarın en uç ve lokal görünüşleriyle ilgilenmeli, merkezi iktidar unsurlarının nasıl kurulduğuna bakılmalıdır. Dolayısıyla bir çok farklı iktidar tekniğinin, daha global tahakküm biçimleri tarafından nasıl kullanıldığı ve dönüştürüldüğü ortaya çıkarılmalıdır.

---

¹⁵⁰ Gordon, s. 1-51.

¹⁵¹ Michel Foucault, “Power/Knowledge”, **Selected Interviews and Other Writings 1972-1977**, ed. Colin Gordon, The Harvester Press, USA, **1980**, s. 92-180.

Tahakküm merkezli yönetim anlayışı 16. yüzyılda ortaya çıkmış, 18. yüzyılda liberalizm şeklini alarak egemen hale gelmiştir. Foucault'un son yıllarda liberalizm ve özgürlükle ilgili ılımlı tavrı liberal özgürlüklerin disiplin içeren belli koşullarda mümkün olduğunu ve özgürlüğün iktidardan ayrı olmadığını öneminin vurgulanması şeklinde yorumlanır. Yönetim kavramı, Foucault'un daha önceki analizleri nedeniyle, iktidarın disiplin teknikleriyle, bireyi tamamen ele geçiren, mutlak bir güç gibi görülme riskini azaltan bir kavramdır¹⁵². Çünkü iktidar, öznenin özgürlüğünü ve aktif olduğunu varsayar. Foucault'a göre tahakküm ve disiplin teknikleri, insanları yönetmenin sadece bir boyutudur. Yönetim, tahakküm teknikleriyle benlik tekniklerinin kesişme ve etkileşim noktasıdır. Böylece bireylerin birbirleri üzerinde uyguladıkları tahakküm ile kendi üzerlerindeki yönetimleri birleşmiş olur¹⁵³.

Yönetim anlayışı kavrayışıyla modern iktidarın teknik yönlerinin önemine de dikkat çekilmiş olur¹⁵⁴. Burada yönetimin topluma yönelik hükmedici tarafından çok, bireylerin davranışlarını yönlendirmeyi nasıl başardığı sorusu öne çıkar. Foucault yönetimi, "davranışın idaresi" (Conduct of conduct) olarak tanımlar.

Yönetim, sistematik ve rasyonel bir işleyiş, yapış-ediş tarzı, bireyler ya da kollektif toplulukların davranışlarını yönlendirmek, düzenlemek, biçimlendirmek amacıyla onların eylemi üzerinde eylemde bulunmak anlamına gelir. Böylece liberalizm, toplumu yönetmekle ilgili teknik kaygıları öne çıkararak toplumsal bilimlere yol açar. Liberalizmde yönetim ile bilgi arasında yeni bir ilişki kurulur¹⁵⁵. Ekonomi, aile ve bireyin özerkliklerini tanıyarak onları yönetmek ancak uzmanlık yoluyla mümkün olmuştur¹⁵⁶.

---

¹⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. Graham Burchell, "Liberal Government and Techniques of The Self", **Foucault and Political Reason**, der. Graham Burchell, University of Chicago Press, 1996, ss. 19-37.

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Michel Foucault, "Power/Knowledge, **Selected Interviews and Other Writings 1972-1977**, Edt. Colin Gordon, The Harvester Press, USA, 1980

¹⁵⁴ Bkz.; Nicholas Rose, "Governing Advanced Liberal Democracies", **Foucault and Political Reason**, der. A. Barry, UCL Pres, London, 1996.

¹⁵⁵ Rose, s. 44.

¹⁵⁶ Graham Burchell, "Liberal Government and Techniques of The Self, **Foucault and Political Reason**, der. Graham Burchell, University of Chicago Press, 1996, ss. 19-37.,

Siyasal yönetim ile devlet de toplumdaki diğer yönetim türleriyle olan ilişkisi içinde tanımlanmalıdır. Devlet içinde farklı yönetim türleri arasında bağlantı vardır. Toplum içindeki yerel ve farklı yönelimler ile merkezi siyasi yönetim arasındaki bağlantı gibi¹⁵⁷. Modern iktidar deneyimi, politik denem kurum ve güçleri politik olmayan norm ve amaçlarla ilgili davranışların yönetimine bağlar¹⁵⁸.

Rose, yönetim anlayışını, siyasi rasyonalite ve yönetim teknolojileri olarak ikiye ayırır¹⁵⁹. Siyasi rasyonalite olarak yönetim anlayışları, siyasi programlamaya ve uygulamaya uygun olacak şekilde ifade edilen meşru ideal şemalarıdır. Siyasi rasyonaliteler ahlaki bir biçim (yöneten ve yönetilenlerin hak ve görevleri, idealler ve ilkeler) ve epistemolojik bir karakter (ulus, toplum, ekonomi, cemaat, vatandaş, birey gibi yönetilen özne ve nesnelerin kavramsallaştırılması) taşır. Ayrıca belirli bir dil kullanımı ve akıl yürütme tarzına sahiptir.

Yönetim teknolojileri ise yöneticilerin karşılaştığı direnişlere bağlı olarak kullandığı stratejileri, teknikleri ve prosedürleri kapsar. Devletin içinde barındırdığı teknolojilerin özel bir tutarlılık ve işlevselliği yoktur. Dolayısıyla devletin iktidarı bir neden değil, tüm farklı güçlerin başarılı konumlarına bağlı olan bir sonuçtur. Var olan bir teknolojiler ağının devlet tarafından çevirme işlemine tabi tutulması söz konusudur. Genel terimlerle ifade edilen politik programlar (Verimlilik, demokrasi, eşitlik, girişim v.b.) bireyler ve eylemleri üzerindeki somut yerel mikro otoritelerle çevrilmelidir. Böylece zaman ve mekanları ayrı kişilerle farklı ilişkiler kurulabilir. İleri liberal yönetim bu anlamda kişileri bu tür tekniklerle uzaktan yönetmeye çalışan bir yönetim rasyonalitesidir. Bu teknolojinin siyasi programlarla içi içe olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Belirli teknolojilerin kullanılmasını ve yayılmasını sağlayan şey, siyasi mücadelelerle şekillenen siyasi amaçlara uygun olmalarıdır.

---

¹⁵⁷ Michel Foucault, "Governmentality", **The Foucault Effect Studies in Governmentality**, der., Graham Burchell, University of Chicago Press, 1991, ss. 87-104.

¹⁵⁸ Rose, s. 30.

¹⁵⁹ Rose, s. 42.

1.1.6. Modernizme Yöneltilen Eleştiriler

Rönesans, Reform ve Aydınlanma ile ortaya çıkan modern duruma ait ilk eleştiriler, yine modernizmin henüz tamamlanmadığı Aydınlanma dönemi içerisinde çıkar. Aydınlanma dönemi modernleşme eleştirilerine katkıda bulunan en önemli düşünür şüphesiz ki J. J. Rousseau'dur.

Rousseau'ya göre modernleşmeyle birlikte ilim ve sanatta yaşanan gelişmeler insanlar arasındaki eşitsizliği arttırmıştır¹⁶⁰. Ahlak ve gelenek-göreneklerde yozlaşma başlamış, kimse olduğu gibi görünmeye cesaret edemez olmuş, cemiyet adeta sürüleşmeye başlamıştır. Bu süreçte samimi dostluk ve güvenin yerini, şüphe, korku, soğukluk ve çekingenlik almıştır¹⁶¹. Bilimsel bilginin gelişmesine ters orantılı olarak namus ve ahlak anlayışı değişmiş, ruhlar bozulmuş ve fazilet duygusu körelmiştir. Dolayısıyla ilim ve sanat dalları insanların kötü tarafını doğurmuştur. Aynı süreçte insana verilen değer ve önem azalmış, sosyal ilişkiler ve hayat insani özelliklerini yitirmiştir¹⁶². İnsanlar Tanrı'yı dünyevileştirerek, onu kendi yerlerine koymaya başlamışlardır. Bu anlamda kutsal denilen şey yok edilmiştir¹⁶³.

Aydınlanmayı savunan diğer filozofların aksine Rousseau ilerlemenin çelişkili doğasını gözler önüne sermiştir¹⁶⁴. Çünkü Rousseau'ya göre insanlığın bütün ilerleyişi, onu sürekli olarak ilkel durumlardan uzaklaştırmış, insanı incelemek zorunluluğuyla onu tanımak olanağı dışına çıkılmıştır¹⁶⁵.

---

¹⁶⁰ J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1982, s. 207.

¹⁶¹ Rousseau, **İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, MEB Yayınları, İstanbul, 1989, 15-17.

¹⁶² Rousseau, Nutuk, s. 18-28.

¹⁶³ Rousseau, Nutuk, s. 35-44.

¹⁶⁴ J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 57.

¹⁶⁵ J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 89.

Rousseau toplumu, toplumun yapay görünümünü ve eşitsizliklerini eleştirirken bunu yine aydınlanma adına yapmaktadır. O, düzenin, uyumun ve aklın güdümünde bir dünya tasavvuru yapar. İnsanı, toplumsal örgütlenmenin yarattığı bulanıklık ve kaostan çıkararak, bir düzenin içerisine yerleştirmek ister¹⁶⁶.

Modernizmin daha şiddetli bir biçimde eleştirildiği dönem 19. yüzyıl sonları olmuştur. Bu yüzyılda özellikle Almanya ve Viyana'daki sanayileşme atılımı, entelektüel çevrede geniş bir modernlik eleştirisi hareketini doğurmuştur¹⁶⁷. Bu dönemin önemli düşünürlerinden biri olan Nietzsche'ye göre dünyayı "*güvercin ayaklarıyla gelen fikirler yönetmektedir*". Tanrı insanlar tarafından öldürülmüş ve insan, insan ötesini geçemez hale gelmiştir. Bu süreçte artık insanlar arasında yaşamak hayvanlar arasında yaşamaktan daha tehlikelidir. Dolayısıyla insan bu haliyle kalmamalı, üstün insana ulaşabilmek için aşılması gereken bir olgu olmalıdır. Nietzsche bilimin de yaşam üzerinde egemen olmasına karşı çıkar.

*"Bilimin yaşama egemen olduğu bir yaşamın pek bir değeri yoktur. Çünkü böyle bir yaşam, geçmişteki bilgiyle değil, tam tersine içgüdüyle ve güçlü düş kurmalarla, hayallerle egemen olunmuş bir yaşamdan çok daha az bir yaşamdır ve gelecek için çok daha az bir yaşam sağlar"*¹⁶⁸.

Nietzsche'ye göre insanlık bugün inanıldığı gibi, daha iyiye ya da daha güçlüye ya da daha yükseğe doğru bir gelişme gösterememektedir. İlerleme modern bir düşüncedir ama gerçekte yanlış bir düşüncedir¹⁶⁹.

Tarihsellik ve ilerlemeye duyulan güven azaldıkça, Nietzsche'nin düşüncesinin önemi artmış ve egemen bir konuma yerleşmiştir. Modernlik ruhunun tükendiğine ilk vurgu yapan kişi olarak Nietzsche postmodernizmin de temellerini atmıştır.

---

¹⁶⁶ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 36.

¹⁶⁷ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 118.

¹⁶⁸ Nietzsche'nin bilim ve yaşam ile ilgili görüşleri için bkz; Nietzsche, **Tarih Üzerine**, çev., Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 1986.

¹⁶⁹ Nietzsche, **Deccal**, çev. Oruç Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul, 1986, s. 13.

N. Danilevski ise, uçsuz bir doğrusal ilerleme düşüncesinin saçma ve anlamsız olduğunu söyler. O'na göre bir uygarlığın çöküş sürecinin başlangıcı o uygarlığın doruğa ulaştığı noktadır. Bugünkü modern Batı dünyası da bu süreci yaşamaktadır¹⁷⁰. Bu anlamda Avrupa gerileme dönemine girmiştir. Avrupa'nın yaratıcı güçleri zayıflamakta, dünya egemenliği için duyduğu tutku artmaktadır. Oysa herhangi bir uygarlığın tek başına böylesi bir egemenliği gerçekleştirmesi, insanlığı ölümcül bir tehlikeye sokmaktadır ve insanlığın yaratıcılık faaliyetlerine darbe vurmaktadır¹⁷¹.

Spengler da 1917 yılında yazdığı “Batının Çöküşü” adlı eseriyle artık Batının çöküş sürecine girdiğini haber verir. O'na göre kültürler doğar, büyür ve belirli bir süreçten sonra ölür¹⁷². Batı yaratıcılığını ve üretkenliğini bu çöküş süreci içerisinde kaybetmeye başlamıştır.

“Bugün sanat diye yapılan şey iktidarsızlık ve sahteciliktir; insanlığın bir genel ahlaki yoktur, onun yerine her kültürün geçerliliği onda başlayıp onda biten kendi standartları vardır.”¹⁷³

Dünya makineleşmiş ve can çekişmeye başlamıştır. İnsanlar bunalmakta ve bunalan insan, yaşamın yalın biçimlerine, doğaya, falcılığa, tinselciliğe ve dine yönelmekte, bu anlamda dünyayı dinsellik dalgası sarmaktadır¹⁷⁴.

Arnold Toynbee ise, uygarlıkların çöküşünün niteliğini üç noktada toplamaktadır. Bunlar, azınlıkta yaratıcı gücün kesilmesi, buna paralel olarak çoğunluğun “mimesis”inin (taklidinin) durması ve sonuç olarak da toplumun bütününde toplumsal birliğin kaybolmasıdır¹⁷⁵. Toynbee'ye göre Batı toplumu ve uygarlığı çökmenin ve parçalanmanın tüm belirtilerini göstermesine rağmen halen bir umut vardır. Her şeye rağmen bugün Batı uygarlığı takip edilmektedir ve yaşayan

¹⁷⁰ Pıtırim A. Sorokin, **Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri**, Çev. Mete Tuncay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s. 68-69.

¹⁷¹ Sorokin, s.71.

¹⁷² Sorokin, s. 71-77.

¹⁷³ Sorokin, , s. 84-85; Oswald Spengler, **Batının Çöküşü I.**, çev. Giovanni Scognamillo, Dergah Yayınları, İstanbul, 1978, s. 236-240.

¹⁷⁴ Sorokin, **Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri** s. 100-101; Spengler, **Batının Çöküşü I.**, s. 334-337.

¹⁷⁵ Sorokin, **Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri** s. 111.

diğer tüm medeniyetlerin üstünde, teknolojiyle birlikte dünyayı tek bir toplum haline getirmiştir. Ancak Batı medeniyetinin de artık kendisini yenileme zamanı gelmiştir¹⁷⁶.

Rönesans'tan itibaren günümüze gelinceye kadar insanın şöhret hırsıyla hareket ettiğini söyleyen E. Fromm ise Rönesans'ı, yeni ekonomik kuvvetlerin desteğiyle birlikte zengin ve güçlü bir yüksek sınıfın kültürü olarak tanımlamaktadır¹⁷⁷. O'na göre kapitalizmin esas köklerini, ekonomik yapısını ve ruhunu, Orta ve Batı Avrupa'nın ekonomik ve sosyal durumu ile Luther ve Calvin'in doktrinlerinde aramak gerekmektedir¹⁷⁸. Fromm'a göre modernizmin ilkeleri yani ekonomik liberalizm, politik demokrasi, dini bağımsızlık ve şahsi hayattaki bireysellik, hürriyet fikrine anlam kazandırmış ve aynı zamanda, insanlığı hürriyetin gerçekleştirilebileceği bir seviyeye ulaştırmıştır. Bu gelişmeler insanı tabiatın hâkimiyetinden kurtarıp tabiatın efendisi yapmıştır¹⁷⁹. Ancak modernize olmuş insan daha bağımsız ve kendine güvenli ve akla dayalı mantıksal çıkarımlara göre hareket etse de daha yalnız ve ürkmüş bir görünüm arz etmektedir¹⁸⁰.

İnsan kendi dünyasını kurarken, bu dünyada kendi elleriyle ürettiklerine yabancılaşmış, böylece kurmuş olduğu dünyanın gerçek efendisi olmaktan çıkmıştır. Yapılmış olan dünya onun efendisi haline gelmiş ve insan bu efendinin önünde kul olmaktan öteye gidememiştir¹⁸¹. Fromm'a göre modern dünyada insan yalnızca bir takım mallar satmakla kalmayıp, kendisini de satmakta ve kendisinin de alınıp satılabilen bir meta haline geldiğini fark etmektedir¹⁸².

---

¹⁷⁶ Arnold Toynbee, **Medeniyet Yargılanıyor**, Çev. Ufuk Uyan, Yeryüzü Yayınları, İstanbul, 1980, s. 69 ve 83.

¹⁷⁷ Erich Fromm, **Hürriyetten Kaçış**, çev. Ayda Yörükkan, Tur Yayınları, İstanbul, 1982, 31 ve 64.

¹⁷⁸ Fromm., s. 67.

¹⁷⁹ Fromm., s. 122.

¹⁸⁰ Fromm s. 124.

¹⁸¹ Erich Fromm, **Hürriyetten Kaçış**. s. 137.

¹⁸² Fromm, **Erdem ve mutluluk**, Çev. Ayda Yörükkan, Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 93.

“İnsan soyunun iki büyük düşmanı gelenek ve ilerlemedir.” diyen P. Valery ise modernizmin insanı değiştirdiğini belirtmektedir¹⁸³. J. P. Sartre ise “Tanrı öldü demişlerdi şimdi de insanın ölümünü haber veriyorlar” diyerek modernizmin ve onun ahlaki değerlerin insanlar tarafından yıkıldığını belirtmektedir¹⁸⁴.

Aydınlanma ve modernizme karşı en sistemli ve tutarlı eleştiriler Frankfurt Okulu filozoflarından gelir¹⁸⁵. Özellikle M. Horkheimer ve T. W. Adorno Frankfurt Okulunun önde gelen düşünürlerindedir. Birlikte kaleme aldıkları “Aydınlanma’nın Diyalektiği” isimli kitap adeta modernizmin felsefi ve kültürel temellerine karşı yazılmış bir “manifesto” niteliğindedir.

Horkheimer ve Adorno’ya göre; Aydınlanma hiç durmadan kendi kendini tahrip etmeye devam etmektedir ve giderek totaliter bir görünüm arz etmeye başlamıştır¹⁸⁶. Aydınlanmanın temel amacı, dünyayı tüm gizlerinden kurtararak, mitleri çürüterek, akıl ve bilgi vasıtasıyla dünyayı algılamamızı sağlamaktır¹⁸⁷. Horkheimer’a göre; Aydınlanma filozofları dine akıl adına saldırmışlar, ancak sonuçta saldırdıkları olgu, kendi çabalarının güç kaynağı olan metafizik ve nesnel akıl kavramı olmuştur¹⁸⁸.

Batı modernizmi ve özellikle ilerlemeci tarih ve bilimsellik anlayışını en sert eleştiren ve sarsan insanların başında ise Thomas Kuhn gelmektedir. “Bilimsel Devrimlerin Yapısı” adlı çalışmasıyla, ilerleme düşüncesini ve bu düşüncenin temelinde yatan ampirist bilim geleneğinin başlıca varsayımlarını hedef alan Kuhn’un düşüncesine göre bilim, bilimsel girişimin kesintisiz bir birikim halinde

---

¹⁸³ Paul Valery, **Bugünkü Dünyaya Bakış ve Diğer Denemeleri**, çev. Vahdi Hatay, Tur Yayınları, Ankara, Tarihsiz, s. 36 ve 72.

¹⁸⁴ Jean Paul Sartre, **Çağımızın Gerçekleri**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Çan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 34, 38, 48.

¹⁸⁵ Frankfurt Okulu ve Postyapısalcılık için bkz; Mark Pister, **Critical Theory and Poststructuralism** (in search of a context), Cornel University Press, Ithaca and London, 1989, 12-33.

¹⁸⁶ Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, **Aydınlanmanın Diyalektiği** (Felsefi Fragmanlar), çev. Oğuz Özügül, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 12-22.

¹⁸⁷ Horkheimer, Adorno, Aydınlanmanın Diyalektiği, s. 19; Ancak Aydınlanma öğretileri, çıkardan mahrum kaldığı zaman topluma katlanmak için, önemini kaybeden dinin yerine entelektüel bir temel bulmak üzere harcanan umutsuz çabalara bir kanıt oluşturmuştur. Aydınlanma ve Modernizm hakikati bilimsel sistemle özdeş kılan felsefe haline gelmiştir. Horkheimer, Adorno, Aydınlanmanın Diyalektiği s. 102-103.

¹⁸⁸ Horkheimer, **Akıl Tutulması**, çev. Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, 65.

değil, aksine bilgiyi büyük kesintilere, hatta kopmalara uğratan devrimci dönüşümlerle geliştiğini göstermektedir. Dolayısıyla ona göre doğrular ve değer yargıları mutlak değildir, dönüştürülebilir. Doğru ve gerçek kavramları zamana göre değişebilen göreceli kavramlardır. Dün için doğru olan bugün için doğru olmayabilir; bugün doğru bulduğumuz bir bilginin yarın yanlış olduğuna da karar verebiliriz. İnsanlık için neyin doğru ve neyin ilerleme olduğunu tayin eden yalnızca bir yöntem değil, içinde bilim yapılan dünyanın, toplumun ve tarihin koşullarıdır¹⁸⁹.

Heisterman ise bilimsel düşüncenin gelişmesiyle birlikte aynı süreç içerisinde gelişen fakat gizli kalan bir olguya yani profanlaşmaya, kutsalın yitirilmesine dikkat çekmektedir. Bu süreç hem dini hem ahlakı hem de bu unsurlara bağlananları etkisiz hale getirmektedir. Kutsala olan bağlılığını yitiren insan, Tanrı ile olan bağlarını da yitirmiştir¹⁹⁰.

Touraine'e göre de modernlik, hem doğal hem de tanrısal olan kutsal dünyayı sekteye uğratmıştır. Ortaya çıkan boşluğu dolduracak akla ve dünyevileşmeye ait yeni bir olgu da yaratamamıştır. Tanrısal iradenin, aklın ya da tarihin yarattığı bir dünyanın birliğinin yerine akılcılaştırma ile öznelleştirilmenin ikiliğini ortaya koymuştur. O'na göre günümüzde modernizm bir çöküş halindedir ve postmodernizm de bir hayalet gibi başımızda ve peşimizde dolaşmaktadır¹⁹¹.

Modernizm eleştirmenlerinden birisi de Wallerstein'dır. Wallerstein'a göre yeni bir bilim doğmaktadır ve bu yeni bilim, modern dünya sisteminin Baconiyen-Newtoniyen bilime doğrudan saldırıdadır¹⁹². O'na göre modern bilimin yükselişi ile modern dünya sisteminin yükselişi yakından alakalıdır. Çünkü bilim modernliğin birinci derecedeki entelektüel ifadesidir¹⁹³. Wallerstein'a göre ilerleme kaçınılmaz

---

¹⁸⁹ Thomas Kuhn, **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul, tarihsiz, s. 8-9.

¹⁹⁰ Walter Heistermann, **İlim ve Profanlık**, çev. Tomris Mengüşoğlu, Felsefe Arşivi, Sayı. 16, 1968, s. 79-95.

¹⁹¹ Touraine, *Modernlin Eleştirisi*, s. 16-17.

¹⁹² Wallerstein I., **Jeopolitik ve Jeokültür**, çev. Mustafa Özel, İz Yayınları, İstanbul, 1993, s. 24.

¹⁹³ Y.a.g.e., s.155.

değildir ve bugün dünyada bin yıl öncesine göre daha çok özgürlük, eşitlik ve kardeşlik bulunduğu hiçbir biçimde açık olmadığı kesindir¹⁹⁴.

J. Lukacs ise 20. yüzyılın sonuyla birlikte modern çağın da sonuna doğru yaklaştığımızı belirtir. O'na göre, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "modern" sözcüğü anlamını kaybetmeye başlamıştır. Modern çağın sonunda olmasak da postmodern ifadelerin çoğalmasıyla modernliğin çekiciliğini yitirmesi paralel bir biçimde gerçekleşmektedir¹⁹⁵.

"Gelişmenin mutlak bir mutluluğu beraberinde getireceğini düşünmüyorum" diyen Raymond Aron'a göre, bugünkü toplumların geçmişteki toplumlardan daha üstün olduğu gerçeği yani bir ilerlemeden bahsedilmesi değer hükmünden ibarettir. Oysa prensip olarak bilimsel bir bilgi, değer hükmü taşıyamaz ve neticede ilerleme anlayışı, kendiliğinden bilimsel bilginin haricinde bulunur¹⁹⁶.

*"Bugünkü aşamada insan belki de kendi aygıtı karşısında her zamankinden daha güçsüzdür"*¹⁹⁷ diyen Habermas'a göre, teknik ilerlemenin yönü, geniş ölçüde hala üzerinde düşünülmemiş ve toplumsal hayatın yeniden üretiminin zorlayıcılığı dışında, kendiliğinden yükselen toplumsal istemlerce içsel olarak belirlenmektedir¹⁹⁸. O'na göre 19. yüzyıl sonlarına kadar bilim ve teknik arasında karşılıklı bir bağımlılık söz konusu değildir. Dolayısıyla tekniğin salt kullanımı değil, kendisi de iktidardır. Bilimsel yöntemin doğa üzerinde giderek daha fazla hâkimiyet kurma becerisini göstermesi, daha sonra doğaya hükmetme aracılığıyla insanların insanlar üzerinde daha etkin iktidarı için kavram ve araçları da beraberinde sunmuştur. Teknoloji bu evrende insanlığın özgürlük yoksunluğunun rasyonelleştirilmesini de sağlamakta ve özerk olmanın, insanın yaşamını kendi kendisine belirlemesinin teknik

---

¹⁹⁴ Wallerstein, **Tarihsel Koşullar**, çev. Nemiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, s. 84.

¹⁹⁵ John Lukacs, **Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu**, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.

¹⁹⁶ Raymond Aron, **Sanayi Toplumu**, çev. E. Gürsoy, Dergah Yayınları, İstanbul, 1978, s. 61 ve 179.

¹⁹⁷ Jürgen Habermas, **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**, çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 39.

¹⁹⁸ Jürgen Habermas, **Rasyonel Bir Topluma Doğru**, çev. Ahmet Çiğdem, Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1992, s. 71.

olanaksızlığını da kanıtlamaktadır¹⁹⁹. Çünkü teknik maddi üretimin kapsayıcı biçimi olursa, o zaman tüm kültürel yapıları yeniden biçimlendirebilir, tarihsel bütünsellik ve bir evren tasarlayabilir²⁰⁰.

Batı'da postmodern düşünürlerden çok daha önce felsefi ve sosyal içeriğe sahip modernizm karşıtlığı ve eleştirileri vardır²⁰¹. Ancak, gerek Aydınlanma ve Pozitivizm dönemine ilişkin eleştiriler, gerekse 20. yüzyıl içerisinde yer alan eleştiriler postmodern eleştirilere kıyasla niteliksel olarak çok farklıdır. Bu farklılıklar, postmodernizmin ortaya çıkışı, ilkeleri ve temel görüşleri incelediğinde çok daha net bir biçimde anlaşılabilir.

Geçmişten günümüze modernlik eleştirileri üç farklı gruba incelenebilir. Anti modern ve postmodern eleştirilerin ortak noktası, modernliği tek düze, monolitik ve tek mantıklı bir süreç olarak ele almalarıdır. Postmodern eleştirilerde modernizmin akılcılık, akıl dışıcılık ve nihilizme; özgürlük ve özerklik söylemi ise baskı ve iktidarın yeni biçimlerine yol açmıştır.

Yirminci yüzyıl başından beri gelişen ve aydınlanmanın baş sorumlusu olarak kabul edilen siyasal, toplumsal ve kültürel sıkıntı ve felaketler sonuçta bireylere epistemolojik ve ontolojik kesinlik sağlayan üst anlatıların geçerliliğini yitirdiği postmodern bir döneme girilmesinin zeminini hazırlamıştır. Aydınlanma ile postmodern düşünürlerin kullandığı Aydınlanma Projesi arasındaki farklılığa vurgu yapan Muthu, modern siyasal teoride Aydınlanma Projesi'nin Avrupa merkezli bir ilerleme doktrini çerçevesinde ele alınmasının ve bu anlamda Aydınlanma, Avrupalı

---

¹⁹⁹ Jürgen Habermas, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, s. 39.

²⁰⁰ Habermas, s. 40

²⁰¹ Modernizm eleştirileriyle ilgili olarak ayrıca bkz.; Paul Valery, **Tinsel Kriz**, çev. Beril Beken, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996; G. Arrighi, T. K. Hopkins, I. Wallerstein, **Sistem Karşıtı Hareketler**, çev.; C. Kanat, B. Somay, Metis Yayınları, İstanbul, 1991; Charles, Taylor, **Modernliğin Sıkıntıları**, çev. Uğur Canbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995; A. Giddens, **Sosyoloji** (Eleştirel bir Yaklaşım), çev. Ruhi Esengün, İsmail Öğretir, Birey Yayınları, İstanbul, 1994; John Cottingham, **Akılcılık**, çev. Bülent Gözkan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995.; Gustav Menching, **Dini Sosyoloji**, çev. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi, Konya, 1994.; Lord Northbourne, **İlerlemeye Farklı Bir Bakış**, çev. Deniz Özer, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.; J. Donald Walters, **Modern Düşüncenin Krizi**, çev. Sabahattin Yalçın, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.; Julius Evola, **Modern Dünyaya Başkaldırı**, çev.; Fevzi Topaçoğlu, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994.; Barry Barnes, **Bilimsel Bilginin Sosyolojisi**, çev. Hüsamettin Arslan, Vadi Yayınları, Ankara, 1995.; Fritjof Capra, **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.

olmayan halkları marjinalleştirerek baskı altına aldığı iddialarını kısır tartışmalar şeklinde tanımlamaktadır. Muthu, modern dünyada ortaya çıkan olumsuz sonuçların Aydınlanma Projesi'nin başarısızlığından değil, bu projenin farklı yönlere kayarak terk edilmesine bağlamaktadır²⁰².

Aydınlanma, ortaçağın tanrısal düzeninin yerini akli ve doğayı egemen kılmaya yönelik bir misyonu tam anlamıyla gerçekleştiremeyecek bu anlamda modernliğe özgü eleştirel doz giderek artmaya devam edecektir. Yüzyılın başında modernizme ve modern toplumlara karşı ileri sürülen bu eleştirileri çoğaltmak mümkündür. Ancak postmodernistler genellikle bu eleştiriler içinden sadece Nietzsche'nin yazdıklarına itibar etmektedirler. Bugün içine düşülmüş olan ve derin bir kriz yaşayan modernite, iddia edildiği gibi, Aydınlanmadan kaynaklanan ve onun bir sonucu olan modernite değil, parçalanmış ve sınırlı bir modernite anlayışıdır.

1.2. TÜRKİYE'DE MODERNİZMİN TEMEL DİNAMİKLERİ

1.2.1. Osmanlı Modernleşmesi

Osmanlı'nın toplumsal yapısına baktığımızda çok uluslu patrimonyal bir dünya imparatorluğunun izlerini açıkça görebiliriz. Gevşek bağlarla birbirine eklemlenmiş çok parçalı bir yapı, merkezi devlet tarafından bir arada tutulmaktadır. Ortaçağ Avrupa'sının feodal düzeniyle kıyaslandığında ise Osmanlı'nın çok daha bütünlük ve merkezi bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Sunar'ın ifadesiyle Osmanlı ekonomi sistemi, devlet denetimi altında tutulan yeniden dağıtımcı bir sistemdir²⁰³. Piyasa mekanizması öncesi tüm sistemlerde üretim, dağıtım ve mübadele piyasa-dışı mekanizmalarla düzenlenirken, Osmanlı'da farklı olarak sistemin düzenleyicisi merkezi devlettir.

---

²⁰² Sankar Muthu, "Enlightenment Anti-Imperialism", *Social Research*, C. 66, 4, ss. 959-1007, s. 994'den akataran Nazım İrem, "Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği", **Doğu-Batı Dergisi**, S. 39, Kasım-Aralık-Ocak 2006-07, ss. 157-180, s. 177.

²⁰³ İlkay Sunar, "State and Economy in the Otoman Empire", (der. H. İslamoğlu –İnan), **The Otoman Empire and the World Economy**, Cambridge University Press, 1987, ss. 64-87, s. 64-66.

Osmanlı'da toplumsal yapılanma içerisinde devlet kurumsal olarak toplumdan ayrı ve hiyerarşik düzenin en tepesinde yer alan merkezi bir içeriğe sahiptir. Ancak Osmanlı'nın hem gücünü oluşturan hem de onu sınırlanan temel olgu ekonominin örgütlenme ilkeleridir. Tarımsal üretimin yeterli ve düzenli bir biçimde yapılması ve vergi toplamanın aksamaması ancak yöneticilerin sınırlanmasıyla mümkün görünmektedir. Sınırlama ise genel olarak şeriat ve örfi hukuka dayalı kanun yoluyla yapılmaktadır. Merkezin gücü ordu, padişah ve saray bürokrasisi tarafından temsil edilir. Merkezi bir devlet yapılanmasına karşın Osmanlı'da adem-i merkezi yönetimi de mümkün kılan model, din ya da mezhebe bağlı topluluklar yoluyla sağlanan millet sistemi modeli olmuştur²⁰⁴. Millet liderleri, üyelerinin davranışları, vergi ve tüm yükümlülükleri açısından devlete karşı sorumlu olan kişilerdir. Merkezi yönetim daha çok maliye ve askerlik konularıyla ilgilenirken, medeni hukuk ilişkileri, eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, nüfus, sağlık ve din işleri millet teşkilatlarına ve vakıflara bırakılmıştır.

16. yüzyılda, klasik haliyle Osmanlı için, kendi içerisinde bir takım çelişkileri barındırmakla birlikte büyük ölçüde istikrarlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde Batı kendi içerisinde modernleşme süreçlerini yaşamaya başlarken Osmanlı'da bu yönde herhangi bir iç gelişme yoktur. 16. yüzyılda Osmanlı, Batı'nın modernleşmeye başlayan ekonomik ve siyasal gücüyle karşılaştıktan sonra modernleşme yönünde bir dönüşüm süreci gerçekleştirmeye başlamıştır.

Modern siyasal alan içerisinde devlet ile toplum birbirine bağlı olarak oluşan iki farklı alandır. Modern öncesi sistemlerden farklı olarak, modernlikte ilk kez devlet ile toplum birbirinden farklı bir alanı kapsayacak şekilde ayrılmıştır. Devlet merkezileşerek hiyerarşinin en üst kademesinde yer almış ancak toplum ile olan bağı da aynı derecede artmıştır. Bu süreçte devletin kendi varlık alanı, toplumda görülmektedir. Çünkü devlet toplumun isteklerini gerçekleştirmek, farklı çıkarları uzlaştırmak ve bireylere tanınmış olan doğal hakları korumak ve geliştirmek için vardır. Bu yolla devlet toplumla daha fazla bağ kurabilecek ve topluma daha fazla etki edebilme şansına sahip olabilecektir. İşte Osmanlı'nın modernleşme sürecinde

---

²⁰⁴ Millet sistemi hakkında bkz; Bilal Eryılmaz, **Osmanlı devletinde Millet Sistemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

de devlet ile toplum arasındaki ilişki, bu anlamda modernite yönünde değişim ve dönüşüme uğramıştır.

16. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı ekonomik sistemi kapitalist sistemle bütünleşmeye başlamış ve bu aşamada derin bir çözülüş süreci yaşanmaya başlamıştır. Bu bütünleşme süreciyle birlikte toplumsal yapının sınıfsal temelleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı'nın son döneminde ticari tarımın ve dış ticaretin periferide gelişmesine paralel olarak bu süreç, kapitalizme özgü sınıfların ortaya çıkması, tarımın ticarileşmesi, ticaret burjuvazisinin, mali burjuvazinin, işçi sınıfının ve milli bir burjuvazinin oluşması ile sonuçlanmıştır. Toplumsal yapıda çözülme sürecini başlatarak modern devletin temellerini atan en önemli değişim, tımar sisteminin yerini ayanların egemenliğindeki ticari kapitalizmin almasıdır²⁰⁵.

Modernleşme süreci boyunca toprak üzerinde özel mülkiyet hakkı Tanzimat döneminde tanınmış, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1859 Arazi Kanunnamesi ile müsadere yasağı getirilmiştir. Aynı süreçte ayanların toplum üzerinde ekonomik ve siyasal güç elde etmeleri, devlet ile köylünün arasının açılmasına neden olmuştur. Mültezim ve ayanın baskısı altında ezilen köylülerin büyük bir çoğunluğu kırsal ayaklanmalara katılarak devlete başkaldırır hale gelmiştir.

Ticaret burjuvazisi üzerinde de değişimler olmuştur. Devletin güdümlü ticaret politikaları zamanla aşınmış, devlet denetimi zayıflamış, özellikle azınlıkların oluşturduğu ticari sermaye dünya sisteminin ve yabancı devletlerin çıkarlarıyla bütünleşmiştir. 1838 Balta Limanı Anlaşmasıyla birlikte meta üretimi yaygınlaşmış, imparatorluk sınırları içerisindeki bazı yerler meta dolaşım ağının içine çekilmiş, ihracat için üretim artmış ve Bağdat Demiryolu Projesi ile birleşik bir pazarın oluşması yönünde ilk adımlar atılmıştır. Devletin dış ticaret üzerindeki kontrolünün azalmasıyla birlikte ticari gruplar dünya pazarına daha fazla eklenerek kapitalist dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Periferik nitelikli görünen bu değişimlerle birlikte kapitalist bir toplumsal formasyon çerçevesinde dönüşen Osmanlı'da hukuki yapı da bu değişimden payını almış, ilk etapta ticaret hukuku batılı normlara uygun bir

---

²⁰⁵ İlkay Sunar, "State and Society in the Politics of Turkey's Development", **SBF Yayınları**, No: 377, Ankara, 1974, s. 7-9.

biçimde düzenlenerek bu sürecin tamamlayıcısı rolünü üstlenmiştir²⁰⁶. Osmanlı, kapitalist sisteme hammadde üreticisi ve mamul mal ithalatçısı olarak bağlanırken, bölgelerarası farklılığı arttıran eşitsiz bir gelişim süreci yaşanmaya başlamış ve gayri Müslim azınlıklar lehine, sosyal ve ekonomik alanda köylü ve zanaat kesiminin arası açılmıştır.

Yapısal dönüşüm 19. yüzyılın sonunda Osmanlı ekonomik ve mali krizini çözememiş aksine krizin daha da ağırlaşmasına sebep olmuştur. Sonuçta imparatorluk milliyetçilik akımının yarattığı bağımsızlık mücadeleleri ve ekonomik eşitsizlikten olumsuz olarak etkilenen kitlelerin harekete geçmesiyle birlikte bir iç savaşın içine sürüklenmiş, Batı'nın kapitalist serbest piyasa politikaları doğrultusunda ekonomik iflasın eşiğine gelmiştir. Jön Türklerle birlikte devlet yöneticileri çözümü milli bir sınıfsal tabanın oluşturulmasında görmüşlerdir. Bu bağlamda modern toplumun sınıfsal temelleri İttihat ve Terakki döneminde 1913 sonrası savaş döneminde atılmıştır²⁰⁷. Amaç, milli bir burjuvazinin yaratılması ve bu sınıf vasıtasıyla ulusal bir ekonomi yaratmaktır. Tarımsal güçlerle ittifak içinde olan devlet, yerli malların tüketimini teşvik eden, kapitülasyonları kaldırmaya yönelik, ulusal pazarı bütünleştirmeye yönelik, iş hayatını ve girişimciliği teşvik eden, ulaşım, elektrik, iletişim gibi stratejik sektörleri geliştiren politikalara yönelmiş bu yolla yeni bir girişimci sınıf yaratmayı başarmıştır²⁰⁸.

Modern toplum, sınıflara ayrılmış toplumun, bir ulusu meydana getirecek bir biçimde siyasal olarak bütünleşmesini gerektirir. Osmanlı'nın son dönemleri bu anlamda modern toplumun kuruluş sürecini başlatmıştır. Osmanlı modernleşmesi çok açık bir biçimde devlet ve ekonomiyi sistemik düzeyde bütünleştirmiş, bu bütünleşmeyi de kültürel-ideolojik anlamda tanımlamıştır.

---

²⁰⁶ İlkay Sunar, "State and Economy in the Otoman Empire", s. 73.

²⁰⁷ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye** (1945-1980), (Çev. A. Fethi), Hil Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 63.

²⁰⁸ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye** (1945-1980), s. 143.

Osmanlı'da gerek siyasal gerekse kültürel alanda bütünleştirmeyi gerçekleştirmede en önemli engel, imparatorluğun çok çeşitli etnik ve dini yapısı olmuştur. İmparatorluğun temelini oluşturan bu farklı etnik ve dinsel yapılanma kapitalizm ve ulus-devletleşme yolunda atılan adımlarla birlikte toplumsal çözülüş sürecini başlatmış ve gerilemenin esas nedeni olarak görülmeye başlanmıştır. Bütünleşme politikalarında başarısız olan Tanzimat dönemi reformlarının yerini Türkleşme ve İslamlaşma akımları almış, bu akımlar kurulacak olan yeni siyasal toplumun da temelini oluşturmuştur²⁰⁹.

Osmanlı bünyesinde yer alan birçok ulusun bağımsızlıklarını kazandığı, geride kalanların da kopuş sürecinin yaşanmaya devam ettiği İttihat ve Terakki döneminde, Türkçülük resmi ideoloji haline gelmeye başlamıştır. Bu yolla toplumsal bütünleşme için gerekli olan etnik, siyasal ve eğitsel homojenleşme hız kazanmıştır. Milliyetçilik hareketleri, sınıfsal, siyasal ve kültürel politikalarla Türk kimliğinin oluşumunu hızlandırmıştır. Çok-uluslu yapı içerisinde yer alan etnik ve dinsel unsurların kendi devletlerini kurma sürecine girmeleriyle, devletin parçalanmasını önleme amacıyla ortaya atılan İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi ideolojilerin anlamını yitirmesi, Türk milliyetçiliğinin güçlü bir seçenek olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır²¹⁰.

Geleneksel toplumun çözülüşü sürecinde gayrimüslimlerin yabancı devletlerle işbirliği içinde ekonomik ve siyasal anlamda güçlenmeleri, milliyetçilik akımına kapılarak Osmanlı'nın siyasal birliğini tehlikeye atmaları, Müslüman kitlelerin tepkisi çekmiş, Müslüman kitleler ise bu hareketler karşısında Osmanlı devletini kendi devletleri olarak görmeye başlamışlardır²¹¹.

---

²⁰⁹ Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü", **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, der. Nuri Bilgin, Ankara, 1995, ss. 207-231, s. 217.

²¹⁰ Turgay Uzun, "Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme", s. 159

²¹¹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 147.

Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesi sonucunda “*dili Türkçe olmayan ama İslami ve siyasi olarak merkeze bağlı*” Balkan Müslümanlarının Anadolu'ya göç etmeleriyle birlikte, “*devletin siyasi ve toplumsal tabanı güçlenmiştir*”²¹². Bir yandan modern ulus-devlet kurumsal alanda merkezi yönetim düzeyinde siyasal toplumu kurma yönünde biçimlenirken, öte yandan devletin toplumsal zemininde meydana gelen önemli değişimler sonucunda kültürel olarak Müslümanlığın önemi artmaya başlamıştır. Ulus-devletleşme yönünde ortaya çıkan bu iki eğilim birbirine zıt karakterdedir. Çünkü İslam, devletin temel örgütlenme ilkesi ve meşruiyet temeli olarak zayıflarken, aynı olgu toplumsal ve kültürel olarak güçlenme eğilimindedir. Bu durum ulus ile devlet arasındaki mesafenin açılmasına, iki kavram arasındaki özdeşliğin sağlanamama tehlikesine yol açmıştır. İşte bu ikilem Cumhuriyet'in yaratmaya çalıştığı yeni siyasal toplumun derin bir gerilimle kurulmasına ve giderek devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve siyasal toplumun çözülmesine neden olmuştur.

Çözülme sürecinde idari merkezileşmeye önem verilmesiyle birlikte merkezin taşrada etkinliği artmaya başlamış ve merkez-çevre kopukluğu dönüşüme uğrayarak, çevrede patronaj ilişkileriyle nitelenen yeni bir alan oluşmuştur.

Osmanlı modernleşmesinin en önemli hedefi, siyasi, idari, mali ve hukuki merkezileşme ve tektipleşme yönünde olmuştur. Bu modernleşme çabası Batı'dan farklı bir rota izleyerek, adem-i merkezi güçlerle savaşarak değil, merkezin yeniden dönüşümü şeklinde gerçekleşmiştir. Bu süreçte devlet, savaşan taraflardan değil, süreci kontrol eden temel aktör olarak yer almıştır. Çözülme sürecinde dahi devlet, modern nitelikler kazanmaya başlamış, toplumsal taban değişmiş, yeni kurumsal özelliklere sahip olmuştur. Güçlü bir devlet geleneği, devletin tepkilerini, sınıf çıkarları ekseninde değil, devletin kendi gücünü ve bekasını koruma ekseninde vermesini gerekli kılmıştır.

---

²¹² Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kimliği”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, der. Nuri Bilgin, Ankara, 1997, ss. 71-85, s. 77.

1.2.2. Modern Devletin Kuruluşu

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1699 Karlofça Antlaşması ile ilk defa toprak kaybına uğraması, İmparatorluğun eski gücünü kaybettiğinin ve gerilemeye başladığının en önemli göstergelerinden biridir. Osmanlı devlet adamlarının özellikle bu tarihten sonra, gerilemeyi önlemek ve devleti yeniden eski gücüne ulaştırmak amacıyla giriştikleri askeri ıslahatlar yetmemiş, III. Selim'den itibaren sadece askeri alanda değil; diğer müesseselerde de modernleşme çabaları görülmüştür. Savaşta yenilgilerin devam etmesi üzerine, 1839 Tanzimat Fermanı ile Batı hukuk ve düşüncesi kabul edilmiş, bu yapılanma Islahat Fermanı ile güçlendirilmiştir. Ancak yeniden yapılanma, devletin parçalanma sürecini hızlandırmış, 1908 yılında padişahın mutlakıyetçi yönetimine son veren II. Meşrutiyet dönemi de sadece 10 yıl sürmüştür.

İttihat ve Terakki dönemi devletin toplumsallaşması açısından önemli bir süreçtir. Bu dönem, partiler, dernek ve sendikaların oluşumu, kitlesel siyasetin gelişmesi, siyasal faaliyet alanında ideolojilerin önem kazanması ve ordunun siyasal bir güç olarak belirmesiyle birlikte siyasetin modern bir görünüme kavuştuğu dönem olarak nitelendirilebilir. Kitlesel siyasete yönelmenin temel dinamiği ise İslamlaşma ve Türkleşme hareketleri olmuştur²¹³. Böylece siyasal iktidarın tabanı Türk ve Müslüman unsurlara dayanmaya başlamıştır.

Devletin toplumsallaşmasında ve siyasetin kitleselleşmesinde bir başka önemli faktör de savaş koşulları olmuştur. Savaş nedeniyle yabancı malların boykot edilmesi, kitlesel gösteriler, kutlamalar ve 1914'te başlayan savaş, kitleleri harekete geçirerek, milli duyguları geliştirmiştir. 15. ve 18. yüzyıllar arasında bağımsız bir siyasal güç olarak beliren ve siyasette etkin bir rol üstlenen ordu, merkezileşme sürecinde disiplin altına alınmış ve reforma tabi tutulmuştur. 1908 sonrasında ise kendilerini modern reformun öncüleri sayan genç subaylar eliyle ordu hegemonik bir güç haline gelmiştir²¹⁴.

²¹³ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 51-76.

²¹⁴ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze**, Hil Yayınları, (çev. Ahmet Fethi), İstanbul, 1996.

I. Dünya Savaşı'na Almanların yanında taraf olan Osmanlı'nın savaşta yenilmesi sonucu, 1918 Mondros Mütarekesi imzalanarak, imparatorluğun parçalanma süreci tamamlanmıştır. Bu antlaşmaya göre Türklere, Anadolu'da küçük bir toprak parçası bırakılmıştır. Ortaya çıkan bu sonuç karşısında Anadolu'da ve Trakya'da direniş hareketleri başlamıştır. Daha sonraları "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" adı altında birleşen bu hareketler, Milli Kurtuluş Savaşı'ndan başarıyla çıkmış ve Büyük Millet Meclisi çatısı altında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin bağımsızlığı dünyaya ilan edilmiştir. Kısa bir süre sonra da 29 Ekim 1923 tarihinde "Cumhuriyet" ilan edilmiştir²¹⁵.

1923 yılında, 10 yıldan beri savaştan bir ülke konumunda olan Türkiye, yoksullaşmış, harap olmuş bir durumdaydı. Toplumsal karmaşanın hâkim olduğu bu süreçte göçler ve nüfus mübadelesi yoluyla Müslüman olmayanların çoğu ülkeyi terk etmiş, Anadolu ve Doğu Trakya'da savaşta ölen 2.5 milyon insan ile birlikte toplam nüfus 13 milyon civarına inmiştir.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde yaşayan her beş kişiden biri gayrimüslimdi. Savaştan sonra ise bu oran kırkta-bire düşmüştür. Keyder bu durumun sonucunu şu cümleyle ortaya koymaktadır:

*"Bu dramatik değişme, savaş yılları içinde Türkiye'nin ticaret sınıfının çok büyük bir bölümünü kaybetmiş olduğu ve cumhuriyet kurulduğunda bürokrasinin karşısında hiçbir rakip bulunmadığına işaret eder."*²¹⁶

Savaşın sıkıntıları ekonomik geleceği de etkilemiş, yeni Türk devletinin önüne büyük engeller çıkartmıştır. Savaştan özellikle Batı'da bulunan sanayi kuruluşları da etkilenmiş, en büyük hasarlar ise Batı Anadolu'daki demir yollarında yaşanmıştır.

---

²¹⁵ Murat Tazegül, Modernleşme Sürecinde Türkiye, Babil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 98.

²¹⁶ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 67.

İşte ülkenin bu genel durumu altında 29 Ekim 1923 günü yeni Türk devletinin Cumhuriyet olduğuna TBMM’de karar verilmiştir. Mustafa Kemal ilk cumhurbaşkanı, İsmet Paşa da ilk başbakan olmuştur. Cumhuriyet’in ilanıyla, Atatürk’ün ülkeyi modernleştirme arayışları için gerekli politik koşullar sağlanmış ve birbiri arkasına gelen bir dizi inkılâpla süreç işletilmiştir.

1.2.3. Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Modernleşme

Cumhuriyet dönemini Tanzimat döneminden ayıran en önemli özellik, ulus-devlet bilinciyle şekillenen yeni toplumda modernleşme, devleti kurtaracak bir araç olmaktan çıkmış ve Batı’da bir süreç olarak yaşanan aydınlanmanın, Türkiye bağlamında bir projeye bağlanması amaçlanmıştır²¹⁷. Cumhuriyet seçkinleri bu amaç doğrultusunda, özellikle Tanzimattan beri girilen modernleşme hareketlerine karşı çıkmışlardır. Sadece Avrupa kanunlarını almak, Avrupa nizamlarını kabul etmek, Türkiye’nin modernleşmesi için yeterli olduğu inancını paylaşmamışlardır. Batılılaşmak bu anlamda ne pahasına olursa olsun gerçekleştirilmesi gereken bir zorunluluktur²¹⁸. İşte bu zorunluluk neticesinde modernleşme, Türkiye’de modernleştirici bir elit tarafından, arzuladıkları toplumsal ve zihinsel değişimi sağlamak için yukarıdan aşağıya doğru şekillenmiştir.

Cumhuriyet’in ilk yılları, Osmanlı’dan kalma modernleşme çabalarının da katkısıyla modernleşmenin ivme kazandığı bir dönem olmuştur. Osmanlı ile Cumhuriyet arasında bu anlamda bir süreklilik olsa da Cumhuriyet eski düzen ile kopuşu radikal olarak gerçekleştiren bir devrim niteliğinde olmuştur. Bu devrim politik bir devrim yoluyla gerçekleşmiş ve sonuçta geleneksel eski devlet aygıtı yıkılarak yerini modern ulus-devletin kurumları almıştır.

---

²¹⁷ Ayşe Kadioğlu, **Cumhuriyet İradesi-Demokrasi Muhakemesi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 27.

²¹⁸ Celaleddin Vatandaş, “Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi”, **Yeni Türkiye: Cumhuriyet Özel Sayısı III**, S. 23-24, Eylül-Aralık 1998, s. 1673.

Kurtuluş Savaşı ulusun, Batı'nın çizdiği yolda ilerlemek için, Batı'nın sömürgeci anlayışına baş kaldıran anti-empyralist bir mücadele örneğidir. Milli mücadele döneminde kurulacak devletin toplumsal tabanını oluşturacak olan güçler olan sivil-asker bürokrasi, toprak sahipleri ve Müslüman ticaret burjuvazisini yoğun bir etkileşim içine girmişlerdir.

İktidarı elinde bulunduran CHP, tek parti olarak dönemin en etkin ve egemen siyasal unsuru olmuştur. 1950 yılına kadar süren tek parti iktidarı²¹⁹, modernleşme hareketlerini gerçekleştiren Türkiye'nin önünü açan baş aktör olmuştur.

1920-1930 yılları arasında toplumsal yaşamda ulus-devletin kurumsallaşması yönünde adım atılmıştır²²⁰. Bu dönemde hukukun laikleştirilmesi, liberal hukuk sisteminin benimsenmesi, laikleşme ve devlet kapitalizmi gibi konularda önemli adımlar atılmıştır. Devrim sürecinin toplumun tüm kesimlerine yansıtılamaması ve yeterince hegemonik olmaması, yapılan devrimlerin etki alanının sınırlı kalmasına yol açmış, bu nedenle modernleşme çabaları, eşitsiz bir gelişme sürecini başlatmıştır.

1930'lu yılların devletçilik tartışmaları devletçiliği salt bir ekonomik araç ve geçici bir önlem olarak görenlerle, ekonomik faaliyeti tamamen devlet denetiminde bir memuriyet gibi düşünenler arasındaki bir gerilimi yansıtır. Ancak kapitalist bir toplumsal formasyon altında ikinci görüş hiçbir zaman hegemonik olmamıştır²²¹. Yine de devletin ekonomiye müdahale tarzı nedeniyle kapitalist ilişkilerin ancak sınırlı bir biçimde önü açılmıştır.

---

²¹⁹ Tek partili yönetimler, genellikle diktatörlük ve totaliterlikle birlikte değerlendirilmektedir. Ancak tek parti sisteminin bu dönemdeki özelliği farklıdır. Kemalist modeldeki tek parti kalıcı değil, çok partili geçiş sürecinin koşullarını hazırlayan geçici bir rejim görüntüsü sergilemektedir. Nitekim çeşitli ve geniş ölçüde birbirine bağlı, sosyal değişim süreçlerinin meydana getirdiği modernleşme, çeşitli yönleriyle modern siyasal partilerin doğup gelişmesine elverişli bir ortam hazırlamaktadır.

²²⁰ Sungur Savran, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri**, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1992, s. 50.

²²¹ Devletçilik ile ilgili farklı yorumlar için bkz; Korkut Boratav, "Devletçilik ve Kemalist İktisat Politikaları", **Türkiye'de Devletçilik**, der. N. Coşar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995; Haldun Gülağ, "Kapitalizm ve Modern Ulus Devlet, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu Üzerine Düşünceler", **Mürekkep Dergisi**, 1995; Ahmet İnsel, **Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye**, Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

1950’li yıllara kadar Osmanlı modernleşmesinde ortaya çıkan devlet-ekonomi ayrımı, kapitalist toplumsal formasyonun güçlendirilmesiyle birlikte oldukça belirginleşmiştir. Ancak, devlet-ekonomi ilişkisi temel özel mülkiyet haklarıyla belirlenmiş ve devlet liberal sınırlara çekilmiş gözükmeyle birlikte ekonomi hiçbir zaman devletin ilgi alanı dışında kalmamış ve 1930’lu yılların devletçi uygulamalarıyla doruğa ulaşmıştır²²².

Devlet merkezi ve bürokratik bir güç olarak anayasal anlamda kendini toplumdan ayırdığı oranda modern bir görünüme bürünür. Anayasayla birlikte devlet klasik liberal hak ve özgürlükleri tanıır ve bu haklara müdahale anlamında kendisini sınırlar. Ancak 1930’lu yıllarda içinde bulunulan rejim bir çoğulcu parlamenter rejim değil, ulusal egemenliğin ve meclis üstünlüğünün, tek parti egemenliğine indirildiği, onun da karizmatik bir önder tarafından yönetildiği parlamenter sistemle meclis hükümeti sistemi arasında yer alan karma yapı bir rejimdir. Siyasal sistem içinde asker ve sivil bürokrasi ve yasama organı partinin denetimi altındadır.

Ordu da bu süreçte kitlelerin çağdaştırılması anlamında önemli bir rol üstlenmiştir²²³. Aynı süreçte merkez ve taşra yönetimi ile adalet ve eğitim bürokrasisi, devletin topluma nüfuz etmesinde en etkili araçlar olarak belirlenmiştir. Güneş-Ayata, Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde çevre ile merkez arasında doğan boşluğun, yerel eşrafın yanaşmacı bağlarla halk ile merkez arasında köprü kurmasıyla doldurulabildiğini söyler²²⁴. Böylece eşraf, aşiret liderleri, şeyhler, toprak ağaları gibi yerel nüfuz sahipleri, yerelde merkezi, merkezde yerel halkı temsil eden aracı bir konum elde etmişlerdir. Merkezi devlet, kırdaki ilişkileri muhafaza etmiş, devletin bu muhafazakarlığı kırdaki istikrarı ve yerel tabanın bu çevrede tutunmasını sağlarken, köylü kitlelerin doğrudan siyasal katılımını önlemiş ve modern kültürel dönüşümlere kapalı kalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu kitleler ilk fırsatta CHP’ye karşı çıkmıştır. Yerel düzeyde siyasetin anlamı merkezin adamları ile yerel

²²² Bu dönemde gerçekleşen Devletçilik uygulamaları için bkz.; Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

²²³ Cumhuriyet kültürünün oluşum sürecinde önemli bir ideolojik aygıt olarak Silahlı Kuvvetlerin rolü için bkz.; Serdar Şen, **Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1996.

²²⁴ Ayşe Güneş Ayata, “Clientelism, Premodern, Modern, Postmodern”, **Democracy, Clientelism and Sivil Society**, der. L. Roniger ve A. Ayata, UK, 1994.

seçkinler arasında gerçekleşen bir rant paylaşma mekanizması olarak kurumsallaşmaya başlamış ve DP ile bu tür bir siyaset tarzı merkezi ve ulusal düzeye sıçramıştır²²⁵.

Tek parti döneminde devletin toplumsal tabanı sivil asker bürokrasinin hegemonyası altında ticaret burjuvazisi, toprak sahipleri ve eşraf arasındaki ittifaktan oluşur. Farklı kesimleri bir arada tutan hegemonik söylem ise, ekonomik olarak güçlü, bağımsız bir modern devlet kurmaktır. Ancak bu projenin ekonomik ayağı ile kültürel ve siyasal ayağı arasındaki gerilim sonradan yeni bir hegemonik projenin geliştirilmesine ve devletin biçim değiştirmesine neden olacaktır.

Kurucu yönetim anlayışını açık bir biçimde, büyük bir bölümünü Atatürk'ün yazdığı, ortaokullarda okutulan 1930 tarihli 'Vatandaş İçin Medeni Bilgiler' adlı kitapta görebiliriz²²⁶. Kitapta siyasal anlamda liberal yönetim anlayışına yönelik atıflar yer almaktadır. Atatürk'ün birey ve toplum felsefesinde de liberal anlayışın etkisi dikkat çeker. Birey ve bireysel özgürlükler fikri kitapta yer alan siyasal düşüncenin de temelini oluşturmuştur²²⁷. Bu anlamda bireysel hakları devletin temel niteliği ve amacı olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede kitap içerisinde klasik liberal hak ve özgürlükler sıralanır ve savunulur.

“Bireyin birinci hakkı doğuştan getirdiği yeteneklerini özgürce geliştirmek, bunun yolu da başkalarına zarar vermeyecek şekilde bireyin kendi kendini istediği gibi yönetmesine izin vermektir.”²²⁸

---

²²⁵ Süleyman Seyfi Ögün, **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 6-38.

²²⁶ Nuran Tezcan, **Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997. Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları adlı kitap ilk kez 1930 yılında Prof. Dr. Afet İnan tarafından 'Vatandaş İçin Medeni Bilgiler' adıyla yayımlanmıştır. Büyük çoğunluğu Atatürk tarafından yazılan bu kitabın bugünkü Türkçemize kazandırılması görevi Türk Dil Kurumu tarafından Nuran Tezcan'a verilmiştir. Bu tezdeki alıntılar Tezcan'ın hazırladığı 'Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri 1997' adlı kitaptan ve Alev Özkazanc'ın yayımlanmamış doktora tezinden yapılmıştır.

²²⁷ Atatürk'ün özgürlüklerle ilgili görüşleri için bkz; Nuran Tezcan, Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri, s. 57-71.

²²⁸ Nuran Tezcan, Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri, s. 61.

Yönetim felsefesi olarak da liberal felsefenin izlerini görmek mümkündür²²⁹. “*Ulus olma sorunu bireysel ve ortak özgürlük sorunu*” olarak belirlenir. Devlet ise bireylerin özgürlüğünü sağlamak için kendine özgü bir egemenlik yapısına sahip bir varlıktır. Atatürk çağımızda devletin dayandığı temel ilkeleri demokrasi, halkçılık, temsili hükümet ve Anayasa’nın üstünlüğü olarak öngörmüştür. Bu ilkelerin toplamı ise demokrasi tanımıyla eşleştirilmiştir. Demokraside siyasal gücün meşruiyeti ulusal egemenliktir. “*Ulus adına ulus tarafından görevlendirilenler ulusa karşı sorumlu ve denetim altındadırlar*”. Atatürk demokrasiyi Tanrı ve Krala karşı egemenliğin bölünmez ve devredilmez biçimde ulusa geçişi olarak görür. Atatürk’ün özellikle vurguladığı nokta demokrasinin siyasal nitelikli olduğudur²³⁰.

Kitapta devletin kuruluş amacı ve görevleri de klasik liberal ilkelere göre belirlenmiştir. Cumhuriyette devletin yurttaşlarına karşı iki temel görevi vardır; “*Ülke içinde güvenlik ve adaleti sağlayarak özgürlükleri korumak ve dış siyaseti yönlendirerek ulusun bağımsızlığını korumak*”.

Kitapta işbölümü, çalışma ve dayanışma gibi toplum felsefesiyle ilgili kısımlardan ortaya çıkan anlayış da oldukça liberaldir²³¹. Bu bölümlerde Atatürk çalışmayı ve girişimciliği insanın kendisini gerçekleştirmesini ve ilerlemeyi sağlayan erdemler olarak över ve toplumu işbölümü çevresinde uyumlu biçimde bütünleşmiş bir varlık alanı olarak betimler. Öte yandan devlet sosyal yardımlar yoluyla sağlayacağını düşündüğü toplumsal dayanışmayı liberal eleştirilere karşı, ılımlı bir tarzda hümanistik gerekçelerle savunur. “*Doğal ve toplumsal bağlardan yararlanarak servet kazananlar, zarar görenlere bu borcu ödemelidirler*”²³². Sosyal demokrasinin özünü de oluşturan bu görüşler devletin sağlık ve eğitim dışında ekonomiyle de ilgilenmesi gerekliliği, kişilerin yapmadığını devletin yapması ve kamu çıkarının sadece serbest rekabet yoluyla kurulamayacağı tespiti üzerinden

---

²²⁹ Atatürk’ün ulus, ulusçuluk, devlet, demokrasi, cumhuriyet ve yurttaşlık hakkındaki görüşleri için bkz.; Nuran Tezcan, Atatürk’ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri, s. 13-57.

²³⁰ Nuran Tezcan, Atatürk’ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri, s. 35.

²³¹ Atatürk’ün işbölümü, dayanışma ve çalışmayla ilgili görüşleri için bkz; Nuran Tezcan, Atatürk’ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri, s.87-97

²³² Nuran Tezcan, Atatürk’ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri, s. 90.

savunulur²³³. İlimli bir devletçilik konjonktürel nedenlerle Türkiye için daha uygun görülür.

Kitabın içeriğine bakıldığında, liberal yönetim rasyonalitesinin belirgin etkisini taşımakla birlikte farklılıkları ve çatışan değerleri de içermektedir. Burada liberal yönetim anlayışı ile egemenlik anlayışının özgün ve kararsız bir sentezi söz konusudur. Liberal yönetim anlayışı ortak yararın ancak devletin çok sınırlı işlevler gördüğü ve toplumun kendi dinamiklerine bırakıldığı zaman oluşacağını varsayar. Dolayısıyla devlet ile toplum arasındaki farklılıklar netleşir. Ancak burada ulus kavramsallaştırılması yoluyla devlet ile toplum arasındaki bu ayırım muğlaklaşmıştır.

Yönetilecek nesne olarak belirlenen ulus, siyasal bir varlık alanı olarak Cumhuriyet ve devletle iç içe geçmiş gibidir. Sivil toplum, kamusal alan ve devlet arasındaki sınırlar da belirsizdir. Ulustan ayrı bir toplumsal alan söz konusu değildir. Ulus hem yönetilecek olandır hem de yönetimin yani Cumhuriyet'in kendisidir. Demokrasi de bu anlamda çoğunluğun yani ulusun yönetimi olarak tanımlanır. Bu siyasal rasyonalitede demokrasiyle ulusal egemenlik ve Cumhuriyet arasında bir ayırım yapılmaması çok belirleyicidir. Ulusun devletle, devletin de partiyle özdeşleştirilmesi söz konusudur. Yönetecek olan ulus bu görevini temsilcileri aracılığıyla yapar. TBMM'deki CHP ulusu temsil eder, ulus ulusal egemenlik demek, ulusal egemenlik de Cumhuriyet yani devlet demektir. "*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk ulusu denir*", tanımıyla da yapılan bu vurguda dil birliği, yurt birliği, tarihsel yakınlık ve ahlak yakınlığı öne çıkarılır. Din birliği ise bu tanımla birlikte açıkça dışlanmaktadır. Din birliğinin ulusun kuruluşunda etkili olduğunu söyleyenlere karşı, Türk ulusu örneğinde bunun tam tersinin doğru olduğunu, ulusal duygunun dinsel dogma ve dinsel duyguya karşı geliştiği vurgulanır²³⁴.

Devlet yönetiminin görevi, bizzat ulusu ve vatandaş-bireyi yaratmaktır. Millî eğitimin de devlet yönetiminde önemi büyüktür. Çünkü millî eğitimin amacı ulusal ahlakı yani ulusal kültürü oluşturmaktır. Bireylerin sağlığı, eğitimi, duygu ve

²³³ Nuran Tezcan, Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri, s. 55.

²³⁴ Nuran Tezcan, Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri, s. 6.

davranışları, becerileri, meslek seçimleri, başarıları ve toplumsal yaşamın her alanı devletin doğrudan ilgi alanına girer. Devletin ilgi ve müdahale alanının dışında hiçbir konu yoktur. Yönetimin emrine her türlü araç ve strateji girer. Halkın ahlaki ile kamuoyunu oluşturan seçkin katmanların düşünceleri Cumhuriyetçi çerçevede şekillendirilmelidir. Böylece ulusun kendi kendini yönetmesi ideali, ulusun devlet eliyle yaratılmasına dönüşür.

Ortak ulusal çıkarın ne olduğunun belirlenmesinde de devlet ön plana çıkmıştır. Demokrasi için önemli bir olgu olan kamuoyuna da devletin kurucu alanı olarak bakılır ve kamuoyunun işlevi devlete bağımlı kılınır²³⁵. Kamuoyu, etkinlikleri bağlamında ciddi tehlikeleri bünyesinde barındıran ve şüpheyile bakılan bir olgudur. Çünkü *“basın ve düşünce dernekleri siyasal ve ekonomik kimi gizli amaçlara alet olabilir. Ancak basın özgürlüğüne meşru bir sınır çizilerek özgürlüğün yol açtığı bu kötülüklerin önlenmesi mümkündür”*. Basın böylece *“özgürlüğünü doğru kullanmak”* ve *“ulusun yüksek çıkarlarına saygı göstermek manevi zorunluluğu”* altına sokulur. Aynı durum dernekler konusunda da geçerlidir²³⁶.

1930’lu yıllar otoriter-faşizan rejimlerin tüm dünyada yaygınlık kazandığı yıllardır. Ancak Türkiye’de kurucu siyasal rasyonalite faşizan değil, anti-liberal özellikler göstermektedir. Kurucu siyasal otoritenin liberal demokratik bir yapıyı devlet eliyle gerçekleştirmeye çalışması, kendine özgü ikili bir yapıyı ve gerilimi yansıtır. Kurucu yapının bu çelişkisi onu her zaman tartışmaya açık bırakmış ve dinamik kılmıştır.

1930’lu yıllardan itibaren gelişen cumhuriyetçi söylemde, siyasal birlik olarak ulus anlayışında, din farkı olmadan tüm toplum vatandaşlık bağı etrafında eşitlenmiştir. Bu söylemde amaç, yeni bir Türk kimliği oluşturmaktır. Bu anlamda siyasal birlik olarak ulus, hukuksal bir bağla ve aynı devletin yönetimi altında yaşamakla, dolayısıyla soyut vatandaşlık bağıyla tanımlanmaktadır. Cumhuriyeti bu söyleme yönelten temel etken, İslam’ın, yeni devletin siyasal meşruiyet ilkesi olarak reddedilmesi gerekliliğiyle birlikte, Müslüman olmayanların da vatandaş olarak

²³⁵ Nuran Tezcan, Atatürk’ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri, s. 74.

²³⁶ Nuran Tezcan, Atatürk’ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri, s. 74-78.

kabul edilmesi gerekliliğidir. Öte yandan cumhuriyet güçlü bir toplumsal tabana yayılmak amacıyla ulusu, kültürel bağlar çerçevesinde de tanımlamaya girişmiştir. 1930'lu yıllarda dini dışlayan bu kültür politikaları, 1940'lı yılların sonlarından itibaren artan biçimde İslami öğeleri de içermeye başlamıştır.

1950'li yılların başından itibaren devlet merkezli bir vatandaşlık anlayışının öne çıkması, tebaa kültürünün etkinliğini yitirmemesi, devlet ile birey arasındaki ara kurumların ulusal birliğe tehdit olarak algılanması, organik ve kültürel vatandaşlık olgusunun giderek ağırlaşması, haklar, özgürlükler ve katılımın değil, devlete karşı sorumluluk ve yükümlülüklerin vurgulanması, devlet ile vatandaş arasında ilişkileri netleştiren hukuk devletinin işlerlik kazanamaması gibi sorunlar siyasal birliği giderek daha gerilimli bir rotaya sokmuştur²³⁷.

1.2.4. Modernleşme Projesi Olarak Kemalizm

Modernleşmenin öngördüğü ve az gelişmiş toplumlara verdiği rol ne olursa olsun, sonuçta değişimin doğal olarak, kendiliğinden ve hiçbir tesir olmaksızın gerçekleşmesini beklemek kuşkusuz yanlış bir saptamadır. Modernleşme her şart altında bilinçli bir çabanın ürünü olarak hedefinden sapmadan ilerlemek zorundadır. Türkiye'de de durum benzer bir biçimde gerçekleşmiş, modernleşmenin uygulayıcı ideolojisi olarak Kemalizm yukarıdan aşağıya uygulanmıştır. Kemalizm'in ilkeleri ise büyük ölçüde bu sürecin pratik gereksinimlerinden ortaya çıkmıştır²³⁸.

Smith de modernleşme sürecini benzer bir biçimde şöyle tanımlamaktadır:

“Ülkelerinde değişimleri başlatan liderler, yenilikçiler veya çağcılar olarak değerlendirilirler ve modernlik liderlerce algılanan doğrultuda, duruma göre içeriği değişen isteklerinin bir amacı olarak ele alınır. Buna göre modernleşme, liderlerin belirli açılardan daha gelişmiş olarak

²³⁷ Tanıl Bora, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, der. Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, Ankara, 1997.

²³⁸ Udo Steinbach, “II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'nin Siyasal Kültürü Üzerinde Atatürk'ün Etkisi”, çev. M. Alakuş, **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999, s. 113.

*gördüğü çağdaş toplumlar doğrultusunda belirli bir toplumu değiştirmek için bilinçli uyguladıkları bir seri plan ve politikalar bütünüdür.*²³⁹.

Dolayısıyla Türkiye’de, Batılılaşarak modernleşme isteği halktan gelmediği için, yönetici kadronun tepeden bir etkiyle toplumsal dönüşümü sağlama isteği, gerekli bir yöntem haline gelmiştir.

Batılı ülkelerde, Cumhuriyet rejimlerinin ilk kuruluşları, belirli bir sosyal sınıfın, 19. yüzyılda özellikle burjuva sınıfının devrimlerinin sonucuyken, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu, Batı ile temasa geçen, kendisine Batı’nın gücüne ulaşma hedefi çizmiş reformcu aydın ve bürokrasi kesiminin bir parçası olarak görünmektedir. Osmanlı’da oluşamayan burjuva sınıfının yerine bu aydın ve bürokrat kadro, yeni Türk Devleti’nin modernleşme yolundaki adımlarını hızlandırmıştır²⁴⁰.

Batı uygarlığı içinde yer alacak bir devlet fikri, Atatürk Devrimleri’nin temel fikri ve bel kemiğidir. Devrimler, tek bir amacın ve düşüncenin bir neticesidir. Türkiye’yi muasır medeniyet seviyesine ulaştırmak ve hatta onun üzerine çıkartmak.

Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesinin kaynağını oluşturan Atatürk’ün dünya görüşü ve düşünce yapısı, ulusçuluk ve laiklik temeline oturan, çağdaş, bağımsız, aydınlanmış ve ilerlemiş bir ulus-devlet özelliği taşımıştır. Sadece devlet yaşamında değil, kişisel ve toplumsal yaşamın her alanında aklın ve bilimin yol göstericiliği rehber kabul edilmiştir.

Atatürkçülük; Cumhuriyet Türkiye’inde, Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalma bazı temel yapısal unsurları değiştirip, onların yerine dünya uygarlığına gidişte ilk adım sayılan Batı uygarlığından esinlenmiş bir topluluğu kurmak amacına yönelik görüşür. Bu dünya görüşünü birkaç odak noktasından toplayarak bir devlet politikası şekline dönüştüren Mustafa Kemal Atatürk olduğundan, yaklaşıma onun adı verilmiştir. Atatürk kendi sağlığında, bu odak noktalarını; cumhuriyetçilik,

---

²³⁹ Anthony D. Smith, **Toplumsal Değişme Anlayışı**, çev. Ülgen Oskay, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s. 89.

²⁴⁰ Tazegül, s. 101.

milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık (devrimcilik) olarak vasıflandırmış, bunları “Kemalizm yolu” olarak adlandırmıştır²⁴¹. Bu ilkelerin temelinde, yeni kazanılmış bağımsızlığı ve reformları koruma kaygısı ve ulusal kimliğe sahip bireylerden oluşan hukuksal ve rasyonel düzlemde yapılanmış modern devlet içerisinde yaşayan bir toplum yaratma kaygısı yatmaktadır²⁴².

Cumhuriyet’in ilanını izleyen yıllardaki tüm uygulamalar bu ilkeler doğrultusunda oluşmuş, Atatürk konuşmalarında sürekli bu ilkelerin içeriklerini, amaçlarını vurgulamıştır²⁴³. Kongar, Atatürk ilkelerinden özellikle ulusal egemenlik, cumhuriyet ve laiklik anlayışının, hem yeni bir toplumu biçimlendirirken hem de Padişah’a karşı siyasal eylem yürütürken işlevsel olarak yararlandığını ifade eder²⁴⁴.

Ülkenin tam bağımsızlığı bu süreçte hedeflenirken, Batı ile mücadele, ekonomik kalkınma ve bilimde, sanatta, kültürün her alanında kendisini gösterebilecek bir aydınlanma modeli, bu hedefin gerçekleştirilmesinde gerekli olan unsurlar olarak belirlenmiştir. Bu durum ister pozitivizm olarak adlandırılınsa isterse de anti-emperyalist bir mücadele olarak gösterilsin, sonuçta Atatürk’ün Batı emperyalizmiyle savaşı ve bağımsızlık sonrası modernleşme ve demokrasiye hazırlık yolundaki çabaları Atatürk Devrimleri’nin özünü teşkil etmiştir.

1.2.5. Modernleşme Çabası Olarak Atatürk Devrimleri

Cumhuriyet’in ilanından sonra başlayan Atatürk dönemini, yapılan devrimlerin, modernleşme çabalarının niteliğine göre ikiye ayırmak mümkündür. Cumhuriyet’in ilanını izleyen ilk beş yıl, yeni rejimin, yeni devletin kuruluş dönemidir. Anıl Çeçen bu dönemi şu sözlerle aktarır:

---

²⁴¹ Emre Kongar, **Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 181.

²⁴² Turgay Uzun, “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 149.

²⁴³ Suna Kili, **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 191.

²⁴⁴ Emre Kongar, **Devrim Tarihi, Toplumbilim Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 297.

“Yeni Anayasası ve yasalarla Türkiye Cumhuriyeti’i biçimlendirilmekte ve yeni düzen kurulmaktadır... Ortaçağdan, çağdaş dünyaya açılmanın yolu olarak cumhuriyet düzeni ortaya çıkmaktadır”²⁴⁵.

Daha önce kaldırılan saltanattan sonra hilafetin 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılması, medreselerin kaldırılarak eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile laikliğe doğru bir yönelim söz konusu olmuştur. Bunu izleyen günlerde 1924 Anayasası kabul edilmiş, “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir” esasını yeni anayasanın ilk maddesini oluşturmuştur. Birliğin temelini Türk ulusunun oluşturduğunun vurgulandığı anayasada “devletin resmi dili Türkçedir” denilmiştir. Ancak resni dinin de İslam olduğu konjonktür gereği bu anayasada başlangıçta yer almıştır. Bu ibare daha sonra 10 Nisan 1928 tarihinde kaldırılmıştır. 1924 yılı boyunca yapılan diğer devrimler arasında Köy Kanunu’nun kabulü, Şer’iye Mahkemeleri’nin kaldırılması, İş Bankası’nın kuruluşu ve Halk Fırkası’nın Cumhuriyet Halk Fırkası adını alması vardır.

Bütün devrimlerin tek amacı, toplumun gelenekçi bireyi pasifize eden örf ve adetleri yerine, çağdaş, akılcı fikirleri yerleştirerek Türk toplumunun günün ihtiyaçlarına uygun bir biçimde değişimi ve yenileşmesidir.

1925 yılında, milletin yoksulluğunu arttıran Aşar Vergisi’nin kaldırılması, 19 Nisan’da Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulması, halkla birlikte devletin de kalkınmasına önem verildiğinin göstergelerindedir. 28 Kasım 1925 tarihinde Şapka ve sonra Kıyafet Kanunları kabul edilmiş, Tekke, Türbe ve Zaviyeler kapatılmıştır. 26 Aralık tarihinde de İslam takviminin yerini Uluslararası takvim ve saat ölçüleri almıştır.

1926 yılında ise, aile ilişkilerini ve kadının aile ve toplumdaki yerini Batı esaslarına göre düzenleyen Türk Medeni Kanunu 17 Şubat tarihinde kabul edilerek, Mecelle’nin yerini almıştır. Ardından da Medeni Kanunun tamamlayıcısı olan Borçlar Kanunu kabul edilmiş, böylece günlük hayatımızda büyük bir yer tutan

---

²⁴⁵ Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 276.

hukuk devrimi süreci başlatılmıştır. Türk Ceza Kanunu ve Ticaret Kanunu da bu devrim kapsamında gerçekleştirilmiştir.

24 Mayıs 1928 tarihinde Uluslararası rakamlar kabul edilmiş, 3 Kasım 1928 tarihinde Arap Alfabesi'nin kaldırılması ve Latin Harflerinin kabulüyle devrimlerin niteliği iyice belirginleşmiştir. Tüm bu atılımlar Cumhuriyet'in ilk beş yılında gerçekleştirilmiştir. Çeçen bu beş yılı şu cümlelerle değerlendirmektedir:

“İlk beş yıl içindeki atılımlar yerini bulurken, devrim ilk aşamasını, kuruluşunu tamamlamıştır. Bu ilk aşamanın en önemli olayı, Cumhuriyet yönetiminin kurulmasıyla beraber, dini geri planda bırakan laik yaşam biçiminin uygulanmasıdır. Özellikle toplumun üst yapısında yapılan değişikliklerle bu gelişmenin açık örnekleri olarak göze çarpmaktadır. Şapka, giyim, eğitim düzeni ve birliği, Latin abecesi, yurttaşlık yasasının çıkarılması, topluma hep bu yönde yapı değişikliği getiren atılımlardır.”²⁴⁶

1928-1938 dönemi Cumhuriyet sonrası sosyal yapı değişikliğinin artık kendisini ifade etmeye başladığı bir dönemdir. Daha çok üst yapı devrimleri olan atılımlar, bu dönemde alt düzeylerde tamamlanmış ve geliştirilmiştir. Dolayısıyla bu dönem Cumhuriyet'in yerleştirilme ve kökleştirilme yıllarıdır. Türk toplumunu geri kalmışlık koşullarından kurtarmak için siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan yapılan üst yapı değişikliklerine rağmen toplum, halen bir tarım toplumu konumundadır. Dolayısıyla ülkenin alt yapısında büyük bir değişim gözlemlenememiştir.

Sermaye birikiminin yetersizliği, teknolojik gerilik, 1929 Ekonomik Buhranı ile gelen ekonomik bunalım, kısa sürede oluşturulacak bir sermaye birikimini ve milli endüstrinin kuruluşunu engellemiştir. Böylece devletçi politikalar yeni cumhuriyetin vazgeçemeyeceği sanayileşme uygulamaları olacaktır.

1930 yılında modernleşme atılımları, içinde bulunulan krize rağmen devam etmiştir. Bu reformlardan en önemlileri, 16 Nisan'da kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan Belediye Kanunu, 12 Ağustos'ta da demokratik çok partili siyasal

---

²⁴⁶ Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 276.

hayata geçiş denemesi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıdır. 15 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarih Kurumu, 19 Şubat 1932 tarihinde de Halkevleri kurulmuştur. Mustafa Kemal'in, Türk dilinin sadeleştirilmesi, yabancı dillerden arındırılması ve özbenliğine kavuşması amacıyla kurduğu Türk Dil Kurumu da 12 Temmuz tarihinde resmileşmiştir. 1 Ağustos 1933'te ise, İstanbul Darülfunun'u çağdaş üniversiteye dönüştürülmüştür.

1934 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kabul edilmiş, yapılan düzenlemelerle sanayide gelişme yaşanmış, çalışan işçi sayısı artmış ve bunun sonucunda 1936 yılında iş kanunu çıkarılmıştır. Yine bu yıl içinde kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmış ve ardından 18 milletvekili meclise girmiştir.

1935 yılından itibaren sanayi alanında, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Etibank, Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü, Bez ev İplik Fabrikası, Şişe ve Cam Fabrikası gibi önemli atılımlar devlet güdümünde yapılmıştır.

1937 yılında ise Anayasa'nın ikinci maddesi değiştirilerek, "Altı İlke" Anayasa'ya dahil edilmiştir. Aynı yıl Demir-Çelik Fabrikası ve Basma Fabrikaları kurulmuştur. Denizbank'ın kurulması, Bursa Merinos, Gemlik Suni İplik Fabrikalarının açılışı ile Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kuruluşu yılı ise 1938'dir²⁴⁷.

Atatürk'ün ölümüne kadar ele alınan dönem, Batı uygarlığına geçişin hızlı bir aşaması olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde toplumda herhangi bir cumhuriyetçi birikim olmadan, tamamen Atatürk'ün şahsında başlayan ve ulusal kurtuluş savaşını başardıktan sonra ulus kimliğine dayalı Türkiye Cumhuriyet'i kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra on beş yıl süren Atatürk dönemi her anlamda onarım ve yapım çalışmalarıyla geçmiştir. Cumhuriyet rejimi yasalarla kurulurken, devrimlerle toplum, cumhuriyetçi bir yönde değiştirilmiştir²⁴⁸. Siyasal alanda, hukuk alanında, eğitim alanında, ekonomik alanda, sosyal ve kültürel alanlarda yapılan bu yenilikler, ulusal, tam bağımsız Türk Devleti'nin çağdaş modern dünyada yer

---

²⁴⁷ Tazegül, s. 106-107.

²⁴⁸ Çeçen, s. 295.

alınmasına yönelik reformlardır. Suna Kili konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Atatürk Devrimi, çağdaşlaşmayı bir bütün olarak gören, o doğrultuda devleti, toplumu eyleme sokan, ilk Türk çağdaşlaşma hareketidir... Atatürk devrim modeli hem çağdaşlaşmayı, hem kalkınmayı öngörür. Bunun özünde yatan bağımsız ulusal bir devlet, çağdaş, kalkınmış bir toplum ve bu toplum içinde özgür bir insandır. Tüm devrim atılımları bu amaca yöneliktir.”²⁴⁹

Şerif Mardin’e göre ise, Atatürk Devrimlerinin temelinde insanın kendi mukadderatına hâkim olabileceği fikri yatmaktadır:

“Bizzat Atatürk’ün davranışlarında beliren iyimserlik, sebat ve kendine güven bunun bir belirtisidir. Toplumunu belirli yönlerde doğru çevirmek için girişilen böylesine ısrarlı bir çaba, ancak bu çabanın bir tesiri olabileceğine inanılırsa bir mana kazanır. Bu itibarla, diyebiliriz ki, Atatürk’ün devrimlerinin tümü arkasında yatan en derin ve kapsayıcı felsefî temel, insanın çevresi üzerinde hâkimiyetini kurabileceği inancıdır.”²⁵⁰

Taha Parla, Kemalizm ya da Atatürkçülük adı verilen egemen ve resmi ideolojinin çağdaş Türkiye’de siyasetten eğitime, toplumsal yaşamın her alanında, tutumların, görüşlerin ve açıklamaların bir gerekçesi halini aldığını belirtir²⁵¹. Öyle ki, çok partili hayata geçiş sonrası, 1937 yılında kabul edilen ilkeler, 1961 Anayasası’nda özel adlarıyla korunmuş, tanımları ve içerikleriyle devlet ideolojisi olarak sürdürülmesi amaçlanmıştır.

Kemalizm ya da Atatürkçülük, tam bağımsızlık ve karşı-emperyalizm özelliği taşıyan, temelinde akılcılık ilkesi bulunan, modernleşme yolunda ortaya çıkan ve çağdaş Türkiye’de resmi, egemen, kapsayıcı bir ideoloji olarak varlığını sürdüren bir olgudur. Bu anlamda Kemalizm’in, bir ulusal modernleşme ideolojisi olduğu söylenebilir. Ancak Nazım İrem’in de belirttiği gibi Türk dönüşümü içerisinde farklı

---

²⁴⁹ Kili, s. 112-121.

²⁵⁰ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleleri**, 1, Der. M. Türköne, T. Önder, İletişim yayınları, İstanbul, 1994, s. 162.

²⁵¹ Taha Parla, Atatürk’ün Nutuk’u”, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, C: 1, “, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 15.

Kemalizmler ve farklı modernite anlayışları söz konusu olmuştur²⁵². Dolayısıyla, 1930'lu yılların başından itibaren daha da gelişen Kemalist modernite anlayışı, Türk dönüşümünün bütün aşamalarına hâkim bir modernite projesi olamamıştır. Özellikle çok partili yaşama geçtikten dönemin CHP siyasetine muhalif grupların seçim başarıları ile iktidara gelmelerinin ardından ortaya çıkan inkılap yorumları çerçevesinde, 1950'li yılların başından itibaren etkin biçimde merkezi sağ olarak değerlendirilen hareketlerin modernite anlayışlarını şekillendiren inkılap yorumları Türk cumhuriyetçi muhafazakarlığının²⁵³ ideolojik-politik sınırlarını çizmiştir. Bu anlamda Türk modernleşme siyasetinin bugün yarattığı siyasal, kültürel ve ekonomik krizleri, Jurgen Habermas'ın meşhur ifadesi ile "yarım kalmış bir proje olarak" nitelendirilebilir²⁵⁴.

1.2.6. 1950-1960 Sürecinde Siyasal İktidar ve Modernleşme

Türkiye tarihinde 1946'dan itibaren çok siyasal hayata geçiş, siyasal modernliğin gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Çok partili siyasal hayata geçiş nedenlerinden biri, Kemalist meşruiyet söyleminin temel hedefi olan muasır medeniyet seviyesinin işaret ettiği Batı dünyasının liberal demokratik düzeninin faşist rejimler karşısında kazandığı zafer iken, diğeri ise, iktidar bloğunun sivil-asker-bürokrasi kanadı ile tarımsal ve ticari sınıflar arasındaki ittifakın kapitalizmin gelişmiş olması nedeniyle bozulmuş olmasıdır²⁵⁵. İktidar bloğu içindeki bu çatlama, tarımsal ve ticari sınıfları temsil eden yeni bir siyasal partinin oluşmasına (Demokrat Parti), ve demokrasi söyleminin öne çıktığı yeni bir hegemonik projenin uygulanmasına zemin hazırlamıştır.

---

²⁵² Nazım İrem, "Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakarlığın Kökenleri" **Toplum ve Bilim**, S. 74, Güz 1997, ss. 52-102; Nazım İrem, "Muhafazakar Modernlik, Diğer Batı ve Türkiye'de Bergsonculuk", **Toplum ve Bilim**, S. 82; 1999, ss. 80-141.

²⁵³ Türkiye'de Cumhuriyetçi muhafazakarlığın gelişimiyle ilgili olarak ayrıntılı bir çalışma için bkz.; Nazım İrem, "Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye'de Cumhuriyetçi Muhafazakarlık", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık**, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 105-118.

²⁵⁴ Nazım İrem, "Cumhuriyetçi Muhafazakarlık, Seferber Edici Modernlik ve Diğer Batı Düşüncesi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, S. 57-2, ss. 41-60.

²⁵⁵ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, der. E.C. Schick – A. Tonak, Bilim Yayınları, İstanbul, 1990, ss. 112-159; Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996.

1924 Anayasasının halen geçerli olduğu bu dönemde, devletin iç kurumsal örgüt yapısında bir dönüşüm olmaz iken, devlet-toplum ilişkileri farklılaşmaya başlamış ve farklılaştığı ölçüde de gerilime sebep olmuştur. Meclis üstünlüğünü ele geçiren DP'nin bu dönemdeki eylemlerinin büyük çoğunluğu yasalara ve anayasaya aykırı olmuştur. Ancak bu dönemde iktidar partisinin eylemlerinin ve yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir organ da yoktur. Bu süreçte iktidar partisi ile sivil-asker bürokrasi arasında ciddi bir gerilim oluşmuş, bu gerilimden ötürü devletin içsel bütünlüğü zayıflamıştır. Dolayısıyla devletin bürokratik ayağı ile temsili ayağı arasında uyum değil, çatışma söz konusudur. Bu çatışmanın tek nedeni DP etrafında örgütlenen iktidar bloğunun ve hegemonik projenin niteliğidir.

Tarımsal ve ticari kapitalizmi temsil eden kesimleri bir araya getiren bu iktidar bloğunun Kemalist bürokrasi için rahatsız edici yanı, çok geniş ve güçlü bir toplumsal tabana yayılması ve bürokrasiyi dışlamış olmasıdır. Bürokrasinin dışlanması, eski iktidar bloğun içinde yer alan bağımlı öğelerin özerkleşmesi ve bu özerkleşmenin intikam alıcı ya da meydan okuyucu bir söylemle gerçekleşmiş olmasında kaynaklanır. Dolayısıyla bürokrasi içerisinde yer alan memur ve subay kitlelerinin iktidara adım adım yabancılaşması, onların maddi çıkarlarının zarar görmesiyle açıklanamaz. Ortamda siyasal ve özellikle kültürel bir çatışma söz konusudur. Bu dönemde ulusal egemenlik kavramı DP tarafından, halkın iradesini yansıtan, kısıtlanmamış parti yönetimi olarak algılanmıştır. Böylece seçmen iradesinin mutlaklaştırılması Türkiye'de merkez sağın meşruiyet söyleminin ana teması haline gelmiştir. Demokrasi, çoğunluktan güç alan iktidarın, muhalefeti baskı altına almasını meşrulaştıran bir söylem olarak iş görmeye başlamıştır.

Yönetim anlayışı açısından DP dönemi önemli bir kırılmaya yol açmıştır. Ekonomi ve din konularında toplumun özerk alanı daha fazla vurgulanmış, demokrasi kavramı, bireysel özgürlük vurgusuyla daha liberal bir anlam kazanmış, devletin dönüştürücü gücünden çok, temsili niteliği öne çıkmıştır. Böylece ekonomi ve din merkezli bir sınırlı yönetim anlayışının temelleri atılmıştır. Bir yönetim rasyonalitesi olarak popülizm ortaya çıkmış, bu çerçevede yönetilecek olan öznelerin kısa vadeli çıkarları tanınmış, yönetim bu çıkarlara hizmet etmiş, böylece varlığını

toplumsal alanda meşrulaştırmıştır. Dolayısıyla bu dönemde bireyler maddi çıkarlarıyla tanımlanırken devletin amacı bu çıkarları tatmin olarak belirlenmiştir. Yani popülizm, maddi ihtiyaçlar üzerinden siyasi iktidarın elini güçlendirmiş, seçmen için rekabete dayalı çok partili sisteme geçişle birlikte, daha önce sadece yerel düzeyde etkili olan kollamacı-yanaşmacı ilişkiler ulusal düzeye sıçramış ve DP'nin toplumsal siyaseti asıl olarak parti merkezli bir patronaj siyaseti haline gelmiştir²⁵⁶. Seçmenin oyu karşısında belirli hizmetlerin sunulmasıyla, seçmenlerin partilere karşı pazarlık gücü artmış; partililer ve milletvekilleri altyapı hizmetleri ve tarımsal kredi ve sübvansiyonlar gibi seçmenin yerel taleplerini, para, iş, sağlık, kredi, bürokratik sorunların çözümü gibi kişisel ihtiyaçlarını yerine getirmekle sorumlu doğrudan temsilciler olarak görülmeye başlanmıştır. Böylece siyasi iktidarın meşruiyeti ideolojik bağılıklardan çok, kontrol ettiği ve dağıtabildiği rantın miktarına bağlanmıştır.

1950'lerden itibaren siyasi yönetim ile ekonomi ve din yönetimi arasındaki ilişki de yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. Dinsel ve ekonomik aktörleri harekete geçiren bu yönetim tarzı, siyasi aktörleri baskı ve denetim altında tutmaya başlamıştır. Milli irade artık tek parti tarafından temsil edilmediğine göre seçimde oyların çoğunu toplayan parti, ulusal egemenliği temsil etmektedir. Toplum ve halk deyince ekonomi ve din merkezli bir toplumsal yapı anlaşılmaktadır. Oysa siyasi düzeydeki baskı, iktidarın toplum üzerindeki baskısı olarak değil, tam tersine devlete karşı toplumu ve milleti savunmak mücadelesi olarak görülür. Siyasi olarak devletçi-otoriter olan bu yönetim tarzı, Türkiye'de muhalif düşüncenin bir özelliğini yansıtır. Türk siyasi hayatında muhalefet, mutlak gücü sınırlama ve gerçek siyasi alternatifler üretme olarak algılanmamıştır²⁵⁷. Modern Türk siyasetinin tarihi, muhalefetin hep devlete ihanet ve bölücülük ile suçlandığını gösterir ki bu suçlama siyasi iktidarın kendini genel iradenin tartışılmaz ifadesi olarak gördüğünü gösterir. DP, İslam ile güçlendirilmiş geleneksel siyasi düşünceye uygun olarak toplumun organik uyumu fikrini öne çıkarmıştır²⁵⁸. Geniş kitleler için DP, bürokrasi ve

---

²⁵⁶ Ayşe Güneş Ayata, "Roots and Trends of Clientelism in Turkey", **Democracy, Clientelism and Civil Society**, der. L. Roniger – A. Ayata, Lynne Rienner, UK, 1994, s. 53.

²⁵⁷ Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 178.

²⁵⁸ Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, s. 188.

bürokratik geleneğe karşı çevrenin mücadelesinin temelini oluşturan ideal bir yönetimdir. Bu sebeple DP muhalefeti iktidar olunca, muhalif güçlere karşı sert önlemler almıştır. DP iktidarda iken otoriter-popülist bir rejim kurmak için çaba göstermiş, kitlelerin desteğine rağmen DP halkı temsil edememiştir²⁵⁹.

Çok partili düzene geçildikten sonra 1950'lerde, dernekler kanunu ile bir takım liberal açılımlar da sağlanmıştır. Ancak, işçilere sendika, memurlara meslek örgütü kurmak hakkı verilirken, derneklere siyaset yasağı getirilmiştir. Böylece hem zayıflatıcı çoğulculuk taktiği uygulanmış hem de çoğul dernek ve örgütler, iktidarın keyfi baskılarına açık hale getirilmiştir. Bu strateji sayesinde zayıf ve kolaylıkla manipüle edilebilir örgütler kurulabilmektedir²⁶⁰. Bu dönemde yönetimin çok sayıda, zayıf örgütlerin kurulmasını teşvik etmesinin nedeni, kendisine karşı gerçekleştirilecek olan güçlü ve kolektif eylemleri engellemek istemesinde kaynaklanmaktadır. Kaldı ki geniş örgütlenme özgürlükleri, her an yapılması muhtemel kısıtlama ve müdahalelerle birlikte gelişmiş, böylece gönüllü örgütler ya siyasal kayırmaya muhtaç olmuş ya da siyasal baskıya maruz kalmıştır. Örgütler yasaların muğlaklığıyla birlikte her zaman iktidarın keyfi müdahalesine açık hale gelmiştir²⁶¹. DP'nin bu muğlak yasaları bir yönetim tekniği olarak kullanma tarzı daha sonraki tüm yönetimler tarafından tekrarlanmış ve Türkiye'de her zaman bir egemenlik tekniği olarak yasa ve yasak ön plana çıkmıştır. Çıkarılan muğlak yasaların uygulandığındaki seçmecilik ve keyfilik, yasada belirlenen hakları kullanmak için bile yönetilenlerin siyasal iktidara bağımlı hissetmesine yol açmıştır.

1.2.7. 1960 Sonrası Modernleşme Yönünde Yaşanan Siyasal ve Toplumsal Gelişmeler

Türk siyasal hayatında 1960 ile 1980 arası dönemin analizi Türkiye'de modern siyasal oluşumların özelliklerini anlamak açısından büyük önem taşır. Keyder'e göre; 1960 darbesi ve sonuçları incelediğinde yaşanan gelişmeler

---

²⁵⁹ İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 78-79.

²⁶⁰ Robert Bianchi, **Interest Groups and Political Development in Turkey**, Princeton Uno Press, New Jersey, 1984, s. 120-123.

²⁶¹ Robert Bianchi, **Interest Groups and Political Development in Turkey**, s. 114.

dönüştürücü bir niteliğe sahiptir²⁶². Darbeyle birlikte, sanayi burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda yeni ekonomik politikalar geliştirilmiş, buna bağlı olarak yeni bir idari aygıt kurulmuştur. Uluslararası gelişmelere de uygun olan bu yeni birikim modeli, DP'nin giderek dozunu arttırdığı popülist ve aşırı siyasallaşmış iktisat politikalarından farklı olarak daha devlet merkezli bir düzenlemeyi uygun görmüştür. Sanayi burjuvazisinin, işçi sınıfının ve bürokrasinin çıkarlarını uzlaştırmaya çalışan bu model, istikrarlı bir devlet biçiminin yerleşmesini, parlamenter rejimin devamını ve bunların sonucunda ekonominin düzenlenmesini öngörmüştür.

1960 sonrası oluşan siyasal sistem DP politikalarını yarattığı olumsuz sonuçlara bir tepki oluşmuştur. Yeni birikim modeli bürokrasiye burjuva sınıfı karşısında görece bir özerklik tanımıştır. Bu dönemde bürokratlarla sanayicilerin taleplerini uzlaştıran temel tercih, dövizle birlikte kıt kaynakların hızlı kalkınmaya yönelik rasyonel ve planlı bir biçimde tahsis edilmesidir. Sanayi sermayesine bağımlı olan büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi de aynı birikim modeline destek vermişlerdir. Ancak sanayi burjuvazisinin bu etkinliğine rağmen bu dönemde hızlı bir sanayileşmenin gerektirdiği tarımsal çözülme ve tarımdan sanayiye aktarılan kaynağın gerçekleşmiş olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu dönemde, işçi sınıfının sayıca az olması nedeniyle, tarımsal çıkarlar siyasal açıdan en üst konumda yer almaktadır. Ancak sayıca az olmasına rağmen işçi sınıfı, ideolojik ve örgütsel olarak çok etkili olmuş ve giderek artan bir biçimde döneme damgasını vurmuştur.

1960'lı yıllar kentli orta sınıflar için altın yıllar olarak nitelenebilir. Bu dönemde kamu ve kamu dışında kalan hizmet sektörleri hızlı bir gelişme göstermiş, buralarda çalışanlar toplumsal statü ve maddi çıkarlar bağlamında sistem tarafından içerilebilmiştir. 1970'lerin ortasına kadar sürekli genişleyen ekonomi, göçlerle birlikte gecekonduları oluşturan alt sınıfları da sisteme bağlı kılmayı başarmıştır.

1960 darbesinde sonra yürürlüğe konan ve 1970'li yılların sonlarında krize giren ekonomik modelin temel özelliği, sanayi merkezli, içe dönük ve dışa bağımlı olmasıdır. İthal ikameci sanayileşme (İİS) modeli olarak adlandırılan bu ekonomi

---

²⁶² Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 118.

politikası, sermayenin tüm alanlarının sanayi sermayesinin hegemonyasına girmesini öngörmektedir. Ayrıca bu modelde devlet aktif bir biçimde ekonomide düzenleme ve dağıtım görevlerini üstlenmektedir. Üretim ile tüketim arasında uyumu sağlayan düzenlemelerin temel karakteristiği bürokratik planlama ve popülizm olmuştur. Bu dönem, Türkiye’de kapitalizmin gelişimi için çok verimli bir süreç olmuştur. Türkiye’de montaj sanayiyle başlayan bu süreç hızlı bir ilerleme göstermiş ve sonuçta modern bir sanayi yapısının kurulmasını mümkün kılmıştır.

Türkiye’de sanayi kapitalizminin gelişiminde önemli bir evreyi temsil eden ithal ikameci model, ülkeyi teknoloji ve temel girdiler bakımından dışa bağımlı kılmış, üretim ölçeği, birim maliyet ve kalite yönünden de rekabet gücünden yoksun bir sanayi yapısının yerleşmesine zemin hazırlamıştır²⁶³. İlerleyen süreçte aşırı göçle birlikte kentlere akan kitleler, sanayiden çok hizmet sektörü tarafından istihdam edilmiş, bu sebeple kentleşme sanayileşmenin önünde gitmeye başlamıştır.

Aynı yıllarda üretim biçimine bağlı olarak tüketim ilişkileri de değişime uğramış, sosyo-kültürel üst yapı öğeleri de bu durumdan etkilenmiştir. Ülkenin kültürel anlamda hızla Batı’ya açıldığı bu dönemde yaygınlaşan tüketim normları temelde dayanıklı tüketim mallarına dayanmış, sadece kentli orta sınıflar için değil, işçiler, köylüler ve gecekonducular için de geçerli olan bu tüketim talebi iktidarlar tarafından popülist bölüşüm politikalarıyla karşılanmaya çalışılmıştır.

İktidar içindeki ve egemenlerle geniş kitleler arasındaki dengeyi yansıtan popülizm, iç pazarın genişliği ve canlılığı için kullanılan çeşitli politikaları içermektedir. Bu uygulamaların başında yüksek ücret politikaları gelir. Bu dönemde özellikle kamu sektöründeki ücretlerin öncülüğünde tüm işçilerin reel gelirleri artış göstermiştir. İşçi kesiminin yanı sıra köylüye yönelik olarak sürekli genişleyen destekleme alımları, sistematik sübvansiyonlarla ucuz KİT ürünlerinin sağlanması, tarımsal mülk ve gelirlerin vergilendirilmemesi gibi uygulamalar refah seviyesini belirli ölçülerde arttırmıştır. Sanayi merkezli bu birikim tarzından olumsuz

---

²⁶³ Çağlar Keyder, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, s. 125-140.

etkilenenler veya en az paya sahip olanlar küçük sanayici ve bu kesimde çalışan işçiler olmuştur²⁶⁴.

1960 sonrası uygulamaya konana yeni hegemonik projeye, kalkınma, sanayileşme, ekonomik bağımsızlık, sosyal adalet gibi temalar çerçevesinde tüm ulus, sistem içerisine alınmaya çalışılmıştır. Toplumsal farklılıklardan ziyade, ortaklıklar ön plana çıkarılmış ve uzlaşma vurgulanmıştır. Bu hegemonik projenin ekonomik yönüne özellikle ağırlık verilmiştir. Bu sayede 1960'lardan sonra kalkınmacı-popülist bir program etrafında merkezi kümelenme gerçekleşmiştir. Öte yandan, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devletin resmi ideolojisi olan Atatürkçülük bu toplumsal proje çerçevesinde sağ partiler tarafından ekonomik taraf ağır basacak şekilde yeniden yorumlanmıştır.

DP'nin milli iradeye dayalı popülist-otoriter siyasal söylemin darbe tarafından engellenmesinden sonra DP geleneğini sürdüren AP, siyasal yorumları geri plana atarak, ekonomik popülist yoruma ağırlık vermek zorunda kalmıştır. 1960 darbesi, elitlerin, çevrenin kültürel değerlerinin geriletilmesine karşı verdikleri bir Kemalist manifesto olarak yorumlanabilir. Bu anlamda Heper'in deyiimiyle 1960 darbesi "*Kemalizm'in resmileşmesinde tarihsel bir uğrak*"tır²⁶⁵. Çünkü 1960 darbesinden sonra hazırlanan 1961 Anayasasının içinde devrim kanunları da yer almaktadır. Atatürkçülük bu dönemde bilim, bağımsızlık, laiklik, anti-emperyalizm ve anti-kapitalizm ile birlikte tanımlanmıştır. Kurtuluş Savaşı anti-emperyalist bir mücadele, Kemalizm ise geleneğe karşı ilerencilik olarak yorumlanmıştır.

1961 Anayasasının yarattığı özgürlük ortamında 60'lı yıllarda siyasal iktidarı rahatsız edecek kadar yoğun bir şekilde örgütlenme patlaması yaşanmıştır. 1950'lerden başlayarak modernleşmenin tüm göstergelerini aşan bir tarzda hızla gelişen örgütlenme süreci 1965 yılında üst noktaya ulaşmış ve var olan örgütler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bir yandan din, sosyal yardım, cami, okul, yurt, kuran kursu, köprü, baraj, dernek gibi cemaat merkezli örgütlenmelerin gelişimi devam

---

²⁶⁴ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 131.

²⁶⁵ Metin Heper, "The State and Debureaucratization, The Case of Turkey", *International Social Science Journal*, Vol. 42, No. 4.

ederken; işçi ve memur gibi sınıf temelli örgütlerin sayısında artış görülmeye başlanmıştır²⁶⁶. Öte yandan, bu dönemde siyasal partiler seçim stratejilerinde giderek daha fazla örgütlü çıkarlarla ilişki kurmaya başlamışlardır.

DP döneminde de görülen geniş örgütlenme özgürlükleri, 60'lı yıllardan farklı olarak, kısıtlama ve müdahalelerle karşılaşmıştır. DP döneminde geçerli olan 1947 tarihli İşçi ve İşveren Sendikaları Kanunu da, Dernekler Kanunu gibi baskılayıcı çoğulculuk anlayışını yansıtmaktadır. Yasanın amacı da, siyasal ittifaklardan uzak, birbirleriyle rekabet halinde olan ekonomik işlevi zayıf ve hükümete bağımlı çok sayıda sendika kurulmasını sağlamaktır. Bu anlayışa bir tepki olarak ortaya çıkan 1962 tarihli Sendika, Grev, Lokavt ve Toplu Sözleşme Kanunları, güçlü bir sendikal örgütlenmeyi amaçlayan çoğulculuğu yansıtmaktadır²⁶⁷.

Özerk ve güçlü örgütleri, kendi siyasal iktidarlarına karşı tehdit olarak algılayan DP ve devamı olan AP, iktidar oldukları dönem boyunca, çeşitli yöntemlerle örgütsel yaşamı baskı ve kontrol altında tutmaya devam etmişlerdir. Bu sebeple partiler ile örgütler arasında istikrarlı, kurumsallaşmış ilişkiler kurulamamıştır.

Devletin biçimini belirleyen temel etkenlerden biri de devletin ekonomideki etkinliği ve müdahale tarzıdır. 60'lı yıllarda izlenen ekonomi politikası, devletin önemli bir bölüşüm ve düzenleme aygıtı olarak ekonomiye müdahalesinin artmasını gerektirmiştir. Devletin ekonomik işlevinin artması ise bürokratik ve kurumsal mekanizmaları kuvvetlendirmiştir. Ancak devletin bu şekilde genişlemesi, bürokratik aygıtı siyasal etkilere açık hale getirmiştir. İktisadi tahsis mekanizmalarının politizasyonu artmış, patronaj ilişkileri genişlemiştir.

---

²⁶⁶ Robert Bianchi, *Interest Groups and Political Development in Turkey*, s. 157-165.

²⁶⁷ Bu dönemde Türk-İş'in tek, güçlü ve hükümete yakın bir sendika olma çabaları kendi içindeki daha radikal unsurları yabancılaştırınca DİSK doğmuştur. DİSK ile Türk-İş arasındaki rekabet hızlanınca, Türk-İş hükümet için tek meşru işçi temsilcisi olarak görülmeye başlanmıştır. AP'nin 1963 yasasının kararsız çoğulculuğundan uzaklaşarak Türk-İş kontrolündeki tek ve güçlü bir işçi örgütü istemesinin göstergesi 1970 yılında yasalarda Türk-İş lehine düzenlemeler yapmak istemesidir ki bu girişim geri tepecektir. Robert Bianchi, *Interest Groups and Political Development in Turkey*, s. 126.

Devletin ekonomiye en temel müdahale biçimi planlama aracılığıyla olmuştur²⁶⁸. Boratav'a göre "yasalar ve izinlerden oluşan ve her aşamada idari kontrolleri gerektiren bu politika modeli, devlet mekanizmasının büyük çıkarlar karşısında yozlaşmasının nesnel koşullarını" oluşturmuştur²⁶⁹.

Devletin belirli müdahale biçimlerini kurumsallaştırması ve belirli çıkarları kayırması, küçük sermaye ve küçük burjuvazinin aleyhine gelişmelere neden olmuştur. Devlet bu dönemde açıkça sanayi burjuvazisini kayırmıştır. Keyder'e göre bu dönemde yaşanan tartışmalı ilişkiler, idari ve siyasal alanla yasama ile yürütme arasında yer alan gerilimlerin de nedeni olmuştur. Devletçi bürokratik mekanizmalara ulaşmakta güçlük çeken küçük sermayenin, hedeflerine siyasal parti mücadelesi yoluyla varmaya çalışması, 1960-1980 arasında siyasal parti mücadelesinin kızıışmasına ve özellikle sağın parçalanmasına neden olmuştur²⁷⁰. Aynı durum sendikal mücadeleler açısından da söylenebilir. Yeniden şekillenen devlet yapısı, sanayi sermayesinin çıkarlarının temsilinin yanı sıra sendikalar, grev ve toplu sözleşmeler, genişletilmiş siyasal hak ve özgürlükler ve kazanılmış bu hakların kurumsallaşmasıyla birlikte, geniş kitlelerin ekonomik çıkarlarının temsilini de mümkün kılmıştır.

27 Mayıs darbesinin ardından geniş kitlelerin desteğiyle Kurucu Meclis tarafından yapılan 1961 Anayasası Türkiye'nin modern anlamda toplumsal ve siyasal dengelerini belirleyen temel metindir. Anayasa'nın DP dönemine tepki olmasının yanı sıra, Türkiye'nin modernleşme tarihinin de en önemli ürünüdür. Cumhuriyet'in başında henüz yeni ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal dinamiklerin olgunlaştığı, modernleşmenin derinleştiği bir dönemin ilk Anayasasıdır. Devletin iç örgüt yapısını ve devlet-toplum ilişkilerini çoğulcu-demokratik bir çerçeveye göre belirleyen, özellikle temel hak ve özgürlüklerle ilgili liberal-demokratik hükümleri ve sosyal devlet vurgusunu öne çıkaran 1961 Anayasası, dönemin siyasal dengelerinin

---

²⁶⁸ Bu dönemde anayasadaki ayrıcalıklı konumu nedeniyle, fiilen bakanlıkların üzerinde bir yede duran DPT, devletin ekonomiye müdahalesinin temel aygıtı olarak öne çıkmıştır. Ancak DPT ve Beş Yıllık Kalkınma Planları özel sektör üzerinde emredici bir nitelik taşımadığından en önemli müdahale araçları, sübvansiyonlu krediler ve kıt dövizin tahsisi için gerekli olan onaydı. Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, s. 122.

²⁶⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)**, Gerçek Yayınevi, Ankara, 2004, s. 335.

²⁷⁰ Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, s. 122.

üzerinde bir Anayasa'dır. İçerdiği demokratik-çoğulcu özellikler halk tarafından sahiplenilmesine ve içinin toplumsal dinamikler tarafından kısa sürede doldurulmasına neden olmuştur.

Anayasa'nın ortaya çıkardığı bir dizi yeni kurumun varlığı iki açıdan değerlendirilebilmektedir. Anayasa Mahkemesi, Danıştay, TRT ve Üniversite gibi özerk kuruluşlar, Senato ve Milli Güvenlik Kurulu gibi kurumların, devlet aygıtı içerisinde 1924 Anayasası'nın en önemli eksikliği olan dengeleme ve denetleme mekanizmasını sağlayarak, mecliste çoğunluğu ele geçiren bir iktidarın keyfi yönetimini engellemek kaygısını yansıttığı söylenebilir²⁷¹. Anayasa bu özellikleriyle, güçlü ve tekin bir yürütmeden çok, devletin içinde çoğul güç odakları yaratarak, iktidar üzerinde denge ve denetleme sistemi kurmak istemektedir. Bu süreçte devletin iç örgütlenişinde meclis üstünlüğü söz konusu değildir. Seçimle gelen milli iradenin üstünlüğünden çok denetlenmesi önem kazanmaktadır.

Yasama üzerindeki en önemli denetim kurumu Anayasa Mahkemesi'dir. Denetim sürecinin bir diğer önemli aygıtı iki meclisli sistem ve bu sistem içerisindeki Senato'dur. İlk kez 1961 Anayasasıyla kurulan Milli Güvenlik Kurulu da her zaman geniş anlamda yorumlanan, milli güvenlikle ilgili konularda fiili bir karar organı konumundadır. Toplumsal ve siyasal çoğulculuğu, örgütlenme özgürlüklerini tanıyan Anayasa, yasamanın yürütmeyi denetleme işlevini etkin kılmak için canlı bir meclisin oluşmasına da katkıda bulunmuştur. Yürütme üzerindeki denetimde öne çıkan iki kurum Yüksek Mahkemeler ile kamu bürokrasisi olmuştur. Özellikle bakanlar üstü bir konuma sahip olan DPT, siyasal iktidarın ekonomi politikalarında belirleyici bir işlev görmüştür.

1960 İhtilal'ı sonrasında modern Türkiye tarihi için önemli olan, kapitalist sanayileşme ve demokratikleşmenin aynı anda harekete geçirilmesidir. Ancak her iki dinamiğin vaktinden önce ivme kazanmasını mümkün kılan sivil-asker bürokrasi olmuştur. Dönemin başlarında bu üç dinamik birbirini destekler mahiyettedir. Ancak

---

²⁷¹ Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961-1982**, Beta Yayınları, İstanbul, 1994, s. 19-25.

ilerleyen yıllarda üçü arasında çok önemli gerilim ve bu gerilime bağlı etkileşim söz konusu olacaktır.

1960 sonrası şekillenen devlet yapısına ilişkin ilk kriz 1970 başlarında ortaya çıkmış ve ordunun rejime yönelik müdahalesiyle sonuçlanmıştır. 12 Mart 1971 darbesinin neden ve sonuçları 1960 darbesinden çok farklı olmuştur. 1971 müdahalesi genel bir kamu düzeni bozukluğu ve devlet otoritesinin aşınmasına bir tepki olarak gelişmiştir. Dolayısıyla iktidar partisi olan AP Anayasayı ihlal etmekle değil, gelişen tehlikeye karşı yeterince etkili davranmamakla suçlanmıştır. Askeri bürokrasi bu süreçte 1960 darbesinin yol açtığı toplumsal talepleri dengelemek gerektiğine inanıyordu. Kayalı'nın da belirttiği gibi 1969 seçim sonuçlarının etkileri 12 Mart'ın en önemli sebebi olarak görülmüştür²⁷². Seçim sonuçlarının yarattığı en önemli etki, solun radikalleşmesini desteklemiş olmasıdır²⁷³. Solun giderek güçlenmesi ve rejim dışına kayması askeri bürokrasi ile AP arasındaki yakınlaşmayı daha da pekiştirmiştir²⁷⁴.

1960 sonrasında ordunun rejim üzerindeki askeri vesayetini kabul etme temelinde aynı ideolojiye sahip tüm partilerin birbirine ve orduya yaklaşması söz konusu olmuştur. Bu yakınlaşma, ordu içindeki demokratik parlamenter rejimi kabul edenlerin güçlenmesini sağlamıştır. AP, CHP ve ordu üst yönetiminin temel konularda birbirine yakınlaşmaları sonucunda 1960'ların sonuna varıldığında siyasal çatışma ekseninin dönüşüme uğradığını söyleyebilir. Merkez sağa karşı radikal ordu karşıtlığının yerini, radikal sola karşı muhafazakar ordu karşıtlığı almaya başlamıştır.

---

²⁷² Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs-12 Mart**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 149.

²⁷³ Kayalı, 1967 sonrasında Türk solu içinde beliren bir bölünme ve çatışmanın bu seçimler sonrasında bir taraf aleyhine çözümlenmiş olduğuna inanır. Seçim yasasında yapılan değişiklik sonucu TİP'in meclis içinde temsil edilememesi, radikal solun rejim sorununu daha çok tartışmasına ve giderek darbeci eğilimin güçlenmesine yol açmıştır. Radikal sol seçim sonuçlarından seçim yoluyla düzen değişikliği olmayacağı sonucuna varmış ve bir bölümü sol bir müdahale beklentisi içerisine girmiştir; Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs-12 Mart**, s. 149-161.

²⁷⁴ 1960 darbesi ve sonrasında yapılan çeşitli müdahaleler AP'nin askeri rahatsız eden bazı yönlerini yumuşatarak askeri vesayeti kabul etmesini sağlamıştır. AP'nin uzlaşmacı tutumunun iki temel ayağından biri, miras partisi görünümü vermekten kaçınmaya çalışması, ikincisi özellikle dinsel çevre unsurlarıyla özdeşleştiren DP geleneğini yumuşatarak, giderek daha laik bir konum almasıdır. Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs-12 Mart**, s. 147-168.

12 Mart müdahalesi, kapitalist sanayileşme, demokrasi ve askeri bürokrasi arasındaki ilişkilerin radikal bir dönüşüm sürecine girdiğini göstermektedir. Ordu kapitalist sanayileşme ile demokrasi arasındaki gerilimde kapitalist sanayileşmeden yana tavır koymuştur. Dolayısıyla 1971 müdahalesi, 1961 Anayasasının çizdiği çoğulcu demokrasiden daha örgütlü korporatist bir rejime kayışın ilk belirtisi ve aracı olmuştur.

Kalkınma ve demokrasi merkezli hegemonik söylem, süreç içerisinde merkezkaç güçleri güçlendirmiş, kentsel hegemonya AP'ye değil, radikal sola yaramıştır. 12 Mart aynı zamanda hegemonik proje düzeyinde merkezci ittifakları eritmiş, aşırı sağ dinamiklerle bir bütün olmaya başlamıştır.

1960 sonrası oluşan yapının çözülmesinin bir diğer nedeni ise, iktidar bloğu içerisindeki çatlaktır. Savran'a göre 12 Mart'ın asıl hedefi 1960 sonrası sosyal uyanışa yol açan siyasal rejimi geriletmektir. Çünkü bu sosyal uyanış, ortaya çıktığı dönem itibariyle ekonomik gelişmenin ilerisinde yer almıştır. Müdahalenin askeri darbe yoluyla gerçekleşmesinin sebebi ise, iktidar bloğunda oluşan çatlaklardan ötürü, sivil-siyasal güçlerin zayıflamış olmasıdır²⁷⁵. Sosyal uyanışı geriletmek için iktidar bloğunun birleşmesi gereken bir zamanda bölünmüş olması, müdahale anlamında acizliğine yol açmış, bu noktada devreye asker girmiştir.

12 Mart'ın yönetsel anlamda ortaya çıkardığı sonuçlar; parlamenter rejimin çoğulcu ve özgürlükçü yapısının bozulması ve rejimin yozlaşması, burjuvazinin hegemonyasının sarsılması, siyasal ve toplumsal radikalizmin güçlenmesi, devlet aygıtının iç çelişkilerinin artması, yeni ittifakların oluşması, popülist politikaların artması olarak özetlenebilir.

Bianchi'ye göre 70'li yıllardan sonra uygulanan korporatizm girişimi, hızlı sanayileşme sürecinde artan toplumsal taleplerin karşılanamamasına karşın, zayıf ve bölünmüş olan burjuvazinin hegemonyasını devam ettirmek için çabaladığı bir

---

²⁷⁵ Sungur Savran, Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri, s. 106.

girişimdir²⁷⁶. Amaç, sanayileşme sürecinde artan katılımcı, yeniden dağıtıcı talepleri sınırlamaktır. Ancak izlenen bu politikalar çıkar çatışmalarını daha da arttırarak, uzun vadede daha fazla baskıya yol açmıştır. Korporatist modelin baskıcı ve dışlayıcı politikaları, örgütsel alanı bölmüş ve kutuplaşmaya yol açmıştır.

Süreç içerisinde AP büyük sanayicilerle işbirliği içerisinde olmuş, bu sebeple esnaf ve köylüden uzaklaşmıştır. Kendi içerisindeki çelişkileri çözemeyen sağ, bütünleşebilmek için sola karşı birlik olmuş ve sol ile mücadeleyi tahrik ederek iktidarda kalma stratejisini başarıyla uygulamıştır. Hegemonik söylem çözülmeye devam ederken sağ partiler de radikal sağa yakınlaşmıştır.

Yeni birikim modelini ayakta tutan söylem temelde ekonomik olarak büyüme sürecinin devam ettirilmesidir. Ancak 70'li yıllarda büyümenin yavaşlamasıyla birlikte toplumsal güçler arası potansiyel çatışmalar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece sanayi sermayesinin egemenliği ile iktidarlarca uygulanan popülist politikalar arasındaki çelişkiler artmış, buna paralel olarak da seçmenler ile merkez partiler arasındaki temsiliyet ilişkisi zedelenmeye başlamış, zedelenildiği ölçüde de değişime uğramak zorunda kalmıştır. Bu noktada hem iktidar bloğu içinde çatlaklar yaşanmış hem de bu blok ile bu bloğa bağımlı kitlelerin arası açılmaya başlamıştır. 1970'lerin sonunda kutuplaşma ve radikalleşme ciddi boyutlara varmış, merkez partilerin dışında yer alan sağ ve sol hareketler, ideolojik ve örgütsel olarak güçlenerek merkezi siyaseti zorlamaya başlamışlardır.

Esnaf ve köylü kesimini beslemek yoluyla büyüme stratejisine devam eden DP'den farklı olarak AP, bu dönemde büyük sanayi sermayesi lehinde politikalara yönelmiştir. AP'nin toplumsal tabanı köylüler, serbest meslek sahipleri, kentliler ve yükselmeye eğilimli küçük burjuvazi idi. Ancak AP tüm toplumsal tabanını büyük sermayenin güdümü altına sokmuştur. Büyük sermaye lehine izlenen hızlı büyüme stratejisinin sonucunda küçük üretici ve geleneksel toplumsal yapılar çözülmeye başlamış, bu çözüme burjuvazinin iç çelişkilerinin artmasına ve sağdaki birliğin

---

²⁷⁶ Robert Bianchi, Interest Groups and Political Development in Turkey, s. 145.

parçalanmasına yol açmıştır. Kapitalizmin merkezi tahrip edici gelişmesine bir tepki olarak geleneksel İslam siyasallaşmış ve faşist hareketler güçlenmeye başlamıştır²⁷⁷.

Büyük sermayenin en başlıca olumsuz etkisi, özellikle de doğu ile batı arasında eşitsiz bölgesel gelişme ve coğrafi farklılaşmaya yol açmasıdır. Bu farklılaşma ve eşitsizlik de sağın bölünmesinde ve merkezi siyasetin çıkmaza girmesinde etkili olmuştur. Küçük kasaba ve şehirlerdeki toplumsal düzenin sarsılması MHP ve MSP'ye olan desteğin artmasına yol açmıştır. Özellikle Orta Anadolu bölgesindeki ekonomik dönüşüm, etnik ve dini çatışmalarla eklenince bu bölgeler aşırı sağın kalesi haline gelmiştir. Gerçek de her iki hareketin de güçlenmesinin nedeni, bu hareketlerin başarısından çok merkezi temsil eden kalkınmacı popülist politikaların başarısızlığıdır.

İktidar bloğunu hem kendi içinde bölen hem de bağımlı sınıf ve gruplarla arasını açan en önemli sorun ise 1961 Anayasasının tanıdığı hak ve özgürlüklerin, özellikle de işçi haklarının kullanılıp, genişletilmesi olmuştur²⁷⁸. Sermayenin tepki gösterdiği nokta, işçi ücretlerinin devamlı yükselmesi ve karlılıktaki geçici düşmelerden çok, işçi disiplinin bozulmasıdır ki burjuvazinin otoriter bir yönelime girmesinin asıl nedeni de budur²⁷⁹. Ortaya çıkan ekonomik kriz 1977 yılından itibaren engellenememiş, popülizmin de bir kriz yönetimi için yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Bu noktadan itibaren ekonomide uygulanabilecek tek program olarak klasik istikrar programı olmuştur ve bu süreçten sonra topluma bu program empoze edilmeye çalışılmıştır²⁸⁰.

---

²⁷⁷ Keyder, büyük sermayenin yol açtığı tahribatın üç ekseninde; yani coğrafi mekanda ekonomik farklılaşma, küçük şehirdeki toplumsal dengelerin alt üst olması ve gecekondu olgusu çerçevesinde anlaşılabilirliğini söyler ve 1970'lerin sonundaki şiddet döneminde radikal akımların tabanının bu üç eksene tekabül eden toplumsal tabakalardan kaynaklanmış olduğuna işaret eder. Bu nedenle yeni ekonomik modelle yeni tanışmış bölgelerden, kasaba küçük şehirlerden gelen gençler, siyasi şiddetin uygulayıcıları olmuşlardır. Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, s. 160-167.

²⁷⁸ Savran, sanayi burjuvazisinin kırsal çoğunluk üzerinde hâkimiyet kurmasının bir biçimi olarak tasarlanan yeni rejimin zamanla bu sınıf diliminin kendisine çevrilmiş bir silah haline geldiği yorumunu yapar; Sungur Savran, Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri, s. 103.

²⁷⁹ Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, s. 136.

²⁸⁰ Korkut Boratav, "Popülizm Üzerine Bazı Ek Notlar", **Yapıt**, Ekim-Kasım 1983, ss.7-18, s. 16.

1970'li yılların sonlarında belirginleşen ekonomik krizin nedeni Savran'ın da dediği gibi devletçi-popülist politikalarla açıklanamaz²⁸¹. Çünkü izlenen bu politikalar uluslararası konjonktüre uygun olarak sermayenin yönettiği en uygun birikim modelini temsil etmektedir. Söz konusu konjonktürün değişmesiyle bu modelde süreç içerisinde geçersizleşmiş, 24 Ocak 1980 kararları ile bütünlüklü ve tutarlı bir istikrar programı yürürlüğe konulabilmiştir. Bu modelin siyasal koşulları da 12 Eylül 1980 darbesi sonrası oluşturulacaktır.

Kemalizm'e yönelik farklı yorumların 1980 sonrasında arttığını görmekteyiz. Dönem içinde dile getirilen sosyalist sol ve faşist sağ yorumlar, Kemalist söylemi çözmeye başlamıştır. Sol Kemalizmi anti-emperyalist bağımsızlıkçı ve planlı bir kalkınma projesi olarak yorumlamıştır. Sol, oligarşik-komprador bir ittifak tespitinde bulunarak milli demokratik devrim stratejisini benimsemiştir. Faşizm ise, Kemalizm'i, milliyetçi, anti-komünist bir program olarak ele almıştır²⁸². Milliyetçilik, anti-komünizm, Anti-Batıcılık, Batı ve Batı ürünü olan komünizmin tüm yoz değerlerine karşı Türklük ülküsünü yüceltmek üzerine yorumlanmıştır. Özellikle geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş süreci yaşayan toplumlarda, modernistlerin dayandığı temel ideoloji olan ve seküler karakteri ağır basan milliyetçi ideoloji, geleneksel yapının devamından yana olan akımlarla sürekli çatışma içerisinde olmuştur. Modernleşme sürecindeki İslam toplumlarında görülen modern-geleneksel geriliminde ortaya çıkan bu çatışma, ulusal toplum ve ümmet toplumu ikilemi içerisinde kendisini göstermiştir²⁸³.

İslam da aynı süreçte hem kent merkezli sanayi hegemonyasına hem de sol hareketlenmeye karşı bir tepki ve araç olarak yorumlanmıştır. Anadolu merkezli küçük sermayeyi temsil eden MSP, devlet merkezli ağır sanayileşmeyi savunuyordu. Öte yandan çok daha geniş bir geleneksel-muhafazakar kesime seslenerek cemaat bağlarının güçlenmesi çağrısını yapıyordu. İktisadi kriz ve ulusal-kalkınmacı ideolojinin çözülmesiyle birlikte cemaat bağları savunmacı bir kimlikle yeniden kendisini göstermiştir. MSP, anti-kapitalizm, anti-komünizm, anti-Batılılaşma, ağır

²⁸¹ Sungur Savran, Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri, s. 100.

²⁸² Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, s. 169-171.

²⁸³ Turgay Uzun, "Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme", s. 156.

sanayileşme, popülist bölüşüm, İslam yoluyla gelenekselleşme gibi taşra ve yoksullara seslenen görüşleri dile getirmiştir. Bu anlamda siyasal İslam 1960'ların liberal ortamında örgütsel ve ideolojik olarak gelişme imkânı bulmuştur. İslam'ın siyasallaşması ise, Kemalizm'in toplumsal uzamı yeniden tanımlamasını zorlaştırarak hegemonyasını zedelemiştir. İslami göstergelerin siyasal eklenmelerinin çoğulluğu Kemalizm'in yerinden etme, çözme, yapı bozma ve kurma yeteneğini zorlamıştır. 1980 darbesi Kemalizm'i devlet ideolojisi olarak yeniden ilan ettiğinde, önceden onun etrafında bütünleşen bir çok unsur önceden onun hâkimiyetinden kaçmıştır. Milliyetçilik, laiklik ve modernleşme, Kemalizm'den özerkleşerek başka aidiyetlere eklenmişlerdir.

1970'lerin sonunda devlet aygıtı tam bir çözülme süreci halindedir. Bu çözülmenin en önemli nedeni ise toplumda başlayan siyasallaşma ve kutuplaşmanın devlet aygıtı içerisine de sıçramış olmasıdır. Bu bağlamda özellikle devletin iki farklı kademesi arasında çatışma belirleyicidir. Partiler sistemi ve parlamento ile Anayasayla ayrıcalıklı konumlar elde etmiş olan 'Anayasal Kuruluşlar' arasındaki çatışma kurumsal krizin temel ayağını oluşturmuştur. Bu anayasal kuruluşların başında da 1961 Anayasası'nın kendisi gelmektedir. Dolayısıyla mevcut krizin sorumluluğu 1961 Anayasasına yüklenmiş, tartışmalar doğrudan doğruya 1961 Anayasası üzerinden gündeme gelmiştir²⁸⁴. Özellikle 1970'lerden itibaren siyasal iktidarın Danıştay ve Anayasa Mahkemesiyle olan çatışma ve gerginlikleri normal boyutların üzerinde yer almaya başlamıştır. Çözüm dahilinde rejim ya kendisini burjuva demokrasisi doğrultusunda aşarak yeni bir uzlaşma ve denge sürecini gerçekleştirecek, ya da 20 yıllık kazanımları tehlikeye sokarak çöküntüyü kabullenecektir. 1970'lerin sonunda güçlü bir sol dalganın etkisiyle sosyal demokrasiye doğru kayış mümkün iken, rejimin faşizan niteliği belirginleşmiş ve 12 Eylül 1980 darbesiyle sonuçlanmıştır.

---

²⁸⁴ Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, s. 123.

İKİNCİ BÖLÜM

POSTMODERNİZM KAVRAMI ve TÜRKİYE

2.1. POSTMODERNİZM KAVRAMI VE SİYASET ANLAYIŞI

2.1.1. Tanımı ve Gelişim Süreci

Postmodernizm terimi sıfat olarak ilk kez 1870'lerde Britanyalı sanatçı John Watkins Chapman tarafından, 1917'lerde Rudolf Pannwitz tarafından “postmodern insan” şeklinde, isim olarak ilk kez A. Toynbee tarafından 1934 yılında tasarlanmış ve 1939 yılında kullanılmıştır²⁸⁵. Bugünkü anlamıyla, postmodernizmin kökenleri ise 1950'li yıllarda Levi Strauss'un başını çektiği yapısalcılık teorilerine dayanır. Yapısalcılık sonrası olan bu yönelim giderek modernizm karşıtlığını pekiştirmiş ve bir süre sonra daha geniş bir evreni kavrayacak biçimde post-yapısalcılık olarak değil de postmodernizm olarak anılmaya başlanmıştır²⁸⁶.

Postmodernizm her şeyden önce kültürel bir olgudur. Tarihsel süreçliliği dolayısıyla da kapitalizmin küresel zaferini yorumlayan alternatif bir tarih açıklama modelidir. “Postmodernizm nedir” sorusunun yanıtını, sistematik olmayan, özgürlükçü ve muğlak öneriler içerisinde vermek gerekir. Çünkü postmodernizm, “bozarak yeniden anlamlandırma”yı (deconstruct) ilke edinen kültürel bir olgudur. Bu denli belirsiz, muğlak ve kendi içinde çelişkiler, gerginlikler ve ikilemler içinde olan bir terimin dünyayı açıklamak için kullandığı metodolojinin uygunluğu da tartışmalıdır. Bu anlamda postmodernizm yerine oturmamış, ayakları havada kalan bir sıfattan öteye geçememektedir²⁸⁷.

---

²⁸⁵ Alogan, Postmodernist Burjuva Liberalizmi, s. 8; Ö. Naci Soykan, **Türkiye'den Felsefe Manzaraları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 122.

²⁸⁶ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 20.

²⁸⁷ Mehmet Okyayuz, “Postmodernizm: Modernitenin Öteki Yüzü”, **Doğu Batı Dergisi**, S: 10, Mart-Nisan 2000, s. 142-143.

F. Jameson'un "geç kapitalizmin mantığı"²⁸⁸ , A. Huyssen'in "neo-modernizm"²⁸⁹ , Marc Ague'in "üst-modernizm"²⁹⁰ , E. Gellner'in "görecelik"²⁹¹ , Guy Debord'un "gösteri toplumu"²⁹² olarak adlandırdığı postmodernizmin kesin ve net bir tanımını yapmak mümkün görünmemektedir. Ancak genel ilkeleri ve kelime anlamı göz önüne alındığında "modern-sonrası" veya "modern-karşıtlığı" biçimde genel bir tanım yapmak mümkündür. Bu konudaki açıklamalar, "öznenin sonu"ndan "öznenin yükselişi"ne, "yeni bireycilik"e, "toplumun çözülüşünden "sivil toplum"un yeniden ortaya çıkışına, "modernliğin sonu"ndan "başka bir modernlik"e ve "neo-modernizm"e kadar uzanır²⁹³ .

Postmodernizmin başlangıç noktasının modernizm olduğu düşünülürse kavram daha kolay anlaşılacak ve tanımlanacaktır. Aytekin Yılmaz postmodernizmi şu şekilde tanımlamaktadır:

*"Modernizm sonrası, modernizm ötesi veya postmodernizm, aynı paradigmat çerçeveyi ya da uygarlık düzlemini paylaşmakla beraber, modernliğe ve onun düşünce tarzı olan modernizme yapılan içsel eleştiri ve alternatif geliştirmeye yönelik çabaların tümü, felsefe, bilim, sanat, mimari, şiir ve sosyal yaşamın değişik alanlarında modernizmi eleştiren, sorgulayan, reddeden anlayış, düşünce ve oluşumlar"*²⁹⁴ .

---

²⁸⁸ Friedrich Jameson, **Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Mantığı**, çev. Nuri Plümer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 12; Jameson başka bir yerde "postmodernizm; geç kapitalizm, çok uluslu kapitalizm, gösteri ya ad görüntü toplumu, medya kapitalizmi, dünya sistemi de denilebilir" demektedir, s. 12.

²⁸⁹ A. Yaşar Sarıbay, **Postmodernite Sivil Toplum ve İslam**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 109

²⁹⁰ Marc Ague, **Çağdaş Dünyaların Antropolojisi**, çev. Hülya Tufan, Kesit Yayınları, İstanbul, 1995, s. 114. Ague'ye göre üst-modernlik, tarihin hızlanmasına, uzamın daralmasına ve modernliğin birbirine eklenen süreçlerini çıkaran bir "göndergelerin bireyselleşmesine" tekabül eder., s. 135; Garratt'a göre de postmodernizmin anlamı, modernizmin teknolojik bir üst-yoğunlaşması oluyor. Teknoloji ile ekonomi birleşiyor ve üst-gerçek işlem ve taklide katkıda bulunan alternatif etiketler tıkanıyor, C. Garratt, **Çizgilerle Postmodernizm (Yeni Başlayanlar İçin)**, çev. Doğan Şahiner, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 126.

²⁹¹ Ernest Gellner, **Postmodernizm İslam ve Us**, çev. Bülent Peker, Ümit Yayınları, İstanbul, 1994, s. 14

²⁹² Guy Debord, **Gösteri Toplumu ve Yorumlar**, çev. Ayşen Ekmekçi-Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 10.

²⁹³ Peter Wagner, **Modernliğin Sosyolojisi (Özgürlük ve Cezalandırma)**, çev. Mehmet Küçük, Sarmal yayınları, İstanbul, 1996, s. 14. Richard Appignanesi ve Chris Garrat ortak çalışmalarında postmodernizmin, modernizmin bir sonucu, devamı, inkarı ya da modernizmin reddi biçiminde algılandığını belirtirler ve kendileri postmodernizmin modernizmin anlamına karşı direndiğini ve yeni bir çağ tarafından aşılın modernin tam bilgisini ima ettiğini belirtirler. Garratt, **Çizgilerle Postmodernizm (Yeni Başlayanlar İçin)**, s.4.

²⁹⁴ Aytekin Yılmaz, **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, s. 91-92.

Postmodernlikten söz etmek, kendine özgü örgütleyici ilkelere sahip yeni bir toplumsal totalitenin ortaya çıkışını içeren bir çağ değişikliğini ya da modernlikten kopuşu ileri sürmek anlamına gelmektedir. Bu anlamda postmodernizm, kültürel ve politik boyutlarıyla birlikte bir epistemoloji, bir metodoloji ve bir toplumsal ontolojiyi içine alır. Aynı zamanda toplumsal hayatın kavramlaştırılması ve incelenmesi konusunda geliştirilmiş geleneksel makro ve mikro yaklaşımlara bir alternatif sunar. Ne birey ne de kollektivite ilgi odağıdır. Aksine toplumsal gerçekliğin, bu iki uç nokta arasında var olduğunu söyler²⁹⁵. Ancak postmodernizm bir sentez değildir. Modernizmi ve aydınlatmayı küçültme, Marksizm'e karşı gelme temelinde pozitivist, çoğulcu, bilinemezci etiketiyle yeni dünya düzeni savunuculuğudur²⁹⁶.

Postmodern teriminin henüz üzerinde anlaşma sağlanmış tanımlaması yoktur. Postmodernizm, dikkatimizi çağdaş kültürde cereyan eden değişmelere yönlendirmesinden ötürü geniş bir sanatsal pratikler, toplum bilimi ve insan bilimleri değişkenlerinin ilgi alanına girmektedir.

Özellikle Almanya'da yaygınlaşan öznel-irrasyonel felsefenin temelini oluşturan “erken postmodernist” öncellerinden sayılan Nietzsche'nin önerdiği “kuramsız kuram”, postmodernizmin özü sayılabilir. Baudrillard, Lyotard ve Derrida gibi düşünürler ise postmodernizmi, liberalizm, Marksizm ve benzer büyük söylemlere karşı, tarihin yeniden yorumlanmasını sağlayan bilimsel-sistematiik bir yöntem olarak görmektedirler.

S. Best ve D. Kellner de Rosenau gibi düşünürler, postmodernizmin bir teori olamayacağını savunurken²⁹⁷ belirli bir paradigma değişiminin de yadsınamayacağını açıkça ortaya koymaktadırlar. Onlara göre, “*modern-öncesi toplumlardan modern toplumlara ve Ortaçağ teorisinden modern teoriye geçişte olduğu gibi, şimdi de büyük bir paradigma değişimiyle karşı karşıya bulunduğumuzu*” dikkate almamız

---

²⁹⁵ John W. Murphy, **Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri**, Eti Kitapları, İstanbul, 1995, s. 7-8.

²⁹⁶ Mehmet Okyayuz, “Postmodernizm: Modernitenin Öteki Yüzü”, **Doğu Batı Dergisi**, S: 10, Mart-Nisan 2000, s. 163.

²⁹⁷ S. Best ve D. Kellner, **The Postmodern Turn**, Guilford Press, New York, 1997, s. 22.

gerekmektedir²⁹⁸. Bu durumu kabul etmek, sonuçta modernliğin tüm kültürel tezahürlerini zamanı geçmiş olduğu gerekçesi ile reddini gerektirmektedir. Burada kültür terimi sadece sanattaki değil Weber'in modernliğin farklılaştırma sürecinden kaynaklandığını düşündüğü bilim, hukuk ve ahlak alanlarındaki üretimi de içerecek şekilde daha geniş bir kültürel üretimi anlatır²⁹⁹.

Kuhn'un da ifade ettiği gibi paradigma değişimi bilimde meydana gelebilecek en büyük olay, bir devrimdir. Bu anlamda paradigma değişimini teşhis edebilmek ve bu paradigmayı tanımlayabilmek için belirli noktalarda kesinleşmiş bir yargıya varmak gerekmektedir. Kuhn'un deyimiyle postmodernizm henüz "normalleşmemiş", oturmamış, modern paradigmanın yerini alarak hâkim paradigma haline gelmemiştir³⁰⁰.

Daniel Bell'in ABD'de 1970'li yılların başında yayımlanan ve "postendüstriyel toplum"un ortaya çıkışının konu edildiği kitabından beri postmodernizm popüler bir hal almıştır³⁰¹. Postmodernizm kavramı uygulamada ve kullanımda yeni ve geniş bir alanı kapsamaktadır. Dolayısıyla bu kavramın dar bir çerçevede tanımlanması mümkün değildir. Postmodernizmin tanımlanmasında yaşanan sorunlardan biri, terimin hem moda hem de tanımlanmasının insanı sıkıntıya sokacak derecede zor olmasıdır. Kimilerine göre bu sözcüğün hiçbir anlamı yoktur.

Diğer eleştirilenler açısından bu stratejiler sadece entelektüel akademik alanlara içsel hamleler değildir; bu stratejiler çağdaş kültürün orta yerindeki hastalığın açık seçik işaretleridir. Yine de postmodernizm, sanat hareketlerinden itki kazanmış olmasından ve şimdilerde içinden geçmekte olduğumuz kültürel değişimlerin bir kısmına hitap edebilmesiyle geniş bir alanı kapsamaktadır³⁰².

---

²⁹⁸ Best ve Kellner, s. 253.

²⁹⁹ Mike Featherstone , **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 93.

³⁰⁰ Featherstone, s. 255, Vergin, Siyasetin Sosyolojisi, s. 295.

³⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Daniel Bell, **The Coming of Post-Industrial Society**, Basic books, New York, 1973.

³⁰² Mike Featherstone , Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, s. 18-19

Postmodernizmin tarihsel ve kültürel temellerini anlamak için Antik Yunan Felsefesine özellikle de Sofistlerin görüşlerine yer verilebilir. Sofistlerin septisizmi, rölativizmi ve nihilizmi postmodernistlerce çağı anlamak ve açıklamak için temel kaynaktır. Bilindiği gibi Sofistler insanı, her şeyin ölçüsü olarak kabul eder³⁰³. Dolayısıyla bu görüşe göre genel geçer bir ‘doğru’dan bahsedilemez ve herkesin doğru sayacağı bir bilgiye veya yargıya varmanın imkânı yoktur. Yine Sofistlere göre varlığın bilgisini elde etmek mümkün değildir. Bilgi, teorik bir merakı gidermek için değildir, pratiğin yani yaşamın emrindedir. Sofistler bu görüşleriyle kendilerinden önceki filozofların temel konusu olan “tabiat”ı, dış dünyayı terk ederek, insana yönelmekte, insanı her şeyin merkezi ve temel unsuru olarak görmekteyler. Sofistlerin septisizm, rölativizm ve nihilizm hakkındaki görüşleri yaşadıkları dönem itibariyle yıkıcı bir özellik göstermiştir. Değer kargaşasına yol açarak tümel hiçbir ölçüyü ayakta bırakmamışlar, otorite ve geleneği (yasaları, hukuku, sosyal normları, ve ahlak kurallarını) olabildiğince eleştirmişlerdir³⁰⁴.

Postmodernistlerin Sofistlerden sonra gerek fikri gerekse kültürel anlamda en fazla etkilendikleri akım ise “bunalım felsefesi” olarak da adlandırılan felsefedir. Özellikle J. J. Rousseau ile başlayan modernizm eleştirileri, Nietzsche, Heidegger, Spengler, Danilevski gibi düşünürlerin etkisiyle en üst noktaya varmıştır. Yine sürecin devamında gelen Frankfurt Okulu ve takipçileri de postmodernizmi ve ilkelerini belirleyen en önemli akımlardan birisi olmuştur. Moderniteyi doğrudan doğruya kuramın merkezine oturtan bu akımın temsilcilerinden Adorno ve Horkheimer, “Aydınlanmanın Diyalektiği” adlı eserinde akılcılığın, modernizasyonun, aydınlanmanın ve mantığın iki yüzlülüğünü ayrıntılı bir biçimde ifade etmişlerdir:

---

³⁰³ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 43; Postmodernistler, aynen rönesansın insanları gibi, onlar da düşünsel köklere ulaşabilmek için antik dünyaya yönelmişlerdi. Oysa antik dünyaya getirdikleri yorumun modern olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Feher, Heller, **Doğu Avrupa Devrimleri**, çev. Tarık Demirkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 136; Gölgele, kuşku, yanılısama, değişim, gericiilik, sürekli sorgulayış, sürekli oluşum, hiçbir zaman tamamlanmayış; postmodernizmin temelleri haklı olarak Greklere dayandırılabilir. Akbar Ahmed, **Postmodernizm ve İslam**, çev. Osman Ç. Deniztekin, Cep Kitapları, İstanbul, 1995, s. 73.

³⁰⁴ M. Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 96.

“Bir yanda bilgi ve idrak sayesinde insanlığın “olgunluğa” ulaşabilmesi için ortaya çıkardığı özgürleştirme potansiyeli; öten yanda ise sömürünün ve iktidarın teknolojik potansiyeli. Adorno ve Horkheimer, aydınlanmayı diyalektik bir biçimde tanımlamışlardır; ve yine ancak ve ancak aydınlanmanın kendisini aydınlabileceğini iddia etmişlerdir.”³⁰⁵

Burada dikkati çeken, postmodernistlerin Nietzsche’ye kadar tüm düşünsel akımlara önem verip fikri anlamda J. J. Rousseau’ya kadar gitmemeleridir. Bu durumun en önemli sebebi, J. J. Rousseau’nun bütün modernizm ve Aydınlanma eleştirilerine rağmen, söz konusu akımın içerisinde yer alması ve nihilizme kaçmamasıdır. J. J. Rousseau’dan sonra Nietzsche ve sonraki düşünürler Aydınlanma ve modernizme bir alternatif sunmak yerine bütün otorite ve alternatiflere karşı çıkarak nihilizme yol açmışlardır.

Bazılarına göre de, Kant’ın “Arı ve Kılışal Akıl” (Teorik ve Pratik Akıl) arasında ayırım yaptıktan sonra kullanılabilir duruma gelen ilerleme eleştirisi, 20. yüzyılda, özellikle postmodern düşüncenin çevresinde yeniden doğmuştur³⁰⁶. Murpy’e göre de postmodernistler, Kant’ın özellikle hayal gücüyle gerçekliği bir araya getirmesinde etkilenmişlerdir³⁰⁷.

Genel anlamda postmodern teori, dil saplantısının bir sonucu olarak kabul edilir. 20. yüzyılın en önemli düşünürleri olarak kabul edilen Russel, Wittgenstein, Saussure, Heidegger ve Foucault çözümlerinin ortak noktası, düşüncenin ifadesi olan dile önem vermeleridir. Düşünürlere göre dilin yapısı anlamlı düşünmeyi sağlayan temel unsurdur. Dolayısıyla postmodernizmin fikri temellerinden biri de yapısalcılık ve post-yapısalcılık akımlarıdır³⁰⁸. Post-yapısalcılığın en önemli iki düşünürü ise merkezinde yer alan Derrida ve hemen hemen aynı derecede önemli olan Foucault’tur³⁰⁹.

---

³⁰⁵ Mehmet Okyayuz, “Postmodernizm: Modernitenin Öteki Yüzü”, **Doğu Batı Dergisi**, S: 10, Mart-Nisan 2000, s. 145.

³⁰⁶ Yavuz Alogan, (Der.), **Postmodernist Burjuva Liberalizmi**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 22.

³⁰⁷ John W. Murpy, **Postmodern Analiz ve Postmodern Eleştiri**, çev. Hüsamettin Arslan, Eti Yayınları, İstanbul, 1995, s. 43.

³⁰⁸ C. Garratt Çizgilerle Postmodernizm, s. 56-57.

³⁰⁹ Richard Harland, **Superstrukturakizm** (The Philosophy of Structuralism and Post-Structuralism), Routledge London and New York, Published in 1987 by Methuen.

A. Huyssen'e göre; postmodernizm önce mimariyi sonra dans, tiyatro, resim, film ve müziği kapsayarak 1970'li yılların başında yaygın bir geçerlilik kazanmıştır³¹⁰. Gerçekten de postmodernizm terimi 1960'lı yıllarda Rauschenberg, Cage, Burroughs, Barthelme, Fiedler, Hassan ve Sontag gibi genç sanatçılar, yazarlar ve eleştirmenlerce müze ve akademide kurumsallaşmasından ötürü reddedilen, tükenmiş yüksek modernizmin ötesinde yer alan hareketi anlatmak üzere kullanılmıştır. New York'ta popülerlik kazanan postmodernizm, 1960'larda edebiyatta, toplumsal düşüncede, ekonomide ve hatta dinde (Post-Hıristiyanlık) yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır³¹¹. Sosyoloji'de postmodern deyimini ise 1968 yılında Amitai Etzioni tarafından kullanılmış ve postmodern toplumu, iletişim, bilgi ve enerji teknolojilerinin gittikçe artan bir ilerlemesiyle belirlenmekte olduğunu iddia etmiştir³¹².

Daniel Bell, postmodern toplum sözüne karşı post endüstriyel toplumu önermiştir. Ona göre de post endüstriyel toplumun göstergesi, genellikle çoğulculuktur. Bell'e göre toplumun yapısal değişiminin ana nedeni, bilgi yapısındaki değişimdir³¹³. Sonsallık, yani yaratıcı bir çağdan gelmenin olumsuz duygusu, ya da tam tersine, olumsuz bir ideolojiyi aşmanın olumlu duygusu, aslen 1970'lerde, postmodernizm tartışmasının da iki merkezi olan mimari ve edebiyatta gelişmiştir. Yapı bozumcu postmodernizm Lyotard, Derrida, Baudrillard, Bell, Kristeva, Vattimo, Foucault, Habermas ve Jameson gibi teorisyenlerin ilgisini çektikçe Avrupa ve ABD arasında hızlı bir şekilde aktarılmıştır. Bugün akademik dünyanın büyük bir bölümü, postmodernizmin olumsuz diyalektik ve yapı bozumundan ibaret olduğuna inanmaktadır.

---

³¹⁰ Andreas Huyssen, "Postmodernin Haritasını Yapmak", **Modernite Versus Postmodernite**, der. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, s. 108.

³¹¹ Richard Appignanesi, Chris Garrat, Postmodernizm: Yeni Başlayanlar İçin , s. 3.

³¹² Soykan, Türkiye'den Felsefe Manzaraları, s. 125; Mahmut Tezcan, **Sosyolojiye Giriş**, Bilim yayınları, Ankara, 2005, s. 214.

³¹³ Tezcan, s. 214.

Postmodernizm kavram olarak, modernist dünya görüşünü geride bıraktığımızı ancak nereye gittiğimizi belirtmemektedir. Birçok kişinin bu terimi kendiliğinden, sanki kendi bulmuş gibi kullanmasının nedeni de budur³¹⁴. Genelde, postmodernizmin gelişmesinde Foucault, Derrida, Baudrillard, Jameson gibi Fransız düşünürlerine öncelik verilse de, bu postmodernistlere esin kaynağı olanlar, daha önce de belirtildiği üzere, Nietzsche ve Heidegger gibi Alman filozoflardır.

Nietzsche ve Heidegger'den beri tarihin bir evrim niteliğinde olması ve sürekli ilerlemesi fikrine şüpheyle bakılmaktadır. Bu anlamda postmodernizm yeni zamanlılık söylemini de içermiştir³¹⁵. J. Larrain'e göre postmodernizm, 18. yüzyıla kadar geri giden "akıldışıci" (irrasyonel) kuramlardan etkilenmiş ve bu düşüncenin son temsilcisi olmuştur³¹⁶. Schopenhaver ve Nietzsche'nin felsefelerinden kaynaklanan kötümserlik ve rölativizm fikri bu düşüncenin temeli olmuştur³¹⁷. O'na göre postmodernizm, 1972 yılında başlayan ve kapitalizmin gelişimindeki bazı ekonomik ve siyasal değişimlerle sınırlanmış, zaman ve mekanı denemenin yeni bir yöntemiyle dengelenmiş kültürel bir değişimdir. Dolayısıyla modernizmden tam bir kopuş söz konusu değildir. Ancak yine postmodernizm modernizm eleştirilerine dayanarak bir tür karşı çıkışı ifade etmektedir³¹⁸.

E. Gellner'e göre postmodernizm, sosyoloji tarihinde kendini "pozitivizmden hermenötiğe atlama" şeklinde kendisini göstermektedir. Postmodernistler genellikle, Marksistlerin ve Frankfurt Okulu'nun birikimleri üzerine söylemlerini inşa etmekte, ancak bunu açıkça ifade etmemektedirler³¹⁹.

---

³¹⁴ Richard Appignanesi, Chris Garrat, Postmodernizm: Yeni Başlayanlar İçin , s. 3..

³¹⁵ Ali Akay, **Konumlar**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991, s. 144.

³¹⁶ Jorge Larrain, **İdeoloji ve Kültürel ve Kimlik**, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 54.

³¹⁷ Larrain, s. 149; Stauth, G./Turner,B.S., "Nietzsche'nin Dansı", **Modernite Versus Postmodernite**, der. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, s. 199-204, Akay, Konumlar, s. 10.

³¹⁸ Larrain, **İdeoloji ve Kültürel ve Kimlik** s. 147; Madan Sarup, **Postyapısalcılık ve Postmodernizm**, çev. Baki Güçlü, Ark Yayınları, Ankara, 1995, s. 181. Bu noktada postmodernizmin bir başkaldırı boyutu taşıdığı da belirtmek gerekir. N. Zeka, Postmodernizm, s. 10.

³¹⁹ Ernst Gellner, **Postmodernizm, İslam ve Us**, çev. Bülent Eker, Ümit Yayınları, İstanbul, 1994, s. 44-57.

Thomas D. Dochherty "Postmodernizm: Bir Giriş" başlıklı yazısında postmodernizm için, mimariden zoolojiye kadar dokunmadığı tek bir düşünsel faaliyet alanının bulunmadığını söylerken postmodernizm hakkında "*Avrupa'da gezinen bir hayalet*" deyimini kullanmaktadır. Bu anlamda belirsizlik terimi ile yakından ilişkili bulunan postmodernizmi belirli bir şekilde tanımlamak kolay görünmemektedir. Böyle olmakla birlikte, postmodernizmi modernliğin temel süreçlerine karşı çıkan ve onu sorgulayan; buna karşılık belirsizliğe, parçalılığa, farklılığa, etnikliğe, alt-kültürlere, kültürel çoğulculuğa, yerelliğe, özgünlüğe ayrıcalık tanıyan bir hareket olarak göz önüne alabiliriz³²⁰.

Postmodernizmi felsefe ve toplum kuramlarıyla birlikte değerlendiren Lyotard ise, postmodernizmi zamanların rengine göndermede bulunarak bir durgunlaşma dönemi olarak görür. Kanada Hükümeti için hazırladığı "Bilgi Üzerine Rapor" adlı raporunu, 1979 yılında "Postmodern Durum" (The Postmodern Condition) adıyla yayınlayan Lyotard, Bu raporda Lyotard, postmodern bir çağa girilmekte olduğunu dolayısıyla bu çağa özgü olarak insanlığın postmodern bir toplum düzenine geçilmekte olduğunu vurgulamaktadır. Lyotard'a göre, bu geçiş Avrupa için yeniden inşanın tamamlanışını işaret etmektedir. 1950'lerin sonundan beri süregelen bu geçiş, ülkelerin sanayileşme hızına bağlı olarak ülkeden ülkeye zamansal olarak değişmektedir. "*Genel durum, özetleyici bir bakış açısını güçleştiren geçici bir kopuş durumudur*"³²¹. Bu çalışmayla Lyotard, postmodern bir toplum kuramının gerekliliğine işaret etmekte, Batı uygarlığını da yeni bilgi biçimleriyle değerlendirerek, postmodern koşullarla tanımlamaya çalışmaktadır.

Lyotard postmodernizmi bir kopuş olarak değerlendirmektedir. Bu süreçle toplumlar postmodern çağa girmekte ve çağa özgü post-endüstriyel ekonomik yapılanma giderek yaygınlık kazanmakta, böylece bilginin de konumu değişmektedir. Bu değişime koşut olarak sanayi toplumuna özgü "anlatısal bilginin" yani "büyük anlatıların" yerini "dil oyunlarının çoğulculuğu" almıştır. Lyotard özellikle enformasyon teknolojisinin bilgi üzerindeki etkisini iki boyutta

---

³²⁰ Thomas D. Dochherty, "Postmodernizm: Bir Giriş", **Postmodernist Burjuva Liberalizmi**, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 5-7.

³²¹ J. F. Lyotard, Postmodern Durum, Çev. Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 1994, s. 16.

çözümlemiştir; bütünselin yerini parçacılığın alması ve evrenselin yerini yerelin alması.

Lyotard toplumu bilgisayar, enformasyon, bilimsel bilgi ve ileri teknoloji ile ortaya çıkan değişimlerin bir sonucu olarak ele almaktadır. Yaşanan teknolojik dönüşümlerin bilgi üzerinde önemli etkileri olduğunu savunan Lyotard, postmodern çağa girilmesiyle birlikte bilginin ticarileşeceğine, bilgiyi elinde bulunduran uzmanların iktidarı ele geçireceğine inanmaktadır.

Yıkılan anlatısal bilgiyle kastedilen özgürlük, eşitlik, adalet, mutluluk v.b. olgulardır. Post-endüstriyel toplumda ise anlatısal bilginin yerini, farklılığı savunan, hoşgörü ilkelerine dayanan postmodern bilgi almıştır. Bu anlamda postmodernizm uzmanın homolojisi (benzeşim, benzeşme üzerine söylem) üzerine değil, yenilikçinin parolojisi (yanlış ve akla karşı olma riskiyle birlikte farklılık ve aykırılık söylemi) ilkelerine dayanmaktadır. Bu nedenle Lyotard postmodernizmi “*büyük anlatılara yönelik inanmazlık*” olarak tanımlamaktadır³²².

Her ne kadar aralarında kopukluklar olduğundan söz edilse de aslında, modernizm ve postmodernizm ya da modernite ve postmodernite zannedildiği kadar birbirinden o kadar kopuk değildir. Bu düşünce içinde olan Foucault, Baudrillard, Deleuze, Guattari, Derrida, Lyotard, Chatelet v.b. gibi daha sayılabilecek pek çok isim postmodernizmi yapısal düşüncenin eleştirisinden ortaya çıkan bir düşünce olarak görmektedir. Jameson ise postmodernizmin, çok uluslu kapitalizmin merkezleşmiş küresel eksenindeki yeniden üretim kültürünün yayılmasına öncülük ettiğini vurgulamaktadır³²³.

Fredric Jameson, postmodernizmi, “*geç kapitalizmin kültürel mantığı*” olarak ele alıp çözümlemektedir. Jameson’un çözümlemesinde günümüzü “*geç aşamasında olan kapitalizm*” diye nitelendirerek bu aşamadaki kapitalizmin modern bir olgu olduğunu ve bu modern olgunun günümüz dünyasına egemen olduğunu savunmaktadır. O’na göre kapitalizmin son aşaması “*sermayenin şimdiye kadar*

³²² Y.a.g.e., s. 12.

³²³ Mike Featherstone, “Postmodernizm ve Tüketim Kültürü”, s. 29-30.

metalaştırılmamış alanlara şaşılacak derecede yayılmasını” içermektedir. Modern kapitalizmin özelliği, çok uluslu şirketlerin mala dönüştürülen ürün yelpazesini büyük oranda genişletmesidir. Bu gelişmelere koşut olarak, kapitalizm artık kendine has bir kültürel dönüşüm geçirmiş ve bu anlamda postmodernizmin tüm temel özellikleri kendisinden önceki modernizmin tüm temel özelliklerinin devamı haline gelmiştir. Bu süreçte estetik üretim de meta üretimi ile bütünleşmiş durumdadır. Daha yüksek ciro ve kar sağlayacak şekilde sürekli daha yeni görünen ürünlerin üretilmesine yönelik ekonomik yapılanma estetik üretimin de metalaştırılmasına hizmet etmektedir³²⁴.

Jameson’a göre postmodernizmde kültürel mantığın değişmesine karşın, temel ekonomik yapı kapitalizmin erken biçimleriyle tutarlıdır, dolayısıyla ekonomik yapılanma modern kalmaya devam etmektedir. Üstelik yeni kültürel yapılanma kapitalizmin kendisini korumak amacıyla geliştirdiği bir sistemdir. Bununla birlikte değişimler yoluyla dünyanın artık eskisi gibi olmayacağı da kesindir. Ancak yaşadığımız değişim modernleşme ve endüstrileşmenin yaşamış olduğu krizlerle karşılaştırılmayan, daha zor algılanan, daha az dramatik, daha akıcı ve daha kapsamlı bir yaşam dönüşümünü kapsamaktadır³²⁵.

Jameson’a göre postmodern toplumun beş temel özelliği vardır³²⁶:

1. Postmodernizm ile geç kapitalizm bağlantısı; temel büyüme artık dünya pazarındadır.
2. Postmodern toplum, yüzeysellikle karakterize edilir. Bu toplumda kültürel değerler temel anlamlara sıkı sıkıya bağlı değildir. Bu dönemde orijinal ile kopyanın birbirinden ayırd edilemediği kopyanın kopyasının üretildiği bir simulacrum (Hayal, taklit) çağıdır.
3. Postmodernite, duygu ya da etkinin azalması ile karakterize edilir. Postmodernist dünyada yabancılaşmanın yerini parçalanma almaktadır.

---

³²⁴ Fredric Jameson, Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı, Çev. Nuri Plümer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 18-21.

³²⁵ Y.a.g.e., s.22.

³²⁶ Y.a.g.e., s.31-85.

Dünya ve üstündeki insanlar parçalanmış olduğu için geriye kalan etki yüzer-gezer ve kişisel dışıdır.

4. Postmodern dünyada tarihsellik kaybolmuştur. Geçmiş, bugün ve gelecek arasında ayırım yapmayan bir birey öngörülmektedir. Postmodern birey için olaylar parça parçadır ve sürekliliği yitirmiştir.
5. Postmodern toplum yeni bir teknoloji ile bağlantılıdır. Üretken teknolojiler yerine yeniden üretim yapan ve topluma ulaşma ve toplumu etkileme gücü yüksek olan televizyon, bilgisayar gibi elektronik medyanın önemi artmıştır. Postmodern döneme özgü teknolojilerin her biri diğerlerinden ayırt edilemez hale gelmiştir. Doğal olarak bu teknolojiler modern döneme göre çok farklı kültürel ürünler yaratmıştır.

Postmodernizm her şeyden önce dünyada meydana gelen değişimlerin yarattığı sorunlara bir yanıt bulma aracı olarak ortaya çıkmıştır³²⁷. Tarihsel olarak bakıldığında, postmodernizm ideolojik anlamda askeri ve ekonomik Amerikan hâkimiyetine ve Avrupa-merkezciliğe söylemde karşı çıkmaktadır³²⁸. Postmodernizm, bir yandan tarihsel bir dönem olarak anlaşılmakta, öte yandan şimdiki zamanı yeniden değerlendirmek için geleceği görmeye çalışan bir açılım olarak algılanmaktadır³²⁹. Bu anlamda Postmodernizm, modernizmin 19. ve 20. yüzyıllarda yaşadığı krizlere yanıt bulma amacıyla söylem geliştirmiştir³³⁰.

Postmodernizmin ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlayan en temel unsurlardan birisi yerel ve azınlık kültürlerine söz hakkı veren medyaların ve politik ortamın gelişmesidir. Böylece 18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sının akıl ve ilerleme için öngördüğü evrenselcilik ve etnosentrik anlayış değişmeye başlamıştır³³¹.

---

³²⁷ Marc Ague, Çağdaş Dünyaların Antropolojisi, s. 49.

³²⁸ Necmi Zeka, "Yolları Çatallanan Bahçe, Aynalı Gökdelenler, Dil Oyunları ve Robespierre" **Postmodernizm**, Hazırlayan: Necmi Zeka, Kıyı Yayınları, 2. Baskı, 1994, s. 10.

³²⁹ Docherty, Thomas D., "Postmodernizm: Bir Giriş", **Postmodernist Burjuva Liberalizmi**, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 10.

³³⁰ Peter Wagner, Modernliğin Sosyolojisi (Özgürlük ve Cezalandırma), s. 63, Wagner'e göre postmodernizm, toplumbiliminin sonu, modernliğin sonu ve öznenin sonunu içermektedir, s. 216.

³³¹ Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 208.

White postmodern problematiğın dört ilgili fenomenden oluştuğunu ifade etmektedir³³²:

1. Büyük teori ve anlatılara karşı duyulan kuşku,
2. Toplumsal rasyonalizasyon sonucu oluşan yeni problemlerin giderek daha çok farkında olma,
3. Yeni haberleşme teknolojilerindeki patlama,
4. Yeni sosyal hareketlerin doğuşu

Postmodernizme yol açan gelişmeler, tek ve mutlak bilim anlayışının reddedilmesiyle başlamakta, aşırı rasyonelleşmenin insani duyarlılığı yok etmesi, araçsal aklın egemenliğinin yıkıcı sonuçları ve nihai olarak yaşam alanının yok olmasına tepki olarak şekillenmektedir. Bu süreçte rasyonalizme karşı da öznenin öne çıkması yönünde bir gelişim gözlenmektedir³³³.

Özellikle II: Dünya Savaşı'ndan sonra Batı dünyasındaki hızlı sosyal, ekonomik ve kültürel değişim, teknolojinin insan ve toplum hayatını kuşatması, tek tip Batı'lı ve Modern bir insan tipinin oluşmaya başlaması; buna karşın üçüncü dünya ülkelerinin gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin modernleşmeye karşı çıkmaları veya modernleşme çabalarının yetersiz olması, kendi kültürel değerlerini muhafaza etmeye çalışmaları veya bu ikisi arasında bir sentez fikrini ortaya çıkarmaları postmodernizmin ortaya çıkışının temel sebepleri olarak sayılabilir. Diğer taraftan doğu blokunun ve komünizmin çöküşünün de postmodernizmin böylesine popüler veya düşünsel anlamda yaygınlaşmasında etkisi olduğu gözden kaçırılmamalıdır³³⁴.

Postmodernizm çağdaş fikir akımlardan biri olup, kısaca şu özellikleri içermektedir:

---

³³² Aytekin Yılmaz, **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 1996. s. 102-103.

³³³ Aytekin Yılmaz, **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, s. 118.

³³⁴ C. Garratt **Çizgilerle Postmodernizm (Yeni Başlayanlar İçin)**, s. 155.

1. Moda niteliğinde olmakla birlikte, ne olduğu ve geleceği hususunda fikir birliği ve açıklık bulunmamaktadır. Sanayi sonrası toplum yaklaşımı toplumun yapısal öğelerine eğilirken, postmodernizm bilgi ile toplumun yeniden inşası ve sanat alanları üzerinde durmakta, dünyanın içinde bulunduğu duruma gösterilen bir tepki ve eleştiri olduğu genel kabul görmektedir.
2. Devlet ile toplum arasındaki sınırlar belirsizleşmekte, daha ziyade politik olmayan bir çoğulculuk gündeme gelmektedir.
3. Modernleşmenin dayattığı üretim yapısından daha esnek bir sanayi yapılanmasına geçilmekte, sendika gibi büyük kitle örgütlerinin etkinlikleri azalırken, birey ve bireyselleşme teşvik edilmekte, bu gelişmeler bireyin yalnızlığını gidererek hayatına anlam katacak gönüllü kuruluş faaliyetlerini çoğaltacaktır.
4. Yönetim anlayışı olarak da makine yerine insana değer veren bir yaklaşım öne geçmekte, sistematik üretim kadar yaratıcılığın da işletme için önemli olduğu vurgulanmaktadır.
5. Postmodernizm, bireyin referans çerçevesi olarak devlet ve bir bütün halinde toplum yerine, tarihsel ve yerel topluluklar ön plana çıkarılacak, bütünlük yerine yaratıcı farklılıklara önem vermektedir.
6. Postmodern yapıda bilgi ve teknoloji devletin temel yapısını oluşturacak, ancak paradoksal olarak postmodernizm, bilimsel bilgi ve gelişmelere tepki ile yaklaşabilecektir. Nitekim postmodernizm evrensel akı ve bilimsel doğruyu reddederek aklın totalleşmesine karşı çıkmakta, tek bir aklın değil, akılların olduğunu kabul etmektedir.
7. Postmodern yaklaşıma göre toplumu bir arada tutan ortak bilinç ve kurumsal alt yapı değil, ortak ve ilişki içerisindeki “söylem pratikleri”dir. Bu yaklaşımda akıldan ayrı özerk bir dil alanı olduğu kabul edilmektedir.
8. Hem modernizmde hem de postmodernizmde siyasetin başlıca aktörü bireydir. Modernizmin akıllı, eğitilmiş ve her zaman rasyonel davranan bireyin yerini, siyasette etkinliğini kaybetmiş olan birey almakta ve günlük yaşam pratikleri siyasetin temelini oluşturmaktadır³³⁵.

---

³³⁵ Aytekin Yılmaz, Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar, s. 163-164.

9. Modernizmi doğuran evrenin birliği ilkesi parçalanmakta, bu ilkenin yerini “insanın birliği” ilkesi almaktadır. Yani toplum parçalanmakta, insan sıradanlaşmaktadır. Sıradan insanın egemenliği yüceltilmektedir.
10. Kitle kültürü, tüketim toplumu ve alt-kültürler geleneksel yapı ve değerleri ile yeniden keşfedilmekte, dinlere ve geleneklere vurgu artmaktadır.
11. Gerçeğin yerini zaman içerisinde görüntü ve imaj almaktadır. Orjinalliğin önemi giderek azalmakta, modernizmin pragmatist insanının yerini, postmodernizmin oportünist insanı almaktadır.
12. Bu süreçte, kişiliği parçalanan ve zaman içerisinde içinde yaşadığı topluma yabancılaşan insan, toplumunu, kültürünü ve bütün değerlerini de parçalamakta, eklektik bir tavır ve tutum takınmaktadır.

Günümüzde postmodernizmin önemi kavramın katı bilimsel sınırları reddetmesi ve düşüncede ve uygulamada seçici olmasından kaynaklanmaktadır. Bu özellikleriyle postmodernizm;

- Evrensellik yerine belirli bir yere duyulan bağlılığı ve fikre adanmayı savunur,
- Özne merkezli mantık yerine özne merkezli deneyimleri savunur,
- Bir tek gerçek yerine, gerçek rejimleri öne çıkarır,
- Bilimle birlikte bilgideki öznel değerlere ve estetik ilgilere de aynı derecede önem verir,
- Metafizik kesinlikler yerine pragmatik ihtimallere önem verir³³⁶.

Postmodern kültürün sanat alanındaki nitelme ve oluşumlarının yaygınlık kazanması ile bu yöndeki gelişmeler sanat alanından toplumun diğer alanlarına ve sosyal teorilere doğru yayılmıştır. Bu değişim ve dönüşüm tek bir şekilde nitelenmeyip, değişik şekillerde ele alınmaktadır. En genel çerçevede dönüşüm; sanayi sonrası ve postmodern toplum olarak adlandırılmakta, sanayi sonrası

---

³³⁶ A. Fuat Fırat, Alladi Venkatesh, “Liberatory Postmodernism and The Reenchantment of Consumption”, **Journal of Consumer Research Inc.**, Vol: 21, December 1995, s. 240.

yaklaşım, toplumun yapısal dönüşümünü ve bu değişimin toplumsal sonuçlarını ele alırken, postmodern toplum yaklaşımçıları zihinsel ve düşünsel olgulara daha çok vurgu yapmakta toplumun temelinde bir kırılma olduğuna işaret etmektedir³³⁷.

Günümüzde büyük sosyolojik kuram tasarımlarının hiçbiri, postmodern bir toplum modelinden hareket etmemektedir. Örneğin Habermas, “Modernity versus Postmodernity” adlı makalesinde, postmodernizmi, modernizmin devamı, sürecin sürekliliği şeklinde tanımlar. Tanınmış bir başka sosyolog, Niklas Luhmann, “Toplumun Toplumu” (Die Gesellschaft der Gesellschaft) adlı eserinde postmodernizmle ilgili şunları söyler:

“... bu yüzyılın hiçbir döneminde... modern bir toplumdaki postmodern bir topluma geçişi ileri sürebilmeyi haklı kılacak bir çağ duraklamasına rastlanamaz...”³³⁸.

Luhmann’a göre, Adorno gibi düşünürlerin kastettiği kültürel olgular veya imge endüstrileri de kapitalist hareket yasalarının ürünlerinden başka bir şey değildir. Kapitalizmin günümüzde biçimi ve işleyiş tarzı bu yasalarla belirlenmektedir. Farklı siyasal ve ideolojik duruşları dışında Adorno, Luhmann, Lukacs ve daha pek çok düşünür, Postmodernizm ekseninde gerçekleşen ve tarihsel-toplumsal nesnelere özne düzeyine dönüştürmeyi hedefleyen kelime oyunlarına itibar etmemişlerdir. Özne-nesne belirleyen-belirlenen ilişkisi bağlamında konuya yaklaşıldığında, Postmodernizm, kendini gerçekte sadece “potmodern” adı veren modernitenin yüzlerinden biridir³³⁹.

Yukarıda çeşitli bakış açılarından verilen tanımsal yaklaşımlara ilave olarak postmodernizm; kendinden önceki düşünce ve yaklaşımları küçümseyen ve önemsemez bir tavırla yaklaşan, yaratmış olduğu teknoloji ve kontrol sistemine aşırı derecede güvenen ve tek çözüm olarak insanlığa sunulan modernizme karşı bir tepkidir. Bu tepkisel yaklaşım yani postmodernizm; modernizmden kopmayı ifade

---

³³⁷ Aytekin Yılmaz, “Moderninden Postmoderne Siyasal Arayışlar”, s. 92.

³³⁸ Mehmet Okyayuz, “Postmodernizm: Modernitenin Öteki Yüzü”, **Doğu Batı Dergisi**, S: 10, Mart-Nisan 2000, s. 144.

³³⁹ Mehmet Okyayuz, “Postmodernizm: Modernitenin Öteki Yüzü”, **Doğu Batı Dergisi**, S: 10, Mart-Nisan 2000, s. 144-145.

etmesinin yanında modern dönem öncesine de değer veren bir yaklaşım sergileyip çok geniş bir etki alanına sahiptir. Bu etki alanı onun bir çağı ifade edecek şekilde isimlendirilmesine neden olmuştur. Gerçekten de "postmodernizm", geniş bir alanı kapsadığı için belli bir çerçeveye oturtulup ortak bir tanımlama yapılmasını güçleştirmekte, bununla birlikte tıpkı kendinden önceki çağı isimlendiren modernizm gibi, insanlığın şu an içinde yaşamakta olduğu çağı isimlendiren ve ifade eden bir kavram haline gelmektedir.

Modernizme ve modernliğe getirdiği yoğun eleştiriler ve saldırılar nedeniyle postmodernizmin isyankar bir merkeze oturduğu konusunda hemen hemen tüm postmodernist düşünürler hemfikirdir. Postmodernist düşünürler bu yolla batı düşüncesinin eleştirel geleneğini sürdürmüşlerdir. Tanrı merkezli dogmatik düşünce biçiminin egemen olduğu ortaçağın bitimiyle, insan merkezli düşünce biçimini simgeleyen modernizm, gerçeği, insan aklı, duyguları ve kavrayabildiklerinde aramıştır.

Postmodernizm ise ne Tanrı'nın ne de insanın gerçeği kavramada merkez oluşturabileceğini, gerçeğin durumsallığa göre değişken olduğunu, kesin, evrensel ve tanımlanabilir bir gerçekten söz edilemeyeceğini savunarak, çok merkezli düşünce biçimini simgelemektedir³⁴⁰. Bu düşünce biçimi özellikle epistemolojik alana yansımakta, yerleşik bilim kuralları ve bunların gerçeği temsilinin sorgulanması postmodern tartışmalarda önemli bir yer tutmaktadır.

2.1.2. Postmodernizmin Modernizm Eleştirileri

Postmodernist düşüncenin ana ekseni, modernitenin yarattığı fikir tekeline ve toplumlarda yol açtığı acılara karşı bir protesto ve özgürleşim arzusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernitenin yol açtığı tekilliğe karşı farklılıkları, çoğulluğu ve kimlikleri öne süren François Baudrillard, Jacques Derrida, Jean-François Lyotard ve Zygmunt Bauman gibi araştırmacılara göre, "*hakikatin, adaletin, demokrasinin*

---

³⁴⁰ Dilek Doltaş, Postmodernizm Tartışmalar ve Uygulamalar, Telos Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 22.

tek bir versiyonu yoktur. Ve tabii ki, toplumlarda tek bir inanç sistemi olması için de herhangi bir istek yoktur”³⁴¹.

Postmodernizm terimi, modernin bir yadsınığını, belirgin bir şekilde terkedilişini, modernin tayin edici görünüşlerinden bağıntısal uzaklaşma ifadesinin vurgulandığı bir kırılmayı ya da sapıp uzaklaşmayı güçlü bir şekilde belirtir³⁴². Ancak postmodernizmi, modernizmin tam bir karşıtlığı veya sonu olmaktan ziyade, modernizme bazı itirazlarda bulunan bir akımdır. Dolayısıyla modernizme toptan bir karşı çıkış söz konusu değildir. Postmodern dönem yeni bir çağ da değildir. Modernliğin içerdiği bazı yapıların adeta yeniden yazılma sürecidir. Bu süreç, bilim ve teknikler yoluyla tüm insanlığın özgürlüğe kavuşma projesinin meşruluğu üzerine kurulmuştur³⁴³. Postmodernist ürünler klasik anlamda modernizmin içinde özümsecek ve böylelikle postmodern terimi günümüzde modern yapıtların büründükleri biçimlerin ve yeniliğe yönelen modernist güdünün diyalektik bir yoğunlaşması olarak belirecektir³⁴⁴.

Postmodernizm, temelleri, sınırları ve hedefleri belirsiz olan bu anlamda projersiz olan bir projedir, yani bir anti proje. Projesi, modernite paradigmasının dışında durmak, modernitenin kavramlarını, kurumlarını ve yapısını eleştirmek ve yadsımdır. Bu anlamda modern düşüncenin inşa ettiğini yıkmak, Jacques Derrida'nın deyimiyle “yapıbozumu”na uğratmaktır³⁴⁵. Postmodernistler için, her sistemin meşruluğunu hükümsüz kılmak ve çürütmek bir zihin alışkanlığının ötesinde, tutkuya dönüşmüş bir hal olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

³⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.; F. Baudrillard, **Simgesel Değiş-Tokuş ve Ölüm**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

³⁴² **Mike Featherstone**, “Postmodernizm ve Tüketim Kültürü”, s. 21.

³⁴³ Ali Akay, **Konular**, s. 155.

³⁴⁴ Friedrich Jameson, **Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Mantığı**, s. 96.

³⁴⁵ Bir yazarın yazdığı metindeki kelimeler ile o yazıda asıl kastetmek istediği arasında fark olduğunu düşünen Derrida, yapıbozum kavramını geliştirerek bir metin çözme yöntemi üzerinde durmuştur. Derrida'nın bu yöntemi edebiyat ve felsefe metinlerini okurken örtülü olan anlatımları çözmek için önerdiği bir analiz biçimidir. Yöntem sayesinde, metinde saklı olan çelişkileri, tutarsızlıkları ve varsayım olarak sunulan önkabulleri açığa çıkarmak mümkün olmaktadır. Bu yöntem daha sonraları postmodernistlerin, tüm düşünce yapılarını ya da toplumsal yapıları parça parça edip yıkmak için öğördükleri bir yaklaşım olarak kullanılacaktır. J. Derrida, *De la Grammatologie*, Ed. De Minuit, Paris, 1962, s. 201-203'den aktaran, Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008., s. 310.

Modernite ile postmodernite arasında benzerlik hatta aralarında bir devamlılık ilişkisi olduğu iddia edilebilir. Henri Lefebvre'nin de çalışmasında belirttiği gibi, modernite aslında toplumsal tarihin, belirsizlik, görecelilik ve rastlantısallığın önem kazandığı bir dönemi nitelendirmektedir³⁴⁶. Nitekim toplumların, onlara rasgeleymiş gibi gelen olguların bilincine varmaya başladıkları, yeni gelişmelere üzerinde düşünce üretmeye yöneldikleri bir dönemi ifade eder modernite. Beaudelaire de “modern yaşamın ressamı” başlıklı makalesinde şöyle tanımlamaktadır moderniteyi:

“Modernite geçici olan, müphem olan, rastlantısal olandır; yani sanatın bir yarısıdır, diğer yarısı ise ebedi ve değişmez olandır.”³⁴⁷

Beaudelaire bu yorumuyla modernitenin parçalanmışlığını, muğlaklığını ve gelip geçiciliğini vurgulayarak postmodern akımın tarifine de uygun düşebilecek bir değerlendirme yapmaktadır. Modernitenin nüfus ettiği her yerde beklenmedik ve yeni şeyler olmakla birlikte, aynı süreçte kargaşayı engellemek adına kalıcılık ve değişmezlik de söz konusudur. Bu anlamda modernite hem baş döndürücü hem de endişelendiricidir³⁴⁸. Modernizm, kendisini yıkmaya yönelik tüm çıkış noktalarını, akıl ve evrensel değerler üzerine temellenen dinamiklerle tıkamıştır.

Derrida'nın da belirttiği gibi artık bahçe etrafında “çitler çekilmiş” bulunmaktadır, çıkış yoktur. Ufuk daralmıştır. Postmodernist görüş bu nedenle, toplumları yeniden oluşturmak, yapılandırmak ve düzeltmek için modernizme karşı bir proje geliştirmek başarısız olmaya mahkûm anlamsız bir çabadan ibarettir. François Lyotard'ın belirttiği gibi postmodern durumu düzeltmek ve üstesinden gelmek için nafile turlar atmaya gerek yoktur³⁴⁹. Postmodern durumu, insanların dünyaya ve günümüze ilişkin kayıtsızlığıyla, olan bitene aldırılmamasıyla betimleyen Lyotard'ın değerlendirmeleri nihilizmi de çağrıştırmaktadır. Lyotard'a göre durum çıkış yolu anlamında ne kadar vahim gibi görünse de bu durum da dahi nefes almanın yolları vardır³⁵⁰.

³⁴⁶ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008., s. 311.

³⁴⁷ C. Beaudelaire, “Le peintre de la vie moderne”, Oeuvres Coompletes, La Pleiade, Gallimard, Paris, 1954, s. 892'den aktaran, Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008., s. 311.

³⁴⁸ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008., s. 311.

³⁴⁹ J. F. Lyotard, Postmodern Durum Vadi Yayınları, Ankara, 1996.

³⁵⁰ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008., s. 312.

Postmodernizm, modernitenin bilindiklerinden zamansal ve zihinsel bir kopuşu hedefler gibi gözükmektedir. Ancak bazı sosyologlar kavrama farklı açılardan bakma eğilimindedir. Örneğin Habermas, 'Mûdernity versus Postmodernity' adlı makalesinde, modernizmi süregelen bir süreç olarak tanımlar. Tanınmış bir başka sosyolog, Niklas Luhmann, "Toplumun Toplumu" adlı eserinin sonuna doğru, bu yüzyılın hiçbir döneminde modern bir toplumdaki postmodern bir topluma geçişi ileri sürebilmeyi haklı kılacak bir çağ duraklamasına rastlanamayacağını ifade etmektedir³⁵¹.

Postmodernizm, modernizmin çelişkili modellerini göz ardı ederek gündeme gelmiştir. Modernitenin yıkıcı yanlarını aşmayı hedefleyen postmodernizm, günümüzde tam da modernitenin bu yıkıcı yanının parçası haline gelmiştir. Yıkıcı bir modernitenin kökleri Aydınlanma Çağında değil, tüm insani değerlerin kar ve verimlilik değerlerine göre ikinci planda tutulduğu gelişme tasarımında aranmalıdır.

Postmodernizm teriminin kullanıldığı sanatsal, entelektüel ve akademik alanların genişliği çarpıcıdır. Postmodernizme gösterilen bu ilginin en önemli işlevi, terimin farklı ulusal uluslararası bağlamlarda daha geniş bir kitleye yaymak böylece çeşitli sanatsal alanlarda ve akademik çevrede terimin mübadele edilme ve dolaşıma sokulma hızını arttırmak olmuştur³⁵².

Baudrillard, Lyotard ve Jameson'un yazılarında bir düzen değişikliği olarak adlandırılan postmodernizm yeni bir toplumsal totalitenin ortaya çıkışını içeren bir çağ değişikliğini yani modern sonrası bir dönemi simgelemektedir. Bu anlamda hem Baudrillard, hem de Lyotard post-endüstriyel bir çağa girdiğimizi varsayar. Postmodern çağda bilginin artan önemine ve işlevine dikkat çeken Lyotard, iktidar/bilgiyi olumsuzlarken, her şeyin yok olduğu ve sahtenin gerçeğin yerine geçtiği toplumsal durum tasviri yapan Jean Baudrillard, toplumsalın ve siyasalın sonunun geldiğine dikkat çekmektedir. Ancak postmodern düşünürlerin iktidarı tüm

---

³⁵¹ Mehmet Okyayuz, "Postmodernizm: Modernitenin Öteki Yüzü", **Doğu Batı Dergisi**, S: 10, Mart-Nisan 2000, s. 165-166.

³⁵² Mike Featherstone, "Postmodernizm ve Tüketim Kültürü", s. 20.

gerçekliğiyle ortaya çıkarma çabası, postmodern düşüncenin belirsizliği içinde yetersiz kalmaktadır.

Lyotard post-endüstriyel bir düzene doğru gidilmekte olduğu öncülüne yaslanarak postmodern toplumdan ya da postmodern çağdan söz eder. Lyotard'ın özel ilgisi, toplumun bilgisayarlaşmasının bilgi üzerindeki etkilerine yöneliktir ve anlatısal bilginin yerine dil oyunlarının çoğulluğunun, evrenselciliğin yerine ise yerelciliğin geçmekte olduğuna vurgu yapar. Yeniçağda postmodernizmden kaynaklanan anlam yitiminin doğal olduğunu ifade eder³⁵³. Lyotard'a göre nefes almanın yolu, Aydınlanma felsefesinin evrensellik anlayışının bir aldatmaca olduğunu bilmek, evrenselci 'büyük anlatılar'ın sona ermiş olmasını kutlamak, modernite projesiyle alay etmek ve bütün unsurlarına karşı savaş açmaktır. Evrenselciliğe karşı farklılığı, evrensel olana karşı da yereli kutsamak, yerel bilginin daha değerli olduğunu savunmak bu süreçle başa çıkmanın tek yolu olarak görünmektedir. Maksat, Marx ve Engels'in "katı olan her şey buharlaşıyor"³⁵⁴ sözünü postmodernizme mal ederek bu durumun esas olarak postmodern durumu tarif ettiğini ve durumun şimdi gerçekleşmekte olduğunu göstermektir. Bu süreçte doğru anlamsızlaşmış, hakikat diye bir şey kalmamıştır. Bauman'ın da belirttiği gibi bu durum aslında huzur vericidir. Bunun için görece bir bakış açısını ve belirsizlikten haz duymayı öğrenmemiz gerekmektedir. Huzur içinde keyifli bir yaşam olasılığı, her şeyi bir başka olguya dayandırarak açıklamaktan vazgeçmek ile mümkündür³⁵⁵.

F. Jameson'a göre postmodernizm, modernizmin yol açtığı düşünce tikanıklıklarını aşmaya yaramaktadır³⁵⁶. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz dönem, modernizmin gerçekte ne olduğunu bulmaya ve onun farklı yolları olduğunu yeniden düşünmeye yönelik bir isteğin ön plana çıktığı süreçtir³⁵⁷. Lyotard'a göre ise

---

³⁵³ Lyotard'ın postmodernizme ilişkin görüşleri için bkz.; Jeon Francios Lyotard, **Postmodern Durum**, çev. Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

³⁵⁴ Marshall Berman'ın aynı başlığı taşıyan kitabı da söz konusu buharlaşma imgesini Merz'tan ödünç alıyor. Ama o 19. ve 20. yüzyıl boyunca yaşananların ve birikimin bizi postmodern duruma değil, daha ergin bir modernliğe taşıyacağı kanaatinde; M. Berman, **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

³⁵⁵ Z. Bauman, **Yasa Koyucular ile Yorumcular**, Metis yayınları, İstanbul, 1996.

³⁵⁶ Vergin, s. 402.

³⁵⁷ Friedrich Jameson, "Modernizm ve Emperyalizm" **Modernizm ve Emperyalizm, Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın**, çev. Ş. S. Kaya, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 43

postmodernite, modernitenin bir parçasıdır. Evrimini tamamlamamış olan modernizmin yeni bir aşamasıdır³⁵⁸. Postmodern, modernin içerisinde yer almayan olguları öne çıkaracak, güzel biçimlerin tesellisini ve elde edilemez olanın kolektif nostaljisini paylaşmayı mümkün kılan bir zevk uzlaşımını inkar edecektir³⁵⁹.

F. Jameson daha belirli bir dönemleştirici postmodern kavramı kullanmakla birlikte, bunu bir çağ değişmesi olarak tanımlamaz; postmodernizmi daha ziyade İkinci Dünya Savaşı sonrasında kaynaklanan kapitalizmin üçüncü büyük aşamasının, genç kapitalizmin kültürel egemeni ya da kültürel mantığı olarak kavramaktadır. Bu noktada hem Lyotard hem de Jameson, postmodernizmin kapitalizmin içinde ve onun bir parçası olarak var olduğu noktasında birleşmektedir³⁶⁰.

Baudrillard, birçok postmodernizm taraftarların yorumlarını en uç noktaya taşıyan bir düşünür olarak, kökten postmodernist yani bir fanatiktir³⁶¹. Baudrillard, postmodernizme bağlı olarak gerçekleşen dönüşümü, modernitenin sona ermesi ve yeni bir dönemin başlaması olarak değerlendirir. O'na göre imge endüstrisi yeni bir kültür ve toplum yaratmıştır ve bu süreçte “bilgi metafiziğinin yıkılması” büyük önem arz etmektedir³⁶².

Baudrillard'ın postmodern bir simülasyon dünya tasviri, meta üretiminin gelişmesinin enformasyon teknolojisiyle birlikte anlamlandırma kültürünün zaferine yol açtığı varsayımına yaslanır. Baudrillard postmodernleşme terimini, tamamen olgunlaşmış yeni bir toplumsal düzen ya da totaliteden ziyade yeni uygulanma derecelerine sahip bir süreç olarak görmektedir³⁶³.

---

³⁵⁸ Jean François Lyotard, **Postmodern Durum (Postmodernizm)**, çev. Ahmet Çiğdem, Ara Yayınları, İstanbul, 1990, s. 95; Zeka, s. 53

³⁵⁹ J. F. Lyotard, Postmodern Durum (Postmodernizm), s. 97.

³⁶⁰ Fredric Jameson'un postmodernizme ilişkin görüşleri için bkz.; Fredric Jameson, **Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı**, çev. Nuri Plümer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.

³⁶¹ Nur Vergin, Siyasetin Sosyolojisi, s. 314.

³⁶² Mehmet Okyayuz, “Postmodernizm: Modernitenin Öteki Yüzü”, **Doğu Batı Dergisi**, S: 10, Mart-Nisan 2000, s. 142.

³⁶³ Mike Featherstone, Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, s. 26.; Baudrillard'ın postmodernizme ilişkin görüşleri için bkz.; Jean Baudrillard; **Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu**, çev. Oğuz Adanır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991.; Jean Baudrillard, **Foucault'yu Unutmak**, çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.; Jean Baudrillard, **Simülarklar ve Simülasyon**,

J. W. Murphy'e göre postmodernizmin modernizme karşı yönelttiği en önemli eleştiri, düaliteyi yıkmasına yöneliktir. Postmodernistlere göre, Batı geleneğinin temel kusuru, bilgi ve düzenin düalistik olarak kavranması meta anlatılarla desteklenmesidir³⁶⁴. Feher ve Heller'e göre postmodernizm yeni bir çağ değildir. Tüm unsurlarıyla modernitenin üzerinde adeta bir "asalak" konumundadır ve modernitenin açmazları ve başarılarına göre söylemlerini geliştirmektedir³⁶⁵. Onlara göre, modernitenin yayılma süreci "*Avrupa'nın kültürel-coğrafi sınırlarının bir hayli ötesindeki bölgelerde postmodern kültürel ve politik durumların ortaya çıkmasının fideliğini oluşturmaktadır*"³⁶⁶. Dolayısıyla postmodern, modernden sonra gelen dönem değil, modernliğin bilincidir³⁶⁷.

P. Wagner'e göre ise, postmodernliği modernliğin karşısına çıkarmak yanıltıcı bir tutum olacaktır. Postmodern olarak adlandırılan toplumsal fenomenler, modernliğin göreceli aşırı bir toplumsal örneğine işaret etmektedir³⁶⁸. Postmodern dönem, modernliğin sonundan ziyade onun ikinci büyük krizidir³⁶⁹. Bu anlamda postmodernist eleştiri, ne modernliğin toptan reddi ne de sonudur.

Giddens ise postendüstriyel toplumu "*kapitalist ülkelerin dünyanın ekonomik sisteminin idari merkezini oluşturduğu dünya ekonomisinin yeniden düzenlenmesi*" biçiminde tanımlamaktadır³⁷⁰. Böylece Giddens post-endüstriyel toplum teziyle, yeni birikim rejimi ve buna koşut olarak gerçekleştirilecek olan yeniden yapılanma sürecine dikkat çekmektedir. Bu süreç fordist birikim rejiminden postfordist birikim rejimine, örgütlü toplumdan, toplumsalın parçalanmasına geçişi yansıtmaktadır. Bu süreçte devlet de yeniden yapılanarak sosyal devletten kopmakta ancak sosyal devlet gibi toplumun büyük çoğunluğu tarafından benimsenecek yeni bir paradigma

---

çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.; Jean Baudrillard, **Üretim Aynası ya da tarihi Materyalist Eleştiri Yanılsaması**, çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

³⁶⁴ John W. Murphy, **Postmodern Analiz ve Postmodern Eleştiri**, çev. Hüsamettin Arslan, Eti Yayınları, İstanbul, 1995, s. 34.

³⁶⁵ Agnes Heller, **Postmodern Politik Durum**, çev. Şükrü Argın, Osman Akınhay, Öteki Yayınları, Tarihsiz, s. 21.

³⁶⁶ Heller, s. 25.

³⁶⁷ Heller, s. 135.

³⁶⁸ Peter Wagner, **Modernliğin Sosyolojisi (Özgürlük ve Cezalandırma)**, s. 36.

³⁶⁹ Wagner, s. 42.

³⁷⁰ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Çev. Dr. M. Ruhi Esengün/Dr. İsmail Öğretir, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 72.

üretilememekte, dolayısıyla bir paradigma krizi yaşanmaktadır. Bu anlamda postmodernizm, de yeni bir dönemin adı olmaktan ziyade, modernliğin sonuçlarının eskisinden daha çok radikalleştiği ve evrenselleştiği bir dönemin adıdır³⁷¹. Dolayısıyla söz konusu gelişme modernliğin aşılmasından çok modernliğin kendi kendisini eleştirerek anlamaya çalıştığı bir süreçtir³⁷². Bu süreci yüksek modernlik olarak da adlandıran Giddens'a göre³⁷³ modernliğin radikalleşmesi ve toplumsal yaşamın küreselleşmesi kesinlikle tamamlanmış süreçler değildir³⁷⁴.

Touraine'a göre ise günümüzde modernlikten postmodernliğe geçiş söz konusu değildir. Yaşanan bu iki yüzyıllık süreç "sınırlı modernlik" olarak tanımlanabilir³⁷⁵. E. Laclau da, postmodernitenin, modernitenin basit bir reddi olmadığını, farklı kategorilerin ve temaların söz konusu olduğunu, dolayısıyla postmodernitenin aydınlanma modernitesinin değerlerinde bir değişime değil, bu değerlerin mutlakçı karakterinde belirli bir zayıflama anlamına geldiğini belirtir³⁷⁶. Benzer bir yaklaşımı gösteren A. Huyssen'e göre de postmodernizm, modernizmin

---

³⁷¹ Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 11.

³⁷² Giddens, s. 48-51; Giddens Postmodernlikle radikalleşen modernlik arasındaki ayrımı şu şekilde yapar; 1) Postmodernlik günümüzdeki dönüşümleri epistemolojik terimlerle anlar ya da epistemolojiyi tümüyle bir kenara iter. Radikal modernlik ise bir bölünme ve dağılma duygusu yaratan kurumsal gelişmeleri belirler. 2) Postmodernlik günümüzün toplumsal dönüşümlerinin merkez-kaç eğilimleri ve bunların alt-üst edici karakteri üzerinde odaklanır. Radikal modernlik ise, yüksek modernliği, dağılmanın küresel bütünleşmeye yönelik baskın eğilimlerle diyalektik olarak bağlantılı olduğu bir koşullar kümesi gibi görür. 3) Postmodernlik, benliği, deneyimin bölünmesiyle, çözülmüş ya da parçalanmış olarak değerlendirir. Radikalleşen modernlik ise, benliği yalnızca kesişen güçler alanı olmaktan öte bir şey olarak görür; aktif düşünümsel kimlik süreçleri modernlikle olasıdır. 4) Postmodernlik, hakikat savlarının bağlamsallığını tartışır ya da bunları tarihsel olarak görür. Radikalleşen modernlik ise, küresel nitelikteki sorunların önceliği göz önüne alındığında, hakikat savlarının evrensel özelliklerinin kendilerini bize karşı konulamaz biçimde dayattığını ileri sürer. Bu gelişmelerle ilgili sistematik bilgi modernliğin düşünümselliği tarafından engellenemez. 5) Postmodernlik, bireylerin küreselleştirici eğilimler karşısında hissettikleri güçsüzlüğü kuramsallaştırır. Radikalleşen modernlik ise, güçsüzleşme ve güçlenme diyalektiğini hem deneyim hem de eylem bağlamında analiz eder. 6) Postmodernlik günlük yaşamın "boşaltılmasını" soyut sistemlerin devreye girişinin bir sonucu olarak görür. Radikalleşen modernlik ise, günlük yaşamı, soyut sistemlere karşı, yitimi olduğu kadar, yeniden temellükü de içeren etkin bir tepkiler bütünü olarak görür. 7) Postmodernlik, eş güdümlü siyasal girişimi bağlamsallığın önceliği ve dağılma tarafından engellenen bir şey olarak ele alır. Radikalleşen modernlik ise, eş güdümlü siyasal girişimi yerel düzeyde olduğu kadar, küresel düzeyde de hem olanaklı hem de gerekli olarak değerlendirir. Postmodernlik, postmodernliği, epistemolojinin, bireyin/ahlakın sonu olarak tanımlar. Radikalleşen modernlik ise, postmodernliği, modern kurumların ötesine yönelen olası dönüşümler olarak tanımlar. Giddens, *Modernliğin Sonuçları* s. 135.

³⁷³ Giddens, s. 157.

³⁷⁴ Giddens, s. 159.

³⁷⁵ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 402.

³⁷⁶ Yavuz Alogan, (Der.), *Postmodernist Burjuva Liberalizmi*, s. 83-85.

yol açtığı iflas, tükeniş ve yenilenme döngüsü içerisindeki krizleri temsil etmekle kalmaz, modernist kültürün yeni tipteki krizini temsil eder. Bu anlamda postmodernizm, modernizme yeni bir ışık tutmakta ve bir çok estetik stratejileri ve taktiklerini, yeni “toplaşım”ların içine dahil edip orada çalışmalarını sağlayarak temellük eder³⁷⁷.

Postmodernizm, kültürel ve siyasal boyutlarıyla birlikte bir epistemoloji, bir metodoloji ve bir toplumsal ontolojiyi de içine almaktadır. Bu anlamda Murphy’ye göre postmodernizm toplumsal yaşamın kavramsallaştırılması için geleneksel makro ve mikro yaklaşımlara bir alternatif sunar bu nedenle de, postmodernizmin yeterince anlaşılabilmesi için geleneksel ön yargıların terk edilmesi, bilginin ve düzenin standart yorumlarının bırakılmış olması gereklidir³⁷⁸.

Madun Sarup ise postmodernizmi bir felsefi, sanatsal ve kültürel akım olarak açıklamakta ve genel özelliklerini şöyle açıklamaktadır;

“Postmodernizm eleştirel ve tepkisel görünüm sunmakta, eklektizme, düşünümselliğe, aktararak, aktararak söylemeye, yapıntıya, rastlantısallığa, anarşiye, parçacılığa, pastişe ve benzetmeye gönderme yapmaktadır.”³⁷⁹

Sarup’a göre, postmodernizm kavramı muğlak bir kavramdır ve üzerinde anlaşılmiş ortak bir tanım da yoktur. Kavramın ‘yüksek modernizm’in yerleşik biçimlerine karşı özgül bir tepki olarak doğmuş olma olasılığı bir hayli yüksektir³⁸⁰.

Neticede postmodern çağın kavranması, modernlik tasarımının sorgulanışı ve modernliğe duyulan inancın yitirilmiş olmasını, bir çoğulculuk ruhunun var olduğunu, geleneksel bağnazlıklara karşı kuşkuculuğun arttığını ve nihayet dünyayı evrensel bir bütünlük olarak algılayan ve kesin çözümlerle, sorulara tam yanıtlar

³⁷⁷ Andreas Huyssen, “Postmodernin Haritasını Yapmak”, **Modernite Versus Postmodernite**, der. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, s. 126.

³⁷⁸ John W. Murphy, Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri, Çev. Hüsamettin Arslan, Eti Kitapları, İstanbul, 1995, s. 7-8.

³⁷⁹ Pastiş: Çeşitli yapıtları taklit edip hicvederek yapılan müzik parçası ya da resim; Madun Sarup, Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm, çev. A. Baki Güçlü, Bilim ve Sanat Yayınları/ARK, Ankara, 1997, s. 191

³⁸⁰ Madun Sarup, Postyapısalcılık ve Postmodernizm, s. 173.

bekleyen bakış açısının reddini öngörmektedir. Postmodernizm, medya çağıyla aynı zamanda ve birlikte vardır. Medya pek çok açıdan postmodernizmin merkezindeki dinamiği tanımlayıcı bir özellik gösterir. Postmodernizm ile birlikte etnik ve dinsel köklere dönüş ya da fundemantalizm, sosyal ve siyaset bilimciler tarafından daha geniş ve ayrıntılı olarak araştırılan olgular olmuştur. Geçmişle bağların koparılmayarak daha güçlü bir biçimde sürdürülmeye çalışılması postmodernizmin temel özelliklerinden biri olmuştur.

Nüfusun büyük bir bölümünün kentlerde yaşaması ve bu alanlardan kaynaklanan fikirlerin etkisi altında kalması, postmodern fikirlerin merkezinin metropol olması sonucunu doğurmuştur. Postmodernizmin sınıf olgusu vardır, ve sınıflı toplum yapısı içerisinde demokrasi bir ön koşuldur. Mimarlar, sahne sanatçıları, sosyal bilimciler, yazarlar, alt-kültürler ve modern kentin dinamiğini sağlayanlar, postmodernizmin çekirdek dokusunu oluşturmaktadır. Postmodernizm değişik tartışmaların yan yana konmasına, nasıl uygun gelirse o şekilde derleme yapılmasına yani eklektisizme ve farklı imajların karıştırılmasına izin vermekte, bu durumu teşvik etmektedir. Basit ve yalın ifade düşüncesi, bazen tüm anlaşılabilirlik iddialarına rağmen, postmodernist ustaların aklından çıkmaktadır³⁸¹.

Postmodernizm-modernizm ilişkisi ve postmodernizmin modernizme karşı olduğu ilerleme anlayışı, rasyonalizasyon, sekülerizm ve nesnelliği şeklinde özetlenebilir. Bir bakıma modernliğe yöneltilecek postmodern eleştiriler evrenselleştirici, her şeye hâkim bir aklın bazı olumsuzluklarını ortaya koymakla birlikte modernliği toptan reddedici bir tutumu haklılaştırmamaktadır. Temel sorun modernliğin yeni bir anlayışını geliştirmekte yatmaktadır³⁸². Modernizmin kendi bünyesinden bir postmodernizm hareketini doğurmuş olması onun modernizmin bugüne kadar yıktıklarına karşı duyulan bir nostaljinin ifadesi gibi görülmektedir. Postmodernizm, Nietzsche'den beri modernizme karşı belki çok da haksız olmayarak

---

³⁸¹ Akbar Ahmed, **Postmodernism and Islam**, First published in 1992 by Routledge 11 New Fetter Lane, London s. 10-28; Postmodernizm ve İslam, s. 24-43; Hüsamettin Çetinkaya, **Umutlarımızın Celladı Kimliklerimiz**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1995, s. 216-217.

³⁸² Nuri Bilgin, **Kültürel Kimlik**, Sistem Yayınları, İstanbul, 1995, s. 147-148.

hissedilen bir rahatsızlıkla, eleştirel bir haklılıktan yola çıkarak, sonradan bir baskı mekanizmasına dönüşmüştür³⁸³.

2.1.3. Temel Özellikleri

2.1.3.1. Görecelik

Postmodernizm modernizmin tekçi ve bölünmez nitelikteki değerlerini ve ilkelerini özellikle görecelik ilkesiyle sarsmaya çalışmıştır. Görecelik, bütün bilgilerin göreliliğini ileri süren öğretiyi anlamına gelmektedir³⁸⁴. Sosyal ve ahlaki anlamda ise genel geçer, salt ahlaki değerleri olmadığını, bütün değerlerin çağlara, toplumlara, kişilere, toplum durumlarına, yaşama biçimlerine göre değiştiğini öne süren öğretiyi anlamına gelmektedir. Bu anlamda Lyotard'ın ifadesiyle, değer yargılarının izafiliği postmodern insanın tabiatından kaynaklanmaktadır³⁸⁵. Postmodernizm, mümkün gerçekliklerin sayısını arttırmıştır³⁸⁶. Nitekim postmodernistler çoğu zaman kriterless yani spesifik olarak apriori tüzüğü bulunmayan bir toplumun geliştirilmesinden söz etmişlerdir³⁸⁷. Dolayısıyla postmodernizm bir 'orjinalite' yokluğunun göstergesi veya teminatıdır³⁸⁸.

Postmodernizm bir "varoluş felsefesi"dir. Bu anlamda postmodernistler bütün fenomenlerin toplumsal anlamını çarpıtırılar, değiştirirler ve açıklayıcı modeller kullanmayı sevmezler, insani ifadeden kopuk hiçbir şeyin var olmayacağını düşünürler³⁸⁹. Dolayısıyla postmodernistler Giddens'in da dediği gibi hiçbir şeyin kesinlikle bilinmeyeceği iddiasını taşımaktadır³⁹⁰. Bu anlamda postmodernistler tam

---

³⁸³ Mehmet Okyayuz, "Postmodernizm: Modernitenin Öteki Yüzü", **Doğu Batı Dergisi**, S: 10, Mart-Nisan 2000, s. 146.

³⁸⁴ Postmodernizmin özellikleriyle ilgili kısımda yapılan sınıflamada ve içerikte şu kitaptan yararlanılmıştır. Dursun Çiçek, **Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi**, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1997

³⁸⁵ J. F. Lyotard, **Postmodern Durum**, Postmodernizm, çev. Ahmet Çiğdem, Ara Yayınları, İstanbul, 1995, s. 66.

³⁸⁶ John W. Murphy, Postmodern Analiz ve Postmodern Eleştiri, s. 7-8.

³⁸⁷ Murphy, s. 36.

³⁸⁸ C. Garratt Çizgilerle Postmodernizm, s. 136.

³⁸⁹ John W. Murphy, Postmodern Analiz ve Postmodern Eleştiri, s. 40-41.

³⁹⁰ Anthony Giddens, Modernliğin Sonuçları, s. 47.

anlamıyla nihilisttirler. Onlar Aydınlanma ile birlikte düşünülen ilerlemenin tamamlandığı düşüncesinin yerini, olumsuzluk ve çok anlamlılık ile değiştirirler³⁹¹.

Richard Rorty de postmodernizmi görecelikle özdeşleştirmektedir³⁹². Doğrunun görecelileştirilmesi çabası, Alman tarihselci felsefesiyle başlamış ve çağımızda postmodernizmle birlikte en üst noktaya ulaşmıştır³⁹³. Postmodernistler için özellikle Schopenhaver ve Nietzsche'nin felsefelerinden kaynaklanan rölativizm en belirleyici unsur olmuştur³⁹⁴.

Postmodernizmin görecelik ilkesi üzerine fazla eğilmiş olması ve semantik özgüllüklere çok fazla dikkat harcaması, toplumun anlamsal olmayan yanlarına dünya koşullarında yaşanan ekonomik ve sosyal eşitsizliklere karşı tepkisiz ve körleşmiş olmasına neden olmuştur³⁹⁵. Bu anlamda da postmodernizm göreceliğin moda haline gelmiş biçimidir³⁹⁶. Bir bakıma kültürel görecelik, muhafazakâr bir kavramsallaştırmayı estetikleştirici bir yazımla bağdaştıran bir projeyi meşrulaştırmak üzere postmodernizm adı altında yeniden devreye sokulmaktadır³⁹⁷.

Modernizmin toplumsal anlamda dayatmacılığının karşısına Postmodernizm, hiçbir kesin doğrunun ve gerçeğin olamayacağını ileri sürüyor. Sosyal anlamda tek bir değerden değil, pek çok değerden bahsediyor. Bu bir bakıma robotlaşan modern insana karşı bir sosyal ve kültürel tepkinin de ifadesi haline gelmiştir.

2.1.3.2. Öznellik

Postmodernizmin benimsediği Rölativizm ve Nihilizm ile birlikte öznellik de benimsenen temel olgulardan biri olmuştur. Sofistlerin dediği gibi insan artık her şeyin ölçüsü haline gelmiştir. Bu anlamda postmodernistler insanlara, mevcut politik

---

³⁹¹ Madan Sarup, Postyapısalcılık ve Postmodernizm, s. 156-157

³⁹² Yavuz Alogan, (Der.), Postmodernist Burjuva Liberalizmi, s. 78.

³⁹³ Jorge Larraín, İdeoloji ve Kültürel ve Kimlik, s. 11.

³⁹⁴ Jorge Larraín, İdeoloji ve Kültürel ve Kimlik, s. 146.

³⁹⁵ Ernest Gellner, Postmodernizm İslam ve Us, s. 103.

³⁹⁶ Gellner, s. 106. Ona göre postmodernizmin getirdiği yeni bakış, yaşamamızın gerçek yapısal ve işlevsel yanlarından çok dekoratif yanları için geçerlidir.

³⁹⁷ Marc Ague, Çağdaş Dünyaların Antropolojisi, s. 52. Farklı bir yorum için bkz; Zeynep Sayın, **Kötülük, Tekilcilik Postmodernizm**, Mitos Yayınları, İstanbul, 1994, s. 17-18.

gerçekliğe alternatifler öne sürme imkânı veren yeni bir toplumsal düşünüş ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla postmodernizmin öznesi mevcut yapılanmayı sorgulayabilen ve yeni öznellik tarzlarını inşa etmeye girişen bir öznedir.

Larrain'e göre postmodernizm, özneye karşı yürütülen saldırının son aşamasıdır³⁹⁸. O'na göre modernizmin en temel felsefi özelliklerinden biri, ortaçağda geçerli olan eski din merkezli dünya görüşüne karşı, insanı, dünyanın ve her şeyin ölçütü olarak merkeze koymasındır³⁹⁹.

Touraine'e göre de postmodern kültür, her şeyden önce derinliği yani imlerle anlam arasındaki mesafeyi reddetmektedir. İşte bu nedenle, öznenin ortadan kaldırılmasını ve nesnenin öznenin yerini almasını en uç noktasına kadar götürmektedir. Tüketim kültürü, tıpkı sanayi toplumunun işçi hareketinin üzerine kurulduğu zemini oluşturduğu gibi, özne talebinin de içinde yer aldığı alanı oluşturmaktadır⁴⁰⁰.

Gellner'e göre postmodernizmin tutarlı bir tanım veya değerlendirmesini yapmak imkânsızdır. Postmodernizmi "öznellik histerisi" olarak tanımlayan⁴⁰¹ Gellner, postmodernistlerin nesnel doğrunun yerine hermenötiğin doğrusunu koymakta olduğunu iddia etmektedir⁴⁰².

2.1.3.3. Çok Kültürlülük ve Çoğulculuk

Postmodernizmin en belirgin özelliklerinden biri de çoğulculuk yani farklılıkları çoğaltmaktır. Bu özellik, postmodernizmin yeni umutlarından da biridir⁴⁰³. Çünkü postmodernizmin modernizme karşı yönelttiği en temel tezlerden biri, modernizmin tekçi ve tek-kültürcü anlayışına karşılık, çokçu ve çok-

---

³⁹⁸ Jorge Larrain, *İdeoloji ve Kültürel ve Kimlik*, s. 205.

³⁹⁹ Larrain, s. 198.

⁴⁰⁰ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 280.

⁴⁰¹ Ernest Gellner, *Postmodernizm İslam ve Us*, s. 50.

⁴⁰² Gellner, s. 58-60.

⁴⁰³ C. Garratt, *Çizgilerle Postmodernizm*, s. 120.

kültürlülüğü temel alan anlayışıdır⁴⁰⁴. Farklı kültürlerin korunmasını ortaya atan bu görüşü savunanların genel kanısı, farklılıkları görmezden gelen hegemonyacı bir kültür anlayışına son verilmesi gerektiğidir. Çünkü farklılıkları görmezden gelen toplum, kimliklerin baskılanması nedeniyle, gözetici bir tutum içerisine girmektedir⁴⁰⁵. Taylor'a göre de bütün toplumlar, zaman içerisinde çok kültürlü bir hal almakta ve aynı ölçüde geçirgen olmaktadır. Geçirgen olma özellikleri, çok kültürlü göçlere daha açık hale gelmeleri demektir. Hatta ona göre, milliyetçilik politikası, yüzyılı aşkın bir zamandır, itici gücünü kısmen insanların, yaşadıkları çevrelerdeki başka insanlar tarafından aşağılandıkları ya da saygı gördükleri duygusuna kapılmalarından almaktadır. Çok uluslu toplumlar, büyük ölçüde, bir grubun başka bir grup tarafından eşit değerde algılanıp tanınmaması nedeniyle parçalanabilmektedir⁴⁰⁶.

Postmodernizm bu özelliğiyle yüksek kültürle kitle kültürü arasındaki ayrımı kaldırmaktadır⁴⁰⁷. Postmodernizmle birlikte kültür mekanikleşmiş ve medyanın konusu haline gelmiştir⁴⁰⁸. Postmodernistlere göre eğer bir toplum plüralizmi yani çoğulculuğu teşvik ediyorsa sağlıklıdır. Bu amacı gerçekleştirmek için muhalif görüşleri hem koruyan hem de reddeden söylem teşvik edilmelidir⁴⁰⁹. Bu anlamda her kültürün yaşamasına izin verilmelidir⁴¹⁰. Lyotard da farklılıkları harekete geçirmekten söz etmekte ve her şeyi tek bir şeye indirgeyen düşünceye karşı koymaktadır. O'na göre dünyanın anlamı tek ve bir olmaktan çıkmakta, anlamlar ve dünyalar çoğullaşmaktadır. Dolayısıyla “hakikat” ve “mutlak” anlayışı da çoğullaşmaktadır⁴¹¹. Nitekim kültürlerin tekil değil çoğul olduğunu ilk kez 1951

---

⁴⁰⁴ Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, çev. Murat Yılmaz, Vadi yayınları, Ankara, 1995, s. 72-73; Charles Taylor, **Çokkültürcülük**, Haz. Amy Gutman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 31.

⁴⁰⁵ Taylor, **Çokkültürcülük**, s. 55-56.

⁴⁰⁶ Taylor, s. 71-72.

⁴⁰⁷ Friedrich Jameson, **Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Mantığı**, s. 100; Andreas Huyssen, “Kadın Olarak Kitle Kültürü Modernizmin Ötekisi”, **Kadın ve Popüler Kültür** der. Süleyman İrvan, Mutlu Binark, Ark Yayınları, Ankara, 1995, 93-94.

⁴⁰⁸ Friedrich Jameson, **Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Mantığı**, s. 108.

⁴⁰⁹ Madan Sarup, **Postyapısalcılık ve Postmodernizm**, s. 156; John W. Murphy, **Postmodern Analiz ve Postmodern Eleştiri**, s. 131-132; Marc Ague, **Çağdaş Dünyaların Antropolojisi**, s. 8 ve 24.

⁴¹⁰ John W. Murphy, **Postmodern Analiz ve Postmodern Eleştiri**, s. 274; Jencks'e göre, postmodernizm ile çoğulculuğun kapısı açılmış, tarih ve gelenek içeriye alınmış, retorik, ikonografi, renk, konvansiyon, heykel, hatta süslemeler sisteme dahil edilmiştir.

⁴¹¹ Zeynep Sayın, **Kötülük, Tekilcilik, Postmodernizm**, s. 41-45.

yılında UNESCO için hazırladığı çalışması “İrk ve Tarih” ile Levi Strauss dile getirmektedir⁴¹².

Postmodernizm, büyük anlatıların (modernizmin) yıkılışına, çeşitli yerel, kültürel, etnik, dinsel, ideolojik küçük anlatıların bir arada yaşamasına doğrudan bir davet niteliğindedir⁴¹³. Bu sınırsız çoğulculuk anlayışı muhafazakârlık göstergesi olarak nitelendirilmektedir. Gerçekte ise postmodernizm, ne tam anlamıyla muhafazakâr, devrimci, ilerici, ne yükselen bir umut dalgası ne de derin bir umutsuzluk gelgittir. Postmodernizm tüm bu ayrımları ilgisiz hale getiren bir kültürel hareket gibi gözükmemektedir⁴¹⁴. Yani 1970 sonrasında dünyada yaşanan toplumsal değişimin ve hareketliliğin bir tanımlamasıdır. Modernizmin dayatmacılığına karşı yabancılaşmış ve kişiliği, kimliği parçalanmış, bilinci yaralanmış bir insanın yaşadıklarının kavramsallaştırılmasıdır.

Feher ve Heller’e göre, kültürü ulusla özdeşleştiren, kültürün ulusun özgüllüğü olduğunu kendinden emin tezlerle savunan görüşlere karşı, günümüzde tek bir ulusal çerçeve içerisinde çok-kültürlülüğe hakları olduğunu deklare eden hareketler belirmeye başlamıştır⁴¹⁵. Böylece homojenleştirilen bütünsellik yerelci ve ırkçı temalarla birlikte parçalara ayrılmaya başlamıştır. Batının geleneksel olarak “kültür” olarak adlandırdığı olgu, genel normlar, kutsal kurallar ve değerler yaratan tek bir söylemin evrenselleşmesi ve gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Şimdi bu kültürel evrenselliğin ortadan kalkmasıyla “yüksek” ve “alçak” arasındaki fark, yığın kültürü ve kutsal elit kültürü arasındaki fark, son olarak da kültürel misyon ve kitle eğlencesi arasındaki fark ortadan kalmaya başlamaktadır⁴¹⁶. Postmodern insanı “çok-kültürlü” olarak tanımlayan Adair’a göre de postmodern dünyada, farklı ve özel bir yeri olan

---

⁴¹² Sayın, s. 47; Ayrıca bkz.; C. L. Strauss, **İrk, Tarih ve Kültür**, çev. Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

⁴¹³ Agnes Heller, **Postmodern Politik Durum**, çev. Şükrü Arın-Osman Akınhay, Öteki Yayınları, Tarihsiz, s. 12.

⁴¹⁴ Heller, s. 201.

⁴¹⁵ Agnes Heller, **Doğu Avrupa Devrimleri**, çev. Tarık Demirkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 123.

⁴¹⁶ Heller, s. 124-128; Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, çev. Mete Tuncay, Tarih Vakfı ve Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 117 ve 124. Ahmed S. Akbar, Postmodernizm ve İslam, s. 143 ve 152. Edward Said, **Entelektüel**, çev. Tuncay Bilkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 32.

bir kavram olarak kültür, uygulanamaz olacak ve giderek “yürünülen yollara” ilişkin bir şey haline gelecektir⁴¹⁷.

Jameson’un kitle kültürünü postmodernizmle birlikte görmesine benzer bir şekilde Sarup da “tüketici kültürü”nü bütünüyle postmodern bir kültür şeklinde görmektedir. O’na göre bu kültürde, geleneksel ayrılıklar ve sıradüzenler çökmekte, çok-kültürlülük onay görmekte ve göklere çıkarılmaktadır⁴¹⁸. Değişik kültürlerin yan yana gelmesi ve sentezi, ironi ve uygunsuzluk postmoderndir, güçlü siyasal merkezlerin ve kimliklerin tanınmasını isteyen yerli grupların taleplerinin reddi de postmodern yönetsel tarzın ifadelerindedir.

Modernizm doğrusal gelişmeye, teknolojiye, pozitif bilimlere ve akla vurgu yaparken, postmodernizm belirsizliğe, parçalılığa, heterojenliğe ve farklılığa ayrıcalık tanımaktadır. Postmodernizme göre ne dünya kendi bütünlüğü içinde tutarlı bir şekilde ifade edilebilir ne de tarihsel gelişiminin tutarlı bir anlamı vardır. Bireyler o kadar parçalı ve dağınıklardır ki, kendilerini zaman içinde ileriye taşıyamazlar. Eğer tarihin anlamı yoksa insanların geleceğinin de anlamı yoktur⁴¹⁹.

Postmodern kültürü oluşturan dört temel fenomen söz konusudur:

1. Aydınlanma sonucunda ortaya çıkan modernist kültürün aynı zamanda bir iç ve dış emperyalizm kültürü olduğunun iddia edilmesi,
2. Kadın hareketinin toplumsal yapıda ve kültürel tutumlarda önemli değişikliklere yol açması (Feminizm),
3. Ekolojik sorunların gündeme gelmesi (çevre),
4. Öteki kültürlerle, Avrupalı ve Batılı olmayan kültürlerle, işgal ve tahakkümden başka araçlarla ilişki kurulmasının gerekliliği⁴²⁰

---

⁴¹⁷ Gilbert Adair, **Postmodernci Kapıyı İki Kere Çalar**, çev. Nazım Dikbaş, İletişim yayınları, İstanbul, 1993, 23-33. G. Stauth, B. Turner, “Nostalji, Postmodernizm ve Kitle Kültürü Eleştirisi”, **Modernite Versus Postmodernite**, s. 274 ve Michail Ryan, “Postmodern Siyaset”, s. 310.

⁴¹⁸ Madan Sarup, Postyapısalcılık ve Postmodernizm, s. 197-198; Nuri Bilgin, Kültürel Kimlik, s. 148-149

⁴¹⁹ Jorge Larrain, İdeoloji ve Kültürel ve Kimlik, s. 147; Erol Göka, Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, **Önce Söz Vardı** (Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme), Vadi Yayınları, Ankara, 1996, 186-187.

⁴²⁰ Andreas Huyssen, “Kadın Olarak kitle Kültürü Modernizmin Ötekisi”, **Kadın ve Popüler Kültür**, der. Süleyman İrvan, Mutlu Binark, Ark Yayınları, Ankara, 1995, s. 128-129.

Parçalı kimlikleri ve taklidi başlatan postmodernist dönem veya postmodern kültür, sabit ve durağan bir gerçekliğe yapılan tüm göndermelerden yoksun kalmıştır⁴²¹.

2.1.3.4. Eklektisizm

Postmodernizmin çok-kültürlülüğü benimsemesi, eklektik bir tutumun ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Postmodernistler, kendilerine özgü bir popülizmle⁴²² olayları değerlendirmişler ve “her şeyin her şeyle gittiği” anlamında fikirler ortaya atmışlardır⁴²³. Postmodernistlerin bu duruşu temelde çağdaş yaşamın olgusal gerçekliklerinden kaynaklanmaktadır. Feyereband’ın bilimsel akılcılığa karşı savunduğu “*her şey olur*” (anything goes) sloganıyla, tam bir serbestliğe, kaçınılmaz olarak da eklektizme varmışlardır⁴²⁴. Nitekim Lyotard eklektisizmi çağdaş genel kültürün sıfır derecesi olarak kabul etmektedir. O’na göre Reggae dinlenilir, bir Western seyredilir, yemek için Mc Donalds ve yerel mutfaklar tercih edilir. Sanatta da aynı şey geçerlidir. Estetik kıstasların yokluğunda tek ölçü paradır. Piyasa bütün zevklere ve bütün gereksinimlere ulaşabilmektedir⁴²⁵. Bir bakıma postmodernizm yaşanılanları veya yaşanabilecek her şeyi meşrulaştırmanın yolu olarak belirmektedir⁴²⁶.

Göreceliği ve nihilizmi temel tutum olarak benimseyen postmodernistlerin ve postmodernist bir toplumun temel özelliği de insanların olaylara tepkide bulunmamaları biçiminde gerçekleşmiştir⁴²⁷. Postmodern düşünceye sahip insanlar veya sanatçılar, kurallar ve sınırlar olmaksızın çalışmak istemektedirler⁴²⁸. Yani kültürel mesaj olarak postmodernizm kendisine “*ne olsa gider*”i seçmiştir. Bir bakıma bu ilke “*siz başkaldırmak istediğiniz her şeye başkaldırabilirsiniz, ama*

---

⁴²¹ Irwan Binark, s. 180. Postmodernizm ve siyasal parçalanma için bkz; M. Murat Taşar, Burhan Metin, Altay Ünaltay Bosna Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş, Birleşik Yayınları, İstanbul, 1996;

⁴²² Friedrich Jameson, Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Mantığı, s. 98.

⁴²³ Jameson, s. 415.

⁴²⁴ N. Zeka, Postmodernizm, s. 15-16.

⁴²⁵ J. F. Lyotard, Postmodern Durum, Postmodernizm, s. 92.; C. Garratt, Çizgilerle Postmodernizm, s. 47.

⁴²⁶ C. Garratt Çizgilerle Postmodernizm, s. 50.

⁴²⁷ John W. Murphy, Postmodern Analiz ve Postmodern Eleştiri, s. 61-62.

⁴²⁸ Murphy, s. 57.

birakın ben de başkaldırmak istediğim özgül şeylere başkaldırayım, bırakın kendimi tamamen rahat hissettiğim için hiçbir şeye başkaldırmayayım”⁴²⁹ biçiminde ifade edilebilir. Bundan dolayı postmodernizmde devamlı olarak “eklektisizme”, “düşünümselliğe”, “özündergeliliğe” (self-referentiality), “aktararak söylemeye”, “rastlantısallığa”, “anarşiye”, “parçalılığa” ve “benzetmeye” gönderme söz konusudur⁴³⁰. Dolayısıyla hiçbir eleştiri postmoderne zarar veremez, çünkü postmodern kendisine yöneltilebilecek her eleştiriye “haklısın” diyebilir ve onu söylemine katabilir⁴³¹. Bir bakıma postmodern dönemde, teori ile pratik yaşamda çalışanlar giderek birbirleriyle kaynaşmakta, bilim-teknoloji-politika ve kültür alanları iç içe girmekte, temel yapı üst yapının, üst yapı temel yapının içinde erimektedir. Bu yeni yaşam tarzının, bugünü ve geleceği teknolojik ilerlemenin gereksinimlerine ve değerlerine göre düzenlenmektedir. İnsanın hemen hemen tüm etkinliği, kayıtsız koşulsuz uyum düzeyine inerken, toplumsal yaşamın belirleyici üretim güçleri giderek çok daha tahripkar olmaya başlamıştır⁴³². Söz konusu ilkeye göre her şey serbesttir, sınırlar ve yanlışlar diye bir şey yoktur⁴³³.

Bu dönüşümler, özellikle 1970’li yıllarda başlayan ve 1980’li yıllarda hızlanan liberal değişimlerin ve dönüşümlerin yol açtığı sosyal ve kültürel değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Modern kültürün sarsılması, yerel ve mahalli kültürlerin ortaya çıkması veya gündeme girmeye başlaması, liberalizmin getirdiği varsayılan özgür ortamın “her şeyi” meşrulaştırması ve her şeye izin vermesi böyle bir anlayışı beslemiştir.

---

⁴²⁹ Ference Feher, **Postmodern Politik Durum**, Çev. Şükrü Argın, Osman Akınhay, Öteki Yayınları, Tarihsiz, s. 200-201.

⁴³⁰ Madan Sarup, **Postyapısalcılık ve Postmodernizm**, s. 158.

⁴³¹ Ö. Naci Soykan, **Türkiye’den Felsefe Manzaraları**, s. 144; Soykan’a göre, bizim ilk postmodernimiz Nasreddin Hoca’dır. Birbirinden davacı olan iki kişiye de “haklısın” diyen ve buna karşı çıkan karısına da hak veren Hoca’nın bu söylemi postmodern ilke olan “her şey gider”e ve “her şeye izin vardır”a tıpa tıp uyar.

⁴³² Serol Teber, **Politik Psikoloji Notları**, Ara Yayınları, İstanbul, 1990, s. 13.

⁴³³ Teber, s. 23.

2.1.3.5. Sivil Toplumculuk - Neoliberalizm

Jameson, postmodernizmin “ideolojilerin sonu”⁴³⁴ ve “ütopyacı beklentiler”le⁴³⁵ alakalı olduğunu söyler. Postmodernistlerin buyruklardan nefret ettiğini söyleyen Murphy’ye⁴³⁶ göre ise postmodernistlere göre iktidar, kişiler arasında gerçekleşenin söylem yoluyla kanunlaştırıldığına inanmaktadır⁴³⁷. Kaldı ki postmodern dünyanın insanları sistemsizlikten korkmama iddiasını taşımaktadır⁴³⁸.

P. Wagner’e göre de postmodernizmle birlikte sivil toplum kavramı önemsenmeye başlanmıştır⁴³⁹. Giddens’a göre ise postmodernlik sadece radikalizmin ve fundemantalizmin sonu ile değil “tarihin sonu” ile de ilişkilendirilmeye çalışılmıştır⁴⁴⁰. Larrain ise postmodern toplumlarda her şeyin görünür, dolaysız, şeffaf ve açık olduğunu vurgulamaktadır⁴⁴¹. Bazı sosyal bilimcilerin postmodernizmi “ideolojilerin sonu” ile ilişkilendirmesine karşı çıkan Larrain, postmodernizmin tek taraflı olarak çoğulculuğa ve farklılığa vurgu yaptığı, değişik kültür ve ırkların ve insanlığın ortak unsurlarını gizlemeye çalıştığı için kendisinin de bir ideoloji olduğunu belirtmektedir.

Postmodernizm neoliberalizm ile de iyi geçinmektedir. Temelde neoliberalizm ile postmodernizm zıt felsefi ilkelere dayanmaktadır. Neoliberalizm, evrensel, akla önem veren ve genel çerçevesini aydınlanmacı ilerleme fikrinden alan bir yaklaşım iken, postmodernizm akla belli ölçülerde karşı çıkan, ilerlemeye inanmayan, yerellik ve öznelliğe vurgu yapan bir yaklaşımdır. Ancak piyasa güçlerinin özgür faaliyetini öne sürerek neoliberalizm hem özel üreticinin bireysel akılcılığını hem de sistemin genel akıl-dışılığını veya toplam çıktıyı desteklemekte ve öne çıkartmaktadır. Postmodernizm bu yönüyle girişimcinin akılcılığı ile değil,

---

⁴³⁴ Friedrich Jameson, Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Mantığı, s. 217; Serol Teber, Politik Psikoloji Notları, s. 23-59; Gencay Şaylan, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Yayınları, İstanbul, 1994, s. 11

⁴³⁵ Friedrich Jameson, Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Mantığı, s. 223.

⁴³⁶ John W. Murphy, Postmodern Analiz ve Postmodern Eleştiri, s. 130.

⁴³⁷ Murphy, s. 128.

⁴³⁸ Feher, Heller, Doğu Avrupa Devrimleri, s. 135.

⁴³⁹ Peter Wagner, Modernliğin Sosyolojisi (Özgürlük ve Cezalandırma), s. 50.

⁴⁴⁰ Anthony Giddens, Modernliğin Sonuçları, s. 50.

⁴⁴¹ Jorge Larrain, İdeoloji ve Kültürel ve Kimlik, s. 161.

piyasa sonuçlarının akıldışıılığı ile neoliberalizmle bütünleşmektedir. İşte bu nedenle postmodernizm neoliberalizmin felsefi mantığı, neoliberalizm ise postmodernizmin ekonomik mantığı haline gelmiştir⁴⁴². Postmodernizm devlet yapısı ile ilgili olarak ulus-devlet anlayışını da yadsımakta⁴⁴³ “yeni dünya düzeninin” koşullarını yansıtmaktadır⁴⁴⁴. Douglas Kellner’e göre ise postmodern toplumsal teori günümüz sosyo-kültürel ve tarihsel kırılmayı, kopuşu ve sözde yeniliği abartmakta, geçmiş ile günümüz arasındaki süreklilikleri önemsememekte ve bu ilişkilendirmenin önünü tıkamaktadır⁴⁴⁵.

2.1.3.6 Yorumsamacılık (Hermenötik) – Dil Oyunları

Postmodernizmin temel özelliklerinden birisi de “Yorumsamacılık” yani “metnin ve anlamın öne çıkışı”na verdiği önemdir. Her şeyin görece olması, her şeyin değişebilirliği, her şeyin gidebilirliği veya farklı anlam ve yorumların ortaya çıkabilmesi, metinler üzerinde yapılacak yorumlara bağlıdır. Nitekim Gellner’e göre de postmodernizmin etkilendiği akımların başında yorumsamacılık gelmektedir. Gellner Wittgenstein’in “dünya nesnelere değil, olgulardan oluşan bir bütündür” sözünü hatırlatarak şimdiki entelektüellerin dünyanın nesnelere değil, anlamlardan oluşan bir bütün olduğuna inandıklarını ifade etmektedir.

“Bir şeyin ne olduğunu sorarsanız, yanıt hazır: Ona yüklediğiniz anlamdır.”⁴⁴⁶

Gellner’in de ifade ettiği gibi postmodernistler nesnel doğrunu yerine hermenötüğün doğrusunu koyarlar, dolayısıyla bu aynı zamanda nesnel bilgiyi reddederek hermenötik bilgiyi kabul etmek, benimsemek demektir⁴⁴⁷. Çünkü onlara göre dünyada hiçbir şey ”dil”i aşamaz⁴⁴⁸.

---

⁴⁴² Y.a.g.e., s. 164-165.

⁴⁴³ Akbar Ahmed, Postmodernizm ve İslam, s. 152.

⁴⁴⁴ Gencay Şaylan, Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, s. 216.

⁴⁴⁵ Douglas Kellner, “Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm”, Modernite Versus Postmodernite, Vadi Yayınları, Der. M. Küçük, İstanbul, 2000, s. 256.

⁴⁴⁶ Ernest Gellner, Postmodernizm İslam ve Us, s. 43; John W. Murphy, Postmodern Analiz ve Postmodern Eleştiri, s. 79-83.

⁴⁴⁷ Ernest Gellner, Postmodernizm İslam ve Us, s. 58-60.

⁴⁴⁸ John W. Murphy, Postmodern Analiz ve Postmodern Eleştiri, s. 74.

Postmodernizm dilin işlevi üzerine odaklandığı için felsefede linguistik hareketlerle tanımlanmaktadır. Wittgenstein, pozitivist dil teorisini reddeder ve bütün dillerin kendi içinde referanslara sahip olduğunu söyler. Herkes kendi dil oyunu içerisinde rasyoneldir. Üstün bir dil yoktur⁴⁴⁹.

2.1.3.7 Din ve Geleneklere Vurgu

Postmodernizmin özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik en önemli özelliklerinden biri de din ve geleneklere yani dinsel ve tinsel canlanmaya ilişkin genel ilkeleridir. Batı karşıtı aydınları en fazla etkileyen ve ilgilendiren özellik de bu olmuştur. Modernitenin dayandığı Aydınlanma geleneğini ve bu geleneğin temel taşları olan rasyonalizm ve bilim mitolojisini ciddi bir biçimde sorgulayarak, modernlik projesinin temellerini sarsan postmodernist yaklaşım, modern ideolojilerin, yaşam biçimlerinin, estetiğin, epistemolojinin hegemonyasına karşı koyarak da alternatif teolojik bakış açılarının ve yaşam biçimlerinin yolunu açmış ve onlara entelektüel anlamda meşruiyetin çerçevesini hazırlamıştır. Aydınlanma geleneğinden bir kopuş olarak dinin köktenci bir anlayışla yeniden keşfi, modernist söylemin iflasına ilişkin düşüncelere bir tepkiyi de yansıtmaktadır⁴⁵⁰.

Postmodernizm ile birlikte önemi artan din, çok kültürlülük ilkesi doğrultusunda kendisine daha çok geleneksel, tinsel ve kültürel alanda yer bulmuştur. Nitekim postmodernizm, yalnızca ilahi dinlerin değil, en garip dinsel mezheplerin de geri dönüşünü belirlemektedir⁴⁵¹. Jameson'a göre, bu tür yeni dinsel formasyonları, tinselliğin tanımı gereği artık neredeyse ortadan kalktığı bir durumda, insanlığın tinselliğe duyduğu evrensel bir yönelişi şeklinde yorumlamak yersiz ve duygusal bir davranış olacaktır. Ona göre bugün fundemantalizm olarak anılan süreç aynı zamanda postmodern bir görüngüdür. Modernist Şah'a karşı yapılan İran devrimi bunun bir örneğidir⁴⁵².

⁴⁴⁹ Fatmagül Berktaş, Politikanın Çağrısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 155.

⁴⁵⁰ İhsan D. Dağı, "Ortadoğu'da İslam'ın Siyasallaşması", **Yeni Forum Dergisi**, C.13, Sayı 279, Ağustos 1992, s. 17-18. Friedrich Jameson, Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Mantiği, s. 10.

⁴⁵¹ Friedrich Jameson, Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Mantiği, s. 480.

⁴⁵² Jameson, s. 485-490.

Heller ve Feher'e göre ise postmodern dönemde "büyük laikleşme anlatısı" yıkılmıştır ve bu durum çoğulcu dinsel canlanma ile desteklenmektedir. Günümüzde dinsel canlanmanın en belirgin postmodernist özelliği, kendiliğinden gelişen dinsel coşku dalgasının köklü bir çoğulculuk içermesi, genellikle birleştirici nitelik taşıması ve buna bağlı olarak melez fenomenlerle dolu olmasıdır⁴⁵³. Dolayısıyla bu özellik daha çok özel alanın dinsel modelle düzenlenmesi noktasında odaklanmaları anlamında dünyevi dinlere önem vermektedir. Yeni fundemantalizm kendisini göreceliğe aşırı düşkünlüğünden dolayı cezalandıran postmodern durumun kötü vicdanının sesidir⁴⁵⁴.

Giddens'a göre de günümüzde yaşanan dönüşümler parçalanmış bir dünyada ortaya çıkmaktadır⁴⁵⁵. Giddens bu postmodernist dönüşümün dinsel boyutunu şu sözlerle ifade etmektedir;

*"Postmodernitenin hesabına dinin dönüşü de yazılacaktır. Yaşam çok zor ve bu yüzden belirsizlik inanca açılıyor. Kuşkusuz yaşamda ilkelerin geçersizleşmesiyle dinin dönüşünün bağlantısı daha az iç içe geçmiş bir durumda bulunmuyor. Önümüzde açılan yelpaze kaygı vericidir. O, geçmiş üzerine kapanan çeşitli köktendinciliklerde bazı kemikleşmeleri kapsar; geçmişin kutsallaştırılmış dünyasında taşıdıkları apaçıklıkla birlikte temel değerleri belirlemede gerekli olan sağlam bir tabanın yokluğu karşısında duyulan bir rahatsızlığın ifadesi olarak tarikatların çoğalması; dini duyguların yeni ifade biçimlerinin araştırılması ve tarımsal tipte bir cemaat nostaljisinin birbirine karıştığı büyüleyici bir yenilenme"*⁴⁵⁶.

Postmodernizmin geri getirdiği din "şeriat" eksenli bir din değildir. Nasıl ki postmodernizm her konuda çoğulculuğu savunuyorsa din konusunda da aynı ilkeyi savunmaktadır. Tekilciliğin yerine çok sesliliği getiren postmodernizm, çeşitli anlatıların yan yana savunmasını yaparak, tek bir anlatıyı savunmamaktadır. Bu

⁴⁵³ Ference Feher, Postmodern Politik Durum, s. 14-15.

⁴⁵⁴ Feher, s. 15-16.; Feher ve Heller'e göre, Doğu Avrupa'daki yapılanmanın bir diğer uç noktası da, dünyevi aktivitelerde hayal kırıklığına uğrayan tepkilerin dinsel görünülü ya da temelli manifestlerle dile getirilmesidir; Feher, Heller, Doğu Avrupa Devrimleri.

⁴⁵⁵ Anthony Giddens, Modernliğin Sonuçları, s. 142.; Giddens'a göre, dünyevileşme dinsel düşünce ve etkinliğin tümüyle oradan kalkmasına yol açmamıştır. Hatta geleneksel dinin nüfuzunun gevşediği yerlerde bile kederle ilgili düşünceler tümüyle ortadan kaybolmaz. Anthony Giddens, Modernliğin Sonuçları s. 100-101.

⁴⁵⁶ Abel Jeanniere, "Modernite Nedir?", **Modernite Versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Der. M. Küçük, İstanbul, 2000, s. 15-25.

bağlamda tek tanrıcılığın baskıcı söylemleri yerine çok tanrıcılığın kurtarıcı söylemlerine geri dönmek savunulmaktadır⁴⁵⁷.

Postmodern terimlerle Tanrı artık bir “meta-söylem” (trancendantal) statüsüne sahip değildir. Bu sebeple teolojik olduğu iddia edilen problem, toplumsal ya da tarihsel bir problem haline gelmektedir. Postmodern dinin çağrısı, barış, aşk ve yardımseverlik gibi faziletlerin egemen olduğu bir cemaat tesiri çağrısıdır. Postmodernistler dinin kişiler arası olduğunu düşünürler din bu anlamda bir moral güç olarak serbest bırakılmalıdır⁴⁵⁸.

Yeniden geri dönen ve canlanan dini akımlar ve hareketler genelde verili düzenden memnun olmayan ve bu düzene uymak istemeyenlerin oluşturdukları bir harekettir. Çok genel çizgileriyle sosyalizmin öngördüğü düzenin gerçekleşme ihtimalin kalmadığını, toplumsal devrimler döneminin geçtiğini dayatan mevcut sistemde bu dinsel akımlar, yabancılaşmış, nesneleşmiş insanın kendisini ve tahrip olan doğayı kurtarabilecek tek alternatifin, kozmik güçlerle ilişki kurarak gerçekleştirebilecek bir tinsel devrim olabileceğini savunmaktadır.

Genellikle yeniden dine dönüşü haber veren bu görüşler çeşitli modern sanayi toplumlarında sayıları giderek artan çeşitli dini hareketlerin büyük bir yaygınlık kazanmasına vesile olmuştur⁴⁵⁹.

2.1.3.8. Pragmatizm

Postmodernizm, kurucu teorilerden kaçınır ve dilin işlevi üzerine yoğunlaşır. Bu anlamda postmodernizm felsefi ve etik pragmatizme kayar. Postmodernizmde bir teorinin ya da yorumun doğruluğu, gerçeklik ile bağlantısına bakılarak değil, uygulamalarının pratik sonuçlarına bakılarak anlaşılır. Kapsayıcı ve bütünlükçü bilgi teorilerine dayanmasa bile, yaşanmış deneyimler, bazı pratik ve yararlı sonuçlara yol

⁴⁵⁷ Zeynep Sayın, *Kötülük, Tekilcilik Postmodernizm*, s. 49-51.

⁴⁵⁸ John W. Murphy, *Postmodern Analiz ve Postmodern Eleştiri*, s. 165-170.

⁴⁵⁹ Postmodernizmin özellikleriyle ilgili benzer bir görüş için bkz.; Dursun Çiçek, **Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi**, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1997.

açabilir⁴⁶⁰. Dolayısıyla teoriden sonra pratik değil, pratikten hareket edilerek teoriye ulaşılmaya çalışılır.

2.1.4. Siyaset Anlayışı

Postmodernizm teriminde ifade edilen bu “post”, yani “sonracı” duruşa ivme kazandıran ve onu besleyen en önemli söylemlerden biri her şeyin sonunu ilan ederek 1980’lerden itibaren gündeme gelen tezler ve teorilerdir. Tarihin sonu, toplumun sonu, modernitenin sonu⁴⁶¹, gelişmenin sonu, toplumsalın sonu gibi her şeyin sonlandığı, sonunun geldiği bir dünyada, ki hemen belirtiyim postmodernist öngörülen aksine tarihin veya gelişmenin sonu gelmemiştir, yapacak çok şey yoktur⁴⁶². Gianni Vattimo’nun da belirttiği gibi nihilizme varan bir edilgenlikle elimiz kolumuz bağlı oturup beklemek, Baudrillard’ın çizdiği derin karamsarlığa kapılmak ya da gününü gün etmek veya Rorty’nin öğütlediği gibi “*konusmaya devam etmek*”⁴⁶³. İşte bu tür yaklaşımların siyaset üzerindeki etkilerini görmezden gelmek mümkün değildir.

Birçok postmodern düşünür, siyaseti kültür-yoğun bir alan olarak görme eğilimindedir. Çünkü postmodernistlere göre kültür yaşamın tüm boyutlarında vardır. Frederic Jameson’un söylediği gibi, postmodern düşünürlerin gözünde “*toplumsal hayatımızda her şey kültürel olmuştur*”⁴⁶⁴. Postmodern düşünürler nedenselliği tek bir faktöre indirgeyen modernist düşünceye karşı çıkarken kendileri de postmodern durumu sadece kültür odaklı bir açıklamayla ifade etmişlerdir. Ekonominin yanı sıra kültüre değil, ekonominin yerine kültüre belirleyici bir konum atfetmişlerdir. Bu anlamda ekonomizmin yerini kültüralizm almıştır.

---

⁴⁶⁰ Fatmagül Berktaş, Politikanın Çağrısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 156.

⁴⁶¹ Nazım İren, Aydınlanmadan ilham alan aşkinci modernitenin, Batı-dışı coğrafyalarda hiçbir zaman yaşanmamış bir proje olduğunu, dolayısıyla, bugün Batı-dışı toplumlarda modernitenin sonundan söz ederken, sona erenin, moderniteyi yerel-ulusal-kültürel sınırlar içinde sıkıştıran parçalanmış ulus devlet modernliği olabileceğini vurgulamaktadır. Bkz. Nazım İren, “Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği”, **Doğu-Batı Dergisi**, S. 39, Kasım-Aralık-Ocak 2006-07, ss. 157-180, s. 162.

⁴⁶² Nur Vergin, Siyasetin Sosyolojisi, s. 298.

⁴⁶³ G. Vattimo, **The End of Modernity: Nihilism and Hermeneutics in Post-Modern Culture**, Polity Press, London, 1988.

⁴⁶⁴ Nur Vergin, Siyasetin Sosyolojisi, s. 314.

Jameson'a göre postmodernizm kapitalizmin kültürel yansımasıdır. O, postmodernizmi tarihsel bir kopuş olarak değil, kapitalist gelişme sürecinin bir aşaması ve "geç kapitalizmin kültürel mantığı"nın bir ifadesi olarak yorumlamaktadır⁴⁶⁵. D. Harvey de postmodernizmin kapitalizm içerisinde yer alan gelişmelerden bağımsız bir olgu olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır. O da kültüralist indirgemeciliğe karşı tavır koymakta ve postmodernizmi geçmişle mutlak bir kopuş olarak değil, kapitalizmin kitle üretimi ve tüketimi konusunda Fordist modelin aşıldığı bir dönemin bir sosyo-politik ve kültürel biçimi ya da aşaması olarak değerlendirmektedir. Fordist modelin aşılması küreselleşmeye koşut bir gelişmedir. Bu anlamda ulusal ekonomiler tehdit altındadır. Üretim geleneksel sınıf yapısının hiyerarşik mantığına göre değil, merkez-çevre etrafında yapılmaktadır. Tüketim modelleri bireysel ihtiyaçlar, farklılaşan zevkler ve giderek çoğalan yaşam tarzlarınca şekillenmektedir⁴⁶⁶. Harvey'e göre modernist ve postmodernist düşünceler arasında "parçalanma, gelip geçicilik, kaotik değişim, süreksizlik" gibi konularda önemli farklılıklar söz konusudur. Harvey, postmodernitenin moderniteden çok da büyük farklılıklar içermediğini, her ikisinin de temelde aynı dinamiği yansıttığını savunmaktadır. Aradaki fark ise postmodernizmin yönsüzleştirici ve yıkıcı etkisini daha yoğun bir biçimde göstermesidir.

Ekonomi politiğin ve küresel iktidar koşularının gerçekliğini saklayan postmodernizmin retoriğinin tehlikeli olduğunu savunan Harvey postmodernizm için şu ifadeleri kullanmaktadır;

*"Postmodernizm, şeyeştirmeleri ve bölünmeleri kabul etmemizi, maskeleye ve üstünü örtme işlemlerini yerellik mahal ve toplumsal gruplaşmada ortaya çıkan her tür fetişizmi yüceltmemizi ister, bir yandan da bütün derinlikleriyle, yoğunluklarıyla, kapsamlılıklarıyla ve günlük yaşamımız üzerinde egemenlikleriyle her geçen gün daha evrensel hale gelen politik-ekonomik süreçleri (para akımları, uluslararası işbölümleri, mali piyasalar v.b)kavrayabilecek türden üst teoriyi de yadsır."*⁴⁶⁷.

⁴⁶⁵ F. Jameson, Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism, Duke University Press, Durham, 1991'den aktaran Nur Vergin, Siyasetin Sosyolojisi, Doğan Kitap, İstanbul, 2008., s. 314; Bu analizin Türkçe ön çalışma özeti için bkz; "Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı", Postmodernizm; Jameson, Lyotard, Habermas, Der. N. Zeka, K1Y1 Yayınları, İstanbul, 1990.

⁴⁶⁶ D. Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, Metis, İstanbul, 1997.

⁴⁶⁷ David Harvey, Postmodernliğin Durumu, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s. 138.

Harvey'e göre postmodernizm çağımız koşullarında azınlıkları savunan bir söyleme sahip olmasına karşın, küresel iktidar koşullarının ve ekonomi politiğin gerçeklerini maskeleyerek, dengesiz iktidar ilişkileri ile dolu bir dünyada kadınları, etnik ve ırksal azınlıkları, sömürgeleştirilmiş halkları, işsizleri, gençliği vb. güçten yoksun kılmaktadır.

Baudrillard'a göre ekonomi politiğin veya kültürel açıklamaların bu dönemde hiçbir önemi kalmamıştır. O'na göre ekonomi ve devlet üzerinde düşünmek ve toplum ile kültür arasındaki etkileşime ilişkin modeller kurmak gereksizdir. Çünkü amaç, bir toplum teorisi yapmak değil, gözlemlerden hareket ederek eleştiri yapmaktır. Bu nedenle O, insanların faaliyet alanlarına yönelik kültürel yapılar üzerinde durmaktadır. O'na göre tarihin sonu gelmiş ve bu süreçten sonra artık herhangi bir şekilde özgürleşim açılımında bulunmanın imkânı kalmamıştır. Bu anlamda toplumsal ve siyasal açıdan değerlendirmeleri oldukça olumsuz ve karamsardır⁴⁶⁸.

Günümüz toplumlarının yapısı edilgenlik kültürüne dayanmaktadır. Modernitenin kirlettiği bu edilgen kültürden beklenecek herhangi bir şey kalmamıştır. Bireylerin özgürlük alanı teknoloji ve medya tarafından çoğaltılarak yayılan simulakra⁴⁶⁹ bombardımanı ile geriye dönüşü olmayan bir şekilde yok edilmiştir⁴⁷⁰. Bu durumda yapılması gereken tek şey beklemektir. Geleceksiz bir geleceğe ilişkin yapılan bu tespit Jameson'un bu düşünceye atfen kullandığı "*ters yüz edilmiş milenarizm*"⁴⁷¹ sözünü doğrulamaktadır. Postmodern duruma karşı alternatifler aramak, farklı projeler üretmek için artık çok geç kalınmıştır. Kuralları belirlenmiş olan bu oyunu oynamamak izlenebilecek en uygun yol olarak görünmektedir. Farklı bir sistem arayışı içinde olmak da gereksiz olduğu kadar

---

⁴⁶⁸ Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, s. 315-316.

⁴⁶⁹ Baudrillard'ın kullandığı Simulakra, orijinalinin belirsizleştiği, önemsizleştiği, zihinlerden silindiği veya yok olduğu bir kopyanın kopyası anlamına gelen bir sözcüktür. Baudrillard bu anlamda postmodern durumu simulakranın istilası olarak yorumlar. Postmodern durumda simulakra, yani kopya gerçeğin ta kendisi olur. İleri teknoloji sayesinde kopya orijinale o kadar yakın hale gelir ki orijinalin hiçbir önemi kalmamaya başlar.

⁴⁷⁰ F. Baudrillard, **Simulakrlar ve Simülasyon**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

⁴⁷¹ Milenarizm, sosyal antropolojide kullanılan bir kavram olarak, boyunduruk altında bulunan kavimlerin milenyum sonunda kurtuluşunu ve ebedi mutluluğu vaat eden inanç ve bu inanca bağlı dinsel ritüelleri, yani yeryüzündeki cenneti ifade eder.

zararlı bir çabadan başka bir şey değildir⁴⁷². Çünkü başka bir sistem arayışı da mevcut sisteme dolaylı da olsa katılma ve olumlama anlamına gelmektedir. Oysa sistemin çizdiği siyasal sistemin temel mantığının oyununa gelinmemelidir.

Bu anlamda mutlak bir katılımsızlığı savunmak en devrimci tutumdur. En iyi muhalefet, içinde bulunulan modern siyasal eylem türlerinin tümüne karşı olumsuz davranmak ve tüm eylem türlerini olumsuzlayarak eleştirmek yoluyla yapılan muhalefettir. Postmodernizmin demokrasi eleştirisi, demokratik temsilin amacının heterojen ve karmaşık olan toplumu tekdüzeleştirerek, asimile eden bir anlayıştan geçer. Demokrasi farklılıkların üzerini örterek, insanları kalıba sokar, tek-tipleştirir ve yabancılaştırır. Bu modernitenin de asli hedefidir⁴⁷³.

Baudrillard, seçimler yoluyla gerçekleştiren temsil olayının saptırmadan başka bir şey olmadığını iddia etmektedir. O'na göre, bir "bilinç oluşturma sanayi" olan kitle medyaları halkı yönlendirmekte bu anlamda halkı aslında bilinçsizleştirmektedir. Temsil ilişkisinde tarafların dahi belirsiz olduğu karmaşıklık içerisinde insanlar konuşacaklarsa bile belirli kalıplar içerisinde ve istenildiği kadar konuşturulacaklardır. Baudrillard'a göre tüm bu sebepler göz önünde bulundurulduğunda, temsil olgusu siyasal manipülasyonun en uç noktaya getirilebildiği bir simülasyon olayıdır.

Durumu daha iyi bir konuma getirmek amacıyla mevcut olanı kabullenip beklemek yerine, özgürleşim yoluyla ilerlemek ve demokrasiyi en radikal boyutlara ulaştırabilmek için moderniteyle postmodernizmi telif etmeyi denemek isteyen bilim adamları da vardır ki bunlardan en önde geleni Chantal Mouffe'dir. Mouffe'nin eşi Ernesto Laclau ile birlikte yazdığı kitapta belirtilen amacı, postmodernist yığınlığın üstesinden gelebilecek bir siyaset teorisi oluşturmaktır⁴⁷⁴. Bu amaçla modern siyasal değerlerin yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Radikal demokrasinin modern ve postmodern değerler üzerine kurulabileceğini savunan Mouffe'a göre, modernite de

---

⁴⁷² Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, s. 316.

⁴⁷³ Vergin, s. 317.

⁴⁷⁴ E. Laclau ve C. Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Toward a Radical Democratic Politics*, Verso, London, 1985.

zaten tamamlanmamış bir proje olarak varlığını sürdürmektedir. Bu projenin daha da genişletilmesini savunan Mouffe, projenin korunması gereken değerlere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Modernitenin sağladığı özgürlüğü önemsemekte ve kendi teorik çalışmasıyla Batı'nın demokratik devrimlerinin başarıları doğrultusunda yeni bir adım atılacağını ifade etmektedir⁴⁷⁵. Nasıl ki modern siyasetin sınırlarını aşmak için postmodern analizlerden faydalanılıyorsa, modernitenin kazanımlarını da sürdürmek, postmodern koşullar altında demokrasiyi tesis edebilmenin temel şartıdır⁴⁷⁶.

Modernitenin siyaset projesinin en önemli özelliği projenin iyimser bir niteliğe sahip olmasıdır. Çünkü modernitenin amacı özgürlük, eşitlik ve adalet gibi evrensel değerlerin tanınması ve hayata geçirilmesini sağlamaktır. Laclau ve Mouffe da modernitenin bu iyimserliğini paylaşmakta ve demokrasinin kuruluş koşullarının bugün de gerçekleşmesine katkı sağlamaya çalışmaktadırlar. Demokrasinin yeniden tesisine yönelik arayış, toplumların parçalanma süreçlerine girdikleri, sınıf mücadelesinin anlamını kaybettiği, sağ-sol ayrımının kalmadığı ve toplumsal dayanışmanın sekteye uğradığı postmodern çağda büsbütün aciliyet kazanmış durumdadır⁴⁷⁷. Dolayısıyla zaman, yeni bir siyasal felsefenin temellerini atma zamanıdır.

Laclau ve Mouffe'un yeniden tesis etmek istediği demokrasi, modernitenin yol açtığı liberal demokrasi anlayışıyla paraleldir. Çünkü onlara göre liberal demokrasi, radikal demokrasinin ön koşuludur. Bu anlamda görüş, moderniteye karşı devam eden bağlılığın bir ifadesidir. İçinde bulunulan çıkmazı aşabilmenin tek yolu liberal demokrasinin radikalleşmesi veya radikalleştirilmesiyle mümkündür.

Radikal demokrasi anlayışı içerisinde liberal demokrasiden farklı olarak özne-kurumlara ihtiyaç vardır. Özne-kurumlarla kastedilen ise toplumsal hareketlerdir. Mouffe'ye göre, içinde bulunan dönemde sosyal sınıf mücadelesi

---

⁴⁷⁵ C. Mouffe, "Radikal Demokrasi: Modern mi, Postmodern mi?", **Modernite Versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Der. M. Küçük, İstanbul, 2000.

⁴⁷⁶ Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, s. 319.

⁴⁷⁷ Vergin, s. 319.

dinamizmini yitirmiştir⁴⁷⁸. Toplumsal hareketler demokratik ve çoğulcu geleceği inşa etmenin aktörleri haline gelmiştir. Bu hareketler eşitlik için mücadele verirken liberal demokrasiyi ileriye taşımakta ve radikal bir söylemin oluşması için zemin hazırlamaktadır. Laclau ve Mouffe, çağdaş toplumlarda görülen bu hareketlerin 19. ve 20. yüzyılda yaşanan işçi sınıfı mücadelelerinin işlevini aşmış olduğu inancındadırlar⁴⁷⁹.

Sosyal hareketler üzerinde temellenen bu yeni siyaset biçimi sınıf dayanışmasının yerine farklılıklar üzerinde odaklanan politikalarla demokrasiye derinlik kazandırmaktadır. Farklılık, postmodern siyasetin demokrasi arayışında başta gelen sosyolojik olgulardan biridir⁴⁸⁰. Bu itibarla da bazı araştırmacılar postmodern siyasetin kimlik politikalarıyla ilintili olduğunu düşünmektedir. Kimlik politikasında bireyler, kültür, etnisite ya da cinsiyet üzerinde temellenen mücadeleler vermek suretiyle kendilerini özdeşletirdikleri ve egemen kültür tarafından baskı altında tutulan grupların çıkarları doğrultusunda siyaset yaparlar. Bu nedenle, farklılıklar kimlik politikalarının merkezi önem verdiği bir husustur.

Kimlik politikaları, milli kültürün özgüllüğünü, belirli bir gruba ya da cemaate ait olan özellikleri, yerel nitelikli gelenekleri muhafaza etmeyi öngörmektedir. Yerel ve özel tercihler evrensel ve genel tercihlerin üzerinde

---

⁴⁷⁸ Sınıf politikasının etkisizleşmiş olması ve özellikle işçi sınıfının tarihsel aktör konumunu yitirmiş olması, üçüncü yol teorisyeni A. Giddens'ten F. Fukuyama'ya kadar bir çok siyaset sosyoloğunun ortak tespitidir. A. Heler'e göre de demokratik mücadelede düşman artık "sınıfsa" değil yani işveren veya patron değildir. Düşman, hükümetler, idare ve hatta milli iradenin tecelliyle demokratik olarak seçilmiş vekillerdir. Bu bağlamda sosyal hareketler bir sınıf hareketi değildir. Sosyal hareketler, yaşam kalitesini yükseltmenin ve moral değerler açısından daha tatmin edici bir hayatın peşinde olan hareketlerdir. C. Mouffe, "Radikal Demokrasi: Modern mi, Postmodern mi?", **Modernite Versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Der. M. Küçük, İstanbul, 2000.

⁴⁷⁹ Irak Savaşı'na karşı çıkmak için dünyanın bir çok ülkesinde sınıfsal açıdan hiçbir ortak tarafı olmayan milyonlarca insanın protesto yürüyüşleri ve mitingler Mouffe'nin tezini doğrular niteliktedir. Bu hareketler, dünya kamuoyunun devreye girdiği yeni bir dünya düzeninin habercisi niteliğindedir. Türkiye'de de çok daha az sayıda ve cılız olmasına karşın farklı ideolojilere sahip farklı sınıflardan gelen insanların ekonomik temelli olmayan ve siyasi partilerden bağımsız bir şekilde toplanarak mitingler düzenlediğine tanık olabiliyoruz. Türkiye'nin 2007 yılında sahne olduğu ve milyonlarca yurttaşı bir araya getiren "Cumhuriyet mitingleri" de sadece ekonomik hakları savunma çerçevesinde değil aynı zamanda kültürel ve ideolojik amaçlı mitinglerdi. Belirli değerler çerçevesinde bir araya gelen insanların kitle gösterisiydi. Aralarında emekçiler olduğu gibi, "beyaz yakalılar", kentli orta sınıflar, metropollerin yüksek burjuvazisi ve her kesimden çok sayıda kadın vardı. Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008., s. 321.

⁴⁸⁰ S. Benhabib, "The Democratic Moment and the Problem of Difference", **Democracy and Difference**, Princeton University Press, New Jersey, 1996.

tutulmaktadır. Bu nedenle kimlik politikalarının çoğu etnisiteyi ve etnik birliği siyasal dayanışmanın esas unsuru olarak belirlemiştir.

Robert Antonio'ya göre ise kimlik politikaları tehlikelidir. Çünkü bu politikalar halk üzerine kurulu çoğul modern toplum yerine etnisite ve kabile üzerinde temellenmektedir. Bu sebeple de merkez kaç nitelikli hareketler ve düşünceler etkili hale gelmeye başlamaktadır. Postmodernizm aşırılığına da yol açan bu hareketler, postmodernizmin takındığı gelişigüzel hoşgörü tavırları, farklılıklara verdiği önem ve evrensellik karşıtlığı sayesinde genişlemekte ve kabileleşme eğilimlerinin boy göstermesine neden olmaktadır. Antonio'ya göre kabileleşme eğilimi daha kapsamlı tehlikelerin ortaya çıkmasında da başarı faktördür. Kabileleşme hareketleri ve eş zamanda gelişen mikro milliyetçilik, gerici, faşizan ve kanlı politikaların da odağını oluşturmaktadır. Yabancı düşmanlığı, dinsel çatışmalar, ırkçılık, şiddet ve soykırım, kabileleşme hareketlerinin rehberliğinde patlak veren hareketlerdir⁴⁸¹.

Antonio, kabileleşme olgusunun gerisinde yatan bir dizi uluslararası etkeni, modern ulus-devletlerin çıkarlarını ve silah tacirlerinin kar güdümlü direktiflerini göz ardı etmektedir. Bu anlamda kabileleşme eğilimi aslında Jameson'un dediği gibi geç kapitalizmin kültürel mantığının bir uzantısıdır. Postmodern siyasette olması gereken "ideal ve saf bir demokratik siyaset, bireylerin ve grupların kendilerini ifade etmelerine, hükümetlerin bazı grupları dışlamadan alamayacakları kararları rafa kaldırmalarına ve gerçek bir çok kültürlülüğün yeşermesine izin veren bir siyasettir"⁴⁸². Kamusal alan teorisyeni Habermas ve radikal demokrasi teorisyeni Mouffe'da aynı fikri savunmaktadır.

Eleştirmenler, postmodernistlerin muhafazakâr olduklarını ve yalnızca, ekonomik ve toplumsal işleri yönetmek için bir "bırakınız yapsınlar" (laissez-faire) yaklaşımının tutunmasını sağlamaya çalıştıklarını öne sürerler. Jameson,

---

⁴⁸¹ R. J. Antonio, "After Postmodernism: Reactionary Tribalism", *American Journal of Sociology*, C: 106, No: 1, Temmuz 2000; Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008., s. 323.

⁴⁸² J. R. Gibbins ve B. Reimer, *The Politics of Postmodernity*, Sage, London, 1999, s. 151. Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, s. 324.

Eagleton ve Said gibi yazarlar, postmodernizmin, liberal ekonomi ve piyasanın yeniden düzenlenmesi yönündeki eğilimle uyum halinde olduğunu iddia eder.

Postmodernistler, bireysel kazanç peşinde koşmaya yardımcı olacak düzen formasyonunu dikkate almazlar. Bu yüzden, postmodernistler anahtar birçok noktada arza dayalı ekonomi yanlılarıyla uzlaşmazlar. Postmodernistler birey üzerinde değil, daha çok kişiler arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Onlara göre düzen kendiliğinden ortaya çıkmaktan çok söylem içinde doğmaktadır ve bu söylem engelleyici olmayan veya cebre dayalı olmayan meşru bir söylemdir⁴⁸³.

Birçok toplum ve edebiyat eleştirmeni postmodernizmin en iyimser değerlendirmeye apolitik olduğunu düşünür. Basitçe dile getirmek gerekirse kararlaştırılamazlık, kararlardan yoksunluk olarak yorumlanır. Postmodernistler, politikayı toplumsal anlam sorununa cevaptan çok, teknik bir şey olarak görürler. Politik faaliyette, toplumsal sürekliliği sağlama yönteminden çok kişisel ve toplumsal varoluşun anlamıyla ilgili sorunlara yönelmişlerdir. Kısaca, talimatsız bir siyaset felsefesi üretmektedirler.

Postmodernistler, yönetimlerin nasıl devrilmesi gerektiğini açıklamazlar. Dolayısıyla kurtuluşun devrimin zirvesinde değil, devrimden önce gerçekleşeceğine inanırlar. Muphy'e göre postmodernistler hem devletçiliğe hem de liberalizme düşmandırlar. Bu yönetim sistemlerinden her birinin odağının toplumsal kontrol olduğunu öne sürerler⁴⁸⁴.

Ronald Reagan'ın 1980 başkanlık seçim kampanyası sırasında cansız bir ekonomiyi canlandırmak üzere sunduğu ekonomik programı George Bush ve John Anderson "Büyücü ekonomisi", "aynalı ekonomi" olarak nitelendirmiştir. Bu politika ABD'yi uluslararası iflasın ve mali çöküşün eşiğine birkaç adım daha yaklaştırsa da tuhaf ve şaşırtıcı olan, bu kadar kolaycı bir fikrin bu kadar etki yaratması ve politik bakımdan bu kadar uzun bir süre boyunca bu kadar işe yaramasıydı. Daha da tuhaf olanı, kamuoyu yoklamaları Amerikan seçmeninin çoğunluğunun bütün temel

⁴⁸³ John W. Murphy, Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri, s. 123-125.

⁴⁸⁴ Murphy, s. 213-251.

toplumsal, politik ve dış politika sorunları konusunda kendisinden köklü biçimde farklı düşündüğünü göstermesine rağmen Reagan'ın yeniden seçilmesiydi. En tuhafı ise, yönetimindeki bir düzine kadar üst düzey temsilci hukuk kurallarını ciddi biçimde çiğnemekle ve ahlaki ilkelerden açıkça sapmakla suçlandığı ya da bundan hüküm giydiği halde, böyle bir Başkan'ın görevden ayrılırken toplumdan bu derecede yüksek bir sevgi seline mahzar olabilmesiydi. Estetiğin etik karşısındaki zaferi bundan daha açık bir biçimde ortaya çıkamazdı⁴⁸⁵.

Politikanın medyatikleşmesi, Kennedy-Nixon televizyon tartışmasıyla birlikte yeni bir yön kazanmıştır. Çoğu insan Nixon'ın başkanlık seçimini kaybetmesini tıraşı uzamış görünümüyle güven telkin etmemesine dayandırmıştır. Bunu, politik bir imajın biçimlendirilmesi ve satılması için halkla ilişkiler firmalarının aktif biçimde kullanılmaya başlaması izleyecektir⁴⁸⁶.

Siyasal eylem alanında rasyonalitenin despotik sonuçlarına karşı toplumun çeşitli kesimlerinden bir tepki açığa çıkmış, bu tepki siyasal düşünce alanında modernizmin genel söylemini yıkan geniş bir proje içinde, eskinin yerine geçemeye aday bir siyasal anlayışa yol açmıştır. Bu yeni üst yapısal öge, ekonomik yapıda, iletişim alanında ve teknolojide yaşanan değişimler sonucunda oluşmuştur.

Bilim ve teknolojinin yaygınlaşması ile toplumun her alanı gibi siyasal alan da teknik-pragmatik bir nitelik göstermeye başlamıştır. Bu anlamda sistem toplum nezdinde meşruiyetini yitirmeye başlamış, sistem içerisinde insanların etkin olma imkânları sona ermiştir. Çünkü teknolojinin siyasete girmesi ile propaganda teknikleri artmış, siyasal partiler halkın iradesini biçimlendiren aygıtlara dönüşmüştür. Böylece siyasal katılım anlamını yitirmiştir.

Modernizmin siyasal düşüncesi, genel düşünce yapısının evrenselci ve bütünlükçü yapısına uygun olarak, mutlak, bölünemez, devredilemez bir iktidar anlayışının üzerinde yükselmiştir. Egemen ve laik modern devlette iktidar, aklın ve bilimin verilerine bağlı kalarak, ekonomik anlamda bir sınıfın veya siyasal bir

---

⁴⁸⁵ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 363

⁴⁸⁶ Harvey, s. 364.

grubun eline geçebilmekteydi. Modern devlette iktidarın meşruluğunu sağlayan şey, devletin kendisiydi. Çünkü devlet, modern çağın söylemine uygun bir şekilde konumlanmış ve Aydınlanmacı kabullere dayanmış bir devlettir.

Postmodernizmin siyasal felsefesi ise evrenselliğe ve bütünlüğe karşı çıkan bir genel söylemden hareket etmektedir. Postmodern söylem parçacılığı, farklılığı ve göreliliği esas almaktadır. Bu sebeple bir bütünlüğü ifade eden modern devlet ve iktidar düşüncesi bu söylemin ruhuna uymamaktadır. Gerçeğin parçalandığı, yanılısamların gerçek olarak kabul edildiği, evrenselin olmadığı bir ortamda mutlak, bölünemezi merkezi ve tek bir iktidardan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Postmodern iktidar mikro düzeyde, günlük yaşam patriklerini inceleyerek gücünü bu yolla arttırmakta, iletişim teknolojilerini kullanarak har alana nüfuz etmekte ve giderek otoriter bir görüntü sergilemekte ancak söylemde çelişkili bir şekilde demokrasiye ve çoğulculuğa gönderme yapmaktadır.

2.1.5. Küreselleşme, Postmodernizm, Yeni Sağ İlişkisi

1980'li yıllardan itibaren askeri, ekonomik, kültürel, vb. unsurların görünümüleriyle ortaya çıkan küreselleşme herşeyden önce kapitalizmin içine girdiği derin ekonomik krizi aşmak üzere tekelci sermayenin ulus devlet sisteminden kurtularak yeniden yapılandırılması sürecidir. Kapitalizmin yeniden yapılandırılması ya da “geç kapitalizm” evresi, Keynesyen, planlamaya dayalı ulusal ölçekteki kitlesel, üretim ve tüketim, güçlü sendikalar, sosyal devlet, tek uluslu hegemonya projesi, sosyal demokrasi, yerine tek amacı karlılık olan tekelci sermayenin ulus devletin sınırlarını aşarak küresel düzeyde dolaşımını olanaklı kılacak olan Post-Fordist, üretim ve tüketim stratejisine dayanır.

Post-Fordist esnek üretimin en önemli özelliği üretimi, bilişim ve iletişim teknolojilerinden yararlanarak talebe göre yönlendirebilmesidir. Bu durum siyasal, ekonomik ve kültürel alanda üretimin dağılarak adem-i merkezileşmesi, toplumsal sınıfların çözülerek, kitle sendikalarının ve merkezi ücret pazarlığının çökmesi, bunun yerine atölye tarzı pazarlığın yükselmesi, emeğin, merkez ve çevre olarak

bölünmesi, taşeronluğun, acenteliğin ön plana çıkması, esnek çalışma, devletin özelleştirme politikalarıyla küçültülmesi, sınıfa dayalı ulusal partilerin ve oy kullanma biçiminin çökerek, onun yerine, yöre, ırk, kültür odaklı politikalara dayalı toplumsal hareketlerin yükselmesi gibi geniş çaplı değişimlere yol açmıştır⁴⁸⁷.

Sosyalist dünyanın da çözülmesiyle ortaya çıkan Amerikan merkezi tek kutuplu dünyada, ABD'nin askeri jandarmalığı öncülüğündeki batı kökenli tekelci sermaye dünyanın her yerinde sömürmek için yeni pazarlara açılmaktadır. Sürecin bir parçası da özellikle azgelişmiş ülkelerde önceden kamuya ait olan yatırım ve üretim alanlarının IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası tekelci sermaye kuruluşlarının, içerdeki yeni sağ iktidarlarla ittifak yaparak uygulamaya koyduğu özelleştirme politikalarıyla yağmalanmasıdır. Tekelci sermayenin, uluslararası kuruluşları aracılığıyla bu ülkelerin ekonomisinin ve maliyesinin yönetimini ve denetimini eline geçirmesi, ulus devletin tipik kurumlarının ve uygulamalarının (ulusal egemenlik, parlamenter işleyiş vb.) tümüyle tahrip edilmesine ve çözülmesine yol açmaktadır.

Tekelci sermayenin özellikle azgelişmiş ülkelerdeki ulus devletleri ekonomik ve mali olarak yıkıma sokması, yoksulluğun hızla tırmanarak toplumsal gerilimlerin ve siyasal istikrarsızlıkların artmasına yol açmaktadır. Bu durum kültürel olarak da ulus devleti de tahrip etmektedir. Küresel tekelci sermaye ulusal kültürler yerine ulus devlet öncesindeki ulus-altı kültürleri, etnik kimlikleri, çevre ve bölge milliyetçiliklerini, etnik ve dinsel alanda her türlü cemaatçiliği tahrik etmektedir⁴⁸⁸. Özellikle ulus devlet öncesi kimliklerin kışkırtılması, bu kimliklerin soyut ulus devlet vatandaşlığı çerçevesinde bütünleştirilmesine dayanan ulusal kimliklerin tahrip olmasına yol açmaktadır. Böylece ulus devlet ile vatandaşlık bağı çözülerek cemaatsel bağlar bu yapılanma içerisinde önem kazanmaktadır.

---

⁴⁸⁷ K. Kumar, **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, çev: M. Küçük, Dost Kitabevi, Ankara, 1999, s. 69; D. Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s. 200-205.

⁴⁸⁸ Kumar, s. 148.

Küresel tekelci sermaye, ulus-altı kimlikleri, cemaatçiliği, çok kültürlülük, çoğulculuk gibi temalarla devlete karşı sivil toplumun varlığını ve gelişimini, demokrasinin ve insan haklarının ilerletilmesinin zorunlu bir ön koşulu olarak görmektedir. Hall'in da vurguladığı gibi, küresel tekelci sermaye tam da farklılıkların olduğu bir dünya kurmaya çalışmaktadır.⁴⁸⁹ Farklılıklar dünyası, sermayenin birbiriyle iç içe geçmiş amaçlarını gerçekleştirebilmesi için son derece önemlidir. Amaçlardan ilki Post-Fordist üretim ve tüketim yapısının düzenli olarak işleyebilmesidir. Post-Fordizm, yerelciliğin, tekelciliğin doğuşu ve yeniden canlanışını, kimliğin bir yöreye, yerel kültür ve geleneklere bağlanma yoluyla yeşermesini, etnikliğin yeniden canlanmasını, çevre milliyetçiliklerinin yükselişini, yerel tarzları ve tarihleri muhafaza etme mücadelesini kışkırtmaktadır⁴⁹⁰. Çünkü Post-Fordist esnek üretimin işleyiş mantığı, tüketici tercihlerinin kışkırtılmasıyla sonsuz sayıda mal ve hizmetin anlık üretiminin piyasa tarafından yönlendirilmesine dayanmaktadır⁴⁹¹. Yani Post-Fordist üretim biçiminde piyasa, çoğulluğa ve farklılığa ihtiyaç duymaktadır⁴⁹². Bu anlamda çoğulluk ve farklılık öncelikle piyasanın keşfettiği, yarattığı, kışkırtarak yeniden ürettiği bir toplumsallık halidir.

Az gelişmiş ülkelerdeki ulus devletin, ekonomik, kültürel ve siyasal varlığını, kendi çıkarları önündeki en büyük engel olarak gören tekelci sermayenin bir diğer amacı da ulus devleti zayıflatarak onu etnik bölgesel parçalara ayırmak suretiyle istikrarsızlaştırıp kolaylıkla yönetip denetleyebileceği bir duruma getirmektir. Etnik milliyetçilik ve bağımsızlık, demokrasi, insan hakları çok kültürlülük adına desteklenip, merkezi devlete ve birbirlerine karşı kışkırtılan, etnik kimlikler, çevre milliyetçilikleri, dinsel mezhepsel kabilecilik bölgesel savaşların, belirsizliğin, kaosun hâkim olduğu bir dünya manzarası ortaya çıkarmaktadır.

---

⁴⁸⁹ S. Hall, "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik" çev: S. H. Tuncel, **Mürekkep**, Kış-Bahar 1995 Sayısı, ss: 68-77, s. 74.

⁴⁹⁰ Kumar, s. 75.

⁴⁹¹ Hall, s. 73.

⁴⁹² M. A. Karaömerlioğlu, "Globalizm ve Türkiye'de İslam", **Mürekkep**, Kış-Bahar 1995 Sayısı, ss: 63-67, s. 66.

Dünyanın iletişim olanaklarıyla git gide küçüldüğü, kaotik parçalı ve gittikçe karmaşıklaşan bu dünyada atomize olan yalnız kalan bireyler referans çerçevelerini devlet ve toplumdaki tarihsel olarak bağlı buldukları topluluklara kaydırmakta, belirli cemaatlerin üyesi olmayı kendi kimliklerinin bir parçası olarak görmektedirler⁴⁹³. Cemaatsel kimliklere yönelmenin bir başka nedeni de Coca-Cola, Mc. Donald, Hollywood gibi araçlarla taşınan Amerikan merkezli küresel kapitalizmin aynı zamanda Amerikan merkezli homojenleştirici bir küresel kültürü de beraberinde yaymasına aşağıdan duyulan bir tepkidir⁴⁹⁴.

Ulus devletin Batı'daki refah devleti formu ve az gelişmiş ülkelerdeki İ.İ.S. modeli etrafındaki örgütlenmesi, küreselleşme süreciyle ve yeni sağ iktidarlar eliyle çözümlenerek tahrip edilmiştir. Böylece kaynak dağılımında sosyal adaleti gerçekleştirebilen bu yöndeki talepleri dile getiren, başta işçi sendikaları olmak üzere çoğulcu örgütlenmelere geniş hareket alanı sağlayan, çoğulcu devlet ve siyaset anlayışına dayanan refah devleti çözülmüştür. Devletin sosyal devlet niteliğinin ortadan kalkması, örgütlü yapıların dağılması, bireyin çıkarını tanımlayacağı ve siyasal-ideolojik kimliğini belirleyebileceği çerçeveleri yitirerek soyut bir devlet ve toplum ideali yerine tarihsel olarak bağlı bulunduğu topluluklara, etnik, dini, mezhepsel cemaatlere yönelmesini hızlandırmıştır⁴⁹⁵.

Yeni liberal politikaların dünya çapında yarattığı şiddetli yoksulluk sarmalı toplumsal patlamaları da şiddetlendirmiştir. Gerilimlerin çatışmalara hatta etnik ve dinsel savaflara dönüştürüldüğü de bir gerçektir⁴⁹⁶. Orta ve Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin dağılmasının ardından ortaya çıkan birçok cemaat gerek IMF politikalarıyla gerek ABD ve Almanya-Fransa gibi Avrupa'nın önde gelen ülkelerinin siyasal hedeflerine uygun olarak kısıktılarak etnik, milliyetçi, dinsel bir

---

⁴⁹³ B. Uysal-Sezer, "Postmodernizm ve İkinci Cumhuriyet", **Amme İdaresi Dergisi**, S:100, 1993, ss, 27-42, s. 34; Aytekin Yılmaz, **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Vadi, Ankara, 1995, s. 162.

⁴⁹⁴ M. Featherstone, **Undoing Culture: Globalization, Postmodernism and Identity**, Sage Publications, London, 1995, s. 87; F. Jameson, "Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı", **Postmodernizm** çev: D. Erksan, der.; N. Zeka, Kıyı Yayınları, İstanbul, 1995, ss: 59-116, s. 63.

⁴⁹⁵ Uysal-Sezer, s. 36.

⁴⁹⁶ J. Attalı, "Ulus Devletten Sonra Tekrar Alevlenen Kabilecilik", çev: C. Ünsal, **New Perspective Quarterly-Türkiye**, S: 4, 1993, ss. 42-45, s. 44.

çatışma ortamına büründürülmüştür. Yugoslavya'nın bölünmesi bu duruma verilebilecek en iyi örnektir.

Geç kapitalizm evresinde cemaatleşme sürecinden en karlı çıkan kuşkusuz büyük dinler olmuştur. Küreselleşme ile birlikte eş zamanlı olarak yaşanan dine geri dönüş süreci büyük dinlerin ulusal sınırlarla bağımlı olmaması nedeniyle kimlik belirlemede dini başat bir güce dönüştürmüştür. Dinsel cemaatleşme, küreselleşmenin olumsuz sonuçlarından beslenerek büyüyen bir olgu olmasının yanında yeni sağ iktidarların ve yeni sağ ideolojinin de kışkırttığı belirleyici bir meşruiyet temeli olmuştur. Alain Minch yaşanan cemaatleşme sürecine "Yeni Orta Çağ" adını vermiştir. Bu durumun oluşmasında, ulus devlet öncesindeki her türden etnik kimliklerin yeniden canlanması belirleyici olmuştur⁴⁹⁷.

Cemaatleşme, yeni liberal politikalara karşı geliştirilebilecek gerçek bir muhalefetin ortaya çıkmasının önündeki en büyük engeldir. Küresel kapitalizmin ihtiyaçlarının yarattığı ve küreselleşmenin sonuçlarına duyulan tepkilerle beslenerek büyüyen cemaatleşme olgusu, yeni sağın yönetim stratejisinin de temel noktasıdır. Yeni sağ, toplumsal-sınıfsal çatışma ve gerilimleri gizlemek için bu çatışmaları kültürel çerçevede tanımlayarak kültürel farklılıklar konusuna kaydırma stratejisi izlemektedir⁴⁹⁸.

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı bu yeni durumun adını postmodernizm koymuştur⁴⁹⁹. Daha önce de açıkladığım gibi postmodernizmi geniş anlamda kültüre gönderme yaparak açıklayan Jameson, postmodernizmi geç kapitalizmin kültürel-üst yapısal ifadesi olarak çözümleyip "geç kapitalizmin kültürel mantığı" şeklinde tanımlar⁵⁰⁰. Postmodernizmin ileri sürdüğü argümanlar, küresel kapitalizmin yarattığı kaotik toplumsallık durumunu sadece pasifçe yansıtarak, onunla örtüşen, onu tasvir eden bir bilgi, bilinç ve algılamayı geri plana iter.

⁴⁹⁷ A. Minch, **Yeni Ortaçağ**, çev , M. A. Ağaogulları, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 92-95.

⁴⁹⁸ N. Mert, "Türkiye'de Sivil Toplum Tartışmaları", **Toplumbilim**, S:8, 1998, ss. 80-84, s. 48.

⁴⁹⁹ M. Bilici, "Küreselleşme ve Postmedernizmin İslamcılık Üzerindeki Etkileri", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık C: 6**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 789-803, s. 801.

⁵⁰⁰ Jameson, s. 63.

Postmodernizm küresel kapitalizmin ortaya çıkardığı bu durumu ideolojik olarak meşrulaştırarak kışkırtmaktadır. Aydınlanma düşüncesi ile özdeşleşen modernleşmeyi bir yanlış bilinçlilik durumu olarak ilan eden postmodernizm, modernizmin kültürünü, değerlerini ve açık kurumsallaşma biçimlerini tümüyle dışlayan yeni tip bir toplumsal durum olarak ön plana çıkar. Kendisini bir “karşı modernlik” olarak sunan bu yeni toplumsal durum ya da kültür postmodernizm olarak nitelendirilmektedir. Büyük anlatıların çöktüğünü ilan eden Postmodernizm çeşitli yerel, etnik, dinsel, ideolojik küçük anlatıları ön plana çıkarmaktadır⁵⁰¹.

Postmodernizm, her şeyin kültürel hale gelmesini, herkesin kendi kültür dünyasında yaşamasını ya da herkesin kendi yaşam tarzını bir kültür dünyasına dönüştürmesini teşvik etmektedir. Herkesin yaşam tarzını bir kültüre dönüştürme hakkı postmodernizmin temel sloganıdır. Bu slogan, tam da cemaat duygusunu teşvik ederek, kimlik belirlemede cemaat değerlerinin temel referans çerçevesi olarak meşruiyet kazanmasına yol açmaktadır⁵⁰². Sınıf ve vatandaş öznenin çöktüğünü ilan eden postmodernizm bunun yerine cemaatçiliği ön plana çıkarmaktadır.

Postmodernizm, dinsel cemaatçiliği de teşvik ederek, adeta laikleşme anlatısının yıkılışını ilan etmektedir. Bu yolla, modernizmin tümüyle bireysel vicdanı özel alana ittiği dinin, yeniden kamusal-siyasal alana çıkmasını da meşrulaştırmaktadır⁵⁰³. Postmodernizm toplumu Tönniesçi anlamda sözleşmeye dayalı olmaktan ziyade geleneksel cemaatçi toplum olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle postmodern kültür, kural ve norm çoğulculuğunu alternatif bir model olarak önermektedir.

Postmodernizmin savunduğu demokrasi de kültürel çoğulculuk temeline dayanmaktadır. Postmodernizmin savunduğu demokrasi anlayışı, özgürlük, eşitlik, çoğulculuk ilkeleriyle uyum içinde görünse de iki nedenden dolayı modern demokrasi ile çelişir. Bunlardan ilki, eşitlik ve özgürlüğün, meşruiyetini aydınlanmış

---

⁵⁰¹ A. Heller ve F. Heher, **Postmodern Politik Durum**, çev: S.Argın, O.Akınhay, Öteki Yayınları, Ankara, 1993, s. 12.

⁵⁰² A. Y. Sarıbay, Postmodernite, **Sivil Toplum ve İslam**, İletişim, Yayınları, İstanbul, 1995, s. 9-11.

⁵⁰³ Hall, s. 76.

bireyin, akıl ve iradesinden alan Hobbes, Locke, Rousseau gibi yazarların sözleşme kuramlarında en açık ifadesini bulan ulus devletin kuruluş öyküsünde olduğu gibi rasyonalizmle bütünleşmiş olmasıdır. İkincisi de çoğulculuğun, ulusal bütünlüğe ulaşmada, genel irade, bireysel çıkarın ulusal ortak çıkarla uyumlu olması, ulusal kalkınma gibi rasyonel olarak belirli kurallar ve değerlere göre işlemesidir. Oysa postmodernizmdeki çoğulculuk, aralarında birleştirici bir bağ, rasyonel bir düşünsel temeli olmayan çoğulculuktur⁵⁰⁴.

Küresel teknelci kapitalizmin yarattığı dünya, postmodernizmin argümanlarıyla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda yeni sağ ile postmodernizmin argümanları arasında bir ittifaktan söz edilebilmektedir. Postmodernizmin en önemli iddiası olan, rasyonel bireyin, geleceği kurma, devrim yapma gibi aydınlanmanın ideallerini "büyük anlatı" diyerek reddetmesi, Hayek'in görüşleriyle de örtüşmektedir. Öte yandan, postmodernizmin büyük anlatıları reddederek bunun yerine bilginin göreliliğinden, sonsuzluğundan hareketle küçük anlatıları savunması, Post-Fordist ve adem-i merkezîyetçi özelliklere sahip piyasanın işleyişini meşrulaştırmaktadır. Bu bağlamda kısaca postmodernizmin yeni sağın felsefi mantığı, yeni sağın ise postmodernizmin ekonomik mantığı olduğu söylenebilir⁵⁰⁵.

Yeni sağın geleneksel muhafazakâr değerleri savunması yani değişimin devrimci bir kopuşla değil, muhafazakâr değerleri koruyarak evrimci bir süreçle geleneğin yenilenerek dönüşümü yanında, bu değerlerin en önemli taşıyıcısı olan dini, laikliği reddederek siyasallaştırma stratejisi izlemesi de postmodernizmle uyumludur. Yeni sağın, dernekler, sendikalar, vb. örgütlenmelere şiddetle karşı çıkarak sınıfsal talepleri sosyal adaletin, eşitliğin özgürlüğün sağlanabilmesi için siyasal alana taşıyan çoğulcu demokrasiyi reddetmesi de postmodernizmle uyumludur.

---

⁵⁰⁴ Mehmet Özgüden, **Türkiye’de Sivil Toplum İdeolojisi: Yeni Sağ, Sol Liberalizm ve Siyasal İslamcılık Üzerine Bir İnceleme**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2007, Ankara, s. 254.

⁵⁰⁵ J. Larrain, **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, çev: N.N.Domaniç, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 95.

Postmodernizm sınıfsal-siyasal politikanın üretilebileceği çoğulcu demokrasi yerine kültürel-cemaat temelli kimlik siyasetini ön plana çıkaran bir çoğulculuktan yanadır. Bu yeni sağın yönetim stratejisi ile yani toplumsal-sınıfsal çatışmalara, gerilimlere kültürel çerçevede yaklaşarak kültürel alana kaydırma stratejisi ile de uyumludur. Larrain postmodernizmin son süreçte küresel kapitalist sistemin çelişkilerini gizlediğini ve nesnel olarak insanların dikkatlerini bu çelişkilerden uzaklaştırdıklarını söyleyerek, yeni sağ ile postmodernizm arasındaki ilişkiyi şu sözlerle açıklamaktadır:

“Postmodern görelilik ve akla güvensizlik, daha iyi bir geleceğe inanmayı ve temel toplumsal sorunların çözüm olasılıklarını imkânsız hale getirmiştir. Bilinçli değişim ve siyaset arayışları tüm anlamını yitirmiştir... Batı kapitalizminde ve üçüncü dünyada derin ekonomik sorunlar yaşandığı bir dönemde postmodernizmden başka hiçbir ideolojik biçim, kaos yaratarak değişimin yolunu şaşırtarak, sonsuz bölünmüşlüğü toplumun normal hali görerek, sistemin bir bütün olarak savunulmasını üstlenemez”⁵⁰⁶.

2.1.6. Yeni Sağ Söylem ve Yönetişim

2.1.6.1. Kriz ve Refah Devleti Modelinde Sapmalar

1973 yılından itibaren, fordist birikim rejiminin, petrol fiyatlarının artması, yüksek kamu harcamaları, enflasyon ve işsizlik gibi sonuçlara yol açarak, ekonomik krizi tetiklediği iddia edilmiş ve sorgulanmaya başlanmıştır⁵⁰⁷. Çünkü devlet, bu süreçte, meşruiyeti dayandırdığı tam istihdam, ekonomik kalkınma ve büyüme hedeflerini gerçekleştiremez duruma gelmiştir. Offe’ye göre bu süreçte devlerin temel üretici konumu ve müdahaleci anlayışı, krizin en önemli nedenleri arasındadır⁵⁰⁸. Aynı süreçte sermayenin uluslararası hale gelmesi ve üretim maliyetlerini düşürme gayretleri, sosyal demokrat ideolojiden kopuşu beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla önceki dönemin Keynesyen projesi ile birlikte Refah Devleti

---

⁵⁰⁶ Larrain, s. 164.

⁵⁰⁷ B. Jessop, State Theory, **Putting Capitalist States in Their Places**, s. 67; . Hirsch, **Fordism and Post-Fordism: The Present Social Crisis and Its Consequences**, s. 10; Bonefeld and Holloway (Edt.), **Post Fordism and Social Form**, s. 36.

⁵⁰⁸ C. Offe, **Disorganised Capitalism: Contemporary Transformation of Work and Politics**, Polity Pres, Oxford, 1985, s. 27.

uygulamaları ve ulusal kalkınmacı devlet projesi, krizin ardından kapitalizmin küresel aşırı birikime yönelmesi ile birlikte çökmüştür⁵⁰⁹.

Özellikle, ekonomik büyümenin, 1970'lerin basında yavaşlamaya başlaması, enflasyonla birlikte işsizliğin artması, ekonomik durgunluğa yol açmış, bu gelişme, Refah Devleti'nin içsel çelişkilerini de keskinleştirerek ekonomik krize, ardından da siyasal ve ideolojik krizle birlikte hegemonya krizine (tek uluslu hegemonyanın krizi) yol açmıştır. Kriz daha şiddetli bir hegemonya krizine dönüşmüştür.

Devletin artan müdahalesiyle birlikte toplumsal ilişkilerin siyasallaşmaya başlaması, devletçilik karşıtlığına yol açmış, bu durum yeni sağ politikaların şekillenmesinde etkili olmuştur. Habermas'a göre, Refah Devleti'nin kurulması "*bir anda yaşam dünyasının kapitalist ekonomi karşısında korunmasını, diğer yanda yönetici devletin yaşam dünyasına sızmasını temsil eder*"⁵¹⁰. Ancak yönetici devletin yaşam dünyalarına müdahalesi istenmeyen bir durum haline gelmiştir. Bu durum, devlet ile ekonominin birleşmesine, burjuva özel hukuku ile liberal temel haklar anlayışının oluşturduğu zeminin bozulmasına ve depolitizasyona yol açmıştır. Refah Devleti'nin beklentileri karşılayamamasına rağmen, bürokrat varlığını geliştirmesi, toplumsal meşruiyetini büyük ölçüde zedelemiştir⁵¹¹.

Refah Devleti'nin çözülmeye başlamasıyla birlikte, refah devleti politikalarında da özellikle hak ve özgürlükler bağlamında gerilemeler görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda yeni sağ paradigması da, devlet, kültürel yapılanma ve ulus çapındaki uzlaşmaların çözülmesiyle ortaya çıkan modernliğin yapısında meydana gelen dönüşümlerle belirlenmiştir.

---

⁵⁰⁹ Özgür Öztürk, "Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması", **Praksis**, Sayı: 15 (Yaz 2006), s. 271-310.

⁵¹⁰ J. Habermas, **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, çev. T. Bora, M. Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 52.

⁵¹¹ Habermas'a göre, devletle ekonominin birleşmesi ve devlet ile toplum arasındaki ayrışmanın ortadan kalkması hem devletin toplumsallaşmasına hem de toplumun devletleşmesine neden olmaktadır. Bkz; Habermas, **Legitimation Crisis**, s. 67.

Refah devleti döneminde başlayan bu çözüme, devlet ile ekonomi arasındaki ilişki tarzını değiştirmiş, devlet, emek ve sermaye arasında var olan kısmi ve geçici uzmanlaşma 1970'lerden itibaren çözülmeye başlamış, böylece moderne ait olan hegemonik proje sarsılmaya başlamıştır. Bu süreç dünya genelinde oluşan dışsal bir olgu olarak değil, devlet eliyle yaratılan toplumcu bir kapitalizm eğilimi olarak değerlendirilebilir. Böylesi bir eğilim kapitalizmin bir devlet biçimi olan refah devletin, kriz eğilimlerini yok edememesinden ve çatışan değerleri sürekli olarak dengede tutamamasından kaynaklanmıştır. Refah ekonomilerinin ortaya çıkardığı, ücret artışlarının verimliliği düşürerek kar oranlarını da düşürmesi, kar oranlarının düşmesiyle birlikte teknolojik değişme ve sermaye ihracına bağlı olarak artan işsizlik, artan kamu harcamalarına bağlı olarak vergilerin yükselmesi ve bütçe açıklarının artması gibi sorunlar krizlere ve uzlaşmaz tutumlara yol açmıştır. Aynı süreçte toplumsal parçalanmalar da hız kazanmıştır.

Çözülme eğilimi 1970'lerin sonuna gelindiğinde iyice olgunlaşmış ve rejimin sağ ideolojiye doğru kayışı iyice belirginleşmiştir. Süreç içerisinde toplumsal güçler yer değiştirmeye başlamış, çözüme eğilimine katkı sağlayan siyasal ve sosyal birimler ise, devletin toplumu düzenleme çabasının anlamının ve sınırlarının sorgulanmaya başlanmasıyla birlikte aşınmaya başlamıştır⁵¹².

Çözülme süreciyle birlikte devletin kurallarına karşı her alanda tepkiler yükselmeye, çeşitlilik ve çoğulculuk savunulmaya başlamıştır. Devletin toplumu iyileştirici düzenlemesi, bilimsel, teknik ve örgütsel olarak arzu edilir olmaktan çıkmıştır. Refah devletiyle birlikte ortaya çıkan örgütlü demokrasi de bu süreçte eleştiriye uğramış, sistem dışı protestolar artmış ve seçim kurumu aşınmaya başlamıştır⁵¹³. 1968 isyanı, bu aşınmanın siyasal alandaki en önemli göstergelerinde olmuştur. 1968 olayları geleceği belirleyen derin bir kültürel dönüşümü başlatmış, sınıf hareketleri ve diğer toplumsal mücadeleler ise, yeni sağ politik projesi etrafında bastırılırken, Refah Devleti'nin kurumsal alt yapısına karşı cephe açılmıştır⁵¹⁴.

---

⁵¹² P. Wagner, **Modernliğin Sosyolojisi, Özgürlük ve Cezalandırma**, çev. M. Küçük, Sarmal Yayınları, Ankara, 1996, s. 190-193.

⁵¹³ Wagner, s. 193.

⁵¹⁴ Selime Güzelsarı, **Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü**, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2008, s. 31.

Kapitalizmin gerekleriyle toplumsal ihtiyaçların devlet eliyle uzlaştırılması yeni sağın ortaya çıkmasını sağlayan alt yapının temelini oluşturmuştur. Yeni sağ, refah devletin iddialarından vazgeçerek, küreselleşmenin yeni bir evresine giren kapitalizm, otoriter bir görünümle ve popülist bir tarzda yeni bir hegemonik proje olarak sunulmuřtur⁵¹⁵.

2.1.6.2. Refah Devleti'ne Karşı Yeni Sağ Anlayış

1970'li yıllarda ortaya çıkan yeni sorunlarla birlikte gündemde gelen yeni ideolojik ve örgütsel tarzlar, merkezin dışında ve ona alternatif bir siyasal alanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Merkezi-bürokratik bir yapılanma yerine daha yerel, ademi merkezietçi, kendiliğinden ve doğrudan eylem tarzlarını benimseyen bu hareketler 1970'lerin sonuna doğru özellikle sosyal demokrat partilerin hegemonik gücünde sarsıntılar yaratmıştır.

1970'li yıllar boyunca ekonomik krize eşlik eden refah devletinin çözüluş süreci, 1980'li yıllarda tamamlanmış ve refah devleti dönemi, ideoloji ve uygulamalarıyla birlikte sona ermiştir. Refah devletinin sosyal demokrat ideolojisi ile birlikte komünizm eleştirisinden beslenerek geliştirilen yeni sağ ideoloji, 1970'li yıllarda yaşanan toplumsal çalkantıya (büyük işçi grevleri, radikal solun yükselişi vb.,) ve hegemonya krizine büyük bir tepki şeklinde oluşmuştur. Yeni sağ ideoloji, merkezi planlamaya, devlet müdahaleciliğine karşı A. Smith'in 18. yüzyıldaki "*kendi kendini düzenleyen bir piyasa mekanizması görünümünü alan sivil toplum*" düşüncesinin yeni liberal akımla ve 19. yüzyıldaki muhafazakâr değerlerin yeni muhafazakâr akımla yeniden canlandırılıp birbiriyle sentezlenmesinden meydana gelmiřtir⁵¹⁶.

---

⁵¹⁵ Korkut Boratav, "Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?", **Küreselleşme**, der. E. Ahmet Tonak, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 20-21.

⁵¹⁶ R. Levitas, "Ideology and The New Right", **The Ideology of the New Right**, ed. R. Levitas, ss. 1-23, Polity Press, Cambridge, 1986, s. 5.

1980'lı yılların başında İngiltere'de Thatcher, Amerika'da ise Reagan ile birlikte uygulamaya konan yeni sağ politikalar bir tür liberalizm-muhafazakârlık sentezi olarak döneme damgasını vurmuştur⁵¹⁷. Bu sentez, sosyal demokraside yer alan demokrasi-liberalizm eklemlenmesini çözerek, eşitlik, adalet, katılım gibi demokratik değerleri geri plana iterken, liberal bireycilik, özgürlük ve rekabet kavramlarıyla muhafazakâr otoriterlik, disiplin ve hiyerarşi gibi ilkeleri bir araya getirmiştir.

Yeni sağ, refah devletinin farklı yönlerinde rahatsızlık duyan çeşitli sınıf ve kesimleri hegemonik bir çerçevede içinde bir araya getirmiştir. Bu çerçevelerden ilki, küresel kapitalizme dahil olmak isteyen ancak refah devletinin ekonomi politikalarından çıkarları zedelenen sermaye kesimleridir. Bu kesimin temel beklentisi, pazar mantığına dayalı serbest piyasa anlayışının ekonomiye egemen olmasıdır. Refah devleti bu grup için bürokratik denetim ve ekonomik verimsizlik demektir.

Diğer bir kesim ise 1960'ların toplumsal hareketlerinin yarattığı kültürel sorunlardan rahatsız olan sessiz bir çoğunluktur. Refah devleti bu grup için, toplumsal hareketliliği hızlandıran aşırı müsamahakâr bir ortam anlamına gelmektedir. Bu iki kesimin özellikleri göz önüne alındığında, yeni sağ öncelikle bürokratik düzenlemelerden hoşnut olmayan, refah devletinin artan kamu harcamalarını finanse etmek istemeyen, geniş bir orta sınıfın duyarlılıklarını dönüştürmeyi amaç edinmiştir⁵¹⁸.

Yeni sağ dönüşümün iki temel unsuru; serbest piyasa ile küçük ama güçlü bir devlettir. Bu iki unsurun sağlanabilmesi için, refah devletini eleştiren kesimlerin de beklentileri doğrultusunda bir yandan ekonomide bürokratik düzenlemeler gevşetilmiş, özelleştirme, sıkı para ve denk bütçe uygulamaları gündeme getirilirken, bir yandan da işçi sınıfının gücünü azaltan, sendika karşıtı yasalar ve artan işsizlik yoluyla sermaye kesimi rahatlatılmıştır.

---

⁵¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz; S. Hall and M. Jacques, **The Politics of Thatcherism**, Lawrence and Wishard, London, 1983.

⁵¹⁸ A. Gamble, "Thatcherism and Conservatism Politics", **The Politics of Thatcherism**, s. 87-104.

Yeniden yapılandırma politikaları adı altında uygulamaya konan bu projelerin gerektirdiği kararların hızlı ve etkin şekilde alınabilmesi için siyasal karar alma mekanizmalarında, tıkanıkları giderme bahanesiyle karar mekanizması tek kişiye indirgenmiş, tek kişinin çevresinde yer alan teknokrat kadronun gücü de aynı doğrultuda arttırılmıştır. Bu süreçte toplumcu söylemlerin yerini bireyci, rekabetçi, eşitsizlikçi ve kültürel kimlik merkezli cemaatçi söylemler almıştır.

Yeni sağ söylem, neoliberallerin pazar ekonomisi, ekonomik verimlilik, birey özgürlüğü gibi talepleriyle, neo-muhafazakârların otorite ve geleneklere dayalı kanun ve düzen arayışının özgün bir biçimde birbirine eklemlediği karmaşık bir nitelik arz eder. Bu söylem, refah devletini hem sosyal adalet adına ekonomiye müdahale ettiği için verimsizliğe yol açan hem de ütöpik bir eşitçilik uğruna toplumda karşılanamayacak kadar çok beklenti yaratarak asi hareketlere zemin hazırlayan bir tür aşırılık veya sapkınlık olarak tanımlar⁵¹⁹. Kamu bürokratları, teknokratları ve çalışanlarından oluşan yeni sınıfla birlikte işçi sınıfı ve refah yardımı alan diğer kesimler, refah devletinin bu olumsuz sonuçlarının baş sorumluları olarak kabul edilir. Çözüm ise ekonomik olarak küçülmüş, siyasal olarak güçlenmiş bir devlet yapısının kurulmasıdır⁵²⁰.

Devlet, klasik liberalizmde öngörüldüğü gibi içerde ve dışarıda sadece koruma görevini üstlenmeli, ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmemeli, toplumu kendi dinamikleri içinde bırakmalıdır. Refah devletinin su yüzüne çıkardığı tüm çelişkilerin kaynağında devlet müdahalesini öngören yeni sağ plan, müdahale, kontrol, örgütlülük gibi kavramları, totaliter düzen olarak algılanan sosyalizm ile birleştirmiştir. Dolayısıyla düzenleyici ilke olarak devletin yerini alması öngörülen piyasa, sadece ekonomik verimliliği artıracığı için değil, siyasal özgürlüğü garanti edeceği için de yüceltilir⁵²¹.

⁵¹⁹ D. Edgar, "The Free or the Good", der. R. Levitas, **The Ideology of the New Right**, s. 55.79.

⁵²⁰ Yeni sağın refah devleti eleştirisi için bkz.; A. Gamble, **The Free Economy and the Strong State**, Duke University Press, Durham, 1988.

⁵²¹ Yeni Dünya Düzeninin parçasını oluşturan bu düzenlemelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Korkut Boratav, **Yeni Dünya Düzeni Nereye**, İmge Kitabevi, İstanbul, 1995.

Aile ve din gibi ulusal gelenekler, piyasa toplumunun gerektirdiği disiplin, sıkı çalışma, itaat, ılımlılık ve girişimcilik gibi değerler çerçevesinde yeniden yorumlanarak öne çıkarılırlar. Böylece anti-devletçi liberal öğelerle, devletçi-otoriter öğeler iç içe geçmiş olur. Edgar'a göre, Thatcherizmin piyasayı etkin bir eğitime yöntemi olarak öne sürmesi, insanların özgür olmaya zorlanmalarına güzel bir örnektir⁵²².

Krizle birlikte gündeme gelen sermayenin yeniden yapılandırılması yönündeki arayışlar, dünya ölçeğinde işçi sınıfının kazanımlarını tasfiye etmiş, para ve sermayenin uluslararasılaşması hızlanmıştır. Böylece kapitalizmin küreselleşmesi, ulus-devletlerin ekonomik, siyasal ve ideolojik tercih ve yönelimleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu durum, kapitalizmin devlete olan gereksinimini, devletlerin birikim süreçlerini sermayenin çıkarlarına uygun bir biçimde gerçekleştireceği önlem ve düzenlemelerden kaynaklandığını gözler önüne sermektedir⁵²³.

Kriz sonrasında, ulusal ekonomi politikalarının dışarıdan belirlenme eğilimi giderek hız kazanmıştır. Yeni sağın ekonomik modeli olan neoliberalizm bu süreçte, Keynesyen ve diğer devletçi ekonomi politikalarının alternatifi olarak 1980 sonrasında daha geniş bir etki alanı bularak yaygınlaşmıştır.

2.1.6.3. Devlet Anlayışında Dönüşüm

Yeni sağ siyasal anlamda örgütlü modernliğin çözülmeye başlamasının ilk adımını oluşturur ve refah devletin çözülme sürecini derinleştirir. Yeni sağ dönüşüm çerçevesinde meydana gelen devlet/toplum, devlet/ekonomi, özel/kamu gibi ayrımlar, iddia edilenin aksine muğlâklaşmaya ve bu muğlâk ekseninde yeni bir yönetim anlayışının oluşmasına yol açmıştır. Özellikle devlet ile ekonomi arasındaki uzlaşımın çözülme süreci, örgütlü kapitalizmin yerini küresel kapitalizme bırakmasıyla ilgilidir. Lash ve Urry örgütlü kapitalizmdeki dönüşümlerin görünümelerini şöyle sıralar⁵²⁴;

⁵²² Edgar, "The Free or the Good", s. 75.

⁵²³ Güzelsarı, s. 38.

⁵²⁴ S. Lash, J. Urry, **The End of Organized Capitalism**, Basil Blackwell, 1987., s. 5-6.

- Dünya pazarının genişlemesiyle birlikte ulusal pazarların giderek daha az ulusal şirketler tarafından düzenleniyor olması,
- Büyük şirketlerin dış faaliyetlerinin artmasıyla birlikte sermayenin dağılması,
- Merkez ekonomilerinin sanayisizleşmeleri sürecinde mavi yakalıların sayısındaki göreceli ve mutlak azalmalar,
- Beyaz yakalılar ve hizmet sınıflarının gelişmesi ve toplumsal önemlerinin artması, ulus çapındaki toplu sözleşmelerin yerini şirket ve işyeri düzeyindeki anlaşmaların alması ve daha esnek iş örgütlenmelerine doğru kayış,
- Büyük şirketlerin ulus devletlerin kontrolünden giderek kurtulmasıyla birlikte korporatist düzenlemelerin zayıflaması,
- İmalat sanayinin üçüncü dünya ülkelerine kayması ve sanayi üretiminin mekânsal olarak dağılması.

Üretimin de küresel bir nitelik kazanmaya başlamasıyla birlikte küreselleşmenin yeni bir evresine giren kapitalizmin artık çok daha esnek bir yapıya kavuşmuştur. Bu düzeyde bir esneklik içinse ulus-devlet ölçeği çoğu zaman işlevsiz kalmaktadır. Böylece kendini ulus çapında tanımlayan devlet ile kapitalizm arasında bir çatlak oluşur. Tarihsel süreçle birbirine bağlı olarak güçlenmiş olan ulusal kapitalizm ile ulus-devletin her ikisi birden gerileme sürecine girmiştir.

Yeni sağın refah devletine yönelttiği en büyük eleştirisi ekonomiyi siyasallaştırılmayla birlikte ortaya çıkan sorunlar olmuştur. Yeni sağın bu söylemine katkıda bulunan üç akımdan bahsedilebilir; Friedman ve Chicago Okulu, Hayek ve Avusturya Okulu, Kamusal Tercih Okulu. Bu üç akımın ortak özelliği ise, devletin ekonomik ve toplumsal işlevlerinden geri çekilmesiyle ekonominin ve toplumsal ihtiyaçların piyasa dinamiklerine bırakılmasının hem ekonomiyi hem de siyaseti rayına oturtacağını savunmasıdır. Ancak yeni sağ ideoloji bu süreçte, devlet ile ekonomiyi birbirinden ayırmaktan çok, devletin ekonominin mantığına göre yeniden yapılanmasını önermektedir. Bu anlamda neoliberal yönetim anlayışı, liberal yönetim anlayışından farklı olarak piyasanın var olması ve toplumsal yaşamın tamamına

hâkim olması için devlet müdahalesini gerekli görür. Dolayısıyla bu dönem devletin ekonomiden geri çekilmesinden çok, devletin ekonomiye ve topluma dair, siyasal ve kültürel müdahalelerinin arttığı bir dönem olmuştur. Friedman, Hayek ve Kamusal Tercih Okulunun ortaklaşa tekrarladıkları “*piyasalar iyidir, hükümetler kötüdür*” sloganı da yeni sağın siyasal ve ekonomik söyleminde her zaman stratejik bir öneme sahiptir⁵²⁵.

Yeni sağın söylemi devletin, sivil toplumu öne çıkaracak şekilde geri çekilmesini öngörür. Ancak geri çekilme eylemi, devletin topluma yoğun müdahalesini gerektirir. Çünkü geri çekilme eylemi ile yapılmak istenen, siyasal olan ile toplumsal olanın arasını açmaktır. Siyasetin sınırlanmasını ifade eden bu eylemin amacı, ekonominin yüceltilmesidir. Ekonomi, diğer tüm ölçütleri dışlayacak şekilde siyaset alanını içinde alır. Çünkü yeni sağ düşüncede ekonomi, kamunun toplumsal fayda adına düzenleyebileceği bir şey değil, toplumun özünü oluşturan temel bir ilke olarak görülür⁵²⁶. Thatcher’ın deyimiyle “*toplum diye bir şey yoktur, sadece bireyler ve onların aileleri vardır*” ifadesi toplumun piyasaya indirgenmesi anlamını taşır.

Yeni sağın toplumsal hedefi, devletin şiddet aygıtlarını geliştirerek toplumsal istikrarı baskı yoluyla sağlamak, mevcut düzenin eleştirilmeden yeniden üretilmesini güvenceye almak, toplumsal alanı otoriter popülist slogan ve yöntemlerle düzenleyerek apolitikleştirmektir. Yeni sağ, bu hedeflerine ulaşmak için ihtiyaç duyduğu ideolojik gücü muhafazakâr değerlerin yeniden canlandırılmasında bulur. Yeni sağın hem bugünü hem de yarını denetim altına alma stratejisi, en başta tarihsel kültürel değerlerin ve geleneklerin vurgulanarak muhafazakâr tarih bilincinin canlandırılmasına dayanmaktadır⁵²⁷. Bu strateji, bir anlamda tarihin muhafazakâr değerlere uygun olarak yeniden yazılmasıdır. Bunun yanında, ulus, aile gibi toplumsal birliğin ve bütünlüğün taşıyıcısı olarak görülen birimlerin korunup geliştirilmesi gerektiğinin vurgulanması ve tüm bunların dinsel değerlerle, cemaatçi

---

⁵²⁵ Neo-liberal iktisat için bkz; A. Gamble, **The Free Economy and the Strong State**; A. Gamble, “Özgürlüğün Ekonomi Politikası”, **Mürekkap Dergisi**, No:1. 1994; Polonyi-Levit ve Mendel, “Piyasa Fetişizminin Kökenleri”, **Mürekkap Dergisi**, No: 1, 1994; D. G. Gren, **The New Right**, Harvester, London, 1988.; N.Bosenqueut, **After The New Right**, Heinemann, London, 1983.

⁵²⁶ F. Hayek, **Kölelik Yolu**, çev. T. Feyzioğlu, Y. Arsan, Liberal Düşünce, Ankara, 1995, s. 147-176; N. Barry, **Yeni Sağ**, çev. C. Aykan, Tisamat, Ankara, 1989, s. 26-61.

⁵²⁷ J. Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, çev. N. Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 31.

yapı ve kurumlarla desteklenmesi, yeni sağ siyaset tarzının ve yönetim rasyonalitesinin en belirgin özelliğidir.

Yeni sağın mücadelecı devlet eleştirisi demokrasi ilkesinin sorgulanmasına kadar ilerletilir. Siyasal sistem toplumdan ayrılmalı ve ayrı bir olgu olarak algılanmalıdır⁵²⁸. Dolayısıyla eleştiriler iki kapsamda ele alınmıştır. Birincisi, devletin toplum içine girmesi anlamında bürokrasi eleştirisi, ikincisi ise, toplumun devlet içinde girmesi anlamında demokrasi eleştirisidir.

Yeni sağın siyaset alanını daraltma çabası, anayasal sınırların genişletilmesi yöntemine dayanmaktadır. Bu eğilimin başlıca savunucularından olan Hayek'e göre kendiliğinden düzende parlamento değil, anayasa erki egemen olmalıdır. Yine Hayek'e göre yasama meclisinde partilere dayalı siyaset yapılmamalı, hükümet görevlileri ve devlet yardımı alanların oy hakkı olmamalı, sendikalar yasaklanmalıdır⁵²⁹. Mevcut yeni sağ yönetimlere bakıldığında bu ideal çerçevede yer alan uygulamaların varlığını görmesek de bu konudaki tercihler belirgindir.

Devletin piyasa doğrultusunda aktif müdahalesine dayanan geri çekilme yaklaşımı uygulamada sivil toplumu güçlendirmekten çok, sivil toplumun güçlü çıkar odakları ve cemaatler tarafından parçalanmasına yol açmıştır.

Yeniden yapılanma adı altında gerçekleştirilen değişimlerle, kararların piyasa doğrultusunda hızlı ve etkin bir biçimde alınabilmesi için siyasal karar alma mekanizmaları merkezileşmiş, temsili kurumların yozlaşmalarına paralel olarak profesyonel, teknokrat kadroların önemi artmış, hegemonik projenin gerektirdiği baskı aygıtları ön plana çıkmıştır. Bu süreçte partiler rejimi ve yasama önemli ölçüde güven kaybına uğramış, seçimlere katılma oranının azalması ile yerleşik partilerden uzaklaşma süreci derinleşerek devam etmiştir. Toplumsal yapı içerisinde ortaya çıkan bu değişimler, partilerin içyapısında ve toplum ile olan ilişkilerinde de

---

⁵²⁸ E. Laclau, C. Mouffee, **Hegemonya ve Sosyal Strateji**, s. 173.

⁵²⁹ Hayek'in konuyla ilgili görüşleri için bkz; F. Hayek, **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen**, çev. A. Yayla, İş Bankası Yayınları, 1994; F. Hayek, **Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni**, çev. M. Öz, İş Bankası Yayınları, 1997.

değişimlere neden olmuştur. Bu doğrultuda yer alan en önemli değişim partilerin demokratik yapılarının zayıflaması ve parti liderlerinin ve imajlarının ön plana çıkmasıdır⁵³⁰.

Bu gelişmeler dâhilinde devletin geri çekilmesi veya küçülmesinde çok devletin yönetimselleşmesi yani devletin artık ortak ve arabulucu olarak sınırlanmasıyla birlikte bazı işlevlerini özel organlara havale etmesi veya onlarla birlikte icra etmesi söz konusudur⁵³¹.

Bir diğer önemli nokta, küreselleşme bağlamında ulus-devletin yerel, bölgesel idareler, ulus üstü örgütler ve çok uluslu şirketler karşısında gücünün azalması doğrultusunda biçim değiştirmesidir. Bölgeselleşme etnik, dinsel ve dilsel azınlıkların ve yerel özgürlüklerin korunması, yerel yönetimlere verilen genişletilmiş özerklik, merkezi yönetimin katılımı karşısında bölgesel esnekliği sağlayacak birimlerin kurulması, katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi söylemleri, biçim değiştirmenin göstergeleri olarak kabul edilir.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde yaşanan ve toplumsal açıdan olumsuz sonuçlar veren bir takım gelişmelerin yeni sağ politikalarla diğer ülkelerde benimsendiği gözlemlenmektedir. Özellikle alternatif kurumsallaşma sürecinde ajanslar (Agency) ve hükümet dışı özerk gruplar (NGO) dikkat çekici bir biçimde desteklenmiş ve sayıları artmıştır. Ajanslar, kamu yönetimi sistemi içerisinde yer alan, özel yasa ile kurulan, idari ve mali özerkliğe sahip olan, çalışanları kamu görevlisi olsa da personel sınıflandırması ücret, işe alma ve yasal sistemleri farklı olan kuruluşlardır. Bu kuruluşların temel çalışma ilkesi öz finansmandır.

Özerk gruplar ise kamu yönetiminin çevresinde hareket ederler. Örneğin İngiltere’de kamu harcamalarının üçte birini yöneten sayıları 5000’i aşan ve bakanlıklarca atanmış 7000 kişi istihdam eden bu kurumlar yoluyla yerel yönetimler,

---

⁵³⁰ P. Wagner, **Modernliğin Sosyolojisi, Özgürlük ve Cezalandırma**, çev. M. Küçük, Sarmal Yayınları, Ankara, 1996, s. 195.

⁵³¹ Wagner, s. 192.

yetkilerinin büyük bir kısmını yerel-ekonomik-ticari kuruluş, şirket ya da özel sektör konsorsiyumlarıyla paylaşma sürecine girmiştir⁵³².

Devletin içyapısında göze çarpan önemli olgulardan biri de devletin baskı araçlarının güçlenmesidir. Yeni sağın devlete ilişkin “küçük ama güçlü” sloganı, bu özelliği nitelendirmektedir. Jandarma devlet anlayışına uygun düşen bu tercih, devletin sadece, piyasanın tam olarak işlemlerini sağlayacak soyut ve formel kurallara uyduğu, bunun dışında herhangi bir olaya müdahale etmediği bir durumu öngörür. Ancak kendiliğinden işleyen piyasa düzeninin örgütlenme süreci bir kez daha devlet baskısının artmasına yol açmıştır. Devletin diğer işlevlerinden geri çekilirken baskı araçlarının öne çıkması, bazı aşırı liberallerin devleti, işi güvenliği sağlamak olan bir şirket gibi görmelerinden anlaşılabilir⁵³³.

Devletin biçimi ve iç örgütlenişindeki tüm bu dönüşümler, devlet/toplum ayrımının muğlaklaşması ile birey ve cemaatlerin özerkliği üzerinden işleyen neoliberal yönetim anlayışının egemen olmaya başladığının bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

2.1.6.4. Ekonomik Dönüşüm ve Neoliberalizm

Refah devletinin yönetim stratejilerinin eleştirilmesi ve bu eleştiriye dayanılarak yeniden yapılandırılan yönetim anlayışı neoliberalizmi gündeme getirmiştir. Neoliberalizm, klasik liberalizm gibi serbest piyasa ekonomisine dayanan ve pazarı korumak için yönetimi sınırlamak isteyen eleştirel bir yapıya sahiptir.

Herkesin kendisine karşı sorumlu olduğu bu yapılanmada kişisel performans, kendini gerçekleştirme, narsizm ve yaşam alanlarının sermayeleştirilmesi gibi değer ve tutumlar öne çıkmaktadır. Neoliberal yönetim

---

⁵³² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; B. A. Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2005.

⁵³³ Ultra minimal devlet anlayışı için bkz. R. Nozick Anarchy, **State and Utopia**, Blackwell, London, 1974, s. 26-111.; Baskı aygının güçlenmesi konusunda bkz. S. Hall, “Otoriter Popülizm”, **Emperyalizmin Bunalımı**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987; A. Belsey, “Yeni Sağ, Toplumsal Düzen ve Yurttaşlık Hakları”, **Mürekkep Dergisi**, No: 1, 1994

rasyonalitesinde devlet toplumsal yapının tüm dokularına sızarak rekabetçi bir pazar ekonomisini yaymaya çalışır.

Neoliberalizm için piyasa, tarihsel olarak kendiliğinden gelişmiştir ve bu nedenle müdahaleci sistemlere göre daha iyi işleyen bir düzendir. Piyasayı kendiliğinde işleyen bir düzen ilkesi olarak yücelten ve yeni sağın en önemli düşünürü olan kişi Hayek'tir⁵³⁴. Hayek'e göre serbest pazar sisteminin her türlü müdahaleci/planlayıcı sisteme göre daha üstün olmasının nedeni, kendiliğinden gelişmiş ve işliyor olmasıdır⁵³⁵. Ekonomi ancak piyasa gibi ademi merkezîyetçi ve esnek bir sistem ile eş güdüm halinde çalışabilir.

Hayek için hem özgürlük hem de adaletin gerçekleşeceği ideal düzen, devletin sadece piyasanın işlemlerini sağlayacak soyut kuralları koyduğu bir piyasa düzenidir. Böyle bir düzende siyasetin rolü çok sınırlı olacak ve anayasa egemenliği tam anlamıyla gerçekleştirilecektir. Modern hayatta ise Hayek'i önlem almaya yönelen en önemli gelişme, başta sendikalar olmak üzere örgütlü güçlerin sosyal adalet talebi çerçevesinde güçlenmeleridir ki bu gelişme zorunlu olarak devletin güçlenmesi anlamına gelecektir.

Siyasal yönetimi ve devleti eleştirmesine rağmen neoliberalizm yeni yöntem ve tekniklerle toplumu yeniden yapılandırma amacındadır. Rose, Batıda ortaya çıkan yeni yönetim tarzını ileri liberal yönetim olarak adlandırır. Neoliberaler de kesin hesaplama ve işletme teknikleriyle merkezi yönetimden uzak ve özerk bir kamu hizmeti piyasası kurmaya çalışır. Yani hükümet müdahalesinden vazgeçmez ve yeni müdahale teknikleri icat etmeye devam eder. Cemaat ise neoliberalizmin, bireyler arasındaki ahlaki ilişkileri kavramak ve yönetmek için bulduğu yeni bir biçimdir⁵³⁶.

---

⁵³⁴ Hayek'in görüşleri için bkz; F. Hayek, **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlükler**; F. Hayek, **Kölelik Yolu**; F. Hayek, **Hukuk, Yasama ve Özgürlük**; Hayek ile ilgili değerlendirmeler için bkz, A. Gamble, **The Free Economy and Strong State**; Polanyi-Levit, **Piyasa Fetişizminin Kökenleri**; V. Pekel, Liberalizmin Özgür Dünyası, **Mürekkep Dergisi**, No:1.

⁵³⁵ F. Hayek, **Kölelik Yolu**, s. 36.

⁵³⁶ N. Rose, "Governing Advanced Liberal Democracies", der. A. Barry, **Foucault and Political Reason**, UCL Press, London, 1996. s. 37-65

Yönetim yapısının yeniden belirlenmesiyle birlikte yeni görev ve yükümlülükler de ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli göstergeleri sosyal güvenlik ve sosyal hizmet anlayışında görülür. Sosyal dayanışma ilkesine dayalı sosyal güvenlik yerini, risk yönetiminin özelleşmesine bırakmaya başlamıştır. Yeni sağ, yaşlılık, hastalık, sağlık, eğitim, güvenlik ve işsizlik gibi sorunları, bireyin akılcı davranışıyla minimize edebileceği bireysel yükümlülükler olarak görür. Sosyal hizmet ise birey ve grupları kendi ihtiyaç ve tercihlerine göre uzmanlardan yardım aldıkları bir pratiğe dönüşür.

Sistemde otoritenin vatandaşlarına dayatmak istediği normlar, sanki bireyin otoriteden talep ettiği bir şeye dönüşmektedir. İnsanlar artık kendi kendisinin uzmanı olmalı, bedenine iyi bakmalı, sağlıklı yaşamalı, iyi eğitim almalıdır. Dolayısıyla bireylerin başlarına gelen kötülüklerden bizzat sorumlu olan devlet değil, kendileridir.

Yeni sağ yönetim yapısı, toplum yoluyla değil, vatandaş, tüketici, girişimci, veli, öğrenci, işveren, yönetici gibi özerk toplumsal aktörlerin tercihleri ve çabalarıyla gerçekleşen bir yönetimi tercih etmiştir. Bu özerkleştirici ve çoğullaştırıcı formül, çok sayıda ve çeşitli, küçük yerel tekniklerin harekete geçirilmesini gerektirir⁵³⁷. Örneğin sağlıkta devlet, bilinçli olarak hizmeti aksatarak özelleştirmeye zemin hazırlamaktadır. Hizmetin kamusal alanda sunumu azaltılırken aynı hizmetten yararlanma zorlaştırılmakta, kalite düşürülerek daha az cazip hale getirilmektedir. Buna karşılık özel sağlık sigortaları ve hizmetler, yasal ve ideolojik yollarla desteklenmektedir. Öte yandan bu süreç beden sağlığı ile ilgili resim, zayıflama, sağlıklı beslenme, sigara karşıtı kampanyalar gibi disiplinler tekniklerin yaygınlaştırılmasıyla paralel işlemektedir.

Liberal yönetim anlayışında toplum, müdahale edilmemesi gereken bir varlıktır. Bu anlamda liberal yönetim anlayışında doğacılık egemendir. Neoliberalizm ise doğacılık değil, insancılığı benimsemiştir. Girişimci ve rekabetçi davranışın koşulları yönetim tarafından yaratılmalıdır. Girişimciliğin rekabet

---

⁵³⁷ P. O'Malley, "Risk and Responsibility", der. A. Barry, **Foucault and Political Reason**, s. 203.

koşullarında gerçekleşmesi için, yasal, kültürel ve kurumsal koşulları devlet kendi eliyle oluşturur. Böylece neoliberalizm, devlet ve siyaseti eleştirmekle birlikte, devlet aracılığıyla yeni müdahale tekniklerini gündeme getirir⁵³⁸.

Neoliberalizmde yönetim, pazar rekabetini geliştirmeli, girişimci gibi örgütlenmeli, girişim ve pazar merkezli eylemler icat etmelidir. Neoliberalizme göre var olan toplumsal sorunlar, refah devleti politikalarının bir sonucudur ve bu politikalar artık sosyal ve ekonomik olarak yüksek maliyetlere yol açmaktadır. Bu anlamda neoliberalizm anti-toplumcudur. Thatcherizm devleti küçültmek derken, toplumun birçok alanında yeni eylem modelleri keşfetmiştir. Özellikle eğitim alanında okullar piyasa mantığı içinde harekete zorlanmış, yeni bir kurumsal ilişkiler ağı yaratılmıştır. Bu yönetimin en temel karakteristik özelliği, girişimci modelin bireyin her davranışından yönetime kadar her yerde genelleştirilmesi ve böylece girişimci kültürün yüceltilmesidir. Yönetilenlerin, yeni modelin dayattığı davranışlara teşvik edilmelerinin tamamlayıcı ilişkisi, bireyi kendi davranışından sorumlu kılma biçimidir. Neoliberalizm böylece kişilerin kendi üzerlerindeki yönetimi ile siyasal yönetimi birleştirir.

Yeni sağ içinde neoliberalizm ile neo-muhafazakârlık birbirine eklemlenmiş, neoliberalizmin bireyin özerkliğini vurgulayan yönetim teknikleri ile muhafazakâr söylemin disiplin ve egemenliği vurgulayan söylemleri birbirini tamamlamıştır. Neo-muhafazakârların liberalizme, devlet ve düzen mantığının gereklilikleri açısından yaklaştıkları görülmektedir.

Hayek'in gelenekleri yücelten tavrı, kurucu rasyonalizm karşıtı tutumu, akla ve bilgiye şüphe ile yaklaşması onu muhafazakâr geleneğe yaklaştırmıştır. Liberalizm ile muhafazakârlığın kesiştiği noktada yer almasından ötürü Hayek yeni sağın en önemli düşünürlerinden biri sayılmıştır. Ancak İngiltere ve Amerika'da yeni sağın gelişiminde önemli bir rol oynamış M.Oakeshott, R. Scruton, I. Kristol ve D. Bell gibi önemli muhafazakârlar da yer alır⁵³⁹.

---

⁵³⁸ A. Barry (Der.), **Foucault and Political Reason**, UCL Press, London, 1996.

⁵³⁹ N. Barry, **Yeni Sağ**, çev. C. Aykan, Tisamat, Ankara, 1989; D. Edgar, "The Free or the Good", R. Levitas (Der.), **The Ideology of the New Right**, s. 55-79.

Neo-muhafazakârlar sosyal demokrasiyi eleştirerek sınırlı siyaset ve güçlü devlet adına serbest piyasayı desteklemişlerdir. Ancak neo-muhafazakârları neoliberallerden ayıran en önemli fark pazara karşı tutum almayıp, değerlendirmelerini kültür, ahlak, gelenek ve otorite gibi muhafazakâr ölçütler çerçevesinde yapmalarındır.

Amerika'da neo-muhafazakârlar, hem refah devletini hem de liberal kapitalizmi kültür ve ahlak açısından eleştirmektedirler. Maddi değerleri ön plana çıkartan kapitalizmin ahlak krizine yol açması, muhafazakârları, liberal kapitalizmin devamı için, muhafazakâr kültürel öğelerin gerekliliği doğrultusunda hareket etmeye itmiştir.

Neo-muhafazakârlar, refah devletinin toplumdan yana taraf olmasından rahatsız olmuşlar, bu nedenle toplumu siyasetin müdahale alanına çekmekten çok, siyaseti ve devleti toplumdan koruma yoluna yönelmişlerdir.

2.1.6.5 Siyasal Alanın Dönüşümü: Yönetişim

2.1.6.5.1 Tanımı ve Uygulama Alanı

Yönetişim kavramına duyulan ilginin dayanakları, yaygınlaştığı dönemin düşünce akımlarından ve dönemin içinde bulunduğu özel koşullardan kaynaklanmaktadır. Kapitalist toplumlarda siyasal ve ekonomik yapılar arasındaki uyumsuzluk sonucu ortaya çıkan bunalım dönemlerinde, devletin bu uyumsuzluğu çözmeye çalışması burjuva (sermaye) sınıfının karlılığını düşürmekte, çözmediğinde ise halkın genel istekleri karşılanamamaktadır⁵⁴⁰. Bu ikilem, 1970'li yıllardan sonra sermaye sınıfının neoliberal ekonomik politikalarının uygulamaya konmasıyla sonuçlanmıştır.

---

⁵⁴⁰ Claus Offe'ye göre kapitalist devlet, artık ya halkın istek ve beklentilerini karşılayarak yaslandığı ekonomik temeli yok edecektir ya da kurumsal ve sınıfsal çelişkilerin güvence altında düzenlenmesi ilkesini yok edecektir. Devlet, hem halkın beklentilerini tatmin etmeye dönük "meşruiyet işlevi" ile hem de sermayenin çıkarlarını korumaya dönük "birikim işlevi" ile tanımlanmaktadır. Dolayısıyla devlet, çelişkili işlevlerin birliğidir. Bkz, S. Clarke, "Devlet Tartışmaları I", çev. İbrahim Yıldız, **Praksis Dergisi**, S. 9, Kış-Bahar 2003, ss. 379-410; S. Clarke, "Devlet Tartışmaları II", çev. İbrahim Yıldız, **Praksis Dergisi** S. 10, Yaz-Güz 2003, ss.301-338., kitap s. 110.

Refah Devlet anlayışından geri adım atılarak özelleştirmeler, sosyal güvenlik sisteminin tasfiyesi ve devletin sosyal işlevlerinin zayıflatılması süreciyle somutlaşan neoliberal politikalar, kısa bir süre içerisinde tıkanma noktasına gelmiş, bu süreçte sosyal bilimlerin tümünde olduğu gibi siyaset bilminde döneme postmodern felsefe damgasını vurmuştur. Bu gelişmeler ışığında sınıf temelli toplumsal hareketler yerini sınıf temelli olmayan yeni toplumsal hareketlere bırakmıştır. Yönetişim kavramı da bu çerçevede sosyolojiden ekonomiye, siyaset biliminden yönetim bilimine kadar pek çok alanı etkisi altına almıştır⁵⁴¹.

Yönetişim kavramının siyaset bilimi literatüründe yol açtığı en önemli değişiklik, ekonominin siyasetten arındırılması gerekliliği üzerine düşünceleridir. Bu gerekliliğin ise yönetişim mekanizmaları aracılığıyla gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu yolla parlamentodaki ve bürokrasideki karar alma süreçleri, siyasal alanın dışına taşınmakta ve bu alanlar hükümete özgü alanlar olarak apolitikleştirilmektedir. Bu durumun en somut örneği Türkiye’de de 1980 sonrası kurulan düzenleyici kurumlardır⁵⁴².

Yönetişim yaklaşımı bu düşünce yapısı çerçevesinde gelişme imkânı bulmuştur. Bu dönemde temsili demokrasi geçerliliğini yitirmeye başlamış, sınıf temelli siyaset anlayışı terk edilirken, yerini toplumsal hareketleri merkez alan yaklaşımlar almıştır. Bu çerçevede özellikle Friedman ve Hayek’in liberal öğretileri temel düşünce akımı haline gelmiştir⁵⁴³.

Yönetişim anlayışı söylemde özellikle piyasaya, sivil topluma ve gevşek toplumsal örgütlenmelere atıf yapmış, böylece bürokrasi ve siyasete karşılık piyasa ve sivil toplumun güçlendirilmesini savunmuştur. Bu özellikleriyle yönetişim kavramı etki alanı açısından sadece devlet yönetimi ve bürokrasiyle sınırlı kalmamış, hastane yönetimi, şirket yönetimi, üniversite ve okul yönetimi gibi pek çok alanda kurumsal yönetimin temel ilkesi haline gelmeye başlamıştır.

---

⁵⁴¹ B. A. Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2005, s. 110.

⁵⁴² Güler, s. 111.

⁵⁴³ Neoliberalerler, yeni sağcılar ve yeni muhafazakârlar birlikte bu dönemin ideolojik temelini hazırlanmasında etkili olmuşlardır. Bkz, C. Mouffe, “Demokrasi ve Yeni Sağ”, **Kriz, Neoliberalizm ve Reagan Dosyası** der. R. Zarakolu, 1985, s. 111

Yönetişim, sadece bir yönetim modeli olarak değil, aynı zamanda bir siyasal ve toplumsal proje olarak da kullanılmaktadır. En genel anlamıyla yönetim kavramı, iktidarın sadece hükümetçe değil, sivil toplum ve piyasa aktörleriyle birlikte kullanılmasını hedeflemektedir. Bu anlamda yönetime konu olan devlet yapılanması içerisinde, sivil toplum ve piyasa unsurları ve somut aktörleriyle birlikte düşünüldüğünde bürokrasi, sivil toplum ve girişimci aktörler ön plana çıkmaktadır. Üç toplumsal aktöre dayalı yönetim anlayışı ise, sınıfsal çelişkilere ve örgütlenmelere dayanan eski yönetim anlayışından ayrılmaktadır⁵⁴⁴.

Yönetişim yaklaşımının öngördüğü bir başka unsur da, devlet-toplum-piyasa ayrımını ortadan kaldırarak, birlikte yönetme önerisini gündeme getirmesidir. Bu çerçevede “ortalık” ve “işbirliği” gibi kilit kelimeleri ön plana çıkarmakta, bu yolla devlet-toplum arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmektedir.

Yönetişim kavramının temel önermelerini bir araya getirdiğimizde şu hususların ön plana çıktığını söyleyebiliriz:

1. Ekonomi, kurum ve kurallarıyla siyasetten ayrılmalıdır. Ekonomi yönetimi ve kurumları siyasetin vesayetinden kurtulmadıkça, yolsuzluklar ve kamu kaynaklarının israfı önlenemez. Dolayısıyla ekonominin özerk kılınması yönetime dair pek çok sorunu da çözmüş olacaktır.
2. Kamu yönetimi, piyasanın kuralları çerçevesinde işlemelidir. Çünkü piyasanın kuralları ve aktörleri, toplumsal kalkınma için yaratıcı ve geliştirici özelliklere sahiptir.
3. Devletlerarası ilişkilerde, bağımsızlık ilkesi yerini karşılıklı bağımlılığa bırakmıştır. Küreselleşme süreci içerisinde ulusal ölçek bağımlı düzey haline gelmiştir. Bu sebeple devletlerarası ilişkiler de “karşılıklı bağımlılık” esasına göre düzenlenmelidir. Dolayısıyla yönetim, siyasal egemenliği küresel düzeyde örgütlerken, ulusal ve ulus altı düzeydeki

---

⁵⁴⁴ . A. Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s. 113-114.

yönetimleri de bağımlı düzeyler olarak örgütlemelidir. Siyasal egemenlik ölçeği böylece ulus ölçeğinden küresel ölçeğe transfer edilecektir. Bu yolla uluslararası kurumların, ülke siyasetlerini belirlemeleri ve bunu demokratikleşme programı altında da yapabilmeleri meşru hale gelecektir.

4. Yerelleşme ile küreselleşme aynı anda gerçekleşmelidir. Yani küreselleşme yerelleşme ile birlikte yürümelidir. Yerel ölçekli düzenlemeler, küresel ekonomiye daha kolay entegre olmaktadır. Katılım, hesap verilebilirlik ve şeffaflığı sağlama açısından yerleşmenin demokratikleşmeyi de hızlandıracağı varsayılmaktadır. Merkezi gücün dağıtılmasını amaçlayan bu süreç, tek bir yolla değil, çeşitli biçimler altında gerçekleştirilecektir.
5. Kalkınma sorunu, ulusal ölçekte gerçekleştirilen müdahaleci ve planlamacı yaklaşımlarla gerçekleştirilmemelidir. Kalkınma için katılım ve piyasa sinyallerine açık olmak gerekmektedir. Bu ise sadece yönetim kavramıyla gerçekleşebilecek bir durumdur⁵⁴⁵.

Yönetişim kavramının pek çok alanda yaygın kullanımı söz konusu olmakla birlikte, bu çalışmada bizi daha çok ilgilendiren iki alana yani iki yönetim türüne kısaca değinilecektir. “*İyi Yönetişim*” ve “*Kamu Yönetişimi*”.

---

⁵⁴⁵ B. A. Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s. 115.

2.1.6.5.2 İyi Yönetişim

Devletin ekonomik yaşamdan geri çekilmesini öngören küreselleşme süreci, gerçekte devletin sadece toplumsal fayda sağlayan kamu yatırımlarından ve kamu hizmetlerinden geri çekilmesini öngörmüş, buna karşılık sermayeye çeşitli teşviklerin sunulması gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla sosyal devletin görece emek-sermaye dengesi, sermaye lehine ve emek aleyhine doğru kayan bir dengesizlik durumu yaratmış, bu anlamda sosyal devlette aşınmalar meydana gelmiştir.

Günümüzde Anayasalarda sosyal devlet ilkesine atıf yapılmasına ve Sosyal Güvenlik Kurumlarının varlığını sürdürmesine rağmen, siyaset algısının değişmesine paralel olarak devlet anlayışının da değişmesiyle birlikte “Yeniden Yapılandırma” programları vasıtasıyla sosyal devletin temel kurumları işlevsizleştirilmiş, kamusal özleri yitirilmiştir. Bu bağlamda Anayasalarda yer alan sosyal devlet ilkesi de yalnızca bir ifade olarak kalmış, bu ilkenin hayata geçirilmesi ve sürekliliği politik bir hedef olmaktan çıkmıştır.

1970’li yıllarda kapitalizmin, yapısal krize bağlı sermaye krizine girmesiyle başlayan dönüşüm, süreç içerisinde aşamalı olarak uygulamaya konmuştur. 1980’li yıllarda “değişim” paradigma olarak sunulmuş, bu paradigma ise küresel rekabet koşullarına uygun bir piyasa ekonomisi ve bu ekonomiye uygun kamu politikaları olarak belirlenmiştir. 1990’lı yıllarda ise, uygulamaya konulan yeni politikaların olumsuz etkileri ortaya çıkmaya başlamıştır.

1980’li yıllarla birlikte neoklasik iktisat, kamu sektörünün verimsizliğini ve etkisizliğini sürekli biçimde vurgulamıştır. Bu dönem, piyasa ilkelerinin hararetli biçimde savunulduğu bir dönemdir ve devletin hantal ve yönetilemez hale geldiği iddia edilmektedir. Devletin hantallığına neden olan yükten kurtulması yani küçültülmesi, işlev ve sorumluluklarının devredilmesi önemli bir tasarruf aracı olarak görülmektedir. Ayrıca özel sektörün büyümesi ve teşvik edilmesinin önünün de bu yolla açılması öngörülmektedir. Bu anlamda özel sektör işletmeciliğindeki yaklaşımlar “Yeni Kamu İşletimi” (New Public Management) adı altında kamu

yönetimine taşınmıştır. Böylece yönetim bağlamında özel ve kamu sektörü arasındaki ayrımlar belirsizleşmiştir. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin bu modellerle tanıştırılması ise Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) aracılığıyla gerçekleşmiştir. 1980’li yıllardan itibaren yapılan özelleştirmeler, piyasanın etkinliğine yapılan vurgu, katılım ve sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi gibi konular bu kapsamda gündeme gelmiştir⁵⁴⁶.

DB ve BM gibi uluslararası kuruluşlar yönetişimi daha çok kalkınma çerçevesinde ele almakta ve “iyi yönetişim” terimini kullanmaktadırlar. Bir kalkınma modeli olarak iyi yönetişim, yönetsel ve sosyal alanda, kamu harcamalarının azaltılmasını, temel sağlık, temel eğitim ve sosyal korumaya yatırım yapılmasını, düzenleyici reform ve yasalarla özel sektörün desteklenmesini, özel bankacılığın güçlendirilmesini, vergi sisteminde reform yapılmasını, daha şeffaf ve hesap verebilir bir hükümet yaratmak için öngörmektedir. Bu kavramsallaştırmayla birlikte yeni kamu işletmeciliği ile liberal demokrasi modelinin uzlaştırılması hedeflenmektedir⁵⁴⁷.

İyi yönetişim, liberalizmin toplum anlayışının bir parçası olarak da görülebilir. Bu anlayışta, sınırlı bir devlet yönetimine, kendi kendisini düzenleyen, işleyen bir sivil topluma ve piyasa ekonomisine yer verilmektedir. Sistemin başarı ölçütleri ise piyasanın işleyip işlememesi ile eğitim ve sağlık gibi temel alanlarda düşük maliyetle hizmetlerin düşük maliyetle verilmesi üzerine kuruludur. Bu model, demokratik karar alma sürecinin amacını, piyasanın beklenti ve isteklerine göre tasarlamıştır.

İyi yönetişim, devletin piyasaya müdahalesini, piyasa aktörlerinin lehine sınırlayan bir yönetim tarzıdır. Modelde kalkınma kavramı teknik düzeye indirgenerek siyasetten uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu özellikleri itibarıyla iyi yönetişim, neoliberal yapılanmanın devamı olarak da görülebilir. Bu anlamda neoliberal kalkınma modeli üç temel yaklaşımı ilke olarak önermiştir:

---

⁵⁴⁶ Sonay Bayramoğlu, **Yönetişim Zihniyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 129.

⁵⁴⁷ Sonay Bayramoğlu, **Yönetişim Zihniyeti**, s. 130.

1. Devletin ekonomiye müdahalesini sınırlandırmak,
2. Üretim maliyetleri içerisinde, ücret maliyetlerini işveren lehine mümkün olduğunca baskı altına almak,
3. İhracata dayalı büyümeyi sağlamak⁵⁴⁸.

Bu ilkeler, yapısal uyarlama programlarının da temelidir. Neoliberal kalkınma yaklaşımında devlet, ücretlerin denetimi konusunda yetkiyi piyasaya devretmiştir. Düşük ücretlerin kalkınmayı pozitif yönde etkilediği savunuları da Dünya Bankası tarafından sürekli ifade edilmiştir⁵⁴⁹. Hatta Doğu Asya ülkelerinin yakaladığı büyümeyi, düşük ücret modeline bağlamıştır.

İyi yönetim yaklaşımında devlet, özel girişimciler için uygun bir atmosfer yaratan, ekonomiyi uluslararası ticaretle bütünleştiren ve rekabetçi bir ortam hazırlayan araç konumundadır. Kalkınma da bu çerçevede sadece bir yönetim sorunudur. Bu nedenle kalkınma sorunu, siyaset dışı, teknik bir idari sorun olarak algılanmaktadır.

Alden ve Thomas, son yıllarda Avrupa’da “toplumsal patlama” ve “toplumsal eşitlik ve adalet” konularının en çok tartışılan konular olduğunu vurgulamakta, işsizlik ve varlıklı ile yoksul arasındaki gelir eşitsizliğinin hızla büyümesine dikkat çekmektedir⁵⁵⁰. Thomas’ın ve Alden’in belirttiği çerçevede ortaya çıkan neoliberal politikalar doğrultusunda değişen devletin sorunları, kimlik arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Çünkü modern devletin kimliği artık “sosyal devlet” değildir. Katı ve hantal bir bürokrasi yaratmakla suçlanan sosyal devlet modeli artık geçerliliğini yitirmiştir. Ancak sosyal devletin yerini ikame edebilecek tek bir model de uygulanamamıştır. Bu sebeple 1990’lı yıllar, o dönemde yaşanan toplumsal olumsuzlukları giderebilecek, değişen devletin toplumun gözünde düşen saygınlığını yeniden kazanabilecek bir değerler dizisinin arandığı yıllar olmuştur. Kamu

---

⁵⁴⁸ Sonay Bayramoğlu, **Yönetişim Zihniyeti**, s. 130, 131.

⁵⁴⁹ Ancak ücretin düşmesi, ihracata dayalı strateji ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin ekonomik büyümenin yavaşlaması sonucu olabileceğine dikkat çekenler de bulunmaktadır. Yani ekonomideki düşük büyüme oranları, en zayıf ekonomilerdeki ihracata dayalı stratejiler için bir “neden” değil, “sonuç” olabilir.

⁵⁵⁰ J. Alden, H. Thomas, “Social Exclusion in Europe: Context and Policy”, **International Planning Studies**, Vol:3, No:1, 1998, ss 7-13, s. 8, 11.

yönetiminin 1980’li yıllarda yaşadığı kimlik bunalımının yerini 1990’lı yıllarda kimlik arayışına ve yeni model arayışlarından biri olan “Governance” tartışmalarına bırakmıştır.

İyi yönetim, siyasa-siyaset ve ekonomi-siyaset ayırımına dayanarak, hem kalkınmanın hem de devlet yönetiminin siyasetten arındırılmasını sağlayacak bir yapı önermektedir. Ancak bu öneri, devlet yönetimi ve kalkınmanın siyaset dışı bir konu olduğunu göstermemekte, bilakis bu alanlarda sadece belirli bir siyasal görüşün ekseninde bir yapılanmayı öngörmektedir. İyi yönetim, kamu yönetiminin “kamu çıkarı” ilkesi gereğince değil, “rekabet” ilkesi gereğince yeniden inşa edilmesini gerektirmektedir. Bu noktada, yönetim yaklaşımının kamu yönetimine etkisini değerlendirmek gerekmektedir.

2.1.6.5.3 Kamu Yönetimi

Kamu yönetiminin işletme anlayışına uygun bir biçimde işlemlerini sağlayan Yeni Kamu Yönetimi İşletimi Yaklaşımı⁵⁵¹, 1980’li yıllar boyunca Anglo-Sakson ülkelerde kamu yönetimini belirlemiştir. Bu yaklaşım, kamu yönetiminin kar-zarar muhasebesi ile verimlilik ve performans göstergelerine göre çalışmasını öngörmektedir⁵⁵².

Yeni Kurumcu İktisat Okulu öncülüğünde 1980’lerin sonunda kamu yönetimine teşvik edici bir unsur olarak “rekabet” ilkesi de dahil edilmiştir. Bu etkileşimin kurumsal sonuçları Osborne ve Gaebler’in formüle ettiği “Girişimci Hükümet Modeli”nde görülebilmektedir. Girişimci Hükümet Modeli, özelleştirmeler yoluyla kamu hizmetlerinin özel sektöre devredilmesini ve bu yolla kamu yönetimi içerisinde rekabet ilkesinin yerleştirilmesini amaçlamaktadır. Bu modelin öngördüğü yapı, “*Daha az hükümet-daha fazla yönetim*”⁵⁵³ şeklinde özetlenebilir. Bu anlayışa göre, siyasal karar alma ve hizmet sunma arasında bir ayrıma gidilmeli, devletin

---

⁵⁵¹ New Public Management’in dilimizdeki karşılığı olarak Yeni kamu İşletmeciliği kavramı kullanılmaktadır.

⁵⁵² Sonay Bayramoğlu, **Yönetişim Zihniyeti**, s. 133.

⁵⁵³ Rhodes, s. 655.

hizmet sunumu işlevleri özel sektöre ya da üçüncü sektör de denilen sivil toplum kuruluşlarına devredilmelidir. Aynı şekilde kamu sektörüne ticaret kurallarının ve işletme modellerinin getirilmesi tercihi ile kamu idaresi ile kamu hizmeti arasında konan ayırımın arttırılması gerektiği savunulmaktadır⁵⁵⁴.

Kamu yönetişimi, kamusal sektörlerin tümünde gerçekleştirilecek reformların bütününe kapsamaktadır. Özelleştirme, piyasalaştırma, şirket işletmeciliği, düzenleme, ademi merkezileşme ve bağımsız düzenleyici kurumların (bağımsız idari otoriteler) yaygınlaştırılması bu reformların unsurları olarak görülmektedir⁵⁵⁵. Bu yaklaşımın akademideki en önemli temsilcisi Yeni Kamu İşletimi Okulu'dur. Düzenleme, uluslararası rekabetçi piyasanın önceliklerine göre, oyunun kurallarının standardize edilmesini öngörmektedir. Ademi merkezileşme, kamu yönetiminde karar alma ve uygulama süreçlerinin, ülke ölçeğinde yerel, bölgesel yönetimlere, özel sektöre veya gönüllü kuruluşlara devredilmesi anlamına gelmektedir. Bağımsız idari otoritelerin yaygınlaştırılması ise hükümete, yasama organına, hesap verme sorumluluğu bulunmayan özerk, piyasa önceliklerine göre kamu hizmeti sunan örgütlenmiş düzenleyici kurumların arttırılması gerekliliğini ifade etmektedir.

Modelin uygulandığı ülkelerde, iddia edilenin tam tersi sonuçlara ulaşılmıştır. Siyasal sistemin halka hesap vereceği iddiası da, siyasal sistemin sadece hâkim güçlere hesap vermesiyle sonuçlanmıştır. Aynı şekilde karlı çalışmadığı, topluma yük olduğu gerekçesiyle kamu işletmelerinin hızla özelleştirilmesi politikası, topluma ait olan kamusal servetlerin, uluslararası şirketlere ya da ulusal büyük şirketlere aktarılması ile sonuçlanmıştır⁵⁵⁶.

---

⁵⁵⁴ Sonay Bayramoğlu, **Yönetişim Zihniyeti**, s. 134.

⁵⁵⁵ R.A.W. Rhodes, New Labours Civil Service: Summing up Joining-up” **Political Quarterly**, vl. 71, no. 2, 2000.

⁵⁵⁶ Sonay Bayramoğlu, çeşitli belediyeleri kapsayan bir alan araştırması sırasında, pek çok belediye başkanının birinci sınıf tarım topraklarını, hiçbir bedel talep etmeksizin uluslararası şirketler başta olmak üzere büyük şirketlere vermeye ne kadar hevesli olduklarını gözleme imkânı bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Bayramoğlu, s. 135.

Özelleştirmelerin sonuçları konusunda yapılan araştırmalara göre de, kamu işletmelerinin piyasaya açılması ve özelleştirmeler, yolsuzlukları beraberinde getirmiştir. Bu tip sorunlar daha çok az gelişmiş ülkelerde yaygın olarak görülmektedir. Özelleştirmeler sırasında yaşanan en temel sorunlar, özelleştirilen kamu işletmelerini devralacak kişilerin seçiminde yaşanan olumsuzluklar ve bu kişilerin satın aldıkları işletmelere ödedikleri göstermelik miktarlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sonuçlara rağmen, Dünya Bankası ve uluslararası kredi kuruluşları, az gelişmiş ülkelerde Yeni Kamu İşletimi yaklaşımında ısrarlı bir tavır sergilemektedir. Yönetici seçkinlere ön koşul olarak ileri sürülen bu model, özellikle az gelişmiş ülkelerde yoğun biçimde uygulanmaktadır.

2.1.6.5.4 Kamu Yönetiminin Parçacılılaşması

Postmodernizme özgü bir kavram olan parçacılık ifadesinin kamu hizmetleri anlamında politik bir uygulamaya dönüşmesi, postfordizmin gerekleri doğrultusunda kamu yönetiminin esnekleşmesi anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla parçacılık, kamu yönetiminin postmodern duruma uyum sağlaması olarak da nitelendirilebilir.

Bugünkü koşullarda uygulanan politik tercihler, kamu yönetiminin postmodernleşmesi yani, kamu yönetiminin postmodern duruma özgü parçacılık, belirsizlik, kaotiklik gibi özellikleri taşıması olarak ifade edilebilir.

Postmodernist bir kamu yönetimi uygulaması, her türlü toplum, siyaset ve kamu yönetimi kuramlarının yadsınmasını ve negatif özgürlüğün gerçekleşmesini gerektirmektedir. Turgay Ergun'a göre postmodernizm kuram olarak kamu yönetimine toplulukçu bir bakış açısı getiren, ancak bu durumda yönetimin nasıl gerçekleştirileceğini açıklayamayan bir yaklaşımdır⁵⁵⁷. Bu durum postmodernizmin negatif özgürlük ve kuram karşıtı söylemi ile kamu yönetiminin toplumsal düzeni sağlayıcı bütünsel karakteristiğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle felsefi anlamda postmodernist bir kamu yönetiminin kurulması olanaksızdır. Buna rağmen

---

⁵⁵⁷ Turgay Ergun, "Postmodernizm ve Kamu Yönetimi", *Amme İdaresi Dergisi*, C:30, S:4, Aralık 1997, ss. 3-15, s. 13.

postmodernizm, 1980 sonrası yeniden yapılanma ve 1990'ların yeni paradigma arayışlarında önem arz etmektedir.

Modern ve postmodern örgüt ayrımı, fordizmden postfordizme geçişle birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü modern örgüt yapısı fordist üretim biçimine, postmodern örgüt yapısı postfordist üretim biçimine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Örgütsel açıdan modern örgütler, teknolojik determinizme kitlesel tüketime öncülük eden katı bir yapılanmayken, postmodern örgütler, mikro elektronik teknolojinin gelişmesine bağlı olarak teknolojik seçime ve farklılaşarak çeşitlenmiş üretime öncülük eden esnek bir yapılanma özelliği gösterirler⁵⁵⁸.

Kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması doğrultusundaki girişimler İngiltere'de Thatcher (1979), Amerika Birleşik Devletleri'nde ise Reagan (1980) döneminin politikaları ile somutlaşmış, bu uygulamalar daha sonra "küresel eğilimler" olarak dünyada tüm ülkelere sunulmuştur. Küresel eğilim olarak sunulan değişim programları bir bütün olarak ele alındığında, kamu çalışanlarının ve kamu harcamalarının azaltılmasını, özelleştirme ile birlikte hükümet hizmetlerinin ve işlevlerinin yerleştirilmesi yoluyla hükümetin uygulamalarının küçültülmesini içeren "Public Management" anlayışına bir geçişin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁵⁹ "Public Management" anlayışına geçiş ile birlikte sosyal devlet anlayışında da sapmalar ortaya çıkmıştır. Bu sapma, devlet ve kamu yönetiminin rekabetçi serbest piyasa ortamında bir işletme gibi kar amaçlı çalışması, etkinliklerinde kar etmeyi kamu yararının üzerinde tutması anlamına gelmektedir.

Sosyal devletten sapmayla birlikte ortaya çıkan yeni devletin işlevi, temel olarak küresel rekabet koşullarında ulusal anlamda rekabet edilebilirlik ve ekonominin sürdürülebilirliğidir. Kamu yönetiminin özel sektör gibi çalışarak işletmeleştirilmesi, daha sonra kamu yönetiminde toplam kalite yönetiminin uygulanmasını savunan "New Public Management" anlayışının benimsenmesi ile

---

⁵⁵⁸ Steward R. Clegg, **Modern Organizations – Organization Studies in the Postmodern World**, Sage Publications, Great Britain, 1991, s. 181.

⁵⁵⁹ Lois Recascino Wise / Stefan Szücs, "The Public/Private Cleavage in a Welfare State: Attitudes Toward Public Management Reform", **Governance: An International Journey of Policy and Administration**, Vo. 9, No. 1, January 1996, ss 43-70, s. 43.

desteklenmiş ve devlet yurttaşlarını, sunduğu hizmetin parasını ödeyen bir müşteri olarak algılamaya başlamıştır.

Müşteri memnuniyetinin ön planda tutulduğu, verimli ve etkin çalışan bir yönetsel yapının varlığı, kamu yönetiminde fordist dönemin katı bürokratik yapısının kırılmasını ve yeniden yapılanmada esnek bir örgütsel yapının kurulmasını gerekli kılmaktadır. İşletmelerde uygulanan postfordist esneklik ilkesinin kamu yönetimine uygulama anlamında yansımaları ise özelleştirme, sözleşmeler aracılığıyla kamu hizmetlerinin özel sektöre devri (contracting system), kamu hizmetlerinin sözleşmeli personelle yürütülmesi, bağımsız idari otoritelerin oluşturulması ve yerleşme noktalarında özetlenebilir. Kamu yönetiminin kurumsal bütünselliğinin parçalandığı, kamu hizmetlerinin farklı statüdeki örgütler tarafından sunulduğu bu süreç, kamu yönetiminin parçacılaşmasının önemli örnekleri arasında gösterilebilir.

Özelleştirme yalnızca, kamunun ekonomik yatırımlarında değil, aynı zamanda eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi kamusal nitelikli hizmetlerinin özelleştirilmesi ya da bu hizmetlerin sözleşmeler yoluyla özel sektöre devri biçiminde de gerçekleşmiştir. Anayasaya eklenen ve IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların yeniden yapılanma programlarında da yer alan özelleştirme ilkesi, ekonomik boyutlu olmanın ötesinde kredi verilen ülkelerin kamu yönetimi algılayışlarının temel paradigmasını değiştirmeyi, “Public Management” anlayışına geçişi simgelemektedir. Bu anlamda özelleştirme hızla değişen küresel koşullara uyum sağlayabilecek, verimli, etkin ve esnek bir kamu yönetiminin yaratılması için, hantal olarak gösterilen devletin küçültülmesi gerekliliğini de vurgulamaktadır. Ancak uygulamada özelleştirme süreci, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de kamu yönetiminin sorunlarını çözememiş, tersine kamusal hizmet etiğini ve güdüsünü önemli ölçüde değiştirmiş, halkın kamu yönetimine duyduğu güveni ve kamu yönetiminin meşruiyetini büyük ölçüde azaltmıştır⁵⁶⁰.

---

⁵⁶⁰ M. Shamsul Haque, “Public Service Under Challenge in the Age of Privatization”, **Governance: An International Journal of Policy and Administration**, Vol. 9, No. 2, April 1996, ss. 186-216, s. 187-188.

Reagan'ın 1981 yılında yaptığı konuşmasındaki “*Hükümet sorunlarımızın çözümü değildir, hükümetin kendisi bir sorundur.*” söylemi, yeni sistemin nasıl bir devlet ve kamu yönetimine gereksinim duyduğunu gözler önüne sermektedir. Bu anlamda Reagan'ın kamu yönetimi politikası, temel kamusal örgütlerin politizasyonu ve kurumsal niteliklerini yitirmeleri doğrultusunda uygulanmış böylece bu dönemde kamu yönetimi önemli ölçüde ideolojik ve siyasal bir yönetim haline gelmiş, kadrolaşma ve patronaj üst seviyeye çıkmıştır⁵⁶¹.

Bu uygulamalar Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile sınırlı kalmamış, özellikle uluslararası finans kuruluşları aracılığıyla sermayenin küreselleşmesi doğrultusunda hızla yayılmış böylece uluslararası sermayenin hareketliliği için gerekli ortam hazırlanmıştır.

2.1.6.5.5 Agency Kuramı

“Agency Kuramı”, postfordizmin yeni örgütsel modelini ve yeni kamu yönetimi anlayışını yansıtan ve Amerikan literatüründe “public agency” ve “government agency” kavramlarıyla dile getirilen önemli teorilerden biridir. Kuram, öngördüğü bağımsız yönetsel kamu kuruluşları (public agency) örgütlenmesiyle, kamu yönetiminin esnekleşmesi uygulamalarının kurumsal dayanağını oluşturmaktadır.

Gawthrop, “public agency” kavramını, esnek bir kamu yönetimine geçişin kurumsal yapısı ve eski sistemin ikamesi olarak tanımlamaktadır⁵⁶². “Public Agency” kavramı, Türkçeye “bağımsız idari kuruluş” olarak çevrilmiş ve “*piyasa ekonomisi, kitle iletişimi ve kamu özgürlükleri gibi duyarlı sektörlerde düzenleme ve denetim işlevlerine sahip bağımsız kamu kurumları*” olarak tanımlanmıştır⁵⁶³.

⁵⁶¹ Chester A. Newland, “The Reagan Presidency”, **Public Administration /Concepts and Cases**, ed. Richard J. Stillman, Houghton Mifflin Company, Third Edition, Boston, 1984, ss. 303-325, s. 304.

⁵⁶² Louis C. Gawthrop, **Organizing For Change, Current Issues in Public Administration**, ed. Frederic S. Lane, St. Martin's Pres, Third Edition, New York, 1986, ss. 200-215, s. 214.

⁵⁶³ Ö. Bozkurt / T. Ergun / S. Sezen, **Kamu Yönetimi Sözlüğü**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Yayın No: 238, Ankara, 1998, s. 20.

1980’li yıllarda uygulamaya geçen ‘agency kuramı ve modeli’, mikro ölçekli bir ekonomik program olup, bu kuramın siyasal alana yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Bu kuramın varsayımına göre pazarın içinde yer alan bireyler, her zaman rasyonel olarak maddi gereksinimlerini maksimize etme yollarını ararlar. Aynı süreçte seçilmiş yöneticiler oylarını maksimize etmeye çalışırken, bürokratlar ise bütçelerini maksimize etmeye çalışırlar. Bireyler bilgi temelinde hareket edecekleri için, tıpkı piyasa gibi politika da doğal olarak dengeye doğru yönelecektir⁵⁶⁴.

Agency kuramına göre seçilmişlerin yönlendirdiği kamu yönetimi her zaman belirsizliklerle karşı karşıyadır. Dolayısıyla kamu yönetiminin örgütsel amaçları gerçekleştirebilmesi için, demokratik temsil ve değerlendirmelerden bağımsız bir yönetsel otonomi gerçekleştirilmelidir. Yani ‘agency kuramı’, siyaset ve kamu yönetimi ikileminde, her ikisinin birbirlerinden ayrılmasını savunmaktadır. Bu yolla, “demokratik temsil”den bağımsız bir kamu yönetimi oluşturulmasını istemektedir. Böyle bir kamu yönetiminin gerçekleşebilmesi için, kamu yönetimi yasama ve yürütmenin müdahalelerinden uzak, bir işletme gibi profesyonelce çalışan bağımsız yönetsel kuruluşlar halinde yeniden örgütlenmelidir. Kamu bağımsız yönetsel kuruluşları ise kendilerini yasama ve yürütmeye politika önerileri bildirmekle sınırlamalı, sorunlara kesin çözüm bulmakta başarısız olan siyasal partilerin, politik destek sağlamak için önerdikleri “popülist” programları dikkate almamalıdır⁵⁶⁵.

‘Agency Kuramı’nın uygulanma aşamasında ise bambaşka bir tablo ortaya çıkmaktadır. Kamu yönetiminin meclis denetiminden çıkarak, yürütmenin yani iktidar partisinin denetimine girmesine, kuruluşların politize olmasına ve neoliberal politikalarla yana ideolojik tavır alan bir yapı haline gelmesine neden olmaktadır. Meclisin değerlendirme ve denetiminden bağımsız olarak çalışan ve çoğunluk partisinin yönetimine maruz kalan bir kamu yönetimi ise siyasal anlamda Meclisin temsil gücünde erozyona yol açmaktadır. Bir diğer sakınca ise, kamu yönetiminin

---

⁵⁶⁴ Jeff Woesham / Marc Allen Eisner / Evan J. Ringqist, “Assessing The Assumptions A Critical Analysis of Agency Theory”, **Administration & Society**, Vol. 28, No. 4, February, 1997, ss. 419-440, s. 423-428.

⁵⁶⁵ Norton Long, “Power and Administration”, **Public Administration /Concepts and Cases**, ed. Richard J. Stillman, Houghton Mifflin Company, Third Edition, Boston, 1984, ss. 353-368, s. 361.

kamu yararı yerine piyasayı korumasıdır. Kaufman'a göre kamu yararını korumanın yolu parçalanmaktan değil denetlemekten geçmektedir. Piyasayı hükümet gücüyle korumaya çalışmak boş bir çabadır⁵⁶⁶. Kamu bağımsız yönetsel kuruluşları yasama ve yürütmeden bağımsızlaştırırken, hizmet sunduğu alan ile ilgili piyasa güçlerine bağlı hale gelecek, kamu yönetimi yerelleşirken, piyasa güçleri kamu yönetimi içinde merkezileşecektir. Bu anlamda politika ve kamu yönetimi uygulamada birbirlerinden ayrılamazlar, çelişik atılımların uzlaştırılması gerekli ve kaçınılmazdır.

'Agency kuramı', özel işletme tarzı bir devlet ve kamu yönetimi ön görerek "Public Management" paradigmasını da desteklemektedir. Böylece kamu yönetimi bir işletme gibi profesyonelce, maliyet etkinliği ve çevresel koşullara uyumu dikkate alarak, işletme yöntemleriyle çalışan ve vatandaşını müşteri odaklı gören bir kurumsal yapılanma haline gelmektedir. Bu bağlamda kamu yönetimi kamusalığını yitirerek, kamu yararı değil, kar amacı güden, yurttaşlara değil müşterilere hizmet eden bir düzenek haline gelmektedir.

Bu yapılanmada, kamu yönetiminin bütünlüğünü bozan başka bir uygulama da "düzenleme reformu"dur. Amerikan sanayisinin dünya pazarlarında daha rekabetçi olması ve yurttaşlara daha iyi yaşam standartları sunabilmesi, daha üretici bir ekonomi yaratılması amacıyla başlatılan düzenleme reformu, kamu bağımsız yönetsel kuruluşları aracılığıyla sürdürülmüştür⁵⁶⁷. Kamu bağımsız yönetsel kuruluşlarının her birine, önceden belirlenmiş kamu hizmet alanlarından biriyle ilgili düzenleme yetkisi verilmiş ve her biri kendi alanıyla ilgili temel düzenlemeleri yerine getirmekle sorumlu tutulmuştur. Hızlı bir değişim için yasaların yerini düzenleme programları almış, günden güne değişen ve kendi içinde farklılık gösteren düzenlemeler yasal bütünlüğü bozarak kuralsızlaşmaya yol açmıştır. Böylece kamu yönetiminde süregelen "düzenleme (regulation)" politikası "kuralsızlaşma (deregulation)" politikasına dönüşmüştür.

---

⁵⁶⁶ Herbert Kaufman, "Reflections on Administrative Reorganization", **Public Administration / Concepts and Cases**, ed. Richard J. Stillman, Houghton Mifflin Company, Third Edition, Boston, 1984, ss 353-368, s. 361.

⁵⁶⁷ Murray L. Weidenbaum, "Regulatory Reform Under the Reagan Administration", **Current Issues in Public Administration**, ed. Frederic S. Lane, St. Martin's Pres, Third Edition, New York, 1986, ss. 479-497, s. 479.

“Agency modeli”, kamu örgütlerinin kuruluş ve işleyişlerindeki temel değerler sistemini parçalamış, farklı kurumlarda farklı değerler ve işleyiş kuralları egemen olmaya başlamıştır. Bu model idarenin bütünlüğü ilkesine aykırı olarak, kamu kuruluşları dizgesini ve kamu yönetiminin bütünlüğünü hem özsel hem de biçimsel olarak bozmuştur. Yönetimsel birimlerdeki parçalanma beraberinde eşgüdüksüzlüğü getirmiş, eşgüdüksüzlük kaotik bir yapılanmaya neden olmuştur⁵⁶⁸.

1980’li yıllarda uygulamaya konan kamu hizmetlerinin yeniden yapılandırılması girişimi sonucunda, kamu yönetimi postmodern durumun belirgin özellikleri olan, parçacılık, kaos, belirsizlik ve hızlı değişim ile tutarsızlık özellikleri gösteren bir sürece girmiştir. Kamu hizmetlerinin “agency modeline” uygun olarak esnekleştirilmesi, demokratik temsili dışlayarak yasamayı ve kuralsızlaştırma yoluyla yargıyı dışlayarak kamu yönetiminin kurumsal bütünlüğünü bozmuş, onu parçacıl bir düzenek haline getirmiştir. Yeni örgütsel modelin en belirgin özelliği piyasa koşullarına göre hızla değişebilmesi ve bu değişime paralel olarak ortaya çıkan esnek yapının belirsizlik ve tutarsızlığı da beraberinde getirmesidir. Demokratik temsilin dışlanması ve kamu yönetiminin kamu yararını geri plana atarak kamusalığını yitirmesi ise temsili demokrasiyi krize sokan nedenlerden biri haline gelmiştir.

2.1.6.5.6 Yerelleşme

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında güç kazanan, yönetimin aşırı merkeziyetçi bir yapıdan kurtulması, bölgesel ya da yerel hizmetlerin yerinden yönetilmesi ve yerel toplumların “özerk, demokratik, verimli, saydam” bir yerel yönetime sahip olmaları eğilimlerini yansıtan bir kavram olarak gelişen yerelleşme⁵⁶⁹, çağımız toplumlarında küreselleşme süreciyle birlikte yeni bir içerik kazanmıştır. Yerelleşmenin yeni bir içerikle kavramsallaştırılması, devletin ekonomik ve toplumsal boyutunun küçültüldüğü ve kamu yönetiminin parçacılaştığı yeniden yapılanma süreciyle de bağlantılıdır.

⁵⁶⁸ Yeşim Edis Şahin, **Postmodern Durum ve Kamu Yönetimi**, Özgün Çalışma, Mersin, 1999, s. 62

⁵⁶⁹ Cevat Geray, “Yerelleşme Üzerine”, **ADA-Kentliyim Dergisi**, Yıl:3 Sayı: 9, Mart-Mayıs 1997, s. 84.

Yerelleşme olgusu, post-fordist esneklik ilkesine bağlı olarak uluslararası sermayenin ihtiyaçları göz önüne alınarak yapılandırılmıştır. Bu süreçte yerel yapılanma, uluslararası sermaye için yeni bir pazar ve ucuz işgücü haline gelmiştir. Ekonomik kalkınmanın temel dinamiği ve itici gücü olarak görülen yerel bağlantılar hızla arttırılarak özellikle mali yönden güçlendirilmiştir. Yerelleşmenin özendirildiği bu dönemde, kentlerini ekonomik çekim merkezi haline getirebilmek için altyapı yatırımlarına yönelen yerel yöneticiler, yatırımlarını finanse edebilmek için sermaye piyasasına girmek ve kamu-özel sektör işbirliğini özendirmek zorunda kalmışlardır⁵⁷⁰. Devletin siyasal, ekonomik ve kamusal gücünün parçalanmasıyla birlikte, yerel yönetimler merkezden bağımsız bir ekonomik ve siyasal aktör haline gelmiş, böylece uluslararası sermaye akımı içindeki yerlerini almışlardır.

Yeniden yapılanma süreci içinde devlet, ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlardaki belirleyici ve karar alıcı gücünü kaybetmeye başlayarak, uluslararası merkezlere bağlı teknik bir alt düzenleyici aygıt haline gelmiştir. Bu süreçte devlet, rollerinin bir kısmını uluslararası kurumlara devrederken, diğer kısmını yerel yönetimlere ve sivil toplum kuruluşlarına bırakmıştır. Böylece modelde, toplumu yakından ilgilendiren işlevlerin yerelleşmesi düşük düzeyde tutulurken, finansman ve denetim yüksek derecede yerelleşmiştir⁵⁷¹.

Sosyal devlet modelinde, merkezi yönetim bir bütün olarak, birçoğu yerel yönetimlerce gerçekleştirilen geniş bir işlevler zincirini yerine getirmiştir. Bölgeler arasında eşitliği sağlamak temel ilke olarak kabul edilmiş ve merkezi yetkiler geniş çaplı yatırımların finansmanında kullanılmıştır. Günümüz yeni sağ modelinde ise yerel, uluslararası sermaye hareketleri içinde yerini almaya çalışan bir şirkete benzemektedir. Kamusal özü boşaltılmış yerel politikalar, serbest piyasa ekonomisinde rekabet ve çatışma üzerine kurulmuştur. Bu politik tercihler ve uygulamalar, bölge içindeki ve bölgeler arasındaki dengesizliği hızla arttırmış ve yereli bir sömürü düzeneği haline getirmiştir⁵⁷².

---

⁵⁷⁰ Jos G.M Hilhorst, "Industrialization and Local/Regional Development Revisited", **Development and Change**, Vol: 29, 1998, s. 20.

⁵⁷¹ C. G. Pickvance, "Decentralization and Democracy in Eastern Europe: a Sceptical Approach", **Environment and Planning C: Government and Policy**, Vol:15, 1997, s. 130.

⁵⁷² Şahin, s. 63-64.

Merkezi ve yerel yönetimlerin esnekleşmesi ve postmodern söylemle parçacılaşması, kamusal yaşamın ekonomik ve politik boyutlarını köklü biçimde değiştirmiş, devletin ve yerel yönetimlerin kamusal özünün yok edilmesine yol açmış, kamusal boyutun yerini, sermaye ve sermaye odaklı sivil toplum örgütleri almaya başlamıştır.

2.2. TÜRKİYE’DE POSTMODERNİZMİN TEMEL DİNAMİKLERİ

Postmodernizm, görecelilik ekseninde sosyal bilimlere ve toplum bilimlerine yeni bir bakış açısı getiren tavrın genel adıdır. Siyaset sosyolojisinde yaklaşım değişimine neden olan ve bu anlamda yeni bir paradigmanın oluşmasına yol açtığı da iddia edilen postmodernist düşünce, ilkin Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi moderniteyi daha erken yaşamış olan toplumlarda ortaya çıkmıştır⁵⁷³.

Gelişmiş ileri kapitalist toplumların karşılaştıkları sıkıntılar çerçevesinde bir Batılı söylem olarak gelişen Postmodernizm, moderniteyi tam anlamıyla yaşayamamış gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde de entelektüel kesimde büyük bir ilgi uyandırmıştır. Kimilerinin terimi geçici ve sığ bir entellektüel heves olduğu gerekçesiyle önemsememesine karşılık, başkaları terimin sadece sanatsal modernizmden değil, aynı zamanda bütün bir modernlik çağından derinlemesine yer edinmiş bir kopmayı gösterdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla postmodernizm kavramının Türkiye’de etkili bir söylem oluşturması sadece buraya özgü bir durum değildir. Nitekim Rosenau’ya göre postmodernizm günümüzde toplum biliminin üzerinde bir ‘hayalet’ misali dolaşmaktadır. O’na göre Postmodernizm her yeri sarıp sarmalamış, akademi çevrelerinde yaygın bir kullanıma örnek oluşturmuştur⁵⁷⁴.

---

⁵⁷³ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 295.

⁵⁷⁴ P. M. Rosenau, **Post-Modernism and the Social Sciences**, Princeton University Press, 1992, s. 3-4. Türkçe’si için bkz; **Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri**, Ark Yayıncılık, Ankara, 1998. Türkiye’de İslamcı düşünce hayatına postmodernizmi en etkili bir biçimde sunan aydın Ali Bulaç, postmodernizmin Müslümanlar için, kullanışlı bir yaklaşım olduğunu fakat bu düşüncenin Müslümanlar için kurtarıcı olamayacağını ifade eder. Dolayısıyla postmodernizmin İslamcı düşünceye hizmet edebilecek bir araçsal değer taşıdığını kabul etmekle birlikte, kendisi bir postmodernist değildir. Kaldı ki “Modern Ulus-Devlet” başlıklı kitabında ulus devlete yönelttiği eleştirilerin postmodernist bir bakış açısına sahip olmadığını söyleyebiliriz.

Postmodernizmin Türkiye'ye olan yansımalarında dış ve iç dinamikler önemli rol oynamıştır. Bu dinamikleri tek tek ele almak, konunun anlaşılması ve sistematik sunumu kolaylaştıracaktır⁵⁷⁵.

2.2.1 Dış Dinamikler

2.2.1.1 Sovyet Rusya'nın Yıkılışı

Doğu Bloku'nun 1980'li yılların sonlarına doğru çözülmesi, dünyanın iki kutupluluktan tek kutupluluğa doğru yönelmesine sebep olmuştur. Ancak İslam ülkelerindeki aydınlar bu süreçten itibaren İslam'ın siyasallaşması gereği üzerine düşünceler, Müslüman dünyayı komünizmin yerine alternatif bir rakip olarak ortaya çıkarmış, bu fikir batılı aydınlar tarafından desteklenmiş, politik arenada da kendi ulus çıkarları doğrultusunda kullanılmıştır.

Rusya'nın siyasal ve toplumsal anlamda işlevselliğini yitirmesi İslam dünyasındaki İslamcılar tarafından Batılı ülkelerin; özellikle ABD'nin de çöküşünün ve yıkılışının yakın olacağı ümidini ve beklentisi getirmiştir⁵⁷⁶. Rusya ve Batılı ülkelerin iki kutuplu sistemin aktörleri olması nedeniyle gölgede kalan ve dikkat çekmeyen İslam ve Müslümanlar, Rusya'nın çökmesiyle doğan boşluğu popülist bir yaklaşımla değerlendirmeye çalışmışlar, Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla birlikte Müslüman ülkelerin yeniden bir blok olarak ortaya çıkması gerekliliği hususundaki düşünceleri, özlemleri ve istekleri yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla Rusya ve Doğu Bloku'ndan kalan bu boşluğu tarihsel ve siyasal arenada İslam ve Müslümanlar doldurmaya çabalamıştır.

2.2.1.2 Yeni Dünya Düzeni ve Küreselleşme

Rusya'nın mevcut konumunun değişmesiyle birlikte özellikle 1980 sonrasında ABD yönetimi öncülüğünde Batılı ülkeler sürekli olarak dünyanın

---

⁵⁷⁵ Postmodernizmin Türkiye'deki dinamiklerine ilişkin bu sınıflama için bkz.; Dursun Çiçek, **Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi**, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1997.

⁵⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Mustafa Özel, **Amerikan Yüzyılının Sonu**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

küçüldüğünden, globalleştiğinden ve küreselleştiğinden bahsetmişler ve dünya genelinde yaşanan bu değişime “yeni dünya düzeni” tanımlaması yapmışlardır. Küreselleşmenin, globalleşmenin ve söz konusu değişimin yönetsel ya da siyasal aracı da neoliberalizm olmuştur. Özellikle 1980 sonrası ABD ve İngiltere başta olmak üzere Batılı ülkelerin Freidmancı liberalizmi benimsemeleri ve uygulamaya koymalarının ardından Rusya’nın yıkılması, Batılı ülkelerin kendilerine karşı direnen akımların kalmadığını ilan etmelerine yol açmış, “tarihin sonu” tezlerini gündeme getirmiştir. Bu tezler, liberalizmden başka dünyada devletlerin tercih edebilecekleri bir düzen veya alternatifin olmadığı bu sebeple tüm toplumların bu değişime ayak uydurması gerektiğini savunmuştur.

1980 sonrasında ortaya atılan bu tezler İslam dünyasında ve Türkiye’de yankı yaratmış, liberalizmin tüm dünyada yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur. 1980’lerde yaygınlık kazanan diğer bir olgu da 19. yüzyılın iki rakip ideolojisi diyebileceğimiz liberalizm ile muhafazakârlık arasındaki yakınlaşmadır. Yeni muhafazakârlığın özellikleri de liberalizme benzer bir şekilde, bireysel özgürlük, serbest piyasa ekonomisi, devletin küçülmesi ve demokrasinin uygulanan rejimlerin en iyisi olduğu biçimindedir⁵⁷⁷. Bu dönemde İngiltere’de Muhafazakâr Parti’nin iktidarı, ABD’de muhafazakâr kabul edilen Cumhuriyetçilerin iktidarda olması, Türkiye’de de muhafazakâr bir kimliğe dayanan ANAP’ın iktidar olması, yakınlığın pratik sebepleri olarak görülebilir. Eagleton, Jameson ve Said gibi yazarlar postmodernizmin de Reagancı politikalar ve serbest piyasa yaklaşımı yönündeki akımlarla uyum içinde olduğunu öne sürmüşlerdir⁵⁷⁸.

J. Naisbitt 1980’li yıllarda Batı’da ve Türkiye’de yaşanan değişim sürecini, bilgi toplumu, ileri teknoloji, ulusal ekonomiden dünya ekonomisine geçiş, temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye geçiş, kısıtlı seçeneklerden çeşitli seçeneklere geçiş olarak tanımlamıştır. 1990’lı yıllarda ise değişim doğrultusu farklılaşmış,

---

⁵⁷⁷ Levent Köker, “Liberalizm-Muhafazakârlık İlişkisi Üzerine”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 9, Aralık 1989, s. 41.

⁵⁷⁸ Aytekin Yılmaz, *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, s. 185.

kültürel milliyetçilik ve özelleştirmelerle birlikte refah devletinden kopuş, siyasal alanda dinsel yeniden doğuş, bu döneme adını vermiştir⁵⁷⁹.

Bu dönemde liberalizmin artık tarihin sonu olduğunu ve insanların seçeneklerinin ve alternatiflerinin kalmadığını belirten yazarlar da ortaya çıkmıştır. F. Fukuyama'nın yazdığı "Tarihin Sonu" makalesi ve "Tarihin Sonu ve Son İnsan" isimli kitaplarıyla artık insanların liberalizmden başka seçeneklerinin kalmadığını, liberalizm doğrultusunda ortaya çıkan değişimin tüm insanlara çekici ve cazip geldiğini ve dolayısıyla artık tarihin sonuna geldiğini belirtmiştir⁵⁸⁰. Derrida, Fukuyama'nın kitabını postmodern sanallık durumuna mükemmel bir örnek olarak göstermiştir⁵⁸¹.

Peter Drucker ise tarihin sonu yerine "Kapitalist Ötesi Toplum" kavramına dikkat çekmiştir. O'na göre kapitalist ötesi toplumla birlikte ulus-devletten mega-devlete geçilmektedir⁵⁸². Mega devlet sürecinde ise "daha güçlü ve daha fazla hükümet"e doğru bir yöneliş söz konusudur⁵⁸³. Bu dönemde bölgesel birliklere doğru yöneliş söz konusu olmakla birlikte yerel hareketlilikler de artış göstermiştir. Dolayısıyla aynı süreçte liberalizm çerçevesinde hem ulus-üstü gelişmeler hem de ulus-altı oluşumlar söz konusudur.

Toffler'a göre de dönemin en önemli politik değişimlerinden biri iki farklı devlet modelinin ortaya çıkmasıdır. Modellerden biri, çekirdek aile, kitlesel eğitim sistemi, ulus-devlet ve temsili hükümet politikaları gibi, endüstriyel kitlesel toplumun temel kurumlarını korumaya çalışırken, diğeri enerji, savaş ve yoksulluktan, ekonomik bozulma ve aile ilişkilerinin çözülmesine kadar, günümüzün en önemli sorunlarının sanayi uygarlığı çerçevesi içerisinde çözülmesinin artık

---

⁵⁷⁹ J. Naisbitt ve P. Aburdene, **Megatrends 2000**, çev: Erdal Güven, Form Yayınları, İstanbul,1990. s. 12-13

⁵⁸⁰ Bkz; Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu mu?**, çev. Kolektif, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.

⁵⁸¹ C. Garratt, **Çizgilerle Postmodernizm (Yeni Başlayanlar İçin)**, s. 168-169.

⁵⁸² Peter F. Drucker, **Kapitalist Ötesi Toplum**, çev. Belkıs Çorakçı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 161.

⁵⁸³ Y.a.g.e., s. 225.

mümkün olmadığını iddia etmektedir⁵⁸⁴. Toffler'a göre de dünya sisteminin temel biçimi ve küresel sistemin temel taşı olan milli devlet artık sarsılmakta ve değişmektedir⁵⁸⁵.

Brzezinski dünya çapında yaşanan bu değişimin artık kontrolden çıktığını vurgular ve söz konusu değişimin insan ruhuna dahi egemen olduğunu belirtir. O'na göre liberalizm ve idealist ütopyacılık saldırganlık ve tiranlığa yönelecek boyutlara varmıştır⁵⁸⁶. Değişim sürecinde insanoğlunun yüzyıllardır süren inançları "moda" sloganlarla yer değiştirmiş, kapsamlı doktrinlerin yerini ise belirsiz duygular almıştır⁵⁸⁷.

Ulus devletlerin zaferinin artık tamamlanmış olduğunu belirten Kennedy ise devletler üstü teşkilatları vurgulamaktadır⁵⁸⁸. O'na göre, popüler kültür tüm dünyada, hayatın her alanında bütün unsurlarıyla göze çarpmaktadır⁵⁸⁹. 20. yüzyılın sonlarına doğru dünyayı saran iki temel akım söz konusudur. Bu akımlardan biri, teknoloji, haberleşme ve ticaretin yönlendirdiği bir akım olarak çok daha ileri düzeyde bir entegrasyon eğilimi taşımaktayken, diğeri, köktendinciliğin yükselmesi ve birbirinden çok farklı etnik gruplara, genellikle dışarıdan zorla dayatılmış olan ulusal sınırların ülke içinde giderek daha çok sorgulanması dolayısıyla halen şiddeti artan etnik bölücülük eğilimlerinin yeniden canlanmasıdır⁵⁹⁰. Dolayısıyla 21. yüzyıla uyum sağlamayı hedef edinen bir toplum, eski örf ve adetlerinden birçoğunu hatta devlet yapısını değiştirmek zorunda kalacaktır⁵⁹¹.

Touraine'e göre de aşırı liberalizm, modernizmin ileri ucudur ve postmodernist kültürün geliştiği ekonomik toplumun özelliklerini belirlemektedir. Toplum giderek, ideolojik hedeflerin ve ideallerin yok olduğu bir pazara benzedikçe,

---

⁵⁸⁴ Heidi Toffler, **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak** (Üçüncü Dalganın Politikası) , çev. Zülfü Dicleli, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 74.

⁵⁸⁵ Avlin ve Heidi Toffler, **21. Yüzyılın Şafağında Savaş ve Savaş Karşısı Mücadele**, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994, s. 239.

⁵⁸⁶ Zbigniew Brzezinski, **Kontrolden Çıkmış Dünya**, çev. Haluk Menemencioğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994, s. 32.

⁵⁸⁷ Y.a.g.e., s. 61.

⁵⁸⁸ Paul Kennedy, *Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken*, s. 16.

⁵⁸⁹ Kennedy, s. 399.

⁵⁹⁰ Kennedy, s. 370-371.

⁵⁹¹ Kennedy, s. 446.

geriye kalan, ancak para için mücadele ve kimlik arayışıdır. Toplumsal sorunlar önemini kaybeder ve yerini toplumsal ve siyasal olmayan, bireye ait, toplumsal olmayan sorunlara bırakır. Bu toplum düşünölmek hevesinde olmayan ama kendi pragmacılığını ya da düşlerini bulandıracak olan büyük fikirler ve söylemlerden çekinen bir toplumdur⁵⁹².

Dünya genelinde görölen ve neoliberalizm çerçevesinde yaşanan bu toplumsal ve siyasal değişimler ölkemizde de etkili olmuş, özellikle İslamcılarının fikirlerinin ve görüşlerinin oluşumunda ve etkili hale gelmelerinde belirleyici olmuştur.

2.2.1.3 Dünya Genelinde Dindarlaşma Olgusu

Modernizmin rasyonalizm, ilerleme ve sekülerizm sonucunda dinin önce dünyevileşeceği sonra da işlevini yitireceği tezi 1970’li yıllarla birlikte dünya genelinde görölen “Yeniden dine dönüş” olgusu ile belirleyiciliğini kaybetmiştir. Bu olgunun orta çıkmasının en temel nedeni toplumsal hayatta var olan değer kayıplarının ve değişimin sosyal, psikolojik, ekonomik ve kültürel olarak önlenmesi ve açıklanmamasıdır. Böyle bir durumda yeni dini grupların, hareketlerin ve dindarlaşma biçimlerinin ortaya çıkması kaçınılmaz bir hal almaktadır⁵⁹³.

H. Linc, “Dine Dönüş” isimli kitabında dünya genelinde bir dine dönüşün varlığından bahsetmekte⁵⁹⁴, Naisbitt ve Aburdene’ye ise, dünyada çok mezhepli bir dinsel canlanmanın belirtilerini gözler önüne sermektedir. Amerikalıların bu yöndeki eğilimlerini barış ve huzura kavuşmak şeklinde açıklayan yazarlar, bu yüzyılda insanların ilerleme idealinden dinsel inanca yöneldiğini vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda bilime ve akılcı olana duyulan inanc azalmış, duygusallığa ve akılcı

---

⁵⁹² Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, s. 204.

⁵⁹³ Günter Kehr, **Din Sosyolojisi**, çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1992, s. 81.

⁵⁹⁴ Henry C. Linc, **Çağımızda Dine Dönüş**, çev. Nahit Oralbi, Dergah Yayınları, İstanbul, 1979, s. 20-21.

olmayana olan inanç ise artmıştır. Bu dinsel coşkuyu tinsel bir yönelimin sonucu olarak da görmek mümkündür⁵⁹⁵.

Amerikalı sosyolog Seymour Martin Lipset'in de belirttiği gibi, 19. yüzyıldan bu yana Amerika, Hıristiyan dünyasında en çok dine bağlı toplumlardan biri olma özelliğini korumuştur. O'na göre dinin bu derece belirleyici bir faktör olması, Amerika'da liberal bireyciliğin gelişmesini sağlamıştır⁵⁹⁶.

Fukuyama ise özel olarak İslam'ı ele alarak, çağdaş dünyada İslam'ı, liberalizme teokratik devlet sunması yönüyle alternatif olabilecek potansiyele sahip bir din olarak ele alır. Fakat O'na göre İslam'ın önerdiği siyasal doktrinin Müslüman olmayan toplumlar ve insanlar için bir önemi yoktur. Bu anlamda İslami bir hareketin dünya çapında ilerleyebileceği fikri ütöpiktir⁵⁹⁷.

Drucker'e göre de yüzyılımızda Batı'da ve giderek dünyanın her yerinde, politika alanındaki en dinamik gücü oluşturan toplum yoluyla sorunlara çözüm düşüncesinin ortadan kalkması, geride bir boşluk yaratmakta bu boşluğu da yeniden din doldurmaya başlamaktadır. Dinin ABD'de de toplumsal yaşamın bir ögesi olarak güç kazanması bu yolla açıklanmalıdır⁵⁹⁸.

Dinlerin geri dönüşü, sanayi toplumlarında, modernliği akılcılaştırmaya indirgeyen ve böylelikle bireyi, sınırsız eylem yönetimlerine sahip olan bir merkezi iktidar karşısında tamamen savunmasız bırakan bir görüşün de reddidir⁵⁹⁹. Özellikle Batı'da dinin yükselmesinin sosyal sebepleri açıktır. Aile bağımlılığının farkedilir şekilde azalması, bireysel taleplerin giderek artması ve topluluk çıkarlarının önüne geçmesi ve insanların belleğinin zayıflaması en önemli göstergeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla yeniden dine dönüş, bir Ortaçağ Hıristiyanlığına geri dönüş anlamına gelmemektedir.

---

⁵⁹⁵ P. Abrudone ve J. Naisbitt, **Megatrends 2000**, çev. E. Güven, Form Yayınları, İstanbul, s. 245-267.

⁵⁹⁶ Zeynep Atikkan, "Din, Moral ve Politika", **Türk Henkel Dergisi**, S: 42, Haziran 1988, s. 9.

⁵⁹⁷ Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Gün Yayıncılık, İstanbul, 1993.

⁵⁹⁸ Drucker, **Yeni Gerçekler**, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s. 16-19.

⁵⁹⁹ Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, s. 239.

2.2.1.4 Siyasal İslam ve İslamcı Aydınlar

Türkiye’de İslamcı çevrelerin yazım ve düşünüş biçimleri, 1980’li yıllarla birlikte İslam Dünyası’nda görülen siyasal, sosyal ve kültürel canlanmalardan önemli ölçüde etkilenmiştir⁶⁰⁰. Özellikle İran’da İslam Devrimi’nin gerçekleşmesi ve Batı yanlısı yönetim ve yöneticilerin uzaklaştırılması, Afganistan’ın Rusya tarafından işgali, Filistin, Tunus, Cezayir vb. ülkelerdeki dinsel hareketler İslam Dünya’sının genelinde Batı ve onun değerlerine karşı olan akımların çıkmasına yol açmıştır. Bu karşı çıkış içerik olarak önceki dönemlerden farklıdır. Daha önceki modernist İslamcılar, Batı’ya ahlaki anlamda karşı çıkarlarken, bilimsel ve teknolojik açıdan bir karşı çıkış söz konusu değildir.

1980 sonrası İslamcılık hareketleri ise Batılıların tanımıyla “radikalist” ve “fundamentalist” olarak adlandırılmaktadır. Yani Batı’ya ve O’nun sosyal ve kültürel değerlerine topyekun bir karşı çıkış söz konusudur. Ancak bu karşı çıkış, somut argümanlara dayanmaktan ziyade psikolojik ve popülisttir. İran Devrimi ve benzeri bazı olaylar, bu psikolojiyi daha da pekiştirerek, İslam’ın siyasallaşması yolunda önemli bir neden teşkil etmiştir.

İslam’ın siyasallaşmasındaki en önemli nedenlerden biri, modernist İslamcılığın ve İslam ülkelerindeki modernist yöntemlerin, ülkelerini kalkındırmada, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel anlamda belirleyici konuma getirmede başarısız olmasıdır. Bu başarısızlığın neticesinde de İslam dünyasında Batı’yı tamamen dışlayan hareketler ortaya çıkmıştır.

1980’lerden günümüze, söz konusu siyasal hareketler, zihinsel anlamda insanları etkilese de ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik anlamda bir varlık gösterememişler ve alternatif bir model ortaya koyamamışlardır. Bu anlamda siyasal İslam başarısız olmuştur. Hareketin içeriği insanlara ve topluma somut unsurlar vermekten uzak kalmıştır. İslamcılık modern çevrelerde gelişmiş ve modernleşmenin

---

⁶⁰⁰ 1990’lı yıllarda Türkiye’de siyasal İslam’ın gelişimi için bkz. Tülay Özürman, **Türkiye’nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla siyasal İslamcı da modernist İslamcıdan farklı bir özellik gösterememiştir⁶⁰¹.

2.2.2 İç Dinamikler

2.2.2.1 Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Değişim

Tanzimat dönemiyle başlayan ve Cumhuriyet ilanıyla birlikte hızlanan Batılılaşma ve modernleşme hareketleri Türk toplumu içinde değişimden yana olan ve değişime karşı çıkan iki toplumsal kategori ortaya çıkarmıştır. Bu farklılaşma ilerencilik-gericilik ve modernlik-gelenekselcilik ekseninde yaşanmaya devam etmiştir.

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan hızlı kentleşme ve göç olaylarının tabii bir sonucu olan gecekondulaşma ve varoşların ortaya çıkması, nüfusun hızla artması ve buna paralel olarak eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersiz kalması, işsizlik olgusuyla birlikte şiddet olaylarının artması, bu dönemde sanayileşme ve gelir dağılımının sağlıklı bir biçimde gerçekleşmemesinden kaynaklanmıştır.

Türkiye’de kapitalizmin ve sanayi toplumunun farklı şeyler olduğu görülmüştür. Bu süreçte mülkiyet ve kontrol şekilleri değişmiş, şirketlerde mülkiyeti elinde bulunduran ile kontrol eden ve yöneten farklılaşmıştır. Çalışanların yaşam koşulları, vasıf ve kabiliyetleri görece ilerlemiş, eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte işgücünün bileşimi vasıf itibariyle farklılaşmıştır. Bu süreçte idareciler, planlamacılar, muhasebeciler ve işletmeciler gibi yeni orta sınıflar yaratılmıştır. Sosyal çatışma ve mücadeleler önemini korurken, çatışma ve mücadeleyi global olarak yeknesak sınıflar yürütmemiş, sosyal gruplar arası çatışmalar demokratik hak olgusuyla birlikte varolmuştur. Böylece çok sınıflı bir tabakalaşma sistemine geçilmiştir⁶⁰².

⁶⁰¹ ⁶⁰¹ Oliver Roy, *Siyasal İslamın İflası*, s. 73-113.

⁶⁰² Mustafa Erkal, *Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme*, Mayaş Yayınları, Ankara, 1984, s. 91-92.

2.2.2.2 Liberal Değişim Özal ve ANAP

1980’li yıllarda tüm dünyada yaşanan liberal değişim Türkiye’ye de yansımış, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yapılan seçimlerde iktidara liberal-muhafazakâr bir parti olan ANAP ve onun lideri Turgut Özal gelmiştir. Özallı ANAP devlet yönetimi anlayışını serbest piyasa ekonomisine dayalı bir liberalizm olarak belirlemiştir. Gerçekte ANAP’ın uygulamaya koyduğu politikalar, 1980’li yıllardan itibaren ABD ve İngiltere gibi ülkelerde savunulan ve uygulamaya konulan Freidmancı liberalizm anlayışdır. Bu anlayış kendisini “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” sloganıyla ifade etmiştir⁶⁰³.

1980 öncesinin siyasal, sosyal ve ekonomik kargaşası içerisinde Türk toplumunun dört temel eğilimi olan milliyetçilik, muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizmi kendisinde birleştirdiğini iddia eden ANAP, toplumdan da büyük bir destek almıştır. ANAP, din ve vicdan hürriyeti, teşebbüs hürriyeti ve düşünce hürriyeti sloganlarıyla daha küçük ve hizmetkar bir devlet vaat etmiştir. ANAP’a göre bu anlamda devlet küçülmeli, sağlık, eğitim ve savunmanın dışındaki bütün alanlardan elini çekmeli ve KİT’ler başta olmak üzere her şey özelleştirilmelidir. Yönetmel alanda da katı merkezizetçi bir tutumun yerini adem-i merkezizet almalıdır.

Özal’ın ve ANAP’ın en fazla dikkat çeken yönü ise, devlet tarafından benimsenmiş olan bürokratik devlet anlayışını ve pozitivist kültür anlayışını zorlamasıdır. Özal’ın muhafazakâr özelliğinin ön planda tutulması, dindar kimliğini sürekli kullanması, bir tarikata bağlı olduğunu ifade etmesi, kişilerin laik olamayacağını, devletin laik olacağını belirtmesi, Türkiye’de yer alan ve alt-kültür olarak varlığını sürdüren kitleleri heyecanlandırmış ve harekete geçirmiştir. Özal Cumhuriyetle birlikte benimsenen pozitivist kültür anlayışını reddetmiş, Menderes döneminde başlayan pragmatist kültür anlayışını benimsemiştir. Daha sonraki süreçte DYP’nin lideri Demirel ise pozitivist kültür anlayışı ile pragmatist kültür anlayışını birlikte ele alan bir sentezi öne çıkarmıştır.

---

⁶⁰³ Hatta postmodernistler, ekonomik ve toplumsal konularda, “bırakınız yapsınlar” türü bir tavır sergilemeleri nedeniyle muhafazakârlıkla da suçlanmışlardır. Aytekin Yılmaz, *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, s. 101.

Özal'ın bu anlayış ve tutumu doğrultusunda ANAP iktidarı dönemi süresince devletin önemli kadrolarına “dindar” ve “muhafazakâr” olarak kabul edilen insanlar getirilmiştir. Ayrıca 1980 sonrası ABD'nin Türkiye ve Pakistan gibi ülkeler için Paul Henze'ye hazırlattığı “yeşil kuşak projesi”⁶⁰⁴, ANAP iktidarı döneminde uygulanarak 1980 sonrası pek çok tartışmayı ve projeyi gündeme getirmiştir. Bu süreçte II. Cumhuriyetçilerin ortaya çıkması, devletin dinle, tarihle ve etnik unsurlarla barışması tezinin ortaya atılması, pozitivist-Kemalist bir devlet anlayışının yerine dindar-Kemalist bir devlet ve kültür anlayışının gündeme getirilmesi, yönetimin farklı kimliklere, tarikat ve cemaatlara yaklaşmaya başlaması Türkiye’de yaşanan kültürel ve sosyal değişimlerin temel parametreleri olarak kabul edilebilir.

2.2.2.3. Türkiye’deki Etnik Hareketler

1980 sonrası dönemle birlikte en çok tartışılan konulardan birisi de etnik meselelerdir. 1984 yılından sonra Türkiye’nin güneydoğu bölgesinde etnik merkezli bir hareketin başlaması ve bu hareketin uzun bir süre engellenememesi farklı çözümlere yol açmıştır. Özellikle 1980’li yılların sonuna doğru hareketin güçlenmesi, devletin en üst kademelerinde bile federasyon ve benzeri önerileri gündeme getirmiştir. Bu önerilerin içerisinde Türkçe dışında çeşitli dillerde televizyon, gazete, dergi, eğitim vb. gibi konular yer almış ve genel anlamda devletin Kürtlerle barışması tezi belirli çevrelerce vurgulanmıştır.

Tartışmalar 1990’lı yıllarda Türkiye’nin bir mozayik olduğu sloganıyla sürekli işlenmeye devam etmiştir. Bu dönemde ilginç araştırma sonuçları gündeme getirilmiş, Türk olmayan nüfusun, Türk nüfusundan daha fazla olduğuna dair açıklamalar yapılmıştır. Türkiye’de Laz, Çerkez, Abaza, Alevi, Bektaşî, vb. etnik ve kültürel kimlikleri ön plana çıkaran dernekler ve teşkilatlar kurulmaya başlamıştır. Aydınlar ve entellektüeller toplantılarda ve panellerde Türkiye’nin çok kültürlü ve çok kimlikli bir yapısının olduğunu özellikle vurgulamışlardır. Çeşitli siyasal partiler ve temsilcileri Kürt raporu, doğu raporu, Alevi raporu, çok-hukukluluk, çok-kültürlülük, çok-kimliklilik gibi benzeri araştırmaları ve söylemleri sürekli

⁶⁰⁴ Ufuk Güldemir, **Çevik Kuvvetin Gölgesinde** (Türkiye 1980-1984), Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986.

işlemişlerdir. Bu durumun temel sonucu olarak da insanları bir arada tutan temel unsurlar ortadan kalkmış, aynı toplum içerisinde yaşayan insanlar birbirlerine karşı yabancılaşmaya başlamışlardır.

2.2.2.4 Tarikat ve Cemaatlerdeki Artış

1980 sonrası İran’da devrimin gerçekleşmesi ve siyasal İslam’ın canlanması özellikle Batılı ülkeleri kaygılandırmış ve ABD tarafından İran’a komşu ve sınır ülkelerle ilgili olarak projeler hazırlanmasına sebep olmuştur. ABD Paul Henze’ye hazırlattığı “devlet kontrolündeki İslam” tezini Türkiye ve Pakistan gibi ülkelere tavsiye etmiş ve özellikle Türkiye’de 12 Eylül ihtilali sonrası gelen yöneticilere, rapor doğrultusunda hareket edilmesi ve bu yönde kararlar alınması gerekliliği vurgulanmıştır.

Askeri yönetim dinin ihmal edildiğini söylemlerinde belirterek, anayasaya din eğitimi zorunlu hale getiren maddeler koydurmuştur. Bu bağlamda daha önceleri sürekli dışlanan ve illegal olarak görülen dini tarikat ve cemaatler sayısal ve siyasal güçlülükleri de göz önüne alınarak dikkate alınmaya başlanmıştır. Dini tarikat ve cemaatlerin başta eğitim olmak üzere ekonomik, sosyal ve kültürel alanda faaliyetlerinin olması, din siyaset ilişkileri arasındaki yakınlaşmayı hızlandırmıştır. Söz konusu cemaat ve tarikatlar radikal veya “fundamentalist” olarak kabul edilen unsurları kendi içlerinden temizleyerek devletle uyumlu bir yol tercih etmişlerdir. Daha sonra devletin üst düzey yöneticilerinin cemaat ve tarikat liderleriyle görüşmeler yapması, tarikat ve cemaatlerin devlet nezdinde meşrulaştırılmasının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu süreçten sonra da siyasal anlamdaki dinsel temelli partiler güçlenme eğilimi içerisine girmiştir.

Dinin siyasal anlamdaki en önemli temsilcisi RP, 1980 sonrası değişim ve dönüşümlerden en fazla fayda sağlayan parti görünümündedir. 1980 sonrası yaşanan değişim ve dönüşümler özellikle alt-kültürden insanların ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte, dinin sosyal ve kültürel hayata aktif bir biçimde dahil olmasına yol açmıştır.

1990'lı yıllarda ülkedeki değişimlerle birlikte yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasal krizler, insanları alternatif bir parti ve görüş olarak RP'ye doğru yöneltmiştir. Merkez sağ ve sol partilerden umduğunu bulamayan kitleler RP'yi yerel ve genel seçimlerde lider parti konumuna yükseltmiştir. Değişen toplum, beklediklerini mevcut yönetimlerden alamamış, değişime ayak uyduramamış bu durum ise tepkiselliğe yol açmıştır. Sonuçta ortaya dini olduğu kadar sosyo-psikolojik bir tepki çıkmış, toplum karizmatik ve kurtarıcı bir lider arayışına girmiştir.

2.2.3 Postmodernizmin Siyasal İslam'a Etkisi

Oliver Roy'a göre yeni İslamcı aydınlar toplumsal olarak düşündüğü yerde değildir⁶⁰⁵. Çünkü sahip oldukları bilgi bölük, pörçük, ansiklopedik ve dolaysız bir biçimde elde edilmiştir. Dolayısıyla bu aydınlar kendi fikirleri doğrultusunda bilgi parçalarını kurgulamaktadırlar⁶⁰⁶. Düşünmekten ziyade yazması konuşması ve yönlendirmesi ile kendisini belli etmektedir.

Postmodernizmin etkisi altında kalan İslamcılar, genel anlamda kentli üniversite çevrelerinde yaşayan insanlardır ve söylemleri de yine bu çevreye yöneliktir. Yani modernleşme-gelenekselleşme çatışmasının yoğun olduğu bir sosyal yapının ve ortamın ürünüdürler. Onlar büyük kentlerde oluşmakta olan toplumsal yaşamın içinde var olmaya çalışan İslamcı gencin düşünsel yapısını dışa vurmaktadırlar⁶⁰⁷. Kentleşmeyle birlikte okuryazarlığın artması, bu kitlelerin, din adamlarının elinde olan kültür tekeline son vermelerine yol açmıştır⁶⁰⁸.

---

⁶⁰⁵ Oliver Roy, **Siyasal İslamın İflası**, çev. Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 131.

⁶⁰⁶ Y.a.g.e., s. 132.

⁶⁰⁷ Michael F. Meeker, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Müslüman Aydınları", **Bilgi ve Hikmet**, Kış, 1993, S: 1, s. 159; Richard Tapper, **Çağdaş Türkiye'de İslam** (Din , siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993, s. 261-299.

⁶⁰⁸ Necdet Subaşı, **Türk Aydınının Din Anlayışı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 93.

D. Shayegan'a göre İslam dünyasının ülkesini ve dünyayı İslamileştirme isteği, bu ülkeleri bir tür tersten Batılılaşmaya götürmektedir. Batı'nın karşısına dikileyim derken kendisi Batılılaşmakta ve tarihi reddedeyim derken bütünüyle tarihe gömülmektedir⁶⁰⁹.

Bulaç'a göre, eğer yeni bir İslam dünyası kurulacaksa, Müslüman bir kavim olan Kürtlerin bu dünya içinde kendi yerlerini almaları gerekmektedir⁶¹⁰. O'na göre:

“Kürt kavmi Kürtçe konuşan Müslüman bir halktır ve İslam tarihi ve kültür havzası içerisinde yaşamaktadır. Kürdistan da İslam Dünyası'nın tabii ve vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu dünyada çok sayıda etnik grup veya halkın yaşaması farklılık temelinde eşsiz bir zenginliktir. Öyleyse daha işin başında Kürt halkının kendine özgü kimlik ve varlığının altını çizmek lazım. Bölgede kaderleri birbirine bağlı ve bağımlı olan bütün Müslüman kavimler gibi Kürt halkı da, kendi dilini konuşmak ve diliyle eğitim yapmak başta olmak üzere, insan hakları ve siyasal katılım temelinde bütün hak ve özgürlüklere sahiptir; bu haklar ve özgürlükler elinden alınamaz, devredilemez, ve kısıtlanamaz.”⁶¹¹

Bulaç'a göre yakın zaman içerisinde Kürt problemi ile ilgili ön plana çıkarılması gereken ana talepler şunlardır:

1. “Kürt kimliğinin tanınması ve bunun her kademe ve alanda kabul edildiğinin dile getirilmesi,
2. Anadili Kürtçe olanların isteğe bağlı olarak Kürtçe eğitim yapma imkânlarının kendilerine tanınması,
3. İletişim araçları yoluyla yayın haklarının, gazete, dergi, kitap, televizyon, radyo, kaset, video, film v.s kullanılması,
4. Etnik kimliğinin fırsat eşitliğine engel teşkil etmemesi, objektif liyakat, hizmet, ehliyet ve faydanın kıstas seçilmesi,
5. İnsan haklarına tam riayet. Her türlü etnik ve bölgesel ayrımlara son verilmesi. Baskı, işkence, hukuk ihlalleri ve özel uygulamalara son verilmesi,

⁶⁰⁹ Daryush Shayegan, **Yaralı Bilinç** (Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni), çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, s. 10.

⁶¹⁰ Shayegan , s. 87.

⁶¹¹ Ali Bulaç, **Ortadoğu'dan İslam Dünyasına**, İz Yayınları, İstanbul, 1996, s. 232.

6. Terör ve şiddetin herkese bir felaket getireceğinin kabul edilmesi ve buna bağlı olarak özel idari ve askeri uygulamaların durdurulması,
7. Bölgenin ekonomik geri kalmışlığına köklü, kalıcı ve sahici çözümler bulunması, bölgeler arasındaki farkın ciddi tedbirlerle kapatılması,
8. Türk ve Kürt halkı arasında derin ve kalıcı husumetler yaratacak davranışlardan kaçınılması, kışkırtıcı yayın yapan yayın ve basın araçları üzerinde sivil baskıların arttırılması,
9. Yerel ve tarihsel isimlerin iade edilmesi; köy, dağ, tepe, göl, bölge, nehir, otlak, mezra, ova, yayla, şahıs, aşiret v.b. isimlerin değiştirilmesine ortaklaşa karşı çıkılması,
10. Diğer ülkelerdeki (Suriye, Irak, İran ve Eski Sovyet) Kürt bölgeleriyle, beşeri, turistik, ekonomik, ticari v.b. ilişkilerin geliştirilmesi, ancak yasa dışı silah ve uyuşturucu gibi malların üzerindeki kontrole devam edilmesi. Son olarak, Türkiye, İran, Pakistan ve Orta Asya Müslüman Cumhuriyetlerini kapsayan ve zamanla gümrük duvarlarını kaldırmaya matuf imzalanmış anlaşma, bu yönde atılmış olumlu bir adımdır. Zamanla Irak ve Suriye ile diğer ülkelerin buna katılmasına çalışılması gerekir.
11. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, merkeziyetçilik yerine, yerinden yönetime geçilmesi. Siyasal birliği ve sosyal barışı bozmayacak şekilde, merkezi devletin küçültülmesine paralel olarak yerel yasama, yürütme ve yargı meclislerinin ihdas edilmesinin ve katılım imkânlarının arttırılması.
12. İslami temelde bütün etnik gruplar arasında kardeşlik ve işbirliği ruhunun geliştirilmesi, gönüllü ve eşit ortaklı birlik ve beraberliğinin bölünme ve parçalanmadan daha yararlı ve hayırlı olduğu fikrinin anlatılması⁶¹²

---

⁶¹² Bulaç, s. 258-260.

Bu ifadeler ve günümüz politik tercihlerine bakıldığında II. Cumhuriyetçiler veya neoliberal düşünürler tarafından dile getirilen “*Türkiye’nin mozaik olduğu*” söylemiyle ne kadar örtüştüğünü ve aynı söylemin postmodernist İslamcılar tarafından da vurgulandığını söyleyebiliriz.

2.2.4 Postmodernizmin Toplumsal Yansımaları

Özellikle 1980 sonrasında dünyada ve Türkiye’de yaşanan değişimlere baktığımızda, postmodernizmin toplumsal anlamda bir kategori haline geldiğini söyleyebiliriz. Günümüzde çok-kültürlülük, çok kimliklilik, parçalanma ve çeşitlilik bağlamında düşünüldüğünde, insanların önemli bir kesiminin postmodern bir eğilim taşıdığı söylenebilir. 1980 sonrası yaşanan bu parçalanma, çoğulculuk, çok-kimliklilik ve çok-kültürlülük toplumsal anlamda insanlara ve sosyal yapıya yansımıştır.

Türkiye’de 1980 sonrasına damgasını vuran ANAP, modernizm-postmodernizm, değişim, liberalizm, çoğulculuk, açıklık ve sivil toplumculuk kavramlarının yoğun olarak yer aldığı bir ortamda doğmuş ve önemli katkılarda bulunmuştur. Partinin postmodernist olarak adlandırılmasının temel sebebi ise Türkiye’yi çok-kültürlü, çok-kimlikli bir mozaik olarak kabul ederek, muhafazakârlık, milliyetçilik, liberalizm ve sosyal demokrasi eğilimlerinin tümünü birleştirmeye ve uzlaştırmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır⁶¹³.

Özal, Türkiye’nin bir kültür ve kimlik mozaiki olduğunu belirterek, herkesin kendi kültürü ve kimliği doğrultusunda yaşaması gerektiği hususu üzerinde önemle durmuştur. Öyle ki, ANAP federasyonun bile tartışılabileceğini belirterek, Türkiye’ni mozaik olduğunu en üst düzey yetkili olarak tanıma ve onaylama yoluna gitmiş, kendisinin de etnik kökeninden bahsetmiştir.

---

⁶¹³ Ali Akay, Konular, s. 17.

Özal ve ANAP, postmodernizmin en önemli unsurları olan kitle kültürü ve tüketim toplumu modellerini Türk toplumuna empoze eden şahıs ve parti konumunda olmuştur. Özal döneminde Türkiye'nin hızlı bir şekilde tüketim toplumuna dönüştüğünü ve özellikle dindarların ve İslamcılarının bu topluma eklemlendiğini söyleyebiliriz⁶¹⁴. Türkiye'nin modernleşme projesinin karşısında duran dindarlar ANAP ile birlikte iktidarda pay sahibi olmuş, serbest pazar politikalarının belirleyiciliğinde yeniden yapılanan sisteme eklemlenmiştir. Sonuçta dindarlar, istisnalar dışında, bilinçli veya bilinçsiz olarak kendilerini tüketim toplumunun gereklerine göre biçimlendirme sürecine girmişlerdir. Dindarlar bu süreçte alt-kültür olmaktan çıkarak, meşrulaşmaya başlamışlardır⁶¹⁵.

Sadece postmodernizmden etkilenen İslamcılar değil, tüm dini hareketlerle birlikte geleneksel tarikat ve cemaatler bu dönemde güçlenmiş ve ivme kazanmıştır. Aynı süreçte laik ve Kemalist öğelere vurgu yapan hareketlerde de bir canlılık yaşanmıştır⁶¹⁶.

Birçok sosyal bilimci 1980 sonrası Özal döneminde uygulanan ekonomik ve sosyal etkinliklere postmodern yorumlar getirmiştir. Özal döneminde gerçekleşen toplumsal değişimin bu yönde yorumlanmasında, değerlerini yitiren, sosyal adalet duygusunu körelten, tarihine ve medeniyetine karşı vurdumduymaz olan, zengin ile fakir arasındaki uçurumu giderek açan, hayali ihracat ile devlet hırsızlığının gerçekleştirilmesine izin veren siyasal tercihler, insanlar ve toplum yapısının büyük etkisi vardır⁶¹⁷. Bu anlamda postmodern söylem, Batılı işçi hareketinin geri çekilmesi ve kapitalizmin aşırı tüketimci dinamiklerinin karakterize ettiği bir dönemin ürünüdür⁶¹⁸. D. Kellner'in de belirttiği gibi postmodern kimlik boş zaman etrafında döner, görünüşler, imgeler ve tüketim üzerinde yoğunlaşır⁶¹⁹. Postmodern koşullar altında kişiler sürekli bir inşa ve yeniden inşa durumunda var olur gibidir. Bugün

---

⁶¹⁴ Ruşen Çakır, **Ne Şariat Ne Demokrasi** (Refah Partisini Anlamak), Metis Yayınları, İstanbul, 1994, 74-75.

⁶¹⁵ Y.a.g.e., s. 74-75.

⁶¹⁶ Necdet Subaşı, **Türk Aydınımın Din Anlayışı**, s. 17.

⁶¹⁷ Mehmet Bayraktar, **Özal'ın Günah Galerisi**, Rehber yayınları, Ankara, 1989, s. 5.

⁶¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Mehmet Küçük (Der.), **Modernite Versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, s. 204.

⁶¹⁹ Peter Wagner, **Modernliğin Sosyolojisi (Özgürlük ve Cezalandırma)**, s. 243.

postmodern durumu bizlere çağrıştıran hızlı değişim, tüketim kültürü ve bu kültüre tüm anlatıların tabi olması, 19. yüzyılda bile modernliğin kendiliğinden sonuçları olarak öngörülebilmektedir.

Tarikatlar bu süreçle birlikte holdingleşmiş⁶²⁰, dindarlar şalvarla kot pantolonu birleştirmiş, gelenekle ile modernliğin bir sentezi yine bu süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Tüketim toplumunun, bireyi her şeye karşı yabancılaştırması sonucu “müritmiş gibi yapan” kişilerin sayısı da yine bu dönemde hızla artmaya başlamıştır⁶²¹. Bunun doğal sonucu olarak postmodernizm bünyesinde, radikalizmden liberalizme doğru kayan fakat tanım olarak liberalizmi ve modernizmi kabul etmeyen yeni bir dindar tipini ihtiva etmiştir.

Postmodernizmden etkilenen veya postmodernist eğilimlere sahne olan kategoriler olarak, çevreciler, kadın hareketleri, çeşitli müzik grupları, eşcinseller, mahkûmlar yani bir ülkenin veya toplumun bütün alt-kültürleri ve marjinaleri postmodernizme sempati ile yaklaşmışlardır. Gelişmiş sanayi toplumlarında artan karmaşıklık ve farklılık, yeni uzmanlık biçimlerine yol açmış, bunun yanı sıra çevreciler, ırkçılık karşıtlığı gibi yeni toplumsal hareketler çoğulcu cepheden bağımlılık ilişkilerini sorgulamaya başlamışlardır⁶²². En geniş anlamıyla da pop müzik bir postmodern nosyonun ilk şekillendiği bağlam olarak karşımıza çıkmaktadır⁶²³. Bu süreçte Türkiye’de Türk Sanat Müziği, Türk Halk Müziği, Arabesk ve Pop müzik karışımı bir müzik biçimi toplum içerisinde rağbet görmeye başlamış, ancak hâkim olarak pop ve özgün müzik dedikleri form ön plana çıkmıştır.

Rosenau’ya göre; postmodern anlayışa sahip bir birey, aşkın normlardan, insani değerlerden, geleneksel bağlılıklardan ve topluluk kurallarından sıyrılan ve özgür olmayı arayan bireylerdir. Dolayısıyla postmodern birey özgür ve rahat ve

---

⁶²⁰ Ruşen Çakır, Ne Şeriat Ne Demokrasi (Refah Partisini Anlamak), s. 64; Gencay Şaylan, **İslam ve Siyaset, Türkiye Örneği**, V. Yayınları, İstanbul, 1987, s. 144.

⁶²¹ Ruşen Çakır, Ne Şeriat Ne Demokrasi (Refah Partisini Anlamak), s. 66.

⁶²² Jorge Larraín, İdeoloji ve Kültürel ve Kimlik, s. 141.

⁶²³ Andreas Huyssen, “Postmodernin Haritasını Yapmak”, **Modernite Versus Postmodernite**, der. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, s. 113.

esnektir, duygu ve hislerine göre hareket etmektedir. Genel ve evrensel olan yerine yerel ile ve kendi yaşamı ile ilgilidir⁶²⁴.

Yukarıdaki tanım çerçevesinde postmodernizm, sosyal ve kültürel çevre olarak alt-kültür gruplarını, yani marjinal çevreleri etkisi altına almıştır. Dolayısıyla ivmesini ve gücünü de bu çevrelerden almaktadır. Özellikle Türkiye’deki en önemli alt-kültür unsurları olan, sürekli yönetimin, idarenin ve genel-geçer pozitivist kültürün dışında kalan İslamcılar, sosyalistler, feministler ve çevreciler postmodernizme muhatap olan ve postmodern fikirlere yakın olan çevreler konumunda olmuşlardır.

Türkiye’de postmodernist etkiler büyük şehir merkezlerinin dışında görülmemektedir. Özellikle kırsal alanlar bu alana yabancı kalmışlardır. Şehirlerde de postmodernizm çeşitli şekiller altında, belirli bir kategori çerçevesinde oluşmuş, onun ötesinde bir yapılanmaya dönüşmemiştir. Hem İslamcı ve geleneksel akımların hem de modernist karşıtı hareketlerin modernleşmiş yerlerde ve bölgelerde zemin bulması dikkat çekicidir⁶²⁵.

1980’li yıllarda “geç kapitalizm”in yarattığı mali bunalım, modernite anlayışının hedeflerini şaşırtan postmodern bir kültürün yayılmasına yol açmıştır. Bu kültür her şeyden önce, “geç kapitalizm”e vücut veren modernite anlayışını yeniden yorumlamanın ve anlamlandırmanın ifadesi haline gelmiştir. Bu süreçte gerçekliğin yerini imaj almış, gerçek ile gerçek olmayan arasındaki ayırım belirsizleşmiş, toplumsal ilişkiler simülatif bir boyuta taşınmıştır. İnsanlar gereği gibi bir şey yapmamakta ama yapar gözükmektedir⁶²⁶.

---

⁶²⁴ Aytekin Yılmaz, *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, s. 13.

⁶²⁵ J. Obert Voll, **İslam Süreklilik ve Değişim II**, çev. Cemil Aydın, Cengiz Şişman, Mehmet Demirhan, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1995, s. 159.

⁶²⁶ A. Yaşar Sarıbay, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, s. 88-89.

1980 sonrası İslamcılar varlığını kendi kimliğinde değil, “din-dışı” olarak algıladığı “öteki”nin kimliğinden hareketle tanımlayan bir kesim olmuştur. Siyasal İslamcılar, son yıllarda genellikle din dışı kesimlerle nasıl bir arada yaşanabileceği teması üzerinde durmuşlardır. Bu sebeple İslamcılar genellikle seküler ve laik kesimin demokratlarıyla ilişkileri güçlendirmeye başlamışlardır. İslamcı aydınların kendi kesimlerinden çok laik kesime yönelmeleri aslında bir tikanıklığın sonucudur. İslamcıların önerdiği çok hukukluluk projesi önerisi, bu durumun çok somut bir örneğidir⁶²⁷.

Projenin hazırlanmasında etnik, kültürel, dini ve mezhebi anlamdaki unsurlar belirleyici olmuştur. Bulaç, projesini hazırlarken çok-kültürlülük, çoğulculuk ve katılımcılık kavramları ve argümanları çerçevesinde Türkiye’deki etnik, dini ve mezhebi unsurları da düşünerek, onları da içerisine alan ve postmodern siyasal düşünceye hizmet eden bir proje hazırlamıştır. O’na göre bu ülkede Türk, Kürt, Arap, Çerkez, Laz, Gürcü, Arnavut, Boşnak v.s. milyonlarca insan bir arada yaşamaktadır⁶²⁸.

2.2.5 Postmodernizm, Kitle İletişimi ve Toplum

Guy Debord postmodern toplumu “gösteri toplumu” olarak nitelemektedir. O’na göre, modern üretim biçimlerinin hâkim olduğu toplumların tüm yaşamı büyük bir gösteri birikimi olarak görünmektedir. Gösteriyi sahte bir kutsal olarak tanımlayan⁶²⁹ Debord’a göre, modern toplum her kıtanın toplumsal yüzeyini gösteri aracılığıyla şimdiden istila etmiştir. Gösterinin parıltılı oyalayıcılığı altında dünya çapında hükmeden bir bayağılaşma hareketinden bahseden Debord⁶³⁰, bu çağı şenliksiz bir çağ olarak tanımlamaktadır⁶³¹.

⁶²⁷ Ali Bayramoğlu, **İslam ve Demokrasi**, Yeni Yüzyıl, 28 Ekim, 1995.

⁶²⁸ Ali Bulaç, Ortadoğu’dan İslam Dünyasına, s. 264; Benzer bir görüş için bkz.; Alev Özkazanç, **Türkiye’de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu, 1980’li Yıllarda Yeni Sağ**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.

⁶²⁹ Guy Debord, *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, s. 20.

⁶³⁰ Debord, s. 20-34.

⁶³¹ Guy Debord, *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, s. 87; Bir başka yazar da içinde bulunduğumuz toplumu Şenlikli Toplum olarak tanımlamaktadır. Ivan Illich, **Şenlikli Toplum**, çev. Ahmet Kot, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1989.

Baudrillard da bu süreci “simülasyon” veya “kötülüğün şeffaflığı” olarak adlandırmaktadır. “Simülasyon”, gerçekten ve fiili olarak var olmayan bir şeyi veya durumu bütün bileşenleriyle birlikte gerçekmiş gibi gösterme durumu anlamına gelir⁶³². O’na göre anlam buharlaşıp yok olmuş, onun yerini gösteri almıştır⁶³³.

Batı insanı ve toplumu düşünüldüğünde zevklerin ve renklerin tartışılmamasının böylesine yaygınlaştığı, değer yargılarının çeşitli sosyal sebeplerin de etkisiyle neredeyse ortadan kalktığı bir ortamda bunalan insan, dayatmalara ve otoritelere baş kaldırmaktadır. Özellikle henüz modernleşemeyen toplumlar ve modern olamayan insanlar, çareyi başkaldırı da, tepkisellik de ve hiçbir değeri tanımamakta bulmaktadır.

Kentlerde kökleşen söz konusu hayat tarzının en önemli özelliklerinden biri, öznenin tamamen marjinal hale gelmesidir. Bu durumun en önemli sonucu ise bu çevrede cemaatlerin ortaya çıkmasıdır. Cemaatlerin bu süreçte önem kazanmasına yol açan sebep, postmodernitede korku ve endişelerin özelleşmiş olmasıdır⁶³⁴. Can Kozanoğlu 1980 sonrası yaşanan değişimleri ve postmodernizmin yansımalarını Türkiye açısından “Cilalı İmaj Devri” biçiminde isimlendirip ele almaktadır⁶³⁵.

Neticede postmodernizm bize sonumuzun bir yıkımla, bir felakete bitmeyeceğini anımsatmaktadır⁶³⁶. Bu söylem tarzıyla toplumu sosyolojik olarak, insanları ise psikolojik olarak rahatlatır. Adeta topluma mevcut durumlarını meşrulaştırmalarının ve idealleştirmelerinin yollarını öğretir. Özellikle 1980 sonrası geçirdiğimiz toplumsal değişiklikler ve ortaya çıkan değişken, toplumsal yapımızda postmodernizmin Türkiye’de popüler olmasını sağlamıştır. Bu süreçte herkesin her şeyi savunduğu, herkesin her şeyi söylediği, herkesin her şeyi yediği, içtiği ve giydiği insan tipleri ortaya çıkmıştır. Her şeyin olduğu, her şeyin gittiği ve her şeyin revaçta olduğu bir sosyal yapı ortaya çıkmıştır.

---

⁶³² Jean Baudrillard, **Kötülüğün Şeffaflığı**, çev. Emel Abora-Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

⁶³³ Jean Baudrillard, **Sessiz Yığınların Gölgesinde Ya da Toplumsalın Sonu**, Çev. Oğuz Adanır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 12.

⁶³⁴ A. Yaşar Sarıbay, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, s. 35.

⁶³⁵ Can Kazanoğlu, **Cilalı İmaj Devri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

⁶³⁶ Ali Akay, *Konular*, s. 146.

1980’lerde milliyetçi ve İslamcı akımların yükselmesinde toplumsal yapıda ortaya çıkan kültürel yozlaşma ve bunalımın etkileriyle birlikte, postmodern akımın da büyük etkisi olmuştur. Bu iki akım temelde kimlik arama süreci olarak toplumsal gerginliklere birer tepki unsurudurlar⁶³⁷. Postmodernizm medyanın güdümüyle birlikte toplumsal alanda yaygınlık kazanmıştır⁶³⁸. Dolayısıyla postmodern çağı kavrayabilmek için medyayı anlamak gerekir. Medya, insanlar üzerindeki etkisiyle, gerçekliği bozma, konuları tehlikeli bir şekilde basitleştirme ve olayların akışını etkileme kapasitesiyle her şeye muktedirdir. Postmodern medyanın reklamı artık ürün satmakla ilgili değildir; hayat biçimleri yaratmak, arzu ve zevkleri manipüle etmek, imaj ve görünüşleri satmakla ilgilidir. Postmodern sahnede dünyanın çeşitlilik ve çoğulluğu yalnızca bir imaj bir hayal olarak yaşantılanır⁶³⁹.

Türkiye açısından 1980’lerden sonra modernizmin ve pozitivist kültür ve hayat anlayışının sarsılmasında toplumsal belirleyiciliği medya gerçekleşmiştir⁶⁴⁰. Bu çerçevede iletişim araçları arasında özellikle televizyonun çok önemli bir yeri vardır. Televizyonda yer alan film ve dizilerle birlikte, CD ve müzik klipleri postmodernist eğilimlerin geniş kitlelere aktarılmasında çok önemli işlevler edinmişlerdir. Özellikle sanat ve estetik alanlarıyla birlikte mimaride postmodernist etkiler daha belirgin bir biçimde görülmekte ve yansımaktadır.

---

⁶³⁷ Türkdogan, Orhan, “Günümüz Türk Sosyolojisinin Dinamikleri”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı. 33, Mart-Nisan, 1995, s. 202.

⁶³⁸ Naci Soykan, Türkiye’den Felsefe Manzaraları, s. 142.

⁶³⁹ Serdar, Ziyaüddin, “TOTAL RECALL Postmodernist Düşüncece Yabancılar, Ötekiler ve Amnezi”, çev. N. Öztürk, **Yeni Dergi**, Sayı: 4, Ağustos-Eylül, 1994, s. 130; Benzer bir görüş bkz. Alev Özkazanç, **Türkiye’de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu, 1980’li Yıllarda Yeni Sağ**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.

⁶⁴⁰ Can Kazanoğlu, Cilalı İmaj Devri, s. 7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE POSTMODERNİZM ve YENİ SAĞ

3.1. 1980-1990 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE POSTMODERNİZM: YENİ SAĞ SİYASET

3.1.1 24 Ocak Kararları

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi öncesi Türkiye'nin Refah Devleti modeli üzerinden yürüttüğü ithal ikamesi sanayileşme modeli, dünyada yaşanan krizle birlikte çıkmaza girmiş ve hegemonik krizi de beraberinde tetiklemiştir. Türkiye'de ekonomik, siyasal, toplumsal ve ideolojik anlamda köklü bir değişikliğe yol açan 24 Ocak kararları, krizin aşılması gerekçesiyle, AP azınlık hükümetinin başbakanı olan Süleyman Demirel'in Başbakanlık Müsteşarlığı'na atadığı Turgut Özal tarafından tasarlanmış ve uygulamaya konulmuştur. 1980 yılında alınan bu kararlardan sonra uzun bir süre iktisat politikalarının belirlenmesinde yürüttüğü görevler itibariyle, başbakan müsteşarı, başbakan yardımcısı, ANAP genel başkanı ve başbakan olarak Turgut Özal etkili olmuştur⁶⁴¹.

24 Ocak kararlarının alınması sürecinde hem iç hem de dış faktörler çıkar ilişkilerinin birleştirilmesi bağlamında belirleyici olmuştur⁶⁴². İç faktör olarak, daha önce Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) ve Sabancı Holding gibi yerli sermaye kuruluşlarında yöneticilik yapan Özal, çok uluslu şirketlerin çıkarlarıyla, Türkiye'deki büyük sermaye kuruluşlarının çıkarlarını örtüştürmek amacıyla 24 Ocak kararlarını planlamıştır⁶⁴³. Dış faktör olarak ise, ABD'de ve İngiltere'de Reagan-Thatcher hükümetleri ile uygulaya konan yeni sağ ideoloji, IMF, Dünya Bankası ve uluslararası finans kuruluşları aracılığıyla üçüncü dünya ülkelerine ve Türkiye'ye aktarılmıştır. Nitekim 24 Ocak kararları, yaşanan döviz kıtlığını aşmak

⁶⁴¹ K. Boratavav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, Gerçek Yayınevi, Ankara, 2004, s. 121.

⁶⁴² F. Başkaya, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Birlik Yayınları, Ankara, 1986, s. 245.

⁶⁴³ K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, s. 120-123.

için IMF'nin "Standart İstikrar Politikası" ile Dünya Bankası'nın geliştirdiği "Yapısal Uyum Programları"nda uygun bir biçimde tasarlanmıştır⁶⁴⁴.

ABD ve İngiltere gibi ülkelerde yeni sağ uygulamalar daha esnek bir geçişle başlamış, iktidardaki sosyal demokrat partilerin yerini yeni sağ hükümetler almıştır⁶⁴⁵. Yeni sağın siyaset tarzı ve yönetim rasyonalitesi toplumsal ve siyaset alanının doğrudan ve koşulsuz olarak piyasanın güdümüne girmesini sağlamaktır. Friedmancı ve Hayekçi yeni liberal ekonomik politikalar, özelleştirmelerle devletin küçültülerek, ekonomiden tamamen çekilmesini ve böylece piyasa alanının genişletilmesine dayanır. Devletin özelleştirmelerle kamusal ve sosyal işlevlerinden sıyrılıp, teknik ve idari bir aygıtla dönüşmesi sonucu sınırsız bir güç haline gelen piyasanın yol açtığı her türlü olumsuz sonuç (işsizlik, yoksulluk, eğitim, sağlık vb. sorunlar) yeni sağın meşruiyet arayışını ve siyaset tarzını biçimlendirmiştir.

Yeni sağ ideoloji içinde formüle edilip uygulanan özelleştirme politikaları kısa zamanda tüm dünyaya dayatılarak piyasanın alanını genişletmek üzere yaygınlaştırılmıştır. Bu amaçla az gelişmiş ülkelerde, karlı alanlara girmek isteyen teknelci sermaye, bu alanların devletin kamusal hizmetlerine tabi olması nedeniyle eleştirmiş, kendilerine kapalı olan bu alanlarda devlet yatırımlarının olması ve bunun da ekonomiye müdahale eden bir devlet aygıtınca (bürokrasi, planlama, idari ve mali mekanizmalar gibi) sürdürülmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Bu durumu tersine çevirmek, "*modern ötesi çağın egemen ideolojisi*"⁶⁴⁶ olan yeni sağın stratejik kavram ve değerler sistemi ile oldukça kolaylaşmıştır.

Devletin, toplumsal, ekonomik ve mali alanlarda yerinin olmadığını sıkça dile getiren yeni sağ, az gelişmişlikten kurtulmanın tek yolunun devletin küçültülmesinden geçtiğini vurgulamıştır. Hantal, beceriksiz, kaynakları yutan, verimsiz, planlamaya dayalı, merkezi-hiyerarşik otoriteyle yönetilen devlet, dış

---

⁶⁴⁴ Boratav, s. 119-123; T. Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Yayınevi, Ankara, 1996, s. 14.

⁶⁴⁵ B. Girvin, "Introduction: Varieties of Conservatism", **The Transformation of Contemporary Conservatism** edited by Brian Girvin, s. 1-12, SAGE Publications, London, 1988, s. 12.

⁶⁴⁶ B. A. Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1996, s. 1-8.

dünya ile bütünleşmenin ve çağı yakalamanın önündeki en büyük engeldir. O halde bu devlet aygıtının dünya ile bütünleşmeyi yönetebilecek bir yeniden yapılanmaya ihtiyacı vardır. Yeniden yapılanma, devletin küçültülerek küreselleşme sürecine ayak uydurması ile mümkündür. İşte az gelişmiş ülkelerdeki bu yeniden yapılanmanın adı, “yapısal uyum” ya da “yapısal uyarılama” sürecidir⁶⁴⁷.

Yapısal uyarılama adı altında yeni sağ, az gelişmiş ülkelerde dışa dönük, ihracata dayalı bir sanayileşme istemektedir. Türkiye’de de yapısal uyarılama sürecinin başlangıcı, Dünya Bankası’nın yapısal uyarılama kredileri ile IMF’nin istikrar programının benimsendiği 24 Ocak 1980 kararlarıdır. Dünya ekonomisi ile bütünleşmenin kendi başına bir amaç olarak propaganda edildiği yapısal uyum programı Türkiye’de 1980 sonrası dönemin “*yeni hegemonya stratejisini şekillendirmiştir*”⁶⁴⁸.

24 Ocak kararları, yerli tekeli sermayenin, hegemonya krizinden çıkmak için yeni bir sermaye birikim modeline geçme isteğinin bir ifadesidir. 24 Ocak Kararlarının temel hedeflerinden biri, Türkiye’nin dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmesidir. Kararların yerleşmesi bu açıdan büyük sanayi sermayesinin hem içerde kendi çıkarlarına uygun yeni bir hegemonya kurmasını hem de dışarıda uluslararası iş bölümü ile yeni bir bütünleşme sürecine girmesi anlamına gelir⁶⁴⁹. Kararlarla yerli sermaye bir yandan devletin ekonomik ve sosyal amaçlı harcamalarının kısıtlamasını isterken, aslında özelleştirme politikalarıyla daha büyük kaynakları kamunun elinden almayı hedeflemektedir. Yani yerli sermaye, yabancı sermaye ile bütünleşerek, devletin ekonomideki ağırlığının azaltılmasıyla ortaya çıkan boşluğu yabancı sermaye ile birlikte doldurmak istemektedir⁶⁵⁰.

---

⁶⁴⁷ Güler, s. 10-11

⁶⁴⁸ G. L., Yalman, “Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa”, **Liberalizm, Devlet, Hegemonya**, der. Fuat, Keyman s. 315-339, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s. 335.

⁶⁴⁹ H. Gülalp, **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, çev. Osman Akınhay, Abdullah Yılmaz, Belge Yayınları, İstanbul, 1993, s. 43.

⁶⁵⁰ F. Başkaya, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Birlik Yayınları, Ankara, 1986, s. 247.

24 Ocak kararlarıyla, 1960 sonrasının ithal ikameci ekonomi politikalarının terk edilerek, Türkiye ekonomisinin iç pazara dönük yapısını ve örgütleniş biçimini serbest piyasa mantığı içinde tümüyle değiştirerek ihracata yönelik yeni bir sermaye birikim modeline geçiş hedeflenmektedir⁶⁵¹.

24 Ocak kararlarıyla benimsenen yapısal uyarlama programı, ekonomiyi arz merkezli para politikalarıyla yönlendirmeye dayanır. Bu politikalarla hedeflenen yöntem, iç talebi kısarak, ithalatı azaltmak ve ihracatı arttırarak dış borç darboğazının aşılmasıdır. Bu yüzden serbest faiz ve döviz kuru politikaları ile düşük emek maliyetleri uygulanarak, ekonomi, ihracat yapabilir bir duruma getirilmeye çalışılır. Bunun yanında piyasaya minimum devlet müdahalesi ile sermaye hareketinin olabildiğince serbestleştirilmesi, iç ve dış pazarlarda serbestleşmesinin sağlanabilmesi için fiyatların tümüyle piyasa koşullarında belirlenmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, ihracatın özendirilmesi, sosyal harcamaların, kamu harcamalarının kısılması, KİT'lerin özelleştirilmesi, tarım sübvansiyonlarının kaldırılması, işçi kesimi başta olmak üzere yoksul kesimler lehine oluşturulmuş popülist politikaların kaldırılması, vb. düzenlemelere de yer verilir⁶⁵².

Stratejide işçi haklarına, sendikacılığa ve sisteme karşı geliştirilecek muhalefete yer yoktur. Ancak çok geniş toplum kesimlerini karşısına alan IMF reçetelerinin, demokratik bir ortamda uygulanabilme imkânı sınırlı olduğu için, bu politikalara uyum sağlayan siyasi rejimlerin tamamı baskıcı otoriter rejimlerdir. Latin Amerika ülkeleri bunun en iyi örneğidir. Bu ülkelerde benzer politikaların yürürlüğe konulması ancak askeri darbelerin desteği ile olmuştur. Yani “*ekonomik liberalizm ancak siyasal despotizm altında kurulabilmiştir*”⁶⁵³

---

⁶⁵¹ Özal, 30 Mart 1985 tarihinde Amerika NBC televizyonuna verdiği bir mülakatta, 24 Ocak kararlarıyla ilgili olarak sunu söylemiştir. ‘Bizim uyguladığımız ekonomik program başkan Reagan’ın programının aynıdır. Aradaki tek fark bizim uygulamaya ondan önce başlamış olmamızdır. Başkaya, s. 188; O. Ulagay, **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s. 28.

⁶⁵² Başkaya, s. 243.

⁶⁵³ A. Boron, “Hobbes ile Friedman Arasında Latin Amerika’da Ekonomik Liberalizm ve Burjuva Despotizmi” çev.G. Türk, **Dünün ve Bugünün Defterleri Dünya Sorunları 2:Latin Amerika’da Militarizm Devlet ve**

Demokrasi Dosyası, s. 9-37, Alan Yayınları, İstanbul, 1985, s. 9; U. M. Plantenberg, “Kapitalizmin Üçüncü Büyük Bunalımının Tarihsel ve Siyasal Bir Yorumu”, çev: Y. S. Öner, **Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagan Dosyası**, der. R.Zarakolu, s. 23-41, Alan Yayınları, İstanbul, 1985, s. 37.; H. Gülaıp, **Gelisme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Yurt Yayınları, Ankara, 1987, s. 98.

Türkiye'nin kaderi de İ.İ.S modelini izleyen Latin Amerika ülkelerinin kaderi ile aynı olmuştur. Yaşanan hegemonya krizini aşmak üzere yerli ve yabancı sermayenin çıkarları doğrultusunda alınan kararların uygulanabilmesi için uzun bir istikrar dönemine ihtiyaç duyulmuştur. Toplum kesimlerinin büyük bir çoğunluğunun mutlak anlamda yoksullaşması demek olan kararların uygulanabilmesi, ortaya çıkabilecek toplumsal muhalefetin şiddeti düşünüldüğünde ancak baskıcı ve otoriter bir iktidar döneminde mümkün görünmüştür. Bu nedenle Türkiye'de, anti demokratik ve otoriter bir rejim talebinin gündeme alındığı tarih 24 Ocak 1980'dir⁶⁵⁴. Nitekim 24 Ocak kararlarıyla 12 Eylül 1980 askeri darbesi arasındaki bu ilişki en açık bir biçimde Danışma Meclisi üyesi Dündar Soyer tarafından şöyle ifade edilmiştir;

*“12 Eylül olmasaydı 24 Ocak kararlarının sonucu çok dehşet verici olurdu. Eğer 12 Eylül olmasaydı, vergi kanunları çıkabilir miydi? Denk bir bütçe sağlanabilir miydi? 24 Ocak kararları etkili olur muydu? Bu kararlara 12 Eylül kararları mı demek lazım, 24 Ocak kararları mı artık bilemem”*⁶⁵⁵.

Yerli sermayenin önemli isimlerinden R. Koç, İstanbul Sanayi Odası Başkanı İ. Bodur ve T. Özal, 24 Ocak kararlarının uygulanabilmesi için 12 Eylül askeri darbesini sonuna kadar desteklemişlerdir⁶⁵⁶.

⁶⁵⁴ D. Kırbaş, “Yeni Sağın İdeolojisi:Pragmatizm”, **İktisat Dergisi**,S: 314, s.3-8, Ankara, 1991, s. 6.

⁶⁵⁵ O. Ulagay, 24 Ocak Deneyimi Üzerine, s. 24.

⁶⁵⁶ T. Özal bu konuda, “12 Eylül olmasa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık. Anarşi yükseliyordu, vergi kanunları meclisten geçmiyordu. Çok sayan-ı şükrandır ki vergi reformu yapılmıştır. Bunlar olmasaydı bütçeyi denkleştiremezdik”. R. Koç, “12 Eylül hareketinden önce her şeyi demokratik bir sistem altında yapmak, karar almak, yasa ve yönetmelikleri çıkartmak için aylar geçmesi gerekiyordu. Yani her şey güçlkle ve uzun zaman içinde gerçekleştiriliyor, her seye politik açıdan bakılıyordu. Ekonomik yaklaşım hep arkadan geliyordu. Askeri yönetim altında alınan kararların parlamentodan geçmesi gibi bir zorunluluk olmadığından çok hızlı hareket edilebiliyor ve üstelik askeri yönetim hata yapsa bile bunu kısa sürede düzeltebiliyor. En önemlisi ise tüm bu işlemler yapılırken politik yaklaşımlar söz konusu olmuyor. Çünkü askeri yönetimin parlamento da sandalye kaybı yada seçim kaybı diye bir kaygısı yok”. İ. Bodur “24 Ocak kararlarının alınması kadar 12 Eylül sonrası yönetimin bunlara devamlılık sağlaması da büyük önen taşımaktadır. 12 Eylül'den sonraki yönetim bu karaların başarısını iki kat arttırmıştır”; Ulagay, s. 24-25.

Aslında büyük sanayi çevreleri, 1979 yılından itibaren açıkça, “*sendikaların disiplin altına alınmasını*”, “*bu başıboş gidişe dur denilmesini*” ve en önemlisi de sermaye için gerekli olan güven ortamının yeniden oluşturulmasının altını çizerek darbe çağrılarını yapmaya başlamışlardır⁶⁵⁷.

3.1.2 12 Eylül Rejimi

1980 sonrası ortaya konan rejim, kendisinden sonra ortaya çıkan tüm gelişmeleri belirlemesi nedeniyle miladi bir özellik taşımaktadır. Silahlı Kuvvetlerin bu süreçte kısa vadeli ilk hedefi, aşırı siyasallaşmış toplumu pasifleştirip depolitize ederek siyasi istikrarı sağlamak ve buna bağlı olarak ekonomik istikrarı gerçekleştirmektir. Çünkü 24 Ocak kararlarıyla yeni birikim modeline geçişin sağlanabilmesi ve bunun uygulanabilmesi, aşırı siyasallaşmış toplumu fiziki güç sarf ederek hizaya getirme şartına bağlanmıştır. Dolayısıyla ekonominin kendiliğinden işleyişini sağlayarak krizi, egemen sınıflar lehine çözmek, Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi⁶⁵⁸ Türkiye’de de askeri bir müdahale ile başlamıştır⁶⁵⁹.

TSK adına Milli Güvenlik Konseyi tarafından yapılan müdahale sonrası, parlamento ve hükümet feshedilmiş sıkıyönetim ilan edilerek tüm ülke, askerlerin yönetimine geçmiştir. Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren, müdahaleyi ilan eden bildiride ve sonraki konuşmalarında, aynı saptamalardan yola çıkarak darbenin neden yapıldığını ve amacını açıklamıştır. K. Evren bildiride, darbenin gerekçelerini şöyle ifade etmiştir:

“Türkiye Cumhuriyeti Devleti dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiştir. Anayasal kuruluşlar tezat ve suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlardır. Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojiler üretilerek yurttaşlarımız bölünme ve iç harbin eşğine

⁶⁵⁷ K. Boratavav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)**, s. 120.

⁶⁵⁸ A. Boron, “Hobbes ile Friedman Arasında Latin Amerika’da Ekonomik Liberalizm ve Burjuva Despotizmi”, s. 10.

⁶⁵⁹ K. Boratavav, s. 123.

*getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür. İşte bu ortam içinde TSK ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur*⁶⁶⁰.

Darbenin amacı “*muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, anarşi ve terörü önleyerek can ve mal güvenliğini tesis etmek*”⁶⁶¹, “*sosyal barışı, milli birliği ve beraberliği sağlamak, ülke bütünlüğünü ve devlet otoritesini hâkim kılmak*” ve “*demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak*”⁶⁶² şeklinde ifade edilmiştir.

Evren’in bu açıklamaları çerçevesinde darbe yönetimi, 1980’li yıllar boyunca Türkiye’nin tüm toplumsal, siyasal ve kültürel dinamiklerini belirlemiştir. Üç yıllık askeri rejim öncelikli olarak, toplumu depolitize ederek sindirmeye yönelik faaliyetlere girişmiştir. Bu faaliyetler, silahlı güç kullanımı başta olmak üzere çeşitli baskı yöntemleri şeklinde gerçekleşmiştir. Ülkede sıkıyönetimin ilan edilmesiyle birlikte tüm kamu özgürlükleri ve işkence, sansür, gazete kapatma, gözaltı süresinin uzatılması, adli yargılama, hak arama ve temyiz haklarının askıya alınması gibi temel haklar sınırlandırılmıştır. Sıkıyönetim askeri mahkemelerinin kurulmasıyla birlikte olağanüstü yargılama biçimine geçilmiş, çok sayıda sivil, askeri mahkemelerde yargılanarak ölüm cezalarına ve ağırlaştırılmış müebbet hapis cezalarına çarptırılmıştır.

Milli Güvenlik Konseyi, toplumdaki aşırı siyasallaşmanın ve kutuplaşmanın nedenini, topluma geniş özgürlükler tanıyan ve devlet otoritesini zaafa uğrattığına inanılan 1961 Anayasası’nda görmüştür. K. Evren mevcut durumla ilgili yaptığı bir konuşmada “*hiçbir toplumda sınırsız hürriyetin olmadığını, sınırsız hürriyetin olduğu yerde anarşi ve hürriyetsizliğin hâkim olduğu*”nu vurgulayarak, “*devlet iradesinin aşırı hürriyet nedeniyle yok olması durumunda, fertlerin hürriyetini koruyacak hiçbir kuvvet ve vasıta kalmayacağı*”nı belirtmiştir⁶⁶³.

⁶⁶⁰ Evren’den aktaran; B. Tanör, **İki Anayasa: 1961-1982**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 123.

⁶⁶¹ Evren’den aktaran, M. Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek yayınevi, İstanbul, 1990, s. 135.

⁶⁶² Evren’den aktaran; B. Tanör, **İki Anayasa: 1961-1982**, s. 123.

⁶⁶³ Evren’den aktaran, M. Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, s. 136.

12 Eylül yönetimi, 1961 anayasasına dayanılarak kurulan dernekleri ve sendikaları, sınırsız hürriyetin başlıca aktörleri olarak görmüştür. Bunun en önemli göstergesi Evren'in, "*devletin dernekler vasıtası ile idare edilemeyeceğini ve güçsüz bırakılamayacağı*"nı sıklıkla söylemiş olmasıdır. Askeri yönetimin 17 ve 18 Eylül'deki uygulamaları, depolitizasyon sürecinin en başta sendikaları hedef aldığını ortaya koymaktadır. 17-18 Eylül'de daha önceden faaliyetleri durdurulan DİSK'e bağlı 39, MİSK'e bağlı 19, Hak-İş'e bağlı 8, Türk-İş'e bağlı 4 sendika ve bağımsız 471 sendika kapatılarak, tüm grevler sona erdirilmiştir⁶⁶⁴.

12 Eylül yönetimi, TÖB-DER, DİSK, Barış Derneği, Türkiye Yazarlar Sendikası, vb. tüm sol dernek ve sendikaları kapatmış, yöneticileri hakkında davalar açmış ve çok uzun süreli mahkûmiyet kararları vermiştir. Askeri yönetim, sol sendika ve dernekler yanında 1402 sayılı sıkıyönetim kanununa dayanarak üniversitelerdeki sol eğilimli öğretim üyelerini de görevden uzaklaştırmıştır. TOBB, TİSK, TÜSİAD, MESS gibi 24 Ocak kararlarının uygulanarak yeni birikim modeline geçilmesinin yalnızca askeri bir rejim altında mümkün olduğunun bilincinde olan sanayi sermayesinin dernekleri ise 12 Eylül yönetimi tarafından fazlasıyla ödüllendirilmiştir. TOBB ve TİSK, "Hür Teşebbüs Konseyi" adı altında varlıklarını sürdürmüş, TÜSİAD'a da kamu yararına çalışan dernek statüsü tanınmıştır⁶⁶⁵.

12 Eylül yönetiminin uygulamalarına genel olarak bakıldığında asıl hedefinin, ideolojik ve örgütsel olarak solu tümüyle etkisizleştirerek yok etmek olduğu görülmektedir. 12 Eylül, bu sürecin şiddete dayalı en son halkasıdır. 1973-1975 MC hükümetlerinin sola karşı izlediği politikalar, Aydınlar Ocağı'nın, tüm sağı komünizme karşı birleştirmek üzere kurulması, sol hareketi bastırmak üzere MHP'nin kontrgerilla yöntemine dayalı iç savaş kışkırtıcılığı ve darbe çağrısı yapması gibi olaylar sol muhalefeti durdurma çabasının 1980 öncesinde başladığını göstermektedir. 1980 öncesinde sol muhalefete karşı bir bütün olarak sağın görüşleri ile 12 Eylül'de MGK toplantılarında, K. Evren'in konuşmalarında, askeri rejim süresince yazılan ve dile getirilen görüşler aynı yönde olup, anarşi ve terörün kaynağı

⁶⁶⁴ G. E. Tosun, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi, (Türkiye Örneği)**, Alfa Yayınları, Bursa, 2001, s. 302.

⁶⁶⁵ G. E. Tosun, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi**, s. 302.

“komünizm illetine” bağlanmıştır. Bu algılayışa göre ülke, ülkeyi bölmeyi ve Marxist Leninist bir rejim kurmayı hedefleyen silahlı bir saldırı karşısındadır.

Dış güçlerle de işbirliği halinde olan ve düşman olarak nitelendirilen bu kesimler, esasen dini ve milli olarak bir bütün olan vatandaşlar üzerinde sınıfsal, etnik ve dini ayrımlar yaratarak hedeflerine varmaya çalışmışlardır⁶⁶⁶. Bu düşüncelerden hareket eden 12 Eylül yönetiminin asıl hedefinin, sol muhalefeti fiziki ve ideolojik olarak tümüyle yok etmek, pasifleştirmek ve depolitize etmek olduğu anlaşılır.

3.1.3 1982 Anayasası ve Toplumsal-Siyasal-Kültürel Dönüşüm

Yeni sağın kurucu bir unsuru olarak hareket eden darbe yönetimi, bu misyonunu iki temel çerçevede gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilki 1982 Anayasasının hazırlanması, ikincisi de yeni siyasal yaşamın biçimlendirilmesidir. Anayasa yetkisini fiilen elinde tutan MGK, önce tüm üyelerini konseyin atadığı bir Danışma Meclisi oluşturmuştur. Hiçbir temsil niteliği olmayan ve tamamı atanmışlardan oluşan bu meclis, anayasanın hazırlanmasında yalnızca bir danışma ve hazırlık organı olarak tasarlanmıştır. Anayasanın hazırlanmasında son sözü söyleyen MGK olmuş, bu süreçte, anayasa tartışmalarına getirilen yasaklamalar nedeni ile anayasa siyasal katılımdan uzak, antidemokratik bir ortamda hazırlanmıştır. Anayasanın hazırlanmasında olduğu gibi halk oylamasına sunulmasında da anti-demokratik yöntemler sonuna kadar kullanılmış, gizli oy ilkesine aykırı uygulamalar içerisinde 1982 Anayasası halkın %91,4'ünün oyu ile kabul edilmiştir. Bu oran seçim sonucundan çok plebisitin varlığını kanıtlamaktadır⁶⁶⁷.

Darbe yönetiminin Kurucu Meclise hazırlattığı 1982 Anayasası'nın biçimlenmesinde büyük sanayi sermayesinin temsilcisi olan TİSK'in etkin bir rol üstlendiği bilinmektedir. Nitekim Kurucu Meclis'in, MGK'nın atadığı üyelerinden

⁶⁶⁶ A. Özkazanç, *Türkiye'de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu: 1980'li Yıllarda Yeni Sağ*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmış doktora tezi), Ankara, 1998, s. 210.

⁶⁶⁷ W. Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 218-219.; B. Tanör, *İki Anayasa: 1961-1982*, s. 100.

oluşan Danışma Meclisi'ndeki Anayasa Komisyonuna taslak metin gönderen TİSK'in anayasa önerisi ile MGK'nın son şeklini verdiği anayasa taslağı arasında belirgin benzerlikler dikkat çekmektedir⁶⁶⁸.

Boratav'a göre de, 1980 sonrasında özellikle çalışma yaşamıyla ilgili düzenlemeler TİSK'in önerileri doğrultusunda hazırlanmıştır⁶⁶⁹. TİSK'in genel sekreteri aynı zamanda anayasa komisyonu üyesi olmuştur. TİSK'in anayasa önerisinde, toplum yapısına ters düşen derneklerin kurulmasına izin verilmemesi gerektiği, DGM'nin kurulmasını, genel grev, dayanışma grevi ve siyasi grevlerin yasaklanmasını, işçinin grev ve toplu sözleşme hakkına karşılık işverene lokavt hakkının tanınmasını öngören maddeler yer almıştır⁶⁷⁰. Böylece sermaye, çalışma ilişkilerinde 1980 öncesinde işçiler lehine bozulan dengeyi kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemiştir⁶⁷¹. Darbenin sendikalar üzerindeki fiziki ve yasal baskısı, 1980'li yıllar ve sonrasında da devam etmiştir.

1982 Anayasasının özü ve ruhu “devlet ve otoritedir”. Tanör'e göre de Anayasa, toplumsal ve siyasal sistemi bu iki kavram çerçevesinde tümüyle değiştirmeyi amaçlamaktadır. 1982 anayasası devlet toplum ilişkilerinde devletin, bireye (bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, yargısal güvencelerin gevşetilmesi), toplumsal gruplara ve örgütlere (dernek, sendika, vakıf, meslek, kuruluşu, vb.), çalışan kitlelere, sınıflara ve sınıf mücadelesine (sosyal hakların kısıtlanması, çalışma ilişkilerinde devletin belirleyici rolü, sendikaların tümüyle devre dışı bırakılması) ve siyasal gruplara karşı (partilere dönük kısıtlamalar, siyasetle uğraşma yasağı vb) güçlendirilmesini hedeflemiştir. Bu anlamda devlet, özerk ve özgür bir biçimde örgütlenmiş, politize bir toplum modeline karşı güçlendirilmiştir⁶⁷².

---

⁶⁶⁸ B. Tanör, **İki Anayasa: 1961-1982**, s. 108.

⁶⁶⁹ K. Boratav, **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Gerçek, Yayınları, İstanbul, 1995, s. 75.

⁶⁷⁰ E., Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi*, s. 312.

⁶⁷¹ B. Tanör, **İki Anayasa: 1961-1982**, s. 150.

⁶⁷² Tanör, s. 151-152.

Anayasa, toplum içi ilişkilere yönelik yasal ve anayasal metinlerde de toplumun bireye, toplumsal gruplara ve örgütlere, sınıflara ve sınıf mücadelelerine, sermayenin emeğe, yaşlının gence, (siyasal ve sendikal alanlardaki yaş, vb. sınırlamaları), erkeğin kadına karşı (parti kadın kollarının yasaklanması, vb.) güçlendirilmesi söz konusudur.

1982 Anayasası, devlet içi ilişkilerde, yürütmenin aşırı güçlendirilmesi, yürütmenin yasama organı yerine geçecek yetkilerle donatılması (Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmesi, vergi oranlarını belirlemesi), yürütmenin yargıya müdahalesinin arttırılması, yürütme içinde cumhurbaşkanlığının, hükümete ve idareye karşı üstün bir merciye dönüştürülmesi; ayrıca; cumhurbaşkanlığının yasamaya ve yürütmeye ilişkin yetkilerle donatılması, idare içinde merkeziyetçiliğin (TRT, üniversiteler, vb.) yerinden yönetime ve özerkliklere karşı güçlendirilmesi, askeri bürokrasinin de sivil bürokrasi ve iktidara karşı genişlemesi ve güçlendirilmesi, hukuk rejimi açısından, “devlet siyaset”inin hukuk ve hukukun üstünlüğüne karşı ön plana çıkarılmasını kapsamıştır.

1982 Anayasası'nın siyasal felsefesi, Devlet ve Devlet-Millet kültürünün ve milli dayanışmacılık temalarının ‘kutsal Türk devleti, Türk Milli menfaatleri’, ‘Türk varlığının Devleti ve ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü’ ilkesi, vb. unsurlarla vurgulanması, gelenekçiliğin, maneviyatçılığın ve tutucu milliyetçiliğin Türklüğün tarihi ve manevi değerleri, zorunlu din kültürü ve ahlak öğretimi vb unsurlarla vurgulanması temelinde yükselmiştir⁶⁷³.

1982 Anayasası Tanör'e göre; üçüncü dünyada, özellikle de Latin Amerika'daki askeri müdahalelerin anayasacılık deneyimlerini yansıtmaktadır. Buna göre; dünya kapitalist sisteminin ve yeni bir uluslararası işbölümü ihtiyacının baskısı altında İthal İkameci Sanayi Modeli'nden, ihracatçı, parasalcı, liberal sisteme geçiş, dünya çapındaki genel krizin üçüncü dünyaya yansıyan kısmının halkın sırtına yüklenmek istenmesi çerçevesinde, istikrarlı bir biçimde askeri müdahale yönetimlerinin anayasalarıyla gerçekleşmiştir. Yeni modelde servetin, tekellerin

---

⁶⁷³ Tanör, s. 153.

lehine yeniden bölüşümü, çoğulcu ve popülist bir rejim içinde mümkün olmamaktadır. Çalışan sınıfların karar alma süreci üzerindeki ağırlıklarının ortadan kaldırılması, devletin sosyal niteliğinin yok edilmesi, iç pazarın kısılması, emek gelirlerinin azaltılması, hukuk ve siyaset alanındaki otoriterleşmeyle güvenceye alınmaktadır. Türkiye’de de 24 Ocak kararları ve 1982 Anayasası birlikte ve bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu anlamda Türkiye’de uygulamaya konan ekonomik liberalizm, siyasal anti liberalizm ve depolitizasyon programı, darbe yönetiminin anayasası ile olmuştur⁶⁷⁴.

Türkiye’de yaşanan iç koşullara karşın 1982 Anayasası milli güvenlik devleti ya da ulusal güvenlik doktrini bağlamında da değerlendirilebilir. ABD’nin soğuk savaş döneminde geliştirdiği ve üçüncü dünya ülkelerine yaygınlaştırdığı milli güvenlik doktrini, 1970’li yıllarda yükselen sol dalgayı bastırmak için kullanılmış ve 1980’li yıllarda pek çok üçüncü dünya ülkesinde resmi ideoloji olmuştur. Milli güvenlik devletinin belirgin ideolojik ve kurumsal özellikleri ise kültür ve ideolojinin askerileştirilmesi, milliyetçiliğin yüceltilmesi, kitlelerin depolitize edilmesi, olağanüstü yönetim tekniklerinin genişlemesi, yargı güvencesinin kaldırılması, polis yetkilerinin artırılması şeklinde özetlenebilir. Bu anlamda 1982 Anayasasında da milli güvenlik devletinin izleri açıkça görülebilmektedir. Anayasada devlet milli güvenlik gerekçesiyle sosyal, kültürel ve siyasal tüm alanlara müdahale etme olanağı bulmuştur. Toplumun huzur ve güvenliğinin korunmasıyla ilgili her konu bu kapsam içerisinde değerlendirilmiştir.

1982 Anayasası ile siyasal sistemi yeniden yapılandıran darbe yönetimi, bu sistemi kalıcı hale getirecek bir biçimde siyasal yaşama da müdahalelerde bulunmuştur. Yeni siyasi partilerin kurulması ve seçimlerin yapılış sürecinde MGK belirleyici bir unsur olmuş, ilk önce anayasanın 4.maddesine dayanarak darbe öncesindeki siyasi parti ve partililere 5 ile 10 yıllık sürelerle siyaset yasağı getirmiştir. Ardından 1983’te yeni siyasi partiler kanunu çıkarılmıştır. Çıkarılan kanun MGK’nın 1980 öncesinde yaşanan siyasal istikrarsızlığa son verme çabasının göstergesidir. Darbe yönetimi, bu kanuna dayanarak elde ettiği veto yetkisini yeni

---

⁶⁷⁴ Tanör., s. 159.

kurulan partilerin kurucu ve milletvekili adayları üzerinde son derece etkili biçimde kullanmıştır. DYP, SODEP ve RP gibi eski siyasi partilerle bağlantıları çok açık olan partiler veto edilerek seçime katılmaları engellenmiştir. Ancak darbecilerin veto yetkisini sıkça kullanmalarının amacı, yalnızca eski partilerin devamı olan partileri saf dışı etmek değil, iki partili bir siyasal sistemi oluşturmak istemeleridir. 1970’li yılların küçük radikal milliyetçi (MHP) ve radikal İslamcı (MSP) partileri, siyasal sistemde belirleyici bir güç olarak yer almış, siyasal ortamın kutuplaşmasına yol açarak, istikrarsızlığa ve çatışmaya yol açmışlardır. Bu tespitten hareket eden darbe yönetimi, yeni siyasi partiler kanununu, küçük partilerin daha baştan sistemden dışlanmalarına yönelik olarak hazırlamıştır. Seçim bölgesinde ve ülke düzeyinde yüksek barajlar öngören kanunla, büyük partilerin meclise girmelerini ve aldıkları oy oranından daha yüksek bir temsille ödüllendirilmelerini amaçlanmıştır⁶⁷⁵.

6 Kasım 1983 seçimini düzenleyen MGK, sadece üç partinin (MDP, HP, ANAP) seçime girmesine izin vermiştir. ANAP, % 45.15 oy oranıyla birinci parti olarak (MDP %23.27, HP % 30.15) mecliste % 52’lik temsil gücüyle iktidar olmuştur. Türk siyasal yaşamında ANAP, uzun yıllardan sonra ilk defa TBMM’de oldukça güçlü bir meclis çoğunluğu ile iktidara gelmiştir. Darbe yönetiminin doğrudan doğruya kurdurduğu MDP ve HP dışında kurulmasına “izin verdiği” tek parti olan ANAP, bu iki partiye de büyük bir üstünlük sağlayarak seçimi kazanmıştır⁶⁷⁶. Böylece MGK’nın iki partili bir siyasal rejim yaratma çabası ANAP’ın elde ettiği çoğunluk hükümeti ile bir anlamda gerçekleşmiştir. Tek başına ve güçlü bir hükümet kuran ANAP, 1980-90 arasında TBMM’de neredeyse rakipsiz bir iktidar dönemi yaşamıştır. Bu süre içinde Özal, 1982 Anayasası ile çizilen çerçeveye tümüyle bağlı kalmış 12 Eylül’ün ideoloji ve uygulamalarının izleyicisi olmuştur. Özal’ın seçim sonrası “ANAP’ı 12 Eylül yarattı, elbette 12 Eylül doğrultusunda hizmet vereceğiz” söylemiyle de 12 Eylül Rejimi-ANAP ilişkisi önceden belirlenmiştir. Kaldı ki 24 Ocak kararlarını alan kişi olarak Özal, bu kararlara derhal ve kesin bir biçimde uyum gösteren darbe yönetiminin ekonomiden sorumlu devlet bakanıdır. Bu durumun oluşmasında, T. Özal’ın yerli sermaye

⁶⁷⁵ Ü. C. Sakallıoğlu, “1983-1994: Siyasal Parti Topografyası” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss 1248-1252, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1248.

⁶⁷⁶ W. Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, s. 229.

kesimlerini yakından tanınması ve güvenilen bir isim olarak ön plana çıkması ile askerlere tavsiye edilmesinin⁶⁷⁷ yanısıra, ABD'nin Özal'ı ekonominin başında görmek isteyerek desteklemesi de belirleyici olmuştur.

Özal-ANAP ve MGK arasındaki ilişkinin diğer bir boyutu, MGK'nın sola karşı İslamcı kesimlerle bir "ittifak" içinde hareket etmesidir. MGK'nın ANAP'ın kuruluş sürecinde partinin pek çok adayının tarikatçı ve eski MSP'li olduğunu bilmesine rağmen veto yetkisini kullanmaması, İslamcı kesimle sola karşı bir ittifak içinde olduğunun göstergesi sayılabilir. T. Özal-ANAP ve MGK ilişkisinin bir başka ittifakı da Aydınlar Ocağı bağlamında ortaya çıkmaktadır.

Kısaca MGK ve Özal- ANAP arasındaki çok boyutlu ilişki, 1980 sonrasında tüm dinamiklerini belirleyecek bir "süreklilik" içermiştir. MGK'nın, ANAP'ın seçimlere girmesine izin vermesi, iktidarını onaylaması ve daha sonra da uyum göstermesi bu çerçevede değerlendirilmelidir.

3.1.4 Özal Dönemi Yeni Sağ Siyasal Tercihler

3.1.4.1. Demokrasi ve Otoriter Popülizm

1983 seçimlerini kazanan Özal liderliğindeki ANAP, hegemonik bir siyaset modelini esas alan yeni sağ model çerçevesinde hareket ederek, bu modeli, eksiksiz bir biçimde başarıyla uygulamaya çalışmıştır. Her hegemonik siyasetin popülizmi içermesi önermesinden yola çıkarak⁶⁷⁸, ANAP da popülizm bağlamında, iktidarı elinde tutan ittifakı ve ideolojiyi sorgulamış, bu ittifaka karşı iktidar dışında kalmış kitleleri birleştirebilecek yerel, kültürel, geleneksel ve sembolik unsurları kullanarak, kitleleri düzen değişikliği doğrultusunda yönlendirmeyi amaçlamıştır⁶⁷⁹.

⁶⁷⁷ V. Koç, darbeden hemen sonra Evren'e, T. Özal için "bu nazik dönemde mevcudun içinde meselelerimizi en iyi bilen insandır dedikodulara bakmadan kendisini tutmakta fayda vardır" telkinini içeren bir mektup

yazmıştır. K. Boratav, **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, s. 75.

⁶⁷⁸ Hegemonik siyaset ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; E. Laclau, "Identity and Hegemony", **The Role of the Universality in the Constitution of Political Logics**, der. J. Buttler, E. Laclau, S. Zizek, Contingency, Hegemony and Universality, ss. 44-89, Verso, London, 2000.

⁶⁷⁹ İ. Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss 2076-2086, İletişim yayınları, İstanbul, 1983, s. 2076.

Popülizm, yerleşmiş ve farklılaşmış bir yönetici sınıfın, topluma karşı dayattığı düzene karşı, bir tepki ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır⁶⁸⁰. Bu anlamda popülizm, hâkim iktidar bloğuna, halk adına karşı koymanın bir ifadesidir. Bu durumda popülizm, siyasetin meşruiyetini halk iradesinde görmektedir. Modern devlet sistemine de karşı çıkış olarak adlandırılabilen popülizm, sıradan insanı temsil etme iddiasındadır. Böylece toplumsal meseleleri seçkinler ve halk biçiminde karşıt iki kutba bölmekte sakınca görmemektedir⁶⁸¹. Çünkü popülist halk kavramı, farklılıkları dışsallaştırarak, farklılıklara birlik kazandırma amacındadır. Halk aynı zamanda önemli vasıflara sahip bir kitledir. Türkiye’de merkez sağ söylemde de halk, sağduyulu, farkındalık düzeyine sahip olan ve kendisi için en iyisini bilen bir özelliğe sahiptir.

Popülizm, modern kurumların ve temsili demokrasinin yeterince gelişmediği az gelişmiş ülkelerde yaygın biçimde kullanılan bir siyasal tercihtir⁶⁸². Bu ülkelerde ekonomik kalkınma ön plana çıkarılarak, toplumların kendilerinden daha gelişmiş olan toplumlarla sürekli kıyaslanması gerekliliği sağlanmıştır. Bu anlamda popülizm hedefini, ekonomik kalkınma ile sınırlandırmaktadır⁶⁸³.

1980 sonrasında popülizm değişime uğrayarak, ithal ikameci sanayileşme ve devlet merkezli ekonomi politikalarının biçimlendirdiği geleneksel popülizmden farklılaşmaya başlamıştır. Neopopülizm olarak da nitelendirilebilecek bu yeni durum, sendika, siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları gibi temsili kurumların zayıfladığı 1980 sonrası dönemde, serbest piyasaya dayalı, sınıfsal ayrımları reddeden bir ekonomik program ve çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır. Bu anlamda, serbest piyasa ile ilişkilendirilmiş büyüme ve enflasyon rakamları gibi unsurlar ön plana çıkarılarak, özelleştirme gelirlerinin dar gelirli kesimler için kullanılmasını öngören bir söylemle, yerleşik düzene ve yerleşik elitlere meydan okuyan bir yönelim göze çarpmaya başlamıştır. 1980 sonrası dönemde popülizm

---

⁶⁸⁰ E. Shils, **The Torment of Secrecy: The Background and Consequences of American Security Policies**, Free Press, Glencoe, 1956, s. 101-102.

⁶⁸¹ P. Taggart, **Populism**, Open University Press, Philadelphia, 2000, s. 112.

⁶⁸² İ. Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, s. 2077.

⁶⁸³ L. Köker, **Modernleşme ve Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 115-116.

çerçevesinde siyasi iktidarlar ekonomik kaynakları da kendilerine siyasal destek sağlamak amacıyla tabanlarını oluşturan toplumsal kesimler lehinde, bütçeyi aşan bir biçimde kullanmaktan geri kalmamışlardır⁶⁸⁴.

Özal da popülist politikalar çerçevesinde hareket ederek devlet ile millet arasındaki antagonizmaya çok boyutlu bir anlam kazandırmıştır. Bu anlamda halkçılık ilkesinin, devlet ile milleti eşitleyen yaklaşımı karşısında ayrımlaştırma yaparak⁶⁸⁵, millet iradesinin üstünlüğünü ve demokrasiye inancı bu düşünce ile birleştirmeye çalışırken, diğer yandan da Kemalist devlet seçkinlerinin hâkimiyetine ve bürokratik devlet geleneğine karşı, halkı temsil eden bir duruş sergilemiştir. Özal, DP döneminde olduğu gibi, bir yandan halkı iktidar ilişkilerinin dışında tanımlayarak, halkın bütünü temsil etme ve onu yüceltme söyleminden yola çıkarken diğer yandan halkı iktidara getirme amacını dile getirerek, toplumu bürokratik merkeze ve yerleşik kurumsallığa karşı mobilize etmeyi amaçlamıştır⁶⁸⁶.

Demokrasi anlayışı, TSK tarafından çizilen sınırın dışında algılanırken, diğer yandan devletin millet için var olduğunu söyleyen, milli iradenin üstünlüğünü savunan, milletin sağduyusuna inanılan geleneksel bir merkez sağ söyleme sığınmıştır. ANAP için demokrasinin temeli, milletin temsilcilerinin hür seçimle iktidara gelebilmesidir. Bu anlamda devletin merkezindeki en önemli organ Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. ANAP 1983 yılı parti programında da bu hususa değinerek, "*milli hâkimiyeti ve milletin üstünlüğünü, milli birlik ve bütünlüğü her şeyin üzerinde telakki eden, millet iradesinin tecellisini ve millet hâkimiyetinin tesisinin ancak halkın serbest oyunun esas olduğu hür bir demokratik düzen içerisinde mümkün olabileceğine inanan...*"⁶⁸⁷ ifadelerini kendisini tanımlamak için kullanmıştır. ANAP, devletçiliği tasfiye ederken, atanmışlarla seçilmişler arasındaki ayrımlaşmayı artırarak, atanmışları toplumun önünü kesen bir güç olarak görmüş ve merkez sağın geleneksel milli iradeci söylemini geliştirmiştir.

---

⁶⁸⁴ T. Demirel, **Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 126.

⁶⁸⁵ L. Köker, *Modernleşme ve Kemalizm ve Demokrasi*, s. 122.

⁶⁸⁶ B. Duman, **1980 Sonrası Yeni Sağın Hegemonya Mücadelesi: Özal Liderliğinde Anavatan Partisi**, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s. 183.

⁶⁸⁷ Anavatan Partisi, *Parti Programı*, Anavatan Partisi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı, Ankara, 1983, s.1.

Özal, Milli iradenin üstünlüğünün TBMM eliyle kullanılmasını belirtmiş, bu ilkenin de 1924 Anayasası'nda aynen ifade edildiğini söyleyerek seçilmişlerin üstünlüğünü vurgulamıştır. Özal, demokrasi düşüncesiyle bağlantılı olarak, merkez sağ partileri de CHP karşısında daha üstün görmüştür. Özal'a göre CHP karşısında gerçek "halk partisi" olan Demokrat Parti'dir⁶⁸⁸. O'na göre DP, seçilmişlerin atanmışlara önem verdiği bir siyaset anlayışı ortaya koyarak demokrasi mücadelesini yürütmüştür⁶⁸⁹.

Seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğünün simgelenmesi bağlamında demokrasi ile sivilite kavramlarının iç içe geçmesini, Özal ile somutlaşan yeni bir siyasal tercih olarak değil, merkez sağ popülizminin geçmişten beri yarattığı ikilik çerçevesinde yani bir süreklilik çerçevesinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü merkez sağ popülizm bu ikili ayrımı her zaman dile getirmiş, mevcut bürokrasiyi çözümlerin engeli olarak görmüş ve çözümü de halkın içinden gelen, milliyetçi, dinine bağlı kadrolarda aramıştır. Özal da öncelikle bürokratik kadroları itibarsızlaştırmaya çalışırken, kendi bürokrasisini ve elitleri devlet mekanizmalarına taşımıştır. Böylece kamu politikalarının belirlenmesinde, teknokratik siyasal elit, mevcut devlet elitinin yerine geçirilmiştir. Mevcut bürokrasiye yönelik rahatsızlık Özal'ın bazı söylemlerinden de anlaşılmaktadır:

*"Bizim, seçilmişlerin gücünü ve üstünlüğünü ortaya koymamız lazım... 1960 ihtilalının kötü tesirlerinden biri olarak... Politikacı kötüdür, ülkeyi hep kötüye götürür... Bu kötüye gidişi de, bürokrasi, profesörler, ulema, hâkimler düzeltir denildi... Yani hep böyle bir direnme ile karşı karşıyayız... Atanmışlar hep dışarıdan gazel okurlar... ihtilale, darbeye davetiye çıkarırlar."*⁶⁹⁰

Asker karşıtlığını da içeren ve seçilmişlerin atanmışlar karşısındaki üstünlüğünü savunan, bu anlamda merkez sağ popülizmin yeniden canlandırılması olarak da ifade edilebilen en somut örnek, 1987 yılında yapılan teamül dışı Genelkurmay atamasıdır⁶⁹¹. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in desteğiyle gerçekleşmiş

⁶⁸⁸ Anavatan Partisi, Başbakan Turgut Özal'ın TBMM Grup-MKYK ve Siyasi Konuşmaları, 13.12.1988-31.10.1989, Anavatan Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1989, s. 327.

⁶⁸⁹ Y.a.g.e., s. 190.

⁶⁹⁰ M. Barlas, **Turgut Özal'ın Anıları**, Birey Yayınları, İstanbul, 2000, s. 117.

⁶⁹¹ Barlas, s. 109.

olsa bile bu olay, iktidarda olan bir partinin, askerinin siyasette güçlü olduğu ve demokrasinin askeri darbelerle kesintiye uğratılmış olduğu bir ülkede, iktidarı kendi lehine değiştirme yönünde atmış olduğu önemli bir örnektir. Özal bu atamayı şöyle değerlendirmiştir:

“Cumhuriyet tarihi boyunca, hiçbir hükümet Genelkurmay Başkanı’ni seçememiştir. Genelkurmay Başkanları daima silahlı kuvvetlerin kendi iç mekanizmaları tarafından tayin edilmiş ve sivil hükümetlere de aynen benimsettirilmiştir. Bu usul de sarsılmaz zannedilen tabulardan biriydi ve yine ilk kez bizim zamanımızda fiilen değişti, fiili durum resmi görünüşe uygun hale getirildi ve bu tabu da yıkılıp gitmiş oldu.”⁶⁹²

Özal’ın Cumhurbaşkanı olma sürecinde benzer bir gelişim süreci tekrarlanmış ve Özal bu süreci de “*sivillerin ve seçilmişlerin tarihi iddiası*” şeklinde tanımlayarak, bu duruma Cumhuriyet muhafızlarının karşı çıktığını belirtmiştir⁶⁹³.

Özal’ın dört eğilimi birleştirme söylemine bakıldığında, bu stratejinin, sağ ve sol arasında uzlaşmanın sağlanarak, ideolojik mücadelelerin sona ermesini vurgulamak ve sağ ile sol arasındaki antagonizmayı kendi söyleminde birleştirerek etkisizleştirmeyi hedeflemek için kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu strateji hem 1980 öncesinin toplumsal ve siyasal eleştirisine dayalı olarak, toplumsal çeşitliliğe yaslanmış hem de siyasal yelpazenin tamamını temsil ederek merkez sağı yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır⁶⁹⁴.

---

⁶⁹² T. Özal, “Türkiye’nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır”, **Türkiye Günlüğü**, ss 5-29, 1992, s. 10.

⁶⁹³ M. Barlas, Turgut Özal’ın Anıları, s. 138.

⁶⁹⁴ Konuyla ilgili olarak ANAP’ın Genel Başkan Vekili Erkan Mumcu; “*Anavatan Partisi ideolojilerin, çatışmaların, toplumsal değerlerin sömürülmesinin oluşturduğu zemin üzerine kurulmuş ve oradan beslenen bir zihniyet partisi değildir. Anavatan Partisi, sorunlar karşısında ürettiği çözümlerin ve yönettiği değişimlerin kimlik ve kişilik kazandırdığı bir partidir... Anavatan Partisi öyle bir yerde duruyor ki Türkiye’de herkesin; köylünün, şehirlinin, okumuşun, az okumuşun, okumamışın, zengin, fakirin, Kürt’ün, Arab’ın, Türk’ün, Alevi’nin, Çerkez’in, Sünni’nin, herkesin kendisine yer bulabildiği ve kendisini yabancı hissetmediği bir yer... Eğer Türkiye’nin problemleri ancak bir uzlaşma kültürü içinde çözülebiliyorsa ki öyledir, eğer Türkiye ancak değişimci hatta transformasyonel bir vizyonla doğru bir mecraya yöneltilebilirse, bunu yapabilecek bir tane figür var burada: Anavatan Partisi*” ifadelerini kullanmıştır. E. Mumcu, Anavatan Partisi İl Başkanları Toplantısında Yapılan konuşma Metni, Yayınlanmamış Eser.

Özal'ın dört eğilimi birleştirmekle, partiler çoğulluğunu ve temsili demokrasiyi gereksizleştiren bir duruma soktuğunu iddia eden yazarların genel gerekçeleri şöyledir:

- Darbenin halkı siyasetten uzaklaştırması,
- Siyasetin depolitize edilmiş bir ortamda yapılmasına uzun süre itiraz edilmemesi,
- Siyasi yasakları destekler mahiyette açıklamalar yapması,
- Siyasi yasakların kaldırılması sürecinde, olumsuz tavır takınması.⁶⁹⁵

ANAP'ın bu politikaları özellikle DYP tarafından milli iradeye dayalı olarak eleştirilmiş, bu eleştirilerde ANAP darbe uzantısı olarak tanımlanmış ve ANAP karşısında anti-militarist bir tutum sergilenmiştir. Nur Vergin'e göre de siyasi yasakların kaldırılması yönünde çaba sarf etmeyen ve tutarlı bir çizgi izlemeyen ANAP, liberal ve hürriyetçi bir parti olarak nitelendirilemez. Özal'ın bazı söylemleri de bu yargıyı destekler mahiyettedir. Özal'ın *"Bu askerler bir şeyler yapmışlarsa, iyi niyetle yapmışlardır. Buna şahidiz... 12 Eylül'ü bir kaza olarak kabul edelim. Bunun kavgasını yapmak, Türkiye'ye fayda sağlamaz... Üstelik 12 Eylül 27 Mayıs gibi değil.."*⁶⁹⁶ türünden darbeyi meşrulaştırıcı söylemleri yine bu yorumları destekler mahiyettedir⁶⁹⁷. Her şeye rağmen Özal liderliğindeki ANAP, halk tarafından sivil bir parti olarak algılanmış ve bu nedenle iki dönem üst üste tek başına iktidar olmayı başarmıştır.

Özal'ın iktidar olduğu ilk dönemde sivil toplumun siyasete katılımına yönelik düzenlemeler yapılmadığı gibi, bir temel hak olan siyasi hakların kabul edilmesinin referandum konusu haline getirilmesi çoğulcu demokrasi anlayışıyla

---

⁶⁹⁵ Demirel'n Özal'ın siyasetinin 12 Eylül öncesini, yani kendi dönemlerini kötümek üzerine bina edildiğini aktarmaktadır. Özal bu süreçte, siyasi yasakların kaldırılmasının 12 Eylül öncesi döneme dönüş anlamına geldiğini vurgulamıştır.

⁶⁹⁶ M. Barlas, Turgut Özal'ın Anıları, s. 45.

⁶⁹⁷ Hatta Kenan Evren, Özal'ın hükümeti kurma görevini almak için geldiği gün kendisine *"Sayın Cumhurbaşkanım, sizin emrinizdeyim. Elbette 12 Eylül doğrultusunda hizmet vereceğiz. Sizin direktifleriniz bie daima rehber olacaktır. Bizim partimizi 12 Eylül yaratmıştır, memlekete hizmet etmekten başka bir düşüncemiz yoktur, zaten olamaz da"* dediğini aktarmıştır.

bağdaşmamaktadır. Ayrıca Özal hegemonik tutumu çerçevesinde kendi lehine sonuçlar yaratabilecek şekilde seçim sistemini sürekli değişikliğe uğratmıştır⁶⁹⁸.

Özal'ın demokratikleşmeden kastettiği en önemli söylem milli birlik ve beraberlik ile sınırlı kalmıştır. Bu nedenle Özal'ın dört eğilimi birleştirerek ideolojilere son verme çabası “toplumsal huzur ve siyasal istikrar beklentisi” ile örtüşmektedir. Bu bağlamda Özal'ın 12 Eylül öncesi dönemi kavga ve anarşi olarak nitelendirmesi, kendi dönemlerinde huzur ve uzlaşma kavramlarına atıf yapması, otoriter siyaset anlayışını değiştirmemesine gerekçe oluştururken, kendi partisine istikrarlı ve geniş kapsamlı bir taban yaratma hedefine hizmet etmiştir.

Dünyada aynı süreçte gözlemlenen çatışmacı siyaset anlayışının terk edilerek uzlaşmacı siyasete dönülmesi, Türkiye’de de tek meşru söylemin tanınmasını ve diğer söylemlerin sistem dışına itilerek marjinalleşmesine sebep olmuştur.

Özal liderliğindeki yeni sağın, milli iradenin üstünlüğüne ve bürokratik elit karşısında siyasal elite destek vermesi şeklinde yürüttüğü hegemonya mücadelesi, yazılı ve görsel basında ve entelektüel alanda, bürokraside etkin olan Kemalist kadroların tasfiye edilmesine ve yeni bir ittifak temelini kurmasına bağlanmıştır. Bu tercih Özal’ı popülizme yönelterek çıkarları ayrışmamış halkın temsilciliğine soyunmasına yol açmıştır. Bu popülizm Özal tarafından şu sözlerle ifade edilmektedir:

*“Anavatan iktidarı hakiki halk iktidarındır... Türkiye’de bir takım güç odakları var. Bir taraftan seçimle gelen iktidarlar, öbür tarafta güç odakları... Eğer bu memlekette demokrasiye de bu yönetime de halkın seçtiği insanlar sahip olacaksa güç odağı diye hiçbir kimseyi tanımiyorum.”*⁶⁹⁹

---

⁶⁹⁸ A. Yayla, “Liberal Siyaset/Liberal İktisat”, der. İ. Sezai, İ. Dağı, **Kim Bu Özal?, Siyaset, İktisat Zihniyet**, ss 425-443, Boyut Yayınları, İstanbul, s. 438.; 1984 yerel, 1986 ara ve 1987 genel seçimleri öncesi yapılan değişiklikler ile genel seçim süresini önceye çekmek, siyasi partilerin propaganda sürelerini sınırlamak, milletvekili adaylarının belirlenmesinde önseçim yerine merkez yoklamasını getirmek, bölge barajlarını arttırmak ve seçim çevrelerini partinin daha çok oy alabileceği şekilde düzenlemek şeklindeki uygulamalar, Özal’ın bu tercihinin ciddi bir biçimde göstermektedir.

⁶⁹⁹ T. Özal, **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, ANAP Genel Merkezi Yayınları, 1989.

Özal'ın kendi tabiriyle ANAP, güç odakları karşısında gücü elinden alınmış halkı temsil etmiş ve kendi liderliğinde halkı iktidara taşıyan bir söylem geliştirmiştir. Bu söylem, CHP'de somutlanan halk/seçkinler, merkez/çevre eksenli antagonizmaları etkisizleştirerek, tüm bu unsurların kendi projesine eklemlenmiştir.

Özal, bu popülist siyaset tarzıyla milliyetçi-muhafazakâr sağ siyaset için elverişli bir ortam yaratmıştır. Ersin Kalaycıoğlu'na göre de 1980'li yıllarda Özal ile birlikte merkezin Kemalist türdeşliği bozulmuş ve üst düzey kamu bürokrasisi Kemalist olmayan bir çizgide ilerlemeye başlamıştır⁷⁰⁰.

Özal, Kemalist ideolojiye sahip bürokrasinin etkinliğini azaltmak, bürokraside yeni kurumlar oluşturup, önemli yetkileri bu kurumlarda toplamak ve bu kurumların başına kendi elitlerini getirmek yönünde hareket etmiştir. Kültür ve eğitim alanında, darbe yönetiminin tercih ettiği milliyetçi ve muhafazakâr kişileri atamaya devam etmiş, ekonomi ile ilgili tüm kurumlara yurt dışında eğitim görmüş, liberal görüşlü teknokratları getirmiştir⁷⁰¹. DPT, Hazine, Merkez Bankası ve Emlak Bankası gibi çeşitli devlet bankalarının üst düzey yöneticilerinin, geleneksel bürokratlar arasından değil de teknokratlar arasından atanması, mevcut bürokrasi ile yeni bürokrasiyi karşı karşıya getirdiği gibi, geleneksel işleyiş mekanizmasının dışına çıkılmasını da olanaklı hale getirmiştir⁷⁰². Özal'ın, mevcut bürokrasiyi kendi politikalarının ve değişimin önünde engel olarak görmesi ve bu nedenle geleneksel bürokrasiyi devre dışı bırakmak istemesi, yeni kurumların oluşturulması ve görev dağılımlarının değiştirilmesini gerektirmiştir⁷⁰³. Örneğin, Özal'ın statükocu olarak nitelediği Maliye Bakanlığı bünyesinden bazı birimlerin alınarak, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı çatısı altında birleştirilmesi bu kapsamda değerlendirilmelidir⁷⁰⁴. Bu siyasi tercihler, Gramsci'nin yeni bir projenin hegemonik hale gelebilmesi için,

---

⁷⁰⁰ E. Kalaycıoğlu, "1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bakış", der. E. Kalaycıoğlu, **Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 87-126, s. 114.

⁷⁰¹ B. A. Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi:Yapısal Uyarılama Politikaları**, s. 51.

⁷⁰² A. Buğra, **Devlet ve İşadamları**, çev. F. Adaman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 232. Engin Civan, Rüştü Saraçoğlu, Bülent Gültekin, Bülent Sevil, Veysel Atasoy, Özal'ın devlet bankalarına ve bakanlıklara getirdiği teknokratlar arasında yer almaktadır. Ayrıca bkz; M. A. Birand ve S. Yalçın, **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2003.

⁷⁰³ B. A. Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi:Yapısal Uyarılama Politikaları**, s. 62.

⁷⁰⁴ Güler, s. 60.

bir önceki sisteme bağlı olan entelektüelleri pasifleştirmek, eskiyi etkisiz ve güçsüz hale getirmek zorunda olduğu tespitini de doğrulamaktadır.

Özal'ın mevcut bürokrasiyi etkisizleştirme hedefi, zamanla hukukun çiğnenerek, illegal yolların meşru görülmesine yol açmıştır. Özal'ın hukuk yoluyla bürokrasiyle mücadelesi sonucu 1983 ile 1989 yılları arasında çıkardığı yasaların 37 tanesi Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir⁷⁰⁵. Böylece hukuksuzluk, devletin hem evrensel norm ve standartlar hem de kendi oluşturduğu düzenlemeleri çiğneyerek keyfi ve denetimsiz bir yönetim sergilemesine yol açmıştır. Özal bu süreçte mevcut hukuku belirli toplumsal gruplarla ve siyasi ideolojilerle çatışmak amacıyla güçlü bir biçimde savunurken, diğer yandan kendi programını uygulamak amacıyla mevcut hukuku çiğnemekten çekinmemiştir.

Özal'a göre mevcut bürokrasinin hantallığı ve yaygınlığı nedeniyle vatandaş, gereksiz yere sıkıntı ve eziyet çekmektedir. Özal bu bürokratik süreçlerden halkı kurtararak, halkın karşısında bürokrasinin gücünü kırmayı hedeflediğini belirtmiştir. Bu çerçevede Kemalist bürokrasiyi, *“vatandaşına güvenmeyen, kendi gücünü arttırmayı hedefleyen, statükocu, halkı formalitelere boğan ve ezen”* şeklinde tanımlamıştır. Merkezîyetçi ve bürokratik sistemin verimli olamadığı, bu nedenle bürokrasinin azaltılmasının, kamu kaynaklarının halk aleyhine kötüye kullanılmasını engelleyeceğini iddia etmiştir⁷⁰⁶.

Özal'ın bu popülist siyaset tarzı yeni sağın öncüsü olan Reagan siyasetiyle büyük benzerlikler göstermektedir. Reagan'ın kendisinden önceki sosyal demokrat yönetimi eleştirerek, onların yarattığı bürokrasiye karşı bir söylem geliştirmesi Özal tarafından da kullanılmıştır. Halkın iktidara kendi liderliğinde taşınacağını iddia eden bu söylem, aynı zamanda yeni sağın “yönetilemezlik krizi” olarak adlandırdığı durumun, Refah Devleti'nin aşırı bürokratik yapısından kaynaklandığını da ileri sürmektedir.

⁷⁰⁵ H. Cemal, **Özal Hikayesi**, Bilgi Yayınları, 1990, s. 117.

⁷⁰⁶ T. Özal, Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları, 13.12.1983-12.12.1984., Başbakanlık, Ankara, 1984, s. 3-4.

Özal döneminde, ehliyet, pasaport, yabancı sermaye girişi ve şirket kurma işlemlerinde bürokratik sadeleştirilmelere gidilmiş ve yerel yönetimlere, imar planıyla ilgili hükümler de dahil olmak üzere geniş yetkiler verilmiştir. Halkına güvenen liderlik algısını yaratmak amacıyla uygulamaya konan bu hükümler neticede bürokrasi karşıtı, anti-elitist ve anti-düzenci bir halk anlayışını beraberinde getirmiştir. Yerelleşme aynı zamanda patronaja ve partileşmeye hizmet etmiştir. ANAP'ın yerel yönetimler yoluyla yerel zenginler yarattığına ve partileşmek yerine rant dağıtan bir yapı olduğuna yönelik eleştiriler parti içerisinde de ifade edilmeye başlanmıştır⁷⁰⁷. ANAP'ın yerel yönetimleri kaybetmesiyle birlikte, bu eleştirilerin haklılık payı ortaya çıkmıştır.

Özal tercih ettiği bu yaklaşımlarla, Batı dünyasında özellikle de Anglo Sakson bölgesinde var olan devlet anlayışını benimsemiştir. Özal'ın deyimiyle, *“halkın devlet için değil, devletin halk için olduğu”* bir devlet sistemi öngörülmüştür. 1980 öncesi için tanımlanan devletçi sistem ise halkı önemsemediği iddiasıyla eleştirilmiştir. Özal bu çerçevede, devlete biçtiği rolü şu şekilde tanımlamıştır:

*“Devlet, başta vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü olmak üzere, yurdun savunması, emniyet ve asayişin sağlanması, adaletin temini, sosyal ve iktisadi faaliyetlerin en verimli şekilde yapılması maksadıyla, yine millet tarafından kurulu müesseselerden meydana gelir.”*⁷⁰⁸

Özal'ın bu anlayış biçimi, liberal bir bakış açısını yansıtır. Devletin ticaret ve sanayiden elini çekmesi, sadece kalkınmada öncelikli yörelerde ekonomiye doğrudan katılarak müdahalede bulunması, devletin üç temel özgürlüğü korumakla görevlendirilmesi, Özal'ın devlet biçiminin liberal çerçevesini çizmektedir. Özal'ın vurguladığı devlet, küçük ancak itibarlı ve güçlü bir devlettir. Devlet itibarına ve gücüne, ekonomik dönüşümle birlikte çağa uygun role kavuşarak sahip olacaktır. Bu bağlamda, Özal özellikle uluslararası toplantılarda ülkenin etkinliğinin arttığı, önemli dünya liderlerinin hiç olmadığı kadar ve sürekli Türkiye'yi ziyaret ettikleri gibi

⁷⁰⁷ B. Dalan, “Akılcı İnsan Bireycidir.”, **Vatan, Millet, Pragmatizm: Türk Sağında İdeoloji ve Politika**, der. H. Göktaş, R. Çakır, ss 81-95, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s. 83.

⁷⁰⁸ Anavatan Partisi, **Başbakan Turgut Özal'ın TBMM Grup – MKYK ve Siyasi Konuşmaları, 13.12.1988-31.10.1989**, Anavatan Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1989, s. 193.

argümanları Türkiye'nin uluslararası alanda itibarı yüksek bir ülke olduğunu vurgulamak amacıyla kullanmıştır.

Devletin merkezine TBMM'yi koyan ve merkezi yönetimle yerel yönetimler arasında gücü dengeleyen Özal'ın, liberalizmin devlet gücünün aynı zamanda kuvvetler ayrılığı ilkesi ve hukukun üstünlüğü ile dengelenip, sınırlandırılması yönüne vurgu yapmadığı, bilakis bu ilkeleri kendi lehine bozduğu görülmektedir.

Özal'ın devlet anlayışına yönelik tutumu, devlet ve toplum arasında temel hak ve özgürlükleri esas alan yeni bir anayasa, devletin asli görevleri dışında eğitim ve sağlık dahil ekonomik alandan tümüyle çekilmesi gibi ekonomik ve siyasi liberalizmi vurgulayan değişim paketleri ile daha da belirgin hale gelmiştir. Nitekim Mesut Yılmaz, 1993 yılında açıklanan Güneydoğu sorunu ve Terörün Önlenmesine İlişkin Rapor'da, Özal dönemi uygulamalarına yönelik şu eleştirileri dile getirmiştir:

“... Biz bir süreden beri devletin konumunu değiştirelim derken, devletin hayati fonksiyonlarını gözden kaçırıyoruz... Devleti yeniden keşfetmek, onarmak ve bir yandan küçültürken, öte yandan güçlendirmek zorunda olduğumuza inanıyorum. Bunun adı devletçilikse onu da kabul ediyorum. Devletin birliğini, bölünmezliğini korumada ise hepimizin tutucu olması gerektiğine inanıyorum.”⁷⁰⁹

Özal'ın, bürokratik devlete ilişkin eleştirileri, kendi söylemine eklemleyerek, bürokrasi karşıtı ulusal bir blok yaratmaya çalıştığı söylenebilir. Bu bürokrasi karşıtı söylem, halkçılığın devletçilikle sentezlenmesi ve refah işlevine karşılık, Özal popülizminin ekonomik kalkınmayı ülkenin öncelikli meselesi haline getirdiği, ekonomik kalkınmanın aynı zamanda güçlü devleti gerektirdiği gibi unsurları ön plana çıkarmaktadır. Özal, kalkınmayı da serbest piyasaya bağlayarak, serbest piyasa değerlerinin, halkı devlet karşısında imtiyazlı kılacağı söylemiyle, Kemalizm'in toplumda yarattığı iddia edilen antagonizmaları kendi söylemine eklemiştir. Böylece devlet karşısında kendilerini sürekli güçsüz gören, bir türlü devletçi merkezle örtüşemeyen, çevre olarak adlandırılan kesimler, serbest piyasa ekonomisi ve bunun getireceği dikey hareketlilik ve zenginleşme fırsatına destek vermiştir.

---

⁷⁰⁹ T. Tosun, **Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s. 230.

Özal'ın ifade ettiği liberal birey, liberalizmin özgür bireyi olmaktan uzak görünmektedir. Özal söylemine eklenen birey, daha çok ekonomik hayat içerisinde yer alan “rekabetçi” bireydir. Özal, bireyi ve onun hak ve özgürlüklerini esas aldıklarını şu şekilde ifade etmiştir:

“... ferdin devletten daha önemli ve öncelikli olduğu, hatta bir anlamda imtiyazlı olduğu, serbest piyasa mekanizmasının ilerlik kazandığı bir sistem... biz bu sistemi iktidara gelir gelmez tatbikata koymaya başladık...”⁷¹⁰

Rekabetçi birey söylemi, paternalist ‘devlet baba’ anlayışının terk edilmesi, devlet yerine herkesin kendisine güvenmesinin şart olduğu kanaatinin yerleştirilmesi gayretiyle paralel gerçekleşmiştir. Özal'ın ortaya koyduğu popülist devlet anlayışı, kendi şahsi yaşantısından da beslenmektedir. Özal'ın halk ile kurduğu yakınlık ilişkisi ve sıradan yaşam tarzı, memur bir ailenin çocuğu olması, kendi gücü, çalışması ve gayretiyle bir yerlere gelmesi ile cisimleşerek popülist liderliği pekiştirmiştir. Sivillik ile birleşen popülist tarafı, Özal'ın kişisel tavırları ve bürokrasiye karşı tutumlarıyla kendisini göstermiştir⁷¹¹. Göle, Özal ile halk arasında kurulan özdeşlik ilişkisini şu şekilde ifade etmektedir:

“Ne Batıcı seçkinlerin topluma yabancılaşmış zarafetini, ne devlet adamlarının uzaklaştırıcı resmiyetini taşıyordu. Topluma karşı mesafesizdi, hatta korumasızdı. Türk toplumunun alaturka rahatlığını ‘olduğu gibiliği’ siyasete taşıyor, kişiliğini resmiyetin arkasında gizlemiyordu. Turgut Özal hepimizden bir parça taşımaktaydı. Müslüman'dı, annesi Kürt'tü, alaturka müziği, Osmanlı şiirlerini sever, arabesk ve pop müzikten geri kalmak istemez, hem Osmanlı geçmişinde hem Batı toplumlarında bugünün sorunlarının çözümüne dayanak arardı.”⁷¹²

Özal, ülke yönetiminde olduğu gibi, partide de demokratik bir liderlik vasfı sergilememiştir. Partinin karizmatik lider anlayışına yaslanması, yeni yüzlerden oluşmak zorunda kalması, popülizmi olanaklı kılarken, liderin parti içindeki etkin

⁷¹⁰ T. Özal, “Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 19, 1992, s 5-23.

⁷¹¹ N. Mert, “Türkiye’de Merkez Sağ Siyaset: Merkez Sağ Politikaların oluşumu”, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 45-84, s. 58.

⁷¹² K. Doğan, **Turgut Özal Belgeseli**, Türk Haberler Ajansı Yayınları, Ankara, 1994, s. 305.

gücünün sürekliliğini de sağlamıştır. Özal, merkezin yerel teşkilatlar üzerinde ağırlıklı olduğu bir yönetim sergilerken, Siyasi Partiler Kanunu'nda değişiklik yaparak, aday tespitinde önseçim mekanizmasını sona erdirerek merkez yoklamasını benimsemiştir. Ancak ön seçimi kaldırması, yetkinin partinin merkez karar organına geçmesine neden olmuştur. Özal bu yetkiyi de tek başına kullanmıştır⁷¹³. ANAP'ta yerel teşkilatların genel merkez karşısında merkez sağın diğer partilerine göre daha zayıf olması⁷¹⁴ ve partinin Merkez Karar Yönetim Kurulu'nun simgesel bir düzeye indirgenerek, partiyi ilgilendiren önemli kararların parti dışında Özal tarafından tek başına alınması, Özal'ın liderlik gücünü pekiştirmiştir. Nitekim Özal'a dönük olarak, bakanlara bakanlar kurulunda boş karar, kararname imzalatırdığı, kararları müzakere ile değil, ailesiyle aldığı gibi eleştiriler yoğun olarak yapılmıştır.

Lidere dayalı bu yapılanmanın klasik göstergelerinden biri, partide lidere başkaldırının olmamasıdır. Cumhurbaşkanlığı'na çıkarken dahi halefi olarak Yıldırım Akbulut'u seçen Özal'ın, bu tercihi karşı çıkış olmamıştır.

Otoriter popülizm kavramsallaştırılması, akademik literatürde ilk kez Demokrat Parti dönemi uygulamalarını anlatmak için kullanılmıştır. Otoriterlik, karizmatik ve tepeden yaklaşımçı liderliği, popülizm ise bu otoriterliği haklılaştıracak toplumsal beklenti ve taleplerin örtüşmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda, çevrenin merkeze dönük hoşnutsuzluğunu popülerleştiren DP gibi Özal da toplumsal beklentileri popülerleştirmiştir. Özal'ın ideolojik kutuplaşmadan uzak bir biçimde siyasal merkeze ve istikrara, ekonomik sorunlara ve hizmet sunumuna yönelik söylemleri ve popülist politikaları pragmatik bir ekseninde belirginleşmiştir.

---

⁷¹³ Özal'ın partide de sürdürdüğü bu tek adam ilkesi yönetimine ilişkin kardeşi Korkut Özal şunları söylemiştir: “Bir parti vardır, başında da Turgut Bey. Bugüne kadar yapılanların hepsinin sevabı da vebali de Turgut Bey'e aittir... Bütün yapılanlardan Turgut Bey sorumludur. Parti yönetimini de böyle götürüyor. Yani ,son sözü hep kendisi söylüyor. Mesela duydum ben, inanmadım: Son belediye seçimlerinde 1300 belediyenin adaylarını merkez tespit etmiş”. Bkz H. Cemal, *Özal Hikayesi*, s. 130.

⁷¹⁴ ANAP'ın örgütsel niteliklerinden biri, yerel teşkilatların zayıflığı, diğer bir özelliği ise ön seçimlerin olmamasıdır. Bu durum parti merkezinin güçlü yerel teşkilatların ise zayıf olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Parti, kendi programı ve ilkeleriyle uyuşmayan ancak seçilme şansı yüksek olan kimselerin yerel teşkilatlara aranması sonucunu doğurmuştur. Genel anlamda ANAP teşkilatları partinin iktidarda olmasından gücünü almaktadır. Bkz; A. Ayata, “Ideology, Social Bonds and Organizational Structure of the Post-1980 Political Parties”, der. A. Tünay ve B. Yeşilada), *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey*, ss. 31-51, CT, Praeger, s. 40.

DP lideri Menderes'in partide tek adam yönetimi sergilemesi kadar, siyasal ve toplumsal alanda eleştirilerin artmasıyla birlikte, basına, üniversitelere yayılan muhalefeti etkisizleştirmeye dönük müsamahasız tutumları otoriterliği oluşturmuştur⁷¹⁵.

Özal'ın da, partide ve devlet yönetiminde tek adam rolünü sürdürmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesini zayıflatması, hukuku daimi bir biçimde kendi çıkarına uygun durumlarda çiğnemesi, darbe yönetiminin demokratik olmayan düzenlemelerini değiştirmemesi ve Kemalist düşünceye sahip olanların etkin olduğu bürokrasiye yönelik tutumları otoriter bir boyuta sahip olmuştur.

Özal'ın, "aşırı akımların" ehlileştirilmesi ve dört eğilimi birleştirme söylemi, otoriter bir siyaset çizgisinin sürdürülmesini sağlarken, Türk sağının sahiplendiği popülist temayı da bir kez daha göstermiştir. Politikada teknokratik değerlerin hâkimiyet kazanması ve siyasetin "halka hizmet etme", "halkın gerçek sorunlarına çare bulma" ve "seçmen kitesine hizmet sunma yarışı" olarak sunulması da bu popülist temayı güçlendirmiştir. Özal'ın milliyetçiliğini de tanımlayan bir unsur olarak "siyasetin hizmet yarışı olarak" takdim edilmesi, siyasal alanın temel rekabet unsurunun "icraata" dönüştürülmesi, siyasi ve ideolojik mücadele içeriklerinden yoksun bırakılması dolayısıyla siyasetle bağının koparılması sonucunu doğurmuştur. Özal'ın ekonomi ile siyaseti birbirinden ayırıştıran bu söylemi, aynı zamanda, ekonomik popülizmin bir eleştirisidir ve rakiplerinin siyasete dahil olmalarına kadar devam edecektir.

Özal'ın söylemleri diğer bir anlamda, ideolojilerin sona erdiği ve icraatların konuşulma zamanı olduğuna vurgu yapan pragmatik bir açılamdır. Bu yaklaşım, sağ ve muhafazakâr kesimlere seslenen, millete hizmeti esas unsur sayan popülist bir niteliğe de sahiptir. Özal'ın bu söylem biçimi "halka hizmet Hakk'a hizmettir" sloganında somutlaşmıştır:

---

⁷¹⁵ I. Turan, "Stages of Political Development in the Turkish Republic", der. E. Özbudun, **Perspectives on Democracy in Turkey, Turkish Political Science Association**, Ankara, 1988, ss. 59-112, s. 79.

“Biz buraya hizmet için geldik. Allah ne kadar hizmetimizi nasip etmişse o kadar ederiz ve tabii hizmeti yaparken, halktan, haklının yanında olmaktan ayrılmayız... Geleceğin Türkiye’sinde biz çocuklarımız için, gençlerimiz için çok daha parlak, güzel bir Türkiye düşünüyoruz... Yapacağımız her hizmet, her zaman söylüyorum; Halka hizmet Hakk’a hizmettir.”⁷¹⁶

Konuşmalarında teknik terimlere ve istatistiklere başvuran Özal, politika ve söylemlerinin geçerliliğini pekiştirerek inanılabilirliğini arttırmıştır. Uzman bilgisine dayalı karar verme süreci, kitleleri karar alma sürecinin dışında bırakmış ve demokrasinin dar bir biçimde tasavvur edildiğini göstermiştir. Ayrıca Özal, her az gelişmiş ülke popülizminin öncelikli olarak ekonomik popülizmi hedeflemesi gerektiğini ifade etmiş, kalkınmanın temeline serbest piyasayı koymuştur. Bu anlamda siyasal destek tabanını, geniş kesimleri kapsayan ekonomik kalkınma ile sağlamaya çalışmıştır. Bu kapsamda, toplumsal kesimlerin çıkar ve ilgilerini politik ve ideolojik olarak yeniden yaratan bir söylem, halk desteğinin ve rızasının kazanılmasında önemli bir strateji olarak kullanılmıştır⁷¹⁷. Bu anlayış sonucu, ANAP’ın icraatları sürekli seçmen desteğini sağlamaya yönelik gerçekleşmiştir⁷¹⁸. Böylece Özal da tıpkı Thatcher gibi popüler kapitalizm uygulamalarına ağırlık vermiştir. Özal’ın popülizminin ekonomik boyutunda yer alan enflasyonun düşürülmesi, hayat pahalılığının ortadan kaldırılması, yaşam standardı düşen orta sınıflar tarafından destek görmüştür.

⁷¹⁶ T. Özal, **Parti Grubunda Yaptığı Konuşma**, 13 Aralık 1989; <http://www.tbmm.gov.tr>

⁷¹⁷ Özal hükümet programında, ülkenin sorunları bağlamında siyasal ve ideolojik kutuplaşma meselesini birinci sıraya yerleştirirken, ülkenin en önemli ikinci meselesini ekonomik ve sosyal meseleler olarak tanımlamıştır. Bkz. N. Erdilek, “Hükümetler ve Programları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 968-1046, s. 1044.

⁷¹⁸ Seçmen desteği açısından bakıldığında, DP ve AP’nin devamı olarak kendini konumlandıran DYP, sadık ve sürekli bir seçmen kitlesine sahiptir. Ancak, ANAP, sürekli olarak istikrarlı bir seçmen desteği sağlamak için mücadele vermiştir. ANAP’ın seçmen desteği, daha ziyade icraat üzerinden oluşabilecek bir destektir. Oysa DYP, daha milliyetçi ve muhafazakâr çizgisi ile ideolojik bağları seçmenle daha güçlü bir partidir. Bkz. A. Ayata, “Ideology, Social Bases and Organizational Structure of the Post-1980 Political Parties”, s.5. ANAP’lılar, 1996 ve 1998 TÜSES Araştırmalarında en esnek seçmen kitlesi olarak ortaya çıkmışlardır. ANAP’ın ikinci parti olarak gösterilmesi de çok yüksektir. İkinci parti olarak DYP’yi tercih eden ANAP seçmenleri, 1996’da %33, 1998’de %21’dir. İkinci parti olarak ANAP’ı gösteren DYP’liler, 1996’da %37, 1998’de %25.3’tür. DSP’lilerin ikinci parti tercihi de ANAP’tır. Yine hiçbir partiyi ikinci tercih olarak seçmeyeceklerin en düşük oranda bulunduğu partililer ANAP’lılardır. Bkz. Tüses Veri Araştırma Anonim Şirketi, **Türkiye’de Siyasal Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni**, (Proje Sor. N. Erder), Cem Yayınları, Ankara, 1999, s. 5.

ANAP'lı belediyelerin önemli rol oynadıkları, gecekondulara dönük tapu tahsisleri, imar afları ve izinleri, orta ve düşük gelirli grupların sertifika yoluyla mülkiyet edinmesinin sağlanması, ücretliye vergi iadesi, fak-fuk-fon gibi uygulamalar, orta direği sınıfsal nitelikleri ile değil, “kentli, gecekondulu, yoksul ve tüketici” özellikleriyle kavrayan uygulamalardır⁷¹⁹. Yine yaygın konut edindirme programları, alt yapının iyileştirilmesi, köylere ve kentlere ulaştırılan hizmetler, bu çerçevede değerlendirilmesi gereken politikalar. Ancak bu politikalarla kazanılan toplumsal destek, 1987 sonrasında eski siyasilerin yasaklarının kalkması sonucunda azalmaya başlamıştır. Bu süreçte ANAP'ın geleneksel popülizme kayma noktasında ekonomik önceliklere ve refah devleti politikalarına doğru kaydığı gözlemlenmektedir⁷²⁰.

3.1.4.2. Neoliberalizm: Serbest Piyasa Ekonomisi ve Girişimci Toplum

Türkiye’de 1980’li yıllarda etkisini göstermeye başlayan yeni sağ yönetim rasyonalitesi, otoriter yönetim tercihlerini, muhafazakâr ve milliyetçi öğelerle neoliberal öğeleri sentezleyip, birleştirerek eklektik bir yapılanmaya bağlı olarak oluşturmuştur. Bu sentez, ekonomik liberalizm, kültürel muhafazakârlık ve siyasi otoriterlik şeklinde somutlaşmıştır. ANAP’ın da kendisini serbest piyasacı, milliyetçi, muhafazakâr ve sosyal bir iktidar olarak tanımlaması, yeni sağın bu eklektik anlayışıyla örtüşmektedir. Özellikle liberal ve muhafazakâr öğelerin yeni sağ olarak yeniden ortaya çıkışı ile otoriter yönetim arasında çok yönlü bir bağlantı söz konusudur.

Özal liderliğinde ANAP, CHP’nin devletçilik ilkesinde yer alan merkezi planlamaya dayalı, sosyal adaletçi, devletçi karma ekonomiyi değiştirmek amacıyla, anti-devletçi, anti-bürokratik ve serbest piyasa ekonomisini savunan bir söylem geliştirmiştir.

⁷¹⁹ K. Boratav, Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002), s. 157.

⁷²⁰ ANAP’ın özellikle 1989 yerel seçimleri sonrasında, tarım ve ücretler aleyhine oluşmuş ekonomik dengenin yarattığı olumsuz koşulları gidermek amacıyla, ekonomik popülizm uygulamalarına geçtiği görülmektedir. Örneğin; kamu sektörü işçilerine bütçe dengelerini aşan oranda (%42) zam vermiş, destekleme alımlarına ayrılan kaynak daralması durdurulmuş ve kamuda devlet memuru alımlarına başvurulmuştur.

ANAP'ın kendisini DP'nin tek gerçek mirasçısı olarak sunması, Türkiye'de liberal ve muhafazakâr öğelerin daha önceleri de sağ partiler tarafından bir arada kullandığını göstermektedir. Ancak 1960'lı yıllarda görülen bu merkez sağ geleneğin 1970'lerde önemli bir değişime uğrayarak, radikal sağa yönelmesi sonucu ortaya çıkan darbe rejimi, sağın yeniden merkezi bir hegemonik güç olarak toparlanmasının zeminini oluşturmuştur. Bu nedenle ANAP, devamı olduğunu söylese de, DP'den farklı olarak meydana gelen sentez bağlamında yeni ve kendine özgü nitelikleri de taşımaktadır. Milliyetçi muhafazakârlık ile otoriter yönetim arasındaki süreklilik daha belirgin olarak kendisini göstermekle birlikte, yeni sağın en özgün yanı neoliberal öğenin otoriter yönetim ile olan ilişkisi olmuştur.

Liberal ve neoliberal yönetim anlayışı, siyasi yönetimin toplumsal ve bireysel özgürlüklere önem vermesini, kendi iktidarının meşruiyeti açısından gerekli görmektedir. Siyasi yönetimin saygı üzerine temellendirdiği yönetme eyleminin ve özerk bir varlık alanı olarak toplum anlayışının ortaya çıkmasında en etkili olgu, piyasa gerçekliği olmuştur. ANAP'ta somutlaşan yeni sağ, devletin, yaşamın her alanına müdahale etme pratiğini daraltma ve devleti ideolojik anlamda küçültme projesidir. Bu nedenle serbest piyasa ekonomisini meşrulaştıran bir zihniyet değişimini sağlayacak ideolojik ve kültürel olgulara da vurgu yapılmıştır. Bu anlayışa göre piyasa ve toplum, müdahaleyi sevmeyen ve ancak kendi yarattığı özerk yasalarla uyumlu işleyebilen varlık alanlarıdır. 1980'li yıllarda Batı'da gelişen neoliberal yönetimin özgünlüğü, refah devletinin bu varlık alanlarının özgün işleyiş dinamiklerini tahrip ettiği saptamasından yola çıkarak, toplumu yeniden şekillendirmek amacıyla özel ve güçlü bir siyasi müdahalenin gerekli olduğu sonucuna varmasına dayalıdır. Bu nedenle piyasanın işlemesi, kendiliğinden bir olgu olarak değil, yasal, kurumsal ve kültürel koşullara bağlı yapay bir durum olarak değerlendirilmelidir.

Türk siyasal hayatına bakıldığında ise ne güçlü bir liberal yönetim geleneği ne de refah devleti pratiği söz konusudur. Türk siyasal hayatı her zaman Batı'daki siyasal gelişmelere paralel olarak gelişen bir modernleşme sürecine ve özellikle 1960'lı yıllardan sonra popülist bir ulusal kalkınma modeline sahne olmuştur. 1980

öncesinde yaşanan bu deneyimin eleştirisi ise Türkiye’de 1980 sonrası yeni sağın gelişimine katkı sağlamıştır. 1980 sonrası yeni sağ tercihlerin, piyasa merkezli küreselleşme dalgasına yatkınlığı, aynı süreçte Batı ile daha fazla etkileşime girmesine neden olmuştur.

1980 sonrası Türkiye’de neoliberal yönetim tarzının ortaya çıkmasını sağlayan temel olgu, liberal bir toplum anlayışının temelini oluşturan piyasa fikrinin güçlü bir biçimde savunulmasıdır. Dolayısıyla bu dönem, sadece piyasanın değil, onu aşan bir anlamda piyasa toplumunun da gelişmesine tanık olmuştur. Bu gelişme, piyasayı kurmak ve genişletmek adına yapılan yasal kurumsal ve kültürel müdahalelerle gerçekleşmiştir. Böylece Batı’da uygulanan siyasal ve yönetsel tercihler Türkiye’de de gündeme gelmiştir. Dolayısıyla bu süreci, piyasanın ve piyasa toplumunun alt yapısının derinleştirildiği bir kuruluş dönemi ya da bu sürecin önemli bir evresi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu önemli dönüşümle birlikte birey, piyasa toplumu ve cemaatlerin özerkliği üzerinden yeni yönetim anlayışının temelleri de atılmıştır.

1980’li yılların başında siyasi otoritenin temsilcisi olan darbe yönetimi, Türkiye’yi piyasa toplumu ile tanıştıran radikal uygulamalara yönelmiştir. Piyasa toplumunun gelişmesi için gerekli olan yasal, kurumsal ve kültürel müdahalelerin önemli bir kısmı askeri rejim döneminde gerçekleşmiştir. Darbe liderleri ekonomik program bağlamında Özal’ın çizmiş olduğu ve Süleyman Demirel’in onay verdiği 24 Ocak kararlarının uygulanması gerektiği konusunda ikna edilmiştir. Böylece ekonomik konular, darbe yönetiminin etki alanından çıkarılan ve sivil siyasete bırakılan tek konu olmuştur. Darbe yönetiminin ekonomiye tanıdığı bu özerk alan, bu konuda önerilen sivil programı kabul etmelerinden kaynaklanmıştır.

Sağ siyasetin 1970 sonlarından itibaren geliştirdiği ve uygulamaya koyduğu serbest piyasacı ve dışa açılımcı program, bu süreç için gerekli olan milli güvenlik ve kamu düzeninin gerekleriyle de örtüşmektedir. Otoriter yönetim ile piyasa arasındaki temel bağ, ekonomi yönetimin kamusal bir sorun olmaktan çıkarılmasının gerekliliği üzerinden kurulur. Bu süreçte ekonomik sorunlardan kaynaklanan çatışma

ve farklılıklar bastırılır ve ekonomi yönetimi sivil alana dair görülmekle birlikte geniş anlamda bir devlet politikası olarak örgütlenir. ANAP'ın seçim başarısı ve yönetim tekniği de sivil alana bırakılan bu tek konuda gösterdiği performanstan kaynaklanmıştır. Ayrıca siyasi konularda devlete duyulan güvenin getirdiği suskunluk da bu başarıyı perçinlemiştir.

1980'li yıllarda çok hızlı bir biçimde değişen ve dönüşmeye başlayan toplumsal yapı, yeni bir hegemonik gücün kendi ahlak ve kültürünü yayması için hazırlanmıştır. 1982 yılında yaşanan banker iflasları, piyasanın yöneticiler tarafından nasıl algılandığını ve ne tür bir kültürün gelişmeye başladığını gösteren en önemli örneklerden biri olmuştur⁷²¹. Bakan, yurttaşları dikkatli olmaya çağırmasının ardından “*bankere para yatıranlar kumar oynamıştır*” şeklindeki demeci toplumda büyük bir panik ortamının doğmasına yol açmış, basın da panik havasını körükleyen haberleri sonucunda halkın bankerlere hücum etmesiyle bankerler iflas etmiştir⁷²².

Bankerler skandalında faize hücumun bu boyutlara varmasında, halkın geleneksel olarak devletin koruyucu gücüne duyduğu güven önemli bir rol oynamıştır. Devlet ise bu hususta kayıtsız bir tavır takındığı gibi yapılan açıklamalarla artık yeni bir yaklaşımın geçerli olacağını sinyallerini vermiştir. Vatandaşlar birey olarak bu olayda kişisel seçimlerine katlanmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla birey artık, tercihlerinde devletten koruma veya yönlendirme beklememeli, piyasa dinamiklerini rasyonel olarak kavrayarak, ona göre hareket etmelidir. Özal'ın bankerzedelere karşı tutumu, paralarını geri almak için devlet kapısında dayanmaları sebebiyle sert ve kayıtsız olmuştur⁷²³. Bankerler olayıyla birlikte neoliberal risk toplumu ilk kez gelişmeye başlamıştır. Bu süreçte devlet artık, ekonomik ve sosyal sorunlarda müdahaleci rolünden vazgeçerek, toplumsal davranış ilkeleri olarak kişisel sorumluluk, rasyonellik ve risk alma

⁷²¹ Bankerler olayının gelişimi için bkz; A. B. Kafaoğlu, **Bankerler ve Kastelli Olayı**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1982.

⁷²² Tahminen 200 bin ile 500 bin kişinin yatırmış olduğu toplam 50-75 milyar batmıştır. A. B. Kafaoğlu, Bankerler ve Kastelli Olayı, s. 93. Olaydan sorumlu olan Özal'ın istifasının ardından MGK olaya el koymuş ve paraların ödeneceğini duyurmuştur.

⁷²³ Tayyip Erdoğan'ın Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devreden bankalardaki mevduat sahip sahibi olan kişilere yönelik tavrı da benzerlik göstermektedir.

kavramlarını öne çıkarmaya başlamıştır. Sonuç itibariyle sivil toplumun siyaset dışında kalan iki ayağından biri ekonomi ve piyasa ilişkileri, diğeri ise mahremiyet merkezli bir özel yaşam kültürüdür.

Neoliberalizmin toplum algısında öne çıkan en önemli unsuru ekonomik politikalarlardır. Mevcut durumda toplumun ekonomik faaliyeti ve bunun üzerinden devletle kurduğu ilişkide bir sorun vardır. Bu sorun toplumun dinamik unsurlarını devre dışı bırakmış, asli potansiyelini gerçekleştirmesini önlemiştir. İşte neoliberalizm, 1980 öncesinin ulusal kalkınmacı-popülist politikaların ortaya koyduğu bu zihniyet ve davranış kalıplarını dönüştürmeyi şiar edinmiştir⁷²⁴. Bu hedef bağlamında milliyetçi ve muhafazakâr toplum ideali ekonomizm ilkesine eklemlenerek anlam ve önem kazanmaktadır. Ancak bu modelde milliyetçi muhafazakârlık ile piyasa ilkesi arasında gerilimli bir ittifak da söz konudur.

Milliyetçi ilkenin toplum ideali ile piyasa toplumu birbirine bazı noktalarda uzak kalabilmektedir. Milliyetçi ideolojinin kanun ve düzen toplumu ideali, piyasa toplumunun varoluş koşullarını desteklemiştir. Öte yandan milli toplumun güçlü bir ekonomiye dayalı güçlü bir devlet ideolojisini ortaya koyması da neoliberalizmin ekonomik misyonunu desteklemiştir. Ancak dinsel-muhafazakâr idealin yaratmak istediği cemaat toplumu, piyasa toplumu ile zıt özellikler göstermektedir. Bu gerilime rağmen yeni sağ, her üç ilkeyi birbirine eklemlenmeyi tercih etmiştir. Piyasanın gerekleri doğrultusunda, milliyetçi muhafazakârlığın gerekleri, güçlü ekonomi, kanun, düzen ve manevi değerlerle belirli ölçüde uzlaştırılmıştır.

Yeni sağın liberal anlayışı, gerçekte sadece ekonomik liberalizme vurgu yapmaktadır. Bu anlayış, cumhuriyet tarihi boyunca ekonomiye yapılan devletçi müdahaleleri, toplumun ve bireyin girişim potansiyelini, engellediği gerekçesiyle

---

⁷²⁴ 1983 seçimi öncesinde gazeteye verilen bir ilanda şu ifadeler yer verilmektedir. “ANAP, memleket idaresine tutarlı ve özellikle ileri görüşlü bir iktisadi zihniyeti getirmek için kurulmuştur. Bizim şahıslarla kavgamız yoktur, varlık sebebimiz, doğru ekonomik politikaları oluşturmak ve bunları uygulamaktır. Konut, su, elektrik, taban fiyatları ve yasadışı bürokrasiyle kavgamız... Sadece polisye tedbirlerle anarşi ve terör ortadan kaldırılamaz. Huzuru korumanın yolu refattan ve bolluktan geçer... Bu memleketin çözülemeyecek hiçbir meselesi yoktur.” Bkz; **Nokta Dergisi**, 24-30 Ekim 1983, no:35, s. 38.

eleştirmiştir⁷²⁵. Özal, milletimizin girişimci bireyinin Türkiye'nin önünü açacağına ve tüm sorunların üzerinden bu yolla gelineceğine inanır. Bu nedenle girişimcilik ruhu bireylere sürekli olarak aşılınmaya çalışılmıştır⁷²⁶. Cesaret ve güven Özal'a göre hem yeni sağın hem de Türk bireyinin temel özellikleridir:

“...Biz görüşleri itibariyle özetlersek, serbest bir ekonomik sistemden yanayız... Anavatan Partisi olarak bu memlekette serbest ekonomik sistemi biz kurduk... Memleketimizde şimdiye kadar hâkim olan bir nevi devletçi zihniyetin yerine serbest Pazar ekonomisini getirdik... Cumhuriyetin kurulduğundan bu tarafa hep devlet müdahalesi ile yaşamış, Osmanlı devrinden bu tarafa baktığımız zaman devleti bir nevi baba olarak görmüş bu cemiyette, bu değişikliği yapmak kolay değildir... Türkiye’de sosyalist geçinenler, sosyal demokrat geçinenler bilimsel sosyalizm denilen veyahut ta Demirperde gerisinin, sosyalist bloğun sosyalizmine daha çok yakındır.”⁷²⁷

Özal söylemlerinde serbest piyasa değerlerinin, Türk toplumunun yaşamına ve Türklerin karakterine en uygun sistem olduğunu sürekli vurgulamıştır:

“İslam’ın özünde serbest rekabet yatar... Osmanlı İmparatorluğu bunu bıraktığı için gerilemeye başladı.”⁷²⁸

Özal, kalkınmanın devlet eliyle olamayacağı çerçevesinde söylemini oluştururken, devletin de küçültülmesi gerekliliğine dikkatleri çekmiştir. Serbest piyasa ekonomisinin aynı zamanda küçük devlet, yani öncelikle devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması olduğunu söyleyen Özal, devletin asıl görev alanına çekilmesi gerektiğini, bu anlamda devletin ticaret ve sanayi faaliyetlerinden çekilmesi, KİT’lerin özelleştirilmesi uygulamalarının yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Özal, küçük devlet ilkesi bağlamında yapılması gerekenleri şöyle açıklamıştır:

---

⁷²⁵ “Bürokrasi, yayın çevreleri, solun ele geçirdiği meslek kuruluşları, dernekler, sol tandanslı politikacılar...bütün sıkıntuların kabahatlerini ferdî teşebbüse yüklemeye çalışmaktadırlar. Hakikatte bütün bu başımıza gelenlerin ana sebebi, sosyalist, aşırı devletçi bir politikanın uygulanmak istenmesindedir”, T. Özal, “Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları, Milliyetçiler Kurultay”, Nisan 1979, der. M. Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, ss 199-237, Birey Yayınları, İstanbul, 2000, s. 220.

⁷²⁶ T. Özal, **Turkey in Europe and Europe in Turkey**, GB, K. Rüstem & Brother, 1991.

⁷²⁷ Anavatan Partisi, **Başbakan Turgut Özal’ın TBMM Grup-MKYK ve Siyasi Konuşmaları**, 13.12.1988-31.10.1989, Anavatan Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1989, s. 97.

⁷²⁸ T. Özal, **Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları**, 1986-1987, Başbakanlık, Ankara, 1987, s. 331.

“Bu hedefe ulaşmanın temelinde demokrasiyle el ele gelişen serbest pazar ekonomi sistemi yatar. Bu sisteme önümüzdeki 10 yıl süresince de mutlaka bağlı kalmalı, devletin ekonomiye müdahalesini asgariye indirmeliyiz. Dışa açılma politikamızdan asla taviz vermemeliyiz. İster Sosyal Sigorta Sistemi, ister Kamu İktisadi Teşebbüsleri, ister vergiler yoluyla olsun, devletin topladığı ve kullandığı kaynaklar milli gelirin % 30’unu geçmemelidir. Devlet sınai ve ticari faaliyetlere asla girmemelidir. Kamu İktisadi Teşebbüsleri derhal tasfiye edilmeli, özelleştirilmeli veya kiralanmalıdır. Devleti; güvenliği, adaleti, insanlara eşit muameleyi sağlamak gibi asli görevlerini layıkıyla yerine getirecek yapıya kavuşturmak için yapılan çalışmaları hızlandırmalıyız.”⁷²⁹

Neoliberal siyasi tercihler, Batı’da olduğu gibi Türkiye’de de girişimciliği tüm topluma empoze etmiş ve bu doğrultuda siyasi ve kültürel müdahalelere başvurmuştur. Burada teşvik edilen nokta, bireyin herhangi bir kamusal düzenleme ve devlet müdahalesi olmadan kendi ayakları üzerinde durabilmesidir. İnsanlar, devleti halen, “baba” gibi görmekle, her şeyi devletten beklemekle suçlanırlar. Oysa bu davranış biçimleri ahlaki olmadığı gibi akılcı da değildir. Çünkü neoliberal zihniyette devlet, tüm toplumsal sorunları çözecek mutlak bir güç değildir. Devlet, insanların kendi sorunlarını çözmelerini kolaylaştıracak bir araçtır sadece. Yeni sağın yarattığı dönüşüm çerçevesinde toplumun temel kurumlarında ortaya çıkan işsizlik, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik ile ilgili sorunlara dair tartışmalar, neoliberal bakış açısının zihniyetini ifade eden en iyi örneklerdir.

Risk yönetiminin özelleşmesi, tüm yaşam alanlarının piyasa modeli doğrultusunda düzenlenmesi ve girişimci birey kültürünün yaygınlaşmasını ifade eder. Bu bağlamda işsizlik, hastalık, sağlık, eğitim, güvenlik gibi sorunlar toplumsal değil, bireysel yükümlülük olarak görülmeye başlanır. Bu kurumlarda ortaya çıkan sorunlar ise sistemsel bazda özelleştirmeyi savunmak için kullanılmıştır. Nitekim Özal’ın devletçilik karşıtı hegemonya stratejisinin en önemli parçasını, özelleştirme söylemi oluşturmuştur.

---

⁷²⁹ T. Özal, Üçüncü İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması, 4-7 Haziran, 1992, der. M. Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, ss. 261-273, Birey Yayınları, İstanbul, 2000, s. 269-270.

Yeni sağ özellikle sosyal sigortalar kurumuna yönelik çözüm önerilerinde, özel sigortacılığın gelişmesini, genel sağlık sigortasına geçilmesini ve emeklilik yaşının yükseltilmesini önermiştir⁷³⁰. Bu anlayışa göre siyasi ve toplumsal kaygılar nedeniyle etkin çalışmayan ve iflasa sürüklenen bir sosyal güvenlik ağına karşın, piyasa mantığıyla çalışan özel sigortalar çok daha güvenilirdir.

ANAP'ın programına bakıldığında, bireyin ve milletin devlete karşı öne çıkarıldığı görülmektedir. Özellikle ekonomi yönetimiyle ilgili olarak kemikleşmiş liberal söylem, programın genel özelliklerini oluşturmaktadır. Bu söyleme göre ANAP bir hizmet kapısıdır⁷³¹. ANAP resmi söyleminde devleti ve siyaseti tanımlarken, siyasetin çekişme, kavga ve bölücülüğün değil, medeni, ölçülü, ikna ve uzlaşmaya dayalı olması gerektiğini ve devletin de millete hizmet için var olduğunu vurgulamıştır:

“...devleti vatandaşa rakip değil, onun gücünü ve kabiliyetini geliştiren, teşvik eden bir yardımcı olarak görüyoruz”⁷³².

Devletin görevleri de, klasik liberal anlayışa göre tanımlanır. Bu anlamda devletin asıl görevleri dış güvenliği, adaleti ve emniyeti sağlamak, ekonomik faaliyetlerde de altyapı hizmetleri vermektir. *“Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır”⁷³³*. Bu anlamda ANAP'ın söylemi siyasi merkezi devleti, ideolojik ve maddi varlık alanı olarak geri çeken, bireyi ve milleti öne çıkaran bir özelliğe sahiptir. *“Ekonomik sistem tercihi, müdahale ve tehditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hâkim kılındığı serbest pazar ekonomisi”*dir⁷³⁴. Bu tercihin nedenlerinden biri, *“geniş halk kitlelerine yeterli, kaliteli ve ucuz mal ve hizmet sunmanın en iyi bir şekilde bu sistem içerisinde gerçekleşeceğine duyulan inançtır. Ancak daha öncelikli neden, serbest piyasa rejiminin, iktisadi gelişmeyi hızlandıracağı tüm sosyal ve ekonomik sorunları çözümlenerek, refahı yaygınlaştıracağı”* varsayımdır. Bu sistemde devletin zenginliği ve gücü piyasanın gelişmesine bağlıdır. O halde devlet, istikrarı temin etmeli,

⁷³⁰ Özal'ın konuyla ilgili görüşleri için bkz.; **Nokta Dergisi**, 17-23 Eylül 1984, no: 30, s. 32.

⁷³¹ Anavatan Partisi Programı, 1983, s. 3.

⁷³² Y.a.g.e., s. 7.

⁷³³ Y.a.g.e., s. 10.

⁷³⁴ Y.a.g.e., s. 15.

düzenleyici olmalı, detaylara müdahale etmemeli, altyapıyla ilgilenmeli, sanayi ve ticarete aktif olarak müdahil olmamalı, vatandaşın rakibi değil, onun gelişimini kolaylaştıran bir yardımcı olmalıdır⁷³⁵. Neoliberal söylem böylece ekonomiyi, siyasi yönetimi sınırlayan, özerkliğe sahip temel bir varlık alanı olarak kurmaktadır.

Neoliberalizm, devlete karşı birey ve milleti öne çıkarırken, 1980 öncesinde uygulanan ulusal kalkınmacı popülist politikaları eleştirmektedir. Çünkü popülizm, toplumu ve siyaseti yozlaştırmış, siyasetçilerin sürekli tutamayacakları vaatleri, toplumsal beklentileri yükseltmiş, devletin, toplumun gerçekçi olmayan beklentilerini karşılayamaması sonuçta milletin, devlete ve siyasetçiye olan güvenini zedelemiştir. Bu söylem topluma, devletten ve siyasetten beklentilerini gerçekçi bir sınıra çekmeleri uyarısında bulunur ve siyasetçilerin çok fazla müdahale edemeyecekleri, bu anlamda özerk olan ekonomik alanın varlığına vurgu yapar. Böylece yeni sağ söylemleriyle siyasi iradenin varlığını göstermeye çalışmamış, özerk bir alanın bilgisine erişmek ve ona tabi olmak, yönetsel bir erdem olarak ön plana çıkmaya başlamıştır.

Neoliberalizm, popülizmin karşısına sivil toplumcu bir söylemle çıkmaktadır. Özal da söylem ve politik tercihlerini hem devletçiliğe hem de karma ekonomiye karşıtlık temelinde biçimlendirirken, özellikle değişim ve statüko karşıtlığına vurgu yapmıştır. Özal'a göre ANAP, 1960-1980 döneminin siyasi mücadelelerini koltuk kavgası şeklinde yorumlamış, siyasette değişim ve yenilik arzusunu gündemde tutmuştur⁷³⁶. Bu söylem toplumu, devlet-vatandaş/millet çatışması ekseninde kurmaktadır:

“Çatışmanın bir tarafını milletin çalışma azmine güvenmeyerek, her şeyi tepeden belirlemeye çalışan bürokratlar, korumacı ithal ikameci politikalar aracılığıyla, devletin sırtından para kazanmaya alışmış işadamları ve sanayiciler, devletçi sistemin açıklarından faydalanan kaçakçı, karaborsacı ve vurguncular, öteki tarafını ise dünya şartlarında rekabet ederek alınının teriyle para kazanan çalışkan ve akıllı işadamları,

---

⁷³⁵ Y.a.g.e., s. 17.

⁷³⁶ Anavatan Partisi, **Başbakan Turgut Özal'ın TBMM Grup-MKYK ve Siyasi Konuşmaları**, 13.12.1988-31.10.1989, Anavatan Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1989, s. 190-191.

*iyi malı ucuza alma hakkı olan tüketici-vatandaş ve verimsiz ekonominin sonucu artan enflasyon altında ezilen orta direk oluşturur*⁷³⁷.

Neoliberal yönetimin stratejisi orta direği, popülizmden beslenen gruplara karşı kışkırtmaya dayanır. Orta direk, neoliberalizmin siyasal söyleme kattığı bir yeniliktir. Yeni sağ strateji, orta direğin savunuculuğunu yapmış, ithalat serbestliği, enflasyonla mücadele ve özelleştirme gibi politikalar da orta direği güçlendirmek adına savunulmuştur.

Özal'ın orta direk savunusu enflasyon sorunu nedeniyle inandırıcılığını yitirmiş, ortaya çıkan bu durumun bilinçli bir büyüme stratejisinden kaynaklandığı fark edilmiş, böylece Özal ile orta direğin arası açılmıştır. Öte yandan tekellerle mücadele ve tüketiciyi koruma iddiası da ihracata yönelinmesiyle birlikte yeni büyük tekellerin yaratılması ve "Tüketiciyi Koruma Yasası"nın köklü önlemler içermemesi nedeniyle yalanlanmıştır.

Neoliberalizmin savunduğu liberal görüş çerçevesinde Türk siyasal söylemine giren bir başka ifade de, ekonomik ve toplumsal alanın devletin müdahalesine mümkün olduğunca kapatılması gerektiğidir. ANAP, yasa ve yasaklarla kontrol altına alınamayan bazı unsurların serbestleştirilmesinin gerekli olduğunu inanır. Bu anlamda ekonominin de serbestleşmesi, kaçakçılık ve vurgunculuk gibi suistimalleri önleyecektir. ANAP'ın silah taşımayı serbestleştirme gerekçeleri konusunda geçerli olan liberal mantığı "*doğu olaylarında olduğu gibi tedhişlere karşı vatandaşları ruhsatlı silahlarla teçhiz etme politikasının gerekliliği*" doğrultusundadır. Çünkü en temel hak bireyin kendisini savunma hakkıdır⁷³⁸.

Siyasi anlamda yeni sağın liberal temalara yakın olduğu söylenemez. Çünkü yeni sağ yönetim, darbe rejiminin otoriter, yasal ve kurumsal pratikleriyle uyum içerisinde olmuş, bu yönetim anlayışında herhangi bir değişikliği gerekli görmemiştir. Siyasal özgürlükler konusunda Özal'ın yaptığı birkaç demokratik açılım ise, Avrupa'ya yönelik mesaj kaygısının yansımaları olarak kabul edilmelidir.

⁷³⁷ A. Özkazanç, "Türkiye'de Yeni Sağ", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C: 15, ss. 1218-1224, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

⁷³⁸ Özal'ın konuyla ilgili konuşmaları için bkz; **Yeni Gündem**, 2 Mart 1996, No:8, s. 12.

Özellikle dinsel özgürlükler ile ilgili konularda Özal her zaman, bu özgürlüklerin tanınmasının Türkiye için iyi olacağı görüşünü savunmuştur. Dolayısıyla otoriter yönetimden farklı olarak, kontrolden çıkmaya meyilli istikrarsız bir toplum algısı söz konusu değildir. Aksine, düzen için tehlike gibi görünen bazı olayları ve gelişmeleri küçümseme ve sıradanlaştırma anlayışı vardır. Ancak bu tutum, Özal'ın toplumsal özerkliklere karşı duyduğu güvenden, tutarlı bir liberal ilkedен değil, toplumun belli bir kesimini baskı altında tutarak, diğer kesimleri geliştirmek suretiyle kendi iktidarını sağlamlaştırma amacına yöneliktir. Dolayısıyla toplumsal özerklik ve özgürlük savunusu, iktidarı sürdürmenin aracı haline gelmiştir.

Refah devleti anlayışının sona ermesiyle birlikte birey ve küçük ahlaki cemaatler, toplumun yerini almaya başlamıştır. Bu süreçte neoliberalizmin bireye biçtiği özelliklerin başında girişimcilik ruhu yer almaktadır. Girişimcilik sadece ekonomik anlamda değil, bireyin tüm davranışlarını yönlendiren bir olgu olarak algılanmaktadır. Girişimci birey, kendi hayatı üzerinde girişimde bulunarak yaşam kalitesini arttırmaya çalışan aktif, sorumlu, rasyonel, tercih sahibi bir kişidir. Birey böylece tüketici ve müşteri kimliğinin yanı sıra, iş yaşamında başarılı, toplumsal risklere karşı hazırlıklı, kendisinden ve ailesinden bizzat sorumlu bir kimliğe bürünmüştür.

Türkiye'de neoliberal tercihler doğrultusunda hareket eden siyasi yönetimin amacının, refah yaratacağı kabul edilen piyasa güçlerinin önünün açılması olduğu belirtilmiştir. Yönetimin amacının, kendi haline bırakıldığı zaman toplumun refah seviyesini arttıracak olan piyasa dinamiklerinin önünün açılması olduğu, bu süreçte devletin piyasaya hizmet eden bir araç olduğu gibi temaları, aşırı yönetimin aslında iyi yönetim olmadığı yönündeki yaklaşımları yansıtmaktadır. Ancak bu durum, devletin her alanda geri çekilmesini değil, gerekli yasal, kurumsal ve kültürel müdahalelerin siyasi yönetim tarafından yapılmasını gerektirir. Bu süreçte üç temel alanda ekonomik yönetim fikrinin savunulduğunu ve hayata geçirilmeye çalışıldığını görmekteyiz;

1. Siyasi yönetim, ekonominin doğal işleyiş ilkelerine saygılı ve uygun olmalıdır,
2. Siyasi yönetim, piyasanın alanını genişletmek için gerekli yasal-kurumsal-kültürel müdahaleleri yapmalıdır,
3. Siyasi yönetimin kendisinin de ekonominin ilkelerine uygun olarak, yani verimlilik temelinde yeniden düzenlenmesi gerekir.

1980’li yıllardan günümüze kadar piyasa alanının genişlemesi için yapılan müdahaleler arasında en önemlisi ideolojik-kültürel nitelikte olanlardır. Bu müdahalelerin temel nedeni, yasal ve kurumsal düzenlemelerden önce toplumun bu duruma alışmasını, içselleştirmesini ve desteklemesini sağlamaktır. Bugüne kadar yapılan müdahaleler doğrultusunda, ülke genelindeki kültürel-ideolojik iklimi büyük ölçüde değiştiği söylenebilmektedir. 1980’li yıllarda Özal, muhalefetin radikal kararlara gösterdiği sert tepkilerden kendisine ideolojik bir güç kazandırmayı başarmıştır. Bu dönemde özelleştirme uygulaması ilk kez gündeme getirildiğinde bunun ekonomik öneminden çok ideolojik anlamının öne çıktığını söyleyebiliriz.

Özal’ın söylemi, toplumun dikkatini istediği yöne çekmeye ve gündem oluşturmaya yöneliktir. Tüm toplumun onun dilinden konuşmasıyla dikkatler siyasi sorunlardan ekonomik sorunlara doğru kaymıştır. Ekonominin tartışılma sınırları da belirlenmiştir. İşsizlik, gelir dağılımı, eğitim, sağlık harcamaları ve yatırımlardan ziyade, ihracat, tüketim, vergi iadesi, tekeller ve KİT’ler tartışmaya açılmıştır⁷³⁹.

Darbe rejiminden başlayarak hızla gelişen ve ANAP döneminde olgunlaşan piyasa gerçekliği, özellikle ilk yıllarda son derece denetimsiz ve kaotik bir yapı sergilemiştir. Siyasi liderlerin önderliğinde herkesin ekonomi üzerinden siyaset yapmaya başlaması, kafaların daha da karışmasına neden olmuştur. Bu noktada Özal’ın rakamları ustaca, kafa karıştıracak şekilde kullanma taktiğinin rolü büyüktür. Dolayısıyla yeni sağın yenilik, radikal farklılık ve dönüşüm retoriği, toplum üzerinde çok etkili olmuştur.

---

⁷³⁹ Bu yorum için bkz; Burhan Şenatalar, “ANAP ve Liberalizm”, **Nokta Dergisi** 27 Şubat-1 Mart 1984, no.1 s. 49.

Dünyada ve Türkiye’de neoliberalizmin, piyasanın alanını genişletmek için kullandığı en önemli teknik, özelleştirme. Türkiye’de 1980’li yıllar özelleştirmeler için bir hazırlık aşaması olmuştur. Özal, söylemleriyle liberal bir ekonomi bağlamında özelleştirmeyi kaçınılmaz ve alternatifsiz olarak savunmuştur. Özal’ın serbest piyasayla devleti, siyasetle ekonomiyi ayırıştıran söylemi, devlet müdahalesinin ekonomide imtiyaz yaratmaktan başka bir sonuç üretmediği ve ekonominin, doğal kanunları olduğu söylemi ile birlikte kullanılmıştır. Devletin küçültülmesi yönündeki söylem, aynı zamanda güçlü devlet temasıyla iç içe sunulmuştur. Nitekim Thatcher’ı en iyi tanımlayan cümle “güçlü ve küçük devlettir”⁷⁴⁰. Muhalefet ve toplum tarafından çok sert bir şekilde karşılanan bu fikir, dönemin sonlarına doğru siyasi elit içinde geniş bir kabul görmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu süreçte özelleştirme, bir fikir olarak etkili olmuş ve uygulanmaya başlanmıştır⁷⁴¹.

---

⁷⁴⁰ Özal konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Yeni görüşte bundan böyle güçlü devlet memurları çok olan devlet değildir; güçlü devlet, harcamaları çok faka tiki yakası bir araya gelemeyen devlet değildir. Güçlü devlet, bir istihdam kapısı değildir, güçlü devlet bir mabut veya baba değildir. Hepsinden önemlisi yeni görüşte, aslolan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır. Yani yeni görüşte hedef, insanın, ferdin bizzat kendisidir. Ekonomik kalkınma sürecinde devlet fertle rekabete girmez, tersine ona gelişmesini, kalkınmasını kolaylaştırıcı akılcı hizmetleri sunar”; T. Özal, Üçüncü İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması, 4-7 Haziran, 1992, der. M. Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, ss. 261-273, Birey Yayınları, İstanbul, 2000, s. 271.

⁷⁴¹ Özelleştirme, kamusal nitelikli mal ve hizmet üretimi ve sunumunun kısmen ya da tamamen özel kesime devredilmesi olarak tanımlanır. Bkz.; İ. Önder, “Özelleştirmeye Farklı Bir Bakış”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 13, ss. 702-706, İletişim yayınları, İstanbul, 1996. Geniş anlamda özelleştirmenin kamu kuruluşlarının mülkiyet ve yönetiminin özelleştirilmesi, kamu kuruluşlarının üretim faaliyetlerinin özelleştirilmesi, kamusal mal ve hizmetlerin finansmanının özelleştirilmesi, deregülasyon gibi farklı yöntemleri söz konusudur. Bkz.; M Duran, “ Özelleştirmenin Toplumsal ve Ekonomik Boyutları”, der. E. Ağaoğlu, **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme**, Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını, Ankara, 1994, s.77-78; Özelleştirmeyle ilgili başlangıçta kamuoyuna açıklanan gerekçe, kaynak dağılımında etkinliği arttırmak, gelir dağılımında adaleti sağlamak ve mülkiyeti tabana yaymaktır. Oysa Türkiye’de 1980’li yıllarda yapılan özelleştirmelerin esas amacı, devlete gelir sağlamak ve bütçe açıklarını kapatmak yönünde olmuştur. Üstelik bazı özelleştirmelerle özel tekel ya da oligopol bir piyasa yaratılmış, etkinlik ilkesine de uyulmamıştır. 1986-1991 yılları arasında özelleştirmede gelirin %79’u halka arz yöntemiyle yapılan satışlardan, geri kalanı ise blok satış yöntemiyle gerçekleşmiştir. Ancak bu eğilim daha sonra tam tersi bir sürece yönelmiştir. Yapılan özelleştirmelerin büyük bir bölümü özel mal üreten ve rakebet koşullarında faaliyet gösteren KİT’lerdir. Öte yandan geniş anlamda özelleştirme teknikleri de uygulanmıştır. Belediyelerde ve kamu kurumlarında temizlik işleri yiyecek departmanları özelleştirilmiştir. Belediyeler otopark alanlarını ücret karşılığı açık arttırma yöntemi ile özel kişilere satmıştır. **Nokta Dergisi**, 13-19 Haziran 1983, No: 16, s. 18. Yine bu dönemde eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi hizmetlerin özelleştirme süreçleri başlamıştır.

1980'li yıllardan itibaren özelleştirilmesi hedeflenen KİT'ler ve kamu hizmetleri iktidar tarafından kasıtlı bir biçimde kötü yönetilmiştir. İçine düşürülen bu kötü durum karşısında KİT'ler hızlı ve radikal bir biçimde tasfiye edilmiştir. Bu süreçte KİT'ler, devletin ekonomiye müdahale etmesinin ortaya çıkardığı sonuçları gösteren en önemli argüman olarak ileri sürülmüştür. Bütçe açıklarının ve enflasyonun nedeni, KİT'ler üzerine yıkılmış, siyasi iktidarın kontrolü altında aşırı istihdam ile kötü yönetilen bu kuruluşlar, siyasi iktidardan bağımsız bir şekilde eleştirilmiştir⁷⁴².

KİT'lerin kötü yönetimi ve siyasetin yozlaştırıcı etkisi kaçınılmaz bir veri olarak kabul edilirken, bu durumun nedenleri üzerinde fikir üretilmemiştir. Böylece siyasi yozlaşma eleştirilirken, kamusal hizmet ve mülkiyet değersiz görünen ve özelleştirilmesi gereken unsur olarak görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte, gelir ortaklığı, kiralama, yap-işlet-devret, tesislerin Anonim şirket haline getirilip hisse satışı gibi uygulamalar özelleştirmede benimsenen yeni yöntemler olmuştur. Ancak propagandası oldukça iyi yapılmasına ve kamuoyunda destek görmesine rağmen özelleştirme belirlenen hedefe ulaşamamış, devletin küçültülmesi hedefi gerçekleştirilememiştir⁷⁴³.

Özal kendisinden önceki sağ siyaset çizgisini takip ederek, merkezi planlamayı reddeden bir tutum içerisinde olmuştur. Planlama sağ siyaset modeli için, toplumun ihtiyaçlarını görmezden gelme ve ekonomik alandaki güç ve yetkinin teknik ve bürokratik elite devri anlamına gelmiştir. ANAP'ın 1983 seçim beyannamesinde de merkezi planlama karşıtı, planlamayı özel sektöre yön veren bir tarzda yeniden yorumlayan, kararlı bir söylem içinde olduğu görülür:

---

⁷⁴² Kamu sektörüne yönelik özelleştirmeci tezlerin eleştirisi için bkz, A. Polatoğlu, **Özelleştirme Tartışmaları**, Bağlam Yayınları, Ankara, 1994.

⁷⁴³ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın verilerine göre 1985-1989 tarihleri arasında gerçekleşen özelleştirme net geliri 181, 635 bin Dolar, 1990'da 372, 429 bin Dolar, 1991'de ise 223, 161 bin Dolar'dır.

“Partimiz, katı ve dogmatik merkezi planlamanın tamtamıyla dışında, demokratik, kuruluşların ve fertlerin kabiliyetlerini ve teşebbüs güçlerini kullanmalarına ve geliştirmelerine imkân veren, düzenleyici, yönlendirici ve denge kurucu bir planlama anlayışına sahiptir.”⁷⁴⁴

Neoliberal politikalar, çalışma ilişkilerini de piyasa ilişkileri doğrultusunda dönüştürmeyi hedeflemektedir. Piyasa ilişkilerinin ve kültürün topluma yayılmasının önündeki en büyük engel ise sendikalardır. Piyasa, eşit ve özgür bireyler arasındaki gönüllülüğe dayalı sözleşme ilişkilerini ifade etmektedir. Ancak işçi-işveren ilişkileri, liberalizmin tanımladığı anlamda piyasa ilişkisi olmaktan çıkmıştır. Toplu sözleşme ve grev hakkının tanınması, ücret ve çalışma koşullarıyla ilgili standartların devlet tarafından belirlenmesi gibi unsurlar, piyasanın mantığına aykırıdır. Refah devleti, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanları piyasa mantığı dışında kamu yararı anlayışı ile örgütlerken, sendikaların da güçlenmesi, çalışma ilişkilerinin yarı-kamusal bir alan gibi görülmesine yol açmıştır.

Sendikaları zayıflatıcı hatta önleyici tedbirler, 1971 yılından başlayarak darbe yönetiminde en üst noktaya çıkmıştır. Zayıflatıcı tedbirler genel olarak, yasalar ve anayasalar yoluyla gerçekleştirilmiştir. Yeni sağ ise, bu yasal çerçeveyi genişletmediği gibi uygulamada da yasaların çok daha ötesine geçmiştir⁷⁴⁵. Yeni sağ, çalışma ilişkilerinde, 1980 öncesinde dengenin işçiler lehine bozulmuş olması tespitinden yola çıkarak sermaye lehine birçok düzenlemeyi uygulamaya koymuştur⁷⁴⁶. Böylece sermaye, yeni sağ dönemde sağlanan devlet desteği sayesinde güçlü bir konum elde etmeyi başarmıştır. İşverenler paradoksal olarak hem işçiler üzerindeki faaliyetleri açısından serbest bırakılmış, hem de bu serbestliğin sermaye lehine kullanılması denetim altına alınmıştır. Neoliberalizmin, özerklik yoluyla yönettiği en önemli alan çalışma ilişkileri alanı olmuştur. İşveren, çıkarılan yasalar ve yasaları aşan teamüllerle çok geniş bir serbestlik alanı edinmiş, işçiler konusunda yasal düzenlemeler ise, sadece işverenin keyfi otoritesini mümkün kılan araçlar olarak ifade edilmişlerdir.

---

⁷⁴⁴ Anavatan Partisi, **Parti Programı**, Anavatan Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı, Ankara, 1983.

⁷⁴⁵ M. Sönmez, **Özel Ekonomisi ve İşçi Hakları**, Belge Yayınları, İstanbul, 1984;

⁷⁴⁶ E. Tuşalp, **Eylül İmparatorluğu ve Yükselişi**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1990., s. 397.

Yeni sağın çalışma ilişkilerine yönelik politikasının temelleri, o sırada MESS yönetiminde olan zal önderliğindeki işverenlerin 1976 yılında imzaladıkları bir ortak metinle atılmıřtır⁷⁴⁷. Bu metin içerisinde yer alan, grevlerde düşen srelere ilişkin işverenin herhangi bir ödeme yapmayacağını, işçilerin yönetime katılma hakkının tanınmayacağını, disiplin kurullarında çoğunluğun işverenlerden oluşacağını, haftalık çalışma süresinin sözleşmelerle kısaltılamayacağını, akit yapma serbestliğini, kıdem tazminatının yasal şartları aşmaması gibi örnekler, toplu sözleşmelerin gücünü sınırlayan ilkeler hakkında fikir vermektedir⁷⁴⁸.

1980 sonrasının çalışma yaşamıyla ilgili yasaları da TİSK'in 1980 öncesinde ifade ettiği talepler doğrultusunda şekillenmiştir. Yapılan yasal ve ilkesel çerçevenin anlamı, sendikal faaliyetleri imkân sızlaştırmaktır. Uygulamaya konan yeni yasanın görünen ve görünmeyen engelleri, 1980 sonrasının ilk grev uygulamasından itibaren ortaya ıkmıřtır⁷⁴⁹. Yeni düzenlemeler doğrultusunda işyerinde kurulan otorite, işçilerin de siyasal olarak pasifleştirilmesini hedeflemiştir. Sendikal faaliyet ve sendikalı işçiler üzerindeki baskılar ile işten atılma korkusu, işçilerin suskunlaşmasına neden olmuřtur⁷⁵⁰.

Hukukun, işçi-işveren arasında işverenden yana taraf olması ve bu süreçte işçinin sığındığı adaletin gecikmeli uygulaması, siyasal iktidar ile toplumsal iktidarın bütünleşme göstergelerinden sayılabilir. Işverenin işçi üzerindeki gücünü pekiştiren en önemli faktör yasalar olmuştur. Yasalara güvenen işveren daha fazla soruna neden olmuş, bu sorunların artması, yargıyı daha da işleyemez hale getirmiřtir⁷⁵¹.

⁷⁴⁷ E. Tuşalp, Eylül İmparatorluğu ve Yükselişi, s. 395.

⁷⁴⁸ **2000'e Doğru Dergisi**, 1988, no:5, s. 14; zal'ın önce bir işveren, sonra MESS yöneticisi olarak en belirgin özelliği, katı bir sendika düşmanı olmasıydı

⁷⁴⁹ İlk grev ile ilgili haberler için bkz.; **Nokta Dergisi**, 4-14 Ekim 1984, No. 33, s. 50.

⁷⁵⁰ Yasa, iş güvencesi sağlamadığı için işçiler, toplu sözleşme sırasında basit nedenlerle işten çıkarılmışlardır. **Nokta Dergisi**, 5-11 Kasım 1984, no 37, s. 44.

⁷⁵¹ Neoliberalizmin egemenliği altında gerçekleşen  tür iş ilişkisi ortaya çıkmıştır. Bunların ilki sözleşmeli personel uygulamasıdır. Yüksek crete karşın güvencesiz bir konum sağlayan bu uygulamayla, KİT'lerde çalışan işçi ve memurlar, sözleşmeli olmaya zorlanmışlardır. Bkz; **2000'e Doğru Dergisi**, 1988, no: 30, s. 44. İkinci rnek, Tekel'in açık eksiltme yöntemiyle işçi alacağını duyurmasıdır; bkz., Y. F. Başbuğ, **24 Ocak Yargılanıyor**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1987. nc rnek ise Esman elik Tencere Pazarlama şirketi'nin yeni bir işletme felsefesi sunmasıdır. Japonların marşlı, jimnastikli işletme anlayışını uygulamaya sokan şirket aile ortamına benzer olan bir alanda, dayanışma havası yaratmak amacıyla düzenli toplantılar yapar; Bkz; **Nokta Dergisi** 8 Eylül 1985, no.

Özal döneminde, Refah Devleti ile kurumsallaşan sosyal haklar geri plana itilmiş, temel hakların güvence altına alınması yönünde bazı gelişmeler yaşansa da, ekonomik sistemde liberalleşme yönünde atılan adımlar, idari ve siyasi sistemde atılmamıştır. Bu süreçte kalkınma, hak ve özgürlüklerin teminatı olarak görülmüş, kalkınmanın da ancak demokrasi ile mümkün olabileceğine vurgu yapılmıştır:

“ Kalkınmada fertlerin seviyelerinin yükseltilmesini esas alan ve devletin zenginliğini milletin zenginliğinde bulan bu yeni görüşte hedef, bizzat insanın kendisidir. Tabiatıyla bu yeni görüşte insana has hürriyetler, din ve vicdan hürriyeti, fikir ve düşünce hürriyeti, teşebbüs hürriyeti olacaktır... Sosyal sahada gönüllü, sosyal dayanışmayı teşvik edip, kolaylaştırmalıdır. Devletin direkt sosyal yardımları ölçülü, tembelliği teşvik edici değil, muhtaçların gelişmeleri, yararlı hale gelmeleri için önlerinde engellerin kaldırılması mahiyetinde olmalıdır.”⁷⁵²

3.1.4.3. Muhafazakârlık ve Milliyetçilik

Yeni sağ kendisini serbest piyasacı, milliyetçi ve muhafazakâr bir iktidar olarak sunar ve toplumu da bu doğrultuda dönüşüme zorlar. Yeni sağın milliyetçi söylemi, otoriter rasyonalitenin de toplum anlayışını yansıtmaktadır. ANAP’ın programına bakıldığında, milli hedefler etrafında birleşmek, medeni ve ölçülü bir siyaset, kavgadan uzak olup, ikna, uzlaşma ve fikirlere hizmet etmek gibi kavramların siyasetin tanımında çok öne çıkarıldığı görülmektedir⁷⁵³. Siyaset, çekişme ve bölücülükten uzak bir fazilet ve hizmet yarışı olmalıdır. ANAP’ın temel felsefesi, 12 Eylül’e nasıl geldiğinin muhasebesi üzerinden temellendirilmiştir⁷⁵⁴.

Partinin önemli bileşenlerinden birini oluşturan, MHP’nin darbeden çok darbeci söylemini merkeze taşıyan Özal, bu yolla otoriter yönetimin tüm teknikleriyle bütünlüğü sağlamıştır. ANAP’ın genel söyleminde aşırı milliyetçi

---

35 s. 40; ayrıntılı bilgi için bkz; Alev Özkazanç, **Türkiye’de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu, 1980’li Yıllarda Yeni Sağ**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.

⁷⁵² T. Özal, Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları, Milliyetçiler Kurultayı, 1979 Nisan, der. M. Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 214-219.

⁷⁵³ Anavatan Partisi Programı, 1983, s. 5.

⁷⁵⁴ Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları, 13.12.1983 – 12.12.1984, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s. 329.

öğelerin öne çıkmasının nedeni, bu konuyla ilgili toplumsal dönüşümün zaten tamamlanmış olmasıdır.

Yeni sağın milliyetçi söylemi, anarşi ve terör toplumundan bir kanun ve düzen toplumu çıkartmak konusunda otoriter zihniyetle benzerlikler taşır. Bu nedenle otoriter yönetimin toplumu algılama ve yönetme biçimi yeni sağın siyaset anlayışıyla aynıdır. Yeni sağın bu anlayıştan farkı ise, bu sentez içinde milliyetçiliğin neoliberalizmle ve muhafazakârlıkla eklemlenmiş olmasıdır. Türk-İslam sentezini devletin resmi görüşü haline getirerek, dinsel muhafazakârlığa yol açan temel olgunun darbe rejimi olduğu şüphesizdir. Ancak darbe yönetimi İslam'ı her zaman denetim altında tutmaya çalışmıştır. Yeni sağ siyaset anlayışında ise, İslami muhafazakârlık özerkliğini ilan ederek, yönetimin temel ayaklarından biri haline gelmiştir. Bu çerçevede kanun ve düzen sorununun algılanışında ve önerilen çözüm yollarında İslamlaşma daha göze çarpar hale gelmiştir.

Milliyetçi söylemde millet, siyasi bir kavram olmaktan çok, toplumsal ve kültürel varlık alanına işaret eder. Milletın kültürcü organik kavranışında geleneksel, dinsel ve manevi değerler, ortak tarihsel geçmiş, etnik yapı, dil ve kültür öne çıkarılır. Milliyetçi söylem Türk milletini, aralarında etnik farklılıkların olmadığı, etnik gibi görülen farkların da önemli olmadığı, iş bölümü çerçevesinde mesleklere ayrılmış ama sınıflaşmış olmayan, büyük bir tarihi geçmişin mirasçısı olarak çok güçlü milli ve dini duygulara sahip, devlet-millet-ordu özdeşliğine yaslanan, organik bir bütün olarak görmek ister. Dolayısıyla bu organik bütünlüğü zedelediğini varsaydığı her şeye karşı duyarlıdır. Yeni sağ yönetimin asıl konuları, kanun ve düzen sorununun yanı sıra özellikle dini ve milli kültürle ilgilidir. Varolan toplumun dönüşümüne ihtiyaç duyduğu asıl konu da budur.

Yeni sağ siyaset tarzında din olgusu önemli bir yer tutar. Muhafazakâr söylemde din, toplumu bir arada tutan temel olgulardan biridir. Din, devlet ile milleti birleştiren, siyasi yönetime meşruiyet sağlayan ve otoriteye itaati kolaylaştıran bir köprü gibidir. Din, tanınması ve saygı gösterilmesi gereken bir toplumsal gerçekliktir. Din, Allah ile kul arasında özel bir inanç meselesi olmaktan çok, önemli

siyasi imaları olan toplumsal bir olgudur. Toplumun geleneksel olarak ortaya çıkardığı tarikat ve cemaatler siyasi yönetim için tehdit değil, yönetim kolaylığı sağlayan araçlar olarak öngörülmüştür. Özal da partisinin sosyal adaletçilik anlayışının, İslam'a dayandığını söyler⁷⁵⁵.

Milli ve manevi değerlerine saygılı muhafazakâr bir toplum ideali, yeni sağın toplumu dönüştürmek istediği asıl alanlardan birisidir. Bunun yönetimi olarak da dinsel özgürlüklere ve örgütlenmelere serbestlik tanınması tercih edilmiştir. Bu anlamda yeni sağ dini, toplumun kurucu ögesi olarak algılar ve dini alanı da kendi özerk dinamiklerine bırakılması gereken bir olgu olarak kabul eder. Bu özerlik anlayışı ilerleyen süreçte, siyasi yönetim tekniği olarak cemaatler yoluyla toplumu yönetmek sonucunu doğurmuştur.

Muhafazakâr görüş, toplumun geleneksel dokusunu ve özellikle dini alanlarda devlet müdahalesini sınırlayan alanları serbest gelişme olanakları olarak görür. Bu alana yapılacak her türlü müdahale sonuçta amaçlananın tersi sonuçlar vermeye ya da hiç öngörülmedik başka sonuçlara yol açmaya mahkûmdur. Devlet müdahalesi hem dinin aşırı siyasallaşmasına hem de ayrılıkçı fikirlerin güçlenmesine yol açar. Dolayısıyla dinin gelişimi serbest bırakılmalıdır. Ancak yeni sağın muhafazakâr söylemi, liberalizmden çok milliyetçilikle eklemlenmiştir. Bu anlamda dinin devlet eliyle desteklenmesi de gerekmektedir. Neoliberalizm piyasayı, yasal, kurumsal ve kültürel koşullarının siyasi yönetim tarafından hazırlanması gerekli bir olgu olarak değerlendirirken, neomuhafazakârlık da dinsel toplumu aynı çerçevede değerlendirerek, düzenleme anlamında devlet müdahalesine açık bir hale getirmektedir. Dinin toplumsal gücünün yeniden, özel bir müdahaleyle tesis edilmesi gereği, bu gücün daha önceden devlet tarafından tahrip edilmiş olduğu inancına dayanır.

Yeni sağ söylemde muhafazakârlık, öncelikle milliyetçilik, daha sonra da liberalizm ilkelerine eklemlenerek anlam kazanmıştır. Milliyetçi muhafazakârlık terimi, yeni sağın kendini 1980 öncesinden ve diğer sağ partilerden ayırt etmek için

---

⁷⁵⁵ Özal'ın bu konuyla ilgili yorumları için bkz; **Nokta Dergisi**, 9-15 Ocak 1985, no 46, s. 16.

kullanılan bir terimdir. 1980 öncesinin sağ-sol çatışmasıyla ve bu çatışmanın bir tarafını oluşturan merkez sağ partisiyle hiç bir süreklilik taşımadığı mesajını vermek isteyen ANAP, kendisini sağcı değil, milliyetçi muhafazakâr olarak tanımlar⁷⁵⁶.

Milliyetçi muhafazakârlık, solculuk karşıtlığı olarak tanımlanan sağcılık karşısında daha pozitif anlamlara sahiptir. ANAP, uzlaşmacı bir tavır içerisinde olduğunu ve kimseyle kavga içinde olmadığını sürekli vurgulamıştır. Yeni sağ kendisini, her zaman gereksiz yere bölünmüş, rasyonaliteyi aşmış olan ve herkesi kucaklayan bir parti olarak tanıtmıştır. Milliyetçi muhafazakârlık, partinin resmi söyleminde tam da bu siyasi iddiayı anlatmak için öne çıkarılır. Bu söylem, milletçe bütünleşme arzusunu yansıtır. Milliyetçilik, millete hizmet etmek, onu büyük bir güç haline getirmek çabasını yansıtır. Muhafazakârlık ise milli kültürün özünü oluşturan milli ve manevi değerleri koruma ve geliştirme çabası olarak ön plana çıkmıştır. Muhafazakâr bakış, korunup geliştirilecek en önemli milli unsurun din olduğuna inanır. Devlet ile millet birlikteliğini sağlayacak ve milli devleti güçlü kılacak şey, toplumun dinsel dokusunun korunmasıdır. Böylece milliyetçilik ile muhafazakârlık iç içe geçer. Bu ideoloji çerçevesinde siyasi yönetim, milli ve dini değerler karşısında sadece tarafsız bir konum almamalı, bizzat bu değerlerin muhafazası ve geliştirilmesi için müdahale etmelidir. Dolayısıyla muhafazakârlık sivil toplumcu, liberal değil, daha çok milliyetçi devletçi bir yorumla anlam kazanır. Dinin devlet tarafından yönlendirilmesi ve milli devletin gereklerine uygun hale getirilmesi muhafazakârlığa ters düşmez. Öte yandan bu müdahale, dinin toplumsal önemini genişletecek tarzda yapılmalıdır. Dinsel muhafazakârlığın neoliberalizm ile eklemlendiği nokta ise İslam'ın bir ticaret ve zenginlik kültürü olarak yorumlandığı noktadır.

Özal'a göre İslam, ticareti destekleyen ve savunan bir dindir. Milli ve manevi değerlerine sadık kalırken aynı zamanda başarılı bir işadamı olmak yeni sağın ideal vatandaş modeline de uygun düşmektedir. İş başarısı ve zenginlik ile İslami muhafazakârlık, karşılıklı olarak birbirlerini güçlendiren öğelerdir. Öte yandan

---

⁷⁵⁶ Milliyetçi muhafazakâr görüşe göre sağ ve sol kavramları “*bizim sosyal bünyemize uymaz*”. Halil Şıvgın ile söyleşi için bkz; **Nokta Dergisi**, 13 Mayıs 1984, no. 11, s. 24.

neoliberalizm bir yandan piyasayı genişletirken diğer yandan da toplumun İslamileştirmeyi siyasi meşruiyet ve istikrar açısından faydalı görür.

Türkiye’de muhafazakâr yönetim öncelikli olarak inanç özgürlüğüne saygılı olmak şeklinde yorumlanmıştır. 1980’li yıllarda inanç özgürlüğü sorunu çerçevesinde tartışılan en çarpıcı sorun, üniversiteli kız öğrencilerin türban sorunu olmuştur. 1980’lerin sonlarına doğru İslamleşme olgusu ciddi boyutlara varmaya başlamış ve üniversitelerdeki türbanlı öğrencilerde artış gözlemlenmeye başlamıştır. Türbanlı öğrencilerin okula alınmaması veya derslerden çıkarılması gibi girişimler, direniş ve protesto eylemlerine yol açmış, YÖK, üniversiteler, hükümet, Cumhurbaşkanı, İslami kesimler ve aydınlar arasında tartışma konusu olmuştur⁷⁵⁷. Tartışılan konu ise genel itibariyle neyin inanç özgürlüğü kapsamına girdiği ve neyin laikliği tehdit ettiği sorunu olmuştur. ANAP’ın bu konuyla ilgili görüşü liberal yaklaşım doğrultusunda şekillenmiştir. Bu çerçevede ANAP, türbanın, bireysel bir inanç sorunu, bir tercih olması sebebiyle serbest bırakılmasını savunmuştur. Dolayısıyla devletin bu bireysel inanç tercihinin karışmaması laikliğin bir gereği olarak görülmüştür. Liberal bir söylemin gerisinde yatan gerçek ise dinin, bir bireysel tercih olarak değil, tekrar canlandırılması ve yaygınlaştırılması gereken bir toplumsal kültürün varlığı olarak kabul edilmesidir. Bu görüşe rağmen liberal bir söylemin tercih edilmemesinin nedeni ise, devletin zirvesini tedirgin etmeme kaygısından kaynaklanmaktadır. Yeni sağın dine liberal bir biçimde yaklaşmadığı, bu dönemde İslam’ın Sünni yorumunun bir devlet dini gibi muamele görmesinden anlaşılabilir. Bu dönem, Diyanet İşleri Başkanlığı, bir din makamı gibi işlev görmüş ve sadece Sünni İslam ile ilgili bilgi ve hizmet veren bir kuruluş olmuştur.

Dinin alanını genişletmek için kullanılan tekniklerin en önemlileri, örf ve adetlerin, muhafazakâr değerlere uymadığı düşünülen söz ve eylemlerin yasaklanması, sansür edilmesi ya da yasal ve keyfi idari eylemlerle baskı

---

⁷⁵⁷ Bu konuda ANAP, türban lehine tavır takınmış ve YÖK yasasına “dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü ve türbanla kapatılması serbesttir” maddesini eklemiştir. Ancak Evren’in, Anayasa Mahkemesi’ne yaptığı başvuru üzerine bu madde 1989 yılında iptal edilmiştir. ANAP 25 Ekim 1990 tarihinde bu kez “Kadınları Sosyal Statüsünü Düzenleyen Kanun Hükmünde Kararname” ile üniversitelerde türbana serbestlik tanımıştır. Bu kararnameye göre yürürlükteki yasalara aykırı olmayan her kıyafet serbestleşmiştir. Ancak tartışma, ilerleyen süreçte de sertleşerek devam etmiştir. Bkz.; Çağlar Kırçak, **Türkiye’de Gericilik 1950-1960**, İmge Yayınevi, Ankara, 1993, s. 345.

uygulanmasıdır. Bu süreçte muhafazakâr değerlerin en büyük koruyucusu ve denetleyicisi polis olmuştur.

Muhafazakâr ahlakın en duyarlı olduğu nokta ise, hiç şüphesiz kadın bedenidir⁷⁵⁸. Toplum kadın bedeninden korumaya yönelik bir başka girişim ise, Kültür ve Turizm Bakanı Taşçıoğlu'nun "*mayosunun üstünü çıkartan turist Türkiye'ye gelmesin*" sloganını çıkarmasıdır. Bakan konuyla ilgili olarak, milliyetçi-muhafazakâr olduğunu hatırlatarak, "*toplumun örf ve adetlerine ters düşen turisti Türkiye'de barındıramazsınız*" demektedir. 1980'li yıllarda belediye başkanları, muhafazakâr ahlakın en önemli koruyucuları olmuştur. Kadınların kent yaşamı içerisindeki görünürlüklerini denetleme görevini üstlenmişlerdir.

Yeni sağcı muhafazakârlık, neoliberal gerçeklerle çatışmalı olduğu alanlarda çoğu zaman geri adım atmış, bu alanlarda tutarsız bir siyaset şeklini benimsemiştir. Muhafazakârlığın liberal yorumu olarak da algılanabilecek bu tutumun belirleyici özelliği, pragmatik bakış açısı yani faydacı anlayışıdır. Yeni sağın liberal muhafazakâr sentezinin çelişkilerini yansıtan en çarpıcı olgu ise Özal ailesinin kadınlarının muhafazakârlığa ters düşen tutumları olmuştur. Ailenin medyatikliği, Türk siyasetinde alışılmadık bir yenilik olarak ortaya çıkmış ve çoğu zaman Özal'ın popülaritesini arttırmıştır⁷⁵⁹.

İslami muhafazakârlığın duyarlı olduğu bir başka konu ise ramazan aylarında takınılacak davranışlarla ilgilidir. Bu konudaki resmi duyarlılık, ramazan ayları içerisinde doruk noktasına çıkmıştır. ANAP döneminde, milliyetçi muhafazakâr kadroların egemenliği altına giren kamu kurumları ve belediyelerde çalışanlar üzerinde, gizli veya açık bir oruç baskısı uygulaması söz konusu olmuştur. Ramazan ayı boyunca yemekhanelerin tadilat nedeniyle kapatılması bu duruma en güzel örnektir. Bu dönemde iş çıkışlarının iftar saatlerine göre düzenlenmesi de gündeme getirilmiştir.

---

⁷⁵⁸ Kadın bedeninin sergilenmesiyle ilgili olarak 19 Mayıs bayramında gösterilere çıkan kızların kıyafetlerinin belirlenmesi sorunu önemli bir örnektir. ANAP'tan Milli Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler bu konuyu sürekli gündeme getirmiş ve kızların uzun etek veya şort giymesini sağlamıştır. Bkz, **Nokta Dergisi**, 26 Mart-1 Nisan 1984, no. 5, s. 16.

⁷⁵⁹ **Nokta Dergisi**, 3-9 Eylül 1984, no: 28 s. 10; **Nokta Dergisi**, 21 Temmuz 1985, No. 28, s. 12.

Hukuk ve laiklik kavramları konusunda yöneticiler, eylemlerinin meşruiyetini dinsel kültürden ve toplumsal güçlerden alırlar. Kişilerin haklarını ve özgürlüklerini, milli ve manevi değerlere uymaması sebebiyle çevreden tepki alma olasılığına karşı, bu eylemleri iyi niyetle sınırlama söylemi, 1980'lerin siyasi rasyonelitesinin temel keyfiyet gerekçelerinden biri haline gelmiştir. Ancak liberal-muhafazakâr sentezin burada bir kez daha ortaya çıkan çelişkisi, aynı zaman diliminde her türlü yabancı içki ve sigara ithalinin devam ediyor olmasından kaynaklanır.

Dinsel kültürü yaymada kullanılan en başlıca araç eğitim olmuştur. Okullara zorunlu din derslerinin konulmasının yanı sıra milli eğitimin bir bütün olarak İslamlaşması, tüm ders kitaplarının bu bakış açısıyla yeniden yazılması, yönetici kadroların, milliyetçi-muhafazakârlardan oluşması, öğrenci ve öğretmenler üzerinde dini baskıların uygulanması, eğitimin araçsallaştırılmasında belirtilebilecek temel örneklerdendir.

Yeni sağın, dinin toplumsal alanını genişletmek için kullandığı önemli tekniklerden biri de, bu alanı tarikat ve cemaatler eliyle yönetmek olmuştur. 1980'lerden itibaren ciddi bir baskı ve engellemeyle karşılaşmayan tarikatlar, ANAP ile birlikte yönetimdeki ağırlıklarını arttırmışlardır. 1985 yılından itibaren dini örgütlenmeler ve tarikatlar kamuoyunun gündemine girmiş ve bu süreçle birlikte daima tartışılır bir özellik göstermiştir. Bu dönemde toplumsal ve siyasi güç olarak öne çıkan üç önemli tarikat, Sülaymancılar, Nakşiler ve Nurcular'dır. Müslümanlık dışındaki dinlerle ilgili dinsel tarikatlara ise aynı hoşgörü gösterilmemiştir.

3.1.4.4. Toplumsal Yapı ve Kitle İletişimi

Toplumsal alanda neoliberalizm, toplumun çözülmesini ve cemaat bağlarının toplumsal bağların yerini alması gerektiğini savunmaktadır. Milli toplumsal yükümlülüklerin küçük cemaatler içerisinde gerçekleştirilmesi, yaşam tarzı ve ahlakın önem kazanmasıyla paralel olarak gelişmektedir.

Türkiye’de yeni sağ otoriter yönetimden, çözülmekte olan bir toplumsal yapı devralınmıştır. Bu çözümlüş süreci yeniden kuruluş süreciyle birleştirilerek, bireyselleşme ve cemaatleşme olguları desteklenmiştir. Aynı süreçte bireyin gündelik davranışlarının tüketim toplumu ya da dinsellik temelinde yönlendirilmesi, ailenin ve ekonomi yönetiminin arasındaki bağları sıkılaştırmıştır. Cemaatleşmeyle birlikte bireyin, vatandaşlık bağı ile bağı olduğu genel toplumun yerini, özel ve ahlaki bir bağla kendi cemaat aidiyeti almış, böylece vatandaşlık ile tanımlanan kamusal alan çözümlerek, farklı kamusalıklar ortaya çıkmıştır.

Yeni sağın toplumu hızlı bir biçimde dönüştürme isteği, çok kısa bir zamanda toplumu, gündelik yaşamı dönüştüren yeniliklerle tanıştırmıştır. Bu çerçevede ANAP, kendi elitlerini yaratmak ve yeni bir toplumsal ittifak temeli kurmak için gücü yeniden yapılandırmak yönünde oldukça kararlı bir politika izlemiştir.

Toplum yaşamındaki en çarpıcı yenilik, dışa açılma sonucu tüketim mallarında gözlemlenen çeşitlilik ve bolluktur. 1970’li yılların kıtlık koşullarından çıktıktan sonra dükkan ve vitrinlerin her çeşit mal ile dolması, alım gücü olmasa da toplumun her kesimini farklı yollardan tüketim toplumuna adapte etmiştir. Bu süreçte yabancı malların ithali sadece tüketim arzusunun kışkırtılmakla kalmamış, Batı ile denklik hissi yaşatarak özgürleşme gibi imaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle gençler tüketim davranışları yoluyla kendi yaşam kültürlerini ve diğer bireylerden farklı olan yönlerini vurgulamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla tüketim alışkanlıkları ve biçimleri, kimlik belirlemede önemli bir ayırım noktası haline gelmiştir. Böylece gündelik yaşam alanlarının metalar yoluyla ideolojikleştirilmesi gündeme gelmiştir. 1980’li yılların sonunda gelişen tüketim olanaklarından yararlanmada büyük eşitsizlikler oluşmuş ve gösterişçi tüketimin statü haline gelmesi, toplumun çözümlüşünde ve farklılıkların görünür hale gelmesinde oldukça etkili olmuştur⁷⁶⁰.

ANAP, iktidar olduğu süreçte sermaye kesimine ilişkin önemli mekanizmalar geliştirmiştir. Hukuk sisteminin, iktidarın çıkarları doğrultusunda sürekli değiştirilmesi, kalkınma söylemi içinde ekonomik koşullar gerektirdikçe sürekli

---

⁷⁶⁰ **Nokta Dergisi**, 13-19 Şubat 1984, s. 51; Nokta 18-24 Temmuz 1985, no 215, s. 40.

değişikliklerin yapılması, mevzuat boşluklarından yararlanılması, bu uygulamaların bazılarında örnek verilebilir⁷⁶¹.

Sermaye gruplarının bir kısmına bu dönemde imtiyaz tanındığı gibi, farklı siyasi bağları olan birey ve girişimci grupları cezalandırmak amaçlı özel kararlar da alınmıştır. Bu bağlamda örneğin, 1983 seçimleri sırasında MDP'yi destekleyen Yaşar Holding ve Anadolu Endüstri Holding'e güçlük çıkartmak için, hükümetin televizyonda bira reklamlarını yasakladığı kanaatinin o dönemde yaygın bir görüş olduğu ifade edilmektedir⁷⁶². Yine aynı süreçte bütçe dışı fonlar belirli sermaye gruplarına düşük faizli kredi olarak kullanılmış, bu fonlar ANAP'lı belediyeler aracılığıyla, seçmen desteğinin yoğun olduğu bölgelere ve gruplara aktarılmıştır⁷⁶³.

1980'lerin sonunda sermayenin niteliğinin değişmeye başladığı ve uluslararası pazarlara ihracat yapan etkin bir sanayici ve tüccar grubunun oluştuğu bilinmektedir. ANAP iktidarının, ücretleri baskılaması ve tarım aleyhine yürüttüğü politikalar, tüketiciye olumlu bir biçimde yansımamış, sürekli devalüasyonların ve ihracat teşviklerinin yürürlükte olmasıyla, ticaret sermayesi büyük bir güç kazanmıştır. Sanayi ihracatındaki yüksek teşvikler de üretici sanayiciye değil, ihracatçı sermaye şirketleri adı altında örgütlenen büyük ticaret sermayesine verilmiştir⁷⁶⁴. Ticaret sektörünün milli gelirden aldığı payın, 1988 yılında 5 puan artarak % 20'ye ulaşması, bu durumu açık bir biçimde gözler önüne sermektedir. Yine karın dağılımında, 1962-1976 yılları arasında sanayi sermayesi lehine olan gelişme, 1980'li yıllarda faiz, ticari kar ve rant lehinde hızla tersine çevrilmiştir.

Toplumsal yapıda ise çözülmeye yol açan en önemli etkenler olarak, yoksullaşma, işsizlik ve geçim sıkıntısı, bireyin toplumsal varlığını sakatlamış ve bireyi topluma yabancılaştırmıştır. Ancak siyasi yönetim, piyasanın ortaya çıkardığı

---

⁷⁶¹ A. Buğra, Devlet ve İşadamları, çev. F. Adaman, İletişim yayınları, İstanbul, 2003, s. 232-233.

⁷⁶² Buğra, s. 220.

⁷⁶³ Buğra 2003: 219. Uzun süre Özal tarafından kontrol edilen bu fonlar, miktarın büyümesine paralel olarak, bağlı buldukları bakanlıklara dağıtılmıştır. 1992 yılında DYP-SHP hükümeti, fonları hazineye aktararak, merkezi denetim altına almıştır. Z. Öniş, S. B. Webb, "Turkey: Democratization and Adjustment from Above", der. Z. Öniş, **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, ss. 323-272, Bıgaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1999, s. 345.

⁷⁶⁴ K. Boratavav, Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002), s. 167.

sorunlardan dolayı sorumluluk hissetmemiş, bireyler bu kaotik ortamda akıllıca davranarak yolunu bulmaya teşvik edilmiştir. Sanki piyasa siyasi bir öze sahip olmadan, tamamen kendi doğal dinamikleriyle işleyen ve yine kendiliğinden eşitsiz sonuçlar doğuran bir mekanizma olarak algılanmış. Piyasanın daha adil sonuçlar yaratması, ancak onu oluşturan bireylerin her birinin kendi çıkarını arttıracak bir biçimde davranmasıyla sağlanabileceği ileri sürülmüştür. Böylece piyasa herkese kendi gücü ve akli kadar mükâfat dağıtacak, dolayısıyla piyasa söylemi herkese umut aşılama çalışacaktır. Bu anlamda piyasa söylemi, herkesin kendisini fırsatlar ülkesinde hissetmesini sağlamak yönünde olmuştur.

Eğitim politikalarında da devletçilikten vazgeçilmesi, okulların yönetiminin bürokrasiden kurtulması esası üzerine kurulmuş, bu hususta devletin yetkileri, denetleme ile sınırlandırılmış, eğitim hizmetlerinin özel sektöre ve özellikle vakıflara bırakılması öngörülmüştür⁷⁶⁵. Eğitim sorunu konusunda bireyleri sorumlu tutan ve onları akılcı olmaya iten, özel eğitime yönlendiren bir söylem geçerlidir. Ancak eğitimde özel sektör teşvik edilse ve pek çok özel okul açılrsa da, bu okulların tamamı faaliyete geçememiş, Özal döneminde eğitim sisteminde devlet yönelimi azalmamıştır. Özellikle üniversite eğitimiyle ilgili söylemlerde, kamusal kaynakların yetersiz olduğu, kaynak olsa bile kamunun KİT’lerde olduğu gibi eğitim alanında da kaliteli ürün vermesinin zor olduğu, eğitim bedelinin bir kısmının hizmeti alan tarafından ödenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Parasız eğitim talebi ahlaki olmadığı gibi gerçekçi de değildir. Kamu eğitiminin içinde bulunduğu durumun göz önünde bulundurularak bireylerin özel eğitim kurumlarına yönelmelerinin daha akılcı olduğu ifade edilmektedir. Parasını vererek talepte bulunan bireyler, bu süreçte daha kaliteli bir hizmet için bedel ödemek zorunda kalmışlardır.

---

⁷⁶⁵ Özal’ın ikinci değişim programında eğitim hizmetlerinin özelleştirilmesi konusunda kardeşi Yusuf Bozkurt Özal, gazeteci Kutlay Doğan’a şunları anlatmıştır: “Okullar artık vakıf müesseseleri tarafından açılmalı ve yönetilmeli... Eğitimin zorunlu olan kısmını yine devlet üstlenir... Ancak, eğitimin devlet tarafından yürütülen mecburi kısmındaki okullar da mahalli idarelere verilmeli... Aslında devlet, okul, hastane işleticisi değil, eğitim ve sağlık politikalarının hazırlayıcısı ve bu hizmetlerin denetleyicisi olmalı. İşletmecilik özel sektör müesseseleri ve vakıflar tarafından yapılmalı” K. Doğan, **Turgut Özal Belgeseli**, Türk Haberler Ajansı yayınları, Ankara, 1994, s. 287.

Geniş kitlelerin iş, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlikle ilgili sorunlarına karşı bu dönemde gösterilen kayıtsızlık, yönetimin bu tür sorunlara köklü önlemler geliştirmeyi düşünmediği, durumu risk yönetimi çerçevesinde değerlendirmeyi tercih ettiğine işaret eder. Risk yönetimi anlayışında önemli olan, bu riskleri tamamen ortadan kaldırmak değil, çevresel faktörleri düzenleyerek etkisini düzeltmek ya da yol açtığı sorunlarla uğraşmaktadır. Varolan daha çok bir idare-i maslahattır⁷⁶⁶. Basında yeni sağ tarafında yer alan yazarlar, toplumsal sorunların gündeme getirilmesini “yoksulluk edebiyatı” olarak nitelendirerek önlemeye çalışmaktadırlar. Onlara göre, genellikle solcuların yaptığı bu edebiyatın amacı, Türkiye’nin ne kadar büyük ve olumlu bir dönüşüm geçirdiği gerçeğini gizlemek ve kitleleri umutsuzluğa sevk ederek yönetime karşı kıskırtmaktır. Yen sağ anlayış açısından en önemli nokta, toplumun sağlıklı ve eğitilmiş olmasından ziyade, kanun ve düzene uymasındır. Dolayısıyla toplumsal sorunlar, siyasal güvenliği tehdit ettiği noktada önemsenmektedir. Bu nedenle yoksulluk sorunu ancak, 1980 sonlarında İstanbul varoşlarında yaşam alarmı vermeye başladığında gündeme alınmıştır.

Yeni sağın neoliberal rasyonalitesiyle özdeşleştirilen bireycilik ideolojisi, otoriter yönetim tarafından uygulanmıştır. Dışa açılmayla birlikte güçlenen merkezli kent kültürünün ortaya çıkmasından önce bireyin özel dünyasına çekilmesini sağlayan ana dinamik, kamusal yaşamdan ve siyasetten dışlanması olmuştur. Bu siyasi tercihte bireysel sorunlar toplumsal bağlama oturtulsa da, odak noktası birey ve bireyin yaşam deneyimi olacaktır.

Yeni toplumsal alanın kuruluşunda ilginç bir gösterge olan “Tan Gazetesi”nin dönüşümü, bir tür sapkınlık olarak görülse de daha sonra ortaya çıkan birçok gazeteyi ve gazeteciyi etkilemiş ve bir bütün olarak basın da 1980 sonrası dönüşümüne dair ipuçları sunmuştur. Gazetelerde toplum sayfası dışında derginin gençlik, çevre ve moda sayfaları öne çıkmıştır. Nokta dergisinde işlenen toplumla ilgili bu yeni konular, 1980’li yılların sonuna doğru giderek toplumun yaşamında özel bir önem kazanmış ve her konuyla ilgili ayrı bir dergi yayın hayatına atılmıştır.

---

⁷⁶⁶ Örneğin yönetimin en fazla sorumluluk duyması gereken noktada en duyarsız kaldığı olaylar doğal afetlerdir. Türkiye’de yaşana deprem ve sel gibi afetlerde dahi yöneticiler mağdurları sorumlu tutma eğilimine girerler.

Dolayısıyla dönüşüme uğrayan yeni toplum algısı, bireyin siyaset ve kamusal yaşam dışındaki gündelik yaşantısıyla ve özellikle mahremiyetle bağlantılı olarak şekillenmeye başlamıştır.

Askeri yönetimin müsaade ettiği iki alan olan, ekonomi ve magazin haberlerini öne çıkaran gazeteler, bu özellikleriyle otoriter yönetim ile yeni sağ arasındaki kültürel sürekliliği sağlamışlardır⁷⁶⁷. Dolayısıyla, piyasa toplumunun kuruluşunda ve zihniyet dönüşümünde basının oynadığı rol, otoriter yönetim ile neoliberalizm arasındaki köprüye işaret eder. Basının 1980 sonrasında yaşadığı dönüşüm, siyasal olanın gerileyişi ve ekonomi ile toplumun öne çıkması sürecini yansıtır. Önceki askeri yönetimin sansürüne daha sonra da hâkim sınıfların ideolojik hegemonyasına teslim olan basın, aynı anda önemli ekonomik ve teknolojik bir krizle de karşılaşmış, bu sebeple habercilik anlayışından pazarlamacılık anlayışına doğru bir geçiş süreci yaşanmıştır.

Basın dışı sermaye gruplarının eline geçen basın, sermayenin dinamiklerine daha da bağımlı bir hale gelmiştir. Piyasa toplumunun kuruluşu açısından önemli olan bir diğer dönüşüm de, basında ekonomi haberlerinin özel bir önem kazanması ve bir ekonomi basınının ortaya çıkmasıdır. Bu eğilime yol açan nedenlerden biri 24 Ocak kararlarından sonra ekonominin tüm toplumu ilgilendiren derin bir dönüşüme uğraması ve siyasi haberler üzerindeki baskıdır. Ekonomik konuları herkesin anlayabileceği bir dille işleyen basın, böylece piyasa bilincinin popülerleşmesinde önemli bir işlevi yerine getirmiştir⁷⁶⁸.

Yeni bir toplum anlayışının otoriter yönetim tarafından nasıl dayatıldığını gösteren bir başka olgu da, TRT'nin bu dönem içerisinde kullandığı otoriter ve milliyetçi söylem olmuştur. Türkiye toplumuna hitap etmeyen bir yayın çizgisi içerisinde kitlesel ilgiyi çekmeyi başaran Uğur Dündar'ın haber programı, devlet, popüler kültür, ahlak ve toplum ilişkilerinin dönüşümü açısından önemlidir. Program “reality show” olarak da nitelendirilen yeni habercilik anlayışının öncüsü olmuştur.

---

⁷⁶⁷ Ahmet Kahraman, **Cici Basının Sefaleti ve Rezaleti**, Tüm Zamanlar Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 217.

⁷⁶⁸ Ekonomi basınıyla ilgili olarak bkz; **Nokta**, 7-13 Ekim, 1983, No. 37, s. 79.

Bu programın en önemli özelliği, toplumsal yaşama ilişkin çarpıcı konu ve görüntülerle izleyici de şok etkisi yaratmasıdır. Program, sadece olayların tuhaflığı nedeniyle değil, bu tür olayların gösterilmesinin doğru olup olmaması boyutuyla da tartışılır hale gelmiştir⁷⁶⁹. Dündar programlarında, devlet politikalarına uygun olarak, ele aldığı konuları polisiye tarafı ve ahlakileştirici yanlarıyla ortaya koymaya çalışmıştır⁷⁷⁰. 1980 sonrası basın yayın kuruluşlarında egemen olan özellikler olarak gazete okumayanlara ve algı düzeyi düşük olanlara seslenmek, herkesin anlayabileceği bir dil kullanma kaygıları bu programlarda da söz konusudur. Bu durum, medyanın 1980 sonrasında, ideolojik-eğitici işlevini çok ciddiye aldığını ve yeni bir ortalama seyirci-okuyucu yaratmayı hedeflediğini göstermektedir. Kitleler için artık sadece en çarpıcı olan, şok yaratan, aşırı olan ya da ilginç olan olaylar, ilgi çekici olaylar önemlidir. Geniş kitlelerde bu tür bir algı ve tutumun gelişmesi, onları siyasi yönetimin manipülasyonuna daha açık hale getirir. Kaldı ki neoliberalizmin kullandığı taktiklerden biri de, şok yaratarak, büyük dönüşümü daha da görünür ve etkileyici kılarak, insanları bu duruma hazırlamaktır⁷⁷¹.

Otoriter yönetim ile neoliberalizm arasında medya aracılığı ile kurulan ilişkiye bir başka örnek de, TRT’de gösterilen Amerikan dizilerinin etkisiyle, toplumun dış dünyayla iletişime geçmesidir. Bu diziler bir yandan kapalı bir toplumu hayali olarak dışa açarken, diğer yandan aile, iş yaşamı, bireysel sorunlar ve cinsellik merkezli özel dünyaya kaçışı simgelemiştir. 1980’lerin başında toplumu çok etkilemiş olan Dallas dizisinin, dönemin iktidarının muhafazakâr söylemine ve gelen tepkilere rağmen sansür edilerek de olsa devam etmesi, otoritenin kültürel ikilemine işaret etmektedir. Burada gerçekleştirilmeye çalışılan asıl amaç, siyasi ve ekonomik olarak cendereye sokulan topluma özel alanda bir rahatlama olanağı tanımaktır. Otoriter yönetim bu anlamda insanları eğlendirmenin ne kadar önemli olduğunu

⁷⁶⁹ Örneğin; büyüclüğün ilk kez TRT ekranına yansması tepki toplamıştır. **Yankı**, 6-12 Nisan 1981, no: 523, s. 46.; Ayrıca Program sadece kötü olayları göstermek ve çözüm önermemekle suçlanmış, bazı programlar da sakıncalı gerçeklere değindiği için denetimden geçememiştir. **Nokta Dergisi** 10-16 Aralık, no. 42, s. 54.

⁷⁷⁰ *TRT devletin sesi durumundadır... Resmi kuruluşlar ile işbirliği içinde olmam doğaldır... Bu çalışmalarda devletin politikasına aykırı yaklaşımlar olamaz... Devletin görüşü doğrultusunda yayın yapıyoruz.* Dündar ile söyleşi için bkz; **Yankı Dergisi** 22-28 Haziran 1981, no: 354; Alev Özkazanç, **Türkiye’de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu, 1980’li Yıllarda Yeni Sağ**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.

⁷⁷¹ A. Özkazanç, **Türkiye’de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu, 1980’li Yıllarda Yeni Sağ**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998, s. 325.

kavramıştır. İlerleyen süreçte TRT'den özel televizyona yönelişin temel mantığı, popülerlik, tüketim toplumu, piyasa ve devlet arasındaki bağlantıyı sağlamak olmuştur⁷⁷².

Kurulan yeni toplumsal alan, rasyonel tercihleri olan bireylerden oluşmaktadır. Ancak bu tercihler, 1980'li yıllarda kamuoyu araştırma şirketleri tarafından yönlendirilmeye başlanmıştır. Çünkü kamuoyu araştırmaları, kamuoyunun gerçekliğini nesnel olarak yansıtmaktan çok, kamuoyunu kurma işlevini yerine getirmişlerdir. Anket tekniklerinin ne derece güvenilir olduğu ve şirketlerin ideolojik ve siyasal bağlantıları sorusu bir yana, bir kısım insanın ne düşündüğünün topluma yansıtılmasının diğer bireyleri belli bir şekilde etkilemeye yönelmiştir. Bu dönemde kamuoyu araştırmalarının yoğunlaştığı iki önemli konudan biri, seçmen davranışları ve tüketici eğilimleri olmuştur.

Otoriter yönetimin zihniyetinde gençlik, yaratılmak istenen yeni insan modelini temsil etmektedir. Aynı şey neoliberalizm için de geçerlidir. Neoliberal söylem, yaşanan dönüşüme uygun olarak yeni bir neslin yetiştiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Tüketim toplumu ve birey merkezli toplum, kendisini en çok gençlerin davranış ve düşünce tarzları üzerinden kavramaya başlamıştır. Dışa açılan ekonominin, Batı etkisindeki gündelik kültürün yani mesleki tercihlerin, aşk ve cinselliğin, teknolojik gelişmenin ve depolitize olmuş toplum söyleminin en önemli taşıyıcıları gençler olmuştur⁷⁷³.

3.1.4.5. Siyasal İslam'ın Yükselişi

Modernliğin çözülmesi bağlamında gerçekleşen ulus-devletin krizi, ulusal kimlik krizi, siyasal toplumun çözülüşü, kültürel kimlik siyaseti, çatışma eğilimi, tarikatlaşma ve postmodern toplumsallık, İslamcılığın gelişmesine zemin hazırlamıştır. 12 Eylül darbesi ve onu izleyen yeni sağın, İslamcı akımın toplumsal ve siyasal arenada önem kazanmasına katkı sağlaması yadsınamayacak bir gerçektir. Ancak tabii ki İslamcılık sadece 1980 ve 1990 sonrası ortaya çıkan gelişmelerle

---

⁷⁷² Özkazanç, s. 125-126.

⁷⁷³ Özkazanç, s. 326.

açıklanamaz. İslamcılığı Türkiye’de uzun bir geçmişi olmuştur. Fakat 1980 sonrası İslam’ın yükselişi sadece Türkiye için değil, tüm Müslüman ülkeler için geçerli olan hatta postmodernizmin özellikleri arasında da yer alan ve dine dönüş bağlamında Batı dünyasında da yansımaları görülen çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirmek gerekmektedir⁷⁷⁴.

1980 sonrası gelişen siyasal İslam, yeni sağın meşruiyet yoksunluğunu kapatmak amacıyla kullanılırken, denetimden çıkarak yeni sağın meşruiyetini zedeleyen bir akım haline gelmiştir. 1980’lerin başında istikrar ve depolitizasyon için siyasallaştırılan İslam, sürecin sonunda çatışma ve radikalleşme eğilimi içerisine girmiştir. Bir yandan merkezci modernleşme stratejisinin içinde taşıdığı çelişkiler nedeniyle çözülmeye yüz tutması sonucu siyasal İslam’ın alternatif bir hareket olarak yükselmesi diğer yandan da yeni sağın kendine özgü modernleşme perspektifi içinde İslam’a sınırlı ama önemli bir yer tanınması bu hareketin gücünü ortaya koymaktadır.

Yeni sağın piyasa ilkesi ile İslami muhafazakâr tarafı çelişkili bir biçimde ancak zorunlu bir şekilde bir araya gelmiştir. Mühendislik pragmatizmiyle kültürel muhafazakârlığı birleştiren “*İslami toplumsal mühendislik projesinin başarısızlığı neticede İslam’ın güçlenmesine neden olmuştur. Özellikle modernlik ile geleneğin liberal muhafazakâr sentezinin taşıdığı iç çelişkiler siyasal İslam’ın güçlenmesine yol açmıştır*”⁷⁷⁵.

Yeni sağ içinde neoliberalizmin İslami öğelerle çatışmasına ve siyasal İslam’ın bu mücadelede daha güçlü olmasına neden olan temel faktör, liberalizmin siyasi ahlaki söylemler karşısında ezilmesidir⁷⁷⁶. Birtek ve Toprak, 1980 sonrasında devletin yapısında görülen bu uyuşmazlığın sonucunda, yeni sağın önlem olarak politikayı toplumsal süreçlerden ve politik söylemden arındırarak onu idari

⁷⁷⁴ İslamcılığın doğuşu ve 1980’lere kadarki gelişimi için bkz; Faik Bulut, **İslamcı Örgütler**, Tüm Zamanlar Yayınevi, İstanbul, 1993.

⁷⁷⁵ Nilüfer Göle, “Authoritarian Secularism and Islamist Politics, The Case of Turkey”, der. A.R. Norton, **Civil Society in the Middle East**, Vol. 2, NY, E.J. Brill, 1996, ss. 17-43, s. 31.

⁷⁷⁶ Faruk Birtek ve Binnaz Toprak, “Türkiye’de Siyasal İslam’ın Yükselişi ile Neo-Liberal Yeniden İnşanın Oluşturduğu Çatışmalı Gündemler”, çev. Deniz Ergazi, **Mürekkep Dergisi**, Güz 1994, ss. 4-16, s. 4.

buyruklara indirgeyen bir teknokratik otoriteryanizme doğru kaydırmasına vurgu yaparlar. Bu çelişkili çıkarların en önemlisi piyasanın kurulması için siyasi istikrarın sağlanmasıdır. Ancak devlet bunu başarabilmek için hem ekonomik işlevleri hem de siyasi ideolojik işlevleri açısından tarikatlardan destek almak durumunda kalmıştır. Dinsel söylemi ve ümmet fikrini siyasi istikrar için kullanmaya çalışan neoliberal söylem, tarikatların siyasi gücü karşısında gerilemiştir.

Siyasal İslam'ın hem ahlaki-protestocu radikal yönü hem de örgütlü-kurucu-katılımcı yönü bu süreçte gelişme imkânı bulmuş, böylece toplumsal yapıda hem yükselenlerin hem de düşenlerin taleplerini çelişkili bir biçimde bir araya getirmeyi başarmıştır. Yeni sağın katkı sağladığı bu dönüşüm, örgütlü modernliğin çözülüşünde etkili olmuştur. Örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında gelişen bu yeni toplumsal formasyonda biçimsel kurumlar gerilerken, bunların yerini örgütsel olarak daha esnek olan ve ayrıca kültürel alanda da işlev gören dinsel tarikatlar ve cemaatler almaya başlamıştır⁷⁷⁷. 1980 sonrasında tarikatlar hem yeni sağın modernleşme projesinin bir aracı hem de bu sürece karşı anti-modern tepkilerin örgütlenme aracı olmuşlardır.

İslam'ın yeni sağa bağlı olarak edindiği işlev açısından yükselişi, yeni sağın yarattığı anarşik liberalizme karşı bir tepki olarak görülebilir. Gelenekleri çözen, bireyleri serbestleştiren, hedonist tüketimi ve zevkleri meşrulaştıran, beklentileri yükselten, yasal sınırları kaldıran liberalizm, ahlaki ilkeler, güçlü kurumlar, yasalar ve düzenlemelerin olmadığı bir ortamda toplumsal yarılımları, eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri derinleştirmiştir⁷⁷⁸. Siyasal İslam ise bu kaotik ortamın yarattığı adaletsizlik ve ahlaksızlığa karşı bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır.

İslami yükselişin sosyo-kültürel boyutu, bireysel ve toplumsal kimlik arayışını ifade etmektedir. Bu kimlik arayışı, dışlananlar için oldukça reaksiyoner, anti-modern bir kimlik olabileceği gibi yükselenler için de tanınmayı ve katılmayı önemseyen daha modernist bir kimlik de olabilir. Göle'ye göre İslam'ın siyasal

---

⁷⁷⁷ Faik Bulut, **Tarikat Sermayesinin Yükselişi**, Öteki yayınları, Ankara, 1995, s. 349; Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s. 84.

⁷⁷⁸ Nilüfer Göle, "Authoritarian Secularism and Islamist Politics, The Case of Turkey", s. 31-33.

mantığı modernlik karşıtlığı, Batı'ya karşı çıkışları ise öfke ve aşırılıktır. Buna karşın İslam'ın sosyo-kültürel mantığını önemsemek, onun kimlik politikasına vurgu yapmaktadır. Bu anlayışa göre Müslüman ülkelerin modernleşme süreçlerinin yarattığı kültürel şizofreni sonucunda İslami kimliğin ezilmesine karşı İslamcılık, yeni ayrımlar üretmek yoluyla sembolik sermaye yaratmış, böylece toplumsal platformda itibar sağlamak suretiyle tanınmayı amaçlamıştır.

Ruşen Çakır, Cumhuriyetle birlikte Müslümanların modernizme karşı geliştirdiği üç farklı tutumu şöyle sıralamaktadır⁷⁷⁹;

1. Modernizmin değerlerinin İslam'ın özüyle çelişmediğine inanarak hem kültürü hem teknolojisiyle modernleşmeye sahip çıkmak,
2. Batı'nın teknolojisini alıp, İslam kültürünü muhafaza etmek,
3. Batı'nın teknolojisine ve kültürüne sahip çıkmak.

Çakır, İslamcıların sanayileşmek, büyümek ve iktidar istemi açısından çağdaş uygarlık düzeyinin altında kalmak istemediğini, bu anlamda her yere nüfuz eden modernizme karşı çıkmanın anlamsızlığını kabul ettikleri için her üç tavrın da modernizmle bir şekilde uzlaşarak kendilerini modernizme göre şekillendirdiklerini savunur. Bu nedenle de İslamcılar mücadelelerini ideolojik ve politik araçlarla yürütmektedir. İslam'ın modern niteliğini vurgulamak isteyenlerin, özellikle İslamcı düşüncenin entelektüellerine odaklanarak, İslam'ın yukarı doğru hareketlilik, yasal zeminde meşruiyet kazanmak, siyasi ve toplumsal katılım, rasyonalite, eleştirelilik, bireyselleşme gibi boyutları açısından modernist öğelerle etkileşimine dikkat çekmeye çalıştıkları söylenebilir⁷⁸⁰. Ancak bu anlamda ekonomik siyasal ve kültürel olarak İslam yolu ile sisteme dahil olma çabası, verili toplumsal yapı içerisinde

---

⁷⁷⁹ Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s. 285.

⁷⁸⁰ Örneğin Göle, İslam ile demokrasi arasındaki ilişkinin, seküler elitlerle yeni oluşan orta sınıflar arasındaki sınıfsal ve söylemsel güç mücadelesi çerçevesinde ele alınması gerektiğini, Türkiye'de siyasi çoğulcuğun içerici özelliği olan yukarı doğru hareketlilik ve özerk sivil toplum nedeniyle dışlanma ve çatışmanın değil, modernist ve İslamcı söylemler arasında etkileşimin arttığını, İslami hareketin kent kültürü, sembolik üretimi ve katılım anlamında merkeze kaydığını, yani kentli, orta sınıfların katılımının demokrasiyi güçlendireceğini, yukarı doğru hareket kanallarının açık olduğu yerde İslam'ın daha katılımcı olacağını, tersi durumda ise reddediş, isyan ve şiddetin ağır basacağını yazar. Bkz, Nilüfer Göle, "Authoritarian Secularism and Islamist Politics, The Case of Turkey", s. 19-39.

modern siyasi söylem ve kurumların kapsamını genişleterek güçlenmesine değil, siyasi, kültürel modernliğin çözümlenmesine katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla İslam, yeni sağ tarafından çözülmeye başlayan bir toplumsal-siyasal zeminde harekete geçirilmiş, siyasal İslam'ın toplumsal destek ve siyasal özerklik kazanması bu çözümlüş sürecini daha da hızlandırmıştır. İslamcılarının sisteme dahil oldukları noktada bazı anti-modernist eğilimler söz konusudur. Yani siyasal İslam, katılma alanını genişleten değil, yapısını bozan, başka bir yapıya büründüren bir özellik taşımaktadır.

1980 sonrasında İslami ekonominin ve İslami sermayenin gelişimi de bu süreçte önemli bir rol oynamıştır⁷⁸¹. İslami sermayenin gelişimi sadece 1980 sonrasına özgü değildir. Ancak 1990'lı yılların başında gelinen noktada İslami sermaye, siyasal İslam'ın ekonomideki güçlü bir ayağı olmuştur. İslami sermaye hem küresel pazarlarla bağlantılı büyük mali-sınai burjuvazi (İhlas, Albaraka, Faisal, Anadolu gibi) hem de taşradan metropole geçen yerli ticaret sermayesi olarak güç kazanmıştır. 1990 yılında sanayi ve ticaret kesimi MÜSİAD adı altında birleşmiştir⁷⁸².

Beş yıl içerisinde MÜSİAD 12 değişik sektörde 2500 değişik şirket ile 2000'e yaklaşan üye sayısına varacaktır. Bu dönemde İslami sermaye ticaret, tarım, sanayi ve hizmette geniş ölçekli üretim ve satış yapan firmalar olarak, metal, maden, otomotiv ve tekstil alanında yoğunlaşmıştır. Bunların dışında İslami ekonomi içinde çok geniş bir yayıncılık faaliyeti (çok satan gazete, dergi ve kitaplar, kaset ve video filmler, arabesk müzik ve roman, özel televizyon ve radyo gibi) dersaneler, özel okullar, pansiyonlar, büyük mal varlıklarına hükmeden vakıflar, İslamcı pazarlama sektörü, İslami klinikler, spor salonları, reklam ajansları, turizm şirketleri, helal et sektörü v.b örneklerden bahsedebiliriz.

---

⁷⁸¹ ; İslami sermayenin gelişimi için bkz, Faik Bulut, **Tarikat Sermayesinin Yükselişi**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995, s. 364-475.

⁷⁸² Bulut, s. 426.

Üç temel anlamda, sayılan ekonomik faaliyetlerin İslami nitelik kazandığını ve bu nitelikleri itibarıyla toplumsal-normatif alanın çözülüşünde etkili olduğunu söyleyebiliriz. İlk olarak bu ekonomik faaliyetler büyük ölçüde tarikat örgütlenmesi üzerinde yükselen bir tür holdingleşme görünümü arz eder. İkinci ve buna bağlı olarak, İslami motif ve simgeler, İslami söylemler ve ilişkiler, tüketici pazarını bölmek ve rekabet ortamında güç kazanmak için kullanılmıştır. Son olarak da ekonomik faaliyetlerin bizzat kendisi İslami-siyasi gerekçelerle anlamlandırılmakta ve elde edilen ekonomik zenginlik, davaya hizmet için kullanılmaktadır. Böylece İslam çatısı altında dayanışma grupları oluşturulmuş ve İslami firmalara hazır ve güvenilir müşteri sağlayan ve İslami cemaat çemberini genişleten bir yöntem uygulanmıştır. İslami söylem, bazı tüketicileri laik sektörden koparmak amacıyla kullanılmıştır. Yani İslami ekonomi, tüketici kimliği ile siyasi kimliği örtüştürmeye çalışmıştır⁷⁸³.

Ekonomik alanda kapitalizmle bütünleşme süreci içerisine giren siyasal İslam, bu durumu, dünyevi faaliyetleri ve zenginliği kutsayan yorumuyla gerçekleştirmiştir. Tüketimden çok üretimi, büyümeyi ve dışa açılmayı öngören siyasal İslam, ötekine karşı güçlenmeyi ve güçlenmenin bir aracı olarak zenginleşmeyi gerekli görmüştür. Bu açıklama biçimi özellikle MÜSİAD'ın söyleminde çok daha belirgindir. Siyasal İslam'ın yeni ekonomik söylemi kendisini, Orta Asya Cumhuriyetlerine açılmak, Avrupa'daki Müslümanların birikimlerini değerlendirmek, *“devlet küçülsün, sadece güvenlik gibi işleri üstlensin, biz tankı, topu, tüfeği, çeliği yaparız”* diyecek kadar iddialı üretici bir misyonla tanımlamaktadır⁷⁸⁴. Ekonomik faaliyetlerin tümü, İslami cihad terimleriyle de desteklenmektedir.

*“Zengin olmak zorundayız, daha çok çalışmalı, zengin olmalı, böylece kafirlere karşı daha güçlü olmalıyız. Allah'ın hazinelerini onların elinden almalı, biz onlara sahip olmalıyız...”*⁷⁸⁵

---

⁷⁸³ Y.a.g.e., s. 367-465.

⁷⁸⁴ Y.a.g.e., s. 430.

⁷⁸⁵ MÜSİAD başkanı Yazar'dan aktaran; Faik Bulut, Tarikat Sermayesinin Yükselişi, s. 433.

İslami bir ekonomik gelişme, kapitalizm ve sermaye birikimiyle uyumlu bir biçime dönüşmüş gibi gözükse de toplumsal ve siyasal alanda kutuplaştırıcı ve kültürel çatışmayı körükleyen bir özelliğe sahip olmuştur. Dolayısıyla süreç, toplumsallığı çözücü bir potansiyel taşımakta ve modern toplumsal formasyonda biz ve ötekiler mantığını vurgulayarak ayrışmayı körüklemektedir.

Siyasal İslam'ın siyasal alanda faaliyet göstermesi ve devletle kurduğu ilişki, yeni sağın merkezci yönetimini ve siyasal toplumu parçalayarak ulus-devletin çözülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yaşanan bu süreç, devletin kültürel cemaate dayalı tabanını güçlendirmiş ve kültürel çatışma potansiyeli yaratmıştır. Bu durum, modernliğin çözülüş sürecini ve postmodern bir toplumsallığa geçişi hızlandırmıştır.

Siyasal İslam'ın yeni sağ içerisinde önem kazanmasının en önemli nedenlerinden biri de tarikatlar ve cemaatler yoluyla bir yönetim rejiminin kurulmasıdır. Bu konuma en uygun olan unsur ise Fethullah Gülen'in yorumu ile Nurculuk olmuştur⁷⁸⁶. Bu siyasal tutum, hürriyetçi demokrasinin ve merkez sağ partilerin desteklenmesi olarak somutlaşmıştır. İktidara yakın güçlü sağ partilerin ısrarla ve ideolojik gerekçelerle desteklenmesi, Nurcuları radikal İslamcılardan ve radikal söylemlerden uzaklaştırmıştır. Bu siyasi tutumun gerisinde de imanı koruma gerekçesi yatmaktadır. İmanın korunması hem risalelerin yayılması faaliyetinin engellerle karşılaşmaya devam etmesi hem de materyalizme ve komünizme karşı devletin verdiği mücadelenin desteklenmesi gerekliliği açısından, merkez sağın ve devletin gücünün olumlanmasını gerektirmektedir. Radikal İslami söylemden uzaklaşma ve milli birlik ve bütünlük, dinsizliğe ve komünizme karşı mücadele açısından devlete yakınlaşmanın en uç ifadesi yine Fethullah Gülen çevresinde görülmektedir. Gülen'in iman düşmanlarına karşı tüm dinlerle, kapitalistlerle ve Amerika ile işbirliğine hazır olması, onu yeni sağın en güçlü destekçilerinden biri yapmıştır. Yeni sağın Gülen cemaati ile olan yakınlaşmasının diğer bir nedeni de, bu cemaatin koyu bir Osmanlıcılık, ilim yoluyla Batı'yı fethetmek, Türklüğü İslam'ın öncüsü yapmak gibi temellerle örtüşen milliyetçiliği olmuştur.

---

⁷⁸⁶ A. Özkazanç, Türkiye'de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu, s. 401.

3.1.4.6. Siyasal Topluma Etkileri

Hegemonik bir proje çerçevesinde uzlaşmanın sağlanması, devlet aygıtını birleştirir ve siyasi tahakkümü daha etkili hale getirir⁷⁸⁷. Türkiye’de ise 1980’li yıllarda genişleyici ve tutarlı bir hegemonik projenin gerçekleştirilmemiş olması devletin kurumsal işleyişini zedelemiş, rasyonalite ve sistemsel bütünleşme sorunlarına yol açmıştır.

Yeni sağ uygulamalar, pasif devrim stratejisi çerçevesinde bir birikim stratejisi izlemiş, birikim stratejisinin maliyetleri belirli bir kesime yüklenerek sermaye birikimi hızlandırılmıştır. Ayrıca bu radikal toplumsal dönüşüme uymayanlar, ideolojik olarak da dışlanmışlar, böylece genel anlamda kitleler pasifleştirilmiştir. Ancak bu durum, hem sistemsel, hem de toplumsal ayrışmaya yol açmış, sonuçta devletin meşruiyetini ve genel olarak sermayenin çıkarlarını zedelemiştir.

1980’lerde uygulanan pasif devrim stratejisi, sermayenin çıkarlarını iki şekilde tehdit etmiştir. İlk tehdit, geniş kitlelerin dışlanması sebebiyle siyasi ve ekonomik olarak ortaya çıkan potansiyel sorunlardır ki 1980 sonlarında yükselen siyasi radikalleşme ve toplumsal patlama korkusu bu potansiyel sorunların merkezinde yer almıştır. Diğer tehdit ise pasif devrim stratejisinin devletin içsel birliğini bozması ve ekonomiyle ilgili rasyonalite sorunlarıdır. İzlenen strateji sadece toplumsal bütünleşmeyi zedelemekle kalmamış, aynı zamanda devletin etkin işleyişini önleyerek sistemsel bütünleşmeyi de tehdit eder hale getirmiştir. Bu noktada, devletin egemen sınıflardan görece özerkliğini yitirmesi, bürokratik ve yasal işleyiş tarzlarının tahrip edilmesi, devlet aygıtının farklı siyasal güçler arasında bölüşülmesi ve siyasal toplumsal güç şebekelerinin nüfuzuna uğrayarak “balkanlaşması”, devlet aygıtı içerisinde farklı bölümlerin koordinasyonsuzluk göstermesi ve özerkleşme eğilimlerinin belirginleşmesi gibi gelişmelerden söz edilebilir.

---

⁷⁸⁷ B. Jessop, *State Theory, Putting Capitalist States in Their Places*, s. 210.

1980 sonrasında, devletin artık bütünsel ve tutarlı bir alan olarak görülemeyeceği anlaşılmaktadır. Yasama, yürütme, kamu bürokrasisi, devletin ideolojik aygıtı, devletin zor aygıtı, devletin iç çekirdeğini oluşturan MGK ve Cumhurbaşkanı, yargı kurumu ve nihayet derin devlet (Gizli devlet) aygıtı arasındaki karmaşık ilişkiler oldukça kaotik bir hale gelmiştir. Devleti oluşturan aygıtlar arasında uyum, tutarlılık ve koordinasyondan bahsedilemez. Bu süreçten sonra devlet aygıtı, ordu ve MGK, sermaye güçleri, İslami güçler, ülkücü gençler ve çok daha az sayıda olmakla birlikte yargı ve üniversite gibi kurumlarda yer alan Kemalist sivil bürokrasi gibi farklı siyasi güçler tarafından kullanılmıştır. Bu güçlerin dışında yer alan kitlelerin ise siyasi mekanizmalardan ve devlet aygıtından dışlanması söz konusudur. Milli güvenlik devleti ile neoliberal devlet projelerinin sentezi etrafında toplanan bu güçler esasta, devlet aygıtının birliğini bozucu etkide bulunmuşlardır. Bu sebeple 1980'ler boyunca devlet aygıtı gerçek anlamda amacını ve politikalarını gerçekleştirilmeye uygun olarak biçimlenememiştir.

Devlet aktörleriyle toplumdaki siyasal aktörler ve çıkar gruplarının organik bir ilişki ile bir araya gelmesi, devlet aygıtını tekil çıkarlar ekseninde parçalamıştır. Emniyet ile MHP, Milli Eğitim ile Siyasal İslam ilişkisi, diyanet ile tarikatlar arasındaki ilişki, belediyeler ile işadamları arasındaki ilişki, kamu bürokrasisi ile sermaye çevreleri arasındaki ilişkilerde görüldüğü gibi, devlet toplum yaklaşması özellikle ekonomi ve din alanında, yani yeni sağın sivil toplumun gelişmesine katkı yaptığı iki temel alanda belirginleşmiştir. Bu koşullar altında ne bütünsel bir devlet oluşturulabilmiştir ne de devlet tahakkümü altında eşitlenmiş olan birey ve toplum. Devleti çevreleyen siyasal alan, bu süreçte depolitize edildiği için, toplumla devlet arasında bağlantıyı kurarak devleti toplumsallaştıran bir işlev görememiştir.

Kamu görevlilerinin kendilerine ve özel çıkarlara maddi fayda sağlamak için, içinde buldukları kurumu şirket gibi kullanmaları anlamına gelen şebekeleşme, bireysel bir siyasi yozlaşmanın çok ötesinde, yeni sağ yönetim anlayışında fiili bir işleyiş tarzı olmuştur. 1980'li yıllarda devlet kurumları, Anayasa Mahkemesi'nin kararları da dahil olmak üzere her türlü yasal sınırı aşarak, yeni birikim modelini dayatan anlayışın bir aracı haline gelmiştir. Dolayısıyla burada aslolan bireysel

menfaat değil, icraatın mantığıdır⁷⁸⁸. Sonuçta kamu yararını korumakla görevli olan devlet kurumları, demokratik denetim mekanizmalarının işlememesinden yararlanarak, özel çıkarlara eklenmişlerdir. Devlet kurumlarının milliyetçi faşizan kadrolarla doldurulması, bu kurumların hızla devlet içindeki özerkliklerini arttırmalarına ve toplum içindeki belirli bir siyasi kesimle özdeşleştirilmesine yol açmıştır.

1980'ler boyunca sistemsel bütünleşmenin sağlanamaması, siyasal iktidarın meşruiyetini büyük ölçüde zedelemiştir. Öte yandan aynı dönemde devletin toplumsal bütünleşmeyi sağlamak için ideolojik-kültürel alanda aktif olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü devletin sistemsel sorunları ağırlaştıkça, organik ve kültürel çözülmenin önlenmesi için başvurulmuş olan yol, ideolojik-kültürel alanlara aktif müdahale olmuştur. Ancak devletin bu konudaki müdahaleleri daha kötü bir düzeyde devletin meşruiyet zeminini tahrip etmiştir. Yeni ulusal toplum fikri bizzat devlet eylemleri aracılığıyla zedelenmeye başlanmıştır. Siyasi iktidarın dini-millî terimlerle tanımlanan organik bir toplum kurma çabasıyla sağlamaya çalıştığı meşruiyet arayışı, sonuçta Türkiye toplumunu postmodern bir rotaya sokmuş ve iktidarın dayanmayı arzuladığı kültürel tabanı tamamen eritmiştir. Yeni sağın meşruiyet söylemi modern bir söylem gibi gözükse de daha somut ve mikro düzeyde Türkiye'yi radikal bir nitelik arz eden postmodern sürece sürüklemiştir.

1980'li yıllarda toplumsallığın şekillenmesinde din ve piyasanın öne çıkmış olması hem yeni sağcı politikacılar hem de bazı yorumcular tarafından sivil toplumun gelişmesi için bir potansiyel olarak değerlendirilmiştir⁷⁸⁹. Ancak aynı yıllarda sivil toplumun gelişmediği gibi toplumsallığın çözülmeye başladığı görülmektedir. Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de yeni sağ yönetim anlayışı, bütünü parçalayarak, toplumu bireyler ve cemaatler aracılığıyla yönetmek

---

⁷⁸⁸ Bu durumun en güzel örneklerinden biri 1985 yılında çıkarılan yeni imar yasası ile Boğazda yeni inşaat izninin verilmesinin ardından Anayasa Mahkemesinin bu yasayı iptal etmesi, buna rağmen Boğaziçi İmar Müdürlüğü'nün iptal kararının yürürlüğe girmesine kadar geçen dört ay içinde rüşvet karşılığında bir çok villa ve kooperatife inşaat izni vermesi olayıdır. Bkz, **Yeni Gündem Dergisi**, 14-20 Haziran 1987, say 67, s. 26.

⁷⁸⁹ Nilüfer Göle, "Toward an Autonomization of Politics and Civil Society in Turkey", der. M. Heper ve A. Evin, **Politics in the Third Turkish Republic**, USA, Westview Pres, 1994, ss. 213-223, 1994; Metin Heper, **The State Tradition in Turkey**, Eothen Press, USA, 1985.

eğilimindedir. Batı’da neoliberal yönetim biçimi, uygulamalarını bireysel özgürlük, özerklik, kendiliğindenlik, çoğulluk, aktif vatandaşlık, toplumsal sorumluluk gibi kavramlarla meşrulaştırmaya çalışır. 1980’li yıllarda Batı’da yeniden canlanan sivil toplum tartışması, yaşam alanlarının sömürgeleştirilmesine, toplumsallığın devlet tarafından yönetilmesine yani örgütlü modernliğin kurumlarının kısıtlayıcılığına karşı tepkiyle harekete geçmiştir⁷⁹⁰. Refah devletine ve genel olarak örgütlü modernliğin kurumlarına yönelik bu eleştirileri yeni sağ da savunmuş ve devlet karşısında birey ve toplumun yanında yer aldığını iddia etmiştir. Ancak toplum derken piyasaya ve küçük ahlaki cemaat yaşamına ağırlık veren bu savunma biçimi, toplumun siyasal zeminini tahrip etmiş ve “toplumun kabileleşmesi”ne katkıda bulunmuştur⁷⁹¹.

Toplumun cemaatler aracılığıyla kabilelere bölünmesi, Batı’da sivil toplum kavramının farklılaşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Batı’da temsil, kamusalılık, ortaklık gibi siyasi kavramlar anlamını yitirmeye başlamıştır. Buna karşın siyasi kurumlar ve demokratik haklarla tanımlanan hukuk devleti, kurumsal niteliğini ve anlamını korumuştur. Türkiye’de ise yeni sağ yönetim rasyonelitesi kurumsallaşmamış bir demokratik rejim üzerinde yükseldiği için toplumsallığın çözülüş süreci çok daha derin etkilere neden olmuştur.

Sivil toplum, çoğulcu demokratik bir hukuk devleti çerçevesinde konumlanan kişisel ve siyasi özgürlükler alanında bir anlam ifade eder. Dolayısıyla sivil toplum, devlet ile toplum arasında demokratik bir bağ kuran alandır. Gramsci’ye göre sivil toplum ile devlet arasında ayırım yapmak çok güçtür. Çünkü sivil toplum ancak belirli bir devlet düzeni içerisinde ve siyasi yönetimin temeli çerçevesinde var olabilir. Bu anlamda Türkiye’de yeni sağ siyasi tercihler, sivil toplumun siyasi ve hukuki var oluş zeminini ortadan kaldırmıştır.

Yeni sağın öngördüğü toplumsallıkta, piyasa toplumunun ekonomik bireyi ile cemaat toplumunun kültürel bireyi şeklinde iki özellik belirginleşir. Girişimci birey ve cemaatlerin toplamı olarak da adlandırılabilen bu toplum, eşit hak ve

⁷⁹⁰ P. Wagner, *Modernliğin Sosyolojisi, Özgürlük ve Cezalandırma*, s. 257.

⁷⁹¹ Michael Maffesoli, “Postmodern Sociality”, *Telos*, No. 85, ss. 89-92.

özgürlüklerle birbirine bağlanmış bir siyasi toplum özelliği göstermemektedir. Ortak normlara da sahip olmayan bu toplum bütünleşmenin aksine siyasi ve kültürel olarak kutuplaşma ve çatışma halindedir. Bu sebeple 1980'lerin toplumsallığı “tarikat, cemaat ve şebeke-çete toplumu” olarak özetlenebilir. Devlet bu noktada “geri çekilme” söylemine rağmen kurucu bir müdahalede bulunmakta, var olan toplumu çözerek, özel yaşam, iş yaşamı ve dinsel merkezli bir yeni toplum inşası amacı gütmektedir. Böylece devlet daha açık bir şekilde belirli bir kültürel ve sınıfsal tabana yerleşerek, kutuplaşmayı körüklemekte, toplum içinde dengeleri sarsmaktadır.

1980'lerde yeni sağın toplumsal dönüşüm projesi çerçevesinde devletin tavrı, hukuk, örgütlülük ve katılım mekanizmalarını zedelemiş, merkezkaç güçleri kuvvetlendirmiş ve toplumu kendi içinde uzlaşmaz kutuplara bölmüştür. Devletin ayrımcılık yapması ve bazı kesimler ile organik ilişkilerini geliştirmesi, devletin sınıf karakterini yozlaştırmış ve belirginleştirmiştir. Böylece devlet ile toplum arasında mafya, medya, tarikatlar gibi devletimsi güçler önem kazanmaya başlamıştır.

1980 sonrasında kentlerde mekânsal ve kültürel farklılaşma ile birlikte içe kapanma süreçleri belirginleşmiştir⁷⁹². Hızlanan göçler sonucunda yeterli altyapı olmadan kaçak yapılaşmanın hâkim olduğu gecekondu, kente dahil edilemeyen çöküntü alanları olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çöküntü alanlarında hemşerilik bazında dayanışma ağları örgütlenmeye başlamıştır⁷⁹³. Bu kesimler ilerleyen süreçte kente yabancılaşma eğilimi içerisinde siyasi anlamda çevrenin önemli bir gücü olmuşlardır.

Neoliberal dönüşüm bağlamında ise gündelik yaşam kültürüne önem verilmeye başlanmıştır. Çünkü yeni birikim tarzına uygun bir medeni kültürün davranış alışkanlıklarının geliştirilmesi bu yolla mümkün görünmektedir. Bu

---

⁷⁹² Oğuz Işık, “1980 Sonrası Türkiye’de Kent ve Kentleşme”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 13, ss 736-744.

⁷⁹³ Ayşe Güneş Ayata, “*Clientelism, Premodern, Modern, Postmodern*”, der. L. Roniger – A. Ayata, **Democracy, Clientelism and Civil Society** Lynne Reinner, UK, 1994, s. 23.

çerçevede yaşam tarzlarına hem siyasi hem de ekonomik açıdan anlamlar yüklenmiş, devletin kültür ve yaşam alanlarına bu müdahalesi, çeşitli direnişlere yol açmıştır.

Toplumsal dönüşümün bir diğer görünümü, genel olarak kendi dışına karşı ilgisizlik ve kayıtsızlıktır. Bireylerde topluma ve siyasal alana karşı ciddi bir duyarsızlık ve yabancılaşma hali baş göstermiştir. Dışlanmış hissetme, aidiyet ve sorumluluk duymama, şiddet yoluyla tepki gösterme, kendini kurtarmaya çalışma, küçük cemaatlerin dışındaki ahlaki kurallara uymama eğilimi çerçevesinde anomi durumu belirgin bir hal almıştır.

1980'li yıllardan itibaren ulusal-kalkınmacı toplum anlayışının yerini dışa açılımcı serbest piyasa düzeni almış ve bu durum da toplumsal farklılaşmayı körüklemiştir. Sınıflar arası farklılaşmalar etnik, dinsel ve yaşam tarzı farklılaşmalarıyla da bütünleşerek daha ciddi boyutlara varmıştır. Bu sistemde aşırılıklar ve uç noktalar gerek maddi düzeyde gerekse ideolojik algılamada önem kazanmıştır. Sistem toplum içindeki bağları geliştirerek, işbölümü, tüketim toplumu ve iletişimi yaygınlaştırarak toplumu birleştirirken, tüketim olanaklarının eşitsiz dağılımı ve iletişimin yoğunlaşması, farklılıkları körükleyerek toplumu bölmüştür. Piyasa maddi beklentiler anlamında herkesi daha üst bir noktada birleştirirken, maddi olanakların dağılımı anlamında bütünü parçalara ayırmıştır. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi toplumsal hizmetlerin yozlaşması ve özelleşmesi de farklılıkları pekiştirmiştir. Bu süreçte yaşanan ekonomik krizler toplumun dokusunu hızlı bir biçimde bozmuş, genel olarak topluma yabancılaşma ve toplumsal anomi, şiddetli tepki ve suç olaylarının artmasıyla dışa vurulmuştur⁷⁹⁴.

---

⁷⁹⁴ Ekonomik nedenli intiharların ve boşanmaların artması için bkz; **Nokta Dergisi** 27 Şubat-4 Mart 1984, no: 1 s. 46; alkol tüketiminin son yirmi yılda yüzde yüz artmış olmasıyla ilgili olarak bkz; **Nokta Dergisi**, 7 Nisan 1985, no: 13, s. 26; büyü, hocalara ve fala yönelme, intiharlar ve akıl hastalıklarının artışıyla ilgili olarak bkz; **2000'e Doğru Dergisi** 22-28 Kasım, No. 48, s. 16; iş sınavlarının stadyumlarda yapılmaya başlanması, cinsel suçların son beş yılda yüzde on oranında artmasıyla ilgili haber için bkz; **Nokta Dergisi**, 12 Mayıs 1985, no: 18, s. 26; dolandırıcılığın büyük boyutlara ulaşmasıyla ilgili haber için bkz; **Nokta Dergisi** 4 Ağustos 1985, no: 30, s. 54.

3.1.4.7. Ulusal Topluma Etkileri

1980'lerden itibaren ulus-devletin çözülüş sürecine tepki olarak milliyetçi akımlar yükselme eğilimi içerisine girmiştir. Küreselleşme süreciyle birlikte kültürün maddi unsurlarında yaşanan değişim, beraberinde manevi unsurları da etkilemiş ve kültürel baskılarla birlikte ulus-devlet ulusal tabanını yitirmeye başlamıştır. Bu anlamda küreselleşmenin kültürel dinamikleri özellikle 1990'lı yıllarda etkisini göstermeye başlamıştır. Ancak ulus-devletin çözülüş sürecinde etkili olan kültürel farklılıkların yanında Türkiye'nin 1980 sonrasında Batı dünyası ile siyasi ve ekonomik etkileşiminin de bu çözülüş sürecinde rolü büyük olmuştur. Genel anlamda Türkiye'nin iç siyasi sorunlarının, dış dünyada yaşanan gelişmelere ve Türkiye'nin Batı ile kurduğu ilişkilere bağlı olduğunu düşünürsek, Türkiye'de 1980 sonrasında yaşanan toplumsal parçalanma, kimliklerin siyasallaşması, devletin kültürel cemaatsel bir tabana oturması ile ilgili yaşanan sorunların nedenlerini, iç dinamiklerle birlikte küreselleşme paradigması çerçevesinde de açıklayabiliriz.

Yeni sağın siyasi tercihleri doğrultusunda devletin kültüre yönelik müdahaleleri, bu alanın siyasileşmesine ve kutuplaşmasına dolayısıyla devlet ile kültürün arasının açılmasına neden olmuştur. Yeni sağ, neoliberalizm ve piyasa mantığının yarattığı kültürel etkiler yoluyla da ulus ile devletin arasını açmıştır. Kültürel farklılaşmanın siyasileşmesi ve çatışmacı bir nitelik kazanmasıyla birlikte ulusun çözülmesine paralel olarak devlet giderek daha belirgin bir biçimde cemaat temeline oturmaya başlamıştır⁷⁹⁵. Vatandaşlık anlayışı sadece siyasal-hukuksal aidiyet temelinde değil, kültürel olarak da inşa edildiği için tepkiler de, kültürel alanda şekillenmeye başlamıştır. Bu durum özellikle İslam'ın devlet denetiminden çıkarak milli kimliği ve birliği tehdit eden bir siyasallaşma sürecine girmesine yol açmıştır. Milli bölünme ve kimlik krizinin en önemli göstergeleri Kürt sorunu ve siyasal İslam olmuştur. Her iki akım da dış ülkelerle ilişkili oldukları gerekçesiyle milli birliği tehdit eden iç ve dış unsur olarak dikkat çekmeye başlamıştır⁷⁹⁶.

⁷⁹⁵ Ali Yaşar Sarıbay, "Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam", der. E. Fuat Keyman ve A. Y. Sarıbay, **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

⁷⁹⁶ 1980'lerin başında harekete geçen, etnik ayrılıkçılığa dayanan PKK'nın 1980'li yıllarda hızla gelişimi ve örgüte verilen desteğin artması hakkında bkz; İsmet G. İsmet, **PKK, Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı**, Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1993.

Küreselleşmenin ulus-devletin çözülüşü üzerindeki etkilerinden biri de, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri ve küresel nitelikli neoliberal politikalar çerçevesinde irdelenebilir. Neoliberal politikalar, ekonomik süreçlerin toplumu parçalayıcı etkileriyle devlet ile ulus-toplumun arasını açmıştır. Son olarak Türkiye'nin kültürel ve ekonomik olarak dışa daha açık hale gelmesi de bu çözülmeyi hızlandırmıştır. Kültürel dışa açılma, ulusun hayali bir cemaat olarak kurulmasını güçleştirmiş ve ulusal kimlikle ilgili sorunlara yol açmıştır.

1980 sonrasında Türkiye'nin Avrupa ile kurduğu ilişkiler, hem ulus-devletin zeminini sarsmış hem de milliyetçiliğin güçlenmesine yol açmıştır. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlamentosu'nun insan hakları ile ilgili eleştirilerinin giderek artması ve 1980 sonlarına doğru özellikle "Kürt sorunu"nun insan hakları ve demokratikleşme bağlamında Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini zora sokan önemli sorunlardan biri olarak öne sürülmesi bu süreçte etkili olmuştur.

Darbenin ilk dönemlerinde Avrupa Konseyi ile askeri hükümetin arası iyice gerginleşmiş, Türkiye, Avrupa Konseyi üyeliğinin askıya alınması tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, birçok kez Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na şikayet edilmiş, yönetim, insan haklarına saygı gösterilmesi ve demokratikleşmeye hızla geçilmesi konusunda uyarılmış, iktidar ise genel olarak, savunmacı ve yatıştırıcı bir strateji izlemiştir⁷⁹⁷. Yöneticiler kamuoyuna yönelik söylemlerinde, Avrupa'nın Türkiye'nin içişlerine karışamayacağını ifade ederek karşı bir tutum sergilerken, karşılıklı görüşmelerde ve resmi belgelerde sürekli olarak Avrupa'yı ikna etmeyi, uzlaşma noktaları yakalamayı, sıkıştırılan noktalarda vaatlerde bulunmayı ve bu vaatler doğrultusunda bazı yasal değişikliklere gitmeyi tercih etmişlerdir. Türkiye'nin 1980 sonlarında Avrupa'nın baskıları sonucunda demokratikleşme görüntüsü vermek amacıyla imzaladığı bir dizi uluslararası anlaşma için de ayı şey söylenebilir⁷⁹⁸. Yeni

⁷⁹⁷ İhsan D. Dağı, "Democratic Transition in Turkey, 1980-1983, The Impact of European Diplomacy", Middle Eastern Studies, Special Issue on Turkey, Vol. 32, No. 2, April, 1996.

⁷⁹⁸ Türkiye 1987 yılında Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkını kabul etti ve 1990 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yetkisini tanıdı. 1988 yılında İşkence ve Diğer İnsanlık Dışı Cani ve Aşağılayıcı Muamele ve Cezalara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni, yine

dünya düzeninin ilk siyasi ifadesi olarak kabul edilen Paris Antlaşması'nın imzalanması da, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik liberalizmin bir parçası olacağını gösteren resmi bir belge olması anlamında önemlidir.

1980'ler hem taklidin hem de düşmanlığın boyutlarının genişlediği bir dönem olmuştur. Çünkü Batı'nın tüketim ve yaşam tarzı daha hızlı bir biçimde benimsenmeye çalışılırken, buna karşı çıkış da İslam çatısı altında birleşmeye başlamıştır. Bu süreçte ekonominin küresel kapitalizmin gereklerine göre yeniden yapılanmasını sağlayan neoliberal ekonomik ve toplumsal politikalar, ulus-devletin kurumsallaşmasında ve güçlenmesinde belirleyici olan ulusal ekonomiyi zayıflatmaya başlamıştır.

Batı'nın Refah Devleti anlayışına dayanarak bir gelişme dinamiği gösteren Türkiye gibi ülkelerde uygulanan ulusal kalıncı popülist bir ekonomi tercihi, ulus ile devletin bütünleşmesini sağlayarak, toplumdaki ve ekonomiden destek almıştır. Bu dönemde devletler ulusal içeriği yoğun olan bir milliyetçi söyleme dayanarak, tek ulus projesinden destek almışlardır. 1970'lerin sonlarına kadar süren bu dönemde, dünya kapitalizmi ile milliyetçilik arasında güçlü bir bağlantı kurulmuştur. Ancak 1980'li yıllarla birlikte “dünya kapitalizmi ile milliyetçiliğin süregelen gündemleri yol ayrımına gelince, ulusal kapitalizmin geleceği” kaybolmuş, kendini ulusal kalkınmacılık projesiyle özdeşleştirmiş ulus-devletler de krize” girmiştir⁷⁹⁹. Böylece devlet ile ekonomi arasında kırılma süreci, ulus-devletin bütünleşme projesini sekteye uğratmaya başlamıştır.

Türkiye’de dışa bağımlı ekonomi, çoğu zaman devletin toplumsal tabanı ve meşruiyet temeli açısından bir sorun olarak görülmüş, özellikle 1970 sonlarında IMF politikalarının önemsenerek uygulamaya konması, sol muhalefet tarafından bir bağımsızlık ve anti-emperyalizm söylemi etrafında rejime yönelik ciddi bir eleştiri olarak ulusal siyasetin gündemine sokulmuştur. 1980 sonrasında ise ekonominin dışa bağımlılığı, solun gerileyişi ve yeni sağın yükselişiyle, bu politikalar sorun olmaktan

---

aynı konuda Avrupa Sözleşmesi’ni, 1990 yılında ise Birleşmiş Avrupa için Paris Antlaşmasını imzaladı.

⁷⁹⁹ Çağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 14.

çıkılmış, birikim stratejisi için gerekli olan bir tercih olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda darbe liderleri 24 Ocak kararları ve Özal'ın izlediği politikalar doğrultusunda ikna edilmişlerdir. Böylece ekonomi daha derin ve yapısal düzeyde dünya kapitalizmine eklemlenmiştir. Ancak bu strateji, Türkiye'nin dışa bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Neticede, ekonomi beklendiği gibi devletin meşruiyetini sağlayacağı güçlü bir ekonomi doğrultusunda gelişmemiş, tam tersine siyasi egemenliğin mantığını zedeler hale gelmiştir. Ekonominin değişen mantığına uygun olarak, devletin siyasi, toplumun ise kültürel mantığında da önemli bir dönüşüm gerçekleşmiş ve bu dönüşüm, devletin ulusal-toplumsal tabanını zayıflatmıştır.

Uygulanan neoliberal politikalar, Türkiye'de etnik ve dini kimliğe vurgu yapan milliyetçiliğin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Kültürel milliyetçilik de neoliberalizmin toplumsallığı çözücü etkilerinin bir sonucu olarak güçlenmiştir. Sınıfsal ayrımların keskinleştiği, toplumsal eşitsizliklerin büyüdüğü, ulusu ikiye bölerek yönetme stratejisinin benimsendiği bir ortamda milliyetçilik, artan kutuplaşma ve çatışmanın aracı olarak gündeme gelmiştir.

Kapitalizmin gelişme süreçleri, ülkenin sadece ekonomik olarak değil, siyasi ve kültürel alanda da Batı ile daha fazla etkileşim içinde olmasını gerektirmiştir. Bu etkileşim birinin diğerine daha baskın çıktığı eşitsiz bir ilişki olarak yaşanmaya başlamış, bu bağlamda Batı ile etkileşim, siyasi ve kültürel alanda sorunlu bir hale gelmiştir. Siyasi etkileşim, Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi sorunu üzerinden sürekli eleştirilmesine yol açmış, bu durum ise içişlerine müdahale olarak algılanmıştır. Bu anlamda Özal hükümetinin dış politika tercihleri siyasi, ekonomik ve kültürel sonuçları itibariyle milliyetçilik perspektifinden eleştirilmiştir⁸⁰⁰. Kültürel alanda ise yeni sağ, bu dünyaya ilişkin zevkleri kutsayan tüketim, gösteriş mantığı, parayla ilgili değerler ve her şeyin ticarileşmesi gibi maddi tatmin arayışlarını kültürel bağlardan kurtararak azgınlaştıran bir etkide bulunmuştur. Piyasa mantığı, kültürel veya ideolojik bir sınırlamaya tabi tutulmaksızın, parayı verenin her istediğini yapabildiği bir kültürel anlam dünyasını hâkim kılmıştır. Hızlı toplumsal değişme ise geleneksel kültürü ve yaşam dünyalarını hızlı bir değişime tabi

⁸⁰⁰ Tanıl Bora ve Kemal Can, **Devlet, Ocak, Dergah, 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 298-304.

tutmuştur. Aynı süreçte milliyetçi muhafazakârlık ise hem kültürel farklılığın hem de geleneklerin muhafazası üzerinde şekillenmiştir. Maddi yaşam kültürünün gelişmesiyle birlikte Batı ile olan kültürel farklılık giderek benzer özellikler sergilemeye başlamıştır.

Gelişen piyasa kapitalizminin gerekleri, özel televizyon kanallarının gelişmesini de teşvik etmiştir. Yasal olmamasına rağmen bizzat Özal'ın katkılarıyla ilk özel televizyon yayın hayatına başlamış ve geniş bir toplumsal meşruiyet sağlamıştır. Kültürde görülen küreselleşmenin etkileri de asıl olarak 1980 sonlarında bu sürece bağlı olarak gelişmeye başlamıştır⁸⁰¹. Ancak özel kanalların açılmasıyla birlikte medya, kimlik ve aidiyetlerin çatışmasına ve kamusal alanın parçalanmasında etkili olmuş, farklılıkların çatışmasını beslemiştir.

3.2 1990 SONRASI DÖNEMDE POSTMODERNİZM-NEOLİBERALİZM EKSENİNDE TÜRK SİYASAL HAYATI

3.2.1 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Kriz ve İstikrarsızlık

Özal, iktidarı süresince, değişim adı altında neoliberal politikaları hayata geçirerek, Türkiye'yi küreselleşme sürecine kötü bir şekilde eklemlemiştir. İzleyen dönemde, süresi dolan Kenan Evren'in yerine kendisini Cumhurbaşkanı seçtirip, siyasal karar odağı konumunu, başbakanlığa atayarak ANAP genel başkanı olmasını sağladığı Yıldırım Akbulut aracılığıyla devam ettirmesini, Birinci Körfez Savaşı'nda "bir koyup, üç almak" gibi sloganlarla aktif bir rol oynaya kalkışmasını, Turgut Özal'ın kişisel iktidar tutkusunun dışavurumuna bağlayabiliriz.

1990 sonrasında siyasal istikrarın korunması adına başkanlık sistemine geçiş isteğinin bir gereksinim olduğu teması, Özal ve yandaşları tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bu isteğin en önemli nedeni, başarısızlığa uğrayan ekonomik programlar ortamında, yerleşmeyen hegemonyanın kurulması isteğidir.

---

⁸⁰¹ İlk özel kanal olan Star 1, devletin resmi kanallarında hiç görülmeyen türden bir habercilik ve program anlayışıyla Türkiye'nin görülmeyen ve konuşulmayanlarını tartışmaya açmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.; Haluk Şahin ve Asu Aksoy, "Global Media and Cultural Identity in Turkey", **Journal of Communication**, Vol. 43, No. 42, Spring, 1993.

Türkiye’de Özal dönemi, Reagan ve Thatcher ile sergilenen Yeni Sağ’ın ideolojik saldırısının bir benzerini oluşturarak, bir hegemonya projesi geliştirmeye çalışmıştır. 1991 yılının Ekim ayında yapılan Milletvekili Genel Seçimleri sonucu, koalisyon hükümetlerini zorunlu kılarak, askeri yönetimin kurmaya çalıştığı iki partili sistem modelini boşa çıkarmıştır. Bu sonuçlar, Özal’ın söylemi açısından da ciddi bir başarısızlığın ifadesidir. 1980 öncesinin tüm siyasal akımlarının parlamentoda tekrar yerini alması, Özal’ın “milliyetçi-muhafazakâr-liberal-sosyal adaletçi” bir sentez oluşturma iddiasını çürütmüştür.

12 Eylül mağdurlarının bir demokratikleşme paketinde anlaşarak kurdukları DYP-SHP hükümeti de Türkiye’nin siyasal sistemindeki tıkanıkları aşarak, ülkeyi demokratik ve kararlı bir dengeye oturtamamıştır. Üzerinde anlaşılan ve söz verilen demokratik bir yeni Anayasa fikrinden vazgeçilmiş, anayasayı düzeltme adına, sadece radyo ve televizyonda devlet tekeline neden olan madde anayasadan çıkarılmıştır. Türk siyasal hayatına yön verecek neoliberal politikaların uygulanması için ideolojik zeminin hazırlanmasında önemli bir rol üstlenecek olan yeni medya düzeni de bu yolla kurulmuştur. Küreselleştiği iddia edilen dünyanın yaşam ve siyaset yapma tarzları, medya kuruluşları özellikle de televizyonlar tarafından oluşturulmuştur⁸⁰².

DYP-SHP koalisyonu döneminde temel birikim stratejisinde bir değişiklik olmamakla birlikte, geleneksel popülist ekonomi politikalarına başvurularak, önceki yıllarda baskı altında tutulan emekçi sınıflar lehine bir takım düzenlemelere girişilmiştir. Ancak, sonradan ortaya çıkan ve yapısal sorunlar ile neoliberal ekonomi politikalarının neden olduğu krizler, bu düzenlemelerin getirilerini çok kısa bir zamanda geri almıştır.

Türkiye’de 1993 yılından itibaren on yıldan az bir süre içerisinde ikisi çok ağır, üç ekonomik kriz yaşanmıştır. Siyasal yaşamın da istikrara kavuşmadığı 1993-2002 yılları arasında, beş ayrı başbakanın başkanlığında altı ayrı koalisyon hükümeti

---

⁸⁰² Raşit Kaya, “Neoliberalizmin Türkiye’ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Öğeleri”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, der. N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 243-244.

ülkeyi yönetmeye çalışmıştır. 1997 yılında 28 Şubat süreci yaşanmış, bu kaotik ortam, gelişen dış dünyanın koşullarıyla birleşerek Türkiye'nin kötü bir biçimde eklemlendiği küreselleşme sürecinde, uluslararası finans kapitalinin egemenliğine sancılı bir geçişe zemin oluşturmuştur. Korkut Boratav konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

“... neoliberal politikaları bölüşüm perspektifi açısından savunan temel bir sav vardır. Devletin küçülmesi, müdahale-koruma mekanizmalarıyla yaratılan ve ayrıcalıklı, varlıklı katmanlara intikal eden rantların da giderek tasfiyesi gerçekleşecektir. Türkiye ekonomisinin 1990'ı izleyen yirmi yılı, bu neoliberal savın toptan iflasının çeşitli kanıtlarını ortaya koymuştur. Özal döneminde adım adım kişiselleşen avanta-rant mekanizmaları (kleptokrasi), yüzyılın sonlarına doğru, bayındırlık ihaleleri, imtiyaz anlaşmaları, özelleştirmeler, finansal vurgular ve banka hortumlamalarıyla devasa, kronik ve mafyatik boyutlar ve özellikler kazanmıştır. Öyle ki, 20. yüzyılın sonlarına doğru, IMF ve Dünya Bankası, kendi telkin ve katkılarıyla kabul ettirilen, kuralsızlaşmış liberal-vahşi kapitalizmin sadece Türkiye’de değil, tüm benzeri ülkelerde de vurgun, kap-kaç olanaklarını olabildiğince arttırdığını fark ettiler. Bu kargaşa ortamının uluslararası sermayeyi de tedirgin ettiğini algıladılar; herhangi bir özeleştirme yapmadan bu kez yolsuzluklarla mücadele gündemini, devleti yeniden ve içeriği kasıtlı olarak bulanık tutulan bir yönetim programı çerçevesi içinde yapılandırmayı iktisat politikalarının ana gündem maddelerinden biri haline getirdiler. Türkiye’de 21. yüzyıla kapsamlı bir IMF Dünya Bankası programıyla ve bu yeni gündemle girdi.”⁸⁰³

“Yeni Dünya Düzeni”nin baskıları, Türkiye’de iç ve dış politikayla ilgili parametreleri değiştirerek yeni sorun alanları açmış, eski sorunlara da yeni görünüm kazandırmıştır. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, Türkiye’yi yöneten kadrolar, jeopolitik konuma bağlı olarak sürdürdükleri geleneksel iç ve dış politikaları sürdüremez hale gelmişlerdir. Bu çerçevede Kıbrıs sorunu, Ermeni soykırımı ve insan hakları sorunu gibi konular içerde ve dışarıda baskı unsuru olarak kullanılmıştır.

Siyasal İslam da bu süreç içinde, merkez sağ partilerle olan bağıını tamamıyla koparmış, İstanbul, Ankara gibi metropollerin de aralarında yer aldığı çok sayıda yerel yönetimde iktidara ulaşmıştır. Kısa bir süre iktidar olma başarısını da gösteren

⁸⁰³ K. Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 173.

Siyasal İslam'ın bu gelişimi, laik-İslamcı ikilemini yaratmasının yanı sıra, geniş Alevi kesimleri de dinsel temelde politikleştirmiştir.

Kürt milliyetçiliği, etnik temelli bir siyasal hareket olarak, bu dönemde siyasal yaşamın önemli bir parametresi haline gelmiştir. Bu hareket, Türkiye'de etkisizleştirilen sol siyasetle bağların kopması nedeniyle, ülkenin genel demokrasi perspektifini zayıflatıcı bir ögeye dönüşmüştür. Dışarıdan sağlanan olanaklar ile bir dönem ciddi boyutlara ulaşan bu akım, ayrılıkçı silahlı ayaklanma girişimi bile gerçekleştirmiştir.

Neoliberalizm ve yeni sağ düşünce bu dönemde solu sürekli baskı altında tutarak sol partilere kitleleşme olanağı sağlamamış bu bağlamda sol etkinliğini yitirirken, serbest piyasacı bir kavrayışın içine yerleştirilen sağ partiler hegemonik konumunu güçlendirmiştir. Geçmişte kitlesele bir boyuta ulaşmış ve kendisini sosyal demokrat olarak lanse etmiş kesim ise önceleri siyasal liberalizm temalarını ön plana çıkarırken, sonraları laiklik savunusu ile sınırlı bir muhalefet mertebesine indirgenmiştir⁸⁰⁴.

Türkiye'de 1980'li yıllarda neoliberal ekonomi politikalarıyla birlikte hegemonik proje tamamlanamasa da bu ekseninde yer alan yeni sağ siyasal proje, kendisine bağlı bir iktidar bloğu oluşturmuştur. Geniş bir tabana oturmasa da bu iktidar bloğu, gerek devletin otoriter müdahalesiyle gerekse dış dinamikler yardımıyla, zaten köklü bir örgütlü direniş geleneği olmayan geniş emekçi kitlelerin depolitizasyonu ve pasifleştirilmesinde ciddi bir yol alabilmiştir. Hukuki engeller ve siyasal baskıların yanında neoliberal politika uygulamaları da bu sürece destek vermiştir. Artan işsizlik ve işten çıkarmalar, özelleştirmeler ve taşeronlara ihale gibi iş yasalarını anlamsızlaştıran istihdam biçimleri, sendikasılaşmayı kolaylaştırmıştır. Ekonomik krizlerin olağan hale gelmesi, sınıf dayanışmasına bağlı hareketlerin gelişmesine engel olarak, iktidar bloğunun⁸⁰⁵ egemenliğine katkıda bulunmuştur.

---

⁸⁰⁴ Kaya, s. 245-246.

⁸⁰⁵ Bu noktada iktidar bloğu kavramsallaştırmasını Alev Özkazanç'ın çizdiği sınırlar çerçevesinde ele almak olanaklıdır:

“Devletin toplumsal tabanının oluşturan iktidar bloğunun çekirdeği, sermayenin dış açılımcı birikim tarzına uyum sağlayan kesimleriyle, kanun ve düzenin korunmasını gözeten askeri bürokrasi ve yeni

Ancak aynı süreçte sermaye sınıfının çıkarlarının ve iktidar bloğunun diğer bileşenleri arasındaki uzlaşmanın sağlanamaması, Özal döneminde uygulanan ve 1990'lı yıllarda da devam eden stratejiyi sekteye uğratmış, bu süreçte devletin içsel bütünlüğü de zarar görmeye başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkardığı sonuçlardan biri de, ekonomi yönetiminde, rasyonel sayılamayacak uygulamalardır. Çekişme, egemen sınıfın değişik katmanları ile iktidar bloğuna dahil olan diğer unsurların birbirleriyle olan çıkar savaşıyla sınırlı kalmamış, egemen sınıfın aynı kesimleri içinde de firma, grup veya cemaat bazında tekil ve tikel çıkarlar için ülkeye zarar veren mücadele biçimlerinde sürdürülmüştür.

Tekil çıkar çatışmalarına verilecek en güzel örneklerden biri de “medya savaşları” olarak adlandırılan kavgalardır. Bu kavganın esas taraflarından birisi olan Uzan'lar, Türkiye'de Sabancı'ları, Doğan Grubu'nu ve Koç Grubu'nu karşısında almış, Nokia ve Motorola gibi uluslararası sermaye ile de mücadele etmiştir. Sonuçta, başvurdukları hukuk dışı tutum kendilerine de uygulanmış, mücadeleden yenik çıkmış, bu nedenle mücadelelerini siyasal harekete dönüştürerek Genç Parti hareketini başlatmışlardır.

1980'lerde uygulamaya konan neoliberal süreç, 1990'lı yıllarda neoliberalizmin ve Yeni Sağ'ın “verimli, etkin, piyasa dostu, düzenleyici ve denetleyici” bir devlet yapılanması biçimindeki retoriğin tersine, devletin topluma ve ekonomiye olan müdahalelerini arttıran bir eksene oturmuştur. Bu zaman diliminde kuramsal karşıtlıklarına rağmen, bireycilik ve cemaatleşme eş zamanlı bir biçimde gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Demokratikleşmenin gerçekleştirilmesinin temel aracı olarak sunulan “sivil toplumun güçlendirilmesi” temasına rağmen, hak ve özgürlüklere dayalı bir hukuk devleti anlayışından uzak durulmuş, bölüm

---

*sağcı kadrolardan oluşur. Bazı avantajlı kentli kesimlerin yanı sıra bir bütün olarak sermaye kesimleri iktidar bloğuna dahil olurken; köylülük, kentlerdeki ücretliler ve geniş halk kesimleri dışlanmışlardır. İktidar bloğu sınıfsal ayrımların dışında etnik ve dinsel bazda da ayrımcılığa dayanır. Aleviler ve Kürtleri hem ekonomik hem de siyasi-kültürel olarak dışlamaya ve baskıya tabi tutmuştur. Devletin toplumsal tabanının bu kadar dar tanımlanmasının nedenlerinden birisi, 1980 öncesi organik krize verilen otoriter tepkiyse, diğeri de bu otoriter tepkiye iç içe geçen yeni birikim stratejisidir”; Alev Özkazanç, “Türkiye’de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü”, **Siyaset Sosyolojisi Yazıları / Yeni Sağ ve Ötesi**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s. 68-69.*

mekanizması içinde piyasa ve cemaat ilişkilerinin yanına “çetecilik” olarak da adlandırılabilen yeni bir tür eklenmiştir⁸⁰⁶.

Neoliberalizmin temel söylemlerinden biri olan “etkinlik için özelleştirme” kavramına başvurmadan, sadece kamu açıklarını kapatmak için giderek daha fazla başvurulan bir yöntem olan özelleştirmeler, siyasal iktidara yakın iş çevrelerine kaynak aktarmanın vasıtası haline gelmiştir. Geleneksel olarak Türkiye’de yaygın olan kollamacı-yanaşmacı (clientelist) ilişkiler bağlamında, tikel çıkarların devlet katında iktidardaki siyasal partiler dolayısıyla temsili, bu süreçte hukukileşerek meşruiyet kazanmışçasına alenilemiştir. Bu çerçevede devlet kurumlarının ve olanaklarının koalisyon ortaklarınca parsellenmesinden söz edilmeye başlanmış, bu durum siyasal iktidarın kendi içinde bölünmesine yol açmıştır.

1990-2002 yılları arasında geçen sürede, genel seçimlerin zamanından önce yapılması, her seçimde oylamanın çok parçalı, bölünmüş bir parlamento yapısı ve koalisyon hükümetlerine neden olması, 1993 sonrasında beş ayrı başbakanın başkanlığında farklı kompozisyonlarla altı koalisyon hükümetin kurulmuş olması, neoliberal politikaların gerektirdiği siyasal istikrarı sağlayamamış olması, bu dönemde hegemonik bir merkezin oluşmasına engel olmuştur. Hegemonik bir merkezin aranması ve oluşturulması 1990’lı yıllarda mümkün olmasa da bu yöndeki çabalardan hiçbir zaman vazgeçilmemiştir. Küresel sermaye ile bütünleşme çabası içerisinde olan büyük sermayenin “İkinci Cumhuriyet” projesi, bu yöndeki girişimlerin en önemli örneğidir. Nitekim hareketin partileşmesinde en önemli rolü, TÜSİAD’ın eski başkanlarından Cem Boyner üstlenmiştir. Yeni Demokrasi Partisi (YDP), bu çerçevede kimliğini “liberal –demokratik” olarak açıklamış, ılımlı bir laiklik politikası ile sivil topluma dayalı demokrasi aracılığıyla, daha önce iktidar bloğunun dışında kalan etnik kimlikçi hareketler ile dinsel cemaatlerin iktidar bloğu içerisine çekilmesi hedeflemiştir⁸⁰⁷.

---

⁸⁰⁶ Kaya, s. 247-248.

⁸⁰⁷ Kaya, s. 248-249.

AB'nin 10 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday üyeliğe kabulü, Türkiye'nin siyasetinde egemen unsurlara, kendi iç dinamikleriyle formüle edemedikleri, iktidar bloğu içinde bütünlüğü sağlayabilecek ve geniş bir toplumsal kesime yönelik hegemonya projesi olabilecek bir fırsat yaratmıştır. Bu tarihten itibaren AB'ye tam üye olabilmek, Türkiye siyasetinin gündemine, gerçekleşebileceği umulan ve uğruna özveride bulunulması gereken bir hedef olarak yerleşmiştir.

Bülent Ecevit'in Başbakan olduğu, MHP'nin ve ANAP'ın ortak olarak katıldığı bir hükümetin AB üyeliği için başta "Kıbrıs konusu" olmak üzere, belirli koşullara "evet" diyebilmesi, Türkiye'de iktidar bloğunu oluşturan egemenlerin iç bütünlük sağlayacak bir projeye olan gereksinimlerini ortaya çıkarmakla birlikte, mevcut siyasal oluşumların bunu iç dinamikleriyle gerçekleştirme kapasitesinden ne kadar uzak olduğunu da göstermiştir.

DSP-MHP-ANAP koalisyonu, AB'ye üyelik için belirlenen koşulları yerine getirmek üzere Anayasa değişiklikleri ile uğraşırken, patlayan 2001 ekonomik kriziyle birlikte ekonominin yönetimini tamamıyla IMF'ye devretmek durumunda kalmıştır. Kabineye, ekonomiden sorumlu olarak IMF ve Dünya Bankası'nın tavsiyesiyle gelen Kemal Derviş, finansal sistemi, bölüşüm ilişkilerini, sosyal güvenlik sisteminin işleyiş kurallarını ve ekonomik alt yapıyı yeniden düzenleyen, kamu yönetimini yeniden biçimlendiren bir dizi yasanın TBMM'den geçirilmesini sağlamıştır. Ancak bir süre sonra toplumsal yapı, siyasal istikrarın sürdürülmesine olanak vermeyecek derece kaotik bir hale gelince, bizzat iktidar partilerinin içinden gelen katkılarla 3 Kasım 2002 tarihinde erken seçimlere gidilmiştir⁸⁰⁸.

3.2.2 Türkiye'de Devletin Dönüşümü: Yönetişimci-Düzenleyici Devlet Modeline Hazırlık

Türkiye'de "yönetişimci devlet modeli", 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesiyle şekillenen siyasal ve toplumsal yaşam üzerine inşa edilmiştir. 24 Ocak

---

⁸⁰⁸ Kaya, s. 250.

1980 yılında yürürlüğe giren neoliberal program, uygulanan iktisat politikalarını tümüyle değiştirmiş ve serbest piyasa ekonomisinin kurumsallaşmasını sağlamıştır. 12 Eylül darbesi ise, 1982 Anayasası ile siyasal ve toplumsal hayatı, emek aleyhine bütünüyle değiştirmeyi amaçlamıştır⁸⁰⁹. Askeri rejim 1983 yılına kadar işgücü piyasasını, ekonomi-dışı zor yöntemleriyle disiplin altına almıştır. Bu süreçte özellikle kamu çalışanlarıyla tarımla uğraşan kesimin yaşam standartlarında önemli gerilemeler yaşanmıştır. Özal'ın liderliğindeki ANAP döneminde de askeri rejim politikalarına devam edilmiş, ücretler baskılanmaya devam ederken, iç ticaret hadleri de tarım aleyhine seyretmiştir.

1988 yılında, askeri rejimin yarattığı yasal ve kurumsal çerçevenin etkisi, siyasal yasakların kalkması ve 1980 öncesi partilerin siyasete geri dönmesi üzerine azalmıştır. Neoliberal eksende bir kayma olmasa da bu sürecin en önemli özelliği, Türkiye'nin ekonomi yönetiminin, 1994 krizinden sonra adım adım uluslararası kuruluşların denetimine girmesi olmuştur. Uluslararası kuruluşların denetimi, IMF ile 1999 yılında imzalanan 'stand by' düzenlemesi ile daha da kalıcı ve kurumsal boyuta ulaşmış, 2002, 2005 yıllarındaki 'stand-by' düzenlemesi ile uluslararası bağımlılık devam ettirilmiştir.

1987 yılında siyaset yasağının kaldırılmasını ardından, o zamana kadar uygulanan politikaların halkta yarattığı tepki, eski siyasilerin sahneye çıkmasıyla birlikte gündeme taşınmış, bu süreçte burjuvazinin belirli bir kesiminin ANAP'a verdiği destek de azalmış⁸¹⁰ ve ANAP iktidarı zayıflamaya başlamıştır. Bu dönemde burjuvazinin kendi içerisindeki çelişkiler ve çıkar çatışmaları, dönemin TÜSİAD başkanı Cem Boyner tarafından açık bir biçimde şu sözlerle dile getirilmiştir:

---

⁸⁰⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1998-2005**, İmge Yayınları, Ankara, 2006, s. 145-149.

⁸¹⁰ Korkut Boratav, burjuvazinin tavır değişikliğini, 1980'li yıllarda sermayenin yeniden paylaşımı çerçevesinde değerlendirmektedir. Boratav'a göre 1980-1985 yılları arasında burjuvazinin genel ve sınıfsal çıkarları, kısmi ve bireysel çıkarlarla birlikte gerçekleşmiştir. "*İşgücü piyasalarını emek aleyhine temelden ve yeniden düzenleyen, işçi sınıfını disiplin altına sokmayı hedefleyen askeri rejimin operasyonları ile ANAP'ın ilk iki yılında iktisat politikasının çeşitli öğelerini bir bütün olarak sermaye lehine yeniden düzenlemesi, sözünü ettiğimiz genel ve sınıfsal çıkarlar açısından büyük önem taşımaktaydı. 1986-1987 yıllarında ise, bu temel operasyonlar tamamlanmış.... Özal grubunun... şirketler ve işadamları arasında da tarafsız olmayan uygulamaları, burjuvazi-siyasi iktidar ilişkilerine damgasını vurmaya başlamıştı.*". Korkut Boratav, **Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 78-79.

“Hükümetini kaynakları ölçüde rant sektörüne, rantıye sınıfına kaydıracağı kanaatindeyim... Bu ekonomik gelişmeye yararı olmayan bir politikadır... Alt yapı yatırımlarına kaynak aktararak devleti büyüttüler, iç borç ve dış borç faizi ödendi ve iç borcun faizi, parasını sadece plase etmekle yaşayan bir gruba verildi... Sanayici sanayicilik yapmaktansa, kaynaklarını sanayiden, ticaretten çekip, rant sektörüne yatırmayı tercih etmiştir.”⁸¹¹

Mali serbestleşme, mali sermayenin güçlenmesine neden olmuş, 1989 yılında yürürlüğe giren 32 sayılı “konvertibiliteye geçiş” kararı ile sermaye hareketlerine dış ticaret açısından serbesti getirilmiş, uluslararası finansal sermayenin Türkiye’ye giriş ve çıkışına konan her türlü kısıtlama kaldırılmıştır. Bu serbestleşmeyi 1995 yılında Avrupa Birliği ile imzalanan gümrük birliği anlaşması izlemiştir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve finansal sermayenin yükselişi bu süreçte birbirini takip etmiştir⁸¹².

1989 yılından sonra, kısa dönemli sermaye hareketleri ekonominin, üretimden bağımsız olarak çalkantılı bir seyir izlemesine yol açmış, sermaye hareketlerindeki dalgalanmalar ve buna bağlı mali krizler bir süre sonra Türkiye’nin olağan ve sürekli bir biçimde ekonomik kriz tehdidi altına girmesinde etkili olmuştur. 1994 yılında derin bir ekonomik kriz yaşanmış, bu kriz üretimin yüzde elli azalması ile sonuçlanmış, bir gecede Türk Lirası değerini yarı yarıya kaybetmiştir. 1994 yılından sonra 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler, Türkiye ekonomisine ağır darbeler indirerek güçsüzleşmesine yol açmıştır.

1999 yılına kadar gerçekleştirilen neoliberal politikalar, enerji ve bayındırlık alanında imtiyaz anlaşmaları, özelleştirmeler, finansal vurgunlar ve banka hortumları gibi uygulamalara yol açmıştır. IMF ile 1999 yılında imzalanan “İstikrar Programı” çerçevesinde başlayan yönetim anlayışı, düzenleyici devlet modeliyle tanımlanmıştır. 1999 yılında imzalanan istikrar programında, tarım, sosyal güvenlik, kamu mali yönetimi ve vergi politikası ve idaresi olmak üzere toplam dört alanda yapısal reform

---

⁸¹¹ Boratav, 1995, s. 79.

⁸¹² Kaya, s. 271-272.

öngörülmüştür. IMF programı ve bu süreçte verilen sektörel kredilerle⁸¹³ programa destek sağlayan Dünya Bankası yeniden yapılandırma sürecini, reforma tabi tutulacak kurumun personel sayısını azaltma ile başlatmıştır. Daha sonra kurumsal değişikliklere gidilmiş, bu kapsamda KİT'lerin şirketleştirilmesi veya özelleştirilmesine eşlik eden kurumlar oluşturulmuştur.

Yeniden yapılandırmanın özelleştirmeden farkı, kurumların kamu mülkiyeti ve kamu güvencesi altında şirketleştirilmesi yani şirket mantığına göre işletilmesi ve buna uygun olarak kurumsal anlamda yeniden yapılandırılmasıdır. Bu yapılandırma genellikle kurumların özelleştirilmesinden önce, özelleştirmeye hazırlık bağlamında gerçekleştirilmiştir.

Tarım sektörünün yeniden yapılandırılması örneğinde, sektörde 2000 yılı itibariyle tütün, şeker pancarı gibi ürünlere hükümet sübvansiyonları kesilmiştir. Aynı süreçte, çiftçileri bu ürünleri üretmekten vazgeçirmek ve sistemin sorunsuz devam etmesini sağlamak amacıyla “Doğrudan Gelir Desteği” sistemine başvurulmuştur. Bir başka örnek, sosyal güvenlik alanına ve bu alanın yeniden yapılandırılmasına ilişkindir. Bu kapsamda emeklilik yaşının yükseltilmesi ve asgari prim ödeme süresinin arttırılması gibi yöntemlere başvurulmuş, sosyal güvenlik sisteminin tek çatı altında toplanması hedeflenmiştir. Eş zamanlı olarak devlet eliyle özel emekliliğin desteklenmesi politikası da, bir kamu politikası olarak benimsenmiştir. Böylece reform süreci, sadece tasfiye edilecek unsurları değil, yerine ikame edilen unsurların da geliştirilmesini öngörmüştür.

Kamu mali yönetimi reformunda da süreç benzer bir biçimde gerçekleşmiştir. Bütçe dışı fonların kapatılmasıyla başlayan süreç, daha sonra bütçe yapısının ve kamu mali yönetiminin değişmesi ile sonuçlanmıştır. Vergi politikası ve idaresi reformunda ise, gecikmiş vergilerin toplanması politikasının uygulanmasıyla başlayan süreç, daha sonra vergi idaresinin yeniden yapılandırılması yani Maliye

---

⁸¹³ IMF istikrar programını desteklemek amacıyla Dünya Bankası, 759.6 milyon dolar tutarında “Ekonomik Reform Kredisi” sağlamıştır. 14.06.2000 tarih ve 24079 sayılı Resmi Gazete

Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması ile devam etmiş ve bu kapsamda vergi idaresinin ayrı, özerk bir kurum eliyle yürütülmesi hazırlıları devam etmiştir⁸¹⁴.

Neoliberal politikalar, yasal bir çerçeve değişikliği yerine çoğunlukla fiili durum yaratılarak uygulanırken; yönetim modeli, kanunlarla güvence altına alınarak kurumsallaşmış bir dönüşüm sürecini örgütlemektedir. Yönetim modeli için özelleştirme politikası, devletin ve toplumun piyasalaştırılmasında sadece bir araçtır. Yönetim modeli, küresel sermayenin çıkarlarını gözetten bir yapı kurmakta ve devleti piyasa çıkarlarına göre yeniden inşa etmeyi amaçlamaktadır.

Türkiye'de yönetim modelinin inşası DB bürokratinin eliyle gerçekleşmiştir. 2001 yılında DB'den Türkiye'ye getirilen Kemal Derviş'in Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı olarak yaptığı ilk işlerden biri, yönetim modelini kuracak kurumsal değişimi öngören yasaların parlamentodan geçmesini sağlamak olmuştur. "15 günde 15 yasa" olarak ifadelendirilen bu yasama faaliyeti, ekonomik kriz gerekçesiyle, demokratik ilkelerin sık sık ihlal edilmesine yol açmıştır⁸¹⁵.

Yönetim modeli, Özal döneminden farklı olarak, yaşanan değişimi yasal güvence altına almaya önem vermiş ve kurumsallaşmayı sağlam hukuki dayanaklarla sağlamaya çalışmıştır. Örneğin şeker fabrikalarının özelleştirilmesi sürecinde, öncelikle şeker piyasasını düzenleyecek bir kurumsal yapılanmaya başvurulmuş, çıkarılan yasa ile şeker fabrikalarının özelleştirilmesi karara bağlanarak, özelleştirmeler yasa gereği yapılan zorunlu politik uygulamalar şeklinde tanımlanmıştır. Böylelikle başından itibaren özelleştirme politikası kurumsallaşarak uygulanmıştır.

---

⁸¹⁴ Kaya, s. 275-276.

⁸¹⁵ Siyasetin, ekonominin boyunduruğu altına alındığı bu dönemde, her şey "ekonomik kriz adına" yapılmıştır. Bunlardan birisi de bankalara olan borçlarla ilgili düzenleme konusunda 2002 yılında benimsenen 'İstanbul Yaklaşımı'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sonay Bayramoğlu, **Yönetişim Zihniyeti, Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü**, İletişim yayınları, İstanbul, 2005.

Yönetişim modeli, küresel yönetim mekanizmalarıyla doğrudan uyumlu bir kurumsal çerçeveye sahiptir. Neoliberal politikalarda siyasal iktidar ölçeği ‘ülke’ veya ‘ulus devlet’ ile sınırlı iken, yönetim modelinde siyasal ölçek küresel kapitalist sistemdir. Bu modelin sadece IMF değil, Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarca desteklenmesinin nedeni, modelin küresel yönetim mekanizmasına katkı sağlamasıdır.

1982 Anayasası ile yürütmenin güçlendirilmesi çabaları, koalisyon hükümetlerinin hâkim olduğu 1990’lı yılların sonuna doğru yeni bir olguya eşlik etmiştir. Yürütme gücü içerisinde dış ticaret müsteşarlığı, hazine müsteşarlığı gibi kurumlar daha da önemli bir hale gelmiştir. Bunun yanı sıra, yasama ve yürütme güçlerinden bağımsız, piyasa güçlerine bağımlı düzenleyici kurullarla⁸¹⁶ ekonominin yönetimi devredilmiştir. Böylelikle ekonomi ile parlamenter siyaset birbirinden ayrılmış, ekonomi ile yeni siyaset ilişkisi sermayenin doğrudan tahakkümü çerçevesinde devreye girmiştir. Bu süreçte özelleştirme deneyiminin yol açtığı kuralsızlaşma ve ‘mafyatik yapılanma’, düzenleyici reform programının uygulanmasını kolaylaştırmış ve ona meşruiyet kazandırmıştır.

---

⁸¹⁶ Düzenleyici ve denetleyici kuruluşların büyük bir çoğunluğu 1999-2002 yılları arasında kurulmuştur. Dünya’da da bu kurumlar 1990’lı yılların sonunda yaygınlaşmıştır. Türkiye’de 1981 yılında Sermaye Piyasası Kurulu ile başlayıp 1994 yılında RTÜK’ün kurulması ve Rekabet Kurulu’nun kuruluş kanununun kabul edilmesiyle büyüyen üst kurullar, 1999 yılında hızlı bir biçimde artmıştır. Bankacılık, enerji, tarım sektörlerinde ve devlet ihaleleri alanında faaliyet gösteren kurullar, IMF stand by anlaşmalarına bağlı olarak oluşturulmuştur. Düzenleyici kuruluşlar genellikle elektrik, doğalgaz, telekomünikasyon gibi doğal tekel alanlarında, sermaye piyasası ve bankacılık gibi finans sektöründe, şeker, tütün gibi, devlet tekellerinin el değiştirdiği alanlarda ve piyasaya giriş çıkışları etkileyen rekabet alanları üzerinde kurulmuşlardır. Kurullar, bağlantılı oldukları ilgili sektörde düzenleme yetkisine sahip kılınmışlardır. Bu anlamda kendi alanlarında ikincil mevzuat çıkartma yetkisine haiz olmuşlardır. Devletin rekabet ilkesine göre yeniden yapılandırılmasında Rekabet Kurulu işlev görmektedir. Küresel piyasaların bazı alanlarda en büyük alıcısı olan devletin harcamalarını, ihalelerini küresel piyasalara uyumlu hale getirmeye çalışan Kamu İhale Kurumu’dur. Enerji ve telekomünikasyon gibi doğal tekel alanlarının küresel piyasalara açılmasını sağlayan EPDK ve Telekomünikasyon Kurumu’dur. Alkol, tütün, şeker gibi tarım sektörlerinde devlet tekeli ortadan kaldırmada ve bu sektörleri piyasaya açmada görevli kılınan TAPKD ve Şeker Kurumu’dur. Sermaye hareketlerinin düzenlenmesinde ve bankacılık sektörünün küresel piyasalara uyumlaştırılmasında BDDK işlev görmektedir. Konuyla ilgili için ayrıntılı bilgi için bkz. OECD, 2002, Bayramoğlu 2005, Fabrizio Gilardi, “Policy Credibility and Delegation to Independent Regulatory Agencies: A Comparative Empirical Analysis”, *Journal of European Public Policy*, S:9, ss.873-893.

3.2.3 Neoliberalizmin Hegemonya Krizi ve 3 Kasım 2002 Seçimleri

Türkiye’de 1980’li yıllara damgasını vuran neoliberal hegemonya, 1980-83 döneminde askeri yönetimin solu siyaset sahnesinden uzaklaştırıp, sendikaların gücünü kırarak yeni bir hegemonya projesini hayata geçirmiştir. 1960’ların sonlarından itibaren ithal ikameci sanayileşme modelinin krize girmesiyle birlikte sendikalar ve sol hareket mücadelesini sürdürmüş, bu mücadele dışı açık neoliberal gelişme modelinin önündeki en büyük engel olmuştur. Burjuvazinin, tıkanan birikim modelini yenileyebilmek için ihtiyaç duyduğu siyasal iradenin oluşturulmasında yaşanan sıkıntı, 12 Eylül 1980 darbesiyle yönetime el koyan askerler tarafından aşılmaya çalışılmıştır.

Askeri yönetim, solu siyasal alandan uzaklaştırarak neoliberal ekonomik modeli uygulamaya koymuş, siyasal sistemi de yeniden düzenleyerek, seçimden sonra oluşabilecek sendikal etkinliklerin ve sol hareketlerin önüne geçmiştir⁸¹⁷.

1983 yılında yapılan seçimlerle oluşan yeni rejim, ithal ikameci dönemde kurulan ve görelî olarak “çoğulcu” sayılabilecek bir siyasal sistemi iyice daraltarak, neoliberal ekonomik modelle uyumlu bir “kısıtlı demokrasi” anlayışını yürürlüğe koymuştur. Bu koşullar altında iktidar partisi olan ANAP, milliyetçi, muhafazakâr ve liberal unsurları retorik anlamda birleştirerek, askeri yönetimin hedeflerini tamamlamış ve neoliberalizmin taşıyıcısı haline gelmiştir⁸¹⁸.

İki seçim kazanarak 1991 yılına kadar iktidarda kalan ANAP, başlangıçta ABD’nin verdiği destek ve dış kaynak girişi sayesinde neoliberal dönüşümleri sağlamakta başarılı olmuştur. Bu dönemde ekonomide serbest piyasa modeline geçilirken, emek-yoğun sanayiler desteklenmiş, devletin ekonomik girişimleri ve kamu hizmetleri geriletilerek, özel sektöre yeni yatırım alanları yaratılmıştır. Ancak dış borçların ve dış açıkların yükselmesine paralel olarak ekonominin durgunluk dönemine girmesiyle birlikte, işçiler ve kamu çalışanları demokratikleşme ve sosyal

⁸¹⁷ Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz.; Faruk Atay, **12 Mart’tan 12 Eylül’e Kriz Kıskaçında Türk Siyaseti ve CHP**, Deki Yayınları, Ankara, 2007.

⁸¹⁸ Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Yayınları, İstanbul, 2007.

haklar konusunda yeniden mücadeleye girişmişlerdir. Bu koşullarda yapılan 1989 yerel seçimleri ve 1991 genel seçimlerinde ANAP ağır bir yenilgiye uğramıştır. 1991 genel seçimi sonucunda DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulmuş, bu çerçevede neoliberal hegemonya ciddi bir biçimde zayıflamıştır.

1990'lı yıllar Türkiye'de neoliberal hegemonyanın zayıfladığı, ekonomik durgunluğun ve siyasal istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bir süreçtir. Bu dönemin başında, emekçi sınıfların ekonomik talepleri ve demokratikleşme istemleri gündeme gelmiş, bu taleplere sınırlı bir demokratikleşme paketi ve maaş zammıyla karşılık verilmiştir. Ancak bu kazanımların büyük bir çoğunluğu 1994 yılında yaşanan ekonomik krizle geri alınmıştır⁸¹⁹.

1995 krizi sonrası dönemde sosyal demokratlar gerileme sürecine girerken, 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde ve 1995 yılında yapılan genel seçimlerde RP birinci parti olmuştur. Siyasal İslamcıların o güne kadar aldıkları en büyük başarıda RP'nin "adil düzen" ve "İslam ekonomisi" gibi vaatlerinin yanı sıra askeri yönetim ve ANAP iktidarı süresince toplumun dinselendirilmesinin katkısı olmuştur⁸²⁰.

Türkiye'de 1995-1999 arası döneme ekonomik kriz ve siyasal istikrarsızlık damgasını vurmuştur. Bu dönemde RP-DYP koalisyonu ile ülkede ilk kez bir siyasal İslamcı parti iktidara gelmiştir. RP-DYP koalisyonu ekonomik durgunluğu aşmada başarısız olurken, RP bu süreçte laik rejimi sorgulamaya ve İslami cemaatlerin etkinliğini arttırmaya yönelik girişimlere başvurmuştur. RP dış politika alanında da geleneksel politikalara aykırı uygulamalarla İran, Libya ve diğer İslam ülkeleriyle yaklaşarak, tepki çekmiştir. RP'nin bu girişimleri karşısında ordu 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararlarıyla RP-DYP hükümetini, laikliğin korunmasına yönelik kararları almaya zorlamış ve siyasal İslamcı iktidara karşı kamuoyu oluşturmaya

---

⁸¹⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Yayınları, Ankara, 2003.

⁸²⁰ Türkiye'de siyasal İslam'ın temelleriyle ilgili benzer bir görüş için bkz.; Haldun Gülalp, **Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslam'ın Temelleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

çalışmıştır⁸²¹. Ordunun bu çabaları sonucunda koalisyon hükümeti yıkılırken, Anayasa Mahkemesi de RP'yi kapatarak, bazı liderlere siyaset yasağı getirmiştir.

1999 seçimlerinde RP yerine kurulan FP oy kaybederek üçüncü parti konumuna düşmüş, milliyetçi eğilimleri yükselen DSP ise MHP ve ANAP ile birlikte bir koalisyon hükümeti kurmuştur. DSP-MHP-ANAP koalisyonunun en önemli özelliği ise neoliberal reformlara hız kazandırması olmuştur. Hükümet 1999 yılının Aralık ayında 3 yıl süreli 'stand by' düzenlemesi ile ekonomiyi IMF'nin denetimine sokmuştur.

IMF tercihleri doğrultusunda yürütülen ekonomik program Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde finansal krizlere yol açmış, yabancı sermayenin ülkeden kaçışıyla birlikte büyük bir ekonomik çöküş yaşanmıştır. Ekonomik krizin çok önemli sonuçları olmuştur. Bu süreçte ekonomi büyük bir daralma yaşarken, yaygın bir iflas ve işsizlik dalgası emekçi kesimleri vurmakla kalmamış, küçük-orta sermaye ve küçük burjuvaziyi de etkisi altına almıştır. Kriz emekçi sınıflarda huzursuzluğa yol açarken, sermaye içi çelişkileri de arttırmıştır. Sermaye içinde kamu kaynaklarının paylaşımı konusunda mücadeleler başlamış, 2002 yılında yapılan seçimlere bu mücadele ve karmaşa ortamında girilmiştir. Bu nedenle sermaye cephesi seçim öncesinde yeni siyasal oluşum hazırlıklarına girişmiştir.

1990'lı yıllarda görülen siyasal parçalanma ve siyasal istikrarsızlık sorununun kökeninde, neoliberalizmin zayıflaması ve neoliberal politikalarından duyulan hoşnutsuzluk yer almaktadır. Bu dönemde yapılan her seçimde önemli oy dalgalanmaları yaşanırken, partiler arasında da önemli oy kaymaları saptanmaktadır. Siyasete ve siyasal partilere olan güvenin en alt düzeye indiği bu süreçte siyasal partilerin kitle tabanı erirken, kararsız seçmen sayısında artış yaşanmıştır. Bu dönemde iktidara gelen siyasal partiler IMF ve Dünya Bankası programlarında görünen büyük sermaye yanlısı politikalara alternatif üretememiş, tabanlarını sağlamlaştıracak ekonomik ve sosyal politikalar geliştirememişlerdir.

---

⁸²¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Nazmi Üste, **1980 Sonrası Siyasi Partilerin Gelişimi ve Refah Partisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994,

Özel televizyonların 1990'ların başından itibaren kurulmaya başlanmasıyla birlikte tekeli sermayenin denetiminde bir "medya patlaması" yaşanmış, medya neoliberalizmin ideolojik tekelinin kurulmasında ve ülkedeki siyaset yapma biçiminin köklü bir biçimde değişerek, parti örgütlerine dayalı siyaset yerine siyaset pazarlama ve reklamcılığa dayalı siyasetin kurumsallaşmasında etkili olmuştur⁸²².

Türk demokrasisi 2000'li yılların başında, sermayenin, toplumun geniş kesimlerinin rızasını sağlamakta güçlük çektiği ancak alternatif bir siyaset projesinin güçlenmesinin de çeşitli yollarla engellendiği bir süreçte ilerlemiştir. Bu durum siyaset partilerinin neoliberal programları uygulamakta isteksiz davranmasına yol açmış, buna karşılık sermaye sürekli olarak hükümetleri "kriz çıkarma" tehdidi ile tahakküm altına almaya çalışmıştır. Dolayısıyla hükümetlerin sermayenin programına tabi kılınabilmesi için teknokrasi eğilimlerinin ve siyaset üzerindeki vesayetinin kalıcılaştırılması çabaları devam etmiştir.

2002 seçimleri öncesinde, neoliberalizmin 1980'lerin sonlarından beri yaşamakta olduğu hegemonya zafiyetine Kasım 2000-Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan ekonomik kriz de eklenmiş, bu ortamda girilen seçimlerin, toplumdaki yaygın hoşnutsuzlukların etkisi altında geçmesi ve büyük oy kaymalarının yaşanması beklenen bir gelişme halini almıştır. Ancak yaşanan gelişme tüm beklentilerin ötesine geçmiş, DSP, MHP, DYP ve ANAP yüzde 10 barajına takılarak parlamento dışında kalırken, AKP yüzde 34.4 oy oranı ile seçimden birinci parti olarak çıkmış, 1999 genel seçimlerinde baraj altında kalan CHP de yüzde 19'u aşan oy oranıyla onu izlemiştir. AKP meclisteki sandalyelerin yüzde 66'sına sahip olurken, CHP parlamentodaki sandalyelerin yüzde 34'ünü elde edebilmiştir.

---

⁸²² A. Raşit Kaya, "Türkiye'de 1980 Sonrası Medyanın Gelişimi ve İdeoloji Gereksinimi", *Türk-İş Yılığ*'99, ss. 633-659, Türk-İş, Ankara, 1999.

Türkiye’de siyaset etme biçimine bakıldığında, Türk seçmenin son elli, yıllık süreçte yüzde 70’lere varan oranda sağ ya da muhafazakâr politikaları desteklemiş olduğu görülür⁸²³. 3 Kasım Genel Seçimi de Türk siyasal hayatının çok partili döneminde yapılmış olan seçimlerle benzerlik göstermektedir. Özellikle DP’yi iktidar partisi yapan 1950 Genel Seçimi, ANAP’ın büyük bir farkla kazandığı 1983 Genel Seçimi ve RP’nin birinci parti çıktığı 1995 Genel seçimi, sonuçları bakımından 3 Kasım Genel Seçimi kıyaslandığında benzer özellikler ortaya çıkmaktadır.

1950 Genel Seçimi ile 3 Kasım Genel seçimi arasındaki en büyük benzerlik, içinde bulunduğumuz dönem ile 1950’li yılların politik durumuna ilişkindir. Her iki dönemde de çevrenin merkeze doğru hareketinin ivme ve siyasal güç kazandığını, bu doğrultuda çevrenin, çoğunluk duygusundan kaynaklanan zafer güdüsüyle hareket ettiğini söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında her iki seçim de siyasal bir rövanş görüntüsü çizmektedir.

AKP’nin 3 Kasım seçimleri ile elde ettiği siyasal galibiyetin, ANAP’ın 1983 seçimleriyle elde ettiği çıkış arasındaki temel benzerlik noktası ise AKP’nin de ANAP gibi sağcı ve muhafazakâr bir eğilime yatkın olmasıdır. 3 Kasım seçimlerinin 1995 seçimleriyle, sonuçları açısından benzer yönü ise, 1995 yılında RP’nin birinci parti olmasının sonucunda merkez kanatta oluşan tepkinin, AKP’nin iktidara gelmesi karşısında da benzer tepkiyi göstermesidir⁸²⁴.

3 Kasım 2002 seçimleri sonucunda ortaya çıkan siyasal tabloyu, 12 Eylül süreciyle değerlendirecek olursak, 3 Kasım seçimleri, 12 Eylül rejiminin devamlılığını şiar edinmiş merkez sağ ve sol partilerin hemen hemen tümünü silmiş, geleneksel siyasal liderleriyle birlikte çökertmiştir. Bu çöküntü, siyasi arenada bir temizlik dalgasının yaşanmasına sebep olmuştur.

---

⁸²³ Bu oran, iki kavramın dışında araştırmada “milliyetçi, İslamcı, liberal” vb. tüm sağ siyaseti kapsayacak biçimde değerlendirilmiştir. Bunun nedeni, bu tür farklı isimlerle kurulan siyasi partilerin tümünün kendilerini “sağ” ideoloji ile tanımlamalarıdır.

⁸²⁴ Tanıl Bora, “2002 Seçimi ve Siyasi Güzergah Problemleri”, **Birikim dergisi**, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002, s. 29.30.

3 Kasım seçimlerinin ortaya koyduğu sonuçlar dikkat çekici olduğu kadar, iyi değerlendirilmesi gereken bir sürecin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu seçimlerle;

- ANAP'ın tek başına iktidar olduğu son süreçten sonra ilk kez bir siyasal parti %34'ün üzerinde oy alarak TBMM'deki sandalyelerin 365'ini elde etmiştir.
- Türk siyasal tarihinde ilk defa koalisyon hükümetini oluşturan partilerin tümü parlamento dışında kalmıştır.
- Bir önceki seçimde en fazla oyu alan (%22) ve iktidar olan bir siyasi parti (DSP) tam yirmi kat küçülerek barajın altında kalmış, siyasetten neredeyse tamamen tasfiye olmuştur⁸²⁵.

3 Kasım'ın ortaya çıkardığı en önemli sonuç, iktidar ortağı partileri ve muhalefet partilerini meclis dışında bırakması ve yeni bir siyasal zihniyete sahip olduğunu iddia eden yeni bir partinin tek başına iktidar olmasıdır. Böylece milli görüş geleneğinden gelen bir siyasi parti, ilk defa halkın büyük desteğini alarak iktidara gelmiştir.

3 Kasım 2002 seçimlerinden AKP'nin tek başına iktidara gelmesi süreci değerlendirilecek olursa, sebepler birkaç temel faktör üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki, özellikle 1980 sonrası süreçte iktidar olan merkez sağ ve merkez sol siyaset anlayışının toplumun merkezince kabul görmemesi ve neoliberal hegemonyanın zayıflamasıdır. Bu durum siyasetin yeniden yapılanma arayışlarına yol açmış ve yeni bir parti olan, geçmişte de merkez siyaset anlayışına tepkili yaklaşan AKP'nin bu süreçte medyanın da desteğiyle yeni bir parti imajıyla toplumda bir umut kaynağı olmasına yol açmıştır. İkinci önemli neden ise AKP'nin 33 yıllık "Milli Görüş Hareketi"nden gelmesi ve kazandığı toplumsal desteğin belli bir bölümünün bu tabana dayanmasıdır. Bir diğer neden ise AKP'nin mazlum, denenmemiş ve "pragmatik" lideri Tayyip Erdoğan'ın sergilediği liderlik faktörünün

---

⁸²⁵ Üzeyir Tekin, **AK Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği**, Orient Yayınları, Ankara, 2004. s. 153-154.

etkisidir. Son neden ise, halkın diğer siyasilere duyduğu tepkiselliğin varlığı ve AKP'nin denenmemiş bir siyasi parti olmasıdır.

Turgut Özal'ın öncülüğünü yaptığı ekonomik liberalleşme girişimi, siyasetle uzantısı olmayan, fırsatçılığı ve iş bitiriciliği öne çıkaran bir liberalizmdi. Bu sebeple ekonomik liberalizm, bir tür ilkel sermaye birikimi anlayışı içerisinde gelişmiş, üretmek değer biriktirmek yerine, var olan değerlere el koyma ve bu amaçla siyasal güç elde etme sisteminin temeline oturmuştur. Bu süreçte, ücretli emek reel anlamda değer kaybetmiş ve taşranın yükselen girişimci kesimiyle, geleneksel Cumhuriyet burjuvazisi arasında rekabet başlamıştır. Özal'ın pragmatik siyaset anlayışı ışığında uygulamaya konan “muhafazakâr-liberal sentez”, böylece salt ekonomik dinamizm ile siyaseti kendi içine çekerek, onu araçsallaştırmıştır. Böylece, rejim açısından meşru, dolayısıyla icazetli olan 12 Eylül siyasi partileri, ekonomik çıkar dağıtımının aracı kurumları haline gelmişlerdir. Bu yüzden, 1990'lı ve 2000'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler, siyasal krizlere, siyasal krizler ise ekonomik krizlere sebep olmuştur. Bu durum ekonomik ve siyasal istikrarsızlığın başlıca sebebi olarak görülmektedir.

Yaşanan ekonomik krizler, korumacı politikaların hedeflediği geleneksel orta sınıfları şiddetle sarsmıştır. Kentli esnaf ve orta boy tüccardan, Batı Anadolu'nun orta boy çiftçilerinden, ağırlıklı kesimi kamuda çalışan ücretlilerden ve toplu sözleşme hakkı sayesinde alım gücünü arttırabilen büyük özel işletme çalışanlarından oluşan bu orta sınıf, uygulanan politikalarla merkez konumunu kaybetmiştir. Bu boşluğu, 1990'larda yeni bir orta sınıf doldurmaya başlamıştır. Daha çok orta boy kentlerde oturan, çoğunluğu küçük veya orta boy işletmelerde çalışan, bir kısmı hem işveren, hem de çalışan konumunda olan bu kesim, geleneksel taşra esnaf ve tüccar zümresiyle bütünleşerek yeni orta sınıfı oluşturmaya başlamıştır. İnsel, bu yeni orta sınıfı şöyle tanımlamaktadır:

“Kültürel olarak muhafazakâr, siyasal olarak ılımlı otoriter ve milliyetçi, ekonomik alanda ise, liberal ya da daha doğru tabirle serbest girişimci olan bu yeni orta sınıfın temsilciliğini ANAP'ın giderek kaybetmesinin yarattığı boşluk, 1995'ten 3 Kasım seçimlerine gelene kadar ki siyasal belirsizlik ortamını yarattı. 3 Kasım seçimlerinden çıkan

sonuç, bu yeni orta sınıfın temsilcisi olma mücadelesini açık bir üstünlükle AKP'nin şimdilik kazandığını gösteriyor”⁸²⁶.

Seçim verilerinden ortaya çıkan sonuca bakıldığında, AKP'nin özellikle muhafazakâr sağ seçmenden oy aldığı görülmektedir. Ayrıca AKP'nin, yüksek oranlarda oy aldığı illere dikkat edildiğinde, bunların önemli ölçüde 1983 ve 87'de ANAP'ın birinci çıktığı yerler olduğu da görülmektedir. Mesela Ankara, Kayseri, Konya, Malatya gibi illerde AKP yüksek oranlarda oy almış, toplamda sadece bu illerden 50 milletvekili çıkarmıştır. Yani seçmenle birlikte AKP'nin, 1983-1987 yıllarındaki ANAP'ın oylarını aldığı görülmektedir. AKP'nin toplumsal taban itibariyle sadece kent çevrelerindeki yoksulların ve ezilmişlerin oylarını aldığını belirtmek eksik bir analiz olacaktır. Bu bağlamda denilebilir ki, AKP, hem Anadolu'nun kırsal kesimlerinden, hem kent varoşlarından hem de Anadolu girişimcilerinden destek bulmuştur⁸²⁷.

AKP, 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri'nde çok farklı kesimlerden oy toplamıştır. Farklı kesimlerin farklı nitelikleri, partinin kimliğini belirleme noktasında belirsizliğe sebep olmuştur. Ancak AKP kendi kimliğini ileriki yıllarda daha açık bir biçimde ortaya koymuştur. AKP'nin, toplumsal taban itibariyle İslamcı bir rejim değişikliğinden ziyade, çevrecil talepleri yansıttığı söylenebilir. Bu kitle, geleneksel olarak ideolojik değil kalkınmacı, devlete karşı değil ama resmiyete mesafeli merkez sağ bir nitelik göstermektedir. AKP ise, toplumun tüm kesimlerini temsil ettiğini iddia etmektedir. Bu anlamda, AKP, muhafazakâr, milliyetçi ve dindar bir tabana dayanmakla birlikte, AB'ye ve demokratikleşmeye öncelik veren programı sayesinde liberal hatta neoliberal bir görünüm sergilemekte ve bu yönde merkez sağ tabanı da içerisinde barındıran post-İslami bir harekettir.

3.2.4 İslamcı Hareketin Postmodern Dönüşümü

İslamcı hareketlerin tümünde takınılan genel tutum, Batı'nın fikri anlamda içinde bulunduğu durumla yakından ilgilidir. İslamcıların fikirleri Batı'da yükselen

⁸²⁶ Ahmet İnsel, “Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakârlık”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002, s. 22.

⁸²⁷ Tekin, s. 177.

değerlere göre şekillenmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde pozitivist izler taşıyan İslamcılar, meşrutiyet döneminde meşrutiyetçi, Cumhuriyet döneminde Cumhuriyetçi, Sosyalizmin yükseldiği dönemde İslamcı Sosyalist, milliyetçiliğin yükseldiği dönemde milliyetçi, liberalizmin yükseldiği dönemde serbest piyasacı, değişimci, çoğulcu ve sivil toplumcu olmuştur.

Oliver Roy, İslamcı aydınları fikri kimlikleri temelinde tanımlamış ve 1950'li yıllarda kırmızı bayrağın altında yürüyenlerin bugün yeşil sancağın altında yürüdüklerini belirtmiştir. O'na göre bu aydın kitle toplumsal olarak düşündüğü bir yerde de değildir. Bilgi, ansiklopedik ve dolaysız bir biçimde edinilmiş ve kendi çizdiği yol çerçevesinde bilgi parçacıklarını kurgulamıştır⁸²⁸.

Postmodernizmin etkisi altında kalan İslamcılar, genel anlamda kentli-üniversiteli çevredendir. Yani modernleşme-gelenekselleşme çatışmasının yoğun olduğu bir sosyal yapının ve ortamın sonucudur. Adeta büyük kentlerde yer alan toplumsal yaşamın içinde var olmaya çalışan İslamcı gencin düşünsel anlamda dışavurumudur⁸²⁹. Bu kitle okur-yazarlığın artmasıyla birlikte din adamlarının elinde olan kültür tekeline de son vermişlerdir⁸³⁰.

Modernizmin içine düştüğü kriz İslamcı hareket ve eleştiri için elverişli bir ortam hazırlamıştır. İslamcılık ile postmodernizm arasındaki benzerlikleri ortaya koymak, ikisinin aynı şey olduğunu söylemek veya İslamcılığa siyasi açıdan meşrutiyet kazandırmak anlamına gelmez. Postmodernizm gibi İslamcılık da modernizme anlamlı eleştiriler yöneltmiş ve modernist kabullerin içine düştüğü kriz ortamında geniş kabul görmüştür. Postmodernizm, "büyük anlatılar"ın peşinden gitmenin yanlış olduğunu, bilimsel yöntemlerle kapsamlı bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını ileri sürer⁸³¹. Postmodernizm açısından akıl, bilginin güvenilir bir kaynağı olamaz, çünkü aklın kendisi bir hegemonya projesidir. Bu anlamda nihai doğruya

⁸²⁸ Oliver Roy, **Siyasal İslamın İflası**, çev. Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 18-132.

⁸²⁹ Michael E. Meeker, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Müslüman Aydınları", **Bilgi ve Hikmet**, Kış, 1993, S: 1, s. 159; Richard Tapper, **Çağdaş Türkiye'de İslam**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 261-299.

⁸³⁰ Necdet Subaşı, **Türk Aydınlarının Din Anlayışı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 93.

⁸³¹ Steven Seidman, "The End of Sociological Theory: The Postmodern Hope", **Sociological Theory**, 1991.

ulaşmak mümkün değildir. Herkesin kendi doğruları vardır ve nesnel, bilinebilir doğrular olmadığı zaman öznel inançlarla baş başa kalırız. Böylece dinin modernizmi yadsıması ile, postmodernizmin yadsıması arasındaki paralellik açığa çıkmaktadır. Bu anlamda modernizmin içinde bulunduğu krizin en önemli nedeni, akıl sayesinde insanların doğaya egemen olup onu denetim altına alabileceğine olan inancın yıkılmasıdır⁸³².

Türkiye’de İslamcılarının günümüzde modern devleti eleştirmelerinde ve liberal dönüşümleri ve değişimleri şiddetle savunmalarında, Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu’sunda etnik temelli bir problemin devam etmesinin büyük etkisi vardır. Bugüne kadar uygulanan askeri operasyonların çözüm getirmemesi, İslamcılarının bu politikalarına zemin oluşturmuştur. 1980 sonrası İslamcı partilerin Güneydoğu’ya ilişkin çözüm önerileri postmodern-neoliberal ölçekte, kimlik siyaseti ekseninde yer almaktadır⁸³³. Günümüzde AKP’nin de bölgeye yönelik uygulamaları aynı çerçevede değerlendirilebilir.

Bulaç, son süreçte Batı demokrasisi ve liberalizminin etkisi altında kalmıştır. Örneğin bir yazısında konuyla ilgili olarak, Müslümanların temel özgürlükler ve haklar, insan hakları, açık toplum, siyasal katılım, serbest örgütlenme, söz ve düşünce hürriyeti vb. alanlarda herkesten çok mücadele etmelerinin onların görev ve sorumluluğu olduğunu belirtir⁸³⁴. Zengin de piyasa ekonomisine karşı olmadıklarını, piyasaya müdahalenin İslamiyet açısından normal olduğunu belirtmektedir⁸³⁵.

İslami hareket yeni dönemde merkeze karşı merkez-kaç güçlerin yanında durarak değişimden yana tavır almaktadır. Metiner’e göre bu bağlamda özgürlükçü, çoğulcu ve hoşgörülü bir bakış açısı esas alınacaktır. İslami hareket yeni döneme uygun yeni teoriler eşliğinde mutlaka yeni pratikler edinme zorunluluğuyla karşı karşıyadır.

---

⁸³² Haldun Gülalp, **Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 133-134.

⁸³³ Bu önerilere tezin ikinci bölümünde “Postmodernizmin Siyasal İslam’a Etkisi” alt başlığında yer almaktadır.

⁸³⁴ Bulaç, “İslam Özgür Bir Ortamda Gelişir”, **Yeni Zemin**, Nisan 1993, S:4, s. 73.

⁸³⁵ Bahri Zengin, **Özgürleşerek Birlikte Yaşamak** (Hukuk Toplulukları Birliği), Birleşik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 135.

Postmodernizmdeki çok kültürlülük ilkesinin benzerini İslamcılarda “çoğulculuk” ve “sivil toplumculuk” ilkesi biçiminde görmek mümkündür. Gerçekte önceki ilkelere bağlılıklarını sürdüren İslamcılar ön plana çıkma gayreti içerisinde bu ilkeleri özellikle gündemde tutmaya devam etmektedir. Onlara göre modernizm ve pozitivist kültür diğer unsurlara yer vermemek anlamında tekçidir. İslam ise modernizmin aksine çoğulcu, özgürlükçü ve sivil toplumdur⁸³⁶. Çelik de gerçek çoğulculuğun dinden gelebileceğini savunarak şunları söyler:

“Din de ilahi kimlik ile üretilen çoğulculuk, çoğulculuğu sahileştirecek ‘etik’in temel kaynağıdır. İdeolojizmden arındırılmasıyla, dinin Allah’a has kılınmasının yolu açılır ve din, gerçek bir kimlik inşasının ve siyasi çoğulculuğun kaynağı olarak insana olan çağrısını gerçekleştirir”⁸³⁷.

Coşkun da Kuran’ın hermönetik yanından bahsederek, eşitçilik ve özgürlükçülüğün İslam’ın toplumsal tarihinde en güçlü muhalefet gerekçelerinden olduğunu vurgular⁸³⁸.

İslamcıların devlete ilişkin görüşleri de farklılık arz etmektedir. Devlet, yürütmeyi üstlenen bir mekanizma olarak farklı hukuk topluluklarının seçtiği temsilciler aracılığıyla toplumu bir arada tutmaktadır. Görevi, merkezden belirlediği bir yaşam formunu, eğitim felsefesini, dini, ideolojiyi ve hukuku yaymaktan ziyade, iç güvenlik, adalet ve dış savunma gibi klasik liberal görüşe uygun bir işlev görmektir⁸³⁹. Bu modelde yönetimin tekniği olan siyaset, siyasi birliğin hukuki topluluklarına dönük yönüyle dini, kültürel ve hukuki çoğulculuğu öngörürken, yönetim aygıtı yönüyle ortak ve bölünmez hizmetlerin toplamı yürütmede toplanmıştır.

İslamcıların çoğulculuk, çok-kültürlülük, katılımcılık, özgürlükçülük, yeniden dine dönüş ve dinsel temaları ve ilkeleri ile modernizmin sonu ve eleştirisi, devletin küçülmesi veya otoritenin paylaşımı gibi konularda postmodernizm ile aynı noktada

⁸³⁶ Ali Bulaç, **İslam ve Fanatizm**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 39.

⁸³⁷ Ömer Çelik, “Yaşamın Diyalektiği ve Dinin Sözü”, **Bilgi ve Hikmet**, Güz 1994, S:8, s. 37.

⁸³⁸ Ali Coşkun, “Tarihi ve Toplumsal Bağlamı İçerisinde İslam’ın Dinamikleri”, **Bilgi ve Hikmet**, Güz 1994, S: 6, s. 63.

⁸³⁹ Ali Bulaç, **Modern Ulus Devlet**, İz Yayınları, İstanbul, 1995, s. 264-265.

olduğu söylenebilir. Ancak Bulaç ve arkadaşlarının olaylara bakış açıları yüzeysel ve tutarsızdır.

Bulaç ve arkadaşları modernizmi eleştirirken, postmodernistlerin etkisi altında oldukları gibi, modernizmin aktüel versiyonu olan liberalizm ve postmodernizmin ekonomik boyutu olan neoliberalizmin etkisi altındadır. Açıklık, şeffaflık, değişim, çoğulculuk, katılımcılık, özgürlükçülük ve sivil toplumculuk gibi kavramların Türkiye’de ve Dünya’da 1980 sonrası liberal ve neoliberal değişimlerle gündeme geldiği açıktır.

İslamcılar, standartlaşmayı getiren Batı küreselleşmesine karşı farklılığı, yerelliği ön plana çıkarmışlar, devleti ve devletçiliği eleştirmişler, ülkenin önde gelen sivil gücü olmuşlardır⁸⁴⁰. Bu süreçte İslam adına toplum farklı ve iletişimsiz kategorilere ayrılmış ve İslamcı düşünce “ben” ve “öteki” arasındaki karşıtlığa kendisini hapsetmiştir.

Yeniden dine dönüş ve canlanmayla ilgili olarak İslamcıların ortaya attıkları fikirler duygusal ve popülist bir özellik göstermektedir. Özellikle ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal yapıda var olan derin krizlerin cemaat ve tarikatların güçlenmesine yol açtığı gerçekliği göz ardı edilmektedir. Bu gelişmeyi yeniden dine dönüş olarak adlandırmak ütöpik bir varsayımdır. Modern cemiyetlerde daha şahsi, daha akılcı ve daha içten yaşanan yeni bir dindarlık şeklinin özellikle şehirlerden başlayarak yayıldığı bir gerçeklik olmakla birlikte, bu gerçeklik konjonktürel ve geçici bir eğilim olarak adlandırılabilir. Türkiye’de Refah Partisi ve benzeri partilerle, cemaat ve tarikatlara gidenlerin genel anlamda İslami kaygı ve endişelerden ziyade, ekonomik, sosyal ve psikolojik sebeplerden gittiğini gözlemlemek mümkündür.

İslamcılar, İslam’ın çoğulcu, özgürlükçü, küçük devleti esas alan, piyasa ekonomisini hedefleyen yönlerini, dünyanın genelinde bu tür kavramların ve olguların yükselmesiyle keşfetmişlerdir. Dolayısıyla İslamcılar Batı’ya özgü modern kavramların içeriklerini İslamileştirmekten öteye geçememişlerdir. Nitekim seçimi

---

⁸⁴⁰ Ali Bayramoğlu, “İslam ve Batı”, 04. Nisan 1995 tarihli Yeni Yüzyıl Gazetesi.

İslam siyasetinin temelini koyan İslamcılar, gerçekte Batı tipi parlamenter seçimin etkisi altında İslam'daki biat müessesesini içerik olarak değiştirmekte, yanlış algılayıp, yanlış yorumlamaktadırlar.

Liberal değişimlerin en önemli yansımalarından biri de adem-i merkeziyetçilik yani yerinden yönetimdir. Nitekim 1980 sonrası İslamcıların özellikle de RP'nin yerel yönetimleri eline geçirmesiyle birlikte bu kavramın ne kadar önemli olduğunu fark etmesi aynı sürece denk gelmektedir. Nitekim devletin küçülmesiyle ilgili olarak temel argümanlardan birisi de budur. Ancak son süreçte Batı'da adem-i merkeziyetçilik yadsınmaya ve tehlikeli bir gelişme olarak algılanmaya başlanmıştır. Toffler, politik adem-i merkezileştirmenin demokrasi için bir güvence olmadığını belirterek, bu durumun yerel tiranlıklara yol açabileceğinden bahsetmektedir⁸⁴¹.

İslamcıların sivil topluma yönelik düşünceleri ise özellikle Türkiye'de bir devlet-toplum karşıtlığına dayandırılmaktadır. Böylece devlete karşı toplum savunması yapılmakta, bu durumun demokrasinin bir gereği olduğu vurgulanmaktadır. Bu tutum popülizmin işaretlerini taşımaktan öteye geçmemektedir. Çünkü popülizm, bir topluluğa, kültüre olan inancı savunduğu gibi, toplumun devletten daha eski, daha iyi ve daha güçlü olduğunu vurgular. Dolayısıyla sivil toplumu dar anlamda devletin ve ekonomik sürecin dışında kalan toplumsal hayatın tümüyle özdeşleştirmek hatalı bir yaklaşımdır⁸⁴².

Müslüman burjuvazinin (İslami sermayenin) son dönemde yükselişe geçmesi, İslami liberalizm doktrininin tartışılmasına ve uygulanmasına yol açmış, bu çerçevede devlet egemenliğinin aşındırılmasına yönelik çabalar hız kazanmıştır. Bu gelişmeler İslami liberalizmin geleceği konusunda kısa vadede umutlu bir tablo çizse de uzun vadede bu durumun sürekli olması mümkün görünmemektedir.

---

⁸⁴¹ Alvin Toffler, **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak** (Üçüncü Dalganın Politikası), çev. Zülfü Dicleli, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 101.

⁸⁴² Ali Yaşar Sarıbay, **Postmodernite Sivil Toplum ve İslam**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 195.

Bugün çok-kültürlülük, çok-kimliklilik, parçalanma, çeşitlilik bağlamında düşünüldüğünde Türkiye’de insanların önemli bir kesiminin postmodern bir durumda olduğu söylenebilmektedir. Özellikle 1980 sonrası parçalanma, çoğulculuk, çok-kimliklilik ve çok-kültürlülük toplumsal alana ve sosyal yapıya yansımıştır. Toplumsal kategori olarak 1980 sonrasının postmodernistlerinin başında İslamcılar yer almaktadır.

Siyasal anlamda, 1980 sonrasının postmodern partisi olan ANAP, modernizm-postmodernizm, değişim, liberalizm, çoğulculuk, açıklık ve sivil toplumculuk gibi kavramların yoğun olarak tartışıldığı bir ortamda iktidara gelmiş ve kendi iktidarı döneminde aynı konuların tartışılmasına ve uygulanmasına katkı sağlamıştır. Partinin postmodernist olarak kabul edilmesinin en önemli sebebi ise Türkiye’yi çok-kültürlü, çok-kimlikli bir mozaik olarak kabul ederek, dört eğilimi birleştirmeye ve uzlaştırmaya çalışmasıdır⁸⁴³. Türkiye’nin bir kültür ve kimlik mozaığı olduğunu her fırsatta belirterek, herkesin mevcut durumunu koruyarak yaşamasının önemini sürekli olarak vurgulamıştır. Öyle ki ANAP federasyonun bile tartışılması gerekliliğini belirterek, kendisinin de etnik kökeninden bahsetmekten geri kalmamıştır.

Özal ve ANAP, postmodernizmin en önemli unsurlarından olan kitle kültürü ve tüketim toplumunu Türk toplumuna empoze eden ilk şahıs ve parti olmuştur. Özal döneminde Türkiye’nin hızla bir tüketim toplumuna dönüşmesi ve özellikle de dindarların ve İslamcılarının bu topluma eklenmesi süreci başarılı bir biçimde gerçekleşmiştir⁸⁴⁴. Özal bu süreçte dindarları siyasi iktidarda pay sahibi yaparak, eski devletçi politikaların aksine onları devlete değil de, serbest pazar politikalarının belirleyiciliğinde yeniden yapılanan sisteme başarılı bir biçimde eklemiştir. Sonuçta dindarlar kendilerini tüketim toplumunun gereklerine göre biçimlendirme sürecine girmişlerdir. Böylece İslamcı kitleler, toplumsal arenada eşit bir düzlem içerisinde yer alarak, meşru bir görünüm sergilemeye başlamışlardır⁸⁴⁵. Bu kitleler

---

⁸⁴³ Ali Akay, **Konumlar**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991, s. 17.

⁸⁴⁴ Ruşen Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi** (Refah Partisini Anlamak), Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 74-75.

⁸⁴⁵ Çakır, s. 74-75.

RP'nin iktidar olduğu süreçte, RP içerisinde ayrımlaşmaya giderek “yenilikçi kanat” şeklinde kendilerini isimlendirmeye başlamışlardır. 1994 Krizi, RP'yi öne çıkarmış, bu parti geniş halk kitlelerinin tepkisini sandıkta toplayıp, 1995 seçimlerinde birinci parti olarak iktidara gelmiştir. Ancak Refah-Yol hükümetinin, Refah kanadının, demeçlerinin ve uygulamalarının İslamcı bir parti görüntüsü çizmesi ve kamuoyunda tepkilere neden olması, 28 Şubat sürecini beraberinde getirmiştir. Bu sürecin etkisiyle hükümet istifa etmiş, kısa bir süre sonra da Refah Partisi kapatılmıştır.

28 Şubat 1997 sonrası Refah Partisi içerisinde yaşanan gelişmeler parti içinde yeni oluşumlara zemin hazırlamıştır. 1980 sonrası parti içinde aktif rol oynayan kesimler 28 Şubat sonrası yaşanan gelişmeleri farklı şekilde yorumlamıştır. Bu yorum değişikliği beraberinde milli görüş ideolojisinin ve Erbakan'ın eleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. “İktidar olduk ama muktedir olmadık” sözü, Mili Görüş hareketi için üzerinde düşünülmesi gereken bir sürecin başlangıcının habercisi olmuştur⁸⁴⁶.

Milli Görüş Hareketi RP'den sonra kurulan Fazilet Partisiyle (FP) yeniden siyaset sahnesinde yerini almıştır. Söylemsel olarak, FP olabildiğince modern bir görünüm sergilemekle birlikte, cemaatçi bir içeriğe sahipti. Necmettin Erbakan'ın tek adamcılığı ve soğuk savaş yıllarının politik alışkanlıklarından kalma gelenekçi karizmatik yapısı cemaatçi yapının önemli özelliklerindedir. RP içinde başlayan parti içi muhalefeti FP'nin kurulmasıyla daha da şiddetlenmiştir. Partinin cemaatçi yapısının korunmasına taraftar olanlar “gelenekçiler” buna karşı çıkanlar da “yenilikçiler” olarak adlandırılmıştır. Kendi deyimleriyle erdemliler hareketi veya yenilikçi hareket, kitleleşme, parti tabanını dinleme, Erbakan'ın katı merkezi disiplinine muhalefet ve merkeze kayma bağlamında değişimden yana tavır koyarken, gelenekçiler, Milli Görüş geleneğinin sürdürülmesini, dolayısıyla var olan geleneksel politikanın sürdürülmesinden yana tavır sergilemişlerdir.

---

⁸⁴⁶ y.a.g.e., s. 18.

FP'nin kongresinde gelenekçi kanattan Necmettin Erbakan'ın adayı Recai Kutan'a karşı yenilikçi kanattan değişim isteyen Abdullah Gül aday gösterilmiştir. Fazilet Partisi'nin "ak saçlılar" grubuna karşı, Gül kongreyi, 633'e karşı 521 oyla kaybetmiş, ancak kongre kaybedilse de bu sayede "yenilikçi kanat" gücünü kanıtlamıştır. Gül'ün adaylığı, parti içindeki ilk örgütlü muhalefet hareketidir. 1996'daki bu kongre sonrasında artık Fazilet Partisi genel merkezinin karşısında, teşkilatın yarısının desteğini arkasına almış bir Abdullah Gül vardı. Bu nedenle yenilikçilere artık "azınlık"ya da "bölücü" suçlamasında bulunmak da mümkün olmamıştır⁸⁴⁷. Abdullah Gül bu süreçten itibaren, Bülent Arınç, Abdüllatif Şener gibi parti içinde etkisi olan isimlerle birlikte hareket etmiştir. Milli Görüş hareketinde FP'nin olağan kongresinden sonra başlayan ayrışma sürecini, Selim'e değerlendiren Abdullah Gül şunları söylemektedir:

*"...kongreden sonra bizleri kötölemek için parti içinde toplantılar yapıldı. Gizli kapaklı ajanlığımız, Amerika ve İsrail'le ilişkilerimiz, yalan yanlış bir sürü kötü şeyler söylendi. Sonra, bizleri kongrede destekleyen iller görevden alınmaya başlandı..."*⁸⁴⁸.

Milli Görüş hareketinin cemaatsel yapısına aykırı bir hareket olarak görülen iki adaylı kongreye ilişkin görüşlerini açıklayan Abdullah Gül, Milliyet gazetesine yazdığı köşe yazısında şunları belirtmiştir:

*"FP bir siyasi parti olmasına rağmen siyasetle, gerçek anlamda Pazar günkü kongresinde tanıştı denilse yanlış olmaz. FP'nin temsil ettiği siyasi harekette, ilk defa iki adayla seçime gidilmesi kongreye büyük bir coşku, heyecan ve dinamizm kazandırdı... FP geleneğinde ilk defa kamuoyu önünde özeleştiri yapılabildiği..."*⁸⁴⁹.

Yıldırım'a göre, bu süreçte Milli Görüş hareketi, tam bir "siyasal şizofreni"yi yaşamıştır. Parti ile taban arasında derin bir kriz oluşmuş ve bu kriz bölünmeyle sonuçlanmıştır⁸⁵⁰. RP'nin kapatılmasıyla kurulan Fazilet Partisi de, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan bir partinin devamı olduğundan kapatılmış, Fazilet

⁸⁴⁷ İ. Dağı, Batılılaşma Korkusu, Ankara, Liberte Yayınları 2003, s.12.; y.a.g.e., s. 15.

⁸⁴⁸ Y.a.g.e., s. 149.

⁸⁴⁹ 17.05. 2000 tarihli Milliyet Gazetesi,

⁸⁵⁰ E. Yıldırım, "AKP: Bir Politik Tasarının Sosyolojik Temsiliyeti", Birikim 2002, Sayı: 163-164, s. 67.

Partisi'nin kapatılmasıyla Milli Görüş Hareket'i, Saadet Partisi (SP) ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) olarak ikiye bölünmüştür. O dönemde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin şimdiki genel başkanı ve aynı zamanda başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan, İstanbul Büyük Şehir Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde Siirt'te okuduğu bir şiir nedeniyle, TCK'nın 312. maddesi uyarınca yargılanmış, Diyarbakır DGM, 21 Haziran 1998'de Erdoğan'ı bir yıl hapis ve 860 bin lira ağır para cezasına çarptırmanın yanı sıra, artık siyasetten de men etmiştir. Tayyip Erdoğan cezaevindeyken yenilikçi kanatta yeni parti kurma hazırlıkları da başlamıştı⁸⁵¹. Erdoğan, partileşme süreçleriyle ilgili şunları söylemiştir:

“...tabi bizim gelecekle ilgili yapacağımız bir fikri alt yapı çalışmasına yönelik bazı çalışmalar yaptım. Bu çalışmaların içerisinde tüzüktü, programdı ve değişik siyasi partilerin tüzüklerini yurt içinde ve yurt dışında bunları inceleme fırsatı buldum.”⁸⁵²

Erdoğan önderliğinde yenilikçiler artık değişik mesajı ile ortaya çıkarken Milli Görüş ve Erbakan çizgisinden ayrıldıklarını her fırsatta vurgulamışlardır. Yenilikçiler toplumsal alanda kendilerine destek bulmuş, yeni bir parti kuracaklarını kamuoyuna bildirmişlerdir. Bu süreçte Tayyip Erdoğan'ın yasağının kaldırılması ile ilgili yorumlar da gündeme gelmiştir. Yenilikçi kanat, farklı partilerden gelen milletvekilleriyle birlikte çalışmalarını 14 Ağustos 2001'de tamamlayarak Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) adıyla 39. parti olarak Türk siyasal yaşamında yerini almıştır. Tayyip Erdoğan, bu süreci şu sözlerle değerlendirmiştir:

“Bu çalışmanın içerisinde Abdullah Gül Bey, Abdüllatif Şener, Abdülkadir Aksu, Cemil çiçek, Melih Gökçek, İsmail Kahraman, Atlan Karapaşaoğlu, Bülent Arınç bir de Abdullah Çalışkan bey vardı. Böyle bir çalışma grubuyla bunu yürüttük. Tüzük çalışmalarıyla ilgili de Hayati Yazıcı, Sadık Yakut, Mehmet Ali Şahin bey çalışma yaptılar. Daha sonra da Afyon'daki toplantıyla, 81 vilayete taşındık. Bu hazırlıklar uzun bir sürecin neticesiydi ve bu yaptığımız hazırlıkları orada sunduk ve tartışmaya açtık... Tartışmaların hepsi kayıtlara alındı, çözümden sonra tekrar kurulan bir 10 kişilik heyetle ve 3 kişilik tüzük heyetiyle birlikte Bilkent'te arkadaşlarımız bir çalışmaya girdiler ve olayı nihai bir

⁸⁵¹ Y. Akdoğan, AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 12.

⁸⁵² Ü. Tekin, AK Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği, Orient Yayınları, Ankara, 2004, s. 71.

neticeye vardırıldılar. O da zaten partimizin 14 Ağustos 2001'deki program ve tüzüğü oldu."⁸⁵³.

Partinin kuruluşu esnasında ve seçim sürecinde, özellikle ANAP'tan Erkan Mumcu, DYP'den Köksal Toptan ve Mehmet Dülger'in partiye katılması, AKP'nin, kadrolar itibarıyla Milli Görüş çerçevesinde kalmayacağını bir göstergesi olmuştur. Dolayısıyla yeni kurulan AKP, yalnız Milli Görüş tabanını değil, tüm Türkiye'yi temsil etmeyi amaçlamıştır. FP'nin kapatılmasıyla bağımsız olan 51 milletvekili AKP'ye geçmişlerdir. Böylece kuruluşuyla birlikte AKP farklı partilerden gelen milletvekilleriyle 21. yasama döneminde TBMM 'de bir grup kurarak temsil edilmiş⁸⁵⁴, Parti grup başkanlığını Manisa milletvekili Bülent Arınç yapmıştır.

AKP kurulurken, temel sloganını, postmodern temalar olan değiştik ve yenilendik kavramları üzerine kurmuştur. AKP'lilerin Milli Görüş Hareketi'nin bir devamı olmadıklarını birçok defa yinelemeleri ve Erdoğan'ın "*Milli Görüş gömleğini çıkarttık.*"⁸⁵⁵ demesine karşılık Erbakan "*AK Partililer gömleksiz de taklitçi.*"⁸⁵⁶ diyerek cevap vermiştir. Gerçekte Erdoğan'ın bu ifadesi, İslamcılarının postmodern değişimi olarak değerlendirilebilir. AKP farklı bir siyasi parti olduğunu ve siyasi kimlik bakımından da Milli Görüş adıyla anılmak istemediğini belirtmeye çalışmıştır.

Nuray Mert'e göre AKP, geleneksel sağ partiler gibi, askerin siyasete müdahale ettiği 28 Şubat sürecinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Mert'e göre, geleneksel sağ partilerin ortaya çıkışı ve oy potansiyellerinin artışı tarihsel süreç içerisinde askerin siyasete müdahalesi sonrasında denk düşmektedir. Bu anlamda sağ partiler mevcut konumlarını, büyük ölçüde bir önceki askeri müdahaleye

⁸⁵³ 20.10.2002, CNN Türk Röportajı; Y. Selim, Gülün Adı, s. 74.

⁸⁵⁴ AK Parti'ye katılan isimler şunlardır; Abdulkadir Aksu, Abdullah Gül, Abdullah Veli Seyda, Abdullulatif Şener, Ahmet Nurettin Aydın, Aktif Güllü, Ali Coşkun, Ali Sezai, Bülent Arınç, Ertuğrul Yalçınbayır, Eyü Fatsa, Eyüp Sanay, Faruk Çelik, Hüseyin Arı, Hüseyin Çelik, Hüseyin Kansu, İlyas Arslan, İrfan Gündüz, İsmail Alptekin, İsmail Özgün, Kemal Albayrak, M. Ergün Dağcıoğlu, M. Altan Karapaşaoğlu, M. Vecdi Gönül, Mahfuz Güler, Mahmut Göksu, M. Ejder Arvas, Mehmet Özyol, Mehmet Çiçek, Mehmet Elkatmış, M. Ali Şahin, Mehmet Fırat, Musa Uzun Kaya, Mustafa Baş, Necati Çetinkaya, Nurettin Aktaş, Osman Arslan, Osman Pepe, Özkan Öksüz, Ramazan Toprak, Remzi Çetin, Sadık Yakut, Sait Açıba, Salih Kapusuz, Sebahattin Yıldız, Şükrü Ünal, Tevhit Karakaya, Yahya Akman, Zeki Ergezen, Zeki Ünal, Zülfikar İzol, Nevzat Yalçıntaş.

⁸⁵⁵ 12.06.2003 tarihli Yeni Şafak Gazetesi.

⁸⁵⁶ 15.06.2003 tarihli Milliyet Gazetesi.

borçludurlar. Örneğin, 1960 İhtilali Adalet Partisi'nin konumunu, 1980 İhtilali ise Anavatan Partisi'nin konumunu belirlemiştir. Mert'e göre bu örneklerde olduğu gibi 28 Şubat süreci de başta Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere AKP'lilerin Partililerin önünü açmıştır. Bu anlamda 28 Şubat sonrası siyasal yelpazenin sağında meydana gelen boşluğu AKP doldurmuştur⁸⁵⁷.

Tayyip Erdoğan kuruluşunun hemen ardından partinin siyasi kimliği ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“ Şu anda bizim bu noktada AK Parti olarak böyle bir markaya ihtiyacımız yok. Biz şu anda farklı bir markanın peşindeyiz bunu oluşturmanın gayreti içindeyiz. Bu da nedir “muhafazakâr demokrasi” diyoruz. Kimlik olarak bizim markamız bu, bizim kimliğimiz bu. Biz de bu kimlik içerisinde bu kimlik altında geleceğe yönelik yürüyeceğiz ve bu çalışmanın neticesinde biz de bir marka oluşturacağız siyasette. Ha ‘bunun adı ne olur?’ bunu zaman gösterecek ama şu anda biz muhafazakâr demokrat kimlikle yürüyoruz...”⁸⁵⁸

AKP'nin kuruluşu, özellikle 1980 sonrası gerçekleştirilen yeni merkez projesi ile Türkiye'nin ve dünyanın devlet, toplum ve siyaset alanlarında geçirdiği değişimlerle yakından ilgilidir. Turgut Özal dönemi, tek başına iktidar olan ANAP'ın neoliberal, postmodern ve reformcu politikalarının iflasi, 1990'lı yıllarla birlikte Türkiye'yi kriz ülkesi haline getirmiştir. Krizlerin arka arkaya yaşanmasında, Özal sonrası kurulan koalisyon hükümetleri bu krizlerin ortaya çıkmasında büyük etken olmuştur. Bu süreçte siyaset kurumuna olan güven iyice azalmış, siyasal partilerin benimsediği patronaj ilişkileri, toplum gözünde siyasal partilerin birer ekonomik çıkar grubundan başka bir anlam ifade etmemesine sebebiyet vermiştir. Bu anlamda AKP, değişim sloganıyla birlikte topluma empoze edilmiş postmodern vurguları ön plana çıkararak, İslamcı oylarla birlikte toplumun tüm kesimlerinden oy almayı başarmış ve kısa sürede bir umut kaynağı haline gelmiştir.

⁸⁵⁷ Nuray Mert, “28 Şubatın Yenilikçileri”, **Radikal Gazetesi**, 9.01.2003.; Oliver Roy, **Küreselleşen İslam**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41.

⁸⁵⁸ 20.10.2002 tarihli CNN Türk Röportajı.

Türk modernleşmesine karşı bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan bu akımın bu temelde güçlenmesi söz konusu olsa da, iktidarda iken siyasetin merkezine kaymaya çalışmaları bir ikilemi ve ideolojik sapmayı beraberinde getirecektir. Bir yandan toplumun önemli kesimleri İslamileştirme projesine karşı çıkıyor iken, öte yandan İslamcı hareketin siyasetin merkezine kayma çabaları, İslamcı proje yanlılarının desteğinin ortadan kalkmasına yol açacaktır. Bu nedenle özellikle 2007 seçimleri sonrası AKP'nin İslamcılık anlamında daha radikal bir tutum sergilediğini söyleyebiliriz.

AKP'nin liberal demokrasi bağlamında nerede durduğu bir kesinlik kazanmamakla birlikte, İslamcılık konusunda "İslamcılık-sonrası" denilebilecek bir noktada olduğu açıktır. Açıkça tanımlanmış bir ideolojik projesi olmadan, sadece liderlerinin hem Müslüman kimliği taşıdığı hem de liberal demokrasiye bağlı olduklarını beyan ettikleri bir siyasal hareket, 11 Eylül sonrası dünya konjonktüründe de beklenen sentezin gerçekleştirilebileceği olasılığına işaret etmektedir.

AKP, özgün bir ideolojik platform veya siyasal proje öne sürmese de, günümüzün küreselleşme ortamında bütün dünyada normatif olarak kabul edilen liberal demokrasinin Müslüman bir ülkede Müslüman kimliğini yadsımadan da işleyebileceğini pratikte göstermeye aday olduğunu ilan etmektedir.

3.2.5 Demokrasi Algısı ve Otoriter Devlet Anlayışı

3 Kasım 2002 seçimleri sonucu tek başına iktidara gelen AKP, Türk siyasal hayatına damgasını vuran bir siyasal parti özelliğine sahip olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında gerek 2001 kriziyle birlikte, merkez sağ ve soldan gelen partilerin etkisiz olması ve toplumsal meşruiyetlerini yitirmesine neden olan iç ortam etkili olmuş gerekse ABD ile Irak arasındaki gerginlik ile Orta Doğu'da yükselen siyasal İslam ve Batı karşıtlığına bağlı dış ortam etkili olmuştur. Milli Görüş hareketinin önde gelen üyelerinin tek başlarına hükümeti kurabilmeleri, Türkiye'de laik, modernist kesimlerde kaygı yaratırken, liberal ve İslamcı gelenekten gelenlerin

çoğunda bir umut ve yeni beklentiler ortaya çıkarmış, bu iki kesim arasındaki çatışmaları da beraberinde getirmiştir⁸⁵⁹.

AKP'nin iktidara geliş sürecinde partinin Batı ile kurduğu ittifak ve iktidara geldikten sonra Türk siyasetini dönüştürme yolunda liberal kesimlerle kurduğu ittifak göz ardı edilmiş, AKP iktidarının Türkiye dışında da önemi ve anlamı kavranamamıştır⁸⁶⁰. AKP'de vurgulanan değişimin ilk işaretleri parti programında ortaya çıkmaya başlamıştır⁸⁶¹. Parti programında demokrasi, insan hakları ve toplumsal değerlerin korunması gibi unsurlara ağırlık verildiği görülmektedir. İktidarının ilk yıllarında kendisini İslamcı bir kimlikle tanımlamaktan kaçınan AKP, İslam'ı referans noktası olarak almadığını belirtmiş, Erdoğan bu söylemi “*Milli Görüş gömleğini çıkarttım*” söylemiyle teyit etmiştir⁸⁶². Partinin söyleminde yer alan bu dikkat çekici değişime rağmen partinin 8 Mart toplantıları ve 1 Mayıs gösterilerindeki tutumu kendinden önceki iktidarların uygulamalarını aratmamıştır⁸⁶³.

AKP'nin kendisini tanımladığı muhafazakâr- demokrat kavramını ilk kez 58. Hükümet'in başbakanı iken Dışişleri Bakanı Abdullah Gül tarafından dile getirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde Tayyip Erdoğan ile hükümet ve parti kurmayları da bu kavrama sık sık vurgu yapmıştır. Söz konusu kavramı parti kimliği olarak yerleştirmeye çalışan AKP, bu çerçevede akademik bir çalışma yaptırmıştır.

AKP'nin siyasal ideolojisini belirtmek amacıyla ortaya attığı “muhafazakâr demokrasi” formülasyonu konusunda, partinin resmi görüşlerini ortaya koyan ve Yalçın Akdoğan tarafından hazırlanan “AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi” adlı kitapta savunulan görüşlerin değerlendirilmesi, çalışmaya en azından teorik bir katkı sağlayacaktır. Kitapta savunulan görüşler, AKP'nin Milli Görüş hareketinden ayrıldığını ve bir merkez sağ parti olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu

---

⁸⁵⁹ İlhan Uzgel, “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İ. Uzgel – B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009, s. 11.

⁸⁶⁰ Uzgel, s. 12.

⁸⁶¹ Parti Programı için bkz; <http://akparti.org.tr/program.asp?dizin=3&hangisi=1>

⁸⁶² İhsan Dağı, “Rethinking Human Rights, Democracy and the West, Post-Islamist Intellectuals in Turkey”, **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, Yaz 2004.

⁸⁶³ Partinin söyleminde yer alan değişim için bkz; Menderes Çınar, “Turkey's Transformation under the AKP Rule”, **Muslim World**, Vol: 96, Temmuz 2006.

çerçevede muhafazakâr demokrasi kavramı hem mevcut siyasal sistem nezdinde meşruiyet sağlaması hem de Batı dünyasına ve seçmenlere kendini anlatması açısından ciddi bir öneme sahiptir. Kitap, muhafazakâr demokrasi kavramsallaştırmasını kuramsal tutarlılıktan çok, pratik işlevler düzeyine indirgemektedir. Böylece kavrama meşruiyet sağlama amacını gerçekleştirmekle birlikte, AKP'nin merkez sağa yerleşme istek ve çabasını ve halkın da bu çabaya verdiği desteği bütünüyle ispata yönelmiştir⁸⁶⁴. Nitekim AKP, siyasal kimliğini oluştururken Batı'daki Hıristiyan Demokrat partileri örnek aldığı ileri sürerek, Avrupa'daki Hıristiyan Demokrat partilerin oluşturduğu birliğe katılmak için başvuru yapmış, başvuru reddedilmekle birlikte, partiye gözlemci statüsü verilmiş, böylece Batı nezdinde muhafazakâr demokrasi kavramı meşruiyet kazanmıştır⁸⁶⁵.

Türkiye sağının ANAP sonrası yaşadığı ideolojik bunalımı aşma ve merkez sağda doğan boşluğa oturma yolunda adımlar atan AKP politik-ideolojik konumunu muhafazakâr demokrasi olarak ilan etmiştir. İslamcı siyasal hareket içinden çıkan AKP böylece kendilerinin statükodan değil değişimden yana olduğunu göstermeye çalışmıştır.

AKP'nin Türkiye'de iktidar olduğu süreçte ülke siyasetini köklü dönüşümlere uğrattığı sonucu, liberal ve muhafazakâr çevreler tarafından sık sık dile getirilmektedir. Barkey ve Çongar'a göre Kemalist seçkinlere karşı, liberal demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü simgeleyen AKP'nin zaferi, bir "devrim" sürecini andırmakta bu süreçte çevrenin de merkeze taşınması gerçekleşmektedir⁸⁶⁶. Ancak liberal demokrasinin gerçekleşmesine yönelik devrim iddiası AKP'nin muhalif bir iktidar olarak politik söylemine halk nezdinde saygı kazandırmayı amaçlamaktan öteye gidememiştir⁸⁶⁷.

---

⁸⁶⁴ Yalçın Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, s. 147-148.

⁸⁶⁵ İlhan Uzgel, "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", **Mülkiye**, Sayı: 252, 2006, s. 12-13.

⁸⁶⁶ Henri J. Barkey ve Yasemin Çongar, "Deciphering Tukey's Election, The Making of a Revolution", **World Policy Journal**, C: 24, Sayı:3, 2007, s. 63-73.

⁸⁶⁷ Galip Yalman, "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi", der. N. Balkan ve S. Savran, **Sürekli Kriz Politikaları**, Metis Kitap, İstanbul, 2003, s. 46.; BSB, **2008 Kavşağında Türkiye, Siyaset, İktisat ve Toplum**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 17-26.

AKP iktidarını, küresel kapitalizmin dünya ölçeğinde gözlemlenebilen siyasi sonuçlarını göz ardı ederek “liberal devrim” olarak tanımlamak, gerçekte sermaye yanlısı sınıfsal bir duruşun varlığını işaret etmektedir. AKP Türkiye’de 1980’lerden beri devam etmekte olan baskıcı ve otoriter bir devlet yapısını, İslamcı-muhafazakâr bir model üzerinden sürdürmeye devam etmektedir. Bu anlamda süreç bir kopuşu değil, sürekliliği simgelemektedir. Bu süreçte uzlaşmadan çok dayatmadan bahsedilebilir:

“Seçim sonrasında AKP’lilerin yapıştıkları “uzlaşma”, demokrasi kültürünün yerleştiği toplumlarda demokrasinin olmazsa olmazı. AKP gibi geleneksel otoriter kültürü yansıtan bir partinin dilinde “dayatma” ile örtüşüyor !.... Türkiye AKP ile uzlaşmaya değil, dayatmaya sürükleniyor. Uzlaşma, uzlaşmadan yana olan partileri edilgenleştirmek için kullanılıyor.”⁸⁶⁸

AKP’nin AB projeleri çerçevesinde ele aldığı “demokratikleşme” açılımları ve Türkiye’deki merkez sağ partilerin alternatifsiz olarak tabanlarından kopmaları, AKP’nin Temmuz 2007 seçimlerinde oyunun artmasına neden olmuştur. AKP bu süreçte iktidar-muktedir mücadelesi içerisinde ABD ve AB’nin dış desteğini almaya çalışmış, siyasi değişim sürecinde IMF’nin ve AB’nin beklentileri doğrultusunda hareket etmiş, bu nedenle neoliberal kurumsallaşma süreci hızlı bir biçimde devam etmiştir. Bu dönemde uygulamaya konan neoliberal siyasi tercihler, çok uluslu sermaye ile birlikte AKP’nin önünü açan siyasi ve ekonomik düzenlemelerin uygulanmasına yol açmıştır. Yine bu çerçevede yoksullukla mücadele stratejileri, İslami cemaatlerin hayırseverlik faaliyetleriyle örtüşmüştür.

Otoriter devlet anlayışı çerçevesinde AKP’nin önem verdiği konuların en önemlisi yürütmenin güçlendirilmesi olmuştur. Bu önem aynı zamanda, neoliberalizme muhalefet eden toplumsal kesimlerin taleplerini önlemeye yönelik genel bir iktidar refleksi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de yürütmenin güçlendirilmesi sürecini meşrulaştıran başlıca iki sav bulunmaktadır. İlki, ekonominin siyasi ilişkilerden bağımsız bir alan olduğu savı, diğeri ise ekonomik

---

⁸⁶⁸ Tülay Özürman, “**Kemalizm Yeniden**”, Cumhuriyet Gazetesi, 29.07.2007.

alandaki başarının ancak siyasi istikrarla sağlanabileceği savıdır. Birbiriyle çelişkili olan bu iki sav, neoliberal ideolojinin devlet karşıtı söyleminin 1980 sonrasında Türkiye’de başarıyla uygulamaya geçirilmesiyle birlikte savunulur hale gelmiştir. Bu anlayışa göre Türkiye’deki ekonomik sorunların ve krizlerin temelinde, bürokratik ve otoriter devlet yapısı ile bu yapıyı kendi çıkarları doğrultusunda kullanan seçkinlerin siyasi kadrolarının tercihleri yer almaktadır. 1980’li yıllarda Özal tarafından “Bürokrasinin Hantallığı” üzerinden işlevselleştirilen bu söylem, 2000’lerde AKP’nin kendisini “Kemalist devlet bürokrasisine karşı halkın temsilcisi” olarak tanıtmayla sürdürülmüş ve neoliberal otoriter dönüşüm daha etkili bir biçimde gerçekleştirilmiştir.

1980’lerden itibaren ön plana çıkarılan “siyasi istikrar” söylemi, günümüzde neoliberal politikaları uygulayabilecek güçlü bir iktidar arayışını dile getirmek için kullanılmaktadır. Siyasi istikrar söylemiyle gerçekleştirilmeye çalışılan yürütmenin güçlendirilmesi çabaları üç zemin üzerinde şekillendirilmiştir.

1. Seçim sistemleri ile oynayarak, parlamentoda farklı siyasi taleplerin temsil edilmesi imkânı kısıtlanmış,
2. Yasama sürecinde güç parlamentodan yürütmeye aktarılmış,
3. Yargı süreci sınırlandırılmış ve yargı üzerindeki siyasi baskı ve müdahalelerin artışı ile yasal ve anayasal yapıda gerçekleşen neoliberal değişiklikler eş zamanlı bir biçimde yürütülmüştür⁸⁶⁹.

Türkiye’de neoliberal dönüşüm çerçevesinde yürütmenin güçlendirilmesi çabaları 1971 yılında yürürlüğe giren ve 1982 Anayasası’nda da korunan Bakanlar Kurulu’na kanun hükmünde kararname çıkartma yetkisinin tanınmasıyla gerçekleşmiş ve 1980 sonrası bu yetki birçok düzenleyici işlemi yapmak suretiyle tüm hükümetlerce kullanılmıştır. Bu sayede neoliberal politikaların hayata geçirilmesi için gerekli olan düzenlemeler, yasama organı dışında gerçekleştirilmiştir.

---

⁸⁶⁹ Pınar Bedirhanoğlu, “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İ. Uzgel – B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009, s. 56-57.

Neoliberal sürecin hızlandığı AKP iktidarı döneminde de aynı yönetime devam edilmekle birlikte, yeni yöntemlere de başvurulmuştur. AKP döneminde temel yasa niteliğindeki pek çok yasa tasarı ve teklifleri, madde madde görüşülmemiş, metinler bütün halinde tartışılarak daha hızlı bir biçimde meclisten geçirilmesi hedeflenmiştir. Yasama organına ait bazı yetkiler de yasa ile bakanlıklara aktararak, yönetmelik halinde uygulamaya girmiştir⁸⁷⁰.

Neoliberal kurumsallaşma sürecinin hızlı ve engelsiz bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için geliştirilen bu taktiklerle çıkarılan düzenlemelerin yargı denetimine takılması, günümüzde gündelik olaylardan biri haline gelmiştir. Üstelik düzenlemelerin iptaline ilişkin yargısal kararlara karşı mahkemelerin eleştirilmesi, yargı organı ve mensupları üzerindeki siyasi baskının artmasına neden olmuştur.

Yargıtay Başsavcısı'nın Mart 2008'de AKP'nin laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline gelmesi nedeniyle açtığı kapatma davası sonrasında yaşanan süreç, sadece laik-İslamcı arasında gerçekleşen bir çatışmanın sonucu olarak görülmemelidir. Bu dava, devletin neoliberal dönüşümü içinde birbirleriyle çatışan iki farklı anlayışın varlığını da göstermektedir⁸⁷¹.

2007 yılı başında AKP'nin Cumhurbaşkanlığı makamı için eşî türbanlı adayları gündeme getirmesi, sertleşen ve 27 Nisan da ordunun hükümete olan tepkisini Genelkurmay Başkanlığı'nın web sitesinde yayımlanan, e-muhtıra olarak da adlandırılan, sert bir bildiriyle dile getirmesine neden olan egemen güçler arası çatışmalar, birçok sivil toplum kuruluşunun katılımıyla gerçekleşen "Cumhuriyet Mitingleri"ne neden olmuştur. Bu tepkilere rağmen AKP'nin 2007 seçimlerinde %47'lik oy oranına ulaşmasından sonra gerçekleşen "Ergenekon" operasyonları ve bu operasyonlarla AKP'ye muhalif olan pek çok yazar, düşünür ve sivil toplum örgütlerinin yöneticilerinin tutuklanması, CHP genel başkanının AKP'yi bu süreçte kendi derin devletini kurmakla suçlamasına neden olmuştur⁸⁷². Bu gelişmeler, otoriter devlet zihniyetinin, demokrasiyle özdeşleştirilen bir partide nasıl

---

⁸⁷⁰ Bedirhanoğlu, s. 58.

⁸⁷¹ Bedirhanoğlu, s. 59.

⁸⁷² Baykal: AKP kendi derin devletini inşa ediyor; 22 Mart 2008 tarihli **Radikal Gazetesi**.

şekillendirildiğini göstermesi ve neoliberal sürecin gerektirdiği istikrarın da zaman içinde bozulması anlamına gelmektedir.

Otoriter devlet zihniyeti çerçevesinde terör ve sistem karşıtı mücadeleler için de birçok yeni düzenleme getirilmiştir. Bu mücadeleyle ilgili olarak AKP döneminde adrese dayalı nüfus sistemi⁸⁷³ getirilmiş, 2006 yılında terörle mücadele kanununda değişiklik yapılmış⁸⁷⁴ ve 2007 yılında Polis Vazife ve Selahiyet Yasası'nın (PVSY) değiştirilmesi söz konusu olmuştur. Değişikle, polisin zor kullanma yetkisi genişletilmiş, işkence ve şiddet artmış, böylece AKP Türkiye'deki otoriter devlet yapısını yeniden üreten bir pratiğe sahip olduğunu ispatlamıştır⁸⁷⁵.

Türkiye'de demokratik sisteme karşı hareketler bağlamında “sistem karşıtı hareketler” olarak adlandırılan faaliyetlerin neler olduğu konusunda bir konsensüs bulunmamaktadır. TSK açısından bugün temel tehdit, bölücü PKK ve laiklik karşıtı İslamcı hareketlerdir. AKP ise TSK'nın bu tehdit tanımlamasına karşı çıkarak, Kürt ve İslamcı hareketlerden gelen talepleri tartışma konusu haline getirmiştir. Özellikle AB'ye uyum sürecinde bu konuların siyasi düzenlemeler haline getirilmesi TSK içinde AKP ve AB karşıtlığını beslemiştir. 2001 ve 2002 yıllarında Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısında değişikliğe gidilmesi ve bu çerçevede TSK'nın MGK içindeki gücünün azaltılmasıyla birlikte kurulun yetkilerinin de azaltılması bu süreçle ilişkilendirilmelidir⁸⁷⁶.

Türkiye'de sistem karşıtı hareketlerin saptanmasında rol oynayan en önemli faktör ise ABD'nin Ortadoğu'ya ilişkin politikalarıdır. Son yıllarda ABD, Kuzey Irak'taki Kürtlerle işbirliğine yönelmekte ve bölgedeki olası radikal İslamcı yönelimleri, ılımlı İslamcı hareketler yoluyla kontrol altına almaya çalışmaktadır. Türkiye'de TSK'nın öncelikleriyle çatışan bu politikalar nedeniyle ABD ile TSK arasında, AKP'nin de sürece dahil olduğu karmaşık gerilimler yaşanmaktadır.

⁸⁷³ <http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/adnks/index.html>

⁸⁷⁴ Değişikle, terör kapsamında suçlar genişletilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://bianet.org.tr>, 10 Temmuz 2006, Kırılma Noktası: Terörle Mücadele Yasası

⁸⁷⁵ Bkz., <http://bianet.org.tr>, “Vazife ve Selahiyetle Gelen Polis, 27 Kasım 2007.

⁸⁷⁶ Gencer Özcan, “Türkiye'de Siyasal rejim ve Güvenikleştirme Sorunsalı”, İktisat, **Siyaset ve Devlet Üzerine Yazılar**, der. Bulak Ulman ve Samet Akça, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 369-371.

Ağustos 2003'te Kuzey Irak'taki Amerikan özel birliklerinin, bölgedeki bazı Türk askerlerinin kafalarına çuval geçirerek gözaltına alması, bu ilişkileri gerginleştirmiş, Mart 2008'de TSK'nın ABD'nin de onayıyla Kuzey Irakta PKK'ya karşı gerçekleştirdiği askeri operasyonlarla bu ilişkiler yumuşamıştır⁸⁷⁷. Ancak başlangıçta “Kürt Açılımı” olarak ifade edilen “demokratik açılım” süreci toplumsal anlamda da kutuplaşmaları bu politikalar çerçevesinde gerginleştirmiştir.

AKP'nin çeşitli siyasi kaygılarla 2003 yılından 2007 yılına kadar mesafeli durduğu “milli birlik ve beraberlik” söylemini, gerek Kürt, gerekse Ermeni sorunları bağlamında sahiplenmeye başlaması, AKP iktidarının giderek netleşen neoliberal otoriter rolünü ortaya koymaktadır⁸⁷⁸. Bu pragmatik tutum daha sonra yeniden yumuşamış ve mikro milliyetçiliğe yol açabilecek söylemleri gündeme taşımıştır.

Türkiye'de demokratik geçmişin yarattığı kurumların oluşturduğu sınır, AKP'nin iktidara taşıdığı kimlik talepleri ve iktidara gelerek, orada kalmak için meşruiyete ek bir kaynak aramasına yol açmaktadır. Bu kapsamda AKP, meşruiyetin kaynağını içerde bulamayınca, dışarıya yönelmeyi tercih etmiştir⁸⁷⁹. Mümtaz'ın Türköne, AKP'nin meşruiyet çabasını gelenekten ayırma ve yeni bir kimlik üretme çabası olarak nitelendirse de⁸⁸⁰ AKP'nin siyasi kimliği olan muhafazakâr demokrasi bilimsel bir temelden uzak olduğu gibi siyaset bilimi literatüründe de yer bulamamaktadır. Tayyip Erdoğan'ın danışmanı aynı zamanda Adana Milletvekili

---

⁸⁷⁷ Bedirhanoglu, s. 63.

⁸⁷⁸ Başbakan Erdoğan'ın 1 Kasım 2008 tarihinde Hakkari'de yaptığı konuşmada “tek millet, tek vatan, tek bayrak ve tek devlet”, vurguları üzerinden, milliyetçi “ya sev ya terk et” söylemine başvurması gibi, bkz.; 2 Kasım 2008 tarihli **Hürriyet Gazetesi**, “Başbakan Erdoğan Hakkari'de konuştu; yine dönemin Milli Savunma Bakanı Vecdî Gönül'ün 10 Kasım 2008'de yapmış olduğu konuşmada, “bugün eğer Ege'de devam etseydi ve Türkiye'nin pek çok yerinde Ermeniler devam etseydi, bugün acaba aynı milli devlet olabilir miydi?” açıklamaları; bkz., 11 Kasım 2008 tarihli **Hürriyet Gazetesi**, “Mübadele olmasa, milli devlet olabilir miydi?”, AKP'nin milli birlik ve beraberlik söylemini açıkça sahiplenmeye başladığının en önemli göstergelerindendir.

⁸⁷⁹ Hakan Yavuz, “Türk Politikasında Geçmiş ve Gelecek”, **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu**, İstanbul, 10-11 Ocak 2004, s.206

⁸⁸⁰ Türköne konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: ““Türkiye'nin en güçlü ve derin muhalif geleneği demokrasinin sunduğu imkânları kullanıyor ve bütünüyle sistemle geniş kapsamlı ve kalıcı bir uzlaşma arıyor. Sistem tarafından öğütülmeye, köşelerinin törpülenmesine rıza göstermenin ötesinde kendi kendisini ehlileştiriyor. Bunun için insiyatif geliştiriyor, dayandığı geleneği inkar ediyor ve yeni bir kimlik arıyor.” Mümtazer Türköne, *Devrimci Muhafazakârlık*, **Zaman Gazetesi**, 15 Ocak 2004.

Ömer Çelik ise daha önce muhafazakâr demokrat kavramının siyaset bilimi literatüründe olmadığını ileri sürenlere karşılık olarak şu açıklamayı yapmaktadır:

“Muhafazakâr-demokratlığa daha önce rastlanmamış olabilir ama liberal demokratlık ne kadar mümkünse, muhafazakâr-demokratlık o kadar mümkündür. Bu kavramın içerdiği birtakım sorunlar varsa, bu sorunlar bizimdir.”⁸⁸¹

AKP otoriter eğilimler barındıran, milliyetçi damarı canlı, kültürel olarak muhafazakâr bir oluşumdur. Türkiye topraklarının aile geleneğinin otoriter refleksleri, muhafazakârlık olarak AKP kadrolarının değerlerine ve davranışlarına yansımıştır. Bu ataerkil otoriter reflekslerin milliyetçi- devletçi bir muhafazakârlığa yol açacak eğilim, Türk- İslam sentezi geleneğinden gelen kadrolar tarafından da AKP içinde temsil edilmektedir. Diğer taraftan pragmatik ve bir orta sınıf partisi olma özelliklerinin bu yapıda önemli bir ağırlığı da gözlenmektedir. Bu pragmatizm, girişimcilik, icraatçılık olarak ekonomik anlamda liberal değerlerle örtüşmektedir. Türkiye toplumunun ezici çoğunluğunun verdiği rahatlık, pragmatizmin hoşgörü olarak da tezahür etmesine yol açabilmektedir⁸⁸².

AKP'nin günümüzde çizmek istediği muhafazakâr demokratlık Avrupa modelinden çok Amerikan değerlerini hatırlatmaktadır. Zira Avrupa'nın sosyal paradigması ile Amerika'nın muhafazakâr paradigması farklı şeyler. Avrupa demokrasisinin temelinde sosyal demokrat düşünce ile liberal düşüncenin etkileşimi vardır. Bu açıdan bakıldığında AKP'nin tavırları temel hak ve özgürlükler bağlamında dini motiflerin Türkiye'de hâkim olmasını sağlamaya yöneliktir. Bu anlamda Amerika'nın “yeni muhafazakâr” modeli esas alınmaktadır⁸⁸³.

Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi danışmanı Yalçın Akdoğan, muhafazakâr demokrasinin korumak istediği değerleri, adalet, temel hak ve özgürlükler, sosyal dayanışma, hoşgörü gibi asırlar boyunca insanlık vicdanının kabullendiği ve bugüne

---

⁸⁸¹ Ömer Çelik, “Türkiye ve AK Parti’de Muhafazakârlık ve Demokrasi”, **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu**, İstanbul, 10-11 Ocak 2004c, s.271.

⁸⁸² Üzeyir Tekin, **AK Parti’nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği**, s. 120.

⁸⁸³ Zeynep Göğüş, “AKP: Muhafazakârlığa ceket arıyor”, **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu**, İstanbul, 10-11 Ocak 2004, s.31

taşıdığı “ortak iyi” denilen değerler olarak belirtmekte ve şu ifadelere yer vermektedir:

“Muhafazakâr demokrasinin farkı bu değerleri siyasetin konusu yapması bu değerleri hayatın farklı alanlarında işler kılabilmek için seçtiği yöntem, araç ve kurumlardır. Bu değerlerin hangi kurumlar ve yöntemlerle işler kılınacağı ideolojiler arasındaki farkı ortaya koyar.”⁸⁸⁴

AKP'nin son tahlilde sağcı bir parti olduğunu ve Türkiye'de sağcılığın temel özelliklerini bünyesinde toplayan bir oluşum olduğunu söyleyebiliriz. Recep Tayyip Erdoğan parti kimliklerini tanımlarken, demokrasi kavramına yeni bir tanımlama getirmekte ve kimlikleri hakkında şunları söylemektedir:

“Muhafazakâr demokrasi kimliğimiz, her türlü toplumsal ve siyasal mühendisliğe karşıdır. Demokrasi, bir diyalog, tahammül ve uzlaşma rejimidir. Diyalogun gelişmediği kapalı toplumlar, kültür üretmezler. Türkiye'de kendine özgü bir demokrasi yerine, çoğulculuk, çok seslilik ve tahammül duygusunu sindirebilmiş bir demokrasi tesis edilmelidir. İdeal olan, seçimlere ve belli kurumlara indirgenmiş mekanik bir demokrasi değil, idari, toplumsal ve siyasi alanlara yayılmış organik bir demokrasidir. Biz buna ‘derin demokrasi’ diyoruz.”⁸⁸⁵

AKP, merkez sağ parti olduğunu iddia ederek, siyasal İslam'a dair kuşkuları bertaraf etmek amacıyla, AB'ye uyum sürecine ve demokrasiye vurgu yapmış, demokrasiyi ise süreç içerisinde dini özgürlükler üzerinden sahiplenmeye başlamıştır⁸⁸⁶. AKP'nin kimlik olarak ifade ettiği muhafazakâr demokrasi kavramı ise gerçekte AKP'nin ne olduğundan çok, ne olmadığını belirtmek amacıyla ortaya atılmıştır. Partinin siyasal İslamcı olmadığını vurgulamaya çalışan bu kavram, gerçekte ne muhafazakârlığı ne de demokratlığı içerisinde barındırmaktadır. Gerçekte AKP, neoliberal ekonomi politikalarının, pragmatist siyaset tarzının ve cemaatçi bir toplum anlayışının temsilcisi gibi davranmaktadır. Amerikan

⁸⁸⁴ Akdoğan, s. 243.

⁸⁸⁵ Ahmet Helvacı , “Muhafazakâr Duruştan Demokratik Tavra Anakronik Bir Yolculuk” , **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Güz 2004, S:2, s;203.

⁸⁸⁶ Nuray Mert aynı düşünceyi 30 Eylül 2008 tarihinde Radikal Gazetesi'nde yayımladığı “Bayramlık Ağız” başlıklı yazısında şu sözlerle belirtmiştir: “AKP ilk iktidara geldiğinde (...) neden bu kadar kuşku duyuyorsunuz, bu parti merkez sağa yerleşir demiştiniz... Yanılmışım... Kendini, iktidar sarhoşluğu ile kapatma davası travması arasında tehlikeli bir salınım bırakan AKP, ilk iktidar döneminde yerleşir gibi gözüktüğü merkezden, hızla İslamcı gettosuna savruluyor.”

muhafazakârlığına dayanarak neoliberal süreçle İslam'ı aynı potada eriten bu anlayış, demokrasiyi de daha çok dinsel özgürlükler bağlamında ele almaktadır. Bu anlamda AKP, siyasal ve kültürel alanda liberal bir içeriği kabul etmemektedir. Oluşturulan bu siyasi çizgiden, cemaatlerin etkisi altında olan parti tabanının ne derece memnun olduğu da şüpheli görünmektedir⁸⁸⁷.

AKP'nin muhafazakâr demokrat anlayışının, organik bir toplum kavrayışına dayandığını, bu anlamda toplumun bir cemaatler topluluğu olarak görüldüğünü iddia eden kesim, devleti, toplum sözleşmesine dayanan ve bireysel hakları güvence altına alan bir kurumsallaşma olmak yerine, devleti cemaatler ve kültürel kimlikler arası ilişkileri düzenleyen bir hakem olarak kurgulayan bu anlayışa karşı çıkmaktadır. AKP'nin “Medeniyetler Çatışması” kuramına karşı “Medeniyetler İttifakı” kuramını savunmasına da, kültürel çoğulculuğu, topluluklar-cemaatler temelinde tanımlamasını da, bireysel özgürlüklerin dinsel özgürlükler temelinde ele alınmasına da aynı şekilde karşı çıkan bu kesim, AKP'nin, İslamiyet'in hoşgörü anlayışına dayanan bu demokrasi anlayışını, neoliberal, çok kültürcü ve muhafazakâr yaklaşımlardan beslenerek, iç tutarlılığa sahip olmayan başarısız bir sentez girişimine örnek olarak göstermektedir⁸⁸⁸.

Postmodern akımın etkisi altında kalan liberal görüşe göre ise muhafazakâr demokrasi formülasyonu, 1980'li yıllardan beri yaşanan siyasal ve ekonomik krizden çıkış için umut vericidir. Bu anlamda muhafazakâr demokrasi, ekonomide küreselleşmeye uyum sağlamayı, siyasette de liberalleşmeyi öngören bir yeniden yapılanma programını içermektedir. Bu proje ilk kez “İkinci Cumhuriyetçiler” tarafından ortaya atılmış, ancak toplumsal ve siyasal destek sağlanamadığı için uygulanamamıştır. AKP ise, İslami geçmişini liberal ve sivil toplumcu bir çizgide aşarak, bu programı benimsemeye ve uygulamaya en yakın parti olarak ortaya

---

⁸⁸⁷ Ahmet Yıldız, “AK Parti'nin Yeni Muhafazakâr Demokratlığı: Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 2004, Yıl:9, Sayı: 34, s. 41-45.

⁸⁸⁸ Ülkü Doğanay, “AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”, **SBF Dergisi**, C. 62, Sayı: 1, 2008, s. 70-79.

çıkılmıştır⁸⁸⁹. Bu görüşe göre, AKP, Milli Görüş hareketinden ayrılmış ve siyasal İslam'ı dönüşüme uğratarak, liberalizm ve küreselleşme kavramlarına eklemiştir. Bu anlamda ortaya çıkan akım “ılımlı İslam” değil, “Post-İslam” olarak adlandırılmalıdır. Bu yaklaşım AKP'ye ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamanın yanı sıra, piyasa yönelimli reformların ve çok kültürlülük temelinde tanımlanmış bir demokratikleşme projesinin yürütülmesi fonksiyonunu biçmiştir. Bu misyonun uygulamadaki somut sonucu da, 12 Eylül döneminde oluşturulan siyasal yapının sona erdirilmesi için AB reformları ve yeni Anayasa taslağı çerçevesinde köklü reformlar dizgesinin gerçekleştirilmesidir⁸⁹⁰.

AKP iktidara geldiği süreçte, ABD'nin desteğini alırken, IMF'nin belirlediği yapısal dönüşüm programından taviz vermemiştir. Bu tercihler, “*sadece iktidar olmak için merkeze doğru hareket etme ve siyasal meşruiyeti ülke dışında arama yönünde pragmatik adımlar değil, aynı zamanda Milli Görüş Hareketi içinde Batı standartlarında demokrasi isteyen yeni bir Müslüman entellektüel kesimin doğuşunun ve yeni-sağ ekonomik politiklardan yana Müslüman işadami sınıfının gelişmesinin sosyolojik sonucu*”dur⁸⁹¹. İslami burjuvazinin yeni sağa yöneliminde küresel rekabet koşulları ile birlikte, İslami işletmelerin küçük ölçeği etkili olmuştur⁸⁹². Partinin farklı görünen yeni imajı, benimsediği ve uyguladığı yeni sağ politikalara rağmen, yoksul kesimin dinsel politik parti geleneğine yönelimini güçlendirmiştir. AKP, düşük gelir ve eğitim seviyesine sahip kesimlerin oylarını alırken, CHP, refah düzeyi görece daha yüksek ve eğitilmiş grupların partisi haline gelmiştir.

---

⁸⁸⁹ Alev Özkazanç, “Neoliberalizm, AKP ve Sol Muhalefet”, **Refleks**, Sayı: 5, 2007, s. 6-10; Alev Özkazanç, Türkiye'nin Neoliberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, **Ankara Üniversitesi, SBF GETA Tartışma Metinleri Dizisi**, 2005, Sayı: 85, s. 29-30.

⁸⁹⁰ Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal Popülizm”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İ. Uzel, B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009, s. 103.

⁸⁹¹ Güven Bakirezer – Yücel Demirer, “AK Partinin Sosyal Siyaseti”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İ. Uzel, B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009, s. 159.

⁸⁹² AKP ile birlikte güçlenen İslami burjuvazinin ve entelektüel kesimin rolü ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz: Hakan Yavuz, “Introduction: The Role of the New Bourgeoisie in the Transformation of the Turkish Islamic Movement”, ed. M. Hakan Yavuz, **The Emergency of a New Turkey: Democracy and the AK Party**, ss. 1-19

AKP, muhafazakârlığına referans çerçevesi ararken, Yeni Sağ'a ait kavramları kullanmakta ve bu projenin öngördüğü politikaları izleyeceği sinyallerini vermektedir. Örneğin sürekli devletin küçültülmesi gerekliliği vurgulanmakta, hantal bürokratik yapının aşılması ve yolsuzlukları besleyen en önemli etmen olan devletin, ekonomik kaynakların büyük bir bölümünü elinde tutması durumunun ortadan kaldırılmasının bu yolda bir araç olacağı ifade edilmektedir. Devletin kamu hizmeti sunumunda daha etkin hareket etmesi bu hizmetleri daha verimli bir biçimde yerine getirmesi, eğitim ve sağlık başta olmak üzere devletin temel işlevlerinden vazgeçmesi, görev alanının Hayek, Nozick ve Friedman gibi neoliberallerin savunduğu yönde, salt güvenlikle sınırlanması gerektiği düşünülmektedir⁸⁹³.

AKP'nin "Kalkınma ve Demokratikleşme Programı"nda, sağ partilerin siyasi tercihleriyle benzerlik göstererek, ekonomik etkinliğe önem verilmiş, bu anlamda müteşebbisleri teşvik edici bir takım önlemlere atıf yapılmıştır. Sosyal politikalar da tamamıyla ekonomik etkinliğin derecesine bağlı kılınmıştır. Program, "tüm kurum ve kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yana" olduğunu, devletin yerinin "ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında", ekonomik işlevinin ise "düzenleyici ve denetleyici" olması gerekliliği üzerinde durmuş ve özelleştirmeyi savunmuştur. Ekonominin yapısal bir dönüşüme uğraması gerekliliği üzerinden hareket eden program, tarımdaki istihdamın yüksek olması nedeniyle bu kesimde çalışanların farklı sektörlere aktarılmasının zorunluluğunu da vurgulamıştır⁸⁹⁴.

AKP de kendisinden önceki tüm sağ iktidarlar gibi, girişimcileri teşvik etmek amacıyla vergi oranlarının düşürülmesini önermiş ve vaat ettiği sosyal amacın mali kaynağını zayıflatmıştır. Programda yer almayan "sosyal adalet" terimi, 2002 yılının Kasım ayında belirlenen 58. Hükümet programında, yoksulluk, işsizlik ve gelir dağılımındaki bozukluktan hareketle, uygulanacak ekonomik programlarda "sosyal adalet" in gözetileceği şeklindeki ifadeyle ilk kez belirtilmiştir. Hükümetin sosyal politikalarından sorumlu genel başkan yardımcısı Nükhet Hotar, devletin sosyal

---

⁸⁹³ H. Bahadır Türk - H. Emrah Beriş, "Yeni Sağ ve Muhafazakâr Demokrasi Arasında AKP", **Birikim Dergisi**, S. 179, Mart 2004, ss.100-104, s. 103.

⁸⁹⁴ AK Parti, **Kalkınma ve Demokratikleşme Programı**, AK Parti, Ankara, 2002.

sorumlulukların altında ezildiğini ifade etmiş ve devletin üzerindeki bu ağır yükün sivil toplum örgütleri tarafından paylaşılması gerekliliği üzerinde durmuştur⁸⁹⁵.

Parti 2004 yılında Liberal düşünce Topluluğu'nun katkısıyla, "Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu"nu düzenlemiştir. Bu sempozyumun amacı, partinin siyasi ideolojisinin sınırlarını belirlemektir. Bu açıdan bakıldığında, organizasyon ortağının "Hayekçi Liberalizm"ın savunucusu ve Türkiye'de yeni sağ için fikri temeller inşa etmeye çalışan Liberal Düşünce Topluluğu olması anlamlıdır. Sosyal adalet ve fırsat eşitliği gibi kavramların karşısında olan "Hayekçi liberalizm", yeni muhafazakârlığın temsilcisi durumundadır⁸⁹⁶. Bu anlamda AKP'nin siyasi kimlik olarak benimsediği muhafazakâr demokrasi modelinin sosyal içeriği, dinsel çağrışımlı bir hayırseverlik ahlakına dayanmaktadır.

AKP'nin iktidar pratiğine bakıldığında, sermayenin çıkarları doğrultusunda hareket ettiği söylenebilir. 2003 yılının Mayıs ayında geçici istihdam ve iş saatleri (Part-time, sabit dönemli) gibi önerileri kapsayan ve otuzdan az işçi çalıştıran işletmeleri iş güvenliğinden mahrum bırakan yeni iş yasasının kabul edilişi, sendikaların muhalefetine karşın yapılan özelleştirmeler, sendikal hareketlere karşı yaptırımlar uygulayan işverenler karşısında sessiz kalınması ve grevlerin hükümet kararıyla ertelenmesi gibi uygulamalar bu yorumu doğrulamaktadır⁸⁹⁷.

AKP algısında demokrasi bir yandan çıkarların temsili için bir araç, diğer yandan tartışmalı konuların ele alınabildiği kamusal bir alan ortaya koymaktadır. Akdoğan'a göre AKP'de özgürlük anlayışı hem demokrasiyi mümkün kılan hem de toplumsal düzenin ahlaki ve hukuki çerçevede işlemesini de temin eden bir değer ve ilkedir⁸⁹⁸. Yine Yalçın Akdoğan'a göre Türkiye'de demokrasinin alanının

---

⁸⁹⁵ Engin Yıldırım, "Labor Pains or Achilles' Heel: Justice and Development Party and Labor in Turkey", ed. M. Hakan Yavuz, **Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti**, SLC: The University of Utah Press, 2006, s. 239-240.

⁸⁹⁶ Akademik yazımlarda, Hayek'in de içinde bulunduğu siyasi ideoloji, liberteryanizm olarak adlandırılır. Hayek'in liberalizm görüşü, liberal taklitçilik olarak değerlendirilerek, bu görüşün muhafazakârlık içerisinde değerlendirilmesi gerekliliği vurgulanır. Konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz.; Michael Freedon, **Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach**, Oxford University Press, Oxford and New York, 1996, s. 298-311.

⁸⁹⁷ Yıldırım, s. 245-254.

⁸⁹⁸ Akdoğan, s. 44.

genişletilebilmesi için, devlet, parti ve sınıf bağlamında vaat edilen politikaların birleştirilmesi ve tek merkezden hareket eden, sorunlara global perspektiften çözümler üretip aynı zamanda bir siyasal söylemin ötesinde farklılıklara saygı duyan ve tanınmayı ön plana çıkaran katılımcı bir demokrasinin gerekliliği şarttır. Katılımcı demokrasi modeli ise ancak klasik liberal demokrasi kavramının yerini radikal demokrasi kavramına bırakmasıyla, çoğulcu siyaset anlayışındaki farklılıkların meşruluğunu savunan kimlik politikalarıyla uygulanabilir.

AKP'nin başlangıçta ılımlı görünen retorik düzeydeki tavrı iki temel nedene dayandırılabilir. İlki, 28 Şubat 1997 muhtırası ile en uç noktasına ulaşan Milli Görüş'e olan tutumu, diğeri ise, içindeki karşı duruşa direnç göstermek kaygısıyla, AKP'nin ekonomik ve siyasal politikalarını AB perspektifi temeline oturtmasıyla ilgilidir. Ancak yönetim kadrosunun ve tabanının büyük oranda dindar olarak tanımlanabilecek kesimi oluşturması, AKP'nin dini konularda bir süre sonra sorunlarla karşılaşmasına yol açmış, YÖK konusundaki söylemlerini keskinleştirmiş, türban konusunda halkı toplumsal desteğe davet etmiştir. Avrupa Birliği ile olan ilişkiler ise zaman içerisinde milliyetçi ideolojinin güç kazanmasına paralel olarak, bu kesime hitaben azalma ve durağanlık göstermiştir.

Türkiye'de yıllardır yaşanmakta olan terör sorunu karşısındaki tutumu ise, devlet geleneği paralelinde sürdürülmemiş, AB'ye uyum yasaları çerçevesinde Kürtçe yayın hayata geçirilmiştir. Özellikle 2007 seçimlerinde AKP'nin Doğu bölgelerden yüzde yetmiş oranında oy toplaması, bölgede devlet dışı politikaların, teröre karşı tepkisiz kalışının ve ordu ile olan soğuk diyalogun bir sonucu, terörist faaliyetlerin artmasının ise bir nedeni haline gelmiştir. Terörist eylemlerin artmasına paralel olarak, toplumda infial yaratması ise seçimden sonra AKP'nin Barzani ile olan diyalogunun kesilmesine ve AKP ile ordunun en azından terör konusunda ortak bir zeminde anlaşma sağlanmasına yol açmıştır. Seçim öncesinde uyum ve uzlaşma yönlü politik tavrın yokluğu ve anlaşmanın genel seçimlerin hemen ardından sonrasında gerçekleşmesi ise düşündürücüdür. Gerek Batı'nın Türkiye ile siyasi-ekonomik ilişkileri açısından, gerekse kurulacak bir İslami demokrasinin, diğer İslam ülkelerine sağlayacağı referans açısından AKP'nin kendisini muhafazakâr demokrat

bir kimlikle ortaya koymasını küreselleşme süreciyle bağlantılı bir gelişme olarak değerlendirmek mümkündür.

Demokrasi taleplerine yanıt vermek amacıyla iktidara geldiğini iddia eden AKP, giderek Cumhuriyet ve onun temel niteliklerini dönüştürme çabaları ile demokrasinin önünde bir engel oluşturmaya başlamıştır. Tülay Özürman durumu şu sözlerle açıklamaktadır:⁸⁹⁹

“AKP’yi de yeni bir parti olarak bağına basarken bazıları bunun aşırılaşmayı yumuşatacağı, radikal İslamcılarının sistemin içinde eritilebileceği gibi aşırı iyimser bir beklenti içine girdiler. Ülke demokrasisinin ulaştığı düzeyi ve toplumsal kültürde geleneksel-otoriter eğilimlerin yenilikçi çağdaş eğilimlere baskın oluşunu atlamaları kimilerinin bilgisizliğinden, kimilerinin dönemsel çıkarlarından kaynaklandı. Dış baskıların etkisini burada altını çizerek ayrıca belirtmek gerek... Demokrasiye tutunarak gelenler, Türkiye Cumhuriyeti’nin temel değerlerini sorgulamakla kalmayıp bazen söylem, bazen eylem düzeyinde rejim karşıtlıklarını sergilemeyi sürdürmektedirler.”

3.2.6 Muhafazakârlık: Din ve Geleneklere Vurgu

Muhafazakârlık, “organik bir varlık” olarak gördüğü toplumun, kapitalist gelişim sürecinde uğradığı çözülme karşısında belli bir “sosyal dayanışma idealini” ayakta tutmaya çalışır. Bu uğurda klasik muhafazakârlık devlete daha fazla rol biçerken, neoliberalizmle aşılınmış yeni muhafazakârlıkta vurgu yer değiştirir. Bu işlev aslen, refah devleti eleştirisine eklediği sivillik söylemi kisvesi altında aile, gönüllü kuruluşlar, sivil örgütler, din, gelenek, görenek, ahlak gibi toplumsal yapılara havale edilir.

Türkiye’de dini yönelimli muhafazakâr parti modelini iktidara taşıyan öncüller, sosyal ve ekonomik şartlara bağlı kalmıştır. Siyasal İslam’ın küresel ölçekteki yaygınlığı da başarısız ekonomi yönetimleri, modernleşme ve özellikle 1970’li yıllarda ortaya çıkan küresel kriz ve onun yakın etkileri sonucu

---

⁸⁹⁹ Tülay Özürman, “Cumhuriyet’e Uzanan Eller...”, Cumhuriyet Gazetesi, 21.05.2006.

gerçekleşmiştir. Siyasal İslam'ın Türkiye'de 1990'lı yıllarda yükselişi, 1980'li yıllarda uygulanan neoliberal ekonomi modelinin tüm emekçi kesimleri etkileyerek yıkım ve yoksulluğa yol açmasına bağlı olarak gerçekleşmiştir. Milli Görüş hareketi yoksullaşan bu kitlelerle hem dinsel bir yardımlaşma söylemi hem de cemaat örgütlenmeleri ve yardım ağları ile iletişime geçmeyi başarmıştır. Ancak, 28 Şubat sürecine direnebilecek bir tebaa, çıkarları farklılaşmış bir İslami sermaye tavrı olmamıştır.

Türkiye'de muhafazakârlık siyasi alanda değil, kültürel alanda, elitler tarafından ve derli toplu denemeyecek bir şekilde ortaya konmuş durumdadır. Buradan yola çıkarak siyasi ve kitlesel bir muhafazakâr fikriyat oluşturmak ciddi ve uzun bir çalışma ister. Geçmiş dönemlere baktığımızda Türkiye'de muhafazakârlığın en önemli düşünsel kaynağı milliyetçilik ve devlet merkezilik olmuştur. 2002 yılında tek başına iktidara gelen AKP'nin muhafazakârlık anlayışı ise hem modernist devlet anlayışına hem de milliyetçilik anlayışına yer vermemektedir. Uygulama bağlamında ise bu anlayış devleti neoliberal sürecin gerektirdiği yapısal ve toplumsal dönüşümün sağlanabilmesi için araçsallaştırmakta ve popülist politikalarla birlikte muhalefet karşısında pozisyonunu güçlendirmektedir.

1848 yılında işçi sınıfının sistem karşıtı bir güç olarak tarih sahnesi çıkışı ile birlikte, burjuvazinin iktidarının kaçınılmazlığını anlayan ve işçi hareketlerinden ürken aristokrasi ve dolayısıyla muhafazakârlar, gittikçe liberalleşirken, iktidarı ele geçiren burjuvazi yani liberaller, muhafazakârlaşmakta bir sakınca görmemektedir. Kaldı ki her iki akımın en önemli ortak özelliği değişim sürecinin evrimsel bir biçimde ve dışsal bir dayatma olmaksızın gerçekleşmesi gerekliliğine olan inançtır. Bu süreçten sonra, cephenin bir yanında muhafazakârlar ve liberaller diğer yanında ise sosyalistler yer almaktadır. Muhafazakârlıkla liberalizmin bir diğer ortak noktası, 1970'li yıllarda gerçekleşmiştir. Yalçın Akdoğan'ın dediği gibi;

“Refah devleti eleştirisi muhafazakârlarla liberalleri farklı gerekçelerle de olsa aynı noktada buluşturan bir konudur. Muhafazakâr model devletin ekonomideki rolünü en asgariye indirmeyi hedefler. Bu noktada muhafazakârlar devletin sosyal refah programlarına katılımına karşı çıkarlar ve bu tür programların devlet eliyle yürütülmesinin halkı

*tembelliğe ve devlete bağımlılığa alıştırdığına ve ekonomik etkinliği öldürdüğüne inanırlar.*⁹⁰⁰

Liberaller nasıl ki piyasanın doğal işleyişinin adaleti sağlayacağına inanıyorlarsa muhafazakâr demokrasi yaklaşımı da hem piyasanın hem de aile, din ve gelenek gibi yapıların doğal işleyişinin toplumsal adaleti sağlayacağına topluma inandırmak ister. Bu muhafazakâr demokrasinin “evrimci, tedrici, doğal değişim” savunusuyla da tutarlıdır. Hâlbuki bu toplumsal yapıların her biri doğal işleyişine bırakıldığında adalet, eşitlik değil baskı, tahakküm ve eşitsizlik üretmektedir.

Muhafazakâr Demokrasi söylemi özellikle Anadolu kökenli burjuvazi için dünya ekonomisiyle bütünleşme fırsatı yaratmış, İslamcı entelektüeller içinse kendilerini medya ve diğer araçlarla daha geniş ve etkin bir biçimde ifade etme şansı yaratmıştır. Aynı söylem İslamcı muhafazakâr vatandaş açısından ise toplumsal ve kamusal alanda İslam’a daha geniş bir temsil imkânı sunmuş bu anlamda Kemalist Laiklik anlayışının revize veya tasfiye edilmesi anlamını taşımıştır.

AKP’nin milliyetçi söylemi kullanmaması ve özellikle Kürt ve Kıbrıs sorunlarındaki milliyetçi olmayan tutumu liberal entelektüeller tarafından onun en olumlu özelliklerinden biri olarak tespit edilmiştir⁹⁰¹. AKP bu siyasal tercihlerle, Orta Doğu coğrafyası için de bir örnek model olarak sunulmuştur. AKP’nin 22 Mart 2004 ve 22 Temmuz 2007 seçimlerinde yükselmeye devam etmesi ise Türkiye’deki toplumsal kutuplaşmayı derinleştirici bir etki yapmıştır. Liberal entelektüeller ve yazarlar için AKP’nin iktidara gelmesiyle yükselişe geçen İslamcı-Muhafazakâr akım, toplumsal düzen için bir tehlike olmaktan çok, alternatif bir modernizasyon sürecini ifade etmektedir⁹⁰². Bu kesimler Kemalist siyaset anlayışına karşı konjonktürel bir ittifak arayışı içinde stratejik bir hesapla AKP’yi desteklemiştir.

---

⁹⁰⁰ Fatih Yaşlı, AKP, “Muhafazakâr Demokrasi ve Yeni Sağ”, **Birikim Dergisi**, S. 180, Nisan 2004, ss. 39-46, s.41.

⁹⁰¹ İlhan Uzgel, “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, s. 23; Baskın Oran, “Türkiye Kabuk Değiştirirken AKP’nin Dış Politikası”, **Birikim Dergisi**, No. 184-185. Ağustos-Eylül 2004.

⁹⁰² Bu tezin Türkiye’de önde gelen savunucularından bir Nilüfer Göle’dir. Bkz. Nilüfer Göle, **Modern Mahrem, Medeniyet ve Örtünme**, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

Türkiye’de İslamcı ideolojinin sisteme entegre edilerek ılımlılaştırılmasını savunan Graham Fuller ve Hakan Yavuz’a göre ise Türkiye’de AKP iktidarı ile birlikte “*sessiz bir islami reformasyon*” süreci başlamıştır⁹⁰³. Bazı raporlara göre de, Kemalist görüşün aksine, İslam dini ekonomik gelişme ve modernleşmeye engel olmamakta, bilakis İslami kimlik ile ekonomik başarının bir arada sürdürülebileceği, hatta İslami kimliğin ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı bir etkiye sahip olduğu iddia edilmektedir⁹⁰⁴. Bu raporlara da dayanarak, AKP iktidarı sürecinde İslam ile demokrasi ve İslam ile neoliberalizm arasında güçlü bağlar kurulmaya çalışılmıştır. Erdoğan da 2004 yılının Ocak ayında yaptığı bir konuşmada ‘İslami Ortak Pazar’ kavramını reddetmiştir⁹⁰⁵. Bu anlamda toplumsal dönüşüm sürecinde AKP, Türkiye içinde liberallerin, yurt dışında ise AB ve ABD’nin desteğini alarak iktidarını ve siyasal tercihlerinin gerektirdiği uygulamaları sürdürmeye devam etmiştir.

AKP’nin parti olarak İslamcı olmaktan imtina etme çabaları kuşkusuz parti kimliğinde ilk etapta dikkate alınması gereken ifadedir. Bir partinin İslamcı olma imkânının yasal olarak zaten mümkün olmadığı bir ortamda, partinin İslamcılıkla ilişkisine farklı bir şekilde yaklaşması kaçınılmazdır. Muhafazakâr söylem bu anlamda siyaseti, liberal bir çerçevede ve Türkiye’deki mümkün siyasetin kapsamı içinde sınırlı ve sorumlu teknik bir iş olarak algılamaktadır. AKP’nin resmi söylemi de bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Siyasi profil sorgulamasında AKP’liler kendilerini sırasıyla ‘demokrat’, ‘milliyetçi’, ‘muhafazakâr’, ‘sosyal demokrat’, ‘İslamcı’ şeklinde tanımlıyorlar. İslamcı olarak kendisini ifade edenler tüm araştırmalarda % 5 ile % 10 arasında değişiyor. Bu oranın siyasal İslam çizgisindeki partilerde % 85’lerde olduğunu hatırlamak gerekir. Sosyal demokrat partilerde seçmenin % 15’ e yakınının kendisini “ sosyalist” olarak nitelendirmesi gibi bir durumdur bu yani partinin ana gövdesi kendisini muhafazakâr bir çizgide konumlandırıyor⁹⁰⁶.

⁹⁰³ Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, s. 16.

⁹⁰⁴ **Islamic Calvinists: Change and Conservatism in Central Anatolia**, ESI, Berlin-İstanbul, 19 Eylül 2005, s. 23-24. Bkz. http://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_69.pdf.

⁹⁰⁵ Erdoğan’s speech at the Fifth Jeddah Economic Forum in Saudi Arabia. “Turkish Premier Rejects Idea of Islamic Common Market”, **Anatolia News Agency**, Ankara, 18 Ocak, 2004

⁹⁰⁶ Akdoğan, s. 108.

Yasin Aktay'a göre, AKP aynı zamanda İslamcı kitlenin siyasal bir ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Toplumda, ülkede, devlet aygıtında talip olduğu yeri alabilmek için kurulan parti, biraz da İslamcı kitlenin kolektif aklının bir sonucu olmuştur. Türkiye'de halk ne kadar İslamcılık talep ediyorsa, AKP'de o kadarını ifade etmeye, halk İslamcılığın yükünü gerçek anlamda ne kadar çekmeye talipse AKP de o kadar çekmeye talip olmuştur. Bu açıdan AKP'nin halktaki İslamcı talepleri yumuşattığı ve sisteme entegre ettiği yönünde ki bir değerlendirme halka bir fazlalık atfetmek açısından klasik halkçı söylemin bir türevi olarak düşünülmelidir. Yine de bu ilişki her zaman sorgulanacak ve her türlü siyasal dönemde AKP ve lider kadrolarının önüne konulacak bir soru olacaktır⁹⁰⁷.

Laik-sol kimliğe sahip kimi gözlemci ve yorumcular, AKP'yi İslamcı görmeyerek, onu Demokrat Parti'nin ve Adalet Partisi'nin devamı ve dolayısıyla "merkeze yerleşmiş muhafazakâr bir parti" olarak sunmaktadırlar. Dış dünyanın AKP'ye bakışı ise daha farklıdır. Gerek, bu partiye ve partinin yönetimindeki Türk hükümetine hayırhah gözle bakma eğilimindeki Amerikan siyasal çevreleri, gerekse onlarla aynı dalga boyundaki Avrupalılar, bunu bir "örnek ılımlı İslam modeli" olarak görmeyi yeğlemektedir. Bu, bir tür siyasal faydacılık ve pragmatizme işaret etmektedir.

AKP'nin, bugün kendini muhafazakâr olarak tanımlaması İslamcılık ve muhafazakârlık ilişkisinin yeniden gündeme gelmesini sağlayan çok önemli bir gelişmedir. Bu sürecin en önemli sebebi İslamcı siyasal hareketin meşru ve mümkün bir dil arayışı olduğunu söyleyebiliriz⁹⁰⁸. AKP, İslamcı bir nitelemeden ısrarla kaçınmaya çalışmış, böylece hem sistem nezdinde meşru sayılan, hem de kendisiyle halk arasında, iletişim kurmaya yönelik bir dil olarak muhafazakârlığı öne çıkarmıştır. İslamcı bir hareketin bu tercihi zoraki bile olsa, kendine meşru bir dil olarak başka bir söylem yerine muhafazakârlığı seçiyor olması, İslamcılık ile muhafazakârlık arasında yakınlığın bulunduğunu söylememize imkân tanımaktadır:

---

⁹⁰⁷ Yasin Aktay, **Korku Ve İktidar**, Pınar Yayınları, Ankara, 2010, s. 52.

⁹⁰⁸ Yasin Aktay, "İslamcılıktaki Muhafazakâr Bakiye", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Muhafazakârlık) Cilt-5**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 350

“Muhafazakâr eğilimlerin güçlendiği ve muhafazakâr kanadın devletin kilit noktalarını ele geçiren kadrolaşma konusunda taviz vermeyen ilerleyişinin sürdürüldüğü yönetim anlayışının, yönetilenlerin reflekslerini de ulusaldan yerele, laiklikten dinciliğe, kamusalda özele, Türklükten Türkiyeliliğe, bütünlükten bölünüklüğe, ulusal kimlikten kimliksizliğe yönlendirdiği açıktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yurttaşları, günümüzün koşullarının egemenliğin halka verildiği 1920'li yılların koşullarından farklı olduğunun farkındadır. Ancak, bugün sahip olduklarının, o günlerde kendisine tanınmış olan haklar sayesinde olduğunun da bilincinde olarak, egemenliğin elinden giderek kayıyor olmasına tepkilidir. Bu tepki milliyetçiliğin yükselmesi değil, elindekine sahip çıkma bilincinin göstergesidir. Türk halkı, hiçbir dönemde kendisini bu kadar bağımlı ve bu denli tehlikede hissetmemiştir.”⁹⁰⁹

AKP kurmayları partilerinin Müslüman- demokrat değil muhafazakâr demokrat olduğunu her ortamda açıklamakta, bunun konjüktörün zorlamasıyla yaşanan bir durum olmadığını, farklı mezheplerin ve dinlerin veya dini anlayışların bulunduğu bir ülkede bir partinin kendisini Müslüman olarak tanımlamasının yeni ayrışmalara ve dışlamalara sebep olacağı yaklaşımını ileri sürerek, muhafazakâr demokrat tanımının daha kuşatıcı bir siyasal çizgiyi ifade ettiğini belirtmektedirler⁹¹⁰. Etyen Mahçupyan ise AKP'nin bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Otoriter laikliği resmi ideolojiye dönüştüren bir ülkede 'Müslüman' sıfatını kullanmak kolay iş değil. Hele eğer tatsızlık çıkmasın diyorsanız. Öte yandan muhafazakârlığın Müslümanlığı kapsadığı da söylenebilir... Müslüman demokrat bir siyasal çizgi oluşması Türk siyasetinin normalleşmesi açısından da önem taşıyabilirdi. Müslümanlığı kültürel boyutta taşımaktan gocunmazken, ülke yönetiminde evrensel ölçütlere ulaşan ve toplumsal tercihler karşısında kuşatıcı olan bir AKP'nin, dönüştürücü ve reformcu gücü muhakkak ki çok daha fazla olurken; Türk siyasetinin 'Müslüman demokrat' bir parti sayesinde normalleşmesi de ayrıca devlet / toplum ilişkisi açısından demokrat bir açılımı ifade edecektir.”⁹¹¹

⁹⁰⁹ Tülay Özüerman, “Ulus Devlete Sahip Çıkmak”, Cumhuriyet Gazetesi, 24.04.2006.

⁹¹⁰ Akdoğan, s. 114.

⁹¹¹ Etyen Mahçupyan, “Muhafazakârlık Bir Tür Merkez mi”, Zaman Gazetesi, 25.08.2003.

Ahmet Taner Kışlalı ise Müslüman-demokrat bir partinin kutuplaşmaya yol açacağını iddia ederek ve bu konuda şunları söylemektedir:

“Türkiye’de Müslüman demokrat bir parti olabilir. Hem Türkiye’de laiklik kurumsallaştığı için, hem de halkın büyük çoğunluğu Müslümanlığı da demokrasiyi de aynı ölçüde benimsediği için. Ancak, çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda dinin bir siyasal tarafgirlik konusu olması kutuplaştırıcı ve ayrıştırıcı bir mahiyet taşıyacağından olumsuz ve yanlış bir kullanıma kapı açabilir.”⁹¹²

Cumhurbaşkanı Ahmet Nejdet Sezer ise yakın tarihte ılımlı İslam modeliyle sıkça öne çıkarılan kimi ülkelerin, daha sonra kaçınılmaz biçimde radikal değişikliklere uğrayarak köktendinci rejime dönüştüğünü söylüyor ve bu konuda; *“Bugün, Türkiye’yi örnek ılımlı İslamcı ülke gösteren ülkelerin, ılımlı İslam övgülerine karşın, bizi diğer Müslüman ülkelere farklı kılan asıl değer, dinsel yorumumuzdan çok, laik devlet yapımızdır”⁹¹³* diyerek bu tanımlamaya karşı çıkmaktadır.

Abdullah Manaz’a göre, Müslüman-demokratlık, ılımlı-Müslümanlık gibi ifadelerle bir partinin toplumsal kimliği açıklanamaz. AKP yönetimi bu konuda bir eğilim gösterirse ve kendisini bu şekilde tanımlarsa Türkiye’nin demokratikleşme projesini taşıyamaz. Diğer taraftan Batı’dan da ‘ılımlı Müslümanlar’ olarak destek görebileceği şüphelidir. ‘Radikal İslam’a karşı ‘İlimli İslam’ bir enstrümandır, bir model değildir. Bu durum bazı dönemlerde ve bazı ülkelerde belli şartlar gereği uygulanır, kullanılır. Ne kadar liberal bir görüntü çizilse de, bu durum bir siyasal hareketin ne kalıcılığının ne de meşruiyetinin garantisi olamaz⁹¹⁴. Özürman da bu tehlikeyi şu sözlerle açıklamaktadır:

“Türkiye’de muhafazakâr ve hatta aşırı dinci denilebilecek kesimlerin sırtlarına geçirdikleri liberal gömlekle savundukları özgürlükler özünde sınırlamalar getirmekte ve laik Türkiye’nin kazanımlarını tersine çevirecek bir karşıtlığı içermektedir. Türkiye’nin laik, çağdaş ve modern

⁹¹² Ahmet Taner Kışlalı, “İslamcılıkla Yüzleşme”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Kasım 1997.

⁹¹³ Yusuf Demir, “Sezer’den ABD’ye: PKK İçin Adım Atın”, **Hürriyet Gazetesi**, 13.02.2004

⁹¹⁴ Abdullah Manaz, **Siyasal İslamcılık Dünyada Siyasal İslamcılık**, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 68.

çerçevesini kırmaya yönelik çabalar demokrasi perdesinin gerisinde yürütülürken, tüm bu açılımlara en büyük desteğin dış çevrelerden veriliyor oluşu, laik düzene sahip çıkmakta kararlı kesimi haklı olarak Sevr benzetmesiyle dışa vurulan endişeye sevk etmektedir. Ülkedeki başkalaşmayı dile getirme çabalarının halkın gözünde önemini azaltmak isteyen değişim projesinin mimarları ve yandaşları bu haklı tepkileri, Sevr paranoyası ya da dinozor gibi söylemlerle ciddiye alınmaz bir tavırla önemsizleştirmeye çalışmaktadırlar.”⁹¹⁵

Muhafazakâr demokrasi kavramı, bir anlamda AKP'nin İslamcılıkla yüzleşme girişimidir ve gücünü de buradan almaktadır. Kuruluşundan itibaren kimlik temelli bir siyasetin Türkiye’de gerilim ürettiği ve toplumsal çatlakları kanaatini taşıyan AKP'nin önerisi, muhafazakâr demokrasi anlayışını ön plana çıkarmak şeklinde olmuştur. Parti Avrupa ve Amerika ile rahat ilişki kurma imkânını sağlayacak, medya ve askeri bürokrasi nezdinde meşruiyet problemini ortadan kaldıracak ve kendi toplumsal tabanı ile sıcak bir ilişki kurmaya elverecek bir kavramla kendisini anlatma gereği duymuştur. Bu anlamda muhafazakâr demokrasi kavramı araçsallaştırılarak istenilen meşruiyetin devlet ve toplum nezdinde kazanılmasına yardımcı olmuştur. Ancak tüm bunların yanında muhafazakâr demokrasi kuramının icadı İslamcı gündem ve birikimin yeniden biçimlendirilmesini içeren bir projeden uzak kalmamaktadır⁹¹⁶.

AKP'nin muhafazakârlık söyleminin üç adresi bulunmaktadır: Birinci adres, yerli hassasiyetlere yapılan vurguyla seçmen kitlesidir. İkinci adres, muhafazakârlık gibi meşruiyet problemi bulunmayan Batılı bir ideoloji dolayısıyla dış kamuoyuna verilen sıcak mesajdır. En önemli adres ise Kemalist merkeze dönük olarak verilmek istenen “siyasal İslamcılıkla ilişkimiz yok” mesajıdır.

AKP kendi ideolojisini “Muhafazakâr Demokrasi” kavramıyla tanımlamış⁹¹⁷, parti lideri Erdoğan “AKP'nin amacının toplumda derin yerin etmiş yerel değerleri evrensel muhafazakâr siyasal gelenekle yeniden üretmek”⁹¹⁸ olduğunu ifade etmiştir. Erdoğan, iddia ettiği bu ideolojiyle devletin sınırlı bir role sahip olduğu, aile ve

⁹¹⁵ Tülay Özüerman, “Cumhuriyetçi misiniz? Demokrat mı?”, Cumhuriyet Gazetesi, 29.10.2005.

⁹¹⁶ Fahrettin Altun, “İslamcılığın Muhafazakâr Demokrasiyle İmtihani”, **Anlayış Dergisi**, Aralık 2005, S:31, s. 42.

⁹¹⁷ Yalçın Akdoğan, **Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 18.

⁹¹⁸ Akdoğan, s. 12-13.

geleneksel değerlerin göz önünde tutularak uygulanacak bir tedrici değişimi vurgulamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla AKP, dini değerlerinde içerisinde yer aldığı geleneksel değerler ile küreselleşme sürecinin gerektirdiği yapısal ve toplumsal değişimi birleştirmeye çabalamaktadır. AKP bu farklı tanımlamayla kendisini Avrupa'daki Hıristiyan Demokratların muadili olarak görmüş, hatta Hıristiyan Demokratların oluşturduğu birliğe katılmak için başvurmuş, burada bir gözlemci statüsü elde edebilmiştir⁹¹⁹.

AKP'nin neoliberal süreçteki başarısı, Türkiye'de devletin neoliberal otoriter dönüşümü bağlamında 1980'lerden bu yana yaşanmakta olan çatışmaları muhafazakâr İslamcı bir siyaset bağlamında uzlaştırmasına dayanmaktadır. Bu anlamda muhafazakârlık araçsallaştırılarak, AKP'nin toplum, devlet ve dünya ölçeğinde meşruiyetini perçinlemekte, neoliberal dönüşümün gerçekleştirilmesine katkı sağlanmaktadır.

3.2.7 Postmodernizm ve Kimlik Siyaseti

Ulus-devlet modeli hâkimiyeti içinde özel alanda yer alan etnik ve dinsel kimlikler, küreselleşme sürecinde giderek kamusal alanlarda görünürlüklerini arttırmaktadır. Bu durum kimliklerin tanınma talebinden siyasal özerklik taleplerine kadar uzanabilen bir dizi toplumsal ve siyasal değişikliğe gündeme getirmektedir. Batı'da "kimlik dünyası" olarak da adlandırılan ve sınıf temelli siyasetin yerini almaya başlayan bu durum, Türkiye'de kimlik siyasetinin de ötesinde mikro milliyetçiliğe yol açabilecek tehlikelere neden olmaktadır.

İletişim teknolojisinde yaşanan hızlı ve büyük çaplı gelişmeler, David Harvey'in de dediği gibi zaman-mekan sıkışmasına neden olmakta, ulus devletlerin kendi sınırları içerisindeki halklarını kontrol edebilmeleri, kendi tercih ve beklentileri doğrultusunda yönlendirmeleri giderek zorlaşmaktadır. Böylece ulusal kimlik dışında

---

⁹¹⁹ William Hale, "Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrast", **Turkish Studies** Haziran 2005, Radikal Gazetesi, 6 Haziran 2006.

yeni kollektif kimlikler kamusal alanda yer almaya başlamakta, tanınma siyaseti içerisine girmektedir.

Küreselleşme ve yeni dünya düzeni çerçevesinde 1970’li yıllardan itibaren sermayenin yeniden yapılanma dinamikleri ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede özelleştirme uygulamaları ulus devletin giderek aşınan rolüne işaret etmekle birlikte, devletin özel sektörle yeni işbirlikleri içine girerek, neoliberal uygulamalarla rejimde yeni roller üstlenme anlayışı ortaya çıkmaktadır. Günümüz toplum düzeni, devletin homojen/türdeş bir bütünün parçaları olarak tanımladığı vatandaşlarına eşit mesafede durarak kolladığı bir toplum düzeni olmaktan giderek uzaklaşmakta, kişiler giderek tüketici olarak görülmekte ve tüketme kapasiteleri ile değer kazanmaktadırlar.

Modern devletin kurulmasıyla ortaya çıkmış olan ulusal kimliğe bir de etnik kimliği belirleyen bir ek takma yoluyla ya da ulusal kimliği tümüyle yok sayma yoluyla ifade bulan yaygın eğilimler, postmodern dönemde cemiyetlerin artışında örnek teşkil etmiştir. Birçok gözlemcinin tespit ettiği gibi, postmodern süreçte “sahicilik” (otantisite) kavramı, git gide merkezi bir yer almaya başlamış, modern dönemde egemen olan kimlikler yerine modernite ortamında bastırılmış ya da ilk kez ortaya atıldığı halde geleneksel olduğu savıyla meşrulaştırılmış kimlik türlerine olan rağbet artmıştır⁹²⁰.

Modernizmden postmodernizme geçişin diğer bir göstergesi de klasik anlamda sınıfların ve sınıf mücadelelerinin öneminin azalması hatta kavramsal olarak sınıf kavramının kullanılamaz hale gelmesidir. Bir yandan dünya çapında işçileşme ve sınıfsal kutuplaşma ilerlerken, bir yandan da sınıfsal kimliğin toplumsal bir varlık alanı olarak sona ermesi çelişkili bir durumu gözler önüne sermektedir⁹²¹. Bu durum yine küreselleşme kavramıyla açıklanabilir. Refah devleti modeli, sınıfsal çelişkileri ulusal birlik ideolojisi içerisinde eritirken, gerçekte sınıfların korporatist kimliklerini ortadan kaldırmamış, işçileri örgütlü bir biçimde devlete bağlayarak, siyasal uzlaşma arayışı içerisine sokmayı tercih etmiştir. Küreselleşme bağlamında uzlaşmış olan örgütlü sınıfsal kimlikler gerilemiştir. Sermayenin küresel çaptaki hareketliliği de bu

⁹²⁰ Haldun Gülalp, **Kimlikler Siyaseti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 121.

⁹²¹ Gülalp, s. 123.

sürece katkıda bulunmuştur⁹²². Bu noktada, üretimin küresel organizasyonunda kullanılan “post-Fordist” esnek birikim rejimi, Fordist montaj hattı teknolojisini parçalara ayırarak, dünya çapında taşeron firmaları devreye sokmuştur. Dünya çapında üretim faaliyeti yapan sermaye bu yolla sendikaların baskısından, işçi çıkartma ve ücretleri azaltmayı engelleyen düzenlemelerden kurtulma olanağı bulmuştur⁹²³. Kısaca küresel sermaye, taşeron çalıştırmaya dayalı bu birikim tarzı sayesinde, kendi hesabına çalışan ve küçük ölçekli üretim yapan geniş bir kesimi kendisine eklemiştir.

Küçük girişimci görünümü taşıyan ama gerçekte büyük sermayenin hizmetinde çalışan işçilerin oluşturduğu bu kesim, genellikle emek-yoğun teknolojiler kullanan, aile içi emeğin ve çocuk emeğinin sömürülmesine dayanan atölyelerden meydana gelmiştir. Bu atölyelerin küresel çapta yaygınlaşması, sendikaların gücünü zayıflatmış, paternalizm ve bireysel girişimcilik ideolojilerinin yükselmesine katkıda bulunmuştur⁹²⁴.

Postmodern durum ile sınıf kavgalarının azalmasının arasındaki ilişki, kültürel kimlik kavgalarının ve yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasıyla da ilgilidir. Sonradan çıkan bu tür kavgalar, entelektüel özelliklere sahip, orta sınıftan kişilerin, egemenliğinde gerçekleşmektedir. Bu anlamda orta sınıf entelektüeller, işçi sınıfı hareketinin zayıfladığı, sermayenin devleti tamamen ele geçirdiği günümüz sosyo-politik ortamında, dil ve kültür konularıyla uğraşarak, ciddi bir sınıf savaşımına değinmeden, büyük mücadeleler veriyormuş görüntüsü çizmektedirler. Dolayısıyla orta sınıf entelektüeller adeta sermayenin hizmetine girmiş olmakla suçlanmakta veya kendilerinin bile bu durumun farkında olmadığı yorumuyla karşılaşmaktadırlar. Bu yorum çerçevesinde entelektüeller kapitalizmin gelişmesine katkıda bulunmaktadırlar⁹²⁵.

---

⁹²² Bkz. James Mittelman, **The Globalization Syndrome**, Princetaon University Press, Princeton, 2000.

⁹²³ Bkz. Bennett Harrison, **Lean and Mean: The Changing Landscape of Corporate Power in the Age of Flexibility**, Basic Books, New York, 1994.

⁹²⁴ David Harvey, **The Condition of Postmodernity: An Enquiry into Origins of Cultural Change**, Basil Blackwell, Oxford, 1989; Türkçesi; **Postmodernliğin Durumu**, Metis Yayınları, İstanbul, 1997.

⁹²⁵ Gülalp, s. 125.

Kimlik siyasetleri, tanım gereği sınıfları aşan, sınıflar arasında dayanışma ağı içeren toplumsal hareketlerdir. Farklı sınıfların neoliberal küreselleşme ortamında kimlik siyasetlerine destek vermelerinin temeli ise ortak toplumsal konuma dayalı siyasal gruplaşmalarının küreselleşme tarafından zayıflatılması nedeniyle ifade yollarının tıkanmış olması ve bu nedenle bireylerin hiçbir gruba ait olmadan tek başlarına kalmalarıdır. Tek başına kalan bireyler, belirgin ve değişmez olan kimlik türlerine, yani doğuştan belirlenen ırk, cinsiyet ve etnisiteye doğru yöneleceklerdir. Bu anlamda Türkiye’de İslamcılık da tipik bir kimlik siyasetidir.

Postmodernist söylemde “kimlik” ve “otantiklik”, “işsizlik” ve “sömürü”den daha önemli bir hale gelmiştir. Aynı durum İslamcı söylem için de geçerlidir. Son kertede İslamcılar devlet gücüyle bağlantılandıkları tekelciliğe karşı çıkmalarına rağmen, kapitalizmin ilkelerini destekler bir noktaya varmışlardır.

Küreselleşme bağlamında ulus-devletlerin zayıflamasıyla aynı anda yükselen çok-kültürcü kimlikler siyasetinin postmodern bir kaygı olduğu ifade edilebilir. Ülkemiz de dünyada yaşanan bu gelişmelere paralel bir değişimi yaşamaktadır. Türkiye’de 1990’lı yılların başında ortaya atılan İslami düşünce ile aynı dönemde Batı’da yaygın olan postmodernist düşünce arasında dikkat çekici benzerlikler olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Bu benzerlikler özellikle demokrasiye bakış açısında ortaya çıkmaktadır. İslamcılık da postmodernizm de, modernizmin devletçiliğine karşıdır. Hem İslamcı hem de postmodernist eleştirinin hedefi, modern ulus-devletin üniter ve merkeziyetçi yapısına yönelik olmuştur.

Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllardan itibaren dinsel ve etnik kimliklerin de giderek kamusal alanda tartışılır hale geldiğine tanık olmaktayız. Kürt, Alevi ve İslamcı kimlikler devlet tarafından tanınma ve dezavantajlı konumlarının iyileştirilmesi talepleriyle gündeme gelmektedir. Kürtçe dil kullanımı, Alevi inanç ve kültürünün din kitaplarında yer alması, türbanın kamu kuruluşlarında serbest bırakılması gibi konular, sıklıkla tartışmaya açılmıştır ve bu konular siyasallaştırılmıştır. Ulus ötesi etkilerin yanında Türkiye’nin jeopolitik konumu ve

ABD odaklı güçlerce bölgenin dönüştürülme çabaları, etnik ve dinsel kimlik konularını gündemde tutan gelişmelerin başında yer almaktadır.

Postmodernizm açısından bu yaklaşımın kökeni Lyotard'da bulunabilir. Lyotard'ın konumunu demokratik çoğulculuk olarak niteleyen postmodernist düşünürler, her şeyin üstünde duran bir akıl kavramına ya da evrensel olduğu varsayılan etik bakış açısını reddederek, toplumun kendi kültürel gelenek ve uygulamalarında saklı olan değerlerin, normların ve ideallerin önemini ve haklılığını vurgulamışlardır⁹²⁶. Burada savunulan görecelikçi tavır, gelenek adına, demokratik ve eşitlikçi olmayanlar da dahil olmak üzere her türlü ahlaki değeri kolayca meşrulaştırabilme tehlikesini içermektedir⁹²⁷. Bu noktada Seidman şöyle bir sonuca varmaktadır:

“Postmodern ahlaki söylemde kaçınılmaz olarak gelinecek nokta, ne tür bir topluma sahip olduğumuz ve ne tür bir toplum istediğimiz konularında yapılacak argümanların nihai başvuru çerçevesinin, Rorty'nin dediği gibi, etnosantrik olacağıdır”⁹²⁸

Bu tarz bir savunma biçimi, toplumları kendi içerisinde gruplara veya topluluklara ayırarak her bir topluluğun otoriter bir etnosantrizmle yönetilebileceği tehlikesini taşımaktadır. Toplumunu inanç topluluklarına bölerek, her biri için farklı bir hukuk düzeni kurmak, bu modeli savunanların iddia ettiği gibi kişilere istedikleri biçimde yaşama özgürlüğü vermeyecek, tam tersine bu hakkı ellerinden alacaktır; çünkü bu tür bir yapıda kişiler bağımsız bireyler olarak değil, türdeş toplulukların üyeleri olarak kabul edileceklerdir. Bu modelde önerilen çoğulculuk anlayışı, her bir topluluğa kendi kurallarını belirleme olanağı tanımakta, ancak toplumun bütünü açısından bakıldığında bu kendine özgü kurallar hakkında genel bir müzakere olasılığına yer vermemektedir. Bu anlamda gerek İslamcılarının savunduğu “Medine Sözleşmesi” modelinde gerekse postmodernistlerin görüşlerinde, grup haklarının

---

⁹²⁶ Steven Seidman, “Postmodern Anxiety: The Politics of Epistemology”, **Sociological Theory**, 9 (2), 1992, s. 189.

⁹²⁷ Gülaıp, s. 162.

⁹²⁸ Seidman, s. 190.

tanınması projesi ile demokratik vatandaşlığın temel öncülü olan bireysel hakları arasındaki çelişki dikkat çekmektedir⁹²⁹.

Çoğulculuğu topluluk temelinde tanımlamak ve bu yolla topluluk kimliklerini güçlendirmek, sadece bireylerin birey olarak haklarını yok saymakla kalmaz, bu hakların kolaylıkla bastırılmasına da katkıda bulunur. Bireyi türdeş bir topluluğun üyesi olarak tanımlayıp, topluluğa özerklik hakkı tanımak, topluluk hiyerarşisinin baskıcı uygulamaları karşısında bireyi koruma yollarını kapatır.

Postmodernist felsefenin yol açtığı siyaset biçimi sonuç itibarıyla “kimlikler siyaseti” ise, bu siyasetin bireyler için anlamlı olmasının tek yolu, kimliklerin kalıcı olarak tanımlanmasıdır. Bu durum, doğuştan gelen kimliklerin tek boyutlu olarak ön plana çıkmasına neden olur⁹³⁰. Bu kabulün diğer bir önemli unsuru da çok-kültürcülüğün tehlikeli bir özcülük varsayımı barındırdığının anlaşılmasıdır. Toplumsal olarak inşa edilen kimlikler değişebiliyorsa, bu durumda çok-kültürcülük siyasetinin dayattığı gibi onları siyasal yapıya kazıyarak sabitleştirmek, çok-kültürlü olarak adlandırılan gruplara yarardan çok zarar verecektir. Bu durumun açıklık kazanması postmodernizmin özgürleştirici vaadinin sınırlarını da ortaya çıkarmıştır. Modernist kesinliklerin sorgulanması, çok çeşitli öznelerin kendi otantik sesleriyle ve ona uygun “kimlik siyaseti” izleme haklarını talep etmelerinin yolunu açmıştır. Ancak nasıl ki modernizm sadece baskıcı bir yapı olarak görülmüyorsa postmodernizm de sadece özgürleştirici olarak görülemez. Çünkü postmodernist alternatifin barındırdığı otoriter potansiyelin orta çıkma sorunu söz konusu olabilir.

Devletin vatandaşı ile olan ilişkisinin yeniden tanımlandığı günümüz Türkiye’inde etnik ve dinsel kimlikler de çok boyutlu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte kimlikler birbirinden bağımsız kimlikler olarak ortaya çıkmaktan ziyade, birbirleriyle kimi zaman çakışan kimi zaman ise çatışan ama her zaman etkileşim halinde bulunan oluşumlar olarak var olmaktadır. Kimliklerin

---

⁹²⁹ Bkz. T. H. Marshall, “Citizenship and Social Class”, **Class, Citizenship and Social Development**, Doubleday and Company, New York, 1964; genel bir tartışma için bkz; Seyla Benhabib, *Democracy and Difference*, Princeton University Press, Princeton, 1996; Türkçesi, **Demokrasi ve Farklılık**, Demokrasi Kitaplığı, 1999.

⁹³⁰ Gülalp, s. 166.

dayandığı köklü bir tarihsel geçmişin ve belli bir birikimin varlığı yadsınamaz. Ancak bu kimlikler, içinde buldukları ortama ve konjonktüre bağlı olarak, bir takım söylemlerle birlikte yeniden inşa edilmektedirler. Bu anlamda her bir kimlik diğer kimlikle arasına mesafe koymakta veya yakınlaşma eğilimi göstermektedir. Kimlik inşaları devletten tanınma talep eden etnik ve dinsel kolektiviteler tarafından yapılmasına karşın, devlet de bu sürecin bire bir içerisinde yer almaktadır⁹³¹.

Etnik Kürt muhalefeti 12 Eylül 1980 darbesinden önce ortaya çıkmış ve sonrasında faaliyetlerini hızlandırarak, çeyrek yüzyıldır varlığını sürdürmüş, bu süreçte, konuyla ilgili birçok eser yayınlanmıştır. Bu kaynaklara bakıldığında etnik Kürt talepleri 1980 sonrasında biri Marksist-Leninist diğeri de İslamcı olmak üzere iki ana ekseninde hareket etmektedir. Bu ayrımlardan ilki, önce SHP içerisinde yer alan, daha sonra HEP, DEP, HADEP, DEHAP ve DTP çizgisinde örgütlenenler, diğeri ise, 1980 öncesinde MSP'nin bölgede genişlemeye başladığı ve mevcut tabanına yaslanarak genişlemeye devam eden RP ve FP'dir.

1973, 1977 ve 1983 seçimlerinde CHP ve onun ardılı Halkçı Parti (HP) Diyarbakır'da birinci parti olmuş, daha sonra 1987 seçimlerinde RP, iki seçim bölgesine ayrılan Diyarbakır'da ikinci bölgede yüzde 28 oyla birinci olmuş, birinci bölge de de yüzde 1 farkla ANAP'ın ardından üçüncü parti olmuştur.

Etnik Kürt milliyetçiliğinin HEP ile siyasal bir akıma dönüşmesi ve HEP'in SHP ile seçim ittifakına girdiği 1991 seçimlerinde SHP ikinci bölgede yüzde 70 gibi rekor bir oy alırken, birinci bölgede de yüzde 38 oyla birinciliğini perçinlemiştir. RP ise aynı dönemde birinci bölgede yüzde 13, ikinci bölgede yüzde 10 oy alabilmiştir.

Milli Görüş hareketinin 1991 yılında uğradığı bu seçim yenilgisinin en önemli nedeni, partinin milliyetçi-Türkçü MÇP ile kurduğu seçim ittifakıdır. Bir yandan SHP içinde Kürtçü milletvekillerinin ayrı bir parti çatısı altında

---

⁹³¹ Tahire Erman, "Türkiye'de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler", **Türkiye'de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, ed. R. Ö. Dönmez, P. Enneli, N. Altuntaş, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 9-15.

örgütlenmeleri (HADEP), diğer yandan DSP'nin ve Deniz Baykal liderliğinde yeniden kurulan CHP'nin milliyetçi söylemleri bölgede siyasal olarak kabul görülememelerine yol açmış, bölgeyi HADEP ve RP'nin hâkimiyetine bırakmıştır⁹³².

Batı bölgelerinde de Kürtler için etnik ve kültürel haklar talep eden ve Türkiye sosyalist ve liberal hareketleriyle birlikte hareket eden ÖDP ve YDH gibi kişi ve gruplar olduğu halde, bu partiler doğu bölgelerinde ciddi bir toplumsal taban bulamamıştır. Siyasal İslamcılığın Kürtler arasında eski bir tarihi ve geniş toplumsal desteği olduğu gibi, Türkiye'de siyasal İslamcılığın ruhani, entelektüel ve siyasal kadroları arasında da pek çok Kürt kökenli yurttaş yer almıştır⁹³³.

1995-2002 döneminde ANAP ve DYP'nin aşiretlere ve yerel seçkinlere dayanarak destek sağlayabildiği görülmektedir. FP 1999 seçimlerinde doğu bölgelerde umduğunu bulamazken, 2002 yılında yapılan seçimlerde iktidara gelen AKP Diyarbakır'da sadece yüzde 16 oy oranına ulaşabilmiştir. Aynı seçimlerde DEHAP'ın Diyarbakır'daki oy oranı ise yüzde 56 olmuştur. 2007 yılına gelindiğinde DTP'nin DEHAP'ın oylarını yüzde 20 kadarlık kayıpla muhafaza ettiği, AKP'nin ise DEHAP dışındaki tüm oyları kendi bünyesinde topladığı bir siyasal yapının oluştuğu söylenebilir. 1987 yılında RP'nin yakaladığı başarıdan 20 yıl sonra AKP, İslamcı sağ siyaseti, bölgede istikrarlı bir şekilde yükselen bir akım haline getirmeyi başarmıştır. Bu yükseliş kısmen ekonomideki büyümeye bağlıymış gibi gözükse de, İslamcı siyasal hareketin Müslümanlar arasındaki etnik farklılıkları İslam milleti/ümme-i ortak paydasında değerlendirmesi, Türkiye çapında örgütlenmiş diğer partilerinse etnik çeşitliliğe dair ciddi bir toplumsal projelerinin olmayışı bu yükselişte rol oynamıştır.

Türk sağının toplumsal tabanı temelde aynı milliyetçi-mukaddesatçı düşünce akımlarından beslenerek bugünkü konumlarına gelmiştir. Dolayısıyla Milli Görüş, Türk İslam Sentezi ve Türk İslam Ülküsü gibi ideolojik yaklaşımların tümü ortak bir

---

⁹³² Şener Aktürk, "Türkiye'de Kürt Kimliğinin Siyasallaşma Süreci: 1918-2008", **Türkiye'de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, ed. R. Ö. Dönmez, P. Enneli, N. Altuntaş, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 107.

⁹³³ Aktürk, s. 107.

birikimin farklılaşan dışavurumları olarak da yorumlanabilir. Bugün Anadolu'nun siyasal İslam'a daha da yakınlaştığı olgusu, AKP gibi bu gelenekten gelen bir partinin yüzde 47 oy alarak iktidar olması, dünyada özellikle 11 Eylül sonrasında İslam ile şiddet ve terörün birlikte anıldığı bir konjonktürde ayrı bir önem taşımaktadır⁹³⁴.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra bir ulus devlet ortaya çıkarmak, Müslüman olan ve olmayan tüm karmaşık unsurları yönetim süreçleri açısından anlamlı bir biçimde biraraya getirecek siyasal kurumların yaratılması sorununu ortaya çıkarmıştır. Hırant Dink'in öldürülmesi ya da vakıflar yasa tasarısıyla ilgili ortaya çıkan gelişmeler de bu sorunun halen çözülemediği anlamına gelmektedir. Yükselen siyasal İslam ve AKP ile birlikte Kürt milliyetçiliği, bu karmaşık unsurların merkez ile biraraya gelmeleri talebinin dışavurumu olarak algılanabilir. Çevre, özellikle AKP ile birlikte düşünüldüğünde, merkez ile bütünleşmek, hatta merkezi ele geçirmek ve dolayısıyla devlet imkânlarından nemalanmak arzusundadır⁹³⁵.

AKP, 28 Şubat sonrası dönemin siyasal krizlerine verilmiş bir tepki ve çevreyi merkeze taşıyacak bir güç olarak algılanmaktadır. AKP'nin 2002 seçimleri ile başlayan ve 2007 seçimleri ile devam eden iktidarı, hem merkez hem de çevrenin dönüşüm arzusunu simgelemektedir. Tarihi perspektifle günümüze baktığımızda, ne Milli Görüş'ün ne de AKP'nin milliyetçiliğe bakışları cumhuriyetçi bir perspektifte belirlenmiştir. Milli Görüş çizgisindeki bütün partilerin milliyetçilik anlayışları, resmi milliyetçiliği reddeden, milli ve manevi değerleri İslam temelinde ön plana çıkaran bir milliyetçilik anlayışıdır⁹³⁶.

---

⁹³⁴ Ekin Burak Arıkan, "Ülkücülerin Siyasal İslamla İmtihani: Türk-İslam Sentezi, MHP, BBP ve AKP", **Türkiye'de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, ed. R. Ö. Dönmez, P. Enneli, N. Altuntaş, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 69.

⁹³⁵ Arıkan, s. 70.

⁹³⁶ Benzer bir değerlendirme için bkz. Serdar Şen, **AKP Milli Görüşçü mü?**, Nokta Kitap, İstanbul, 2004, s. 357-369.

Milli Görüş geleneğinde milliyetçilik din kardeşliğine dayalıdır. Bu anlamda bu görüş Kemalist projeye karşı bir protesto hareketidir⁹³⁷. AKP'nin milliyetçiliği de hem Milli Görüş geleneğinde olduğu gibi cumhuriyetçi (laik-devletçi) değildir hem de ne olduğu üzerinde bir konsensus sağlanamamaktadır. Milli Görüş geleneğinden koptuğu iddiasıyla kendisini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlayan AKP, parti programında milliyetçilik ifadesine yer vermemiştir. Programın içeriğine de bakıldığında AKP'nin resmi milliyetçilik anlayışından uzak bir görüntü sergilediği söylenebilmektedir. Örneğin parti programının “Doğu ve Güneydoğu” bölümü bu farklı yaklaşımı açıkça gözler önüne sermektedir. AKP'nin AB'ye tam üyelik için hayata geçirdiği reformlar, Kıbrıs konusunda izlediği klasik milliyetçi duruştan farklı bir tutum ve Güneydoğu Anadolu politikaları, muhalefet özellikle de MHP açısından partiyi tahammül edilemez bir noktaya taşımaktadır.

Avrupa Birliği ile entegrasyon çerçevesinde azınlık dillerinde yayına ilişkin ilk düzenlemeler, DSP-MHP-ANAP hükümeti döneminde yapılmıştır. Ancak uygulama anlamında Arapça, Boşnakça, Çerkezce, Kürtçe ve Zazaca olmak üzere etnik azınlık dillerinin yayını AKP döneminde başlamış olması anlamlıdır.

AB, 1980'li yıllardan beri Türkiye'de etnik gruplara dilsel ve kültürel haklar verilmesini talep ettiği halde, devlet televizyonundan azınlık dillerinde yayınının 2004 yılında AKP döneminde başlamış olması, AKP'nin ve içinden geldiği Milli Görüş geleneğinin Türkiye'deki etnik kategorilere İslam milleti anlayışıyla yaklaşımı göz önüne alınarak açıklanabilir. Bu İslamcı bakış şu ifadelerle tanımlanabilir:

“Biz birdik, bütündük, bir ümmettik, geldi emperyalizm... Önce Araplarla Türkleri ayırdı, sonra Arapları ayırdı ve bizi sömürüyor... Yüzyıllardır İslam milleti olarak barış içinde bir arada yaşayan Türkler ve Kürtler, laik reformlar ortak İslam bağını kopardığı için birbirlerine karşı düşmanlık geliştirdiler. Bu tespitten hareketle, tekrar ortak Müslüman kimliği vurgulanırsa düşmanlık biter ve etnik ayrılıklar ortadan kalkar”⁹³⁸.

⁹³⁷ Hakan Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 286.

⁹³⁸ Ekin Burak Arıkan, “Ülkücülerin Siyasal İslamla İmtihani: Türk-İslam Sentezi, MHP, BBP ve AKP”, s. 110.

İslamiyet'i yeni bir kimlik inşasının temel unsuru olarak bu şekilde vurgulamak, hiçbir sorunun çözümü için alternatif olamaz. Nitekim 2007 seçim sonuçları, etnik Kürt talepleri açısından, İslamcı yaklaşımın hem başarısında hem de başarısızlığına işaret etmektedir. Başarısı Güneydoğu Anadolu'da yüzde ellinin üzerinde oy almış olmasıdır. Başarısızlığı ise, laik bir etnik Kürt kimliğini temsil eden DTP'nin bazı illerde yüzde elliye varan, toplamda iki milyon seçmenin oyunu almasıdır.

Tarihsel süreç içerisinde, İslam merkezli bir siyasal kimliğe sıcak bakmayan Kürt kökenli halk kitleleri oluşmuştur. AKP, bir yandan AB'nin öngördüğü etnik ve kültürel hakları sağlayarak, bir yandan da İslami bir ortak kimliği ön plana çıkararak, Kürt kökenli vatandaşlar arasında geleneksel dindar yapıları ne ölçüde restore edebilecek ve Kürtlerin kültürel taleplerini ve temsilini kendi şemsiyesi altında ne kadar karşılayabilecek, zaman içinde görülecektir.

AKP de bu süreçte iktidara geldikten sonra siyasal İslamcılıktan din temelli muhafazakârlığa geçiş yaptığını söylemiş ve İslami taban için, kendilerini özgürce ifade etme ve kamusal alanı dönüştürme fırsatı yaratmıştır. Ancak yaşanan gelişmeler, AKP ve tabanını hayal kırıklığına uğratmış, hükümetin siyasal iktidarın tek mutlak gücü olmadığı gerçeğini görmelerine yol açmıştır. Tüm bunlar özellikle türban, kamusal alanda içkinin yasaklanması gibi konularda, bu hareketi de kendi sınırları içine kapanmaya zorlamıştır⁹³⁹.

AKP 2007 seçimlerinden itibaren farklı özellikler göstermeye başlayarak, İslamcı geçmişini anımsatacak bir takım uygulamalara başvurmuştur. Bu tutum, partinin 2007 seçimleri sonrasında toplumun demokratikleşmesi yönünde herhangi bir adım atmamasından da anlaşılmaktadır. Partinin geniş bir demokrasi paketi hazırlamak ya da toplumun geniş kesimlerinin mutabakatıyla hazırlanacak bir anayasa taslağı üzerinde durmak yerine kendisini türbana özgürlük alanıyla kısıtlamış olması da, durumun açık bir göstergesidir. AKP 2007 sonrasında bir

---

⁹³⁹ Rasim Özgür Dönmez, "Kesişen ve Ayrışan Etnik ve Dini Toplumsal Hareketler", **Türkiye'de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, ed. R. Ö. Dönmez, P. Enneli, N. Altuntaş, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s.34-35.

yandan statükocu diğer yandan ise İslami amaçlarla hareket eden bir parti görüntüsü çizmektedir. Statükoyu aşmak istediği alanlar, siyasal İslamcı geçmişinden devşirdiği, dinin toplum ve kamu hayatında daha görünür ve itibarlı bir konuma yükseltmesiyle sınırlı kalmıştır⁹⁴⁰.

3.2.8 Popülizmin Değişen Görünümü: Neoliberal Popülizm

Neoliberal popülizm, neoliberal birikim modelinin hegemonik üstünlüğünün bağımlı sınıflarca kabul edilebilir düzeyde tutulmasını sağlayan ve özellikle Brezilya, Arjantin ve Türkiye gibi çevre ülkelerde gelişen hegemonik bir projedir. Farklı sınıf siyasetlerine ve refah devleti dönemi ittifak anlayışının çözülmesine dayanan bu proje, piyasa ve devlet arasındaki ayrılığa, piyasaların verimli, devletin ise verimsiz bir ekonomik sürece tekabül ettiğine ve devlet müdahalesinin yarattığı ekonomik sorunlar nedeniyle, rantiyecilik ve geriliğe yol açtığını savunmaktadır. Bu nedenle 1970’li yıllarda içine düşünülen kriz ortamında çıkışın reçetesi, artan ölçüde finansallaşma, piyasalaştırma, serbestleştirme ve sermayenin emeğe karşı hegemonik bir güç haline gelmesine dayanmaktadır. Bu eksende karşılaştığımız en önemli terimler, özelleştirme, piyasalaştırma, esnekleştirme, güvencesizleştirme, çalışanlar arası rekabet ve sendikasızlaştırmadır. Emek sürecini neoliberal tarzda parçalayan bu uygulamalar, egemen sınıf olan sermaye kesimini kendi içinde birleştirmiştir.

AKP iktidarı açısından bakıldığında, İslamcılıktan gelen popülist anlayış, kriz dönemlerinin çözümü açısından, egemen sınıfın iktidar tekniklerine hayırseverlik ve dayanışmacılık çerçevesinde eklenmiştir. Neoliberalizm egemen sınıflar bağlamında, bir yanda düşen kar oranlarını arttırma ve emek maliyetlerini düşürme arayışlarına denk düşerken, öte yandan ekonomiyi ve toplumu depolitize etmeye çabalamaktadır⁹⁴¹. Neoliberal popülizm ise, neoliberalizmin yol açtığı sorunların, birikim modelinin sürekliliğine bir tehdit oluşturmayacak şekilde mevcut hegemonya projesinin devamlılığını sağlamaya çalışan egemen sınıfın yönetim tekniğidir⁹⁴².

---

⁹⁴⁰ Arıkan, s. 73.

⁹⁴¹ Jamie Gough, “Neoliberalism and Socialisation in the Contemporary City Opposites Complements and Instabilities”, *Antipode*, Vol: 34, Issue: 3, 2002, s. 410.

⁹⁴² Deniz Yıldırım, AKP ve Neoliberal Popülizm, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, der. İ. Uzel – B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009, s. 75.

Neoliberalizmin temel mekanizmalarını kurumsallaştıran ve bu durumdan olumsuz etkilenen kesimlerde popülist bir ilişki içerisine girmeyi öngören politikalar, seçimlerde oyların yükselmesi veya mevcut oyların korunmasını sağlamıştır. Örneğin AKP en fazla oyu ev hanımlarından sonra tarım ve hayvancılıkla uğraşan kesimlerden, özel sektörde çalışan işçilerden ve işsizlerden almıştır. AKP 2007 seçimlerinde, banliyo kesiminde yer alan kitlelerden yüzde ellinin üzerinde bir oy alarak, oy potansiyelini korumaya devam etmiştir. Öte yandan AKP'ye en az oy, site ve toplu konut alanlarından gelmiştir⁹⁴³.

Neoliberal popülist hegemonya projesinin bir aktörü olan AKP de, emekçi sınıfların örgütlü yapılarını etkisizleştirerek, doğrudan doğruya örgütsüz ve finansal sermayenin denetimi altında olan politikalara imza atmıştır. Bir yandan ücretsiz dağıtılan ders kitapları, diğer yandan bu kitapların özel şirketlere bastırılması ve bu yolla kamu kaynağının özel sektöre aktarımı, yoksul ailelerin çocuklarını okula göndermeleri karşılığında ödenen düşük miktartlı şartlı nakit transferine karşılık, toplam eğitim harcamaları içerisinde hane halkının payının yüzde 35'i geçmesi, sağlık harcamalarının görece iyileşmesine karşılık, özel sağlık kuruluşlarına ve ilaç tekellerine yapılan aktarmalar nedeniyle sağlık harcamalarında meydana gelen artış, yerel ölçekte belediye hizmetlerinin taşeronlaştırılarak personel giderlerinin azaltılmasına karşılık, belediyeler kanalıyla yardım transferlerinin, reel ücreti gerileyen emekçi kesimlere finanse ettirilmesi, AKP döneminde devletin sermaye birikimine katkıda bulunarak gerçekleştirdiği neoliberal popülizmin örnekleri arasındadır⁹⁴⁴.

---

⁹⁴³ Bkz. **Seçmen Profili ve Siyasi Tercihler Analizi**, ODAK Araştırma, Ocak 2006, <http://www.odak1.com/images/secmen2.pps>; Benzer bir başka sonuç için KONDA Araştırma merkezinin 18 Temmuz 2007 tarihinde kamuoyuna sunduğu “Siyasal Eğilimler Araştırması”na başvurulabilir.

⁹⁴⁴ Yıldırım, s. 81-82.

Neoliberal popülizm emekçi kesimlerin demokratik yollarla siyasetten dışlanmasını amaçlamıştır. Özellikle yönetim uygulamalarıyla daraltılan demokratik siyasal alan ile birlikte emekçi kesimler, siyasal, ekonomik ve toplumsal mücadelelerin dışına çıkarılmıştır⁹⁴⁵.

Neoliberal tercihlerin birçok siyasal parti tarafından benimsenmesi, hem partiler arası siyasal farklılıkların ortadan kalkmasına hem de siyasal seçeneklerin daralmasına yol açmıştır. Bu çerçevede neoliberal popülizm, siyasetin etkisizleştiği, iktidar ve muhalefet partilerinin neoliberal programda uzlaştığı, karar mercilerinin çok uluslu şirketlere bağımlı hale geldiği bir dönemde belirlenmiş ve bu yolla 2000’li yıllarda ortaya çıkan temsil krizine geçici bir önlem alınmıştır. Neoliberal popülizm, devlet biçiminin giderek otoriter-devletçi bir niteliğe kavuştuğu bir zeminde egemen sınıflar lehine hegemonya üretmiştir.

Neopopülist tercihlerle gerçekleştirilen depolitizasyon süreci, bağımlı sınıfların siyasal süreçten dışlanmasını öngörerek, ekonomi yönetiminin bağımsız idari otoriteler aracılığıyla küresel iktidar ölçeğinde merkezileşmesini ve bu politikaların alternatifsiz bir biçimde, siyasal etkiden uzaklaşarak uygulanmasını sağlamıştır⁹⁴⁶. Bu siyasal teknik, lider temelli bir siyaset anlayışını da ön plana çıkarmaktadır. Kitlelere, “halktan biri” olarak tanıtılan lider, gerçekte neoliberal popülizmin sağladığı istikrarın en önemli temsilcisi durumundadır. Bu anlamda AKP’yi de Tayyip Erdoğan Partisi olarak nitelendirmek mümkündür⁹⁴⁷.

Kitlelerin siyasal sürecin dışında tutulduğu ve otoriter temelde neoliberalizmin unsurları doğrultusunda yeniden yapılanmanın yaşandığı bu aşamada neoliberal popülizm, kutuplaşma ekseninin sınıfsızlaştırılmasını ve tüm muhalefet partilerinin neoliberal programla uzlaştığı bir ortamda, bu kutuplaşmanın farklı zamanlarda ilerlemesine katkı sağlamaktadır. Nitekim Türkiye’de AKP ile CHP

---

⁹⁴⁵ Sonay Bayramoğlu, **Yönetişim Zihniyeti, Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü**, İletişim yayınları, İstanbul, 2005, s. 409.

⁹⁴⁶ Nazmi Güveloğlu, “Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Zerindeki Etkileri”, **Praksis**, S: 12, s. 18.

⁹⁴⁷ M. Hakan Yavuz, “Milli Görüş Hareketi: Muhafız ve Modernist Gelenek”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 603.

arasında süren siyasal kutuplaşmanın ekonomik içerikten yoksun, laiklik ve gericiлик ekseninde ve dar bir çerçevede devam etmesi, bu hegemonik stratejinin ve neoliberal popülizmin ilerlemesini kolaylaştırmaktadır. Günümüzde neoliberal popülizmin uygulayıcısı konumunda olan AKP ve lideri Tayyip Erdoğan, söylemlerinde ideolojiyi siyasetin dışına iterek, modernizmin klasik sınıfsal ayrımlarına dayalı (işçi-burjuva) bir siyaset ekseninden uzaklaşarak, kutuplaşma zeminini bürokratik elitler ile halk arasında var olduğunu iddia ettiği mücadeleye kaydırmaktadır. Bu yolla iktidarda olmasına rağmen muktedir olamadığına dair söylemleri de sürdürmeye devam etmektedir. Görünmeyen bir düşmanla kavga halinde olan bu lider imajı, statükocularla, mücadele içerisinde olduğu izlenimini pekiştirmesi açısından oldukça araçsaldır.

Erdoğan'a göre elitler, AKP'nin yoksullara ve kimsesizlere hizmetlerini görmezden gelmektedir⁹⁴⁸ ve aynı elitler sosyal demokrat kesimle birlikte iken AKP ezilenlerle kol koladır⁹⁴⁹. Erdoğan'a göre düşman bazen bürokratik oligarşidir, bazen de sivil oligarşi veya "statükoculardır"⁹⁵⁰. Halktan biri imajıyla hareket eden Erdoğan, emekçi kesimlerin de kendi temsilcileri tarafından yönetildikleri hissini pekiştirerek, iktidar bloğunun temsil krizine çare üretmektedir. 2002 Genel Seçimlerinden de anlaşılacağı üzere AKP, sistemin geleneksel partilerinin temsil krizinin en yoğun olduğu yerleşim yerlerinden oy almış, böylece temsil krizini olağan yollarla çözmüştür⁹⁵¹.

AKP iktidarı, temelde uluslararası sermaye ile yerli sermaye kesimleri arasındaki çelişkide, iki kesimi de tatmin edecek bir şekilde hareket etmektedir. Örneğin AKP'nin, uluslararası sermayenin hegemonyası altında oluşturduğu Kamu İhale Kanunu'nda sürekli yerli sermayeyi kayıran değişikliklere gitmesi, desteğini

---

⁹⁴⁸ "Elitler Hizmetlerimizi Anlayamaz", <http://www.tumgazeteler.com/?a=2574789>, 20 Şubat 2008.

⁹⁴⁹ **Zaman Gazetesi**, 20 Ekim 2002.

⁹⁵⁰ "Erdoğan: Bürokratik Oligarşi Bizi Parmağında Oynatıyor.", **Hürriyet Gazetesi**, 8 Haziran 2003; "Bürokratik Oligarşi Tüpraşta Direniyor.", **Radikal Gazetesi** 6 Mayıs 2004; "Sivil Oligarşi ile Mücadele Ediyoruz.", **Sabah Gazetesi** 22 Kasım 2004. Erdoğan 29 Haziran 2005 tarihinde yapmış olduğu bir konuşmada şu ifadeleri kullanıyor: "Bugün de... milletimizin aksine düşünen, demokrasiden korkan, dinamizmin yerine ataleti, değişimin yerine statükoyu tercih eden, kendi iradesini millet iradesinden üstün görenler var.", **Radikal Gazetesi**, 29 Haziran 2006.

⁹⁵¹ Değerlendirme için bkz.; Oğuz Işık, Melih Pınarcıoğlu, "Bölgesel Siyasi Tercihler ve AKP", **Toplum ve Bilim**, S: 107, 2006, s. 80.

aldığı sermaye kesimlerinin özellikle belediye ihaleleri üzerinden birikim olanaklarını genişletme arayışında direktmesi, diğer yandan da uluslararası sermaye çevrelerinin çıkarlarını gözetmeyi sürdürmesi, bu politik anlayışın bir sonucudur. Özellikle AKP'nin, kendisine destek veren küçük ve orta ölçekli yerli sermaye gruplarına belediye ihaleleri yoluyla destek vermesi, belediyelere ise sosyal yardımlar aracılığıyla yoksullara yardım etme işlevini yüklemesi neopopülizmin bir parçasıdır⁹⁵². Ancak bu siyasal tercihler belediyelerin mal ve hizmet satın alma giderlerinin ve cari transferlerin hızla artmasına yol açmıştır⁹⁵³. Bu çerçevede kamu kaynakları, adalet, güvenlik, savunma, eğitim, sağlık, çevre gibi merkezi bütçe tarafından yürütülen hizmetlerden, yerel yönetimlere kaydırılmıştır. Bu politikaların alternatif maliyeti, vazgeçilen kamusal hizmetler olmuştur⁹⁵⁴.

AKP döneminde temel kamu hizmetleri, piyasalaştırma ve taşeronlaştırma yoluyla neoliberal yapılanmaya uygun hale getirilmiş, düşürülen personel giderleri ve ihaleler aracılığıyla piyasalaştırılan hizmet alanlarından, hükümete destek veren kesimlerin rant elde etmesi sağlanmıştır⁹⁵⁵. Böylece neoliberalizmle aynı paralelde işleyen bir popülizm anlayışı söz konusu olmuştur.

Neoliberal hegemonya stratejilerini uygulayan siyasal aktörlerin ortak özelliği, emperyalizmle, özellikle de Amerikan emperyalizmiyle ittifak halinde olmaları, askeri projelere destek vermeleri ve meşruiyetlerini ağırlıklı olarak bu ittifak çerçevesinde güçlendirmeleridir. AKP de, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Amerika'nın Irak'ı işgal planları çerçevesinde Türkiye topraklarını kullanma talebini olumlu karşılayarak ABD'nin tüm isteklerinin yer aldığı tezkereyi meclise sunmuş, ancak CHP'nin etkin muhalefetinin de etkisiyle tezkere meclisten geçmemiştir. Yine ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik çok yönlü planı olan Büyük Ortadoğu Projesi'nde eş

---

⁹⁵² Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz.; Fuat Ercan ve Şebnem Oğuz, "Resealing as a Class Relationship and Process: The Case of Public Procurement Law in Turkey", **Political Geography**, Vol: 25, 2006, s. 649.

⁹⁵³ M. Hakan Yılmaz, "Ocak-Eylül 2008 Yerel Yönetim Konsolide Bütçe Performansı Gerçekleşmeleri; Yerel Yönetimler Mali Performansındaki Bozulma Devam Etmektedir.", **TEPAV, Yerel Yönetim Bütçe Notu 2008** (Ocak-Eylül); <http://www.tepav.org.tr>

⁹⁵⁴ Yıldırım, s. 89.

⁹⁵⁵ Bkz.; Meral Tamer, "AKP'nin Yoksula Yardım Çarkı Nasıl İşliyor", **Milliyet Gazetesi**, 1 Temmuz 2007.

başkanlık görevini kabul etmiştir⁹⁵⁶. Bu anlamda neoliberal popülizm, emperyalizm açısından önemli bir müttefik zeminidir.

Bu açıklamalardan yola çıkarak neoliberalizme özgü popülizm anlayışına, *“kapitalizmin ekonomi yönetiminin küreselleştirilmiş alanı ile onun siyasal ve toplumsal yönetiminin ulusal alanı arasındaki bölünmenin nitelendirdiği bir dönemin”*⁹⁵⁷ hegemonya projesi olarak adlandırabiliriz. Siyasal iktidarın, küresel aktörlerin beklentileri doğrultusunda hareket ederek ademi merkezi bir yönetim modeli çerçevesinde gerçekleştirdiği faaliyetler, uluslararası sermayenin temsilcileri tarafından da desteklenmekte, neopopülizm ve emperyalizmin uyumlu bir hegemonya projesini güvenceye alarak çevreden merkeze kaynak ve değer akışının sürekliliğini sağlamaktadır⁹⁵⁸.

Neoliberal popülizm, piyasalaştırmanın ve neoliberal yapılanmanın koşullarını sağlarken, süreçten olumsuz etkilenen kesimlerin siyasal desteğini korumanın yollarını arayan bir hegemonik modeldir. Bu neoliberal popülist strateji 1980’den günümüze kesintisiz bir şekilde uygulanmakta, son dönemde ise projenin en yoğun biçimi uygulamaya konmaktadır.

Neoliberalizm ile birlikte tabandan gelen İslami eksende olgunlaşan muhafazakârlaştırma projesi, bağımlı olan farklı sınıftan kitlelere seslenerek neoliberalizmle uyumlu bir popülizmin ortaya çıkmasını sağlamış, bu süreç 2001 ekonomik krizinin ardından genişleyen yoksul ve orta kesimlerin beklentilerine cevap vermesi açısından başarıyla sonuçlanmıştır. Neoliberalizmin en istikrarlı ve başarılı siyasal aktörü haline gelen AKP, hem bağımlı sınıfları denetim altına almış, hem de bu sınıfları neoliberal birikim süreciyle uyumlu hale getirmiştir. Aynı süreçte İslamcı tabana dahil olan kesimler cemaat denetimi içerisinde kontrol altına alınmıştır.

---

⁹⁵⁶ Erdoğan’ın farklı zamanlarda ifade ettiği BOP Eşbaşkanlığı görevine ilişkin açıklamalarının tamlıtesi için bkz.; “AKP’nin Kronolojik BOP Dünyası”, http://www.buyukortadoguprojesi.com/haber/3_bop-ozldosyalari-akpnin-kronolojik-bop-dosyasi.html.

⁹⁵⁷ S. Amin, **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Çev. Vasıf Erenus, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 52.

⁹⁵⁸ Bayramoğlu, s. 415.

3.2.9 Neoliberalizmin Yükselişi

3.2.9.1. Neoliberal Küreselleşme

1980’li yıllarda başlayan Türkiye’nin neoliberal dönüşümü ve küreselleşmeye eklenme süreci, devletin, siyaset, toplum, ekonomi, laiklik, insan hakları, güvenlik ve kimlik gibi birçok alanda işlevlerinin değiştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, “ulusalcı” olarak tanımlanan, asker-sivil, orta sınıf, kentli, modernist ve laik kesimler küreselleşme sürecinin getirdiği postmodern dönemi, devleti ve kendi konumlarını hedef alan bir aşama olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Tam da bu noktada, ılımlı İslamcı kesimin küreselleşmeye ve postmodern sürece yönelik duyduğu ilgi ve sempati anlamlıdır. Ulusalcı kesimler, sürecin gerektirdiği özelleştirme, devletin küçülmesi, kimliğin ve laikliğin yeniden tanımlanması gibi unsurlara karşı çıkması, Batı karşıtlığı gibi algılanırken, ılımlı İslamcılar bu yeni dönüşümü olumlayarak, süreci, devletin gücünü ve Kemalizm’in etkisini zayıflatacak bir fırsat ve araç olarak görmüşlerdir. Bu anlamda bugün de Kemalist tepkiler milliyetçiliğin yükselişi olarak, küresel ekonomiye entegre olmanın önünde bir engel olarak görülmektedir⁹⁵⁹. Tülay Özürman ulus-devlete yönelik tehditlere karşı bir refleks olarak milliyetçiliğin öne çıkmış olduğunu ileri sürmektedir.

“Türkiye’de milliyetçilik yükselmiyor. Ulus devlet çözücüleri karşı refleksleri geliştirerek toplumu baskılamaya çalışıyor. Bu refleksleri çalıştıranların sorgulanması gerekirken, sonuçları okumaya koşullanmışlıkla topun ucuna toplum yerleştirilerek yanlış gidişin akışı kolaylaştırılıyor. Toplum kendisine dayatılmak istenenleri kustukça, birileri reçeteyi yeniden yazarak aynı ilacı dayatıyor. Ve bu oyun Türkiye’de ulus devleti çözüncüye kadar, Türkiyelilik yasal bir zemine oturtuluncaya kadar oynanacağı benziyor. Bu arada Türkiye demokratikleşmiş olacak mı? Demokrasiyi kim önceliyor ki? O yalnızca bir araç ya da taktik gereği kullanılan bir başlık...”⁹⁶⁰

⁹⁵⁹ Mehran Kamrava, “Structural, Impediments to Economic Globalization in the Middle East”, *Middle East Policy*, 31/4 Kış 2004, s. 97

⁹⁶⁰ Tülay Özürman, “Yeni Totalitarizm!..”, Cumhuriyet Gazetesi, 03.02.2007.

24 Ocak kararlarıyla birlikte, askeri yönetim ve ardından Özal iktidarıyla devam eden neoliberal küreselleşmeye eklenme süreci, 1990'lı yıllarda yavaşlamaya başlamıştır. Gerek sık değişen koalisyon hükümetlerinin özelleştirme gibi kapsamlı işlevleri yerine getirememesi gerekse bu dönemde güçlenen İslamcı hareketin nereye yöneleceği konusunda duyulan şüphe ve belirsizlik son olarak da PKK sorununun askeri yöntemlerle çözülmesi konusundaki ısrarın Türk Silahlı Kuvvetleri'nin rolünü ve önemini arttırması⁹⁶¹ ekonomik krizlerle birlikte devletin neoliberal dönüşümünün 1990'lı yıllarda zayıflamasına ve durma noktasına gelmesine neden olmuştur.

2000'li yıllarda ise, AKP, hızını kesen neoliberal dönüşüme yeni bir ivme kazandıracak aktör olarak ortaya çıkmıştır. Aynı süreçte AB ve ABD tarafından Kemalizm'in bir ideoloji olarak tasfiye edilmesini öngören yaklaşımları doruk noktasına ulaşmıştır⁹⁶². AKP'nin kuruluş hazırlıkları esnasında Erdoğan 2000 yılının Temmuz ayında Fethullah Gülen ile görüşmüş ve onun desteğini almıştır⁹⁶³. Ayrıca davetli olarak Temmuz 2001'de Washington'da Amerikan Yahudi Komitesi ve tutucu Yahudi kuruluşlardan biri olan JINSA (Jewish Institute For National Security Affairs) ile görüşmüştür⁹⁶⁴.

Erdoğan AKP'nin kurulmasından sonra ise Washington'u 2002 yılı içerisinde iki kez ziyaret etmiş, Ocak 2002'de Washington'da CSIS'te (Center for Strategic and International Studies) yaptığı konuşmada, ABD yönetim çevrelerini Türk-Amerikan ilişkilerini geliştireceği ve Amerikan Karşıtlığı içerisine girmeyeceği konusunda ikna etmiştir⁹⁶⁵. Erdoğan'ın ABD'deki Yeni Muhafazakâr (Neo-Con) kesimlerle bağlantılarını kurmasında Cüneyt Zapsu'nun aracılık yaptığı da yine çeşitli kaynaklarda yer almıştır⁹⁶⁶. Erdoğan'ın Yeni Muhafazakârların AEI (American

---

⁹⁶¹ İlhan Uzgel, "Ordu Dış Politikasının Neresinde?", der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, **Türkiye'de Ordu, Bir Parti, Bir Zümre**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

⁹⁶² Avrupa Parlamentosu'nun Hıristiyan Demokrat üyesi Arie Oostlander'in hazırladığı ve Kemalizm'in Türkiye'nin AB üyeliği önünde bir engel olduğunu söyleyen raporu Türkiye'de tepki doğurmuş, bunun üzerine raporda bazı değişikliklere gidilmiştir. **Turkish Daily News**, 17 Mayıs 2003, **Hürriyet Gazetesi**, 30 Nisan 2003, Uzgel, s. 26.

⁹⁶³ **Zaman Gazetesi**, 24 Mart 2004

⁹⁶⁴ **Hürriyet Gazetesi**, 5 Temmuz 2001; Nasuhi Güngör, **Yenilikçi Hareket**, Elips Kitap, 2005, s. 92.

⁹⁶⁵ Interview with Dr. Bülent Ali Rıza, **Turkish Time**, 8 Eylül 2002.

⁹⁶⁶ Turan Yavuz, **Çuvallayan İttifak**, Destek Yayınları, Ankara 2006, s. 123-125

Enterprise Institute) düşünce kuruluşunda 2004 yılının Ocak ayında yaptığı konuşma sırasında, bu kuruluşun önde gelen isimlerinden Richard Perlei kendisini takdim ederken, Cüneyt Zapsu'nun Erdoğan'ı ilk kez bir buçuk yıl önce kendisiyle geleceğin başbakanı olarak tanıştırdığını söylemiştir⁹⁶⁷.

Milli Görüş Hareketi'nin yenilikçi kuşağının bu ideolojiye uygun olarak Batı'ya ABD'ye, Yahudi çevrelere rağmen değil, onların desteklerini alarak siyaset sahnesinde rol almayı ve iktidarını bu pazarlık üzerinde kurduğunu söyleyebiliriz. ABD açısından ise, hem Türkiye'de radikal olarak sayılabilecek İslami bir hareketin kendisine yönelebilecek bir tehlikeye karşı ılımlılaştırılması hem de bu ılımlılaştırma projesinin gerçekleştirilmek istenen Orta Doğu Projesine katkı sağlaması bağlamında önemli bir fırsat olmuştur. Bu sebeple AKP'ye verilen destek sadece Neo-Con çevrelerle sınırlı kalmamış, ABD dış politikasının oluşturulma sürecine katkıda bulunan ve demokrat parti içinde gelen Madeleine Albright, Richard Holbrooke ve Henri Barkey gibi isimlerin de AKP'yi desteklediği görülmektedir. Zaten Erdoğan da iktidara geliş sürecinde ABD'deki etkili çevrelerin sağladığı desteği önemseyerek, iktidara geldikten bir süre sonra bir ABD gazetesinde kendi adıyla "Ülkemiz sizin sadık bir müttefikiniz ve dostunuzdur" başlıklı bir yazısı yayınlanmıştır⁹⁶⁸. Ayrıca ABD'deki en güçlü Yahudi kuruluşu olan American Jewish Congress Ocak 2004 tarihinde Erdoğan'a "cesaret madalyası" vermiştir⁹⁶⁹.

Erdoğan'ın Washington'da Neo-Con çevrelerle bağlantılarını ilk kuran isimlerden biri olan Grenville Byford, açık bir biçimde askerlerin siyasetten çekilmesi gerekliliği üzerinde durmuş ve Türkiye'nin Yeni Kemalizm'i oluşturma gerekliliğini savunmuştur. Bu anlamda AKP'ye yönelik destek halen devam etmektedir⁹⁷⁰.

---

⁹⁶⁷ Proceedings of the Erdoğan's Speech, "Consevative Democracy and the Globalization of Freedom", **AEI**, 29 Ocak 2004; Uzgel, s. 19.

⁹⁶⁸ Recep Tayyip Erdoğan, "My Country is Your Faithful Ally and Friend", **The Wall Street Journal**, 31 Mart 2003.

⁹⁶⁹ Erdoğan bu kuruluştan ödül alan ilk Müslüman'dır. Bununla ilgili olarak yaşanan basındaki tartışmalar için bkz; Taha Kıvanç, "JINSA ve AJC Üzerine", **Yeni Şafak Gazetesi**, 5 Şubat 2004; Umur Tau, "Ödül Çok Şeydir Ama Herşey Değil", **Sabah Gazetesi**, 2 Ekim 2004

⁹⁷⁰ Örneğin; AB-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu'nun başkanı olan Joost Lagendijk, 22 Temmuz 2007 seçimlerini AKP'nin büyük bir farkla kazanmasını, "Türkiye için çok iyi bir haber

AKP kuruluşundan itibaren neoliberal politikaları benimsediğini belirtmiş, sermaye çevrelerini bu yönde ikna edebilmek için çaba sarf etmiştir. DSP-MHP-ANAP koalisyonunun ekonomik kriz sonrasında IMF'nin talep ettiği acil önlemleri olarak uyguladığı programı AKP de sürdürmeye devam etmiş, bu kapsamda IMF ile 2002-2004 ve 2005-2008 dönemlerini kapsayan stand-by anlaşmalarını uygulamıştır. Böylece, AKP'nin beş yıla yaklaşan iktidarı döneminde ekonomi bütünüyle IMF'nin denetimine bırakılmıştır. AKP iktidarı döneminde Türkiye, yabancı sermayenin, kısa vadeli sermaye hareketlerinin yoğun olduğu ve dış borç yükünün artış gösterdiği bir sürece girmiştir. Bu dönemde ülkeye gelen kısa vadeli sermaye, milli gelirin yüzde 25'ini aşan bir miktara ulaşmış ve bu ortam ulus ötesi sermayenin beklentilerini büyük ölçüde karşılamıştır⁹⁷¹.

Türkiye'de neoliberal tercihler doğrultusunda devletin yeniden yapılandırılması sürecinde iki temel eksenden hareket edilmiştir. İlk, kamusal anlayışla düzenlenen eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi birçok sektör, devletin düzenleyici faaliyetleri dışında tutularak sermayenin birikim aracı haline getirilmiştir. İkinci olarak aynı süreçte devlet başta emekçiler olmak üzere sistemden zarar gören kesimler üzerinde otorite uygulayacak bir yapıya büründürülmüştür. Bu anlamda 1982 Anayasasıyla birlikte devletin yürütme erki güçlendirilmiştir. AKP iktidarı da aynı sürecin devamlılığını ve ortaya çıkan çelişkilerin İslamcı-muhafazakâr bir siyasal proje etrafında idare edilmesini amaçlamıştır⁹⁷².

Türkiye'de neoliberal dönüşüm sürecinde devlet bürokrasisini etkileyen önemli gelişmelerden biri, kamuda verimlilik adına devlet memurlarının yükselme koşulları ile ücret yapılarının esnekleştirilmesi ve kamuya sözleşmeli personel alımı gibi uygulamaların hayat geçirilmesidir. Bu tür uygulamalar ANAP dönemiyle birlikte başlamış ve 1980'li yıllarda hâkim olan Türk-İslam sentezi anlayışına uygun olarak bürokrasi kadroları doldurulmuştur. 1990'lı yıllarda İslamcı ve milliyetçi partilerin koalisyonları sürecinde güçlenerek devam eden bu süreç, 2000'li yıllarda

---

şeklinde' yorumlamış, AKP'nin böylelikle ekonomi politikasını ve demokratikleşme yolundaki reformlarını sürdürebileceğini ifade etmiştir. Uzgel, s. 26.

⁹⁷¹ Bu dönemki AKP politikaları ile ilgili bkz.; Nazif Eksen, "AKP İktisat Politikaları 2002-2006", **Mülkiye Dergisi**, S: 252, 2006.

⁹⁷² Bedirhanoglu, s. 52.

AKP iktidarı ile birlikte belirgin bir hale gelmiştir. İktidarının ilk yıllarında AKP'nin önemli gündem maddelerinden ve neoliberal sürecin son halkalarından biri olan “Kamu Yönetimi Reform Yasa Tasarısı”, muhalefet partilerinin ve bürokrasinin karşı çıkması nedeniyle kanunlaşmamıştır. Tasarının, özel sektördeki rekabetçi çalışma koşullarının devlet sektörüne de kaydırılması yönündeki hedefi, bürokrasi ile sermaye birikim süreci arasındaki ilişkiyi ve AKP'nin bu iktidardaki rolünü göstermektedir.

AKP hükümeti döneminde “ikinci kuşak yapısal reformlar” olarak adlandırılan serbestleşme ve deregülasyon süreci de kesintisiz bir biçimde ilerlemiş, hükümet bu reformları “Acil Eylem Planı” başlığı altında kapsamlı bir yasama programına bağlamıştır. Bu kapsamda, pek çok sektörde metalaştırmaya yönelik reformlar uygulamaya geçirilirken, bu sektörler etrafında oluşan bölüşüm ilişkileri de yerli ve yabancı tekellerin lehine yeniden düzenlenmiş, geçmişte kamu sektörü eliyle yürütülen pek çok kamu hizmeti, özel sermaye yatırımlarına açılmıştır. Bu kapsamda telekomünikasyon, petrol arıtım ve dağıtım, petro-kimya, demir-çelik, tarımsal kamu işletmeleri, bazı kamu bankaları, ulaşım sektörü ve limanlar gibi kamu işletmelerini saymak gerekir. Ayrıca, merkezi devlet tarafından yerine getirilen pek çok kamu hizmeti de önce yerel yönetimlere devredilmiş, devredilen hizmetler de daha sonra özelleştirmeyi öngören yerel yönetim reformu kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir⁹⁷³.

AKP hükümetinin neoliberal uygulamalar kapsamında attığı bir başka adım da ekonomi yönetiminde özerk üst kurullara ağırlık veren IMF, Dünya Bankası ve OECD tarafından önerilen modelin tamamlanmasıdır. Bu kapsamda, enerjiden tarıma, telekomünikasyondan kamu ihalelerine kadar pekçok sektörü üst kurulların denetimine bırakmıştır. Ancak, bu kurulların hükümetten özerkleşme eğilimlerine karşı çıkmakta da gecikmemiştir⁹⁷⁴.

---

⁹⁷³ Faruk Ataay-Ceren Kalfa, “Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi”, **Küreselleşme Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, der. N. Mütevellioğlu-S. Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 320.

⁹⁷⁴ Faruk Ataay, “İkinci Kuşak Yapısal Reformlarda Program Arayışları”, **Memleket: Siyaset Yönetim**, S: 6, 2008.

AKP hükümetinin emekçi sınıflarla ilgili düzenlemeleri, gelir düzeyinin yükselmesini sağlamadığı gibi sosyal hakların da gerilemesine yol açmıştır. Hükümet, yoksullara yönelik politikalara ağırlık verirken, bu konuda izlenen yol, sosyal politikaları geliştirmek yerine, belediyeler ve diğer kamu kuruluşları tarafından yoksullara erzak, yiyecek, giyecek, kömür vb malzemelerin dağıtılmasına yönelik olmuştur. AKP'nin bu uygulamaları, neoliberalizmle hayırseverlik uygulamalarına dinsel bir boyut kazandırmış, Dünya Bankası'nın beklentileri doğrultusunda "yönetişim modeli"ne de temel teşkil etmiştir⁹⁷⁵. Basına yansıdığı kadarıyla bu yardımlar üzerinden parti propagandası yapılmış, yardımların finansmanı için devlet ve belediye ihalelerini alan şirketlerden ve ruhsat alanlardan bağış talebinde bulunulmuştur. Böylece kamu olanakları ve rantları kullanılarak bir siyasal patronaj ilişkisi kurulmuştur⁹⁷⁶.

Dış politika alanında da AKP hükümetinin ilk beş yılında IMF ve DB politikaları uygulanmış, AB ile uyum süreci işletilerek ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nde aktif rol alınmıştır. AKP, burjuvazinin geleneksel "Batı ittifakı içinde olma" politikasına sadık kalarak, dış politikada ABD ve AB yanlısı bir strateji izlemiştir. ABD'nin Irak işgaline destek verilmesi, kamuoyundan ve muhalefet partilerinden gelen itirazlar nedeniyle istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. AB'ye tam üyelik hedefi doğrultusunda müzakerelerin sürdürülmesi ve reformların gerçekleştirilmesi ise burjuvazinin çizdiği rotaya uygun bir biçimde sürdürülmüştür. AKP'nin kapatılma davası sürecinde gerek AB gerekse ABD çevrelerinden yargıya yönelik çok sert itiraz ve eleştiriler yükselmiştir. Hukuksal süreci, "hukuksal darbe"⁹⁷⁷ olarak tanımlayan görüşler, bu sürecin AB ile Ortadoğu'yu birleştiren bir ülkenin yani demokratik, laik, Müslüman, ekonomik açıdan istikrarlı bir ülke yaratma projesinin çökmesine neden olacağını savunmaktadır⁹⁷⁸.

---

⁹⁷⁵ Ahmet İnsel, **Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005; Yalçın Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

⁹⁷⁶ Sencer Ayata, "22 Temmuzda Ne oldu?", **Milliyet Gazetesi**, 23-25 Ağustos 2007; Meral Tamer, "AKP'nin Yoksula Yardım Çarkı Nasıl İşliyor?", **Milliyet Gazetesi**, 1 Temmuz 2007.

⁹⁷⁷ AKP iktidarı sürecini yakından takip eden eski ABD büyükelçisi Abramowitzve Türkiye Uzmanı Henri Barkey'in Newsweek dergisine yazdıkları bir makalede kullandıkları tabir için bkz.; Morton Abramowitz ve Henri Barkey, "Turkey's Judicial Coup d'etat", 5 Nisan 2008 tarihli **Newsweek Dergisi**.

⁹⁷⁸ 30 temmuz 2008 tarihli **Milliyet Gazetesi**, "Dünya'nın en önemli projesi çökmenin eşliğinde" başlıklı yazı.

AKP'nin dış politikada izlediği bu tutum, İslamcı hareketin geleneksel politikasından tamamen ayrılmıştır. İslamcı hareket, geleneksel olarak Batı ittifakını “Hıristiyan Kulübü” olarak görüyor ve Türkiye'nin IMF, NATO ve AB gibi kuruluşlara üyeliğine karşı çıkarken, diğer İslam ülkeleriyle birlikte, bir ticaret bloku oluşturulmasını savunuyordu.

AKP izlediği bu politika ile temsil ettiği “ılımlı İslam” ya da “muhafazakâr demokrat” çizginin radikal İslamcılıktan farkını ortaya koyarken, kapitalizmle, liberal demokrasiyle ve Batı'ya uyumlu bir İslam yorumunu temsil ettiğini göstererek, Batı'nın ve uluslararası sermayenin desteğini kazanmıştır. Diğer yandan bu siyasal tercihler, AKP'ye demokratik bir kalkan da sağlamış, böylece AKP İslami bir düzen kurmayı ve toplumu dini kurallara uymaya zorlamayı değil, dinsel, etnik ve kültürel özgürlüklerin genişletildiği bir liberal demokrasiyi hedeflediği savına dayanmıştır⁹⁷⁹.

1980 yılından itibaren küresel ölçekte rekabet gücünün artırılması yönündeki hedeflerin sermayeyle birlikte devlet politikalarına eklenmeye başlaması ve böylece devlet ile sermayenin bütünleşmesi AKP iktidarı döneminde de devam etmiştir. AKP'nin muhafazakâr demokrasi yaklaşımı da, kapitalizmin yeni sermaye birikim süreçleri ve düzenlemelerine uygun düşecek şekilde özelleştirmeler, sosyal devletin tasfiyesi, emek piyasalarının esnekleştirilmesi gibi neoliberal sosyal ve ekonomik politikaları savunmaktadır.

AKP'nin tabanında yer alan İslamcı eğilimlerin ve oy potansiyelinin korunması amacıyla da yeni oluşturulan yönetim yapılarına İslami kesime yakın kişiler atanmış, bu atamalar aynı zamanda devletin Kemalist laik yapısını değiştirmeye yönelik siyasal adımlar olarak yorumlanmıştır. Merkez Bankası'nın özerkliğinin tartışıldığı günlerde AKP'ye yakınlığı ile tanınan Durmuş Yılmaz'ın başkanlığa getirilmesi ve türbanlı eşiyle kamuoyuna tanıtılması, bu sürecin önemli örneklerinden biridir⁹⁸⁰. AKP iktidarının yönetim yönelimli uygulamalarını

---

⁹⁷⁹ Ataay-Kalfa, s. 324.

⁹⁸⁰ **Akşam Gazetesi**, 24 Nisan 2006

gerçekleştirirken yöneldiği İslamcı tercihler, siyasal olanla ekonomik olanın ayrışması ve devletin tarafsızlığı konusundaki şüpheleri arttırmıştır.

Kurucularının ifadeleriyle “Muhafazakâr demokrat” AKP’nin somut icraatlarına bakıldığında neoliberal yaklaşım açıktır. Eğitim, sağlık gibi temel insan ihtiyaçlarının sosyal haklar olmaktan çıkarılıp metalaştırılması, yani sermayenin yeni kar alanlarına dönüştürülmesi, yoksulluğu azaltma kisvesi altında yoksulluğun sebebi olan piyasa mekanizmasını daha da hâkim kılan mikro kredi dağıtımına başvurulması, yoksullukla mücadelede din, ahlak ve gelenek üzerinden yapılan sadaka türü yardımlara, iftar yemekleri gibi mekanizmalara başvurulması akla ilk gelenlerdir. Hâlbuki Türkiye’deki yoksulluk, işsizlik, eşitsizlik ve sefaletin asıl yaratıcısı neoliberal sosyal ve iktisat politikalarıdır, kurutulması gereken bataklık budur. Bu politikalar değiştirilmeden bu sorunların hiçbirisi çözülemez. Bu politikaların ateşli bir savunucusu ve uygulayıcısı olan AKP’nin sadaka türü sosyal yardım söylem ve pratiklerinin asıl işlevi bu gerçeğin üstünün örtülmesidir.

3.2.9.2. Toplumsal Yaşamda Neoliberal Yapılanma

3.2.9.2.1 Eğitim

Türkiye’nin yaşadığı ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşüm süreçlerinde eğitim, mücadele alanı olarak ön plana çıkmaktadır. Çünkü eğitim sadece toplumsal anlamda yeniden üretim açısından değil, toplumsal hareketlilik ve tabakalaşma açısından da önem arz etmektedir. Eğitim alanı, eşitsiz, otoriter, hiyerarşik ve birey ezici yapısına karşın, toplumsal hareketliliği sağlamakta ve toplumsal eşitlikle birlikte demokrasiyi güçlendiren bir etmen olarak görülmektedir.

24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan yeni sağ uygulamaların yaratıcısı iktidarların uyguladıkları neoliberal politikaların eğitim alanındaki en önemli hedefi, eğitimi kamusal hizmet olmaktan çıkararak, piyasalaştırmak olmuştur. Eğitimin metalaştırılması süreci bir yandan eğitimin özelleştirilmesi, ticarileştirilmesi ve sermayeleştirilmesini, diğer yandan da eğitimle ilgili örgütlenmelerin, eğitim

kurumlarının ticari işletmelere benzer bir biçimde işleyişinin sağlanması, bu bağlamda verimlilik ve performans ölçütlerinin devreye girmesi sürecini içermektedir. Eğitimin metalaştırılması süreci yeni bir olgu olamamakla birlikte, Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren uygulanan neoliberal politikalar bu dönüşümü hızlandırmıştır.

Eğitimin kamusal bir hizmet olmaktan çıkarılması yani eğitim alanının serbest piyasa mantığına göre düzenlenmesi girişimi, toplumun önemli bir kesiminin, özellikle de düşük gelirli grupların çocuklarının eğitim olanaklarından giderek daha az yararlanmasına neden olmaktadır. Ayrıca neoliberal politikaların bir sonucu olarak, özel eğitim kurumlarının yaygınlaşmasına ve eğitim alanında dini cemaatlerin giderek daha etkin hale gelmesi söz konusudur. Eğitim alanındaki bu değişimleri, Türk-İslam sentezi ile harmanlanan neoliberal politikaların sonucu olarak görmek gerekmektedir.

Türkiye’de eğitimin metalaştırılmasının ilk adımı IMF ve DB desteğiyle uygulanan istikrar ve yapısal uyum politikaları yoluyla gerçekleşmiştir. Kamu açıklarının azaltılması için uygulamaya konan kamu harcamalarının kısıtlanması politikası, eğitim alanında olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Bütçe kesintilerinin eğitime yansması, nüfusu giderek yoğunlaşan sıkıştırılmış okullara, kalabalık sınıflara, ders araç ve gereçlerindeki eksikliklere neden olmuştur⁹⁸¹.

Devlet okullarının yetersizliği ve seviyenin düşüklüğü, sermaye için fırsat kapısı haline gelmiştir. İlk olarak özel eğitim kurumlarının açılması ve devlet okullarındaki yetersizlikleri tamamlamak üzere temizlik, ulaşım, kantin gibi yan hizmetlerin işletmesinin özelleştirilmesi açısından eğitim karlı bir alan olarak görülmeye başlanmıştır. İkinci olarak ise sermaye, ihtiyaç duyduğa işgücüne yönelik bir eğitim planı yapmış ve kendi ihtiyacı çerçevesinde öğrenciden çok kendi bünyesinde çalıştıracığı elemanı yetiştirmeye başlamıştır. Kamu eğitim sisteminin daha esnek bir hale getirilmesi, eğitimin piyasanın taleplerine uygun bir yapıya daha kolaylıkla dönüşebilmesinin yolunu açmıştır. Eğitimde yerelleşme, yerel kaynakların

---

⁹⁸¹ N. Kurul Tural, “Yeni Liberal Politikaların Eğitim Alanına Etkileri”, **Eğitim Emekçileri Derneği Dergisi**, S: 3, 2007.

harekete geçirilmesi, girişimci düşünceye uygun müfredat değişiklikleri, bu anlayışın bir ürünü olarak gündeme gelmiştir.

1990'lı yıllarda gündeme gelen yönetim, yerelleşme ve Toplam Kalite Yönetimi (TKY) uygulamaları, birbirini tamamlayan süreçler olarak kamusal alanın piyasalaştırılmasına hizmet etmiştir. Eğitimde yerelleşmeye dair ilk uygulama, 1999 yılında eğitim bölgeleri ve eğitim kurulları yönergesinin yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Bu yönergeyle Türkiye genelinde 1516 eğitim bölgesi oluşturulmuştur. Bu bölgelerde “Eğitim Bölgesi Danışma Kurulları” aracılığıyla mahalle muhtarları, özel sektör temsilcileri (esnaf ve sanatkarlar odası) ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin eğitimin yönlendirilmesi, planlanması ve yürütülmesinde söz sahibi olmuşlardır.

TKY uygulamaları ise ilk kez 1993 yılında Dünya Bankası projesiyle 23 ilde 208 okulda uygulamaya konulan bir pilot çalışmayla gerçekleşmiştir. 1999 yılında çıkarılan bir yönergeyle bu uygulama Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bünyesindeki tüm okullarda yaygınlaştırılmıştır. Bu program çerçevesinde okullarda okul gelişim yönetim ekibi (OGYE) kurulmaktadır. Ekipte öğrenci, öğretmen, veli ve okul müdürünün yanı sıra muhtar, okul aile birliği başkanı ve sivil toplum örgütlerinden (sendika, dernek, vakıf, sanayi ve ticaret odaları) birer temsilci yer verilmiştir. Ekibin görevi, planlı okul gelişim modeliyle okulun gelişimini planlamak ve uygulamaktır⁹⁸².

Eğitim kurumlarının serbest piyasaya açılımı, personelin statüsünde de bir takım değişikliklere yol açmıştır. Stratejik planlamaların yapıldığı, performansların ölçülerek değerlendirildiği bir yapılanmada, başarılı olanlar daha yüksek ücretle ödüllendirilmesi, başarısız olanların ise sistemle bağı koparılmalıdır. Bu nedenle yapılanmada işgücünün esnekleştirilmesi, önce memur ve hizmetli, sonra da öğretmen ve öğretim elemanları kadrolarında sözleşmeli statünün yaygınlaştırılması zorunluluk haline gelmiş ve uygulamaya konmuştur.

---

⁹⁸² MEB, “Planlı Okul Gelişim Modeli”, **Okulda Stratejik Yönetim**, Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2007, s. 12.

Eğitimde ticarileşme ve özelleştirme eğilimi ülkemizde özellikle üniversite bünyesinde gerçekleştirilen işlevsel farklılaşma yoluyla sağlanmakta, bu amaçla ikinci öğretim, yaz okulu, sertifika programları, tezsiz yüksek lisans gibi uygulamalar yaygınlaştırılmaktadır. Bunlara ek olarak, üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde teknoparkların kurulması, projeciliğin yaygınlaştırılması ve yerleşkelerin ticarileştirilmesi gibi unsurlar dikkat çekmektedir. Üniversite bünyesinde uygulamaya konan işlevsel çeşitlenme stratejisi devlet üniversitelerinin özelleştirilmesi şeklindeki asli planın bir parçası olarak, devlet üniversitelerinin çöküşüne ivme kazandırmaktadır.

AKP gerek parti programıyla gerekse Acil Eylem Planı gibi dokümanlarla eğitim alanında reforma yönelik istekliliği belirtmiş⁹⁸³, ancak iktidar olduğu bu süreçte geçişten beri süregelen popülist⁹⁸⁴ ve partizan yöntem ve söylemleri kullanmaktan çekinmemiştir.

AKP'nin diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında reformla kastettiği şey gerçekte kapitalizm eksenli, neoliberal parametrelere dayalı, küreselleşme sürecine uygun bir eğitim anlayışına yönelik dönüşümdür. Parti programında neoliberal eğitim anlayışını yansıtan simgesel kavram ve deyimlere yer verilmiş⁹⁸⁵, bu kavramların kullanıldığı diğer kaynaklar da başta dönemin Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik'in yazı ve konuşmaları olmak üzere MEB'e bağlı Eğitim Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı (EARGED) yayınları ve Talim Terbiye Kurulu (TTK) başkanı Ziya Selçuk'un yazı ve konuşmaları olmuştur⁹⁸⁶.

---

⁹⁸³ Reformcu söylemin ayrıntıları için bkz. <http://www.meb.gov.tr/haberler/haberayrinti.asp?ID=1172>.

⁹⁸⁴ Ücretsiz ders kitabı uygulaması, popülist yöntemlerin başında yer almaktadır. AKP bedava ders kitabı dağıtımını veliler ve öğrenciler nezdinde bir propaganda aracı olarak kullanmış, ancak konuya ilişkin birçok soruyu cevapsız bırakmıştır. Örneğin ücretsiz dağıtılan bu kitaplar kimler tarafından kaleme alınmaktadır? Seçilme kriterleri nedir ve nasıl seçilmektedir? Yazarlar ödenen telif ücreti ne kadardır? Bu kitapların kağıtları hangi firmadan alınmakta, kitaplar hangi matbaada bastırılmakta ve hangi dağıtım şirketi tarafından yayılmaktadır? Yani 15 milyon öğrenciye dağıtılan milyonlarca ders kitabının yarattığı piyasa ve ranttan kimler yararlanmaktadır? Bkz. Abbas Güçlü, "Ders Kitapları?", 13 Kasım 2007 tarihli **Milliyet Gazetesi**.

⁹⁸⁵ Reformlar ilgili parti programında yer alan ifadeler: "... *partimiz, eğitim alanında köklü bir reform hareketine girişecektir...*" Programda neoliberal eğitim anlayışını yansıtan ifadeler ise, "beşeri sermaye ,rekabet şansı, eğitimde kalite, küreselleşmenin ihtiyaçlarına yanıt verme, iş dünyasının ihtiyaçlarına uyarlanma vd.". Programın tamamı için bkz.; www.akparti.org.tr/program

⁹⁸⁶ EARGED, bir araştırma birimi olmasına karşın, kendi görev tanımını piyasacı bir anlayışla pekiştirmiştir: "*Müşterilerinin ve paydaşlarının beklentilerini karşılamaya yönelik yenilikçi bir*

“...dünyaya entegre olamamış, eğitim-üretim bağlantısını kuramamış, milli ve evrensel hassasiyetlere duyarlı olmayan, üzerindeki fonksiyonlarını icra edemeyen bir eğitim sistemi ortaya çıkmıştır. Günümüzde yaşanan küreselleşme baskısı, sistemin yetersizliğini iyice açığa çıkarmaktadır. Küreselleşme bugün milli ve yerel olan her şeyi tehdit eder hale gelmiştir. 50 yıl sonra milli kültürlerin, yerel zenginlerin güçlü bir şekilde varlığını sürdürebilmesi küresel olanla milli olanın, dengeli konfigürasyonuna bağlıdır.”⁹⁸⁷

Selçuk’un ifade ettiği hususlara benzer açıklamalar sıklıkla Bakan Hüseyin Çelik tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin, 11 Ağustos 2004 tarihinde yapmış olduğu bir konuşmada bugünkü eğitim sistemimizin sanayi toplumu ve kalitesi açısından çok farklı küresel etmenlerin had safhaya varan baskıları altında olduğunu söylemiştir⁹⁸⁸. Neoliberal tercihler çerçevesinde şekillenen bu eğitsel anlayışla birlikte AKP, eğitimi serbest piyasa koşullarında sunabilmek için çeşitli uygulamalara başvurmuştur. Maddi durumları iyi olmayan 10 bin başarılı yoksul öğrencinin belirlenerek, bunların devlet parasıyla özel okullarda okutulması, ders kitaplarının MEB basımevi ve matbaaları yerine piyasada bastırılması, bedava ders kitabı kampanyası, kent merkezlerindeki okulların satılması, özel eğitim kurumlarının kurulmasının özendirilmesi ve kolaylaştırılması, mesleki teknik eğitim okulları için özel sektörle kurulmaya çalışılan işbirliği ve okul aile birliklerinin ticari bir işletme gibi çalışmaya zorlanması türünden olgular, bu neoliberal anlayışa örnek olabilir⁹⁸⁹.

Neoliberal eğitim anlayışının AKP iktidarı tarafından uygulanmasına asıl olarak 2004 yılında değiştirilen yeni ilköğretim müfredatıyla başlanmıştır. Değişen dünyanın yeni koşullarına uyma ve uluslararası rekabetin etkin bir aktörü olma gibi gerekçelerle değiştirilen Sosyal Bilgiler, Hayat Bilgisi ve Türkçe gibi sosyal alanlara

---

anlayışla çalışmalarını yürütürken onlarla açık iletişim ve kurumsal empati kurar, üretime çalışanların katılımını sağlar, güvence ve işbirliğine dayalı sürekli gelişim anlayışı içinde yapılan işin öneminin sorumluluğunu taşıyarak takım çalışması anlayışı ve işine adanmışlık duygusuyla üretimde bulunur, ortaya konulan ürünleri toplumla paylaşır.”
<http://earged.meb.gov.tr/earged/index.html#duyuru>.

⁹⁸⁷ Ziya Selçuk, MEB MÜFREDAT, 2004, s. 3. <http://programlar.meb.gov.tr/index/baskan.htm>.

⁹⁸⁸ Hüseyin Çelik’in Kabataş Erkek Lisesi’nde yapmış olduğu konuşma için bkz. <http://www.ttkb.gov.tr/index1024html.s2>

⁹⁸⁹ Kemal İnal, “AKP’nin Neoliberal Muhafazakâr Eğitim Anlayışı”, **AKP Kitabı, Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İ Uzel-B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009, s. 691-692.

değınilen derslerin müfredatlarına, küresel şartlara, milli, dini ve inanç esasına uygun bireylerin yetiştirilmesi vurgusu yapılmıştır⁹⁹⁰.

Değıştirilen yeni müfredatın içeriği neoliberal ekonomi politikalarıyla da uyumlu görünmektedir. Değışen müfredatta küreselleşen bir dünyada ekonomik mantık ve menfaat temelinde yer almanın, insan sermayesini geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi ve bireycileşmesinden geçtiği açık bir biçimde ortaya konmuştur. Bu kapsamda *“bireyin çok yönlü gelişiminden ziyade uyarlanabilirliğini, kalite, etkililik, verimlilik, performans gibi neoliberal iktisatta ve eğitim literatüründe sıkça kullanılan kavramlar çerçevesinde ele alınan açılımlar”* açık bir biçimde belirtilmektedir⁹⁹¹. Bu ifadelerle MEB, yetiştirilmesi gereken yeni bireyler ile ekonomide gerçekleşen yeniden yapılanma arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Neoliberal anlayışın en açık göstergesi ise, eğitimin olabildiğince piyasa koşullarında değerlendirilmesi, piyasa açılması olmuştur. Örneğın dönemin eğitim bakanı Hüseyin Çelik, 2003 yılında kendisine bağlı on binlerce okul dururken, on bin yoksul ama başarılı ilköğretim öğrencisini devlet parasıyla özel okullarda okutmak için bir genelge yayımlamış, kısa bir süre sonra genelge Danıştay 8. Dairesi'nin 17 Temmuz 2003 tarihinde yürütmeyi durdurma kararı ile işlemde kaldırılmıştır⁹⁹². Daha sonra yasa değişikliği yoluyla bu uygulamada ısrarcı olan hükümetin yasa değişikliği, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından, cemaat okullarına öğrenci çekeceği ve kaynak aktarılacağı gerekçesiyle anayasaya aykırı bulunmuştur. Eğitimin parasız sosyal bir hak olmaktan çıkarak, özelleştirilmesine zemin oluşturan bu tarz değişimlerle birlikte aynı amaca yönelik olarak Başbakan Erdoğan, 21 Temmuz 2004 tarihinde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda yaptığı bir konuşmada kamunun eğitimden çekilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

*“Biz istiyoruz ki, devlet yavaş yavaş eğitimden çekilsin, bu iş tamamen özel sektöre kaysın. Onlar bu işi alıp götürsünler. Bunu başaracaklarına inanıyorum”*⁹⁹³..

⁹⁹⁰ Kemal İnal, **Eğitim ve İdeoloji**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008, s. 141.

⁹⁹¹ Sosyal Bilgiler Dersi Müfredatında yer alan “Küresel Bağlantılar” gibi başlıklar buna örnek gösterilebilir. İnal, s. 141.

⁹⁹² Mustafa Gazalçı, **Kuşatılan Cumhuriyet Eğitimi (2002-2007)**, Eğit-Der Yayınları, Ankara, 2007, s. 75.

⁹⁹³ <http://www.milliyet.com.tr/2003/07/22/siyaset/sly02.html>

MEB 2003 yılında kendi birikim ve personelini geri palana atarak, ders programlarını özel sektörden satın alma girişiminde bulunmuş, ancak gelen tepkiler sonucu bu uygulamadan vazgeçmiştir⁹⁹⁴. Kamu kaynaklarının piyasadan hizmet satın alma bahanesiyle harcanması, kamunun sosyal hizmetlerden çekilerek, eğitim de dahil olmak üzere sunulan tüm kamusal hizmetlerin metalaştırılması ve eğitimin velilerin bütçelerine göre kalite düzeylerinin çeşitlendirilmesi söz konusudur⁹⁹⁵. Neoliberal uygulamalar sonucu genel bütçeden eğitime aktarılan pay sürekli düşmüştür. 2002 yılında Konsolide Bütçe yatırımlarından eğitime ayrılan pay %22.34 iken, 2007 yılında bu oran % 15.95'e düşürülmüştür.

Yıl	Konsolide Bütçe yatırım Ödeneği	MEB Yatırım Ödeneği	Konsolide Bütçe yatırımlarından MEB Yatırımlarına Ayrılan Pay (%)
2002	5.736.000.000	1.281.690.000	22.34
2003	8.998.500.000	1.479.050.000	16.44
2004	7.368.361.000	1.244.150.000	16.88
2005	10.143.886.000	1.230.306.000	12.13
2006	9.639.582.000	1.241.498.000	12.87
2007	9.341.637.000	1.490.000.000	15.95

Tablo 1: Konsolide Bütçe Yatırımlarından Eğitime Ayrılan Pay (2002-2007)⁹⁹⁶

2002 yılında MEB yatırımlarının GSMH'ye oranı % 0.46 iken, bu oran 2007 yılında yaklaşık yarısı oranında, % 0.26'ya gerilemiştir.

Yıl	GSMH	Konsolide Bütçe (YTL)	MEB Yatırım Bütçesi	GSMH'ye Oranı	Konsolide Bütçeye Oranı
2002	280.550.667.000	98.071.000.000	1.281.690.000	0.46	1.31
2003	356.681.000.000	147.230.170.000	1.479.050.000	0.41	1.00
2004	428.932.000.000	150.658.129.000	1.244.150.000	0.29	0.83
2005	486.401.000.000	156.088.874.910	1.230.306.000	0.25	0.79
2006	561.988.000.000	174.339.990.202	1.241.498.000	0.22	0.71
2007	628.443.000.000	204.902.262.572	1.490.000.000	0.26	0.81

Tablo 2: MEB Yatırımlarının GSMH'ye Oranı (2002-2007)⁹⁹⁷

2002 yılında MEB bütçesinden yatırıma ayrılan pay %17.8 iken, bu oranın 2007'de %7'ye düştüğü görülmektedir. Dolayısıyla MEB bütçesinden yatırıma ayrılan payın düşüşü süreklilik kazanmış durumdadır.

⁹⁹⁴ Ünal Özmen, **Eğitimin AKP'si: Kurnazlığın Akıl Teslim Aldığı Dönem**, Sobil Yayıncılık, Ankara, 2007.

⁹⁹⁵ İnal, s. 693.

⁹⁹⁶ Eğitim Sen, **Eğitimde AKP'nin Beş Yılı**, Eğitim-Sen Yayını, Ankara, 2007.

⁹⁹⁷ Eğitim Sen, **Eğitimde AKP'nin Beş Yılı**, Eğitim-Sen Yayını, Ankara, 2007.

Yıl	MEB Bütçesi	MEB Yatırım Bütçesi	MEB Bütçesinden Yatırıma Ayrılan Pay (%)
2002	7.460.991.000	1.281.690.000	17.18
2003	10.179.997.000	1.479.050.000	14.53
2004	12.854.642.000	1.244.150.000	9.68
2005	14.882.259.500	1.230.306.000	8.27
2006	16.568.145.500	1.241.498.000	7.49
2007	21.355.534.000	1.490.000.000	7.00

Tablo 3: MEB Bütçesinden Yatırıma Ayrılan Pay (2002-2007)⁹⁹⁸

MEB mevcut bütçe kısıtlılığını ön plana çıkararak, eğitim yılı içerisinde velilerden para toplanmasına ses çıkarmamış, teşvik etmiştir. Bu süreçte her sene okullarda 30 ayrı gerekçeyle para toplandığı belirtilmektedir⁹⁹⁹. Ailelerin gelir düzeylerine göre yapılan eğitim harcamaları da eğitimde eşitsizliğin ifadesi olarak dikkat çekmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından kamuoyuna açıklanan Hanehalkı Tüketim Anketi sonuçlarına göre, 2002 yılında en yoksul % 20’lik dilimde yer alanlar, 100 TL’lik harcamanın % 0.4’ünü eğitime harcarken, gelir düzeyi en yüksek %20’lik kesim 100 TL’nin % 2.2’sini eğitime harcamaktadır. Bu oran 2007 yılında gelir düzeyi en düşük grupta % 0.6, gelir düzeyi en yüksek grupta % 4.4 oranında yükselmiştir¹⁰⁰⁰.

Yıl	Hane S. Eğt. Hzm.	Toplam	1. %20	2. %20	3. %20	4. %20	5. %20
2002	H.S	16.446.644	3.289.329	3.289.329	3.289.329	3.289.329	3.289.329
	E.H	1.3	0.4	0.6	0.7	1.2	2.2
2003	H.S	16.744.495	3.348.899	3.348.899	3.348.899	3.348.899	3.348.899
	E.H	2.0	0.3	0.7	1.0	1.5	3.4
2004	H.S	17.096.357	3.419.307	3.419.307	3.419.307	3.419.307	3.419.307
	E.H	2.1	0.5	0.9	1.2	2.1	3.3
2005	H.S	17.549.020	3.509.804	3.509.804	3.509.804	3.509.804	3.509.804
	E.H	1.9	0.7	0.7	1.2	1.9	2.9
2006	H.S	17.689.552	3.557.910	3.557.910	3.557.910	3.557.910	3.557.910
	E.H	2.1	0.5	1.5	1.6	2.0	3.1
2007	H.S	18.504.015	3.700.803	3.700.803	3.700.803	3.700.803	3.700.803
	E.H	2.6	0.6	1.0	2.0	1.9	4.4

Tablo 4: Gelire Göre Sıralı %20’lik Grup Ayrımında Hanehalkı Tüketim Harcaması¹⁰⁰¹

⁹⁹⁸ Eğitim Sen, **Eğitimde AKP’nin Beş Yılı**, Eğitim-Sen Yayını, Ankara, 2007.

⁹⁹⁹ Nuray Ertürk Keskin, Aytül Güneşer Demirci, **Eğitimde Çürüyüş**, Ankara: TİGEM Yayınları, Ankara, 2003, s. 16-17; <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-9689s.pdf>

¹⁰⁰⁰ İnal, s. 695.

¹⁰⁰¹ TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBulteleri.do?id=2039>.

2007-2013 yılları arasını kapsayan 9. Kalkınma planında eğitime ilişkin öngörü ve öneriler de AKP'nin eğitimi piyasaya açma hedeflerini açıkça göstermektedir. Kalkınma planında eğitime ilişkin temel hedef “Eğitimin İşgücü Talebine Duyarlılığının Arttırılması” şeklinde yer almaktadır. Eğitim ile piyasa ekonomisini birleştiren ifadeler ise şu şekilde belirtilmektedir:

“Halen kamu eliyle yürütülmekte olan eğitim ve yayım hizmetlerine üretici örgütlerinin katkısı sınırlı kalmaktadır. Bunun yanı sıra kamu ana hizmet kurumları tarafından yapılan AR-GE çalışmalarının ilgili kurumların faaliyetlerini destekleyici şekilde düzenlenmesine ihtiyaç bulunmaktadır... Değişen ve gelişen ekonomi ile işgücü piyasasının gerekleri doğrultusunda, kişilerin istihdam becerilerini arttırmaya yönelik yaşam boyu öğrenim stratejisi geliştirilecektir. Bu strateji, kişilerin beceri ve yeteneklerinin geliştirilebilmesi için, örgün ve yaygın eğitim imkânlarının arttırılmasını, söz konusu eğitim türleri arasındaki yatay ve dikey ilişkinin güçlendirilmesini, çıraklık ve halk eğitiminin bunlara yönelik olarak yapılandırılmasını, özel sektör ve STK'ların bu alanda faaliyet göstermesini destekleyecek mekanizmaları kapsayacaktır... İşletmeler ve sivil toplum kuruluşlarının nitelikli işgücü yetiştirmeye yönelik faaliyetleri desteklenecektir”¹⁰⁰².

Eğitim felsefesinde yapılan değişimler, reform söylemi altında gerçekleşmiş ve ilerleme, çağa ayak uydurma ve beşeri sermayenin küresel şartlara göre yetiştirilmesi şeklinde sunulmuştur. Dönemin Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik ve Talim Terbiye Kurulu (TTK) Başkanı Ziya Selçuk'un söylemleri göz önüne alındığında, Türk milli eğitim sisteminin dayandığı modernist-pozitivist felsefenin değiştiği ve postmodernist felsefe ekseninde kuantum fiziğine dayalı bir modelin tercih edildiği fark edilmektedir. Bu değişimin gerekçeleri ise, eski Türk milli eğitim sisteminin düz mantıkçı, doğrusal, tekçi, kaba ve indirgemeci (Newtoncu) olması ve çağın gereklerine yanıt verememesi şeklinde özetlenmektedir. Yeni eğitim modeli ise çağın gereklerine uygun bir biçimde olasılıkçı, çok yönlü nedensellikçi, eğilimsel, akışkan, esnek bir model olan Kuantum felsefesine dayanmalıdır. Risk yenilik, deneyim ve mücadeleye önem veren, öğrenmeyi kişiselleştiren yeni bir öğrenme kültürü benimsenmektedir¹⁰⁰³.

¹⁰⁰² <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>, s. 33, 84, 85.

¹⁰⁰³ İnal, s. 699.

Newton teorisi üzerine temellendiği iddia edilen eski eğitim sisteminin, ezberci, doğrusal, öğretmen merkezli, determinist, tekçi, davranışçı ve aşırı merkeziyetçi olduğu iddia edilmektedir. Benimsenen ve uygulanan bu politikaların tümünün gerçekte tek bir amaca hizmet ettiği görülmektedir, o da eğitimin küresel şartlara uydurulma gayretidir. Bir MEB yayınında durum şu cümlelerle belirtilmektedir:

“Tüm dünyada bireysel, toplumsal ve ekonomik alanda yaşanmakta olan değişimi ve gelişimi, ülkemizde de demografik yapıda, ailenin niteliğinde, yaşam biçimlerinde, üretim ve tüketim kalıplarında, bilimsellik anlayışında, toplumsal cinsiyet alanında, bilgi teknolojisinde, iş ilişkileri ve işgücünün niteliğinde, yerleşme ve küreselleşme süreçlerinde görmek mümkündür. Tüm bu değişim ve gelişimleri eğitim sistemimize ve programlarımıza yansıtma bir zorunluluk haline gelmiştir. Hazırlanmış olan programda, dünyada yaşanan tüm bu değişimler ve gelişmelerle birlikte, Avrupa Birliği normlarını ve eğitim anlayışını, mevcut programların değerlendirmelerine ilişkin sonuçları ve ihtiyaç analizlerini dikkate almaktadır.”¹⁰⁰⁴

MEB, eğitimde yapılacak değişimlerle, gerekli işgücü talebinin karşılanması gerektiğini düşünmekte ve bu anlamda insan gücünü küreselleşmeye adapte etmeye çalışmakta, ancak bu süreçte ulusal ve yerel değerlerin de yitirilmemesine vurgu yapmaktadır. Türk toplumunun milli, manevi ve ahlaki değerlerinin yapılan müfredatların temeli olduğuna özellikle dikkat çekilmektedir¹⁰⁰⁵.

Eğitim sisteminde yapılmak istenen değişimler pek çok çelişkiyi de iç içe sunmaktadır. Örneğin, öğrenciyi ve onun performansını, özgürlüğünü esas alan yapılandırmacı eğitim felsefesi ile devlet merkezli yönetim tercihi birbiriyle çelişmektedir. Özellikle SBS ve ÖSS gibi sınavlarla, önceden belirlenmiş kısa yanıtlar öğrencide daha çok ezberci ve aktarmacı bir zihniyetin doğmasına yol açmaktadır. Yapılandırmacılık/İnşacılık esasına dayanan bir programda ders kitaplarının zorunlu hale getirilmesi öğrencinin ve öğretmenin yaratıcılığını

¹⁰⁰⁴ MEB-MÜFREDAT, “Programların Geliştirilmesini Gerekli Kılan Nedenler”, 2004, s. 1, 2; <http://programlar.meb.gov.tr/prog.giris11.html>

¹⁰⁰⁵ MEB-MÜFREDAT, “Programların Yaklaşımı”, 2004, s. 1; <http://programlar.meb.gov.tr/prog.giris/yaklasim2htm>.

sınırlamaktadır¹⁰⁰⁶. Önceki sistemde ders kitapları TTK'nın onayından geçirildikten sonra kitapların bir bölümü Milli Eğitim Basımevinde basılır ve Milli Eğitim Yayınevlerinde dağıtılırdı. Bugün ise Türkiye'de yılda 160 milyon adet ders kitabının basıldığı ileri sürülmektedir¹⁰⁰⁷. Bu kadar kitabın basılması, rant konusunu da gündeme getirmektedir.

TBMM, ders kitapları konusunda ve yeni sistemin aksayan yönleri hususunda çok sayıda soru önergesi vermiş ve araştırma yapmıştır. Ders kitaplarına yönelik yapılan temel şikayetler, basımdan ve dağıtımdan kazanılan rantın kime gittiğinin bilinmemesi, 100 temel eserin belirlenmesinde kimlerin görevlendirildiğinin kamuoyuna duyurulmamış olması, temel ve yardımcı ders kitaplarının neye göre belirlendiğinin ve yazarlara ödenen telif ücretinin dökümünün bilinmemesi ve kitap içeriğindeki yanlış bilgilere yöneliktir¹⁰⁰⁸. Asıl eleştirisi ise ekonomik boyutta görülmektedir. Ders kitaplarının her yıl yeniden satın alınması, okutulacak kitapların seçiminin satıcı-müşteri ilişkisine bırakılması ve giderek kızışan Pazar payı kavgaları, büyük tartışmalara, çekişmelere ve eleştirilere neden olmuştur. Bakanlığın her alanda kendi kitabı olmasına rağmen 2003 yılından itibaren ders kitaplarını özel yayıncılardan satın alınması ve karşılığında yılda 250 milyon TL ödemesi yoğun bir biçimde eleştirilmiştir¹⁰⁰⁹.

---

¹⁰⁰⁶ Müfredattan sorumlu olan Ziya Selçuk, Türkiye Özel Okullar Birliği'nin 8-9 Şubat 2008 tarihleri arasında Antalya'da gerçekleştirdiği "Orta Öğretim Sisteminde Yeni Arayışlar" sempozyumunda sunmuş olduğu bildirisinde özeleştiri anlamına gelecek ifadeler yer vermiştir: "*Örneğin bir tarafından tutuyoruz, müfredat çok önemlidir diyoruz. Bunu değiştiriyoruz, bakın dünya böyle yapıyor, biz de böyle yapalım diyoruz, yapıyoruz, yapıyoruz bir şey olmuyor? Çünkü buradaki değişkenler sadece eğitimle ilgili olmayıp, ekonomiyle, demokratik süreçlerle, insan kaynaklarıyla, finans modeliyle vs. ilgili. Bunların hepsi eş zamanlı değişime uğratılmazsa istenilen sonuç alınmıyor. Herkes kendi şişesini tutuyor, eviriyor, çeviriyor. Üniversite öğretim üyesiyken ben bunu fark etmedim*". Ziya Selçuk, "Ortaöğretim Sisteminde Yeni Arayışlar", **Türkiye'de Özel Okullar Birliği Derneği Yayınları**, Ankara, 2008, s. 77.

¹⁰⁰⁷ <http://www.meb.gov.tr/haberler/haberayrinti.asp?id=1339>

¹⁰⁰⁸ Muharrem İnce, **Bir İleri Beş Geri, AKP'nin Eğitim Politikaları Üzerine Gözlemler**, Umut Matbaacılık, İstanbul, 2006, s. 185; Abbas Güçlü, "Ders Kitapları?", **Milliyet Gazetesi**, 13 Kasım 2007

¹⁰⁰⁹ Ünal Özmen, **Eğitimin AKP'si: Kurnazlığın Aklı Teslim Aldığı Dönem**, Sobol Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 58; İnal, s. 702.

YIL	DERS KİTABI SAYISI	TUTARI
2003-2004	81.834.281	157.523.013.00
2004-2005	88.858.320	154.442.289.00
2005-2006	106.510.090	174.997.782.78
2006-2007	142.307.609	287.583.942.03
2007-2008	156.625.045	261.642.098.87

Tablo 5: AKP Döneminde Dağıtılan Ders Kitaplarının Sayısı ve Maliyet Tutarı¹⁰¹⁰

AKP Türk eğitim sistemini gerek yerel gerekse uluslararası alandaki yani çok uluslu sermaye ve örgütlerin talepleri doğrultusunda, neoliberalizm ve küreselleşmeci temelde yeniden yapılandırmış, bu süreçte kendisine oy veren kesimlerin muhafazakâr eğilim ve taleplerinin baskısıyla zaman zaman öğretim sisteminde çeşitli gerilimlere sahne olan uygulamalara imza atmaktan geri kalmamıştır¹⁰¹¹.

Eğitimle ilgili ideolojik boyutta gerilim yaratan önemli konulardan biri de zorunlu din öğretimi olmuştur. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersinin 1982 Anayasası’na ve ilk ve orta öğretim müfredatına zorunlu ders olarak konulması, 12 Eylül askeri darbesini gerçekleştiren subaylar tarafından düzenlenmiştir.

AKP, AB standartları doğrultusunda zorunlu din dersi uygulamasına devam edildiğini vurgulasa da, din dersini zorunlu tutan AB ülkeleri, bu derslerde mezhepsel tercihlerin olamayacağını, çoğulculuğun ön planda tutulacağını ve misyonerliğin kesinlikle yapılmayacağını özellikle belirtmiştir¹⁰¹².

Yeni Anayasa tartışmaları ekseninde AKP tarafından görevlendirilen Ergun Özbudun’un din dersini seçmeli ders olarak Anayasa koyma önerisi de AKP yönetimi tarafından reddedilmiştir. AKP tüm özgürlükçü iddialarına karşın muhafazakâr parti ve seçmen tabanı kimliği nedeniyle din dersinin zorunlu olması ve Sünni bir içerikle okutulmasından dolayı çelişkili bir kimlik sergilemektedir. Son dönemde din dersinin içeriği yenilenerek, farklı din ve mezheplere de bu dersin

¹⁰¹⁰ Kaynak: <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-0738c.pdf>.

¹⁰¹¹ İnal s. 703.

¹⁰¹² Semih idiz, “Zorunlu Din Dersi: Avrupa’daki Durum”, **Milliyet Gazetesi**, 17 Eylül 2007.

müfredat ve ders kitaplarında yer verilse de, konulara ayrılan yer bakımından orantısızlık büyük ölçüde devam etmektedir¹⁰¹³.

AKP, İmam-Hatipler konusunda da çok çeşitli eleştiri ve suçlamalarla karşılaşmıştır. Bu okullara yönelik temel eleştiri, gereğinden fazla imam-hatip yetiştirmesi ve mezunların dünyevi mesleklerde yer alma isteği olmuştur. AKP tıpkı RP gibi İmam-Hatip okullarını çeşitli yöntem ve tekniklerle koruyarak niteliğini değiştirme yönünde bir gayret sarf etmemiştir. Bu tutumun bir sonucu olarak da, 2002 yılından 2007 yılına kadar bu okullarda yetişen öğrenci sayısı % 80 artmıştır. Eğitim-Sen Genel Başkanı Alaaddin Dinçer'e göre 2002'de 71 bin olan İmam-Hatip liseleri öğrenci sayısı 2007 yılında 127 bine çıkmıştır. Dinçer'e göre AKP, mevcut İmam-Hatiplerin eğitim kalitesini arttırarak sınıf mevcudunu düşürmüş ve İngilizce eğitimi başlatmıştır. Bu anlamda İmam-Hatip liseleri Anadolu İmam-Hatip liselerine dönüştürülmüştür¹⁰¹⁴.

İmam Hatip ve meslek lisesi mezunlarına ilişkin katsayılar 2009 yılında YÖK tarafından eşitlense de Danıştay kararın iptaline karar vermiş ve uygulamanın yürütmesini durdurmuştur. Bu karara karşın hükümet değişikliğin arkasında durarak, yasal bir düzenlemenin yapılacağı mesajını kamuoyuna duyurmuştur.

AKP'nin İmam-Hatiplerle ilgili esas hedefi, bu okul mezunlarına tüm üniversite ve bölümlere, eşit şartlarda alınmasıdır. Bu nedenle AKP İmam-Hatipler üzerinden siyaset yapmış, kamusal alandaki çeşitli faaliyet ve gösterilerde bu okullardan mezun olanları öne çıkararak, bu liselere olan desteğin artmasını amaçlamıştır.

AKP eğitim alanında kendi tabanına karşı en önemli ideolojik çıkmazı türban konusunda yaşamıştır. AKP'nin iktidara geldikten sonra ülkeye kazandıracığı özgürlükler listesinin başında türban yer almaktaydı. AKP iktidarın ilk zamanlarında

---

¹⁰¹³ İnal, s. 704-706.

¹⁰¹⁴ Betül Kotan, "İmam-hatibe ilgi sanatı sekize katladı", **Radikal Gazetesi**, 21 Aralık 2007. AKP İmam-Hatip liselerini melsek lisesi gibi görmemekte ve bu okulların görev tanımını değiştirmektedir. Anadolu İmam-Hatip Liseleri yönetmeliğinde de "ilgili yüksek öğretim kurumlarına öğrenci yetiştirir" ibaresi özellikle yer almamaktadır.

üniversitelerde türban uygulamasını özgürlük konusu olarak görmüş, ancak muhalefetin baskısıyla birlikte konunun özgürlüğün yanı sıra siyasal bir nitelik taşıdığı yani siyasal bir simge olduğu Başbakan Erdoğan tarafından da dile getirilmiştir. İspanya’da yapmış olduğu konuşmada “*Velev ki başörtüsü siyasal bir simge olsa ne yazar!*” mesajı daha sonra açılacak kapatma davasında da delil olarak kullanılmıştır. Ancak sonuçta bu konu üzerinde anlaşma sağlanamamış, toplumsal ve siyasal muhalefet türbana ilişkin girişimleri engellemeyi başarmıştır.

Erdoğan’ın ve AKP’nin Cumhuriyet’in temel değerlerine yönelik tutumu, Anayasa Mahkemesi tarafından “laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline” gelen bir iktidar partisi olmasına yol açmış, bu durum 2009 yerel seçimlerinde de halk tarafından değerlendirilerek oylarında azalma görülmüştür.

AKP iktidarı sürecinde eğitim kurumlarının yanı sıra toplumsal yaşamda da türban takanların sayısında artış olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin, KONDA araştırma şirketi tarafından 2003 ve 2007 yıllarında iki kez yapılan ve zamansal değişimleri kaydeden “Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban” başlıklı araştırmaya göre, türbanlı oranı, 2003-2007 yılları arasında 4.7 kat artarak, 500 binden 2 milyon kişiye ulaşmış, türban takmanın gençlerde ve eğitimlilerde daha yoğun olduğu gözlemlenmiş, parti sıralaması içinde türban takanların AKP tabanında daha çok olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarını yorumlayan Tahran Erdem’e göre türban, takanlar tarafından öncelik verilen değerlerin siyasal simgesidir¹⁰¹⁵.

AKP Türban konusunu öncelikli bir sorun olarak görse de, vatandaşlar arasında konu öncelikli bir sorun olarak görülmemektedir. Nitekim Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı’nın hazırladığı raporda, kılık kıyafetinden dolayı eğitim hakkından mahrum olduğu gerekçesiyle bir başvuru yapılmıştır¹⁰¹⁶. Ayrıca Binnaz Toprak ve Ersin Kalaycıoğlu’nun yapmış olduğu araştırmaya göre, kızların üniversiteye gidememesinin en önemli nedeni ÖSS başarısızlığıyken, türban listenin

¹⁰¹⁵ Tahran Erdem, “Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban”, **Milliyet Gazetesi**, 3-5 Aralık 2007

¹⁰¹⁶ Mesut Hasan Benli, “Vatandaşın Derdi Türban Değil”, **Radikal Gazetesi**, 13 Temmuz 2008.

son sırasında yer almıştır. Bu araştırmaya göre liseyi bitiren kızların sadece %1'i türban yasağı nedeniyle üniversiteye gidememiştir¹⁰¹⁷.

AKP, türbanlı öğrenciler konusunda hassasiyet gösterse de, kapatılma davasındaki kanıtlardan biri olarak da partinin türbanı istismar etmesi gösterilmiştir. Ancak AKP, inanç özgürlüğü nedeniyle, eğitim öğretim hakkından yoksun bırakılmayacağı tezini, insan haklarıyla birlikte işlemiştir¹⁰¹⁸.

AKP iktidarı döneminde eğitimle ilgili tartışılan bir diğer konu ise yaradılışçı dogma gibi bilim dışı bir iddianın müfredat ve ders kitaplarında yer almasıdır. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) 4 Kasım 2007 tarihli oturumunda, insan haklarına tehdit oluşturabileceği gerekçesiyle yaradılışçı dogmanın okullarda okutulamayacağına karar vermiştir. Yayınlanan raporda yaradılışçılığın okullardaki bilimsel eğitimle çeliştiği, bu sebepten ötürü evrim teorisinin yerine okutulamayacağı, yaradılışçılığın beraberinde dogmatik düşüncüyü getirdiği, çocukların zihninde inanç ile bilim arasında ciddi bir karmaşayı ortaya çıkarabileceği vurgulanmıştır.

AKP, 2007 yılının Aralık ayında görev süresi dolan Erdoğan Teziç'in yerine YÖK başkanlığına Yusuf Ziya Özcan'ı atamış ve bu dönemden itibaren kadrolaşma atağına hız vermiştir. İslamcı araştırmaları, eğilimleri ve kişiliğiyle basında ön plana çıkan Özcan'ın göreve başlamasıyla birlikte, üniversitelerin büyük bir çoğunluğunda iktidar partisine yakın olan profesörler rektör olarak atanmıştır. Yeni kurulan 23 üniversitenin rektörlük koltuğunun 16'sına "türbana evet" diyen isimler atanmıştır. Yine YÖK'teki değişimle birlikte İslamcı eğilimleri nedeniyle bilimsel eğitimden uzak olan bazı ülkelerin üniversitelerine denklik verildiği sıklıkla ifade edilmiştir. Aynı dönemde TÜBİTAK'taki değişimle birlikte, bu kuruma gelen birçok projenin ideolojik ve siyasal ayrımlarla reddedildiği, akademisyenler arasında yaygın bir şikayet konusu olmuştur¹⁰¹⁹.

---

¹⁰¹⁷ 7 Şubat 2008 tarihli **Radikal Gazetesi**

¹⁰¹⁸ İnal, s. 711.

¹⁰¹⁹ İnal, s. 713-714.

Eğitim-öğretimdeki önemli sorunlardan biri de öğretmen açığı, sözleşmeli öğretmen sorunu ve kadrolaşma politikalarıdır. AKP her yıl artan öğretmen açığı sorununu sözleşmeli öğretmen uygulaması yoluyla çözmeye çalışmaktadır. Eğitim-Sen'in yapmış olduğu bir araştırmada, MEB'in öğretmen açığını, usta öğretici veya ücretli öğretmen istihdamıyla kapatmaya çalıştığı ve yöntemin yeni sorunlara yol açtığı tespit edilmektedir. Eğitim-Sen'e göre usta eğitimci ve ücretli öğretmenler de kariyere ve liyakate göre değil, patronaj ilişkilerine göre seçilmektedir. Aynı araştırmaya göre, usta öğretici ve öğretmenlerin ücretleri de ortalama 550 TL civarında, yani açlık sınırının altında yer almaktadır. İstihdam edilenlerin büyük bir kısmı da öğretmenlik ile ilgisi olamayan lise, önlisans ve lisans mezunlarından oluşmaktadır. Üstelik sözleşmeli olan bu öğretmenlerin ücret ve aylıkları zamanında ödenmemekte, izin ve sevk alımlarında sorunlar yaşanmaktadır. Ayrıca bu statüde çalışan öğretmenlerin kademe ve derece ilerlemesi yapılmamakta, kadroya atandıklarında sözleşmelilikte geçen süreleri aylık derece ve kadrolara yansıtılmamaktadır¹⁰²⁰.

AKP döneminde MEB'in en çok eleştirildiği konu kadrolaşma eğilimleri olmuştur. AKP 2002 yılında iktidara gelir gelmez MEB merkez örgütü başta olmak üzere okulların büyük bir çoğunluğunda kadrolaşma gerçekleştirmiştir. Kadrolaşmanın ilk aşaması, görevden alma uygulamasıyla başlamıştır. AKP bir genelgeyle 1041 okul yöneticisini görevden almıştır¹⁰²¹. Kadrolaşma çabalarında kamu kurumları arası geçişlerde Diyanet İşleri Başkanlığı özellikle kayırlmış, bu kurumdan çekilen din işleriyle ilgili personel MEB'e yerleştirilmiştir. Özmen'e göre Diyanet İşleri Başkanlığı personelinden 678'i din kültürü ve ahlak bilgisi, 38'i İmam-Hatip lisesi meslek dersleri, 19'u da Arapça öğretmenliği olmak üzere toplam 735 kişi kurumlar arası atama yoluyla MEB'e transfer edilmiştir¹⁰²².

---

¹⁰²⁰ Betül Kotan, "Öğretmen Açığı 'ustalıkla' gizleniyor, **Radikal Gazetesi**, 22 Aralık 2007.

¹⁰²¹ Mustafa Gazalcı, **Kuşatılan Cumhuriyet Eğitimi (2002-2007)**, Eğitim-Der Yayınları, Ankara, 2007, s. 79.

¹⁰²² Ünal Özmen, **Eğitimin AKP'si: Kurnazlığın Aklı Teslim Aldığı Dönem**, Sobil Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 122.

AKP, iktidar olduğu 2002-2010 yılları arasında eğitimi ekonomiyle olan ilişkileri bağlamında ele alarak, neoliberal bir yaklaşımı tercih etmiştir. Buna karşılık içerik bağlamında eğitimin laik ve bilimsel özelliğine karşı muhafazakâr bir çizgi izlemektedir. Dolayısıyla AKP, eğitim kurumunu, para yani neoliberal, küreselleşmeci ve piyasacı bir zihniyet ile din yani muhafazakâr, otoriter ve ahlakçı bir kimliği sentezleyerek yeniden kurgulamaktadır. Bu anlamda AKP'nin kapitalist-muhafazakâr bir parti olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

AKP döneminde MEB, bir yandan eğitimin ve özgürleşmenin önemine vurgu yaparken, diğer yandan da otoriter, muhafazakâr ve ahlakçı bir eğitim anlayışını uygulamaktan geri kalmamıştır. Eğitim kurumlarında reform adı altında gerçekleştirilen düzenlemeler, tutarsız örgütlenme ve uygulamalarla sonuçlanmış, neticede eğitim kurumu tam bir sorunlar yumağı haline dönüşmüştür¹⁰²³. AKP reformcu söylemine karşın eğitimde değişim ve yenilenmeyi, küreselleşmeci bir kapitalizm, ahlakçı otoriter bir muhafazakârlık ve eklektik sentezlerle kuşatmıştır. Geçmiş merkez sağ hükümetler döneminde benzer politik tercihlerin olduğunu söyleyebilirsek de AKP döneminde piyasaya ve muhafazakâr değerlere verilen önemde artış gözlemlenmektedir.

3.2.9.2.2 Sağlık

1970'li yılların başında patlak veren ekonomik kriz, sosyal refah devletine fatura edilmiş ve krizden çıkış süreci neoliberal politikalara dayandırılmıştır. Türkiye'de de benzer bir süreç yaşanmış, 1977 yılında yaşanan ekonomik bunalım, 24 Ocak 1980 kararlarıyla ortaya çıkan neoliberal sürecin başlangıcını tetiklemiştir. 24 Ocak 1980 kararları daha önce de belirttiğim gibi IMF'nin birçok az gelişmiş ülkeye dayattığı bir standardize edilmiş neoliberal kurallar bütünüdür ve içeriği Dünya Bankası tarafından şekillendirilmiştir. Ekonomiyi ön plana çıkaran bu kararlar, başta sağlık politikaları olmak üzere sosyal politika alanlarının tümünü etkilemiş, özelleştirme ve ticarileştirme esasına dayanarak tüm alanlar gibi sağlık alanını da önemli oranda aşındırmıştır.

---

¹⁰²³ İnal, s. 715-716.

Darbe sonrası iktidara gelen ANAP Hükümeti sürecinde sermayenin vergi yükünün azaltılmasına ve düşük ücret politikalarına dayanan zihniyet, sosyal harcamaları daraltarak yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilemiş ve sağlık hizmetlerine erişim aynı süreçte zorlaşmıştır¹⁰²⁴. 1980-1988 tarihleri arasında kamunun yaptığı toplam sosyal harcamalar GSMH'nin %4.6'sına düşerken, aynı yıllarda bu oran OECD ülkelerinde ortalama % 18.7, AB-15 ülkelerinde ise % 22.2'dir¹⁰²⁵.

MGK döneminden sonra iktidar olan I. ve II. ANAP hükümetleri, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla paralel olarak programlarında neoliberal öğelere ağırlıklı bir rol vermiştir. Bu çerçevede sağlık kuruluşlarının hizmet verimliliğinin artırılması için işletmecilik yönünden ele alınacağı, özel hastaneler ile diğer sağlık müesseselerinin teşvik edileceği, hastanelerin sunduğu hizmet karşılığında belirleyeceği ücretlerin kendileri tarafından serbest bir şekilde belirleneceği, serbest çalışan hekimlerle anlaşma yapılarak sağlık hizmetlerinin sunulma yoluna gidileceği, kamu ve sigorta kurumlarının kendilerinin sağlık hizmeti vermek üzere teşkilatlanmalarından uzak durulacağı ve sağlık sigortasına geçileceği vurgulanmıştır¹⁰²⁶.

1990'lı yılların başında DPT'nin, dönemin sağlık politikalarını belirlemek için yaptırdığı Sağlık Sektörü Master Plan Etüdü ile 1992 ve 1993 yıllarında yapılan Birinci ve İkinci Ulusal Sağlık Kongreleri, Ulusal Sağlık Politikası belgesinin temelini oluşturmuştur. Belgenin içeriğine bakıldığında şu temel ilkeler göze çarpmaktadır¹⁰²⁷:

- Desantralize bir sağlık sistemi,
- Aile hekimliği modeli,
- Hastanelerin işletmeleştirilmesi,

¹⁰²⁴ A. Soyer, "1980'den Günümüze Sağlık Politikaları", **Praksis**, S: 9, Kış-Bahar 2003, s. 303, 304.

¹⁰²⁵ OECD Health Data 2005.

¹⁰²⁶ DPT (1984), **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, s. 152; Bağımsız Sosyal Bilimciler, **2008 Kavşagında Türkiye, Siyaset, İktisat ve Toplum**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 223.

¹⁰²⁷ Sağlık Bakanlığı, **Ulusal Sağlık Politikası**, Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Ankara, 1993; Bağımsız Sosyal Bilimciler, s. 224.

- İstihdamda merkeziyetçiliğin kaldırılması,
- Genel Sağlık Sigortası Sisteminin kurulması.

Dünya Bankası da bu süreçte sağlık kredi anlaşmalarında geleneksel yaklaşımın yerine politika reformu yaklaşımını benimsemiştir. Benimsenen politika reformu yaklaşımı ise, sektör için kullanılan kredilerin, özelleştirme politikalarını desteklemesini öngörmüştür. Bu anlamda koruyucu sağlık hizmetlerini devlet, tedavi hizmetlerini ise özel sektör üstlenecektir. Bu işbölümü için kullanılacak araçlar ise yerelleştirme, fiyatlandırma ve özelleştirme dir. Bu politik tercihler doğrultusunda 5 Nisan 1994 kararlarından sonra kamu sağlık kurumlarına devlet katkısı yalnızca personel giderlerini karşılama düzeyine indirgenmiştir. Özellikle devlet hastaneleri en temel harcamaları için bile ödenek bulamaz hale getirilirken, sağlık ocakları da verilen hizmet karşılığında ücret almaya başlamıştır¹⁰²⁸.

AKP sağlık alanında son 20 yılın en hızlı dönüşümlerine imza atmıştır. Bu dönüşüm sürecini incelerken özellikle dört temel doküman üzerinde durulacaktır: “Parti Programı”, “Hükümet Programları”, “Acil Eylem Planı” ve “Sağlıkta Dönüşüm Programı”. Bu üç metnin en önemli ortak özelliği, sağlık alanının toplumsal yarar çerçevesinde değerlendirilmemesidir. Üstelik içerik, sağlık sektörünün sorunlarını çözmeye yönelik bir idealden de yoksun görünmektedir.

AKP programında sağlık sektörüne ilişkin metinler “Sosyal Politikalar” başlıklı beşinci bölümde yer almaktadır. Bölümde özellikle temel sağlık hizmetlerinin, gerekirse özel sektörle işbirliği yaparak yerine getirileceğinin vurgulanması, neoliberal tercihler bağlamında dikkat çekmektedir. Yine, koruyucu ve tedavi edici hizmetler başta olmak üzere sağlık hizmetleri alanının gönüllü kuruluşlara ve özel sektöre açık olduğu özellikle belirtilmektedir.

---

¹⁰²⁸ Bağımsız Sosyal Bilimciler, s. 213.

Temmuz 2007 seçimlerinde de benzer özelliklere sahip olan AKP'nin parti programında sağlık politikalarına ilişkin şu ifadeler yer verilmektedir¹⁰²⁹:

- Devletin sağlık hizmetlerini özel sektörle işbirliği yaparak yerine getireceği,
- Sağlık hizmetleri alanında gönüllü kuruluşlara ve özel sektöre açık olduğu,
- Aile hekimliğinin uygulamaya konulacağı ve bu amaçla devletin ucuz kredi vereceği,
- SB'nin sadece organizasyon ve koordinasyondan sorumlu olacağı, yol gösterici, denetleyici, takip edici, politika üretici bir rol üstleneceği,
- Yerel yönetimlerin, bölgelerindeki sağlık profillerini de dikkate alarak kısa, orta ve uzun vadeli yatırım programlarını belirleyecekleri,
- Hemşirelik ve sağlık teknisyenliği okullarının vakıflar ve özel sektör tarafından açılacağı ve devletin bu hizmeti verecek kuruluşları teşvik edip destekleyeceği,
- Genel sağlık sigortası sistemine geçileceği doğrultusundadır.

Bu çerçevede hazırlanan 58. ve 59. Hükümet Programları'na bakıldığında ise ifadeler göze çarpmaktadır¹⁰³⁰:

- Mevcut sağlık sistemi yapı, işleyiş, personel yapısı-dağılımı itibariyle ihtiyaca cevap vermiyor; maliyetler artmış, hizmetler ulaşılmaz hale gelmiş, standart birliği kalmamıştır,
- Nüfusun % 19'unun sağlık güvencesi yoktur,
- Sosyal güvenlik kuruluşlarının asıl yapması gereken işlerini engelleyen sağlık işleri ile uğraşması bu kuruluşları da verimsiz hale getirmiştir,
- Amaç, etkin, ulaşılabilir, kaliteli sağlık sistemidir ve hükümet köklü değişiklikler yaparak herkesin ulaşabileceği nitelikli ve etkin çalışan bir sağlık sistemi oluşturmakta kararlıdır,
- Devlet herkesin temel sağlık ihtiyacını gerekirse özel sektörle işbirliği yaparak yerine getirmek zorundadır.

¹⁰²⁹ Programın tam metni için bkz.; www.akparti.org.tr; Bağımsız Sosyal Bilimciler, s. 226.

¹⁰³⁰ 58. Hükümet Programı (2002); 59. Hükümet Programı (2003), Bağımsız Sosyal Bilimciler, s. 227..

Sağlık sisteminde önemli dönüşümlerden biri Aile Hekimliği uygulamasıdır. Yeni sistemde Sağlık Bakanlığı (SB) sadece yol gösterici, denetleyici, takip edici, politika üretici ve koordine edici bir role sahiptir. Dolayısıyla SB, sağlık hizmeti sunma görevini başka kuruluşlara devrederek, kamusal hizmet sunumunu özel sektöre kaydırmıştır. Bu bağlamda yeni sağlık sisteminde yerel yönetimlere de önemli sorumluluklar yüklenmiştir. Böylece sağlık hizmetleri, ademi merkezileştirilerek, yerel yönetimler aracılığıyla sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu amaç kamunun neoliberal ekseninde yeniden yapılandırılmasına da uygun görünmektedir. “Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun Tasarısı” SB’nin yeniden yapılandırılarak, küçük, düzenleyici ve denetleyici bir yapıya kavuşturulmasını öngörmüştür. Tasarıya göre:

- SB’nin taşra teşkilatı kaldırılarak hizmetler il özel idareleri sorumluluğuna verilecek,
- SB’ye bağlı kuruluşların taşra teşkilatı olabilecek,
- Eğitim hastaneleri SB tarafından işletilmeye devam edecek,
- Bazı kamu hastaneleri özerk statüye geçecek, diğerleri il özel idarelerine devredilecek,
- Ulusal programlar SB tarafından yürütülecek (verem, aile planlaması vb.)
- İl özel idareleri sağlık kuruluşlarını belediyelere, üniversitelere, meslek kuruluşlarına ve özel sektöre devredebilecek,
- Bakanlık içinde strateji belirleme ve performans değerlendirme birimi kurulacak, yıllık planlar hazırlanacaktır¹⁰³¹.

Sektörle ilgili insan gücünün yetiştirilmesinde vakıflara ve özel okullara önemli görevler verilmiş, Hemşirelik Okulu, Hemşirelik Yüksek Okulu, Sağlık Teknisyenliği Okulları açma işlevi bu kuruluşlara devredilmiş, devlet bu faaliyetlerin destekleyicisi ve teşvik edici unsur olarak belirtilmiştir¹⁰³².

---

¹⁰³¹ HASUDER, Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Sunumuna İlişkin Görüş ve Öneriler Raporu, Halk Sağlığı Uzmanları Derneği, 2007, s. 10; Bağımsız Sosyal Bilimciler, s. 228-229.

¹⁰³² Onur Hamzaoğlu-Cavit Işık Yavuz, “Sağlıkta AKP’li Dönemin Bilançosu Üzerine”, **AKP Kitabı, Bir Dönüşümün Bilançosu**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009, s. 634.

AKP, sağlık hizmetlerinde özel sektöre, özel sigortacılığa, kendi hesabına çalışan hekimlere dayalı aile hekimliği modeline öncelik vererek ve SB'nin fonksiyonlarını farklılaştırarak azaltan bir modeli uygulamaya koymaktadır. Kasım 2002 öncesi seçim beyannamesinde, hastanelerin idari ve mali yönden özerkliğe kavuşacağı bir Genel Sağlık Sigortası Sistemi kurulacağı, aile hekimliği uygulamasına geçileceği, özel sektörün sağlık alanına yatırımlarının teşvik edileceği hususları, konuyla ilgili en dikkat çeken başlıklar olarak sıralanabilir.

Yapılması amaçlanan bu faaliyetlerin tümü SB tarafından kamuoyuna 2003 yılının ortalarında “Sağlıkta Dönüşüm Projesi” (SDP) ve 2004 yılında “Aile Hekimliği” isimli dokümanlarla açıklanmıştır. SB bu programı, “*Kamuyu yeniden yapılandırma anlayışına uygun olarak, sağlık alanının yeniden düzenlenmesini sağlama yolunda atılmış çok önemli bir adım*” şeklinde nitelendirmiştir. SDP'nin amacı, sağlık hizmetlerinin etkili, verimli ve hakkaniyete uygun bir şekilde organize edilmesi, finansmanın sağlanması ve sunulması olarak özetlenmektedir. Bu amaç çerçevesinde dönüşüm programı belirli temel ilkeler etrafında gerçekleştirilecektir. İnsan merkezilik, aile sağlığı kavramı çerçevesinde, sürdürülebilirlik, sistemin ülke kaynakları ile uyumlu ve kendi kendisine yetebilen bir seviyede, katılımcılık tüm tarafların görüş ve önerilerinin alınması ve bu görüşlerin demokratik bir tartışma ortamında yapılması çerçevesinde, kalite geri bildirim mekanizmalarının oluşturulması çerçevesinde, uzlaşmacılık sektörün farklı bölümler arasında işbirliği yapılması ve çıkarlar ekseninde ortak noktaların bulunması çerçevesinde, gönüllülük hem hizmet alan hem de hizmet veren kesimleri kapsayan bir çerçevede, güçler ayrılığı sağlık hizmetlerinin finansmanını, planlamasını ve denetim yapan güçlerin ayrılması çerçevesinde, desantralizasyon, kurumların merkezi yönetimin oluşturduğu hantal yapıdan kurtarılması, idari ve mali özerklik ve verimlilik çerçevesinde, hizmette rekabet sağlık hizmetleri sunumunun tekel olmaktan çıkarılarak, farklı hizmet sunucuları tarafından rekabet ortamında gerçekleştirilmesi çerçevesinde ele alınmıştır¹⁰³³. Bu amaç ve ilkeler ışığında SDP sekiz temel bileşeni içermektedir¹⁰³⁴.

---

¹⁰³³ Hamzaoğlu-Yavuz, s. 636.

¹⁰³⁴ Hamzaoğlu-Yavuz, s. 636.

1. Planlayıcı ve denetleyici bir Sağlık Bakanlığı,
2. Tek çatı altında birleştirilen Genel Sağlık Sigortası,
3. İdari ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmeleriyle, yaygın ve erişimi kolay sağlık hizmetleri, güçlendirilmiş temel sağlık hizmetleri adı altında Aile Hekimliği Modeli.
4. Bilgili, becerili, liyakat esasına dayanılarak alınmış, motivasyonu yüksek sağlık çalışanları,
5. Sisteme destek veren eğitim ve bilim kurumları,
6. Nitelikli ve etkili sağlık hizmetleri için kalite ve akreditasyon,
7. İlaç ve malzeme yönetiminde kurumsal ve ulusal yapılanma,
8. Kara sürecinde bilgiye erişim: Sağlık Bilgi Sistemi.

Yeni sağlık sisteminde, SB'ye bağlı kuruluşların yerinden yönetim ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırılması ve SB'nin bu süreçte planlama yapan stratejik bir örgüt haline dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Bu bileşenler bağlamında Dünya Bankası'nın sağlık sektörü için öngördüğü yerelleştirme, fiyatlandırma ve özelleştirme araçları ile çakışmaktadır.

SB'ye bağlı kuruluşları, "idari, ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmeleri" olarak tanımlayan bu proje, kamu yönetiminin neoliberal ekseninde yeniden yapılandırılmasına uygun bir yöntemi ifade etmektedir.

Genel Sağlık Sigortası Sistemi (GSS) de aynı doğrultuda, özel sağlık sigortalarına tanımlayıcı bir rol biçmektedir:

"Zorunlu genel sağlık sigortasının kapsadığı temel teminat paketine ilave olarak hizmet almak isteyenler, özel sigorta yaptırabilecekler ve hizmetlerini bu özel sigortalar aracılığıyla alabileceklerdir. Bu anlamda özel sigortacılık teşvik edilecektir."

Sağlık hizmetlerinin önemli bir kısmının kapsam dışına alınacağı ve kapsam dışı hizmetlerin kişilerin zorunlu sigorta dışında ayrıca prim ödeyerek tamamlayıcı özelliğe sahip özel sağlık sigortasını tercih etmek durumunda kalacağı bu ifadeler aracılığıyla kastedilmektedir.

Aile hekimliği sisteminin uygulanışında mevcut sağlık ocağı alt yapısının kullanılacağı, ayrıca serbest hekimlik ve özel poliklinik uygulamalarından da yararlanılacağı ifade edilerek, parti programında, standartları ve fiziki koşulları SB tarafından belirlenecek aile hekimleri muayenehanelerinin kurulması için, devletin ucuz kredi vereceğinin vurgulanması, uygulamanın serbest hekimlik ve özel sektör yönelimli olacağının açık göstergeleridir. Kanun, ihtiyaç duyulması halinde serbest çalışan ve kamu görevlisi olmayan hekim ve aile sağlığı elemanlarının da çalıştırılmasına olanak tanımıştır. Böylece aile hekimliği sisteminde çalışacakların statü ve ücretlendirilmesi farklı bir yapıya kavuşturulmuştur¹⁰³⁵.

Sağlık reformuyla birlikte SB'nin rol ve işlevi değişmiş, finansman ve hizmet sunumları birbirinden ayrılmış, sağlık hizmetleri organizasyonunda kamunun yeri dönüşüme tabi tutularak değiştirilmiştir. Bu çerçevede yerinden yönetim ilkeleri ve desantralizasyon ile karar mekanizmaları geliştirilmiş, idari ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmeleri öngörölmüş ve kendi gelirleri ile ayakta kalmaya çalışan kamu sağlık kurumları, sistem içerisinde özel sağlık kurumlarıyla rekabet eden bir yapıya büründürölmüştür. Böylece GSS kurumu, primlerden oluşun fon ile bu kurumlardan hizmet satın alan bir yapı haline getirilmiştir. Kamusal yapının neoliberal dönüşümün paralel olan bu değişim, SB'nin sağlık hizmetleri sunumunu yapısal dönüşüm geçiren kamu sağlık kurumların devretmesi anlamına gelmektedir:

“Sağlık Kuruluşları, devlete direkt bağlı olmak zorunda değildir. Belediyeler, özel şirketler, vakıflar, il idareleri, üniversiteler sağlık kuruluşu kurabilecektir. Kamu sağlık kuruluşlarının, kendilerini finanse etmeleri istenecek, daha fazla kar için, hizmet kalitesinden ödün veren pahalı kurumların olmasına izin verilmeyecektir.”¹⁰³⁶

Bir finans kurumu haline gelen GSS kurumu, sözleşmeler ve ücretlendirmeler ile kamu/özel sağlık kurumlarından hizmet satın alarak, performansa bağlı ödeme sistemlerinin geliştirilmesine devam edilecektir.

---

¹⁰³⁵ O. Hamzaoğlu ve C. I. Yavuz, “Sağlıkta AKP’li Dönemin Bilançosu Üzerine”, **Mülkiye**, CXXX, 2006, s. 252, 275-296; K. Pala, “Türkiye’de Sağlık Sistemi Nereye Gidiyor?”, **Toplum ve Hekim**, C: 22, S. 1-2, s. 62-69.

¹⁰³⁶ Hamzaoğlu-Yavuz, s. 639.

Türkiye, sağlıkta eşitsizliklerin yoğun olarak yaşandığı bir ülkedir. Sağlık sektöründe zaman zaman kısmi iyileşmeler gözlense de eşitsizlikler derinleşerek varlığını sürdürmektedir. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) verilerine dayanarak eşitsizliğin boyutu çok daha iyi kavranabilir¹⁰³⁷. 2007 yılı verilerine göre 10 bin kişiye düşen doktor sayısı Türkiye’de yüzde 14.9 iken AB ülkelerinde 31.8, hemşire sayısı ise sırasıyla 12.2 ve 67.9’dur¹⁰³⁸. 2006 Aralık ayında uzman hekim başına düşen nüfus Türkiye genelinde 1.746 iken, bu rakam Ankara’da 1.282, Ağrı’da ise 6.188’dir¹⁰³⁹.

2003 yılında 4924 sayılı kanun uyarınca eleman temininde günlük çekilen yerlerde sözleşmeli sağlık personeli çalıştırılması uygulamasının başlatılması ile kamu sağlık sektöründe iş güvencesi ortadan kaldırılmıştır. Emsal sağlık personelinde daha yüksek ücret alan sözleşmeli sağlık personeli ile başlangıçta sadece doğu ve güneydoğu illeri için uygulanacağı açıklaması yapılsa da, ülke genelinde uygulanabilecek bir içeriğe sahip olan kanun, mecburi hizmet için bir alternatif olamamış, 2005 yılında mecburi hizmet uygulamasına geri dönmüş ve böylece sözleşmeli sağlık personeline kapı açan düzenleme de yürürlüğe girmiştir¹⁰⁴⁰.

Uygulamayla birlikte 2006 yılında 247’si uzman hekim, 2080’i pratisyen hekim ve 13524’ü diğer sağlık personeli olmak üzere toplam 15851 sağlık personeli sözleşmeli olarak çalışmaktadır. Aile hekimlerinin de sözleşmeli kapsamda çalıştığı dikkate alındığında, 2542 aile hekimi ile kamuda sözleşmeli statüde çalışan hekim sayısı yaklaşık 5000’e ulaşmaktadır¹⁰⁴¹. Ayrıca kamuda istihdam olanaklarının daralması, özel sektörde çalışma potansiyelini arttırmaktadır. 2007 yılında 50732 uzman doktorun yüzde 48’i, 29923 pratisyen hekimin yüzde 88’i, 18014 asistanın yüzde 42’si, 80836 hemşirenin yüzde 75’i kamuda çalışmaktadır. Özel sektörde

¹⁰³⁷ Verilerle ilgili olarak bkz.; Türk Tabipler Birliği, **Türkiye Sağlık İstatistikleri**, Ankara, 2005.

¹⁰³⁸ Sağlık Bakanlığı, Sağlıkta İnsan Kaynakları, **Mevcut Durum Analizi**, Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı, Hıfzısıhha Merkezi Müdürlüğü, Ankara, 2007, s. 5.

¹⁰³⁹ Sağlık Bakanlığı, **Türkiye’de Sağlığa Bakış**, Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı, Hıfzısıhha Merkezi Müdürlüğü, s. 218-220.

¹⁰⁴⁰ Bağımsız Sosyal Bilimciler, s. 234.

¹⁰⁴¹ Türk Tabipleri Birliği, **Sağlıkta Piyasacı Tahribatın Son Halkası: AKP**, Ankara, 2007, s. 46.

istihdamın artışı ile birlikte, tam zamanlı istihdam yerine esnek çalışma biçimleri ağırlık kazanmaya başlamıştır¹⁰⁴².

2003 yılında SSK hastalarının devlet hastanelerinden yararlanmaya başlaması, 2005 yılında ise SSK hastanelerinin SB'ye devri ile kamu hastanelerine başvuran hasta sayısı hızla artmış, artışa paralel olarak özellikle poliklinik hizmetlerinde çalışma saatleri düzensiz bir hale gelerek uzamış, öğle tatilleri kaldırılmıştır. Sağlık çalışanlarının artan iş yüküne dayanabilmesi için performansa dayalı ücretlendirme sistemine geçilmiştir. Bu modelde sağlık çalışanlarına aldıkları puan oranında ücret vaad edilmiş, sağlık çalışanları birbiri rekabet eder hale gelmiş ve ekip anlayışı zaafa uğramıştır¹⁰⁴³.

Hizmetlerle ilgili sağlık göstergelerine bakıldığında özellikle kırsal ile kent ve bölgeler arasındaki eşitsizliğin yüksek oranlara ulaştığını görebilmekteyiz. Örneğin ülke genelinde 2000 yılında sağlık ocaklarının %12'sinde, 2003 yılında % 17'sinde ve 2004 yılında % 22'sinde hekim bulunmamaktadır. 2004 yılı için bu oranı Marmara Bölgesi'nde %12, Doğu Anadolu Bölgesi'nde % 38'dir. Köy sağlık evlerinin de %79'unda 2003 yılı itibarıyla ebe bulunmamaktadır. 2003 yılında Türkiye'de on binden fazla köyde sağlık hizmeti bulunmamaktadır. Özel sektörde de dağılıma bakıldığında eşitsizlik göze çarpaktadır. Türkiye'de 251 özel hastanenin 245'i yani % 98'i, 18 ilde bulunmaktadır. Söz konusu 18 il, ülke GSYİH'nin % 70'ini alırken, özel hastane bulunmayan 41 ilin GSYİH'den aldığı pay %13.5'tir¹⁰⁴⁴.

Eşitsiz uygulamaların, SDP'nin özelleştirme eksenli politikaları ile daha da vahim bir hale geleceği kuşkusuzdur. Sağlıkta özelleştirme kapsamında uygulanan yatırım teşvikleri, eşitsizliğin mağdurlar aleyhine derinleşmesine katkı sağlamaktadır. Türkiye'de sağlık alanında eşitsizlikler AKP iktidarı döneminde de artmaya devam etmektedir. Sağlık personeli yardımı olmadan yapılan doğum göstergeleri üzerinden Marmara ile Doğu Anadolu bölgelerimiz arasındaki eşitsizlik

---

¹⁰⁴² Bağımsız Sosyal Bilimciler, s. 235.

¹⁰⁴³ Bağımsız Sosyal Bilimciler, s. 235.

¹⁰⁴⁴ Türk Tabipler Birliği, Türkiye Sağlık İstatistikleri, s. 649.

yaklaşık 3 kat artmıştır¹⁰⁴⁵. UNICEF tarafında her yıl yayımlanmakta olan Dünya Çocuklarının Durumu-2008 raporunda yer alan verilere göre Türkiye, binde 26 beş yaş atı ölüm hızı (5YAÖH) ile 194 ülke arasında bu oranın en yüksek olduğu 96. ülkedir. Türkiye'den daha düşük 5YAÖH'ye sahip ülkelerden 31'i kişi başına düşen GSMH Türkiye'den daha düşük durumdadır. Aynı kaynakta, Türkiye'de nüfusun %40'ının ulusal gelirin ancak %15'i ile yetinmek zorunda olduğu yer alırken, %20'sinin ulusal gelirin yarısını aldığı görülmektedir¹⁰⁴⁶.

Neoliberal küreselleşmenin kar oranlarının arttırılmasına yönelik olarak 1970'li yıllardan günümüze kadar benimsediği politikalar çerçevesinde Türkiye'de sağlık sektörü sağlıkta Dönüşüm Programı ve Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu aracılığıyla iki kapsamda yapılandırılmaktadır.

Sağlık hizmetlerinde dönüşüm sürecinde devletin rolü sağlık alanındaki toplumsal sorumluluğu düzenleme ve standart belirlemeye indirgenmektedir. Yani devletin hizmet sunma görevi sona erdirilerek sadece kural koyma amacına yönelik çalışma yapacaktır. Hizmet satın alma, yatırım, ithalat ve istihdam kolaylıkları gibi yollarla, özel sektöre kaynak akışını sağlayacak mekanizmaların mevzuata dahil olması tamamlanmış olacaktır. Sağlık hizmetlerinin finansmanında genel bütçenin azaltılmasıyla birlikte ortaya çıkan boşluğun, prim toplama, cepten ödeme, katkı payı biçiminde parası olana, verdiği miktar kadar sağlık uygulaması alması şeklinde doldurulacağı anlaşılmaktadır. Hasta da böylece müşteriye dönüşmüş olacaktır.

Dönüşüm projesi, sağlık sektörünü, hizmeti üreten ve finanse edenler olarak ikiye bölüp, bu iki yapının piyasa koşullarında ilişkide bulunmasını, böylece finansmandan sorumlu yapının kurumlar arası rekabette istifade ederek, ucuz olan hizmet satın alınmasını hedeflemektedir. İngiltere'de son 10-15 yılda aynı uygulamalar nedeniyle sağlık hizmetleri kısa zamanda pahalalmıştır¹⁰⁴⁷. Bu uygulamalar, insanların sağlığı pahasına, sağlık sektöründe özele kaynak aktarımının yasallaştırılması çabası olarak görülebilir.

---

¹⁰⁴⁵ Hamzaoglu-Yavuz, s. 650.

¹⁰⁴⁶ O. Hamzaoglu, **Türkiye'nin Sağlığını Okumak**, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 16 (9), 2007.

¹⁰⁴⁷ Hamzaoglu-Yavuz, s. 653.

Programın önceki içeriği de ayrıca sağlık emekçilerini sözleşmeli çalışmaya, döner sermayeye ve performansa dayalı prim gibi özlük haklarında yoksun ve emekliliğe yansımaya ücretlendirme modellerine göre çalıştırmayı uygun bulmuştur. Döner sermaye uygulaması yalnızca hizmetin finansmanı için değil, sağlık çalışanlarının ücretlendirilmesinde de kullanılmaktadır. Döner sermayeden, hekime ayrı, hemşireye ayrı oranlarda yapılan dağıtım, emekçileri bölme aracı olarak da kullanılmaktadır.

Sağlık Bakanlığı, özelleştirme uygulamalarının dışında, kamu hastanelerini işletmeye dönüştürmeye çabalamaktadır¹⁰⁴⁸. Ayrıca, yerinden yönetim ve ademi merkeziyet anlayışı etrafında desantralizasyon adı altında hastanelerin özelleştirilmesini hedeflemekte, bunun ilk adımı olarak da SSK ve diğer kamu kurumlarına ait yataklı tedavi kurumlarının Sağlık Bakanlığı'na devrini Ocak 2005 tarihinde, sağlık hizmetlerinin tek çatı altında toplanması gerekçesiyle gerçekleştirmişlerdir. Bu uygulamayla birlikte, hem kurumun toplam sağlık harcaması artmış hem de toplam sağlık harcamaları içinde ilaç harcamalarının payı üçte biri geçmiştir. Harcamaların artması ise emekçilerden yapılan kesinti ve katkı paylarının arttırılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda esas hedef ise yerel yönetimlerle ilgili yasal düzenlemeler kapsamında bu birimleri yerel yönetimlere birer sağlık işletmesi olarak devretmektir.

AKP iktidarı tarafından Haziran 2003 tarihinde duyurulan “Sağlıkta Dönüşüm Programı”nın önceki hükümetler döneminde yapılmak istenenlerden hiçbir farkı yoktur, aynı hedef ve içerik noktasında tüm programlar aynı noktada birleşmektedir. AKP'nin sağlıkla ilgili neoliberal içerikli programı, TÜSİAD tarafından, Eylül 2004 tarihinde yayımlanan “Sağlıklı Bir Gelecek: Sağlık Reformu Yolunda Uygulanabilir Çözüm Önerileri” raporuyla desteklenmiş ve alternatifsiz bir program olduğu ifade edilmiştir¹⁰⁴⁹. Oysa sağlık alanında ideal olan sistem, adil olarak toplanmış genel bütçeden finanse edilen, hiçbir prim, katkı payı gibi

¹⁰⁴⁸ Sağlık Bakanı Akdağ, hastaneler terimini kullanmamakta, onun yerine “10 trilyon, 30 trilyon, 130 trilyona kadar cirosu olan işletmelerimiz var” şeklinde açıklamalara yer vermektedir. Hamzaoğlu-Yavuz, s. 654.

¹⁰⁴⁹ O. Hamzaoğlu, “TÜSİAD-AKP-SAĞLIK: Patronlar Hükümetlerimizin Maskesini Düşürdü”, **Toplum ve Hekim**, TTB Yayını, Temmuz-Ağustos 2004, (19), 4.

ödemeleri içermeyen kamu yönelimli bir sağlık hizmeti sistemidir. Sağlık hizmetleri merkezi olarak yönetilmeli, hizmeti üretenlerin ve kullananların yönetime katılım mekanizmaları düzenlenmelidir. Birinci basamak sağlık hizmetleri, sağlık ekibi tarafından, nüfusa orantılı olarak yaşam ve işyerlerinde örgütlenmiş, kişiye ve çevreye yönelik koruyucu hizmetlerle, ayaktan tanı ve tedavi edici hizmetleri veren, hastaneler ile sevk zinciri kurulmuş birimlerde verilmelidir. Sağlık emekçileri örgütlü, iş güvenceli, sosyal güvenlikleri aktif çalışma ve emeklilik dönemleri için değişmeyecek biçimde belirlenmiş, ek iş yapmalarına gerek kalmayacak şekilde maaş alabilecek şekilde tek işte, tam süre çalışmalıdırlar.

3.2.9.2.3 Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik, bireylerin ve ailelerin ekonomik ve sosyal risklere karşı gereksinim duydukları yardımın, kamu programları aracılığıyla kurumsallaştırılması sürecidir. Bu kapsamda bireylerin ailelerin, hastalık, analık, iş kazası, meslek hastalığı, malullük, yaşlılık, ölüm, işsizlik ve aile sahibi olma durumunda karşılaşacakları gelir kaybı ve gider artışlarının karşılanabilmesi yer almakta bunun için de sosyal devletin amacına uygun bir sosyal güvenlik sistemi kurulmalıdır. Nitekim sosyal güvenlik, Türkiye'nin de onayladığı uluslararası belgelerde tanınan temel bir insan hakkı olmanın yanı sıra, vatandaşlar için de bir anayasal haktır.

1980'li yıllardan beri neoliberal sisteme uygun bir sosyal güvenlik projesi, IMF ve Dünya Bankası güdümünde çevre ülkelere dayatılmaktadır. Türkiye'de de aynı kuruluşların önerileri doğrultusunda şekillenen, 1998 IMF Yakın İzleme Anlaşması ile öngörülen ve 1999, 2002 ve 2005 IMF anlaşmaları ile sürdürülen dönüşümün temeli, sisteme yapılan katkıların arttırılıp, yararların azaltılması buna paralel olarak da bireysel emeklilik gibi özel sigortacılığın gelişmesini teşvik edilmesine dayanır. Sağlık hizmetlerini de kapsam içerisine alan bu yaklaşım ticarileştirme ve özelleştirme uygulamalarını içermektedir.

2006 yılında uygulama sürecine giren sosyal güvenlik sistemi, üç ayaklı bir dönüşümün yolunu açmıştır. Kurumsal yapıya ilişkin dönüşüm, Sosyal Güvenlik Kanunu ve Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, Sosyal Yardımlar ve Primsiz Ödemeler Kanunu aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Değişiklikler son yirmi yıldır gerçekleştirilen değişimlerin devamı olmakla birlikte köklü bir dönüşümü de içermektedir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı tarafından hazırlandığı ifade edilen ve kamuoyuna “*Beyaz Kitap*” olarak sunulan “*Sosyal Güvenlik Reformu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*” başlıklı kitapta¹⁰⁵⁰ sosyal güvenlik sistemindeki değişiklikler için üç temel gerekçe ileri sürülmektedir:

1. Nüfusun yaşlanması,
2. Mevcut sistemin bütün nüfusu koruma altına almaması ve yoksulluğa karşı koruyamaması,
3. Sistemin finansman açıkları.

Gerekçelerden ilkinde göre Türkiye’de nüfus hızlı bir biçimde yaşlanacak, bu durum sosyal güvenlik sisteminin gelirlerinin azalmasına ve giderlerinin artmasına yol açacaktır. Bu durumun önüne geçmek için şimdiden önlem alınmalı, emeklilik yaşının yükseltilmesi dâhil, sistemde bazı parametrik değişiklikler yapılmalıdır. Gerçekte ise, özellikle gelişmiş ülkelerde bir sorun haline gelen nüfusun yaşlanması olgusu Türkiye açısından geçerli olmayıp tersine genç nüfusun fazlalığı ve bu durumun işgücü piyasalarına yansımaları önem taşımaktadır. Nüfus halen yıllık ortalama % 1.5 oranında artarken, çalışma çağındaki nüfus % 1.9 artış göstermektedir. Asıl sorun, çalışma çağına gelmiş olan bu genç nüfusun işgücüne katılım oranlarının düşüklüğüdür. İşsizliğin ve eksik istihdamın yüksek oranlarda seyrettiği ülkemizde ele alınması öncelikli konu nüfusun yaşlanması sorunu değil, nüfusun sağlık ve eğitim sorunları ve çalışma çağındaki nüfusun istihdamının sağlanmasıdır.

---

¹⁰⁵⁰ T. C. Başbakanlık (2005), **Sosyal Güvenlik Reformu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Ankara, 2005.

Dünya Bankası yaşlanma sorununu ön plana koyarak refah devleti sürecinden kalma sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülemez olduğu tezine yaslanmaktadır¹⁰⁵¹. Dünya Bankası'na göre toplumsal zenginlik arttıkça ve tıbbi teknoloji ilerledikçe insanlar daha uzun yaşayacak, bu durumda sosyal güvenlik sistemleri değiştirilmezse artan nüfusun yükünü sistemler çözemez hale gelecek ve ulusal ekonomiler durumdan olumsuz etkilenecektir. Ancak tavsiye edilen model yani devlet güdümündeki sosyal güvenlik sistemlerinin zayıflatılması bu olguyu zayıflatmadığı gibi, özelleştirme ve ticarileştirme ile varılacak sonuç, yaşlı nüfusunun yükünün sosyal güvenlik sistemlerinin ve kamunun sırtından alınıp, yaşlılara yüklenmesine neden olacaktır. Bu durumdan yarar sağlayacak olanlar ise, bugünün çalışanları ve geleceğin emeklileri değil, sosyal güvenliğin daraltılması, ticarileşmesi ve özelleşmesinden yarar sağlayacak olan çıkar grupları yani sermaye kesimi olacaktır.

Dünya Bankası'nın sosyal güvenliğe ilişkin önerilerine baktığımızda, modelin, neoliberal politikaların yol açtığı gelir dağılımındaki kötüleşmeyi göz ardı ettiği, modelin sonucunda ortaya çıkacak yoksullaşmayı ve bu yoksullaşmanın yaşam standartlarına etkisini irdelenmediği görülmektedir.

Reform paketine baktığımızda yapılan düzenlemelerle, sosyal güvenliğe en çok ihtiyacı olan gelir düzeyi görece düşük olan kesimler, sosyal güvenlik kapsamı dışında bırakılmıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin arttığı ve çalışma ilişkilerinin esnekleştiği bir süreçte, yoksul kesimlerin sosyal güvenliğin kapsamı dışında bırakılması, sosyal devletten giderek uzaklaşılan neoliberal sürecin bir aşaması ve sosyal krizlerin habercisi gibi görünmektedir.

Yasanın ev hizmetlerinde çalışan yoksul kadınları, tarım ve orman işlerinde süresiz çalışan topraksız yoksul köylüleri, gündelikçi yoksul kentlileri, yoksul küçük esnafı, tarımda geçimlik faaliyette bulunan yoksul köylüleri oysal güvenlik kapsamı dışında tutması, sosyal güvenliğe esas ihtiyacı olanların, kapsam dışında

---

¹⁰⁵¹ S. Erdoğan, "Sosyal Güvenlikte Reform Paketi – Emeklilik Sisteminde Değişim", Ankara Tabip Odası ve Sağlık Emekçileri Sendikası Ankara Şubesi; **Sosyal Güvenliğin Gaspı SSK'nın Sosyal Güvenlik ve Sağlık Sunumundaki Yeri ve Geleceği içinde**, ATO-SES, Ankara, 2005, ss. 76-86. World Bank, **Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth**, World Bank, Washington DC, 1994.

kalması demektir¹⁰⁵². Yasa bu yoksul kesimlere isteğe bağlı olarak prim ödemek suretiyle uzun vadeli sigorta kollarına ve genel sağlık sigortasına tabi olma imkânı vermektedir. Ancak bakmakla yükümlü olunan kişi, isteğe bağlı sigortalı olduğu takdirde, halen yararlanmakta olduğu eşinin, babasının hastalık sigortası kapsamında çıkarılmakta, genel sağlık sigortalısı olarak prim ödemek zorunda bırakılmaktadır.

Yasada önemli bir değişiklik de bakmakla yükümlü olunan kişilerle ilgilidir. Yaşa bakılmaksızın, evli olmayan, evli olmakla birlikte sonradan boşanan veya dul kalan kız çocukları, bakmakla yükümlü olunan kişi sayılmamakta, sadece ölen sigortalıdan dolayı %25 oranında ölüm aylığı bağlanmaktadır. Bakmakla yükümlü olunan kapsamından çıkarılan bu kadınlar genel sağlık sigortalısı olarak prim yükümlüsü haline gelmektedir. Yasa beş ayrı sosyal güvenlik rejimini tek çatı altında toplayarak, sistemi fon yönetimine indirgemekte ve sosyal güvenlikle çalışma hayatı arasındaki ilişkiyi büyük ölçüde koparmaktadır. Mesleki statü ve sektör farklılıklarını esas alan bir sistem yerine risk yönetimi temelli bir sisteme yönelinmektedir. Sosyal güvenlik sistemindeki temel değişimin gerekçeleri arasında eski sistemin nüfusun tüm kesimlerini kapsamaması yer alırken, yeni sistem eski sistemden daha da dışlayıcı bir görünüm arz etmekte ve yeni düzenlemelerle, emeklilikte ve sağlıkta yoksul kesimlerin büyük bir çoğunluğu sistem dışında kalmaktadır. Fon yönetimi yaklaşımına dayanan bu anlayış, vatandaş sigorta hizmeti satın alan bir müşteri konumuna indirgemekte ve kişilerin alım güçleri oranında sosyal güvenliğe kavuşmaları yönünde bir standart birliği getirmektedir¹⁰⁵³.

Sosyal güvenlikle finansman sorunuyla kastedilen temel gerekçe, sistemin GSMH'nin % 4.8'i oranında açık vermesi, bu açıkların bütçeden transferlerle kapatılması ve bu nedenle de IMF'ye verilen % 6.5 oranındaki faiz dışı fazla taahhüdünün olumsuz etkilenmesidir. Önerilen çözüm ise sosyal güvenlik de prim esasına dayalı olarak katkıların arttırılması, buna karşın sosyal güvenlikle faydalananların haklarının yani sistemin yararların azaltılmasıdır.

---

¹⁰⁵² Mülkiyeliler Birliği, **Sosyal Güvenlik Reformu Üzerine Mülkiyeliler Birliği Görüşü**, 2006; <http://www.mulkiye.org.tr>

¹⁰⁵³ Mülkiyeliler Birliği, **Sosyal Güvenlik Reformu üzerine Mülkiyeliler Birliği Görüşü**, 2006.

Sosyal güvenlik sisteminin finansman açıklarının temelinde dört neden yer almaktadır:

1. Sosyal güvenlik sisteminde devlet katkısının olmaması ve devlet katkısı olmayan bir sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğinin sağlanamaması,
2. İşgücüne katılım oranının düşük olması, işgücü piyasasındaki kayıt dışılık ve işsizlik¹⁰⁵⁴,
3. Emeklilik yaşı, borçlanma yasaları, karşılığında prim alınmayan ödemeler, primlerin toplanamaması, sıkı sık çıkarılan af yasaları, sistemde biriken kaynakların kamu açıklarının finansmanı için kullanılması gibi konularda sisteme siyasal yaklaşımın söz konusu olması.
4. Son süreçte özellikle sağlıkta hizmet sunumunun ticarileştirilmesi¹⁰⁵⁵.

Getirilen yeni düzenlemeler prim kazançları ile giderlerin dengelenmesine yöneliktir. Bu yaklaşım, sosyal güvenlik sistemine devletin katkısının gerekliliğini hesaba katmadan sosyal güvenlik sisteminde açık olduğu tespiti yapmakta ve bu açığın giderilmesi için gelirlerin arttırılması, giderlerin ise azaltılmasını amaçlamaktadır:

“Sosyal devlette... sosyal güvenliği salt aktüeryal denge olgusu düşüncesiyle oluşturmak, ‘sosyal devlet’ ilkesini savsaklamak anlamına gelir ki, bunu Anayasanın 2. maddesiyle bağdaştırmak olanaksızdır.”¹⁰⁵⁶

Türkiye’de emekliliğe ilişkin sistemin Dünya Bankası’nın oluşturduğu model çerçevesinde şekillendiği gözlenmektedir. Bu anlamda kamusal hizmetler azaltılarak, yapısal dönüşüm kapsamında küçülmenin önü de açılmaktadır. 2001 yılında bireysel emeklilik sistemine ilişkin yasal düzenlemelerin uygulamaya girmesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanı Başesgioğlu, yeni sistemin uygulanmasıyla birlikte, “Kamuda İkinci Ayak Emeklilik Sistemi”ne

---

¹⁰⁵⁴ Türkiye’de işgücüne katılım oranı son yıllarda % 50’lere kadar gerilemiştir. Bu oran 15 AB ülkesinin ortalama % 70’ler olan seviyesinin önemli ölçüde gerisindedir. Her yıl çalışma çağına gelen ortalama 925.000 kişinin ancak % 49’u işgücü piyasasına girebilmektedir. 2009’da genel işsizlik oranı % 13.4 olmuştur. İstihdamın kayıt dışılık oranı % 50’ler düzeyindedir. Ücretli istihdamın ise üçte biri kayıt dışıdır.

¹⁰⁵⁵ Seyhan Erdoğan, Sosyal Politikada Değişim ve Sosyal Güvenlik Reformu, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İ. Uzgel – B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009, s. 668-669.

¹⁰⁵⁶ Bkz. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in yasayı bir kez daha görüşülmek üzere TBMM’ye gönderme gerekçesi; <http://www.cankaya.gov.tr>

geçileceğini duyurmuş ve konunun ilgili bürokratlar tarafından kabul edildiğini beyan etmiştir¹⁰⁵⁷.

Giderlerin azaltılması sürecine paralel olarak, emeklilik yaşının SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı için 2036 yılından itibaren kademeli olarak kadınlarla erkekler için 65'e yükseltilmesi öngörülmüş ve karara bağlanmıştır. Aynı yasada sigortalılık süresi 7000 günden 9000 güne çıkarılmış (yasanın yürürlük tarihinden itibaren her yıl 100 gün arttırılmak suretiyle), bu yolla gelirlerin arttırılması amaçlanmıştır.

Kısmi aylık bağlama koşulları da zorlaştırılmıştır. 5400 gün ve yaş hadlerine 3 yıl eklenme (2035'e kadar kadın için 61, erkek için 63 yaş) koşulu aranmıştır. Oysa kısmi zamanlı, geçici, mevsimlik, gündelikçi olarak çalışan geniş yoksul kesimlerin yaşlılık aylığından yararlanabilmek için kadınların 61, erkeklerin ise 63 yaşını doldurmaları ve 5400 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödemiş olmalarını beklemek gerçekçi değildir.

Aylık bağlama oranlarında da önemli kesintilere gidilmiştir. 1999 yılında SSK'da 5000 gün prime karşılık %60 olan aylık bağlama oranı, 7000 gün prime karşılık, %53.9'a düşürülmüştür. Bağ_kur'da 25 yıl prime karşı 70 olan aylık bağlama oranı %65'e düşürülmüştür. SSK ve Bağ-Kur'da maluliyet için aylık bağlama oranı 10 puan düşürülmüştür¹⁰⁵⁸. Yıllık bazda bakınca aylık bağlama oranı, SSK ve BağKur için %2.6, Emekli Sandığı için %3'e denk gelmektedir. Yeni yasa ile çalışılan her yıl için aylık bağama oranları eşitlenecek ve 2016 yılına kadar %2,5, 2016 yılından sonra %2 seviyesinde olacaktır. Dolayısıyla tüm sigortalılar açısından yaşlılık riski karşısında koruma düzeyi önemli ölçüde azaltılmaktadır. Ancak en büyük kaybı bu süreçte Emekli Sandığı'na bağlı sigortalılar yaşayacaktır¹⁰⁵⁹.

---

¹⁰⁵⁷ “Çifte Emeklilik Geliyor”, 31 Mart 2006 tarihli **Takvim Gazetesi**, <http://www.takvim.com.tr/2006/03/31/gnb123.html>

¹⁰⁵⁸ T. Teksöz, Sosyal Güvenlik Reformunun Genel Stratejisi, <http://www.hazine.gov.tr>.

¹⁰⁵⁹ Erdoğan, s. 673.

Yasanın 60. maddesinde kimlerin genel sağlık sigortalısı sayılacağı açık bir biçimde belirtilmiştir. İlgili maddeye göre tüm vatandaşlar ve yerleşim yeri Türkiye’de olan tüm kişiler genel sağlık sigortası kapsamında yer almaktadır. İşgücüne dahil olan ve zorunlu sosyal sigortalar kapsamına giren kişilerle, bir iş sahibi olmakla birlikte zorunlu sosyal sigortalar kapsamına girmeyen kişiler ve işsizler de genel sağlık sigortası açısından zorunlu sigorta kapsamındadır. İşgücüne dahil olmayan kesimler de zorunlu genel sağlık sigortası kapsamındadır. Kısaca herkes zorunlu olarak sigortalıdır ve bu nedenle herkes için sigorta primi ödenecektir.

Yine 60. madde de düzenlenmiş olup, ilgili maddelerde yer bulamayan kişilerin düzenlendiği “g” bendinde “*başka bir ülkede sağlık sigortasından yararlanma hakkı bulunmayan kişiler, genel sağlık sigortalısı sayılır*” ifadesi yer almaktadır. Burada kastedilen kişilerin büyük bir çoğunluğu, zorunlu sosyal sigorta kapsamı dışında olan ve yeşil kart almalarını sağlayacak muhtaçlık ölçütlerine uymayan düşük gelirli kesimlerdir. Sistem bu kişilerden asgari ücretin iki katı üzerinden %12 oranında genel sağlık sigortası primi yatırmalarını talep etmektedir.

Türkiye’de eski sisteme göre sağlık sigortası kapsamında olmayan yaklaşık 15 milyon kişi bulunmaktadır. Yeşil kartı olmayan bu nüfusun büyük çoğunluğunu, zorunlu sosyal sigortalar kapsamı dışında bırakılan ve isteğe bağlı sigortalı olmayan, ancak yeşil kart almalarını sağlayacak muhtaçlık koşullarında olduğunu da kanıtlayamayan düşük gelirli kesimler oluşturmaktadır. Bu kişilerin zorunlu sağlık sigortası primlerini ödemeleri neredeyse imkânsızdır¹⁰⁶⁰. Ayrıca Bağ-Kur’lular, tarım sigortalıları ve isteğe bağlı sigortalılar arasında primlerini ödeyemeyenlerin sayısı oldukça fazladır. Gelir dağılımında bozulma ve finansal krizlere bağlı olarak yaşanan gelir istikrarsızlığı primi borçlarını daha arttırmakta, Genel Sağlık Sigortasıyla birlikte, düşük ve alt orta gelir gruplarının prime dayalı olan bu sistemin dışında kalma olasılığı yükselmektedir.

---

¹⁰⁶⁰ Mülkiyeliler Birliği, Sosyal Güvenlik Reformu Üzerine Mülkiyeliler Birliği Görüşü, 2006.

Yeni sistemde yoksullara yeşil kart uygulaması devam etmektedir. Uygulamada yeşil kart için eşik değerin, net asgari ücretin üçte biri (2006 yılı için 122 YTL) olduğu göz önüne alındığında, karı koca ve çocuklardan oluşan aile içindeki kişi başı gelirin bu düzeyin üstünde olması halinde, karı veya kocanın genel sağlık sigortası primi ödemek zorunda olacağı ve genel sağlık sigortalısının bakmakla yükümlü olmadığı aile fertlerinin de genel sağlık sigortası primi ödemek zorunda kalacağı öngörülebilir¹⁰⁶¹.

Genel sağlık sigortalısının sigortasının kapsamına, bakma yükümlü olduğu kişiler de dahildir. Burada dikkat çeken en önemli husus, eğitimde olmayan kız çocuklarının bakmakla yükümlü bulunan kişi kapsamından çıkarılmış olmasıdır. Genel sağlık sigortalısının 18 yaşını doldurmuş, eğitimde olmayan ve evli bulunmayan kız çocukları birey olarak zorunlu genel sağlık sigortasına tabidir. Yeşil kart uygulamasının koşullarının IMF'nin ve Dünya Bankası'nın talepleri doğrultusunda şekillendiği bir yapılanmada, birçok kadının genel sağlık sigortası primini ödeyememekten ötürü sağlık hakkından mahrum kalacağı söylenebilir.

Genel sağlık sigortası gerçekte dışlayıcı bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfusun tamamını zorunlu sağlık sigortası kapsamına sokan sistemin çözümsüz bıraktığı en önemli konu genel sağlık sigortası primini ödemeyenlerin durumuyla ilgilidir. Sigorta sistemini mantığının bir gereği olarak primini ödemeyenler sağlık hizmeti alamayacaklardır. Sigortalı kişi, sağlık hizmeti veren kuruluşa başvurduğu tarihte hem kısa ve uzun vadeli sosyal sigorta primlerini, hem de sağlık sigortası primlerini ödemiş olmak zorundadır. Eski Bağ-Kur'lular, tarım sigortalıları, isteğe bağlı sigortalılar ve 60. maddenin (g) bendindeki diğer kişiler ve bakmakla yükümlü oldukları kişiler için ödeme koşulunun yerine getirilmemesi, sağlık hizmetlerinden tam dışlanma anlamına gelmektedir¹⁰⁶². Özetle sosyal güvenlik sisteminde yapılan değişiklikleri değerlendirmek gerekirse;

---

¹⁰⁶¹ Erdoğan, s. 678.

¹⁰⁶² Erdoğan, s. 680.

- Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi IMF anlaşmalarıyla geçen AKP dönemine kadar, kapsamı genişletilerek evrilmiş, tüm yurttaşların sisteme alınması yönünde düzenlemelere gidilmiştir. İlk kez bu düzenlemeyle prim alınmadığı gerekçesiyle, sosyal güvenlik alanı özellikle emeklilik sigortası açısından daraltılmaktadır.
- Türkiye, devletin sosyal güvenlik sistemine üçüncü taraf olarak prim katkısı yapmadığı tek OECD ülkesidir. Bu durum sistemdeki açıkları büyütmüş ve “kara delik” söylemine yol açmıştır. Oysa Türkiye’de sosyal güvenlik kuruluşlarına bütçeden yapılan transferlerin bütçe içindeki payı, gelişmiş ülkelerdeki devletin sisteme yasal katkı paylarının halen çok altındadır.
- DB ve IMF baskıları sonucunda sosyal güvenlik sistemine yönelik açıklar sigortalıların hak kayıpları üzerinden telafi edilmektedir. Türkiye’de finansal yatırımları olanların endişesi, Türkiye bütçesinin faiz ödemelerinin büyüklüğü değil, sosyal güvenlik transferlerinin büyüklüğüne yöneliktir. Uluslararası sermaye, faiz dışı fazlayı azaltarak ülkenin borç ödeme kapasitesini sınırlayacak potansiyele sahip her tür kısıtlı bütçe harcamasını denetim altında tutmak istemektedir. DB’nin ve IMF’nin üstlendiği misyon da budur.
- Önerilen düzenlemeyle devletin üçüncü taraf olarak sisteme prim katkısı yapmasına yer vermiş, ancak bu katkı, sosyal güvenlik sistemine tahsil edilen primlerin dörtte biri oranında öngörülmuş, dolayısıyla yetersiz kalmıştır. Nitekim gelişmiş ülkelerde devletin sisteme katkısı ülkeden ülkeye değişiklik arz etse de ortalama olarak sigortalılardan yapılan prim tahsilatı büyüklüğünden aşağıda değildir. Türkiye’deki uygulamanın sonucu, sistemin açıklarının sürmesi ve hak kısıtlamaları yönündeki baskıların canlı tutulması yönünde olacaktır.
- Getirilen yeni düzenlemede aile yardımı sigortasına yer verilmemektedir. AKP iktidarı bu sigorta türünü uygulamaya koymamakta direnmekte, buna karşın SYDTF gibi geçici ve keyfe göre kullanılabilir, dolayısıyla popülist siyasete alet olabilir mekanizmaları tercih etmektedir.
- Türkiye’de işsizlik sigortası uygulamaları da AKP döneminde iflas etmiştir. İşsizlik sigortası ödemelerinin başladığı 2002 yılının Mart ayından 2007

yılıının Aralık ayı sonuna kadar 6 yıl içerisinde toplamda sadece 962 bin işsiz İşsizlik Sigortası Fonu'ndan yararlanabilmiştir. Oysa 2007'nin ilk 10 ayında 1 milyon 894 bin aileye kömür yardımı yapılmıştır. Aile başına 500 kg olan kömür yardımlarından yararlanan aile sayısı 2006 yılında 1 milyon 610 bin ve 2003 yılında 1 milyon 96 bin olmuştur. Bu rakamlardan da anlaşıldığı üzere bir hak olarak işsizlik sigortası ödemeleri sağlıklı bir şekilde yürütülmemekte ancak keyfiyete dönüşmüş yardım anlayışı önceliğini korumaya devam etmektedir.

- Sosyal güvenliği düzenleyen kanun ve değişiklik tasarısında Genel Sağlık Sigortası (GSS), özel sigortacılık tekniklerine uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Bu anlamda “Sağlıkta Dönüşüm Projesi”nin asıl amacı, sağlık aracılığıyla özel sermaye birikimine kaynak oluşturmaktır. GSS'den yararlanmak için GSS primi borcu olmaması kuralı, borçlu durumda olanların sağlık hakkının olmaması anlamını taşımaktadır. Sosyal sigortalarla ilgili hükümlere tabi olmayan yoksul kitleler GSS kapsamına alınmakla birlikte, yoksulluğu belirleme yönteminin nesnel ölçütlere bağlanması yerine SGK'ya bırakılması, Sosyal Yardım ve Primsiz Ödemeler Kanunu'nun henüz çıkmamış olmaması bu bağlamda sorunların ana eksenini oluşturmaktadır¹⁰⁶³.

2006 yılında yasalaşan düzenlemelerle, sosyal güvenliğe en çok ihtiyaç duyan düşük gelirli grupların aleyhine bir yapılanma göze çarpmaktadır. Bu bağlamda yoksullar sosyal güvenlik kapsamı dışına itilmekte, sosyal riskler daraltılmakta, koruma düzeyi düşürülmekte ve sosyal güvenlikten yararlanma koşulları zorlaştırılmaktadır. Sosyal güvenlik sistemi piyasa koşullarına tabi tutulurken, yüksek gelir gruplarının ekonomik ve sosyal risklere karşı korunmalarına kamusal güvenceler ve teşvikler verilmekte, gelir dağılımındaki bozulma ise derinleşmeye devam etmektedir.

Emeklilik sisteminde yapılan değişikliklerle de emeklilik hakları daraltılmakta, üst gelir gruplarının sosyal güvenlik taleplerinin bireysel emeklilik şirketlerine kayması özendirilmektedir. İkinci ayak emeklilik sistemlerinin kurulması

---

¹⁰⁶³ Bağımsız Sosyal Bilimciler, s. 247-247.

ve kamusal emeklilik fonlarının bireysel emeklilik şirketleri aracılığıyla mali piyasalara devri, Dünya Bankası, IMF ve büyük sermaye gruplarınca talep edilmekte ve hükümet yetkililerince hazırlıkları yapıldığı ifade edilmektedir¹⁰⁶⁴.

Genel sağlık sigortası ise, sağlığı bir insan hakkı olarak görülmeğe ziyade, özel sigortacılık mantığı üzerine kurulan ve koşulları piyasa şartlarında belirlenen bir meta olarak görülmekte, bu anlamda sağlık, bir kamu hizmeti sunumu olmaktan çıkarılmaktadır. Genel sağlık sigortası da bu metanın alınıp satılması sürecinde kamu kaynaklarını öze sektöre aktaran bir finans modeli olarak devreye girmektedir. Türkiye’de sağlık sektöründe gerçekleştirilen özelleştirmeler de kamu kaynaklarının özel sektöre aktarılması amacıyla gerçekleştirilmektedir. Kamu sağlık harcamalarında son yıllarda gerçekleşen artış da bu kaynak aktarımlarına bağlanabilir¹⁰⁶⁵.

Kamunun bir hizmet sunucusu olarak sağlık alanından çekilmesi ve ortaya çıkan boşluğun özel sektör tarafından kamu kaynakları aracılığıyla doldurulması, sosyal güvenlik sistemlerinin sağlık harcamalarını arttırmakta ve sistemin finansal sorunlarını derinleştirmektedir.

Sağlığın ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesi, sağlık hizmetlerinin ülkeye ve vatandaşa olan maliyetini arttırmakta, ilaç harcamalarındaki artış, sağlık hizmetlerinin piyasadan temininin sonuçları, SSK hastanelerinin devrinin sonuçları¹⁰⁶⁶, Düzce Aile Hekimliği Pilot Uygulamasının sonuçları¹⁰⁶⁷, sağlıkta özelleştirmenin ve ticarileşmenin finansal ve hizmet kalitesi bağlamında sürdürülemez hale geldiğini göstermektedir.

---

¹⁰⁶⁴ S. Erdoğan, “Sosyal Güvenlikte Değişim”, **İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Ulusal Bağımsızlık İçin Türkiye İktisat Politikaları Kurultayı, 13-16 Haziran, Malatya, 2006; Erdoğan, s. 684-685.

¹⁰⁶⁵ A. Soyer, **AKP Hükümeti Sağlıkta Üç Yılda Ne Yaptı Ne Yapmadı?**, 2006; <http://www.sendika.org>

¹⁰⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ankara Tabip Odası, “SSK Gerçeği”, **Hekim Postası Eki**, Ankara Tabip Odası Yayını, Ankara, 2004; Türk Tabipleri Birliği, **Devrin 1. Yılında Sosyal Sigortalar Kurumu, Tespitler, Görüşler**, Türk Tabipleri Birliği Yayını, Ankara, 2006.

¹⁰⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Türk Tabipleri Birliği Halk Sağlığı Kolu, Halk Sağlığı Uzmanları Derneği, Halk Sağlığı Anabilim Temsilcileri, **Basın Açıklaması**, 11.03.2006, Ankara.

Genel sağlık sigortası sistemi kapsamında sağlığın metalaştırılması, kamusal sağlık hizmetine en çok ihtiyaç duyan yoksul kitleleri sağlık hizmetinin dışında bırakmakta, en temel insan hakkı olan yaşam hakkı ihlal edilmektedir. Bu süreçte bir tüketicisi veya müşteri olarak grlen vatandaş, bilinçli bir siyasal tepkiden uzaklaştırılmakta, kusurun siyasal yönü örtbas edilmekte bu da vatandaşı şiddet dahi içeren bir tepkiselliğe yöneltilmektedir.

Sosyal güvenlikte yapılan değişiklikler sosyal korumanın daha da azaltılmasına hizmet etmekte, sosyal politikayı daraltan ve piyasalaştıran siyasal iktidarların, demokrasiden uzaklaşmasına ve zaman içerisinde oy kaybetmesine neden olmaktadır.

SONUÇ

Modernizm kavramını en basit anlatımla, farklılaşma ve uzmanlaşma olarak tanımlayabiliriz. Bu farklılaşma ve uzmanlaşma, toplumun tamamını ve yaşanılan çağı da içine alacak şekilde, durağan, kırsal yerleşime dayalı geleneksel tarımsal üretim ve küçük çaplı el sanatlarına dayanan ekonomik yapılanmadan, sanayileşmiş, şehirleşmiş, okuryazarlık oranının arttığı bir yapıyı içine almıştır. Ayrıca modernizm kitle iletişim ve ulaşım araçlarının geliştiği, dinamik bir yapıya geçişi de ifade eder. Kısaca modernizm tarıma dayalı toplumsal bir yapıdan sanayiye dayalı toplumsal bir yapıya geçişi ifade etmektedir.

Modernizm batı toplumlarının yaşadığı dönüşüm ile yakından alakalıdır. Kaynağı itibarıyla Avrupa toplumlarına ait olsa da, taşıdığı dinamikler ve özellikler sayesinde modernizm, toplumların tamamını etkisi altına almıştır. Söz konusu dönüşümler, dinsel kozmoloji yerine bilimin geçmesi, yaşama ekonominin egemen olması, kentlerin ön plana çıkması, monarşi ve oligarşilerin yıkılıp siyasal sistemlerin demokratikleşmesi ve yeni toplumsal kimliklerin toplumsal bütünleşmede belirleyici duruma gelmesidir ki bu gelişmeler öncelikle batıda ortaya çıkmış daha sonra diğer bölgelere yayılma eğilimi göstermiştir. Modernizm ile kapitalizmin gelişim ve oluşumunun zaman açısından paralellik göstermesi, kapitalizmin yaşadığı çelişkilerin karşıtlıkların ve zıtlıkların, toplumsal ve siyasal anlamda modernizmin temel ilkelerindeki değişimi zorunlu kılmıştır.

Postmodernizm ise, kendine özgü örgütleyici ilkelere sahip yeni bir toplumsal totalitenin ortaya çıkışını içeren bir çağ değişikliği anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda postmodernizm, kültürel ve politik boyutlarıyla birlikte bir epistemoloji, bir metodoloji ve bir toplumsal ontolojiyi içine almaktadır. Aynı zamanda toplumsal hayatın kavramlaştırılması ve incelenmesi konusunda geliştirilmiş geleneksel makro ve mikro yaklaşımlara bir alternatif sunmaktadır. Postmodernizm, Batılı işçi hareketinin geri çekilmesi ve kapitalizmin aşırı tüketimci dinamiklerinin karakterize ettiği bir dönemin ürünüdür.

1970’li yıllarda yaşanan krizle birlikte kapitalizmin kendisini bir sistem olarak yeniden üretmesi, birikim rejiminin dengesine bağlı olarak Refah Devleti ve Fordist rejimin temellerinin sarsılmasına ve Refah Devleti’ne bağlı toplumsal uzlaşmanın çözümlenmesine yol açmıştır. Krizle birlikte, Refah Devleti geriletılarak dünya tek bir pazar (küreselleşme) haline getirilmiş, modernite anlayışının hedeflerini şaşırtan postmodern bir kültürün yayılma süreci başlamıştır. Bu kültür her şeyden önce, “geç kapitalizm”e vücut veren modernite anlayışını yeniden yorumlamanın ve anlamlandırmanın ifadesi haline gelmiştir. Bu anlamda postmodernizm her şeyden önce kültürel bir olgudur. Tarihsel süreçliliği dolayısıyla da kapitalizmin küresel zaferini yorumlayan alternatif bir tarih açıklama modelidir.

Postmodernizmin ekonomik temelleri, postmodern iktidarın maddi temellerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Toplumsal ve kültürel alanın teknolojiye değişimlerle önem kazanması, iktidarın mikro ölçekte her yerde var olmasına neden olmuştur. Bu anlamda iktidar, sadece devlet gibi soyut ve büyük bir kurumda yer almaktan çok kültürde ve gündelik yaşamın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte, küresel tekeli kapitalizmin yarattığı dünya, postmodernizmin argümanlarıyla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda yeni sağ ile postmodernizmin argümanları arasında bir ittifaktan söz edilebilmektedir. Öte yandan, postmodernizmin büyük anlatıları reddederek bunun yerine bilginin göreliliğinden, sonsuzluğundan hareketle küçük anlatıları savunması, post-fordist ve adem-i merkeziyetçi özelliklere sahip piyasanın işleyişini meşrulaştırmaktadır. Bu bağlamda kısaca postmodernizmin yeni sağın felsefi mantığı, yeni sağın ise postmodernizmin ekonomik mantığı olduğu söylenebilir.

Postmodernizm, her şeyin kültürel hale gelmesini, herkesin kendi kültür dünyasında yaşamasını ya da herkesin kendi yaşam tarzını, bir kültür dünyasına dönüştürmesini teşvik etmektedir. Bu anlayış, tam da cemaat duygusunu teşvik ederek, kimlik belirlemede cemaat değerlerinin temel referans çerçevesi olarak meşruiyet kazanmasına yol açmaktadır. Sınıf ve vatandaş öznenin çöktüğünü ilan eden postmodernizm bunun yerine cemaatçiliği ön plana çıkarmakta, sınıfsal-siyasal

politikanın üretilebileceği çoğulcu demokrasi yerine kültürel-cemaat temelli kimlik siyasetini savunan bir çoğulculuktan yana tavır almaktadır. Bu tavır, yeni sağın yönetim stratejisi olan toplumsal-sınıfsal çatışmalara, gerilimlere kültürel çerçevede yaklaşarak bu sorunu kültürel alana kaydırma anlayışı ile de uyumludur.

Yeni sağ ve postmodernizm, 1970’li yıllarda yaşanan toplumsal çalkantıya (büyük işçi grevleri, radikal solun yükselişi vb.) ve hegemonya krizine büyük bir tepki şeklinde oluşmuştur. Yeni sağın geleneksel muhafazakâr değerleri savunması yani değişimin devrimci bir kopuşla değil, muhafazakâr değerleri koruyarak evrimci bir süreçle, geleneğin yenilenerek dönüşümü yanında, bu değerlerin en önemli taşıyıcısı olan dini, laikliği reddederek siyasallaştırma stratejisi izlemesi postmodernizmle uyumlu bir süreci işaret etmektedir. Yeni sağın, dernekler, sendikalar, vb. örgütlenmelere şiddetle karşı çıkarak sınıfsal talepleri, sosyal adaletin, eşitliğin özgürlüğün sağlanabilmesi için siyasal alana taşıyan çoğulcu demokrasiyi reddetmesi de postmodernizmle bağlantılıdır. Postmodern düşünce doğruların çoğulluğu içinde yeni toplumsal durumu tanımlamaya çalışırken modern toplum durumunu yadsımakta ve yaratıcı yıkıcılık faaliyetiyle çoğulculuğa ve farklılığı araçsallaştırmaktadır.

1980 ve 1990’lı yıllarda yaşanan özelleştirme, yeniden düzenleme ve küreselleşme politikaları, sadece krizi aşmaya yönelik ekonomik politikalar olmanın ötesinde toplumsal, siyasal ve kültürel alanda yaşanan köklü değişiklikleri yansıtmaktadır. Postfordizm bu anlamda yeni şartlara uygun düşen bir birikim rejimi olmuştur. Bilişim ve iletişim alanlarında yoğunlaşan teknolojik devrim üretim yapısını değiştirmiş, bilgisayar kullanımı ve otomasyon sürecinin yoğunlaşması emeğin yapısında da değişikliklere yol açmıştır. Teknolojik devrim ile mali sermaye önem kazanmış, iletişimde yaşanan gelişmelerle dünya tek bir Pazar gibi düşünölmeye başlanmıştır. Alt yapıda meydana gelen bu değişimler, kültürel sistemi de etkilemiş, dünya bu süreçte tek kültürlölüğe doğru kaymış, yeni dünya düzenine uygun “evrensel ve değişmez ideolojinin” temelleri atılmaya başlanmıştır. Jameson’un postmodernizmi “geç kapitalizmin kültürel mantığı” olarak tanımlaması da bu gerçeklere dayanmıştır.

Kültürlerin ve söylemlerin çoğulluğuna dayanan postmodernizm, siyasal alanda büyük anlatılar ile yerel, kültürel, etnik ve dinsel küçük anlatıların bir arada bulunduğu bir kurum olarak göze çarpmaktadır. Postmodernizm, siyasete ilişkin evrensel bir tema ve etik belirlemediği için, siyasal tezleri dağınık, belirsiz ve kişisel beğeniye dayan bir nitelik taşımaktadır. Bu eğilim, modernizmin siyaset felsefesinin ve iktidar söyleminin yerine yeni bir siyaset ve iktidar söylemi koymayı hedeflemektedir.

Postmodern siyasal durum kültürlerin ve söylemlerin çoğulluğuna dayanmaktadır. Büyük anlatıların yıkılışı, çeşitli yerel, kültürel, etnik, dinsel ve ideolojik küçük anlatıların bir arada yaşamasına yönelik bir çağrıdır. Bu anlamda laikleşme anlatısının ve sınıf analizinin çözülmesi postmodernizmin bu anlayışının sonucu niteliğindedir. Sınıf analizinin çökmesi ve geleneksel siyasal yaklaşımlara yeni öğelerin eklenmesi postmodern bir durumu gerçekte işlevsel anlamda modernizme yaklaştırmaktadır. Bu anlamda modernizm tamamlanmamış bir proje olarak etkisini sürdürmeye devam etmektedir.

Postmodern düşünce modern siyaset ve iktidar anlayışını yıkmakta ama yerine yeni bir anlayış koyma noktasında başarılı olamamaktadır. Baudrillard'ın siyasal değişimleri de bu genellemenin içinde kalmaktadır.

Siyasal temsilin dil ve söylemdeki aşırılığı, çoğulluğu ve belirlenemezliği siyasal alanda her şeyi bir yoruma indirgemektedir. Semboller sürekli yürürlükte olan bir temsiller oyunu olarak kabul edilmekte ve “olani” belirlemektedir. Düzen ise oynanan bu oyunu gerçekliğe indirgemekten sorumlu tutulmaktadır. Baudrillard'a göre kapitalizm ve komünizm bu oyunu tahakkümü kolaylaştırdığı ve iktidarını sağlamlaştırdığı için sürdürmektedir. Tüm siyaset biçimleri, katılımı bir eşitlik varmış gibi görünmelerinden ötürü, boyun eğip yönetme biçimleri olarak değerlendirilmektedir. Böylece iktidar bir taklitçe olmakta, gerçeklikten ve evrensellikten uzaklaşmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş aşamasında modernleşme yolunda pek çok adım atmış ve modernizm, resmi, egemen, kapsayıcı bir ideoloji olarak varlığını sürdüren bir olgu haline gelmiştir. Ancak 1980’li yıllarda dünya genelinde başlayan hızlı değişim, İslam dünyasına ve Türkiye’ye de yansımıştır. Yansıyan hususlardan birisi olan postmodernizmin, “yeniden dine dönüş” temasını işleme ve dine kendi kültür alanı içerisinde yer vermesi, Türkiye’de İslamcılar hareketine geçirmiştir. Bu bağlamda İslamcılar “artık modernizm bitiyor”, “modernizmin sonunu yaşıyoruz”, “din yeniden geliyor” gibi temaları ve yaklaşımları kullanmaya başlamışlardır. İslam’ın siyasallaşması, İran’da dinsel bir devrim yapılması ve dünyanın diğer İslam ülkelerinde “alt-kültür” olarak yaşamını sürdüren insanların söz konusu etkilerle popülist bir yaklaşımla da olsa ortaya çıkması, postmodern söylemi daha da güçlü bir hale getirmiştir.

Postmodernizm, yeni sağ ve siyasal İslam, Türkiye’de 12 Eylül 1980 ihtilali ve sonrasında iktidara gelen Özal döneminde tartışılmış ve bu tercihler siyasal, sosyal ve ekonomik alanda varlığını hissettirmiştir. 1980 sonrasında Türkiye’de siyasetin yeniden yapılandırılması sürecinde neoliberal hegemonyanın tanımladığı dönüşümün iki temel özelliği vardır. Bir yandan devlet, ekonomideki ağırlığına bağlı olarak yeniden yapılandırılmakta, diğer yandan 1980 öncesi hegemonik krize uzun vadeli bir çözüm yolu olarak, çalışan sınıfların demokratik hak ve özgürlüklerinin anayasal çerçevede kısıtlanması yoluna gidilmiştir.

Devletin yeniden yapılandırılması süreci, neoliberalizmin ideolojik hegemonyasının devamı için yaşamsal öneme sahiptir. Çünkü yapısal uyumun toplumsal maliyetini aşağıya çekmek, devletlerin siyasal iktidar değişikliklerinden de etkilenmeyecek bir biçimde reformların taşıyıcısı olmaları koşuluna bağlanmaktadır.

Özal ile birlikte uygulamaya konulan yeni sağ politikalar, örgütlü modernliğin çözülmesi bağlamında gündeme gelen ve bu süreci derinleştiren sürecin ilk adımı olmuştur. Türkiye örneğinde yeni sağ hem bir partide somutlanan bir siyasal akıma hem de onu açacak biçimde yeni dönemi belirleyen iktidar anlayışına işaret etmektedir. ANAP, modernizm-postmodernizm, liberalizm, değişim,

çoğulculuk, açıklık, şeffaflık ve sivil toplumculuk kavramlarının yoğun olarak yer aldığı bir ortamda doğmuş ve söylemlerinde bu kavramlara vurgu yapmıştır. Partinin postmodernist olarak adlandırılmasının temel sebebi ise Türkiye'yi çok-kültürlü, çok-kimlikli bir mozaik olarak kabul ederek, muhafazakârlık, milliyetçilik, liberalizm ve sosyal demokrasi eğilimlerinin tümünü birleştirmeye ve uzlaştırmaya çalışan pragmatik bir görüntü sergilemesinden kaynaklanmaktadır.

Özallı yıllarda ANAP, sadece ekonomik ve siyasal değil kültürel alanda da postmodernizmin en önemli unsurları olan kitle kültürü ve tüketim toplumu modellerini Türk toplumuna aşıl原因 bir parti konumunda olmuştur. Özal döneminde Türkiye'nin hızlı bir şekilde tüketim toplumuna dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Siyasal İslamcılar da aynı süreçte bu topluma eklemlendiğini söyleyebiliriz. Türkiye'nin modernleşme projesinin karşısında duran bu kesimler, serbest pazar politikalarının belirleyiciliğinde yeniden yapılanan sisteme eklemlenmiştir. Sonuçta Yeni sağ siyaset anlayışında, İslami muhafazakârlık özerkliğini ilan ederek, yönetimin temel ayaklarından biri olmuş, bu çerçevede kanun ve düzen sorununun algılanışında ve önerilen çözüm yollarında İslamcıların savunduğu görüşler daha göze çarpar bir hale gelmiştir.

1980'li yıllardan sonra siyasal ve ekonomik yozlaşmanın ulaştığı boyutlar, demokrasinin gerekleri olan seçmenin özgür iradesiyle milli iradenin oluşumu, kamu yararı, demokratik açıklık, denetim ve tarafsız yönetim gibi demokratik ilkelerin toplum nezdinde çözülmesine yol açmıştır. 1980'li yıllardan günümüze kadar hayata geçirilen neoliberal politikalar, güvenlik başta olmak üzere çeşitli gerekçelerle demokratik katılım ve tartışma süreçlerinin dışında belirlenmiş, siyaset dışına itilmiştir. Özellikle finansal hareketlerin serbestleşmesi çerçevesinde gerçekleşen otoriterleşme eğilimi, artık bir tercih olmaktan çok zorunluluk haline getirilmiştir. Kaldı ki, otoriter yönetimin toplumu algılama ve yönetme biçimi yeni sağın siyaset anlayışıyla bu süreçte bütünleşmiştir. Yeni sağ milliyetçiliği, neoliberalizm ve muhafazakârlıkla bireştirerek, Türk-İslam sentezini devletin resmi görüşü haline

getirmiştir. Bu noktada dinsel anlamda muhafazakârlığa yol açan temel olgunun darbe rejimi olduğu şüphesizdir.

Bu dönemde devlet örgütlenmesinde yönetimin merkezileşerek kişiselleşmesi, partilerin toplumla olan bağlarının zayıflaması, toplumsal talep ve çıkarların ifade ve temsilinde işlevsel bozuklukların görülmesi, iktidar partilerinde yanaşmacı temsilin, meclis içinde ise yanaşmacı ilişkilerin hâkim olması, devletin zor aygıtlarının hem toplumsal alanda hem de devlet içindeki güçlerinin artması, bürokrasinin kişiselleşmesi ve siyasallaşması, devletin hukuksal ve siyasal görünümünün ardındaki hukuk dışılığı ve çeteleşme gibi yönelimler, açıkça ortaya çıkmıştır. Devletin yapısında meydana gelen bu dönüşümler, 1990'lı yıllarda siyasetçi-bürokrat-sermaye ilişkisi içerisinde yolsuzluk ekonomisine neden olmuş, bu dönüşüm süreci temsili demokrasinin aşınmasına neden olarak, siyasal partiler ile temsil ettikleri toplumsal kesimler arasındaki bağı koparmıştır.

Olumsuz gelişmelerin ortaya çıkardığı siyasal istikrarsızlıkla birlikte ekonomik krizin faturasının topluma kesilmesi, 1990'larda kurulan tüm koalisyon hükümetleriyle birlikte, son süreçte DSP-MHP-ANAP koalisyonunun da çökmesine neden olmuş ve 3 Kasım 2002 seçimleriyle birlikte AKP Türkiye'de 1991 yılından beri devam eden koalisyon hükümetlerine son vermiştir.

AKP, Türkiye'de demokratikleşme sürecinin itici gücü olarak kurgulanmış, Türkiye'nin yıllardır sağlayamadığı ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamanın, piyasa yönelimli reformların ve çok kültürlülük temelinde tanımlanmış bir demokratikleşme projesinin taşıyıcısı olarak sunumlandırılarak siyaset sahnesine çıkarılmıştır. Seçim bildirgelerine ve acil eylem programına bakıldığında AKP'nin küresel şartlarla uyumlu, liberal değerleri İslami bir bakış açısıyla yeniden yorumlayan ve toplum mühendisliğini önemseyen yeni İslamcılığın bir türü olarak değerlendirmek mümkündür.

Türkiye’de devletin neoliberal dönüşümü sürecinde ortaya çıkan otoriterleşme eğilimi, ülkenin tarihsel koşulları içinde kendine özgü biçimler olsa da, ulus aşırı niteliğiyle bu durum sadece Türkiye’ye özgü değildir. Bu çerçevede küresel kapitalizm adına uygulamaya konan ekonomi politikalarıyla, milli birlik ve beraberlik adına savunulan şiddet politikaları, neoliberal kapitalizmin Türkiye’de neden olduğu toplumsal çatışmaları farklı düzlemlere taşıyan, sermaye yanlısı ortak bir sınıfsal refleksin ürünüdürler. AKP’nin bu sürece yönelik katkısı, partiye atfedilen liberal-demokratik misyonun aksine, İslamcı-muhafazakâr siyasal pratiklere içkin yeni otoriterleşme biçimlerini, Türkiye’de sermaye birikiminin hizmetine sunmuş olmasıdır. Kendisini “Kemalist devlet bürokrasisine karşı halkın temsilcisi” olarak tanıtan AKP’nin zaman içerisinde, devleti yeniden yapılandıran ve muhafazakâr değerlerle ekonomik liberalizmi birbirine eklemleyen, post-İslami bir özellik gösteren bir parti olduğu ve küresel sermayenin bir aktörü veya aracı haline geldiği görülecektir. Nitekim “post-İslamist” tanımını, İslam dünyasında küreselleşme sürecinde ortaya çıkan siyasal hareket ve partileri tanımlamak için kullanan birçok yazarın, bu eğilimin Türkiye’deki örnekleri olarak Refah ve Fazilet partileri ile AKP’yi göstermesi dikkat çekicidir. Bu hususta Ali Bulaç’ın 1990’lı yıllarda özellikle kimlik politikalarına yönelik fikirlerinin, günümüzde AKP tarafından bire bir dillendirilerek uygulanması da savı doğrular niteliktedir.

2008 yılı başından bu yana AKP iktidarının uygulamaları sonucu ortaya çıkan gelişmeler, siyasal krize yol açacak potansiyele ulaşmış, Türkiye’deki ekonomik ve toplumsal hayatı derinden etkileyecek bir niteliğe bürünmüştür. Mevcut rejimin niteliğinde önemli dönüşümlerin gündeme geleceğine ilişkin endişeler toplumda ciddi gerilimlere yol açmıştır. Demokrat Parti’den bu yana iktidara gelen sağ partiler tarafından da sergilenen ve devletin toplum üzerindeki vesayetini son vermeyi hedefleyen tavır, AKP iktidarı döneminde, Kemalist/liberal, Laik/demokrat, Devletçi-Seçkinçi/Muhafazakâr-Çevre gibi kavram çiftleri ile tanımlanmıştır. Bu süreçte sosyal ve ekonomik hayatı dönüştüren neoliberal uygulamalarla, devletin ekonomik ve sosyal etkisinin kırılmasına bağlı olarak, toplum üzerindeki vesayetinin azaltılacağına ilişkin bir algı yaratılmaya çalışılmış, bu algılamayla, uygulanan neoliberal politikalara toplumsal destek sağlanması amaçlanmıştır. AKP iktidarı

sürecinde, Türkiye’de liberallerin oluşturduğu hegemonik gücün, Kemalist ideolojinin ve devletçi anlayışın, küreselleşme süreci doğrultusunda bazı yönlerinin değiştirilmesi girişiminde AKP iktidarını araçsallaştırması da, önemli bir detaydır.

AKP’nin liberal demokrasi bağlamında nerede durduğu bir kesinlik kazanmamakla birlikte, İslamcılık konusunda “İslamcılık-sonrası” denilebilecek bir noktada olduğu açıktır. Açıkça tanımlanmış bir ideolojik projesi olmadan, pragmatik bir anlayışla hareket eden ve liderlerinin hem Müslüman kimliği taşıdığı hem de liberal demokrasiye bağlı olduklarını beyan ettikleri bir siyasal hareket, 11 Eylül sonrası dünya konjonktüründe de beklenen sentezin gerçekleştirilebileceği olasılığına da işaret etmektedir.

Teorisi 1970’li yıllarda atılan, Türkiye’de 1980’li yıllarda temellenen ve 1990’lar boyunca etkili olan popülist-yanaşmacı siyaset anlayışı, laik- anti laik, Türk-Kürt sorunlarını, siyasal partilerin ana söylem malzemeleri haline getirmiştir. 2000’li yıllara gelindiğinde ise merkezin giderek sağa kaydığı, merkez sağ-sol gibi tanımlamaların anlamsızlaştığı ve sosyal sefaletin yaşandığı bir Türkiye tablosu ortaya çıkmıştır. Türkiye’de sağ eksen üzerinde dinci sağ ve radikal milliyetçi sağ arasında yer alan merkez sağ ANAP, DYP ve AKP tarafından temsil edilmiş ve bu partiler yeni sağ programların uygulayıcısı olmuşlardır. Bu aktörlerin tümü ideolojik görünmemeye çalışarak, pragmatik (post)modernleşmeden yana olan ancak geleneksel değerlere saygılı, Kemalist bürokrasiye karşı, serbest piyasaya bağlı ve muhafazakâr kitleleri merkezci bir anlayış etrafında sistemle bütünleştirmeye, sistemi de merkezin sağına daha geleneksel ve otoriter bir çizgiye çekmeye çalışan bir görüntü çizmişlerdir. Tüm partiler bu anlamda yasakçı bir anlayışa bürünerek, siyasal liberalizme geçit vermemişlerdir. Demokrat Parti ve Adalet Partisi’nden bu yana devam eden bu çizgi, merkez sağa oy veren kitlenin, yaşanan siyasal ve ekonomik krizlerle birlikte giderek yoksullaşmasına ve siyasal İslam’ın yükselmesine neden olmuştur.

Günümüzde karşı karşıya kalınan siyasal kriz ve meşruiyet sorunları, belirli bir partinin ve iktidar bloğunun karşılaştığı somut ve geçici özelliklerden değil, modern siyasal iktidarın yapısal sorunlarından kaynaklanmaktadır. Yeni sağın bu sorunlara katkısı, krizleri derinleştirme noktasında ortaya çıkmaktadır. Söz konusu durum parti sorunu boyutuyla değil, postmodern iktidar tarzının yapısal sorunlarıyla ilgilidir.

Postmodernizm, içinde bulunduğumuz sürecin toplumsal gerçekliğini, kendisinin de bu gerçekliğin yaratıcısı olduğu hakikatini örtecek şekilde yeniden tanımlamaktadır. Bu tanımlama çerçevesinde, doğrudan siyasal etkinliği ve algılayışı değiştirecek biçimde, insan, toplum, toplumsal ilişki biçimleri yeniden formüle edilmektedir. Bu genel değerlendirme ışığında, son yıllarda gerek kuramsal gerekse pratik siyasal tartışma gündemini meşgul eden postmodernizm temalı demokrasi tartışmalarının özünde siyasetten arındırılmış (depolitize edilmiş) bir siyaset anlayışının yerleştirilmeye çalışıldığı ve bunun da ideolojik olması bağlamında hiç de masum olmadığı söylenebilir. Bugün son derece popüler olan kimlik eksenli radikal demokrasi veya anayasal demokrasi tartışmalarının ontolojik temelini de postmodernizm oluşturmaktadır.

Jameson ve Harvey gibi kuramcılara göre modernlik ve postmodernlik kapitalizmin iki ayrı görünümünü belirtir. Birinden diğerine geçiş, kapitalizmden, postkapitalizme ya da postendüstriyel çağa geçiş anlamına gelen postmodernizmin içinde, kapitalist üretim tarzının temel mantığına yönelik bir değişime yer verilmemektedir. Bununla birlikte kapitalizm, kendi doğasında yeniden yapılanma arayışı içerisinde dönüşüm yaşamaktadır. Örneğin Jameson'a göre, postmodernizm "yeni kapitalizm" kavramı ya da yeni bir çöküşlü "bilgiye dayalı" ve tüketim odaklı kapitalizm görüşüyle paraleldir. Bu anlamda postmodernizm, sadece bir önceki aşamayı temsilen oluşmamış, aynı zamanda kapitalizm tarihinin tüm önceki aşamalarından da etkilenmiştir.

Bugün bazı kesimler, "tarih bitti" veya "kapitalizmin son zaferi" gibi açıklamalar yaparken, bazı diğer kesimler ise aynı perspektifte, bir çağın bittiğini, artık "postmodern" bir çağda yaşıyor olduğumuzu, aydınlanma tasarısının sona erdiğini, eski doğruların ve ideolojilerin güncelliklerini yitirdiklerini, rasyonalite prensiplerinin artık işlenmediğini anlatmaya çalışmaktadırlar. Oysa yaşanan süreç eskilerden çok da farklı bir dönem değildir; yine aynı dönemin uzantısı gibi görünmektedir.

Postmodern söylemin kuramsal belirsizliğinin gerekçesi, mevcut iktidar ilişkilerinin üstünün örtülmesidir. Modernizm kendi iktidarını, doğa durumu ve toplum sözleşmesi gibi kuramlarla kendisini meşrulaştırırken, postmodernizm iktidarını, bir belirsizlik ve parçacılık içinde meşruluk tartışmalarından uzak tutmaktadır. Modern düşünce yapısının yerine postmodern düşünce yapısının ikame edilmeye çalışıldığı bir çağda, siyasal düşünce ve iktidar alanında önemli değişimler yaşanmaktadır. Modern çağ anlamın, gerçeğin ve sabitin bulunduğu bir çağ olduğu için, modern siyasal kuram ve siyasal iktidar, anlamı olan bir gerçekliği yansıtmaktadır. Postmodern çağ ise, totaliteyi ve sabit olan her şeyi yok ederek, gerçeği taklide, hayatı ise bir yanılsamaya dönüştürmüştür. Televizyon hayatımızı bir diziye çevirirken, bilgisayar gerçek zamanı ve mekanı bir hayale dönüştürmüştür. Bu durum postmodern düşünceye belirsizlik, dil oyunları, yıkım ve anlaşmazlık şeklinde yansımıştır.

Postmodern düşünce, evrensel ve bütünsel olan her şeyi parçalayarak iktidarı belirsizleştirmiş, egemenlik, devlet, otorite ve meşruluk gibi soyut kavramlar içerisinde yer alan iktidarı, günlük konuşmalara, her türlü kültürel olaya ve kişisel siyaset stratejilerine dayandırmıştır. Böylece seçkin kültürü ile kitle kültürü arasındaki ayrım kaybolmuş, iktidar özellikle kitle kültürü arasında yayılma imkânı bulmuştur.

Söylem, bir toplumsal etkileşim biçimi olan iktidarı, yönlendirici gücü olan emirler, talimatlar, reklamlar, propagandalar ve medya ile harekete geçirmektedir. Günlük hayatın bütün alanlarında söylem, bilişsel mekanizmaları denetim altına

olarak, iktidarı toplumsal gerçekliğin her alanında işlevsel kılınmasını amaçlamaktadır. İktidarın söylemi ikna edicidir ve bundan ötürü yönetilenlerin arzulan zihinsel tasarımları inşa etmeleri ihtimalini arttıran nedenleri, argümanları, vaadleri ve işlevsel retorik araçların tamamını içerir. Bu söylem iktidarın gizlenmesinde önemli bir stratejidir çünkü yönetilenlerin büyük bir kısmı, kendilerinden istenilen eylemin onların çıkarına olduğuna ikna edilmektedir.

Postmodernizm, modern çağın sonunu ilan ederken bazı totaliteleri dışa vurmaktan kaçınmamaktadır. Bu totalitelerin en önemlileri ise din ve siyasettir. Dine dönüş, her şeyin bulanıklaştığı bir ortamda bir sabite tutunma ihtiyacını karşılarken, siyasal totalite iktidarın gücünü artırarak, varlığını sürdürmesinde somutlaşmaktadır. İktidarın işleyiş ve etki mekanizmaları değişmekte, fakat iktidarın bütünlüğü ve değişmezliği sürmeye devam etmektedir. İktidar günümüzde kendi sınırlarını çizdiği çağa uygun silahların üretip kullanmayı tercih etmektedir.

Türkiye’de de 1961 Anayasası’nın yürürlükte olduğu dönemde sınıf mücadelesi, siyasal mücadelenin ana unsuru olmuşken, 1980 sonrası bu kavramın yerini kimlik temelli siyaset ve neoliberalizm almıştır. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti’nin anayasal düzeyde tanımlayıcı özelliklerini tartışmaya açmaya zorlayan yeni karşıtlıkların, giderek siyasal gündemi belirlemesinin yolu da açılmıştır. Demokrasi, özgürlük, eşitlik gibi sosyal hakların savunulması bağlamında önemli olan kavramların içleri boşaltılarak, bu kavramlar kimlik temelli siyasetin amaçları doğrultusunda kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye’de 1980’li yıllarda etkisini göstermeye başlayan yeni sağ siyasal tercihlerini, otoriter bir yönetim çerçevesinde, muhafazakâr ve milliyetçi öğelerle neoliberal öğeleri sentezleyip, birleştirerek eklektik bir yapılanmaya bağlı olarak oluşturmuştur. Bu sentez, ekonomik liberalizm, kültürel muhafazakârlık ve siyasal otoriterlik şeklinde somutlaşmıştır. Muhafazakârlık, toplumsal bağların ve tarihsel bir aidiyet duygusunun yaşayabilmesinin temel koşulu olarak gördüğü “gelenek”e vurgu yaparken otoriteyi kutsamakta, organizmacı bir toplum tahayyülünü içselleştirmektedir. Dolayısıyla liberalizm ile birlikte bu süreci, piyasanın ve piyasa toplumunun alt yapısının derinleştirildiği bir kuruluş dönemi ya da bu sürecin önemli

bir evresi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu önemli dönüşümle birlikte birey, piyasa toplumu ve cemaatlerin özerkliği üzerinden yeni yönetim anlayışının temelleri de atılmıştır.

Postmodernizmle bağlantılı olarak Türkiye’ de 1980 sonrası yeni sağ siyaset tarzında toplumun geleneksel olarak ortaya çıkardığı tarikat ve cemaatler de siyasal yönetim için tehdit değil, yönetim kolaylığı sağlayan araçlar olarak öngörülmüştür. Bu anlamda Milli ve manevi değerlerine saygılı muhafazakâr bir toplum ideali, yeni sağın toplumu dönüştürmek istediği asıl alanlardan birisi olmuştur. Bunun yönetimi olarak da dinsel özgürlüklere ve örgütlenmelere serbestlik tanınması tercih edilmiştir. Bu anlamda yeni sağ, dini toplumun kurucu ögesi olarak algılamış ve dini alanı da kendi özerk dinamiklerine bırakılması gereken bir olgu olarak kabul etmiştir. Bu özerk anlayışı ilerleyen süreçte, siyasal yönetim tekniği olarak cemaatler yoluyla toplumu yönetmek sonucunu doğurmuştur. Siyasal iktidarın dini-milli terimlerle tanımlanan organik bir toplum kurma çabasıyla sağlamaya çalıştığı meşruiyet arayışı, sonuçta Türkiye’yi radikal bir nitelik arz eden postmodern sürece sürüklemiştir.

Türkiye’de yeni sağ yönetim şekli, kurumsallaşmamış bir demokratik rejim üzerinde yükseldiği için toplumsallığın çözülüş süreci çok daha derin, sürecin etkileri ise kapsamlı olmuştur. Günümüzde çok-kültürlülük, çok-kimliklilik, çeşitlilik ve ayrıştırma bağlamında düşünüldüğünde Türkiye’de insanların önemli bir kesiminin postmodern bir durumda olduğu söylenebilir. Özellikle 1980 sonrası parçalanma, çoğulculuk, çok-kimliklilik ve çok-kültürlülük toplumsal, sosyal ve siyasal alana yansımıştır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal durum, toplumun siyasetten arındırılması süreci olarak tanımlanabilir. Toplumsal grupların siyasal karar alma süreçlerinden uzaklaştırılması ve edilgen hale getirilmesi olarak da tanımlanabilen bu süreç, toplumsal ilişkileri düzenlemeye yönelik her türlü karar alma sürecinin, siyasal yönünün toplumun dışında gerçekleştirilmesi olarak nitelendirilebilir. Postfordist birikim rejimiyle uyumlu olarak yaşanan kurum ve kurallarda yaşanan

değişim, çatışmaya ve parçalanmışlığa yol açmakta, devlet toplumsal uzlaşmayı sağlamada yetersiz kalmakta, halkın devlete duyduğu güven de giderek azalmaktadır. Bu anlamda siyasetten arındırma ve neoliberal politik sürecin ideolojik arka planı, 1980 sonrası siyasal iktidarın bu sürece katkısı, postmodernizmin sürekliliği bağlamında, neoliberal kapitalizmin savunuculuğu olarak değerlendirilmelidir. Anlamın, gerçeğin ve bütünlüğün anlamını yitirdiği bu süreçte, siyasal iktidar ise çağlar boyu süren egemenliğini kaybettiğini düşünsek de bu çağda daha da yaygın ve otoriter bir biçimde varlığını sağlamlaştırarak sürdürmeye devam etmektedir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

ABRUDUNE, Patricia ve John Naisbitt. **Megatrends 2000**, çev. E. Güven, Form Yayınları, İstanbul.

ADAİR, Gilbert. **Postmodernci Kapıyı İki Kere Çalar**, çev. Nazım Dikbaş, İletişim yayınları, İstanbul, 1993.

AGUE, Marc. **Çağdaş Dünyaların Antropolojisi**, çev. Hülya Tufan, Kesit Yayınları, İstanbul, 1995.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali ve KÖKER, Levent. **Tanrı Devletinden Kral Devletine**, İmge Yayınevi, Ankara, 1990.

AHMED, Akbar. **Postmodernizm ve İslam**, çev. Osman Ç. Deniztekin, Cep Kitapları, İstanbul, 1995.

AHMAD, Feroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (Çev. A. Fethi), Hil Yayıncılık, İstanbul, 1994.

AHMAD, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995.

AK PARTİ, **Kalkınma ve Demokratikleşme Programı**, AK Parti, Ankara, 2002.

AKAY, Ali. **Konular**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991.

AKDOĞAN, Yalçın. **Ak Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

AKTAY, Yasin. **Korku ve İktidar**, Pınar Yayınları, Ankara, 2010.

ALOGAN, Yavuz (Der.), **Postmodernist Burjuva Liberalizmi**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995.

AMİN, Samir. **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Çev. Vasıf Erenus, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.

ANAVATAN PARTİSİ, **Parti Programı**, Anavatan Partisi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı, Ankara, 1983.

ANAVATAN PARTİSİ, **Başbakan Turgut Özal'ın TBMM Grup – MKYK ve Siyasi Konuşmaları, 13.12.1988-31.10.1989**, Anavatan Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1989.

ANDERSON, Perry. **Lineages of the Absolutist State**, London, Verso Pres, 1987.

ANKARA TABİP ODASI, "SSK Gerçeği", **Hekim Postası Eki**, Ankara Tabip Odası Yayını, Ankara, 2004.

ARENDRİ, Hannah. **Geçmişle Gelecek Arasında**, çev. B. Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

ARIOĞLU, Ergin. **Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme**, Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını, Ankara, 1994.

ARİSTOTELES. **Politika**, çev. Mete Tuncay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

ARON, Raymond. **Sanayi Toplumu**, çev. E. Gürsoy, Dergah Yayınları, İstanbul, 1978.

ARRİGHİ, G., HOPKİNS, T. K., WALLERSTEİN, I. **Sistem Karşıtı Hareketler**, çev.; C. Kanat, B. Somay, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

ATAY, Faruk. **12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçında Türk Siyaseti ve CHP**, Deki Yayınları, Ankara, 2007.

BAECHLER, Jean. **Kapitalizmin Kökenleri**, çev., Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş yayınları, Ankara, 1986.

BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER. **2008 Kavşağında Türkiye, Siyaset, İktisat ve Toplum**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008,

BARLAS, Mehmet. **Turgut Özal'ın Anıları**, Birey Yayınları, İstanbul, 2000,

BARNES, Barry. **Bilimsel Bilginin Sosyolojisi**, çev. Hüsamettin Arslan, Vadi Yayınları, Ankara, 1995.

BARRY, Norman. **Yeni Sağ**, çev. C. Aykan, Tisamat, Ankara, 1989

BARRY, Norman. **Welfare**, Open University Press, 1990.

BAŞBUĞ, Y. Faik. **24 Ocak Yargılanıyor**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1987.

BAŞKAYA, Fikret. **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Birlik Yayınları, Ankara, 1986.

BAUDRİLLARD, Jean. **Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu**, çev. Oğuz Adanır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991

BAUDRİLLARD, Jean. **Kötülüğün Şeffaflığı**, çev. Emel Abora-Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

BAUDRİLLARD, Jean **Foucault'yu Unutmak**, çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998

BAUDRİLLARD, Jean. **Simülarklar ve Simülasyon**, çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998

BAUDRİLLARD, Jean. **Üretimin Aynası ya da tarihi Materyalist Eleştiri Yanılsaması**, çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

BAUDRİLLARD, Jean. **Simgesel Değiş-Tokuş ve Ölüm**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

BAUMAN, Zygmunt. **Yasa Koyucular ile Yorumcular**, Metis yayınları, İstanbul, 1996.

BAYRAKTAR, Mehmet. **Özal'ın Günah Galerisi**, Rehber yayınları, Ankara, 1989,

BAYRAMOĞLU, Sonay. **Yönetişim Zihniyeti, Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü**, İletişim yayınları, İstanbul, 2005.

BELL, Daniel. **The Coming of Post-Industrial Society**, Basic books, New York, 1973.

BENHABİB, Seyla. **Democracy and Difference**, Princeton University Press, Princeton, 1996.

BERGER, Peter.L. ve KELLNER, H. **Modernleşme ve Bilinç**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1985.

BERMAN, Marshall. **All That is Solid Melts Into Air**, Penguin, Newyork, 1988.

BERMAN, Marshall. **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, çev. Ümit Altuğ / Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

BEST, Steven ve KELLNER, Douglas. **The Postmodern Turn**, Guilford Press, New York, 1997.

BİANCHİ, Robert. **Interest Groups and Political Development in Turkey**, Princeton Uno Press, New Jersey, 1984.

BİLGİN, Nuri. **Kültürel Kimlik**, Sistem Yayınları, İstanbul, 1995.

BİRAND, M. Ali ve YALÇIN, Soner. **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2003.

BORA, Tanıl ve CAN, Kemal. **Devlet, Ocak, Dergah, 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

BORATAV, Korkut. **Türkiye'de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

BORATAV, Korkut. **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Gerçek, Yayınları, İstanbul, 1995.

BORATAV, Korkut. **Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995.

BORATAV, Korkut. **Yeni Dünya Düzeni Nereye**, İmge Kitabevi, İstanbul, 1995.

BORATAV, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)**, Gerçek Yayınevi, Ankara, 2004.

BORATAV, Korkut **Türkiye İktisat Tarihi 1998-2005**, İmge Yayınları, Ankara, 2006.

BOSENET, Nick. **After The New Right**, Heinemann, London, 1983.

BOZKURT, Ö. - ERGUN T. - SEZEN, S. **Kamu Yönetimi Sözlüğü**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Yayın No: 238, Ankara, 1998.

BRZEZINSKI, Zbigniew. **Kontrolden Çıkmış Dünya**, çev. Haluk Menemencioğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994.

BUĞRA, Ayşe. **Devlet ve İşadamları**, çev. F. Adaman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

BULAÇ, Ali. **İslam ve Fanatizm**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993.

BULAÇ, Ali. **Modern Ulus Devlet**, İz Yayınları, İstanbul, 1995.

BULAÇ, Ali. **Ortadoğu'dan İslam Dünyasına**, İz Yayınları, İstanbul, 1996.

BULUT, Faik. **İslamcı Örgütler**, Tüm Zamanlar Yayınevi, İstanbul, 1993.

BULUT, Faik. **Tarikat Sermayesinin Yükselişi**, Öteki yayınları, Ankara, 1995,

BUMİN, Tülin. **Tartışılan Modernlik**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

BURKE, Peter. **Yeni Çağ Başında Avrupa Halk Kültürü**, çev. Göktuğ Aksan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

BURKE, Peter. **Tarih ve Toplumsal Kuram**, çev. Mete Tuncay, Tarih Vakfı ve Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

CAPRA, Fritjof. **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.

CASCARDİ, J. Anthony. **The Subject of Modernity**, Cambridge University Pres, 1992.

CASSİRER, Ernst. **Devlet Efsanesi**, çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

CEMAL, Hasan. **Özal Hikayesi**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1990.

CLEGG, R. Steward. **Modern Organizations – Organization Studies in the Postmodern World**, Sage Publications, Great Britain, 1991.

COTTİNGHAM, John. **Akılcılık**, çev. Bülent Gözkan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995.

ÇAKIR, Ruşen. **Ayet ve Slogan**, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

ÇAKIR, Ruşen **Ne Şeriat Ne Demokrasi** (Refah Partisini Anlamak), Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

ÇEÇEN, Anıl. **Atatürk ve Cumhuriyet**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

ÇETİNKAYA, Hüsamettin. **Umutlarımızın Celladı Kimliklerimiz**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1995.

ÇİÇEK, Dursun. **Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi**, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1997.

ÇİĞDEM, Ahmet. **Aydınlanma Felsefesi**, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1993.

DAĞI, İhsan. **Batılılaşma Korkusu**, Ankara, Liberte Yayınları 2003.

DAWSON, Chrithopher. **Batının Oluşumu**, çev., Dinç Tayanç, Dergah Yayınları, İstanbul, 1976.

DEBORD, Guy. **Gösteri Toplumu ve Yorumlar**, çev. Ayşen Ekmekçi-Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1986.

DEMİREL, Tanel. **Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

DOĞAN, Kutlay. **Turgut Özal Belgeseli**, Türk Haberler Ajansı Yayınları, Ankara, 1994.

DOLTAŞ, Dilek **Postmodernizm Tartışmalar ve Uygulamalar**, Telos Yayıncılık, İstanbul, 1999.

DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, 1984.

DRUCKER, F. Peter. **Yeni Gerçekler**, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992.

DRUCKER, F. Peter. **Kapitalist Ötesi Toplum**, çev. Belkıs Çorakçı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.

DUBİEL, Helmut. **Yeni Muhafazakarlık Nedir?**, çev. E. Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

DUMAN, Betül. **1980 Sonrası Yeni Sağın Hegemonya Mücadelesi: Özal Liderliğinde Anavatan Partisi**, Hacettepe Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005,

EĞİTİM SEN, **Eğitimde AKP'nin Beş Yılı**, Eğitim-Sen Yayını, Ankara, 2007.

ENGELS, Friedrich. **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, çev. Kanan Somer, Sol Yayınları, 1979.

ERYILMAZ, Bilal. **Osmanlı devletinde Millet Sistemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

ERKAL, Mustafa. **Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme**, Mayaş Yayınları, Ankara, 1984.

EVOLA, Julius. **Modern Dünyaya Başkaldırı**, çev; Fevzi Topaçoğlu, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994.

FEATHERSTONE, Mike. **Undoing Culture: Globalization, Postmodernism and Identity**, Sage Publications, London, 1995.

FEATHERSTONE, Mike. **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

FEHER, Ference. **Postmodern Politik Durum**, Çev. Şükrü Argın, Osman Akınhay, Öteki Yayınları, Tarihsiz.

FREEDEN, Michael. **Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach**, Oxford University Press, Oxford and New York, 1996,

FROMM, Erich. **Hürriyetten Kaçış**, çev. Ayda Yörükan, Tur Yayınları, İstanbul, 1982.

FROMM, Erich. **Erdem ve mutluluk**, Çev. Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Yayınları.

FUKUYAMA, Francis. **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Gün Yayıncılık, İstanbul, 1993.

FUKUYAMA, Francis **Tarihin Sonu mu?**, çev. Kollektif, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.

GAMBLE, Andrew. **The Free Economy and the Strong State**, Duke University Press, Durham, 1988.

GARRATT, Chris - CURRY, Patrick - APPIGNANESİ, Richard - SARDAR, Ziauddin. **Çizgilerle Postmodernizm** (Yeni Başlayanlar İçin), çev. Doğan Şahiner, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996.

GAWTHORP, C. Louis. **Organizing For Change, Current Issues in Public Administration**, ed. Frederic S. Lane, St. Martin's Pres, Third Edition, New York, 1986, ss. 200-215, s. 214.

GAZALCI, Mustafa **Kuşatılan Cumhuriyet Eğitimi (2002-2007)**, Eğit-Der Yayınları, Ankara, 2007.

GELLNER, Ernest. **Postmodernizm İslam ve Us**, çev. Bülent Peker, Ümit Yayınları, İstanbul, 1994.

GIBBINS R. John, ve REİMER, B. **The Politics of Postmodernity**, Sage, London, 1999.

GIDDENS, Anthony. **A Contemporary Critique of Historical Materialism**, MacMillan Pres, London, 1981.

GIDDENS, Anthony **Modernliğin Sonuçları**, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

GIDDENS, Anthony. **Sosyoloji** (Eleştirel bir Yaklaşım), çev. Ruhi Esengün, İsmail Öğretir, Birey Yayınları, İstanbul, 1998.

GIDDENS, Anthony. **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

GIDDENS, Anthony. **Sağ ve Solun Ötesinde**, çev. M. Sözen, S. Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

GÖKA, Erol - Abdullah Topçuoğlu - Yasin Aktay, **Önce Söz Vardı** (Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme), Vadi Yayınları, Ankara, 1996.

GÖKBERK, Macit. **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985,

GÖLE, Nilüfer. **Modern Mahrem, Medeniyet ve Örtünme**, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

GREEN, G. David. **The New Right**, Harvester, London, 1988.

GÜNGÖR, Nasuhi **Yenilikçi Hareket**, Elips Kitap, 2005.

GÜLALP, Haldun. **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.

GÜLALP, Haldun. **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, çev. Osman Akınhay, Abdullah Yılmaz, Belge Yayınları, İstanbul, 1993.

GÜLALP, Haldun. **Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

GÜLDEMİR, Ufuk. **Çevik Kuvvetin Gölgesinde** (Türkiye 1980-1984), Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986.

GÜLER, A. Birgül. **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1996.

GÜLER, A. Birgül. **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2005.

GÜZELSARI, Selime. **Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü**, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2008.

HABERMAS, Jürgen. **Legitimation Crisis**, çev. T. MacCarthy, Beacon Press, Boston, 1975.

HABERMAS, Jürgen. **The Structural Transformation of the Public Sphere**, Polity, UK, 1989.

HABERMAS, Jürgen. **Rasyonel Bir Topluma Doğru**, çev. Ahmet Çiğdem, Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1992.

HABERMAS, Jürgen. **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**, çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

HABERMAS, Jürgen. **Kamusalığın Yapısal Dönüşümü**, çev. T. Bora, M. Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

HALE, William. **Türkiye’de Ordu ve Siyaset: 1789’dan Günümüze**, Hil Yayınları, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 1996.

HALL, Stuart. and JACQUES, Martin. **The Politics of Thatcherism**, Lawrence and Wishard, London, 1983.

HAMPSON, Norman. **Aydınlanma Çağı**, çev. Jale Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

HARLAND, Richard **Superstrukturakizm** (The Philosophy of Structuralism and Post-Structuralism), Routledge London and New York, Published in 1987 by Methuen.

HARRİSON, Bennett **Lean and Mean: The Changing Landscape of Corporate Power in the Age of Flexibility**, Basic Books, New York, 1994.

HARVEY, David **The Condition of Postmodernity: An Enquiry into Origins of Cultural Change**, Basil Blackwell, Oxford, 1989.

HARVEY, David. **Postmodernliğin Durumu**, çev. S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

HASUDER, Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Sunumuna İlişkin Görüş ve Öneriler Raporu, Halk Sağlığı Uzmanları Derneği, 2007.

HAYEK, Friedrich August von. **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen**, çev. A. Yayla, İş Bankası Yayınları, 1994.

HAYEK, Friedrich August von. **Kölelik Yolu**, çev. T. Feyzioğlu, Y. Arsan, Liberal Düşünce, Ankara, 1995.

HAYEK, Friedrich August von. **Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni**, çev. M. Öz, İş Bankası Yayınları, 1997.

HAZARD, Paul. **Batı Düşüncesinde Büyük Değişme**, çev. Erol Güngör, Tur Yayınları, İstanbul, 1981.

HEISTERMANN, Walter. **İlim ve Profanlık**, çev. Tomris Mengüşoğlu, Felsefe Arşivi, Sayı. 16, 1968.

HELLER, Feher. **Doğu Avrupa Devrimleri**, çev. Tarık Demirkan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

HELLER Agnes. ve HELLER Feher, **Postmodern Politik Durum**, çev: S.Argın, O.Akınhay, Öteki Yayınları, Ankara, 1993.

HEPER, Metin. **The State Tradition in Turkey**, Eothen Press, USA, 1985.

HOCAOĞLU, Durmuş. **Laisizmden Milli Sekülerizme** (Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi), Selçuk Yayınları, Ankara, 1995.

HORKHEİMER, Max. **Akıl Tutulması**, çev. Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

HORKHEİMER, Max. ve ADORNO, W. Theodor. **Aydınlanmanın Diyalektiği** (Felsefi Fragmanlar), çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1995.

HUNTINGTON, P. Samuel. **Medeniyetler Çatışması**, çev. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara,

ILLICH, Ivan. **Şenlikli Toplum**, çev. Ahmet Kot, ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1989.

İNAL, Kemal. **Eğitim ve İdeoloji**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008,

İNCE, Muharrem. **Bir İleri Beş Geri, AKP'nin Eğitim Politikaları Üzerine Gözlemler**, Umut Matbaacılık, İstanbul, 2006,

İNSEL, Ahmet. **Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye**, Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

İNSEL, Ahmet. **Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

İSMET, G. İmset. **PKK, Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı**, Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1993.

JAMESON, Fredric. **Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı**, çev. Nuri Plümer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.

JESSOP, Bob. **The Capitalist State**, Basil Black Well, UK, 1982.

JESSOP, Bob. **State Theory, Putting Capitalist States in Their Places**, Polity, London, 1990.

KADIOĞLU, Ayşe. **Cumhuriyet İdaresi-Demokrasi Muhakemesi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

KAFAOĞLU, B. Arslan. **Bankerler ve Kastelli Olayı**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1982.

KAHRAMAN, Ahmet. **Cici Basının Sefaleti ve Rezaleti**, Tüm Zamanlar Yayınevi, İstanbul, 1996.

KALAYCIOĞLU, Ersin. ve SARIBAY, Ali Yaşar. **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Beta Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 1986..

KANT, Emanuel. **Seçilmiş Yazılar**, çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

KARPAT, Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996.

KAYALI, Kurtuluş. **Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs-12 Mart**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

KAZANOĞLU, Can **Cilalı İmaj Devri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

KEANE, John. **Medya ve Demokrasi**, çev. H. Şahin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

KEANE, John. **Demokrasi ve Sivil Toplum**, çev. N. Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

KEHRER, Günter **Din Sosyolojisi**, çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1992.

KENNEDY, Paul. **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, çev. Birtane Karanatçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1990, VII.

KESKİN, Nuray Ertürk/ DEMİRCİ, G. Aytül, **Eğitimde Çürüyüş**, Ankara: TİGEM Yayınları, Ankara, 2003,

KEYDER, Çağlar. **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990

KEYDER, Çağlar. **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

KİLİ, Suna. **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

KIRAY, B. Mübeccel. **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

KIRÇAK, Çağlar. **Türkiye’de Gericilik 1950-1960**, İmge Yayınevi, Ankara, 1993,

KONGAR, Emre. **Devrim Tarihi, Toplumbilim Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

KONGAR, Emre. **Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.

KOYRE, Alexandre. **Yeni Çağ Biliminin Doğuşu**, çev. Kurtuluş Dinçer, Ara Yayınları, İstanbul, 1989.

KÖKER, Levent. **Modernleşme ve Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995,

KUHN, Thomas. **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul, tarihsiz.

KUMAR, Krishan. **Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Dost Kitabevi, çev. M. Küçük, Ankara, 1999,

KÜÇÜKÖMER, İdris. **Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994..

KÜÇÜK, Mehmet (Der.), **Modernite Versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Ankara, 1993.

LACLAU Ernesto. ve MOUFFE, Chantal. **Hegemony and Socialist Strategy: Toward a Radical Democratic Politics**, Verso, London, 1985.

LACLAU Ernesto. ve MOUFFE, Chantal. **Hegemonya ve Sosyal Strateji** (Çev. Ahmet Kardam), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

LARRAİN, Jorge. **İdeoloji ve Kültürel ve Kimlik**, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995..

LASH, Scott. ve URRY, John. **The End of Organized Capitalism**, Basil Blackwell, 1987.

LINC, C. Henry. **Çağımızda Dine Dönüş**, çev. Nahit Oralbi, Dergah Yayınları, İstanbul, 1979.

LUKACS, John. **Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu**, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.

LYOTARD, Jean. François. **Postmodern Durum**, Çev. Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 1994.

MANAZ, Abdullah **Siyasal İslamcılık Dünyada Siyasal İslamcılık**, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2008.

MARDİN, Şerif. **Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleleri, 1**, Der. M. Türköne, T. Önder, İletişim yayınları, İstanbul, 1994.

MARX, Karl. / ENGELS, Friedrich. **Komünist Manifestosu**, 1848, çev. Süleyman Aslan, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976.

MARX, Karl. **Felsefenin Sefaleti**, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

MENCHİNG, Gustav. **Dini Sosyoloji**, çev. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi, Konya, 1994.

MERT, Nuray. **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Yayınları, İstanbul, 2007.

MICHELET, Jules. **Rönesans**, çev. Kazım Berker, İstanbul, 1989.

MİNCH, Alain. **Yeni Ortaçağ**, çev. M. A. Ağaoğulları, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

MITTELMAN, James **The Globalization Syndrome**, Princetaon University Press, Princeton, 2000.

MUMCU, Erkan. **Anavatan Partisi İl Başkanları Toplantısında Yapılan Konuşma Metni**, Yayımlanmamış Eser.

MURPHY, W. John. **Postmodern Analiz ve Postmodern Eleştiri**, çev. Hüsamettin Arslan, Eti Yayınları, İstanbul, 1995.

NAISBITT, John ve ABRUDUNE, Patricia. **Megatrends 2000**, çev. E. Güven, Form Yayınları, İstanbul, 1990.

NEF, U. John. **Sanayileşmenin Kültür Temelleri**, çev., Erol Güngör, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986.

NİETZSCHE, Friedrich. **Tarih Üzerine**, çev., Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 1986.

NİETZSCHE, Friedrich. **Deccal**, çev. Oruç Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul, 1986.

NORTHBOURNE, Lord. **İlerlemeye Farklı Bir Bakış**, çev. Deniz Özer, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.

NOZİCK Robert. **Anarchy, State and Utopia**, Blackwell, London, 1974.

OECD, **Health Data**, 2005.

OFFE, Claus. **Disorganised Capitalism: Contemporary Transformation of Work and Politics**, Polity Press, Oxford, 1985, s. 193.

OFFE, Claus. **Contradictions of the Welfare State**, der. J. Keane, London, 1984.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi. **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

ÖZAL, Turgut. **Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları**, 13.12.1983-12.12.1984., Başbakanlık, Ankara, 1984.

ÖZAL, Turgut. **Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları**, 1986-1987, Başbakanlık, Ankara, 1987,

ÖZAL, Turgut. **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi**, ANAP Genel Merkezi Yayınları, 1989.

ÖZAL, Turgut. **Turkey in Europe and Europe in Turkey**, GB, K. Rüstem & Brother, 1991.

ÖZBEK, Meral. **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski**, İletişim yayınları, İstanbul, 1994.

ÖZEL, Mustafa. **Amerikan Yüzyılının Sonu**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

ÖZGÜDEN, Mehmet. **Türkiye’de Sivil Toplum İdeolojisi: Yeni Sağ, Sol Liberalizm ve Siyasal İslamcılık Üzerine Bir İnceleme**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

ÖZKAZANÇ, Alev. **Türkiye’de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu, 1980’li Yıllarda Yeni Sağ**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.

ÖZMEN, Ünal. **Eğitimin AKP’si: Kurnazlığın Aklı Teslim Aldığı Dönem**, Sobil Yayıncılık, Ankara, 2007.

ÖZÜERMAN, Tülay. **Türkiye’nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

PİSTER, Mark. **Critical Theory and Poststructuralism** (in search of a context), Cornell University Press, Ithaca and London, 1989.

POGGİ, Gianfranco. **Çağdaş Devletin Gelişimi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

POLANYİ, Karl. **Büyük Dönüşüm**, çev. A. Buğra, Alan Yayınevi, İstanbul, 1986.

POLATOĞLU, Aykut. **Özelleştirme Tartışmaları**, Bağlam Yayınları, Ankara, 1994.

ROSENAU, Pauline, Marie. **Post-Modernism and the Social Sciences**, Princeton University Press, 1992,

ROSENAU, Pauline, Marie. **Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri**, Ark Yayıncılık, Ankara, 1998.

ROUSSEAU, Jean. Jacques. **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1982.

ROUSSEAU, Jean. Jacques. **İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, MEB Yayınları, İstanbul, 1989.

ROY, Oliver. **Siyasal İslam'ın İflası**, çev. Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

ROY, Oliver. **Küreselleşen İslam**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

SABİNE, George. **Siyasal Düşünceler Tarihi**, C. 2 Yeniçağ, çev. Alp Ökten, Türk Siyasi İlimler Yayını, Ankara, 1969.

SAĞLIK BAKANLIĞI, **Ulusal Sağlık Politikası**, Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Ankara, 1993.

SAĞLIK BAKANLIĞI, **Sağlıkta İnsan Kaynakları, Mevcut Durum Analizi**, Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı, Hıfzısıhha Merkezi Müdürlüğü, Ankara, 2007.

SAĞLIK BAKANLIĞI, **Türkiye'de Sağlığa Bakış**, Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı, Hıfzısıhha Merkezi Müdürlüğü.

SAİD, Edward. **Entelektüel**, çev. Tuncay Bilkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

SARIBAY, Ali Yaşar. **Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası (MSP Örnek Olayı)**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

SARIBAY, Ali Yaşar. **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İletisim, Yayınları, İstanbul, 1995.

SARTRE, Jean Paul. **Çağımızın Gerçekleri**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Çan Yayınları, İstanbul, 1973.

SARUP, Madum. **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, çev. A. Baki Güçlü, Bilim ve Sanat Yayınları/ARK, Ankara, 1997.

SAVRAN, Sungur. **Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri**, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1992.

SAYIN, Zeynep. **Kötülük, Tekilcilik Postmodernizm**, Mitos Yayınları, İstanbul, 1994.

SCHNAPPER, Dominique. **Yurttaşlar Cemaati**, Modern Ulus Fikrine Dair, çev., Özlem Okur, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1994.

SHAYEGAN, Daryush. **Yaralı Bilinç** (Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni), çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul.

SHİLS, Edward. **The Torment of Secrecy: The Background and Consequences of American Security Policies**, Free Press, Glencoe, 1956.

SMİTH, D. Anthony. **Toplumsal Değişme Anlayışı**, çev. Ülgen Oskay, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

SOROKİN, A. Pıtırım. **Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri**, Çev. Mete Tuncay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.

SOYKAN, Ö. Naci. **Türkiye'den Felsefe Manzaraları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

SOYSAL, Mümtaz. **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek yayınevi, İstanbul, 1990.

SÖNMEZ, Mustafa. **Özel Ekonomisi ve İşçi Hakları**, Belge Yayınları, İstanbul, 1984.

SPENGLER, Oswald. **Batının Çöküşü I.**, çev. Giovanni Scognamillo, Dergah Yayınları, İstanbul, 1978

STRAUSS, C. Levi. **İrk, Tarih ve Kültür**, çev. Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

SUBAŞI, Necdet **Türk Aydınımın Din Anlayışı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

ŞAYLAN, Gencay **İslam ve Siyaset, Türkiye Örneği**, V. Yayınları, İstanbul, 1987.

ŞAYLAN, Gencay. **Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi**, TODAİE, Ankara, 1998.

ŞAYLAN, Gencay. **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Yayıncılık, Ankara, 2003.

ŞEN, Serdar. **Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1996.

TAGGART, Paul. **Populism**, Open University Press, Philadelphia, 2000.

TANÖR, Bülent. **İki Anayasa 1961-1982**, Beta Yayınları, İstanbul, 1994.

TAPPER, Richard. **Çağdaş Türkiye’de İslam** (Din , siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993.

TAŞAR, M. M. - METİN, B. - ÜNALTAY A. **Bosna Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş**, Birleşik Yayınları, İstanbul, 1996

T. C. BAŞBAKANLIK, **Sosyal Güvenlik Reformu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Ankara, 2005.

TAYLOR, Charles. **Modernliğin Sıkıntıları**, çev. Uğur Canbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

TAYLOR, Charles. **Çokkültürcülük**, Haz. Amy Gutman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

TAZEGÜL, Murat. **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil Yayınları, İstanbul, 2005.

TEBER, Serol. **Politik Psikoloji Notları**, Ara Yayınları, İstanbul, 1990.

TEKİN, Üzeyir. **AK Parti’nin Muhafazakar Demokrat Kimliği**, Orient Yayınları, Ankara, 2004.

TEZCAN, Mahmut. **Sosyolojiye Giriş**, Bilim yayınları, Ankara, 2005.

TEZCAN, Nuran. **Atatürk’ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997.

TİLLY, Charles. **Avrupa'da Devrimler (1492-1992)**, Çev. Özden Arıkan, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995.

TİMUR, Taner. **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Yayınevi, Ankara, 1996.

TOFFLER, Alvin. **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak (Üçüncü Dalganın Politikası)**, çev. Zülfü Dicleli, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.

TOFFLER, Avlin ve Heidid. **21. Yüzyılın Şafağında Savaş ve Savaş Karşısı Mücadele**, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994.

TOSUN, Tanju. **Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999.

TOSUN, E. Gülgün, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi, (Türkiye Örneği)**, Alfa Yayınları, Bursa, 2001.

TOURAİNE, Alain. **Modernliğin Eleştirisi**, çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.

TOYNBEE, Arnold. **Medeniyet Yargılanıyor**, Çev. Ufuk Uyan, Yeryüzü Yayınları, İstanbul, 1980.

TUŞALP, Erbil. **Eylül İmparatorluğu ve Yükselişi**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1990.,

TÜRK TABİPLER BİRLİĞİ. **Türkiye Sağlık İstatistikleri**, Ankara, 2005.

TÜRK TABİPLERİ BİRLİĞİ. **Devrin 1. Yılında Sosyal Sigortalar Kurumu, Tespitler, Görüşler**, Türk Tabipleri Birliği Yayını, Ankara, 2006.

TÜRK TABİPLERİ BİRLİĞİ Halk Sağlığı Kolu, Halk Sağlığı Uzmanları Derneği, Halk Sağlığı Anabilim Temsilcileri, **Basın Açıklaması**, 11.03.2006, Ankara.

TÜRK TABİPLERİ BİRLİĞİ, **Sağlıkta Piyasacı Tahribatın Son Halkası: AKP**, Ankara, 2007.

TÜSES VERİ ARAŞTIRMA ANONİM ŞİRKETİ, **Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni**, (Proje Sor. N.Erder), Cem Yayınları, Ankara, 1999.

ULAGAY, Osman. **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984.

VALERY, Paul. **Bugünkü Dünyaya Bakış ve Diğer Denemeleri**, çev. Vahdi Hatay, Tur Yayınları, Ankara, Tarihsiz.

VALERY, Paul. **Tinsel Kriz**, çev. Beril Beken, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996.

VATTİMO, Gianni. **The End of Modernity: Nihilism and Hermeneutics in Post-Modern Culture**, Polity Press, London, 1988.

VERGİN, Nur. **Siyasetin Sosyolojisi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

VOLL, J. Obert. **İslam Süreklilik ve Değişim II**, çev. Cemil Aydın, Cengiz Şişman, Mehmet Demirhan, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1995.

WAGNER, Peter. **Modernliğin Sosyolojisi, Özgürlük ve Cezalandırma**, çev. M. Küçük, Sarmal Yayınları, Ankara, 1996.

WALLERSTEİN, Immanuel. **Jeopolitik ve Jeokültür**, çev. Mustafa Özel, İz Yayınları, İstanbul, 1993.

WALLERSTEİN, Immanuel. **Tarihsel Koşullar**, çev. Nemciye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul, 1992.

WALLERSTEİN, Immanuel. **Liberalizmden Sonra**, çev. Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

WALTERS, J. Donald. **Modern Düşüncenin Krizi**, çev. Sabahattin Yalçın, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

WEBER, Max. **Sosyoloji Yazıları**, çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

WESTFALL, S. Richard. **Modern Bilimin Oluşumu**, çev. İsmail Hakkı Duru, Tübitak Yayınları, Ankara, 1995.

WORLD BANK. **Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth**, World Bank, Washington DC, 1994.

YAVUZ, Hakan. **Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

YAVUZ, Turan. **Çuvallayan İttifak**, Destek Yayınları, Ankara 2006.

YILMAZ, Aytekin. **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.

ZEKİYAN, Boğos. **Hümanizm (İnsancılık)**, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1982.

ZENGİN, Bahri. **Özgürleşerek Birlikte Yaşamak** (Hukuk Toplulukları Birliği), Birleşik Yayınları, İstanbul, 1995.

MAKALELER

ÖZKAZANÇ, Alev. “Türkiye’de Yeni Sağ”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C: 15, ss. 1218-1224, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

AKTAY, Yasin. “İslamcılıktaki Muhafazakar Bakiye”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Muhafazakarlık) Cilt-5**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

AKTÜRK, Şener. “Türkiye’de Kürt Kimliğinin Siyasallaşma Süreci: 1918-2008”, **Türkiye’de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, ed. R. Ö. Dönmez, P. Enneli, N. Altuntaş, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

ALDEN, J. H. Thomas. “Social Exclusion in Europe: Context and Policy”, **International Planning Studies**, Vol:3, No:1, 1998, ss 7-13.

ALTUN, Fahrettin. “ İslamcılığın Muhafazakar Demokrasiyle İmtihani”, **Anlayış Dergisi**, Aralık 2005, S:31.

ALTVATER, Elmar. “Yeni Liberal Karsı Devrimin Mübtezelliği”, çev. Y. S. Öner, **Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagan Dosyası**, der. R. Zarakolu, ss. 42-63, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

ANTONÍO, Robert J. “After Postmodernism: Reactionary Tribalism”, **American Journal of Sociology**, C: 106, No: 1, Temmuz 2000.

ARIKAN, E. Burak. “Ülkücülerin Siyasal İslamla İmtihani: Türk-İslam Sentezi, MHP, BBP ve AKP”, **Türkiye’de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, ed. R. Ö. Dönmez, P. Enneli, N. Altuntaş, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

ATAAY, Faruk. “İkinci Kuşak Yapısal Reformlarda Program Arayışları”, **Memleket: Siyaset Yönetim**, S: 6, 2008.

ATAAY, Faruk -Ceren Kalfa. “Neoliberalizmin Krizi ve AKP’nin Yükselişi”, **Küreselleşme Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, der. N. Mütvellioğlu-S. Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

ATIKKAN, Zeynep. “Din, Moral ve Politika”, **Türk Henkel Dergisi**, S: 42, Haziran 1988.

ATTALI, J. “Ulus Devletten Sonra Tekrar Alevlenen Kabilecilik”, çev: C. Ünsal, **New Perspective Quarterly-Türkiye**, S: 4, 1993, ss. 42-45, s. 44.

AYATA, Ayşe Güneş. “Ideology, Social Bonds and Organizational Structure of the Post-1980 Political Parties”, der. A. Tünay ve B. Yeşilada, **The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey**, ss. 31-51, CT, Praeger,

AYATA, Ayşe Güneş. “Clientelism, Premodern, Modern, Postmodern”, der. L. Roniger – A. Ayata, **Democracy, Clientelism and Civil Society** Lynne Reinner, UK, 1994.

AYATA, Ayşe Güneş. “Roots and Trends of Clientelism in Turkey”, **Democracy, Clientelism and Civil Society**, der. L. Roniger – A. Ayata, Lynne Reinner, UK, 1994.

AYATA, Sencer. “22 Temmuzda Ne oldu?”, **Milliyet Gazetesi**, 23-25 Ağustos 2007.

BAKIREZER Güven ve DEMİRER, Yücel. “AK Partinin Sosyal Siyaseti”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İ. Uzel, B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009.

BARKEY, Henri J. ve ÇONGAR, Yasemin. “Deciphering Turkey’s Election, The Making of a Revolution”, **World Policy Journal**, C: 24, Sayı:3, 2007.

BAYRAMOĞLU, Ali. “İslam ve Batı”, **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, 04. Nisan 1995

BAYRAMOĞLU, Ali. “İslam ve Demokrasi”, **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, 28 Ekim, 1995.

BEDİRHANOĞLU, Pınar. “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İ. Uzgel – B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009.

BELGE, Murat. “Elias’a Göre Ulus-Devlet”, **Radikal Gazetesi**, 17 Kasım 2002.

BELSEY, A. “Yeni Sağ, Toplumsal Düzen ve Yurttaşlık Hakları”, **Mürekkep Dergisi**, No: 1, 1994.

BENHABİB, Seyla. “The Democratic Moment and the Problem of Difference”, **Democracy and Difference**, Princeton University Press, New Jersey, 1996.

BENLİ, M. Hasan. “Vatandaşın Derdi Türban Değil”, **Radikal Gazetesi**, 13 Temmuz 2008.

BİLİCİ, Mücahit. “Küreselleşme ve Postmodernizmin İslamcılık Üzerindeki Etkileri”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık C: 6**, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 789-803, 2004,

BİRTEK, F. ve TOPRAK B. “Türkiye’de Siyasal İslamın Yükselişi ile Neo-Liberal Yeniden İnşanın Oluşturduğu Çatışmalı Gündemler”, çev. Deniz Ergazi, **Mürekkep Dergisi**, Güz 1994, ss. 4-16.

BORA, Tanıl. “2002 Seçimi ve Siyasal Güzergah Problemleri”, **Birikim dergisi**, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002.

BORA, Tanıl. “Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, der. Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, Ankara, 1997.

BORATAV, Korkut. “Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?”, **Küreselleşme**, der. E. Ahmet Tonak, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

BORATAV, Korkut. “Devletçilik ve Kemalist İktisat Politikaları”, **Türkiye’de Devletçilik**, der. N. Coşar , Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.

BORATAV, Korkut. “Popülizm Üzerine Bazı Ek Notlar”, **Yapıt**, Ekim-Kasım 1983, ss.7-18.

BORON, Atilio. “Hobbes ile Friedman Arasında Latin Amerika’da Ekonomik Liberalizm ve Burjuva Despotizmi” çev. G. Türk, **Dünün ve Bugünün Defterleri Dünya Sorunları 2:Latin Amerika’da Militarizm Devlet ve Demokrasi Dosyası**, ss. 9-37, Alan Yayınları, İstanbul, 1985.

BROOMHILL, Ray. “Neoliberal Globalism and Local State: Regulation Approach”, **Journal of Australian Political Economy**, ss. 15-140, 2001.

BULAÇ, Ali. “İslam Özgür Bir Ortamda Gelişir”, **Yeni Zemin**, S:4, Nisan 1993, İstanbul.

BURCHELL, Graham. “Liberal Government and Techniques of The Self”, **Foucault and Political Reason**, der. Graham Burchell, University of Chicago Press, ss. 19-37, 1996.

CLARKE, Simon. “Devlet Tartışmaları I”, çev. İbrahim Yıldız, **Praksis Dergisi**, S. 9, Kış-Bahar 2003, ss. 379-410.

CLARKE, Simon. “Devlet Tartışmaları II”, çev. İbrahim Yıldız, **Praksis Dergisi** S. 10, Yaz-Güz 2003, ss. 301-338.

COŞKUN, Ali. “Tarihi ve Toplumsal Bağlamı İçerisinde İslam’ın Dinamikleri”, **Bilgi ve Hikmet**, Güz 1994, S: 6.

ÇELİK, Ömer. “Türkiye ve AK Parti’de Muhafazakarlık ve Demokrasi”, **Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu** , İstanbul, 10-11 Ocak 2004.

ÇELİK, Ömer. “Yaşamın Diyalektiği ve Dinin Sözü”, **Bilgi ve Hikmet**, Güz 1994, S:8.

ÇINAR, Menderes. “Turkey’s Transformation under the AKP Rule”, **Muslim World**, Vol: 96, Temmuz 2006.

DAĞI, İhsan. “Rethinking Human Rights, Democracy and the West, Post-Islamist Intellectuals in Turkey”, **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, Yaz 2004.

DAĞI, İhsan. “Democratic Transition in Turkey, 1980-1983, The Impact of European Diplomacy”, **Middle Eastern Studies, Special Issue on Turkey**, Vol. 32, No. 2, April, 1996.

DAĞI, İhsan. “Ortadoğu’da İslam’ın Siyasallaşması”, **Yeni Forum Dergisi**, C.13, Sayı 279, Ağustos 1992.

DALAN, Bedrettin. “Akılcı İnsan Bireycidir.”, **Vatan, Millet, Pragmatizm: Türk Sağında İdeoloji ve Politika**, der. H. Göktaş, R. Çakır, ss 81-95, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

DEMİR, Metehan. ”Yusuf Sezer’den ABD’ye: PKK İçin Adım Atın”, **Hürriyet Gazetesi**, 13.02.2004.

DOCHHERTY, Thomas D. “Postmodernizm: Bir Giriş”, **Postmodernist Burjuva Liberalizmi**, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

DOĞANAY, Ülkü. “AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”, **SBF Dergisi**, C. 62, Sayı: 1, 2008.

DÖNMEZ, R. Özgür. “Kesişen ve Ayrışan Etnik ve Dini Toplumsal Hareketler”, **Türkiye’de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, ed. R. Ö. Dönmez, P. Enneli, N. Altuntaş, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

EDGAR, David. “The Free or the Good”, der. R. Levitas, **The Ideology of the New Right**, ss. 55.79.

EKSEN, Nazif. “AKP İktisat Politikaları 2002-2006”, **Mülkiye Dergisi**, S: 252, 2006.

ERCAN, F. ve OĞUZ Ş. “Resealing as a Class Relationship and Process: The Case of Public Procurement Law in Turkey”, **Political Geography**, Vol: 25, 2006.

ERDEM, Tarhan. “Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban”, **Milliyet Gazetesi**, 3-5 Aralık 2007.

ERDİLEK, Neşe. “Hükümetler ve Programları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 968-1046.

ERDOĞDU, Seyhan. “Sosyal Güvenlikte Değişim”, **İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Ulusal Bağımsızlık İçin Türkiye İktisat Politikaları Kurultayı, 13-16 Haziran, Malatya, 2006.

ERDOĞDU, Seyhan. “Sosyal Politikada Değişim ve Sosyal Güvenlik Reformu”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İ. Uzgel – B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009.

ERGUN, Turgay. “Postmodernizm ve Kamu Yönetimi”, **Amme İdaresi Dergisi**, C:30, S:4, Aralık 1997, ss. 3-15.

ERMAN, Tahire. “Türkiye’de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler”, **Türkiye’de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, ed. R. Ö. Dönmez, P. Enneli, N. Altuntaş, Say Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 9-15.

EROĞUL, Cem. “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, der. E.C. Schick – A. Tonak, Bilim Yayınları, İstanbul, 1990, ss. 112-159

FIRAT, A. F. ve VENKATESH A. “Liberatory Postmodernism and The Reenchantment of Consumption”, **Journal of Consumer Research Inc.**, Vol: 21, December 1995.

FOUCAULT, Michel. “Governmentality”, **The Foucault Effect Studies in Governmentality**, der., Graham Burchell, University of Chicago Press, 1991, ss. 87-104.

FOUCAULT, Michel. “Power/Knowledge, **Selected Interviews and Other Writings 1972-1977**, Edt. Colin Gordon, The Harvester Press, USA, 1980.

GAMBLE, Andrew. “Özgürlüğün Ekonomi Politikası”, **Mürekkep Dergisi**, No:1. 1994.

GERAY, Cevat. “Yerelleşme Üzerine”, **ADA-Kentliyim Dergisi**, Yıl:3 Sayı: 9, Mart-Mayıs 1997.

GİLARDİ, Fabrizio. “Policy Credibility and Delegation to Independent Regulatory Agencies: A Comparative Empirical Analysis”, **Journal of European Public Policy**, S:9, ss.873-893.

GİRVİN, Brian. “Introduction: Varieties of Conservatism”, **The Transformation of Contemporary Conservatism** edited by Brian Girvin, s. 1-12, SAGE Publications, London, 1988.

GORDON, Colin. "Governmental Rationality, An Introduction", **The Foucault Effect Studies in Governmentality**, der., Graham Burchell, University of Chicago Press, 1991, ss. 1-51.

GOUGH, Jamie. "Neoliberalism and Socialisation in the Contemporary City Opposites Complements and Instabilities", **Antipode**, Vol: 34, Issue: 3, 2002.

GÖĞÜŞ, Zeynep. "AKP: Muhafazakarlığa ceket arıyor", **Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu**, İstanbul, 10-11 Ocak 2004.

GÖLE, Nilüfer. "Authoritarian Secularism and Islamist Politics, The Case of Turkey", der. A.R. Norton, **Civil Society in the Middle East**, Vol. 2, NY, E.J. Brill, 1996, ss. 17-43.

GÖLE, Nilüfer. "Toward an Autonomization of Politics and Civil Society in Turkey", der. M. Heper ve A. Evin, **Politics in the Third Turkish Republic**, USA, Westview Press, 1994, ss. 213-223.

GÜÇLÜ, Abbas. "Ders Kitapları?", **Milliyet Gazetesi**, 13 Kasım 2007 .

GÜLALP, Haldun. "Kapitalizm ve Modern Ulus Devlet, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu Üzerine Düşünceler", **Mürekkep Dergisi**, 1995.

GÜVELOĞLI, Nazmi. "Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler üzerindeki Etkileri", **Praksis**, S: 12.

HABERMAS, Jürgen. "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", **Postmodernizm**, Çev. Necmi Zeka, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1990.

HALE, Williams. "Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrast", **Turkish Studies** Haziran 2005; **Radikal Gazetesi**, 6 Haziran 2006.

HALL, Stuart. “Otoriter Popülizm”, **Emperyalizmin Bunalımı**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987.

HALL, Stuart. “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik” çev: S. H. Tuncel, **Mürekkap**, Kıs-Bahar 1995 Sayısı, ss: 68-77.

HALL, Stuart. and JACQUES, Martin. (Der.), **Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**, çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

HAMZAOĞLU Onur - YAVUZ, Cavit Işık. “Sağlıkta AKP’li Dönemin Bilançosu Üzerine”, **AKP Kitabı, Bir Dönüşümün Bilançosu**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009.

HAMZAOĞLU, Onur. “TÜSİAD-AKP-SAĞLIK: Patronlar Hükümetlerimizin Maskesini Düşürdü”, **Toplum ve Hekim**, TTB Yayını, Temmuz-Ağustos 2004, (19), 4.

HAMZAOĞLU, Onur. Türkiye’nin Sağlıkını Okumak, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 16 (9), 2007.

HAQUE, M. Shamsul. “Public Service Under Challenge in the Age of Privatization”, **Governance: An International Journal of Policy and Administration**, Vol. 9, No. 2, April 1996, ss. 186-216.

HELVACI, Ahmet. “Muhafazakar Duruştan Demokratik Tavra Anakronik Bir Yolculuk” , **Muhafazakar Düşünce Dergisi**, Güz 2004, S:2.

HİLHORST, Jos G. M. “Industrialization and Local/Regional Development Revisited”, **Development and Change**, Vol: 29, 1998.

HİRSCH, Joachim. “Fordism and Post-Fordism: The Present Social Crisis and Its Consequences”, Bonefeld and Holloway (Edt.), **Post Fordism and Social Form**, ss. 8-35, Mac Millan, London, 1991.

HUYSSSEN, Andreas. “Kadın Olarak Kitle Kültürü Modernizmin Ötekisi”, **Kadın ve Popüler Kültür**, der. Süleyman İrvan, Mutlu Binark, Ark Yayınları, Ankara, 1995.

HUYSSSEN, Andreas. “Postmodernin Haritasını Yapmak”, **Modernite Versus Postmodernite**, der. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1993.

İŞİK, Oğuz. “1980 Sonrası Türkiye’de Kent ve Kentleşme”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 13, ss 736-744.

İŞİK, Oğuz, ve PINARCIOĞLU, Melih. “Bölgesel Siyasi Tercihler ve AKP”, **Toplum ve Bilim**, S: 107, 2006.

İDİZ, Semih. “Zorunlu Din Dersi: Avrupa’daki Durum”, **Milliyet Gazetesi**, 17 Eylül 2007.

İNAL, Kemal. “AKP’nin Neoliberal Muhafazakar Eğitim Anlayışı”, **AKP Kitabı, Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İ Uzel-B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009.

İNSEL, Ahmet. “Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakarlık”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 163-164, Kasım-Aralık 2002.

İREM, Nazım. “Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakarlığın Kökenleri” **Toplum ve Bilim**, S. 74, Güz 1997, ss. 52-102.

İREM, Nazım. “Muhafazakar Modernlik, Diğer Batı ve Türkiye’de Bergsonculuk”, **Toplum ve Bilim**, S. 82; 1999, ss. 80-141.

İREM, Nazım. “Cumhuriyetçi Muhafazakarlık, Seferber Edici Modernlik ve Diğer Batı Düşüncesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, S. 57-2, 2002, ss. 41-60.

İREM, Nazım. “Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye’de Cumhuriyetçi Muhafazakarlık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık**, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 105-118.

İREM, Nazım. “Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği”, **Doğu-Batı Dergisi**, S. 39, Kasım-Aralık-Ocak 2006-07, ss. 157-180, s. 162.

JAMESON, Fredric. “Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı”, **Postmodernizm** çev: D. Erksan, der.; N. Zeka, Kıyı Yayınları, İstanbul, 1995, ss: 59-116.

JAMESON, Fredric. “Modernizm ve Emperyalizm” **Modernizm ve Emperyalizm, Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın**, çev. Ş. S. Kaya, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1993.

JEANNİERE, Abel. “Modernite Nedir?”, **Modernite Versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Der. M. Küçük, İstanbul, 2000.

JESSOP, A. Bob. “Neo-Gramscian Approach to the Regulation of Urban Regimes: Accumulation Strategies, Hegemonic Projects and Governance.” der. M. Laura. **Reconstructing Urban Regime Theory: Regulating Urban Politics in a Global Economy**, ss. 51-73, Sage, California, 1997.

KALAYCIOĞLU, Ersin. “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bakış”, der. E. Kalaycıoğlu, **Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 87-126,

KALMBACH, Peter. “Daha Çok Özel Teşebbüs Daha Az Devlet”, çev. A. Işıklı, **Bir Başka İktisat**, s. 15-74, der. Alparslan Işıklı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983.

KAMRAVA, Mehran. "Structural, İmpediments to Economic Globalization in the Middle East", **Middle East Policy**, 31/4 Kış 2004.

KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım. "Globalizm ve Türkiye'de İslam", **Mürekkep**, Kış-Bahar 1995 Sayısı, ss: 63-67.

KAUFMAN, Herbert. "Reflections on Administrative Reorganization", **Public Administration / Concepts and Cases**, ed. Richard J. Stillman, Houghton Mifflin Company, Third Edition, Boston, 1984, ss 353-368.

KAYA, A. Raşit. "Türkiye'de 1980 Sonrası Medyanın Gelişimi ve İdeoloji Gereksinimi", **Türk-İş Yılıhğı'99**, ss. 633-659, Türk-İş, Ankara, 1999.

KAYA, Raşit. "Neoliberalizmin Türkiye'ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Ögeleri", **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, der. N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

KELLNER, Douglas. "Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm", **Modernite Versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Der. M. Küçük, İstanbul, 2000.

KIRBAŞ, D. "Yeni Sağın İdeolojisi:Pragmatizm", **İktisat Dergisi**, S: 314, s.3-8, Ankara, 1991

KIŞLALI, Ahmet Taner. "İslamcılıkla Yüzleşme", **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Kasım1997.

KIVANÇ, Taha. "JINSA ve AJC Üzerine", **Yeni Şafak Gazetesi**, 5 Şubat 2004.

KİNG, S. Desmond. "The State and the Social Structures of Welfare in Advanced Industrial Democracies", **Theory and Society**, ss. 841-868, 1987.

KOTAN, Betül. “İmam-hatibe ilgi sanatı sekize katladı”, **Radikal Gazetesi**, 21 Aralık 2007.

KOTAN, Betül. “Öğretmen Açığı ‘ustalıkla’ gizleniyor”, **Radikal Gazetesi**, 22 Aralık 2007.

KÖKER, Levent. “Liberalizm-Muhafazakarlık İlişkisi Üzerine”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 9, Aralık 1989.

KÜÇÜK, Mehmet. “Postmodernin Modern Karakteri ya da Dönemleştirmenin İronisi”, **Modernite Versus Postmodernite**, der. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 2000.

LACLAU, Ernesto. “Identity and Hegemony”, **The Role of the Universality in the Constitution of Political Logics**, der. J. Buttler, E. Laclau, S. Zizek, Contingency, Hegemony and Universality, ss. 44-89, Verso, London, 2000.

LEVİTAS, Ruth. “Ideology and The New Right”, **The Ideology of the New Right**, edt. R. Levitas, ss. 1-23, Polity Press, Cambridge, 1986.

LONG, Norton “Power and Administration”, **Public Administration /Concepts and Cases**, ed. Richard J. Stillman, Houghton Mifflin Company, Third Edition, Boston, 1984, ss. 353-368.

MAFFESOLİ, Michael. “Postmodern Sociality”, **Telos**, No. 85, ss. 89-92.

MAHÇUPYAN, Etyen. “Muhafazakarlık Bir Tür Merkez mi”, **Zaman Gazetesi**, 25.08.2003.

MARSHALL, Thomas Humphrey. “Citizenship and Social Class”, **Class, Citizenship and Social Development**, Doubleday and Company, New York, 1964.

MEEKER, Michael E. “Türkiye Cumhuriyeti’nin Yeni Müslüman Aydınları”, **Bilgi ve Hikmet**, Kış, 1993, S: 1.

MEEKER, Michael F. “Türkiye Cumhuriyeti’nin Yeni Müslüman Aydınları”, **Bilgi ve Hikmet**, Kış, 1993, S: 1.

MERT, Nuray. “Türkiye’de Merkez Sağ Siyaset: Merkez Sağ Politikaların Oluşumu”, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 45-84.

MERT, Nuray. “Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları”, **Toplumbilim**, S:8, 1998, ss. 80-84.

MERT, Nuray. “28 Şubatın Yenilikçileri”, **Radikal Gazetesi**, 09.01.2003.

MICHEL, Thomas. “Laisizme Katolik Bir Bakış”, çev. D. Şengeç, **COGITO Laiklik**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

MOUFFE, Chantal. “Demokrasi ve Yeni Sağ”, **Kriz, Neoliberalizm ve Reagan Dosyası**, der.Ragıp Zarakolu, çev: Y. S. Öner, ss. 65-83, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

MOUFFE, Chantal. “Radikal Demokrasi: Modern mi, Postmodern mi?”, **Modernite Versus Postmodernite**, Vadi Yayınları, Der. M. Küçük, İstanbul, 2000.

MURRAY, Robin. “Fordizm ve Postfordizm”, **Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**, ss 46-62.

NEWLAND, Chester A. “The Reagan Presidency”, **Public Administration /Concepts and Cases**, ed. Richard J. Stillman, Houghton Mifflin Company, Third Edition, Boston, 1984, ss. 303-325.

O'MALLEY, P. "Risk and Responsibility", der. A. Barry (Der.), **Foucault and Political Reason**, UCL Press, London, 1996.

OKYAYUZ, Mehmet. "Postmodernizm: Modernitenin Öteki Yüzü", **Doğu Batı Dergisi**, S: 10, Mart-Nisan 2000.

ORAN, Baskın. "Türkiye Kabuk Değiştirirken AKP'nin Dış Politikası", **Birikim Dergisi**, No. 184-185. Ağustos-Eylül 2004.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi. "Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü", **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, der. Nuri Bilgin, Ankara, 1995, ss. 207-231.

ÖNDER, İzzettin. "Özelleştirmeye Farklı Bir Bakış", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 13, ss. 702-706, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

ÖNİŞ Z. ve WEBB, S. B. "Turkey: Democratization and Adjustment from Above", der. Z. Öniş, **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, ss. 323-272, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1999.

ÖZAL, Turgut. "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları, Milliyetçiler Kurultayı", Nisan 1979, der. M. Barlas, **Turgut Özal'ın Anıları**, ss 199-237, Birey Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZAL, Turgut. "Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır", **Türkiye Günlüğü**, ss 5-29, 1992.

ÖZAL, Turgut. "Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 19, 1992.

ÖZAL, Turgut. “Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları, Milliyetçiler Kurultayı”, 1979 Nisan, der. M. Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 214-219.

ÖZAL, Turgut. “Üçüncü İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması”, 4-7 Haziran, 1992, der. M. Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, ss. 261-273, Birey Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZAL, Turgut. “Üçüncü İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması”, 4-7 Haziran, 1992, der. M. Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, ss. 261-273, Birey Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZCAN, Gencer. “Türkiye’de Siyasal rejim ve Güvenlikleştirme Sorunsalı”, İktisat, **Siyaset ve Devlet Üzerine Yazılar**, der. Bulak Ulman ve Samet Akça, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2006.

ÖZKAZANÇ, Alev. “İki Farklı İktidar Tarzı Olarak Refah Devleti ve Yeni Sağ”, **Mürekkep Dergisi**, No.7, 1997.

ÖZKAZANÇ, Alev. “Neoliberalizm, AKP ve Sol Muhalefet”, **Refleks**, Sayı: 5, 2007.

ÖZKAZANÇ, Alev. “Türkiye’de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü”, **Siyaset Sosyolojisi Yazıları / Yeni Sağ ve Ötesi**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007.

ÖZKAZANÇ, Alev. “Türkiye’nin Neoliberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce”, **Ankara Üniversitesi, SBF GETA Tartışma Metinleri Dizisi**, Sayı: 85, 2005.

ÖZTÜRK, Özgür. “Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması”, **Praksis**, Sayı: 15 (Yaz 2006), ss. 271-310.

ÖZÜERMAN, Tülay. “**Cumhuriyet’e Uzanan Eller...**”, Cumhuriyet Gazetesi, 21.05.2006.

ÖZÜERMAN, Tülay. “**Cumhuriyetçi misiniz? Demokrat mı?**”, Cumhuriyet Gazetesi, 29.10.2005.

ÖZÜERMAN, Tülay. “**Ulus Devlete Sahip Çıkmak**”, Cumhuriyet Gazetesi, 24.04.2006.

ÖZÜERMAN, Tülay. “**Yeni Totalitarizm!..**”, Cumhuriyet Gazetesi, 03.02.2007.

ÖZÜERMAN, Tülay. “**Kemalizm Yeniden**”, Cumhuriyet Gazetesi, 29.07.2007.

PALA, Kayhan. “Türkiye’de Sağlık Sistemi Nereye Gidiyor?”, **Toplum ve Hekim**, C: 22, S. 1-2, ss. 62-69.

PARLA, Taha. “Atatürk’ün Nutuk’u”, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları**, C: 1, “, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

PEKEL, Vahide. “Liberalizmin Özgür Dünyası”, **Mürekkep Dergisi**, No:1.

PİCKVANCE, C. G. “Decentralization and Democracy in Eastern Europe: a Sceptial Approach”, **Environment and Planning C: Government and Policy**, Vol:15, 1997.

PLANTENBERG, U. Müller. “Kapitalizmin Üçüncü Büyük Bunalımının Tarihsel ve Siyasal Bir Yorumu”, çev: Y. S. Öner, **Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagon Dosyası**, der. R.Zarakolu, s. 23-41, Alan Yayınları, İstanbul, 1985.

POLANYİ, K. “Piyasa Fetişizminin Kökenleri”, **Mürekkep Dergisi**, No: 1, 1994.

RHODES, R. A. W. “New Labours Civil Service: Summing up Joining-up” **Political Quarterly**, vl. 71, no. 2, 2000.

ROSE, Nicholas. “Governing Advanced Liberal Democracies”, **Foucault and Political Reason**, der. A. Barry, UCL Pres, London, 1996. ss. 37-65.

ERDOĞDU, Seyhan. “Sosyal Güvenlikte Reform Paketi – Emeklilik Sisteminde Değişim”, Ankara Tabip Odası ve Sağlık Emekçileri Sendikası Ankara Şubesi; **Sosyal Güvenliğin Gaspı SSK’nın Sosyal Güvenlik ve Sağlık Sunumundaki Yeri ve Geleceği içinde**, ATO-SES, Ankara, 2005, ss. 76-86.

SAKALLIOĞLU, Ümit. Cizre. “1983-1994: Siyasal Parti Topografyası” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss 1248-1252, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

SARIBAY, Ali Yaşar. “Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam”, der. E. Fuat Keyman ve A. Y. Sarıbay, **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

SEİDMAN, Steven. “Postmodern Anxiety: The Politics of Epistemology”, **Sociological Theory**, 9 (2), 1992.

SEİDMAN, Steven. “The End of Sociological Theory: The Postmodern Hope”, **Sociological Theory**, 1991.

SEZER, B. Uysal. “Büyük Devlet Küçük Devlet Tartışması”, **Amme İdaresi Dergisi**, C: 25, S: 4, ss. 3-29.

SOMEL, Selçuk Akşin. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kimliği”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, der. Nuri Bilgin, Ankara, 1997, ss. 71-85.

SOYER, Ata. “1980’den Günümüze Sağlık Politikaları”, **Praksis**, S: 9, Kış-Bahar 2003.

STAUTH, G. / TURNER, B. S. “Nietzsche’nin Dansı”, **Modernite Versus Postmodernite**, der. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1993.

STEİNBACH, Udo. “II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’nin Siyasal Kültürü Üzerinde Atatürk’ün Etkisi”, çev. M. Alakuş, **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999.

SUNAR, İlkay. “Demokrat Parti ve Popülizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss 2076-2086, İletişim yayınları, İstanbul, 1983.

SUNAR, İlkay. “State and Economy in the Otoman Empire”, (der. H. İslamoğlu – İnan), **The Otoman Empire and the World Economy**, Cambridge University Press, 1987, ss. 64-87.

SUNAR, İlkay. “State and Society in the Politics of Turkey’s Development”, **SBF Yayınları**, No: 377, Ankara, 1974.

ŞAHİN, H. ve AKSOY, A. “Global Media and Cultural Identity in Turkey”, **Journal of Communication**, Vol. 43, No. 42, Spring, 1993.

ŞAHİN, Y. Edis, **Postmodern Durum ve Kamu Yönetimi**, Özgün Çalışma, Mersin, 1999,.

ŞEN, Serdar. “**AKP Milli Görüşü mü?**”, Nokta Kitap, İstanbul, 2004.

ŞENATALAR, Burhan. “ANAP ve Liberalizm”, **Nokta Dergisi** 27 Şubat-1 Mart 1984, no.1.

TALU, Umur. “Ödül Çok Şeydir Ama Herşey Değil”, **Sabah Gazetesi**, 2 Ekim 2004.

TAMER, Meral. “AKP’nin Yoksula Yardım Çarkı Nasıl İşliyor?”, **Milliyet Gazetesi**, 1 Temmuz 2007.

TEKELİ, İlhan. “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, der. S. Bozdoğan, R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

TURAL, N. Kurul. “Yeni Liberal Politikaların Eğitim Alanına Etkileri”, **Eğitim Emekçileri Derneği Dergisi**, S: 3, 2007.

TURAN, İlter. “Stages of Political Development in the Turkish Republic”, der. E. Özbudun, **Perspectives on Democracy in Turkey, Turkish Political Science Association**, Ankara, 1988, ss. 59-112.

TÜRK, H. Bahadır – BERİŞ, H. Emrah, “Yeni Sağ ve Muhafazakar Demokrasi Arasında AKP”, **Birikim Dergisi**, S. 179, Mart 2004, ss.100-104.

TÜRKDOĞAN, Orhan. “Günümüz Türk Sosyolojisinin Dinamikleri”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı. 33, Mart-Nisan, 1995, .

TÜRKÖNE, Mümtazer. “Devrimci Muhafazakarlık”, **Zaman Gazetesi**, 15 Ocak 2004.

URRY, John. “Örgütlü Kapitalizmin Sonu”, **Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**, der. S. Hall, M. Jaques, çev. A. Yılmaz, ss. 95-105, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

UYSAL, Sezer, Birkan. “Postmodernizm ve İkinci Cumhuriyet”, **Amme İdaresi Dergisi** , S:100, 1993, ss, 27-42.

UZGEL, İlhan. “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İ. Uzgel – B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009.

UZGEL, İlhan. “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, **Mülkiye**, Sayı: 252, 2006.

UZGEL, İlhan. “Ordu Dış Politikasının Neresinde?”, der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, **Türkiye’de Ordu, Bir Parti, Bir Zümre**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

UZUN, Turgay. “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Doğu-Batı Dergisi**, S. 23, Mayıs-Haziran Temmuz 2003, ss. 137-160, s. 142.

ÜSTE, Nazmi. **1980 Sonrası Siyasi Partilerin Gelişimi ve Refah Partisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994,

VATANDAŞ, Celaleddin. “Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi”, **Yeni Türkiye: Cumhuriyet Özel Sayısı III**, S. 23-24, Eylül-Aralık 1998.

WEİDENBAUM, Murray L. “Regulatory Reform Under the Reagan Administration”, **Current Issues in Public Administration**, ed. Frederic S. Lane, St. Martin’s Pres, Third Edition, New York, 1986, ss. 479-497.

WISE, L. R. ve SZÜCS, S. “The Public/Private Cleavage in a Welfare State: Attitudes Toward Public Management Reform”, **Governance: An International Journey of Policy and Administration**, Vo. 9, No. 1, January 1996, ss 43-70.

WOESHAM, J. - EİSNER, M. A. - RİNGQİST, E. J. “Assessing The Assumptions A Critical Analysis of Agency Theory”, **Administration & Society**, Vol. 28, No. 4, February, 1997, ss. 419-440.

YALMAN, Galip. “Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa”, **Liberalizm, Devlet, Hegemonya**, der. Fuat, Keyman s. 315-339, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

YALMAN, Galip. “Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi”, der. N. Balkan ve S. Savran, **Sürekli Kriz Politikaları**, Metis Kitap, İstanbul, 2003.

YAŞLI, Fatih. AKP, “Muhafazakar Demokrasi ve Yeni Sağ”, **Birikim Dergisi**, S. 180, Nisan 2004, ss. 39-46.

YAVUZ, Hakan. “Introduction: The Role of the New Bourgeoisie in the Transformation of the Turkish Islamic Movement”, ed. M. Hakan Yavuz, **The Emergency of a New Turkey: Democracy and the AK Party**, ss. 1-19.

YAVUZ, Hakan. “Türk Politikasında Geçmiş ve Gelecek”, **Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu**, İstanbul, 10-11 Ocak 2004,.

YAVUZ, Hakan. “Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C: 6**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

YAYLA, Atilla. “Liberal Siyaset/Liberal İktisat”, der. İ. Sezai, İ. Dağı, **Kim Bu Özal?**, **Siyaset, İktisat Zihniyet**, ss 425-443, Boyut Yayınları, İstanbul.

YILDIRIM, Ergün. “AKP: Bir Politik Tasarımın Sosyolojik Temsiliyeti”, **Birikim Dergisi**, 2002, Sayı: 163-164.

YILDIRIM, Deniz. “AKP ve Neoliberal Popülizm”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İ. Uzgel, B. Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009.

YILDIRIM, Engin. “Labor Pains or Achilles’ Heel: Justice and Development Party and Labor in Turkey”, ed. M. Hakan Yavuz, **Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti**, SLC: The University of Utah Pres, 2006.

YILDIZ, Ahmet. “AK Parti’nin Yeni Muhafazakar Demokratlığı: Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 2004, Yıl:9, Sayı: 34.

ZEKA, Necmi. "Yolları Çatallanan Bahçe, Aynalı Gökdelenler, Dil Oyunları ve Robespierre" **Postmodernizm**, Hazırlayan: Necmi Zeka, Kıyı Yayınları, 2. Baskı, 1994.

ZİYAÜDDİN, Serdar. “TOTAL RECALL Postmodernist Düşüncede Yabancılar, Ötekiler ve Amnezi”, çev. N. Öztürk, **Yeni Dergi**, Sayı: 4, Ağustos-Eylül, 1994.

İNTERNET SAYFALARI

“AKP’nin Kronolojik BOP Dünyası”,
http://www.buyukortadoguprojesi.com/haber/3_bop-ozldosyalari-akpnin-kronolojik-bop-dosyasi.html (28 Ağustos 2008)

“Çifte Emeklilik Geliyor”, 31 Mart 2006 **Takvim Gazetesi**,
<http://www.takvim.com.tr/2006/03/31/gnb123.html> (25 Temmuz 2009)

“Elitler Hizmetlerimizi Anlayamaz”, <http://www.tumgazeteler.com/.?a=2574789>, 20 Şubat 2008. (22 Nisan 2009)

, Kırılma Noktası: Terörle Mücadele Yasası <http://bianet.org.tr>, 10 Temmuz 2006 (25 Temmuz 2009)

“Vazife ve Selahiyetle Gelen Polis”, <http://bianet.org.tr>, (27 Kasım 2007).

<http://earged.meb.gov.tr/earged/index.html#duyuru>. (20 Nisan 2010)

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>, (15 Mart 2010)

<http://www.meb.gov.tr/haberler/haberayrinti.asp?ID=1172>. (20 Nisan 2010)

<http://www.meb.gov.tr/haberler/haberayrinti.asp?id=1339> (20 Nisan 2010)

<http://www.milliyet.com.tr/2003/07/22/siyaset/sly02.html> (23 Temmuz 2002)

<http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/adnks/index.html> (27 Mart 2010)

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBulteleri.do?id=2039>. (27 Mart 2010)

<http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-9689s.pdf> (1 Şubat 2010)

<http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-0738c.pdf>. (1 Şubat 2010)

<http://www.ttkb.gov.tr/index1024html.s2> (18 Şubat 2010)

Islamic Calvinists: Change and Conservatism in Central Anatolia, ESI, Berlin-İstanbul, 19 Eylül 2005, s. 23-24. Bkz. http://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_69.pdf. (19 Eylül 2010)

MEB-MÜFREDAT, “Programların Geliştirilmesini Gerekli Kılan Nedenler”, 2004, s. 1, 2; <http://programlar.meb.gov.tr/prog.giris11.html> (20 Nisan 2010)

MEB-MÜFREDAT, “Programların Yaklaşımı”, 2004, s. 1; <http://programlar.meb.gov.tr/prog.giris/yaklasim2htm>. (20 Nisan 2010)

MÜLKİYELİLER BİRLİĞİ, Sosyal Güvenlik Reformu Üzerine Mülkiyeliler Birliği Görüşü, 2006; <http://www.mulkiye.org.tr> (2 Şubat 2010)

ÖZAL, T. Parti Grubunda Yaptığı Konuşma, 13 Aralık 1989; <http://www.tbmm.gov.tr> (28 Temmuz 2009)

Seçmen Profili ve Siyasi Tercihler Analizi, ODAK Araştırma, Ocak 2006, <http://www.odak1.com/images/secmen2.pps> (22 Mayıs 2008)

SELÇUK, Ziya MEB MÜFREDAT, 2004, s. 3. <http://programlar.meb.gov.tr/index/baskan.htm>. (20 Nisan 2010)

SOYER, A. AKP Hükümeti Sağlıkta Üç Yılda Ne Yaptı Ne Yapmadı?, 2006; <http://www.sendika.org> (15 Mayıs 2010)

TEKSÖZ, T. “*Sosyal Güvenlik Reformunun Genel Stratejisi*”,
<http://www.hazine.gov.tr>. (18 Mayıs 2010)

www.akparti.org.tr/program (10 Ocak 2010)

YILMAZ, M. Hakan “Ocak-Eylül 2008 Yerel Yönetin Konsolide Bütçe Performansı Gerçekleşmeleri; Yerel Yönetimler Mali Performansındaki Bozulma Devam Etmektedir.”, **TEPAV, Yerel Yönetim Bütçe Notu 2008** (Ocak-Eylül);
<http://www.tepav.org.tr> (2 Şubat 2009)